NEAR EAST UNIVERSITY
LIBRARY
1988 - LEFKOŞA

YAKIN DOGU ÜNiVERSİTESİ

FEN VE SOSYAL BİLİMLER
ENSTiTÜSÜ

Divanü lOgati't-Türk'ten Türkiye Türkçesine Karşılaş.tırmah Sözlük

Orhan Kabataş

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İgor Kormuşin

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lefkoşa - 2001

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR V
ÖNSÖZ VII
ÖZET VIII
ABSTRACT IX
GİRİŞ 1
SESBİL.,GİSİ. 6
Kaşgarlı'ya göre Oğuzcanın sesbilgisi özellikleri. 6
1. *m-* > b-dönüşümü 6
2. *t-* > *d-* dönüşümü 7
3. *-t* > *-d* dönüşümü 8
4. *-l*>- - *-y-* ses denkliği 8
5. *-d-* >*-t-* dönüşümü 9
6. *y-* > 0 ve *y-* > *c-* dönüşümü 10
7. *-y-, -y, ..g-, -g*> 0 11
8. **b*> *w* > *v,fd"* onuşumu 12
9. Hece yutumu (Haplologie) 12
10. Hece kaynaşması (Conrtaction) 13
11. İkizleşme (Gemination) 13
12. Göçüşme (Metathese) 14
13. *x-* türemesi 14
Kaşgarlı'nın sozunu etmediği ses dönuşu"mlen 14
1. *b-* > *v-* dönüşümü 14
2. *k-* > *g* dönuşumu (ötümlül eşme) 15
Türkiye Türkçesinde görülen öbür ünsüz dönüşümleri ve değişkenlikleri 16
Ünsüzler 17
p, ç,gunsüzlenmın durumu 17
1. *b-* - *p-* değişkenliği 18
2. *ç* > *c* dönuşumu (ötümlül eşme) 18
3. *-ç-* - *-ş-* değişkenliği 18
4. *-g-, -y-*>*-v-* dönüşümü 18
5. *y-* *q* değişkenliği 19
6. *q* - *y* değişkenliği 19
7. *q* > *x* dönüşümü 20
8. *-1)-* >*-n-, -ng-;-l)g-* >*-g-* dönüşümü 20

a. lJ > n dönüşümü 20
b. -l)g- > -ng- dönüşümü 20
c. -l)g- > -g- dönüşümü 21
9. n, !I> m dönüşümü 21
10. s > z dönüşümü 21
11. ş > s dönüşümü 22
12. -t- > -d- dönüşümü (ötümlü eşme) 22
13. z > s dönüşümü 22
14. -y->-v-dönüşümü 22
Unsüz düşmesi. 22
1. *b>(w, v)-*y>0 22
2. -/-> 0 23
3. -r-> 0 23
4. -:)I> 0 23
5. -y>0 23
Unsüz türemesi 23
1. -g türemesi. 23
2. v- türemesi 23
3. -g- türemesi 23
4.y-, -ytüremesi 23
Benzeşme (Assimilation) 23
Benzeşmezlik (Dissimilation) 23
Ünlü denklikleri 24
Ünlü düşmesi. 27
Ünlü türemesi 28
KARŞILAŞTIRMALI SÖZLÜK 29
A 29
B 51
C 80
Ç 81
D 94
E 95
X 110
I 111
İ. 114
K 120
L 183
M 184
N 186
0 187
Ö 196
S 204

Ş 237
T 238
U 291
ü 302
Y 308
SONUÇ .355
KAYNAKÇA 359
DİZİN 368

KISALTMALAR

İL ADLARI

Ada.	Adana
Adı.	Adıyaman
Af.	Afyonkarahisar
Ağ.	Ağrı
Ama.	Amasya
Ank.	Ankara
Ant.	Antalya
Art.	Artvin
Ay.	Aydın
Ba.	Balıkesir
Bil.	Bilecik
Bn.	Bingöl
Bt.	Bitlis
Bo.	Bolu
Brd.	Burdur
Brs.	Bursa
Çkl.	Çanakkale
Çkr.	Çankırı
Çr.	Çorum
Dz.	Denizli
Dy.	Diyarbakır
Ed.	Edime
El.	Elazığ
Ezc.	Erzincan
Ezm.	Erzurum
Es.	Eskişehir
Gaz.	Gaziantep
Gr.	Giresun
Gm.	Gümüşhane
Hak.	Hakkari
Hat.	Hatay
Isp.	Isparta
Ist.	Istanbul
İç.	İçel
İz.	İzmir
Kr.	Kars
Ks.	Kastamonu
Ky.	kayseri
Krk.	Kırklareli
Krş.	Kırşehir
Kc.	Kocaeli
Kn.	Konya
Kü.	Kütahya
Ml.	Malatya
Mn.	Manisa
Mr.	Maraş
Md.	Mardin
Mğ.	Muğla
Mş.	Muş
Nş.	Nevşehir
Ng.	Niğde
Or.	Ordu
Rz.	Rize
Sk.	Sakarya
Sm.	Samsun
Sv.	Sivas
Sr.	Siirt
Sn.	Sinop
Tk.	Tekirdağ
To.	Tokat
Tr.	Trabzon
Tn.	Tunceli
Ur.	Urfa
Uş.	Uşak
Vn.	Van
Yz.	Yozgat
Zn.	Zonguldak

Al.	Almanca
Alt.	Altayca
Anad. ağz.	Anadolu ağızlan
Ar.	Arapça
Az.	Azerice
bkz.	Bakınız
Blk.	Balkarca
Bşk.	Başkurtça
ÇTT	Çağdaş Türkiye Türkçesi
Çuv.	Çuvaşça
dön.	Dönüşlü çatı
DS	Derleme Sözlüğü
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ed.	Edilgen çatı
esk.	Eski dilden
ET	Eski Türkçe
et.	Ettirgen çatı
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
Grec.	Grekçe
Hak.	Hakasça
Hak. T.	Hakaniye Türkçesi
Hal.	Halaççа
hlk.	Halk ağzından
İng.	İngilizce
İsp.	İspanyolca
işt.	İşteş çatı
İt.	İtalyanca
KKlp.	Kara Kalpakça
Kalın.	Kalmıkça
Kaz.	Kazanca
Kıp.	Kıpçakça
Koy.	Koybalca
Krg.	Kırgızca
krş.	Karşılaştırınız
Kuğ.	Kıığuca
Kumd.	Kumandı ca
Küer.	Küerikçe
Kzk.	Kazakça
Moğ.	Moğolca
Nog.	Nogayca
Oğz,	Oğuzca
Or. Far.	Orta Farsça
Özb.	Özbekçe
Rus.	Rusça
Sag.	Sagayca
Sart.	Sartça
Sans.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdça
Soy.	Soyotça
Srp.	Sırpça
SUyg.	Sarı Uygurca
Şor.	Şorca
tar.	Tarih terimi
Tar.	Tarançi
Tat.	Tatarca
TatK.	Kazan Tatarcası
TD	Türk Dili dergisi
TOA	Türk Dilleri Araştırmaları dergisi
TOA Y	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
Tel.	Teleütçe
Tkm.	Türkmence
TS	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü
Tuv.	Tuvaca
Yak.	Yakutça
YUyg.	Yeni Uygurca

ÖN SÖZ

Türk dili tarihinin temel anıtlarından biri olan Divanü Lügati't-Türk'ün Türkiye Türkçesi bağlamında yeniden değerlendirilmesi düşüncesiyle yapılan bu çalışma, Yakın Doğu Üniversitesi Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmışbir yüksek lisans tezidir.

Divan'ı konu alan çalışmalarda bu alanın ihmal edilmiş olması böyle bir araştırmanın yapılmasını zorunlu hale getirmişti. Uzun süreden beri böyle bir çalışma yapma umudumu uygun bir ortam bulurum düşüncesiyle sürekli canlı tutmaya çalışıyordum. Yakın Doğu Üniversitesi'nde yüksek lisans programının açılmış olmasını bu projeyi gerçekleştirebilmem için karşıma çıkan büyük bir firsat olarak gördüm. Bu programa katılmamın ana nedeni bu çalışmayıgerçekleştirme olanağını ancak bu şekilde elde edebileceğimidüşünmemdir.

Bu konu üzerinde çalışma isteğimi açtığım ilk kişi olan Hocam Doç. Dr. Ceval Kaya'mn yüreklendirici tepkisi benim bu zor işe girişme cesareti göstermemde en büyük etken ve çalışma sürecinde de itici bir güç olmuştur.

Bu eser sekiz ay gibi kısa bir sürede yoğun bir çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda bir çalışmanın kısa bir süre içinde gerçekleştirilmiş olması nasıl bir tempoda çalışıldığıkonusunda bir fikir verir kanısındayız.

Ortaya çıkardığımız ürünün değeri, bu alanda nasıl bir boşluk doldurduğu kavranılırsa daha iyi anlaşılır. Bu güne değin böyle bir çalışmanın yapılmamış olması hazırladığımız eserin önemini bir kat daha artırmaktadır. Burada kullandığımız 'önem' ve 'değer' kavramlarım, yaptığımız işi nitelik yönünden övmek için değil, konunun içeriğini anlatmak için seçtiğimizi belirtmek isteriz.

Çalışmalarımın her aşamasında engin bilgisinden, yol göstericiliğinden, bilimsel yaklaşımlarından yararlanmaktan büyük zevk aldığım, Rusça eserlerin sağlanması ve çevirisinde büyük yardımlarım gördüğüm tez danışmanım Prof. Dr. İgqr ' Kormuşin'e öncelikle teşekkür etmek, yerine getirmekten onur duyacağım bir gör~yclir... Aynca Almanca kaynaklardan yararlanmamda yardımlarım esirgemeyen Almanca Öğretmeni Hasine Öze'ye, özet bölümünü İngilizceye çeviren Said A Erkin'e, rahat bir çalışma•ortamı sağlayarak beni her yönden destekleyen eşim Sema Kabataş'a teşekkürler borçluyum.

Orhan KABATAŞ

Lefkoşa, 5 Haziran 2001

ÖZET

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından hazırlanan Divanü Lügati't-Türk, Doğu Türkçesinin (Eski Uygurca) Arapça açıklamalı bir sözlüğüdür.

Karşılaştırmalı bir yöntemle düzenlenmiş olan eser, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla hazırlanmıştır.

Hakaniye Türkçesinin temel alındığı eserde bu lehçe dışındaki grupların söyleyiş özelliklerini yansıtan sözcüklere de yer verilir. Bu gruplar içinde Oğuzcaya ayrıcalıklı davranıldığı görülür. Eserin çeşitli yerlerinde bu iki lehçe sık sık karşılaştırılır.

Oğuzcanın sesbilgisi özellikleri konusunda da aydınlatıcı açıklamalar yapılır.

Öbür Türk boylarının dillerinde Hakaniye Türkçesinden ayrılan yönler üzerinde durulurken, lehçeler arasındaki farklılıkların ses değişmelerinde görüldüğü vurgulanır.

Ses değişmelerinde Oğuzcaya özgü örnekler üzerinde de özellikle durulur.

Kaşgarlı, Oğuzcanın sesbilgisi özellikleri konusunda şunları kaydeder:

Önseste *m-* > *b-* *(mün* > *bun* 'çorba'), *t-* > *d..* *(taqı* > *daqı* 'dahi'); sonseste *-t* > *-d iôt*> *öd* 'delik'); içseste *-b-* > *-w-* > *-v-, -f- (yubya* > *yuwya* > *yuvya--yujka)* dönüşümü; içseste *-6- - -y- (aôaq - ayak)* denkliği; önseste.j= *(yelgin* > *elgin* 'yürüyücü; koşucu; konuk') düşmesi (ya da türemesi); içseste ve sonseste *-g-, -y-, -g, -y (aşşın-* > *aşın-; qatıy* > *katı)* düşmesi; önseste *y-* > *c- iyuşdu* > *cuşdu* 'deve tüyü'}; sonseste *-h-* *-w* > *-v (sab - saw*> *sav* 'söz') dönüşümü; hece yutumu *(eyegü* > *eğe* 'eğe kemiği'); hece kaynaşması *(iç kur* > *uçkur);* ikizleşme *(asıy* > *assı* 'fayda, kazanç'); göçüşme *(örgüç* > *ôrçüg* 'saç örgüsü'); önseste *x- (emir* > *xamir)* türemesi.

Kaşgarlı'nın o dönemde kaydetmediği, ancak Çağdaş Türkiye Türkçesinde sonradan oluştuğu anlaşılan ses gelişmeleri de görülür:

b- > *v- (bar*> *var), k-* > *g- (kel-* > *gel-), ç* > *c (açıy* > *acı), -g-, ·Y-* > *v (taquq-*tayuq* > *tavuk,* *0S-* > *öv-), fJ* > *ng (sül)ii* > *süngü), *f]g* > *g (köJJül - *köl)gül* > Anad. ağz. *göğü!* 'gönül'), *1J* > *n (tel)iz* > *deniz)* dönüşümü ve *b=-p (bars-pars), ç-ş (çaçır*>*- çaştr* 'çadır'), *y - q (yay/ay - yaylak)* değişkenliği gibi.

O dönemde lehçeler arasında görülen ses ayrılıklarının Ana Türkçeden başlayan bir gelişmenin sonucunda oluştuğunu düşünüyorum. Çünkü sonradan lehçelerin birbirilerinden aldıkları ödünçlemelerde ses özelliklerinin genelde korunduğu görülür.

Sesbilgisi bölümünde ses dönüşümü, ses denkliği ve ses değişkenliği ara başlıkları altında ele aldığım ses gelişmesi olaylarını farklı bir yaklaşımla inceledim.

Dönüşüm aslı bilinen bir sesin başka bir sese dönüşmesini; *denklik* hangi biçimden geliştiği belirlenemeyen değişiklikleri; *değişkenlik* ise birbirine kolayca dönüşebilen seslerdeki değişmeleri anlatır.

Eserde Oğuzca kaydıyla verilen sözcük sayısının 265 kadar olduğu saptanmıştır. Hiçbir lehçeye ait olduğu belirtilmeyen sözcüklerden büyük bir bölümünün ortak sözcükler olabileceğini düşünüyorum. Bu sözcüklerin çoğunluğunu fiillerin oluşturduğu:rıı belirledim.

burçaq 'burçak, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yerµ bitkisi *(Vicia ervilla)'* [l 17b/15]. Türkiye Türkçesinde *burçak* aynı. anlamda.. kµlf~.lır. Tkm. *burçak,* Kaz. *bôrçôk,* Krg. *burşak,* Tar. *purcak* biçimlerinde geçer..Eski Kıp~~kçada da *burçak* olarak kullanılır. *bur-* 'kokmak, kokusu yükselmek' fiilinden ;fq't ekiyle türetilmiş olduğu düşünülebilir: *bur-çaq* > *burçak* (Doerfer TMEN II, s. 281; Clauson EDT, s. 357).

kizle- 'saklamak, gizlemek' [288a/l 6]. Türkiye Türkçesinde sedalı *g-* ile *gizle-* biçiminde kullanılır. *kiz* 'kutu, sandık' köküne getirilen *+le-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kiz+le-* > *gizle-.*

ABSTRACT

Diwan Lu.yat at-Turk is a dictionary of Oriental [Asian] Turkish (Ancient Uygur dialect) compiled in the eleventh century by Mahmud Kashgari with Arabic definitions and explanations.

It is a comparative dictionary, the obvious purpose of which was to serve the needs of Arabs wishing to learn Turkish.

Taking as its base the Turkish Hakaniye Dialect, the dictionary includes also words from other Turkish dialects which reflect the peculiar phonetic characteristics, modifications and variations of the latter group. Among this group Oğuzca (the Oghouz dialect) is accorded special and preferential treatment. Often the two dialects are compared and elaborated upon, at length.

I also find explanations concerning the phonetic structure and peculiarities of the Oghouz dialect.

The dictionary stresses the point that differences between the various dialects are the result of phonetic change or variation (evolutionary modification and differentiation).

In the exposition of phonetic change or variation, we find special mention of relevant examples from the Oghouz dialect.

Concerning the phonetic changes in the Oghouz dialect, Kashgari gives the following examples:

1- Transformation: *m-* > *b- (mun> bun* 'soup'); *-t* > *-d (öt> öd* 'hole'); *-b-* > *-w-* > *-v-, -f- (yubya > yuwya > yuvya- yufka* 'thin or weak'); *-b - -w > -v isab - saw> sav* 'speech').
2- Equivalence: *-d- - -y- (aôaq - ayak* 'foot').
3- The elision or, conversely, the derivation (addition) of *y-* in the initial phoneme: *y-* > *@(ye/gin> elgin* 'runner, walker; guest').
4- The elision of *-g-, -y-, -g* and-yin the internal, medial or final phoneme: *(aşyın-* > *aşın-* 'erosion'; *katıy* > *katı* 'solid, hard').
5- Transitional differentiation: change from *y-* > *c- iyuşdu* > *cuydu* 'earner's hair').
6- Haplology: *(eyegü* > *eğe* 'rib').
7- Contraction: *(iç kur* > *uçkur* 'thin, twisted or elastic chord used for tying up pants around the waist; belt').
8- Gemination: as in: *(asıy* > *ası* 'meaning profit or benefit').
9- Metathesis: as in: *(örgüç* > *ôrçüg* 'lock of hair; plait, tress').
IO-Derivation: *x- (emir> hamir* 'Head of State or ruler').

What Kashgarli does not mention or record in his particular era, but what appears to have taken shape later, in an evolutionary process, we find in Modem Turkish (spoken in Turkey today), the following phonetic modifications or variations, like the transformation of:

b- > *v- (bar> var* 'existing'), *k-* > *g- ikel-> gel-* 'come'), *-ç-* > *-c- (açıy* > *acı* 'bitter'), *-g-, -y-* > *v (taquq -*tayuq* > *tavuk* 'fowl, cock', *ôg-* > *öv-* 'praise'), *l]* > *ng (sül)ü* > *süngü* 'lance, spear'), **l]g* > *g (köf]ül - *köf)gül* > Anat. dial. *gögü!* 'heart, mind'), *f]* > *n (tel)iz* > *deniz* 'sea') and the variation or interchangeable substitution *b - p (bars>pars* 'leopard'), *ç ~ ş (çaçtr ~ çaşır* 'tent'), *y - q (yay/ay - yaylak* 'high plateau or summer pasture').

My thesis and contention is that the phonetic variations seen between different Turkish dialects have evolved as a result of dynamic changes which started, way back, in Basic Turkish the source itself: Because we have ample evidence which shows that later on, when

dialects began borrowing words from one another, there is a general or prevalent tendency to preserve the phonetic structure and peculiarities of the borrowed word.

In the chapter on phonetics I have adopted a unique approach and have analysed phonetic changes, veriations and transformations under three sub-headings or divisions, namely: phonetic transformation; phonetic equıvalance and variation.

Transformation is the total differentiation of a sound or phoneme of known etymology. into an entirely different form or phoneme; *equivalence* is the term used to denote a differentiation whose original phoneme is obscure or uncertain; and *variation* refers to those phonemes which are readily inter-changeable.

The number of words specified in the dictionary as being of the Oghouz dialect is 265.

I am of the opinion that a great nummber of words whose dialect is uncertain and, hence, not specified, are commonly used words in most dialects. I have ascertained that the majority of these words are verbs.

burçaq *'burçak,* vetch, is an annual, leguminous plant *(Vicia ervilla* or *Vicia sativa),* the seeds of which are used as fodder for cattle' [117b/15]. In modern Turkish (spoken in Turkey) *burçak* is used with the same meaning. In Tkm., it is *burçak,* in Kaz., *barçak;* in Krg., *burşak* and in Tar., it is *purçak.* In the ancient Kıpçak dialect it is also used as *purçak.* It is thought that, probably, the word has been derived from the verb root *bur-* 'to smell or let out or diffuse a parfüme' by the addition of the suffix *-çaq: bur-çaq* > *burçaq* (Doerfer TMEN II, s. 281; Clauson EDT, s. 357).

kizle- 'to hide or to keep secret' (288a/16]. In modern Turkish it is used with the pronounced *g-,* in the form of *gizle-.* It appears to have been derived or formed by the addition of the suffix *+le-,* to the nominel root: *kiz* 'box, coffer or chest': *kiz+le-* > *gizle-.*

GİRİŞ

Kaşgarlı Mahmud, XI. yüzyılın ikinci yarısında düzenlediği Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının ağızlarından derlediği söz malzemesinibir araya toplayarak karşılaştırmalıbir yöntemle değerlendirmiştir.

Türkçe sözcüklerin Arapça açıklamalarından oluşan bu eser, aynı zamanda Türk dillerinin de karşılaştırmalı bir sözlüğüdür. Eserde sözcükler sav, şiir parçaları ve inançlarla ilgili folklor malzemesiyle örneklendirilerek Türk toplumsal yaşamı konusunda bilgilendirme de amaçlanmıştır. Bir dili öğrenmenin, o dili konuşan toplumun düşünme biçimini kavramaktan geçtiği gerçeğinin bilindiğine açık bir kanıt niteliği taşıyan bu yaklaşım dönemine göre çok ileri sayılabilecekbir anlayıştır.

Kaşgarlı, asıl amacını Türk dilini Araplara öğretmek, kendi söyleyişiyle 'Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye, kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak' (Atalay DLT I, s. 6) olarak belirtse de sonuçta ortaya çıkan eser, söz dağarcığının zenginliği, sözcüklerin lehçelere göre aldığı biçimlerin gösterilmesi; dilbilgisi kuralları, köken bilgisi ve ses değişmeleri ile ilgili aydınlatıcıbilgiler içermesi bakımından alanında yapılmıştek çalışmadır.

Bulunuşundan günümüze değin eseri çeşitli yönleriyle ele alan birçok çalışma ortaya konmuştur. Biz de bu çalışmamızda Divan'ın içerdiği söz dağarcığı ile Çağdaş Türkiye Türkçesinin söz varlığını ses bilgisi ve anlam yönünden karşılaştırmaya çalışacağız.

Kaşgarlı, yazdığı eserin önemini vurgulamak amacıyla, yaptığı ön çalışmalar ve kendi yetenekleri konusunda çok iddialı sözler söyler. "Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemiştim. Bana sonsuz bir ün, bitmez, tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı Divanü Lügati't-Türk "Türk Dilleri Kamusu" adını vererek yazdım" (Atalay DLT I, s. 4).

Eserde verilen bilgilerin zenginliği ve çeşitliliği, lehçeleri birbirinden ayıran özellikler kaydedilirken ses, biçim, söz ve anlam değişikliklerinin bir filolog anlayışıyla ortaya konulması gibi son derece önemli sayılabilecek ayrıntılar Kaşgarlı'yı doğrulayacak niteliktedir; ancak, eser, bütün yönleriyle incelendiğinde az da olsa birtakım çelişkili

örneklere rastlandığı, kimi konulara daha çok hakim olunduğu, kimi konularda ise yüzeysel davranıldığı görülecektir. Kaşgarlı'ya birinci derecede güvenilecek bilgiler arasında Hakaniye lehçesi konusundaki açıklamaları, ikinci derecede güvenilecek bilgiler arasında ise bu lehçe grubunun dışındaki gruplarla ilgili açıklama ve saptamaları yer alır. Örneğin Kıpçakça, Kırgızca, Bulgarca gibi akraba lehçe veya diller konusunda verilen bilgiler çok sığ, seçilen sözcük ve biçimler hemen hemen yok denecek kadar azdır; bu da Kaşgarh'nın bu diller konusunda yeterli malzeme toplayamadığı, bu diller hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı biçiminde yorumlanabilir.

Kaşgarlı, lehçelere ilişkin açıklamalar yaparken birtakım değerlendirmelerde bulunur. *H'alts Türkçe, en doğru Türkçe* gibi sıfatlar kullanır. Ona göre en doğru Türkçe Hakaniye (Karabanlı) ve Uygur lehçelerini de kapsamak üzere Doğu Türkistan'da ve Yedisu'da konuşulan lehçeler grubudur. Bu konudaki görüşlerini 'dillerin en yeğnisi Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ile Yağmaların dilidir. Uygur şehirlerine varıncaya dek İrtiş, Ilı, Yamar, İdil ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı Hakaniye ülkesi halkının dilidir' (Atalay DLT I, s. 30) biçiminde dile getirir. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Kaşgarlı, kendisinin de dahil bulunduğu, bugün Doğu Türkçesi diye adlandırdığımız Hakaniye (Karahanlı) ve Uygur lehçelerini, özellikle Çigil ağzını temel alır (Banguoğlu TDAY 1958, s. 88-113). Ses değişmelerini örneklendirirken ölçüt olarak kullandığı biçim, kendisinin tanımlamasıyla 'öz Türkler'in kullandığı ağız, yani Çigilce söyleyiştir. Kaşgarlı, *En Doğru Türkçe* olarak nitelendirdiği bu dil grubuyla Oğuz grubunu eserinin çeşitli yerlerinde sık sık karşılaştırır: Bu kümelendirme, sonradan Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi olarak iki ana lehçe grubu biçiminde yapılacak sınıflandırmanın ilk denemesi niteliğindedir,

Divan'ın bugün 'Giriş' diye adlandırabileceğimiz başlangıç bölümünde Kaşgarlı, lehçelerdeki farklı söyleyişleri, ses değişikliklerini örnekleriyle özetlemeye çalışır. Bu bölümde Oğuzca'nın sesbilgisi özellikleri konusunda da oldukça yararlı bilgiler verir.

Kaşgarlı'nın Oğuzca için "dillerin en yeğnisi" saptamasıyla, Oğuzcadaki ses kaynaşması, hece yutumu ve ses düşmesi gibi ses değişmelerinin kastedildiği düşünülebilir. Bu gibi ses değişmelerinin, öbür lehçelerle karşılaştırıldığında Oğuzcanın en belirgin özellikleri olarak Kaşgarlı'nın da dikkatini çektiği görülüyor. Yine onun değerlendirmesiyle bu ses gelişmesi olayları "kural yolu değilse de kolaylık yolu"dur (Atalay DLT I, s. 64~65). Oğuzcadaki ses değişikliklerinin 'kolaylık yolu'nun seçilmesi gibi bir nedene bağlanması, bu dil grubunda sözcüklerin öbür lehçelerden daha kolay bir söyleyiş özelliğine sahip oldukları biçiminde anlaşılmalıdır.

Kaşgarlı, Oğuzlar ve Oğuzca konusundaki değerlendirme ve açıklamalarının arasında bir de sitemde bulunur: Oğuzların Farslarla yakınlaşmaları sonunda kimi Türkçe sözcükleri bırakıp Farsçalarını kullanmaya başladıklarını belirterek bu durumdan rahatsızlık duyduğunu dile getirir.

Oğuzca üzerine verilen bilgilerde az da olsa tartışmalı yönlere ve çelişkili örneklere rastlanır.

Oğuz ve Kıpçak lehçelerinin ortak bir özelliği olarak verilen *y- - c-* ses değişikliği konusunda küçük bir yanılgı ya da karışıklık söz konusudur. Burada Oğuzca olarak gösterilen kimi sözcüklerin ses değerleri bakımından Oğuzca olmamaları gerekir. Hakaniye lehçesine özgü bir biçim olarak verilen *yuşdu* sözcüğünün Oğuzca ve Kıpçakça karşılığı olarak gösterilen *cuydu* sadece Kıpçakça için kabul edilebilir bir örnektir. Çünkü sözcük başında *y- ~ c-* ses değişikliği Oğuzcaya değil, sadece Kıpçakçaya özgü bir ses gelişmesi olayı olabilir. Bu değişim çağdaş Kıpçak grubu lehçelerinde açıkça görülmektedir.

Kaşgarlı, Türk boylarının söz malzemelerini Arap sözlükçülerinin geliştirdiği kural ve yöntemlere göre düzenlerken ses değişmelerini ölçüt olarak alır. Sözcüklerin anlamlarını, ses değişmelerinin lehçelerdeki durumlarım ve anlam farklılıklarım göstermeye çalışır. Sadece belirli lehçelerde kullanılan sözcüklere Oğuzca, Arguca, Çiğilce gibi notlar düşer. Onun, sadece Karahanlıcada kullanıldığım söylediği kimi sözcüklerin Oğuzcada; sadece Oğuzcada kullanıldığım söylediği kimi sözcüklerin de Karahanhcada farklı bir fonetikle ve yakın anlamlarda kullanıldığımuhakkaktır.

Kaşgarlı, lehçeler arasındaki en belirgin farklılığın, sözcüklerin ses yapılarında görüldüğünü belirtir. Bu konudaki görüşlerini "asıl lügatte, asıl kelimede değişiklik az olur. Değişmeler, ancak bir takım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yahut atılması yüzünden olur" sözleriyle dile getirir (Atalay DLT I, s. 30-31). Divan'daki veriler, bu dönemde Oğuzcanın kendine özgü belirgin bir çizgisi olduğu, Hakaniye Türkçesinden, bügünkü adlandırmayla Karahanlıcadan tam anlamıyla ayn bir yapı oluşturduğu savım doğrulayacak nitelikte değildir. Divan'ın bütün söz dağarcığı incelendiğinde ortak özelliklerin farklılıklardan daha çok olduğu görülecektir. Kaşgarlı'mn Oğuzca olarak verdiği sözcüklerin, Oğuzcanın o dönemdeki söz varlığım bütünüyle göstermediğini, yalnızca Karahanlıcanın yazı dilinde, öbür lehçe ve ağızlarda kullanılmayan sözcükleri kapsadığını düşünmenin doğru bir yaklaşım olacağı kanısındayız. Bu da birçok sözcüğün her iki lehçe grubunda ortak kullanıldığının bir kanıtı sayılabilir. Özellikle fiillerin ortak kullanılan sözcükler olarak büyük bir çoğunluk oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Oğuz grubunun söz dağarcığının genişliği, ortak öğelerin ve ayn bir fonetik özellik kazanmış sözcüklerin sayısı konusunda elimizde somut bir veri yoktur. Kaşgarlı'nın 'Oğuzca'dır, bunu Türkler bilmez'< kaydıyla verdiği sözcüklerin sayısı 265 kadardır (Banguoğlu, TDAY 1960, s. 23-48). Oğuzcanın söz varlığının bununla sınırlı kalamayacağı açıktır. Divan'da, bu sayının Oğuzcaya özgü bütün sözcükleri kapsadığına ilişkin herhangi bir açıklama yoktur. Sözlüğün Karahanlıcamn temel alınarak hazırlanması, ikinci derecede önemli görülen bir lehçe konusunda yüzeysel davranılmış olmayı anlaşılabilirkılmaktadır.

Divan'da hangi lehçeye ait olduğu belirtilmeyen *ün* 'ses', *ôgüt, öküz, ülüş* 'pay, hisse', *azıy* 'azı dişi', *aşuq* 'aşık kemiği', *etek, oğul, erük; aç, üzüm, boz-, pusuy* 'pusu' *ay* 'iki bacak arasındaki boşluk', *tiz-* 'dizmek', *yol, yıl* gibi Oğuz grubunda da kullanıldığından kuşku duyulamayacak yüzlerce sözcük vardır. 'Oğuzcadır, bunu Türkler bilmez'; 'yalnız Türklerce, bunu Oğuzlar bilmez' notuyla verilen sözcüklerin her iki lehçe grubunda karşılıklarının bulunamayacağım düşünmek de olası değildir. Bu sözcüklerin yerine farklı lehçe ve ağızlarda

hangi biçimlerin kullanıldığı belirtilmemiştir. Bu durum Kaşgarlı'nın lehçeler arasındaki farklılıkların tümünü vermediği biçiminde yorumlanabilir'.

Divan' ın önemi, üzerinde yapılan çalışmaların çokluğu ile de ortaya konmuştur. Türk dili üzerine yapılan araştırma ve incelemelerde ilk başvurulan kaynağın Divan olduğu bilinen bir gerçektir. Divan'ı konu alan veya ondan bahseden eserlerin çokluğu bu alanda artık her şeyin ortaya konulduğu anlamına gelmemelidir. Bu eser daha birçok çalışmayı besleyebilecek zenginliktedir. Şimdiye kadar üzerinde durulmamış konulardan biri de bu eserin söz varlığı ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırılmasıdır. Ben bu çalışmamda bunu denemeye çalışacağım.

Divanü Lügati't Türk'ten Türkiye Türkçesine adlı bu çalışma, Divan'ın söz dağarcığı ile Türkiye Türkçesinin söz varlığını sesbilgisi ve anlam yönünden karşılaştırma amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır:

1. Sesbilgisi bölümü:

Bu bölümde Divan'ın söz varlığım, sesbilgisi özellikleri bakımından Oğuz grubunun çağdaş karşılaştırma fonetiği bilgileri ışığında gözden geçirmeye çalıştım.

Oğuzcanın Kaşgarlı tarafından belirlenen sesbilgisi özelliklerini ayn bir başlık altında verdim. Bu özelliklerin dışında kalan ve benim saptadığım bütün verileri ayn bir bölümde bir araya topladım. Divan' da geçen, eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastladığım, ağızlar ve ölçünlü dilde de kullanılan bütün sözcükleri sesbilgisi özellikleri bakımından değerlendirdim. Ses farklılıklarım, ses dönüşümleri, ses değişkenlikleri ve ses denklikleri ara başlıkları altında inceleyerek bütün örnekleriyle sıraladım.

Sesbilgisi konusunu incelerken, geliştirdiğim farklı yorumdan kaynaklanan terim bulma sıkıntısıyla karşılaştım. Ses gelişmeleri konusundaki farklı yorumumu var olan terimlerle ortaya koymanın güç olduğunu düşünerek yeni terimler kullanmayı tercih ettim. Kullandığım bu terimlerle maksadımı daha açık bir biçimde ortaya koyabildiğim düşüncesindeyim.

Dönüşüm> aslı bilinen bir sesin başka bir sese dönüşmesini anlatır. *t-* > *d-, ç* > c, *g* > *v* gibi. Ana T. *tay* > *'llağ, açıy* > *acı, taşuq* > *tavuk* vb.

Değişkenlik terimini, birbirine kolayca dönüşebilen, aslının ne oduğu saptanamayan sesler için kullandım. *ç - ş, b- - p, -q- - -y-* gibi. *çôpik - şôpik, tapşur- - tapçur-, yabçan - yavşan; bürge - pire, bars - pars* vb.

---

[1] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. György Hazai, Genel Leksikografya Açısından Kaşgarlı Mahmut Hakkında Düşünceler, Bilimsel Bildiriler 1972, s. 419-424; Hikmet İlaydın, Divan'la İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler, TD Ekim 1972, S; 96-103; Necmettin Haeıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara 1996; Reşit Rahmeti Arat, Anadolu Yazı Dilinin İnkişafına Dair, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1960, s. 225-232 (Makaleler I, TKAE Ankara 1987, s. 311-318); Tahsin Bangnoğlu, Kaşgari' den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine, TDAY 1958, s. 88-113; Kaşgari'den Notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine, TDAY 1959, s. 3-14; Kaşgari'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine, TDAY 1960, s. 23-48; Şükrü Kurgan, Divanü Lügati't-Türk Üzerine, TD Ekim 1972, s. 60-80; Zeynep Korkmaz, Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi, TD Ekim 1972, s. 3-22; Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı, TDAY 1972, s. 17-34; Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler, Bilimsel Bildiriler 1972, s. 433-446.

Denklik terimini ise hangi biçimden geliştiği belli olmayan *-d- - -y- - -z- - -t- - -r-* gibi Türk lehçeler arası ses farklılıklarını anlatmak için kullandım. *aôaq - ayaq - azaq - atax - ura* gibi (Bu ses gelişmesi olayında Ana Türkçedeki sesin niteliğini tam olarak bilemiyoruz).

Sesbilgisi bölümünde ünlülerle ilgili özellikler üzerinde de durdum. Kaşgarlı'nın ünlü değişiklikleri konusunda yaptığı açıklamalara yer verdim. Ünlü denklikleri başlığı altında ünlü değişiklikleriyle ilgili bütün örnekleri sıraladım. Sesbilgisi ile igili çalışmalarda birinci sırada ünlülere yer verildiği halde, ben Divan'da ikinci derecede önemli görülen ünlü değişmelerini sesbilgisi bölümünün sonunda incelemeyi uygun buldum.

Ünlüler konusunu incelerken yuvarlaklaşma, düzleşme, ünlü uyumu gibi değişmeleri asıl biçimlerin niteliği konusunda somut veriler bulamadığımız için denklik kavramıyla karşıladım.

2. Karşılaştırmalı Sözlük bölümü:

Bu bölüm, Divan'ın söz dağarcığı ile Türkiye Türkçesinin söz varlığının karşılaştırmalı bir sözlüğüdür.

Özgün metinden derlediğim sözcükleri Atalay, Clauson ve Dankoff (bkz. Kaynakça) gibi araştırmacıların eserlerindeki okuyuşlarla karşılaştırdım. Bu sözcüklerden eski Anadolu Türkçesi, Anadolu ağızları ve Çağdaş Türkçenin ölçünlü dilinde varlığını sürdürenleri belirledim. Sözcüklerin özgün metindeki sayfa numaralarını köşeli ayraç içinde gösterdim; açıklanan bütün anlamlarını verdim; eski Anadolu Türkçesi, yerel ağızlar ve ölçünlü dilde aldıkları biçimleri, anlam farklılıklarıyla birlikte ortaya koymaya çalıştım. Ayrıca Oğuz grubu dillerinden Türkmence ve Azerice başta olmak üzere çağdaş Türk dillerinde aldıkları biçimleri de gösterdim. Sözcüklerin yazımında alındıkları eserlerdeki transkripsiyon tavrına bağlı kaldım.

Divan'daki sözcüklerin yazımında uluslararası transkripsiyon işaretleri, eski Anadolu Türkçesi, yerel ağızlar ve ölçünlü dildeki sözcüklerin yazımında ise Türk alfabesi kullanımıştır.

Yaptığım bu çalışmada asıl amacım, Türkiye Türkçesinde varlığını sürdüren sözcükleri belirlemek oldu~l halde kimi sözcüklerin kökenlerine ilişkin açıklamalarda bulunma fırsatını da değerlendirdim. Bu açıklamalar birer öneriden, öte bir amaç taşımamaktadır.

Çalışmada yararlanılan eserlerden temel nitelikte olanlar madde sonlarında verilmiş, öbürleri Kaynakça bölümünde gösterilmiştir.

SESBİLGİSİ

Kaşgarlı, lehçeleri karşılaştırırken ses değişmelerini, özellikle ünsüz değişmelerini ölçüt olarak alır. XI. yüzyılda değişimini tamamlayarak belirginleşen ve yeni oluşmaya başlayan ünsüz değişmelerini belirler. Gerek eserinin girişinde gerek sözcüklerin açıklandığı yerlerde bu değişmelere değinir; bu değişikliklere örneklerle dikkat çekmeye çalışır. Kaşgarh'nın ünlü denkliklerine de değindiği görülür. Bu bölümde Kaşgarh tarafından belirlenen ses değişmelerine, bunlarla ilgili açıklamalara ve bizim belirlediğimiz tüm örneklere yer verilecektir.

Kaşgarb'ya göre Oğuzcanm sesbılgis! özellikleri

1. *m-* > *b-* dönüşümü

Kaşgarlı, söz başı (f') m-'lerini Oğuz, Suvar ve Kıpçakların (':') *b-'ye* çevirdiklerini belirtir. Bu değişimi "Türkler *men bordum,* Suvarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar *ben bardum* derler. Türkler 'çorba'ya *mün,* bunlar *bün* derler" (Atalay DLT I, s. 31) biçiminde dile getirir.

Hakaniye Türkçesi temel alınarak değişme biçiminde verilen bu ses dönüşmesi olayı Kaşgarlı'nın ifadesinden anlaşıldığına göre bütün *m-'li* sözcüklerde tamamlanmış bir gelişmedir; ancak Divan'da bu kurala aykırı örneklere de rastlanır. *mtşar* 'pınar', *mandar* 'sarmaşık' gibi m-'li örnekler Oğuzca olarak verilmiştir; aynca eserin başka bir yerinde ".. *men barmas men* denir ki 'ben gitmem' demektir. Burada Oğuzlarla öbür Türkler arasında ayrılık yoktur" sözleriyle *men* biçiminin ortak bir kul4µum olduğu da belirtilmektedir (Atalay DLT II, s. 65). Bu ses gelişmesi olayında m-'li örneklerin asıl biçim olarak kabul edildiği görülmektedir; oysa, asıl olan *b-*'li biçimlerdir. Söz konusu olan *m-* > *b-* değil, *b-* > *m-* değişimidir.

Eski Türkçede *b-* olan, Hakaniye Türkçesinde *m-'ye* çevrilen, Türkiye Türkçesinde *b-* olarak korunan örnekler:

Hak. Tür. *man-* < ET *ban-* > ÇTT *ban-; men* < *ben* > *ben; mel)* < *bel)* > *ben* 'vücuttaki ben'; *meniz* < *beniz* > *beniz* 'yüz, çehre'; *meşze-* < *benze-* > *benze-; menzet-* < *benzet-* > *benzet-; mtşar* < *bışar* >*pınar; mit] <biş* > *bin* 'sayı'; *moncuq* < *boncuq* > *boncuk;*

monçuklan- < *bonçuklan-* > *boncuklan-; muıj « bun* > *bun* 'keder, üzüntü'; *munda « bunda*> *bunda; munüz* < *boynuz* > *boynuz.*

2. *t-* > *d-* dönüşümü (ötümlüleşme)

Kaşgarlı, "Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki (...:..) *t* harfini (..ı} *d* harfine çeviririler. Türkler 'deve'ye *tewe,* bunlar *deve"* derler (Atalay DLT I, s, 31). Divan'da bu değişimi doğrulayacak bol örnek yoktur. Oğuzca olarak verilen *daqı* (< *taqı)* 'dahi', *dede* 'baba' örneklerinin yanında, yine Oğuzca olarak verilen *telu* 'deli', *tegül* 'değil', *terin* 'derin', *tegirmi* 'değirmi', *töl* 'döl', *tôn-* "dön-' gibi birçok t-'Ii örnek de vardır. Bu farklı biçimlerden, *t-* > *d-* dönüşümünün başladığı ancak kurallı bir yapıya henüz kavuşmadığı sonucunu çıkarmanın doğru olacağı kanısındayız. Türkiye Türkçesinde *t-* > *d-* dönüşümü XV. yüzyılda tamamlanmıştır (Korkmaz TD Ekim 1972, s. 3-22). Türkiye Türkçesinde *d-'li* biçimiylekullanılanbütün örnekler aşağıda verilmiştir.

Hak. Tür. *tay*> ÇTT *dağ; taşar* > *dağar; taşay* > *dayı; tayla-* > *dağla-; tay/at-* > *dağlat-; tal*> *dal; talaq* > *dalak; tam* > *dam; tam-* > *tam-* 'damlamak'; *tamşaq* > *tamaq* > *damak; tamar* > *damar; tamşa* > *damga; tamşala-* > *damgala-; tamu-* > *damtt-: tanış-*> *danış-; tartş* > *darı; tara/-*> *daral-; tatşan-* > *dadan-; tawar* > *davar; tawıl* > *davul; tawran-* > *davran-; taya-*> *daya-; tayak* > *dayak* 'dayanak'; *tayan-*> *dayan-; taz* > *daz* 'dazlak'; *te-* > *de-; tegin-* > *değin-; tegin* > *değin* 'kadar'; *teğir* > *değer; tegirme* > *değirmi; tegirmen*> *değirmen; teğiş-* > *değiş-; tegme* > *değme* 'her, herbir'; *tegrek* > *değrek* "değre, halka'; *tegur-* > *değir-; tel-* > *del-; telim* > *delim* 'fazla'; *telin-* > *delin-; teltür-* > *deldir-; telwe - telü* > *deli; temin* > *demin; temregü* > *demreği* 'temriye'; *temür* > *demir; temurgen* > *temren; te!)* > *denk; tetjt:* > *deniz; tenlegüç* > *dôlengeç* 'tarla kuşu'; *tepre-* > *depre-* 'sarsılmak, sallanmak'; *tepreş-* > *depreş-; ter-* > *der-; teri* > *deri; teril-* > *deril-; terli]* > *derin; terinçek* > *derincek; temek*> *dernek; ıeşik* > *deşik* 'şişman'; *teşil-* > *deşil-; teşuk* > *deşik* 'deşilmiş'; *tewe* > *deve; tıl* > *dil; tılaq* > *dılak; tın-* > *din-; tış* > *diş; tışı* > *dişi; tışla-* > *dişle-; tışlat-* > *dişlet-; tik-*> *dik-* 'ağaç dikmek'; *tikken - tiken*> *diken; tikil-*> *dikil-; tikim*> *dikim* 'parça'; *til-* > *dil-* 'dilimlemek'; *tikkü - tikü* > *diki* 'tane'; *tile-* > *dile-; ti/ek* > *dilek; tileş-*> *dileş-; tilim* > *dilim; tire-*> *dire-* 'direk dikmek'; *tiregü* > *direk; tirek* > *direk; tireklik* > *direklik; tiren-*> *diren-; tirig* > *diri; tiril-*> *diril-; tirsgek* > *dirsek* 'arpacık'; *dirsgek* > *dirsek; tişe-* > *dişe-; tişle-* > *dişle-; tişlen-* > *dişlen-; titin-* »<*didin-; tiz*> *diz; tizgin* > *dizgin; tizig* > *dizi; toJ- - toy-*> *doy-; toy-*> *doğ-; toşra-* > *doğra-; toşran-* > *doğran-; toşrat-* > *doğrat-; toşur-* > *doğur-; tokı-* > *doku-* 'vurmak, döğmek'; *toqış* > *dokuş; toqıt-* > *dokut-; toquz on - toqson* > *doksan; toquz* > *dokuz; tol-*> *dol-; tolşa-* > *dola-; tolşan-*> *dolan-; tolşaş-*> *dolaş-; tolı* > *dolu* 'kar dolusu'; *tolu*> *dolu; toltur-*> *doldut-; tolun* (ay)> *dolun; ton*> *don* 'elbise'; *ton*> *don* 'buz'; *tonat-* > *donat-; toıjuz* > *domuz; toô- - toy-* > *doy-; toy-* > *döğ- - döv-; tôgi* > *dögü* > *düğü* 'yarma'; *tôgun* > *dôğün* 'dağlama'; *tôgüş-* > *dôğuş- - dôvuş-; tök-* > *dôk-; tôktur-* > *dôlaur-; töl* > *döl;*

• Besim Atalay'ın *tevey, devey* biçiminde okuduğu sözcüklerin yerine Dankoff tarafından düzeltilen *teve, deve* biçimlerini tercih ettik

tôlek > *dölek* 'sakin kişi'; *tön-* > *dôn-; tönder-* > *dônder-; tört* > *dört; tôrtunç* > *dördüncü; töş* > *döş; töşe-* > *dôşe-; töşek* > *döşek; tôşeklik* > *dôşeldik; tôşen-* > *dôşen-; tôşet-* > *dôşet-; tul*> *dul; tum*> *dum* 'soğuk'; *tuman*> *duman; turul*-> *durul-; turuq-* > *duruk-; turum* > *durum; tuy-* > *duy-; tüğ-* > *düğ»; tüge* > *duğe* 'buzağı'; *tügme* > *düğme; tügün* > *düğüm; tün*> *dün; tüf)lük* > *dunluk* 'pencere'; *tüf)ür* > *dünür; tüp*> *dip; tür-* > *dür-; turt-* > *durt-; turtul-* > *durtül-; türtun-* > *dürtun-; türtuş-* > *dürtüş-: türal*-> *dürül-; tüş* > *düş; tüşlen-* > *düşlen-* 'inmek'; *tüşük* > *düşük; tüz* > *düz; tüzuş-* > *düzuş-.*

3. *-t* > *-d* dönüşümü (ötümlüleşme)

Divan'da dikkat çekilen bir ses değişimi de *-t* > -d'dir. Sonseste görülen *-t - -d* değişikliğini Kaşgarlı, Hakaniye Türkçesini ölçüt alarak değişme olarak nitelendiriyor ve bu konudaki saptamasını "delik manasına gelen kelime Türklerde *ôt* bunlarda (Oğuzca) *öd* olur" biçiminde dile getiriyor (Atalay DLT I, s. 31). Divan'da Oğuz. grubu için bu denkliği doğrulayacak başka bir örneğe rastlanmaz. Çağdaş Türkiye Türkçesinde ise sonseste *-d* ünsüzü kural olarak bulunmaz.

4. *-J- - -y-* ses denkliği

Kaşgarlı, *-J- - -y-* ses denkliği konusunda şunları söyler: "Yağma, Toxsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar birbirine uygun olarak (:ı) *ő* harfini her zaman C.s) *y'ye* çeviririler ve hiçbir zaman ö'li söyleyemezler, 'kayın' ağacına bunlardan başkası (d.~) *qaôın,* bunlar (d.lıı) *qayıfJ* derler. Türklerin "hısım ve kayın" anlamına kullandıkları (ı:ı~) *kabın* kelimesini bunlar(~) *kayın* diye söylerler" (Atalay DLT I, s. 32). Bu dönemde *-d- - -y-* ses denkliğinin, Oğuzca olarak verilen *aôruq (- ayruq)* 'başka' (age, s. 98~ dışında bütün örneklerde görüldüğü söylenebilir. Ancak Kaşgarlı, başka bir yerde *ayruq* biçimini de yine Oğuzca olarak vermektedir (age, s. 113). Oğuzların hem *aôruq* hem de *ayruq* gibi ikili bir biçimi kullanmaları düşünülemez. Bunu ödünçleme bir kullanım ya da gözden kaçan ayrıntılardan biri olarak değerlendirmek kanımızca doğru olur. Divan'da yer alan ve Oğuz grubunda -y-'li olarak karşımıza çıkan bütün örnekler aşağıda verilmiştir.

Hak. Tür. *aôaq=* ÇTT *ayaq; aôaqlan- ~ ayaqlan-; abyır ~ aygır; aöıy = ayık* 'ayılmış'; *abıy - ayı; aôıqla- - ayıkla-* 'şaşmak'; *a{nl- - ayıl-; aôır- - ayır-; aôrı -ayrı* 'yaba, çatal'; *aôrıq - ayrıq* 'ayrık otu'; *aôrıl- - aynl-; aôrış- - ayrış-; aôruq* - EAT *ayrux* 'ayrı'; *aôaq - ayak; baôram - bayram; baôrak - bayraq; beôu- - *beyü* > *büyu-; beôuk ~ "beyuk* > *büyük; boô - boy* 'kabile'; *buô- - buy-* 'donmak'; *boôu- - "boyu- - boya-; bobuy - *boyuy - boya; eôer - eyer; eôgi; - *eygü* > *eyü* > *iyi; ıôıl- - tyıl-* 'boşanmak, sıvıların akması'; *tôi - iye* - An. ağz. *eye* 'sahip'; *qaô - qay* 'bora, tipi'; *kaöyu - kaygu - kaygı; qaôyulan- - kaygılan-; qaôşur- - kayır-; aôtn - kayın* 'dünür, hısım'; *qaöıfJ - kayın* 'kayın ağacı'; *qaôış - kayış; keô- - giy-; keôgu - *keygi - giygi* 'giysi'; *keöil- - giyil-; keôük - keyük - keyik* 'çoban abası'; *qıôı» - kıyı* 'yan, kenar'; *quJ- - kıy-* 'kıymak, yandan kesmak', doğramak'; *qıôma - kıyma; qoô- - koy-; quôruq - kuyruk, quJuy - kuyu; küôegt; - "kuyegü - gtiyeği - güveyi;* oôvur>- *uyar-; ôôleg -*

**öyleg - öyle - öğle; seôre - seyre-* 'seyrelmek'; *seôrek - seyrek; seôret- - seyret-* 'seyreltmek'; *sıôır- - styır-; siô- - siy-* 'işemek'; *siôig> siyi* 'etek'; **si&ük- *siytük > siydik > sidik; toô- - toy-> doy-; toôşur- - toôur- - toyur > doyur-; uô- - uy-; uôı- - uôu- - uyu-; uôıqla... - uyukla-; uôış- - uyuş-; uôu- - uyui-; uôıtma - uyutma* 'taze peyniri'; *uôluq - uyluk* 'uyluk kemiği'; *uôu - uyku; uôuz - uyuz; üôre- - uyre- > üre-; üôreı- - üyret- > uret-; yaô- - yıry-; yaôıl- - yayıl-; yaôın- - yıryın-; yaôtur- - yaydtr-; yıôı- - yiyi-* 'kokmak'; *yu5ıy - yıyı* 'pis koku'; *yıôla- - yıyla-* 'koklamak'; *yıôlaş- - ytylaş-* 'koklaşmak';yoô- *-yoy- 'silmek';yoôul- = yoyul-* 'silinmek'.

5. *-d- > -t-* dönüşümü (ötümsüzleşme)

Kaşgarlı'nın üzerinde durduğu diğer bir ses olayı da *-d- > -t-* değişimidir. Kaşgarlı, "Öz Türklerin dilinde bulunan (...) *d* harfi, Oğuzlarda (o) *t* olur. Türkler 'hançer' için *bügde,* Oğuzlar *bükte* derler. Bunun gibi Türkler 'iğde'ye *yigde,* Oğuzlar *yigte* derler" diyor (age, s. 31). Bu örnekler eski Türkçedeki ünsüz uyumunu gösterir. Eski Türkçede *-gt-, -lt-, -mt-, -nç-, -rq-, -rt-* biçiminde görülen ünsüz uyumu Oğuz grubu dillerinde *-gd-, -ld-, -md-, -nc-, -rd-, -vd-, -zd-* biçiminialmıştır. Türkiye Türkçesinde kullanılan örnekler aşağıda sıralanmıştır.

-gt- --gd-

Hak. Tür. *boştur- - boğdur-; eğtur- - eğdir-; ôgtur- - ôğdar-; stytur- +sığdır-; sôgıur- - sôğdur- - sôvdur-ı yigtur- +yeğdir- - yiğdir-.*

-lt- - -ld-

Hak. Tür. *bi/tür- -* ÇTT *bildir-; çaltur- - çaldir-; iltiir- - ildir-* 'iliştirmek'; *qaltur-* - kaldır-: *kültür- - guldur-; oltur- - oldur-; saltur- - saldır-; taltur- - daldtr-ı teltür- - deldir-; toltur- - doldur-,*

-mt- <-md-

Hak. Tür. *kômtur-* -ÇTT *gômdur-ı yümmr- - yumdur-*

...nç---nc-

Hak. Tür. *akınçı -* ÇTT *akıncı; kônçek= gôncek 'gömlek';yorınça- yoncaı yunçı- - yünçit- - incit-,*

-n- --rg-

Hak. Tür. *yoyurqan -* ÇTT. *yorgan.*

-rt-,..., -rd-

Hak. Tür. *bartur- ~* ÇTT *vardır-; qartur- +kardır-; kertür- - gerdir-; kirtur- - girdir-; qurtur- - kurdur-; kôrtur- - gôrdur-; ortu - ordu; ortula- - ortala-; sortur- - sordur-; surtur- - surdür-ı yartur- +yardtr-,*

-vt- - -vd-

Hak. Tür. ÇTT *qoytur- - koydur-; kôymr- - gôydur- 'yaktırmak'; sewtür- - sevdir-; tuytur- ~ duydur-; oytur- ~ oydur-,*

-zt- – -zd-

Hak. Tür. *qaztur-* -ÇTT *kazdtr-; sustur- -süzdür-;yüztür- <yüzdur-.*

Kaşgarlı'nın saptadığı ve "değişme" olarak gösterdiği örneklerle bizim sıraladığımız veriler ünsüz uyumu konusunun henüz bir kural olarak kesinlik kazanmadığım ortaya koyuyor. Görülen farklılıkların bir değişim ya da denklik olup olmadığının, hangisinin asıl, hangisinin değişime uğramış biçim olduğunun belirlenmesinde güçlükler vardır. Onun Hakaniye Türkçesini esas alarak değişme olarak nitelendirdiği bu ses denkliği olayı, Eski Türkçe temel alındığında değişik biçimlerde değerlendirilebilir. Eski Türkçede *tüzültüm* 'anlaştım, ilişkileri düzelttim' (Tekin OY, s. 177), *urturtum* 'nakşettirdim' (age. s. 179), *altız-* 'aldırmak' (age. s. 118), *sôkurtum* 'çöktürdüm' gibi *-rt-, -lt-'li* örnekler yanında *süyüşdüm* 'savaştım' (age. s. 160), *barduk* 'vardık' (age. s, 123) gibi *~rd-,-şd-'li* örnekler de bulunmaktadır. Bu ikili biçimler, hangisinin asıl biçim olduğu konusunda ancak tahmin yürütmeye olanak vermektedir.

6. *y-* > 0 ve *y-* > *c-* dönüşümü

Kaşgarlı ses değişmelerini sıralarken Oğuzca ve Kıpçakçada söz başındaki *y-*'lerin düştüğünü ya da c-'ye dönüştüğünü de söyler. Kendi cümleleriyle bu değişimi şöyle açıklar: "Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında (l.>) *y* bulunan isim ve fiillerin ilk harfini (ı..all) *e,* yahut (G) c'ye çevirirler. Öbür Türkler 'yolcu'ya *yelkin,* Oğuzlarla Kıpçaklar *etkin* derler. Onlar 'ılık su'ya *yılış suw,* bunlar *ılıy* derler. Bunun gibi öbürlerinin *yincü* dediğine bunlar *cincü* derler. Türkler devenin uzamış tüyüne *yuşdu,* Oğuzlar ve Kıpçaklar *cuydu* derler" (age, s. 31). Divan'da, sqz başı y-'lerinin düştüğünü gösteren birçok örnek vardır. Kaşgarlı'nın Hakaniye Türkçesine göre düşme olarak gösterdiği bu ses olayı aslında birçok örnekte bir ön türeme biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede *y-'*siz biçimde görülen sözcüklerin Divan'da y-'li olarak yer alması bir ön türemenin varlığını göstermektedir. Bu sözcüklerin Ana Türkçede hangi biçimlerde kullanıldığı konusunda somut bir veriye sahip değiliz. Bu konuda varsayım düzeyinde bir takım görüşler öne sürülmüştür. Önseslerinde uzun ünlü bulunan sözcüklerde bir *y-* ön türemesinden söz edildiği gibi, kimi örneklerde **h-* sesinden dönüştüğü yönünde görüşler de vardır: *yik ik* 'iğ' < AT **ik; yıyaç - ışaç* 'ağaç' < AT *"hişaç* gibi (Daha geniş bilgi için bkz. Tekin TDA 1994, s. 51-66).

Kaşgarh'nın sözünü ettiği öbür ses gelişmesi olayı ise tartışmalı bir konudur. Ne Divan'da ne de çağdaş Oğuz grubu dillerinde *y-* > *c-* değişimini doğrulayacak başka bir örneğe rastlayamadık. Kaşgarlı'nın verdiği *cincü* ve *cuşdu* örnekleri de tartışmaya açıktır. Bu değişim Kıpçak dillerine özgü bir ses gelişmesi olayı olarak bilinir.

Kaşgarlı'ya göre önseste *y-* düşmesi ile ilgili öbür örnekler:

Hak. Tür. *yelim* - ÇTT *ilim 'tutkal';yemet- emet- evetı ytltş>- ılış> ılık.yılan - ilan* (Ana. ağz.); *yılgun - ılgın* 'bir bitki'; *yılı- - ılı-* 'ılık hale gelmek'; *yılıt- - ıltt-; yılış- - ılış-; yılkı* - EAT ve ağz. *ılkı; yilik - ilik; *in - yin - in; yıpar - ıpar* 'misk, amber,

güzel koku'; *yıp - ip; ytpla- - iple-; *ıraq > yıraq - ırak; ırla- - ytrla-; yışıqlış - ışıklık* 'miğfer, başhk';yigirmi-Anad. ağz. *igirmıı yigde +yigte - iğde. yigne - *igne > iğne; yigren- - iğren-; yiliklig "' ilikli; yiliksiz - iliksiz; yimle- < *imle > imle-* 'işaretlemek'; *yinçge - ince; yinçgele- - incele-; yinçü - inci; yitig - iti* 'keskin'; *yunçtt- - yünçit- - incit-;yügün - oyan* 'gem, dizgin'; *yüzerlik- üzerlik* 'bir bitki'.

1. -ŕ-, -*1,* -*c*-, -*c* > 0

Kaşgarlı'nın üzerinde durduğu konulardan biri de *ylg* ünsüzlerinin lehçelerdeki durumudur. Bilindiği gibi, Oğuz grubu dillerinin ayırt edici bir özelliği de öbür lehçelerden farklı olarak içses ve sonses *ylg* ünsüzlerinin eriyip kaybolmasıdır. Kaşgarlı, XIII. yüzyılın sonlarında bütünüyle tamamlanmış olan bu ses gelişmesinin XI. yüzyıldaki durumunu yansıtan açıklamalarda bulunur. *ylg* düşmesi konusunda Oğuzlarla Kıpçakların yarıştıklarını söyleyerek *çumyuq - çumuq* 'alakarga', *tamşaq - tamaq* 'damak', *baraşan - baran* 'varan, giden', *uraşan - uran* 'vuran, vurucu' örneklerini verir (Atalay DLT I, s. 33). Divan'da Oğuzca olarak verilen *tarty* 'darı', *yalşu* 'ahmak', *yaztşçı* 'yazıcı' gibi birçok örnekte *-y-/-* y'lerin korunduğu görülür. Bundan da söz konusu ses gelişmesi olayının başladığı, ancak henüz tamamlanmadığı sonucu çıkarılmalıdır.

Türkiye Türkçesinde kullanılan öbür örnekler aşağıda verilmiştir.

İçseste -ŕ-, *-g-* > 0

Hak. Tür. *açıylıy* > ÇTT *acılı; aşyın-* > *aşın-; belgur-* > *belur-* > *belir-; boryuy* > *boru;* buçyaq > *bucak; hulya-* > *bula-; bulşanuq* > *bulanık; bürge* > *pire; bürgeien-* > *pirelen-; çapşut* > *çaput; çimgen* > *çimen; çumyuq* > *çumuq* 'ala karga'; *eôgu* > **eygü* > *"eyü* > *iyi; elge-:* > *ele-; elget-* > *elet-; emgek* > *emek; emgen-* > *emen-* 'zahmet ç<al<lnek'; *eşgek;c..,* *eşyek* > *eşek; içger-* > *içer-; ingek* > *inek; kaôgur-* > *kayır-; qapyaq* > *kapak; qapşaqlan-* > *kapaklan-; qaraşşu* > *qraf)yuluk* > *karanlık; qayyıq* > *kayık; qayşur-* > *kayır-; qazşan* > *kazan; qazyan-* > *kazan-; qazşanç* > *kazanç; qazşuq* > *qazuq* > *kazık; kergek* > *kerek* > *gerek; qısşa* > *kısa; qoruşçu* > *korucu; qoyuşluq* > *koyuluk; kôndger-* > *gônder-; quryaq* > *kurak; quruşlan-* > *kurulan-; kürgek* > *kürek; oôyur-* > *uyar-; orşaq* > *orak; otşar-* > *otar-* 'otlatmak'; *sarşar-* > *sarar-; satşaş-* > *sataş-; sıçşan* > *sıçan; sırıçya* > *sırça; sızyur-* > *sızur-* < *sızır-* 'sızdırmak'; *susyaq* > *susak* 'kova'; *suwşar-* > *suwar-* > *suvar-* 'sulamak'; *suglin - süwlün* > *sülün; tagay* > *tay> dayı; tamşaq* > *tamaq* > *damak; tarşaq* > *tarak; tarıylay* > *tarla; tatşan* > *dadan-; tatışlan-* > *tatlan-; tawışşan* > *tavşan; tirsgek* > *dirsek* 'arpacık'; *tirsgek* > *dirsek; toôyur - toyşur-* > *toyur-* > *doyur-; tolşa-* >*tola-> dola-; tolşan-* >*to/an-> dolan-; to/yaş-* > *talaş-* > *dolaş-; topulşaq* > *topulaq* > *topalak; uçşuq* > *uçuk; uluyla-* > *ulula-; uluşluq* > *ululuk; ümgük* > *imik; ya/ya-* > *yala-; yalşan* > *yalan; ya/yan-* > *yalan-; ya/yat-* > *yalat-; yamaylıy* > *yamalı; yapuryaq* > *yaprak; yapuşşaq* > *yapışak* 'bir çeşit ot'; *yaşrın* > *yarın* 'kürek kemiği'; *yatşaq* > *yatak* 'barınak, in, koruyucu'; *yaratşan* > *yaratan* 'Tanrı'; *yatyur-* > *yatur-* > *yattr-; yawyan* > *yavan* 'tatsız tuzsuz, katıksız'; *yawışlaq* > *yawılaq* > *yavlak* 'kötü'; *yaztşçı* > *yazıcı; yetgek* > *yedek; yinçge* > *ince;*

yinçgele- > *incele-; "yoqşaru* > *yoqaru* > *yukarı yorışçı* > *yorıcı* > *yôrucü* 'görücü, kız istemeye giden'; *yonnçşa - yorınca > yonca; yôrgek* > *yôrek* 'örtü, beşik bağı'; *yumyaq* > *yumak.yumşaqlan-* > *yumaklan-ıyumurtşa* > *yumurta.*

Sonseste *-y, -g* > 0

Hak. Tür. *açıy* > ÇTT *acı; a&y* > *ayı; ayrıy* > *ağrı; alınlış > alınlı; any> arı* 'temiz'; *asıy* > *ası; azıy* > *azı* 'azı dişi'; *biliglig* > *bilikli; bitig* > *biti* 'yazı'; *boôuy* > *bodu - boya; bôg > bö = bôy* 'böcek'; *boryuy* > *boru; busuy* > *pusu; çerig* > *çeri; ekşig* > *ekşi; elig* > *eli* > *el; ellig* > *elli* 'sayı'; *irig* > *iri; isig* > *ısı; qamuş > kamu; qapuy* > *qapu > kapı; qorıy > koru; qışlay > kışla; qauş* > *qatt; qattylan-* > *katılan-; qı&y* > *kıyı; qısıy* > *kısı* 'eziyet, acı'; *qoyuy > koyu; kö1jüllüg> gönüllü; köprüg* > *köprü; körklüg* > *görklü; quôuy* > *kuyu; quruy* > *kuru; qutluy* > *kutlu; küçlüg* > *güçlü; neteg > nite* (lik); *ôlug* > *ölü; otaş* > *ota* > *oda; sartş* > *sarı; sasıy > sası* 'pis kokulu'; *satıy > satı; saaşlıq > satılık; sezig* > *sezi; sırlıy > sırlı; siôig* > *siyi* 'etek'; *soruv > soru; süçüy > sücü 'şarap'; surüg > sürü; tuyrag* > *tugra; tapuş* > *tapu* 'tapı, hizmet'; *tapuşçı > tapucu* 'hizmetçi'; *tanş* > *darı; tarışlaş* > *tarla; tauş* > *tatı* > *tat; tatıylıy* > *tatlı; terig >teri> deri; tirig* > *diri; tizig* > *dizi; tony - toru»* > *doru; tôrpig* > *törpü; tumlış* „_, *tum/uy* > *tumlu > dumlu* 'soğuk'; *tutuy* > *tutu* 'rehin'; *turlüg > türlü; uluy* > *ulu; ulug > ülü* 'pay, hisse'; *ütüg* > *ütü; yakıy* > *yakı; yalı»* > *yalı* 'at yelesi (Ana. ağz.)'; *yamaş* > *yama; yanıy > yanu > yanı* 'azarlanmış, korkutulmuş'; *yaraşltş* > *yaraklı; yaşlıy > yaşlı* 'ihtiyar'; *yatış* > *yatı* 'geceleme'; *yay/ay> yayla; yazuqluv* > *yazıklı* 'günahkar, suçlu'; *yıôıy* > *yiyi* 'pis koku'; *yiliklig* > *ilikli; yitig* > *iti; yüreklig* > *yürekli* 'cesur, yiğit'.

8. *"b* > *w* > *v,f* dönijşümü

b > *v* dönüşümünün XI. yüzyıldaki görünümü konusunda açıklamalarda bulunan Kaşgarlı, (.J) *f* ile (":") *b* arası bir ses değerine sahip olan (..J) *w* ünsüzünün Oğuzlarca v'ye çevrildiğini kaydeder ve *ew* > *ev, aw* > *av* örneklerini verir (age, s. 31-32). Kaşgarlı'nın tanıklığına göre bu dönemde *w* > *v* dönüşümünün bütün örneklerde tamamlandığı söylenebilir. Öbür örnekler şunlardır:

Hak. Tür. *tewe* - ÇTT *deve; *ibrik> iwrik - ibrik; qarabaş* > *qarawaş > karavaş* 'sağdıç'; *qawuş-* > *kavuş-; qulabuz* > *qulavuz* > *kılavuz; ôpke* > *ôvke* > *öfke; *yabaş* > *yawaş* > *yavaş; "yabız* > *yawuz* > *yavuz; yabçan* > *yawçan* > *yavşan; "yablaq* > *yawlaq* > *yavlak* 'kötü'; **ya/bar-> ya/war-> yalvar-; yapçur-* > *yawçur-* > *yavşur-* 'yapışmak'; *"yubqa* > *yuwqa* > *yuvqa* > *yufka.*

9. Hece yutumu (Baplologie)

Kaşgarlı'nın üzerinde durduğu ses gelişmesine ilişkin ayrıntılardan biri de hece yutumu (haplologie) olayıdır.

Bu ses gelişmesi genellikle birbirine benzeyen hecelerin söyleyiş kolaylığı sağlama amacına yönelik olarak düşmesi ya da yutulması sonucu oluşur. Divan'da hece yutumu sonucu oluşmuş birçok örnekle karşılaşıyoruz. Kaşgarlı da bu biçimde oluşmuş sözcüklere dikkat çekmiş, açıklamalarda bulunmuştur.

Oğuzların bazı sözcüklerden birçok harfi birden attıklarım söyleyen Kaşgarlı, *uwutlandı* > *utandı* sözcüklerini örnek olarak verir (Atalay DLT I, s. 291).

Bizim belirlediğimizve Türkiye Türkçesinde de kullanılanöbür örnekler şunlardır:

Hak. Tür. *çıbıqan* > ÇTT *çıban; almıla - alımla - alma> elma; arsalıq* > *arslıq* > *aslık* 'üreme organında eksik bulunan kadın'; *"beôize* > *"beyize* > *beze-* 'süslemek'; *eyegü* > *eğe* 'eğe kemiği'; *qarındaş* > *qardaş* > *kardeş; kôkegun* > **kökegen* > **gögegen* > *göğen* 'köstek'; *quruşsaq* > *kursak; saraşuç* > *sorguç; strıçya* > *sırça* 'cam, büllür'; *tartşlaı* > *tarla; temürgen* > *temren; yapaqulaq* > *yapalak* 'baykuş'; *yigirmi* > *yirmi; yigirminç* > *yirminci; yoşurqan* > *yorgan; yonnçşa - yortnça* > *yonca.*

10. Hece kaynaşması (Contraction)

Kaşgarlı, giriş bölümünde yaptığı açıklamalardan başka eserin çeşitli yerlerinde birtakım ses değişmelerine ilişkin bilgiler vermiştir. Bunlardan biri de hece kaynaşması (contraction) olayıdır.

Bu gelişme için *men barırmen* > *men baran, men tururmen* > *men turan* örneklerini verir ve şu açıklamayı yapar: "Oğuzlar muzari siygasında ikinci -> *(r)* harfini atıp kelimenin kökünde olan *r* harfini bırakarak *men baran, men turan* derler ki 'ben varırım, ben kalkarım' demektir. Burada iki *r* harfi vardır. Birisi aslı diğeri muzari belgesidir. Kurala uygun olan budur. Oğuzların tuttuğu yol kural yolu değilse .d~~ko,laylık yoludur." (Atalay DLT II, s. 64-65),

Türkiye Türkçesinde kullanılanöbür örnekler şunlardır:

Hak. Tür. *ayla oq* > *ayluq - aylak* 'öyle'; *baya oq* > *bayaq* 'az önce'; *tay ol> tegul* > *değil; iç qur* > *uçkur; nele ök* > *neliik* > *nelik; sekiz on* > *seksôn* > *seksen; şu imdi* > *şimdi; toquz on* > *toqson* > *doksan; tutma aç* > *tutmaç; yası yıyaç* > *yasyaç - yastıgaç* 'ekmek tahtası'.

11. İkizleşme (Gemination)

Divarı'da *arış nen* 'an, temiz nesne' (Atalay DLT I, s. 12), *iki beg birle el boldı* 'iki bey birbiriyle barıştı' (I, s. 49), *esiz anı'J) yigitliği* 'yazuk onun yiğitliğine' (III, s. 51) biçimleri yanında *arrış* (I, s. 143), *ikki* (I, s. 71), *essiz* (I, s. 143) gibi ikizleşmişörnekler de yer alır. Bu sözcükler eski Türkçedeki biçimlerle karşılaştırıldığında bu döneme özgü bir ikizleşmeden söz edilebilir. Kaşgarlı bu durumu *arrtş* sözcüğünü açıklaması sırasında 'buradaki şedde obartma içindir' sözüyle açıklığa kavuşturur (I, s. 143). Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Kaşgarlı, seslerdeki ikizleşme olayım 'mübalağa' yapma amacına bağlamaktadır (I, s. 143).

Divarı'daki ikizleşmişbiçimlerve Türkiye Türkçesinde kullanılanörnekler şunlardır:

Hak. Tür. *asış* > *assı* > EAT *ası* 'fayda, kazanç'; *çulıq* > *çulluk; ikki* <*eki*> *iki; ikkiz*> *ikiz; ottuz* <*otuz*> *otuz; tiken - tikken* > *diken; tikü - tikkü* > *diki* 'tane'; *sekkiz* <*sekiz*> *sekiz; toquz* > *tokkuz* > *dokuz; yası* > *yassı; yetti* <*yeti* > *yedi.*

12. Göçüşme (Metathese)

Sözcüklerdeki seslerin yer değiştirmesi sonucu oluşan göçüşme karşılaştığımız diğer bir ses gelişmesi olayıdır. Kaşgarh sadece Oğuzca'ya özgü bir göçüşme örneği olan *ôrçüg* sözcüğü için 'bu söz *ôrguç* kelimesinden çevrilmiştir' açıklamasını yapar (Atalay DLT I, s. 103). Divan'da yan yana bulunan seslerin yam sıra yan yana bulunmayan seslerin de yer değiştirdiği görülüyor. *kibi* > *bigi* 'gibi' gibi. Kaşgarlı'nın Oğuzca kaydıyla vermediği halde Türkiye Türkçesinde de kullanılan göçüşmeli örneklerin tümünü buraya alıyoruz'.

Hak. Tür. *adşuq* < EAT. *aşduq* 'bozuk, değişik, belirsiz'; *artuç* > *ardıç - arctt* (An. ağz.); *awya* (< Far. *abia)* > *ayva; badya*> *bayda/çelme'; bigi* < *kibi* > gibi; budyay < buvday > buğday; *çaqlan-* > *çalkan-; çaymur*>*çamyur* 'çamur'; *qarlışaç+qarlaşuç* > *karşılaç* 'kırlangıç'; *qarva-* (< * *qabra-ş - qavra-* > *kavra-; qarvan-* < *qavran-* > *kavran-; qarvaş-* < *qavraş-* > *kavraş-; qarvat* < *qavrat-* > *kavrai.'; eçku* < *keçi; qonşı* > *qoşnı* 'komşu'; *otru - otra* < *ortu - orta; ördek* (< **ödrek)* > *ördek; samursak* < *sarmusaq* > *samtrsak - sarımsak; saraşuç* < *sarugaç* > *sorguç; sekrit-* < *sekirt-; tetjleguç* > *dülengeç* 'tarla kuşu'; *yamyur* < *yaşmur* > *yağmur.*

13. *x-* türemesi

Kaşgarlı'run söz başında x- türemesi için *emir - xamir* .örneğini verir. "..bunun içindir ki bizim atalarımız olan beylere~ *(xamir)* derler; çünkü Oğuzlar >.!'"ı *(emir)* diyemezler, ...Ml *(e)* harfini *t* (x)'ya çevirerek söylerler" (Atalay DLT I, s. 112). Öbür *h-* ön türemeleri ise şunlardır:

Hak. Tür. *edik*> Anad. ağz. *hedik; örğüç* > *hörgüç; ôyuk* > *höyük.*

Kaşgarlı'nın sözünü etmediği ses dönüşümleri

1. *b-* > *v-* dönüşümü

Kaşgarlı'nın, Oğuz grubu dillerinde XIII. yüzyıldan sonra görülmeye başlanan birtakım ses değişmelerine değinmediği görülür. Bu ses gelişmelerinden biri *b-* > *v-* değişimidir. Divan'da söz başı *b-* > *v-* değişimine ilişkin herhangi bir açıklamanın yer almaması ve *bar* 'var', *bar-* 'varmak', *ber-* 'vermek' gibi örneklerin Oğuzca kaydıyla verilmiş olması bizi bu dönemde *b-* > *v-* değişiminin henüz başlamadığı sonucuna götürür. Zaten bu değişim söz konusu üç sözcükle sınırlı bir ses gelişmesidir.

Hak. Tür. *alış beriş* > ÇTT *alış veriş;* Oğz. *bar*> *var;* Oğz. *bar-*> *var-; bartır-* > *vardtr-; barıl-*> *varıl-;* Oğz. *ber-* > *ver-; bergü* > *vergi; beril-*> *veril-,*

[2] Hasan Eren, Türk Dillerinde Metathese, TDAY 1953, s. 161-180.

2. *k- > g-* dönüşümü (ötümlüleşme)

Kaşgarlı'nın sözünü etmediği diğer bir ses gelişmesi de önseste *k- > l;-* dönüşümüdür. Divan'daki veriler, Oğuz grubu dillerinin ses özelliklerinden birini oluşturan *k- > g-* dönüşümünün XI. yüzyıl öncesinde henüz başlamadığını gösteriyor. Eski yazı sisteminin *k-/g-* farkını ortaya çıkaracak yeterlilikte olmaması bu saptamanın sadece yazı verilerinden hareketle yapılmasını olanaksız kılmaktadır. Ancak Kaşgarlı, yazı sisteminin, Türk dilinin fonetik yapısını yansıtmakta yetersiz kaldığını görmüş olacak ki, bu türden sorunlu konularda açıklama yapma gereğini duymuştur. Bu konulardan biri de sözcük türeten *-kl-g* ünsüzlerinin durumudur. Kaşgarlı, sonses -k/-g'lerinin (.s) 'yumuşak kaf" di) *(ölüg* 'ölü') ve (d) 'sert ka:f' ..tl.,...,$ *(kesek* 'kesik, parça') olmak üzere ikiye ayırıldığını özellikle belirttiği halde (Atalay DLT I, s. I4- I5) önseste böyle bir değişimin görüldüğüne ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Zaten sonses ünsüzlerinin yazımında da bir karışıklık söz konusudur. Bu seslerdeki farkı da yazı biçiminden çıkarmak oldukça zordur. O dönemde önseste *k- > g-* yönünde bir değişim söz konusu olsaydı, Kaşgarh'nın bundan bahsetmemesi düşünülemezdi. Bu verilerden hareketle sedasız *k-* önsesinin bütün lehçelerde ortak bir kullanım olduğu söylenebilir. Bu gelişmenin Oğuz grubu dillerinde XI. yüzyıldan sonra başladığı anlaşılıyor.

Türkiye Türkçesinde *k- > g-* değişimi yalnızca ince sıradan ünlülerin yer aldığı sözcüklerin bir bölümünde meydana gelmiştir. Divan'da *k-* ile geçen ve Türkiye Türkçesinde *g-*'ye dönüşmüş bütün örnekler:

Hak. Tür. *keç* > ÇTT *geç; keç- > geç-; keçe>* gece; *keçil-> geçil-; keçün- > geçin-; keçür- > geçir-; keçurt- > geçirt-; kei5- > giy-; keögü - *keygi > giygi* 'giysi'; *kei5il- - keyif- ·J'Wyil-; kegir- >geğir-; kelin > gelin; keliş- > geliş-; keltur- > getir-; kemi> gemi; kenç > genç;kel)eş- > geneş-* 'danışmak'; *ker- > ger-; *kergek > kerek > gerek; keril- > geril-; keriş > geriş* 'dağ tepesi'; *kertür- > gerdir-; kerü > geri; kev- > gev-* 'geviş getirmek'; *kewre- > gevre-; kewret- > gevret-; kewşe- > gevşe-; kewşek > gevşek; keyik > geyik; kez> gez* 'kertik'; *kezek > gezek> gezik* 'nöbet'; *kezle-> gezle-* 'nişan almak'; *kıçıkla-> gıcıkla-; kibi > gibi; kiçi- > gici-* 'kaşınmak'; *kir-> gir-; kiril- > giril-; kiriş- > giriş-; kirşen > girşan* 'üstübeç'; *kit-> git-; kiter-> gider-; kiz > giz* 'sır'; *kizle- > gizle-; kizlen- > gizlen-; kizlet- > gizlet-; kizlençü > giz/enci; kôç > göç; kôç- > SOC-. kôçur- > gôçur-; kögürçgün > güvercin; kôgus > göğüs; kök>gök; kôker- > gôğer- - gôver-; kôkşin > gôkşin; köl > göl; kôler- > göler-* "gölleşmek, su birikmek'; *kölige > gölge; kölük > gölük* 'arka'; *kömkök gömgök* 'masmavi'; *kômulduruk > gömüldürük; kôn > gön; kônçek > gôncek* 'gömlek'; *kôndger- > gönder- ; kôşlek > gömlek; köl]ül > gönül; köl]üldeş > gonuldeş; kônullen- > gôntdlen-; köl)üllüg > gönüllü; kör-> gôr-; kôrk > görk; körklüg > görklü; kôrtur- > gôrdur-; kôrul- > gôrul-; kôrim-> gôrtm-; kôt > göt; kôtur- > gôtur-; köy- > göy-* 'yanmak'; *kôytür- > gôydur-; köz> göz; köze> göze; kôzet- > gözet-; közlJü - köZÜlJÜ > gözgü; küç > güç; kuçe- > güce-; küçel- > giecel-; küçen- > gücen-; küçlen- > guçlen-; küçlüg > güçlü; küt- - kuô- > giu-; küdegü > güveyi; kul-> gul-; kultur-> guldur-; kulumsun- > gülümse-; kühmç > gülünç; kuluş- > gtduş-; kumüş > gümüş; kün > gün; kür> gür;*

küreş- > *güreş-; kunduz* > *gündüz; kürle->* gurle-*; kuveç* > *güveç* 'yular'; *küwen-* > *güven-; küye* > *güve; küz* > *güz.*

Türkiye Türkçesinde görmen öbür ünsüz dönüşümleri ve değişkenlikleri (Variation)

Oğuz grubu dillerinde XIII. yüzyıldan sonra yeni birtakım ünsüz değişmelerinin oluştuğuna tanık oluyoruz. Bu ünsüz aynlıkları hem Hakaniye Türkçesindeki biçimlerle Oğuzca biçimler arasında hem de Divan'da Oğuzca kaydıyla verilen biçimlerle Çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanılan biçimler arasında görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Türkçede görülen ünsüz farklılaşmalarının Karahanlıcadaki biçimlerin değişmesi sonucunda mı oluşmuştur, yoksa bu durum eski Oğuzcanın ses özelliklerinin sürdürülmesiyle mi açıklanmalıdırkonusu henüz aydınlatılamamıştır.

Oğuzcanın XIII. yüzyıl öncesine ilişkin bilgiler, yalnızca, .Kaşgarlı'nm saptadığı verilere dayanmaktadır. Onun Oğuzca konusunda verdiği bilgilerin.bu .dil grubunun bütün özelliklerini yansıtmaktan uzak olması, güvenilir verilere dayalı bir değerlendirme yapılmasını güçleştirmektedir; ancak, sınırlı da olsa bu veriler, önümüze birtakım ipuçları sermektedir; bu ipuçları sağlıklı tahmin yürütmemizin kapılarım aralamaktadır. Ben, Anadolu yazı dilinde Karahanlıca yazı dilinin etkisini kabul etmekle birlikte eski Anadolu ağızlarında eski Oğuzcanın ses özelliklerinin kendi kanalında sürdürüldüğü görüşündeyim. Bu biçimlerin Arap alfabesinin bütütı, zorluklarına karşın yazılı metinlere de yansıdığı muhakkaktır. Çoğu araştırmacının çağdaş Türkçede ortaya çıkan değişiklikleri değerlendirirken 'Orta Türkçe' diye adlandırdıkları bu döneme özgü kullanımları ölçüt olarak aldıkları, Karahanlıcayı genel Türk dillerinin ortak ara dönemi olarak kabul ettikleri görülmektedir. Onların 'ara biçim' olarak kabul ettikleri bu biçimler, Oğuz grubunun değil, Doğu Türkçesinin ara döneminin biçimleri olarak kabul edilmelidir; dolayısıyla, çağdaş Türkçedeki değişkenliklerin dönüşüm sunucunda bu biçimlerden ortaya çıktığı yönündeki değerlendirmelerin doğru bir yaklaşım olmadığı açıktır.

Oğuz grubunun ses yapısında Karahanlıcadan ayrılan özellikler yanında kendi içinde de zamana ve iç devinimlere bağlı dönüşümlere rastlanmaktadır. Ben bu aynlıkları ses koşutlukları olarak değerlendiriyorum. Bir değişim varsa bunun ancak Ana Türkçeden başlayan bir değişme olabileceğini düşünüyorum.

Ana Türkçede bulunduğundan emin olduğumuz seslerde ortaya çıkan değişiklikleri *dönüşüm;* asli biçimin hangisi olduğunu saptayamadığımız değişiklikleri ise *değişkenlik* başlığı altında vermeyi uygun gördüm.

Çalışmamızın konusu, Divan'ın söz varlığı ile Türkiye Türkçesinin söz dağarcığım karşılaştırmak olduğu için, sadece Türkiye Türkçesinde görülen ünsüz dönüşümleriyle ünsüz değişkenliklerinibelirlemeyeçalıştık. Bu bölümde bütün veriler toplanmıştır.

p, ç, g ünsüzlernnn durumu

Orhun yazıtlarında (1) *p,* (J..) *ç, (~) g* ünsüzlerinin ayırt edici harflerle gösterildiğini bitiyoruz. (>,<~1.J'rl) *qapıy* 'kapı', (1)rl) *qop* 'hep'; (ı-1.J'Y>J..) *çoraq* 'çorak', ().J'>ı<~J..) *çıgan* 'yoksul', (DJ'>ı<)J..) *çuyay* 'yer adı'; (~Y~~) *bilig* gibi (Tekin OY, s. 142-148). Uygur yazmalarında ise p'nin *b'ye* dönüştüğü anlaşılıyor, *kapşur-* > *kabşur-* 'katlamak' (Gabain ETG, § 28). Ancak, gerek yazıtlarda gerek Uygur yazmalarında söz başında *p* ünsüzü görülmez, Türkiye Türkçesinde *P:* ile söylenen *pars(< bars), pek(< bek)* gibi sözcükler hem yazıtlarda (Tekin OY, s. 123) hem de Uygur yazmalarında (Kaya AY, s. 405, 409) *bek, bars* biçimindedir.

Köktürk ve Uygur metinlerinde önses, içses ve sonseste ötümsüz *ç* ünsüzünün varlığına tanık olunurken ötümlü *c* ünsüzüne ise rastlanmaz. Yazı sisteminin yetersizliği XI. yüzyılda kullanıldığını düşündüğümüz *p, ç* ve *k* ünsüzlerinin varlığım oldukça belirsizleştirmektedir; çünkü, Kaşgarlı zamanında Türk yazı sisteminde *p - b, ç - c* ve *k - g* seslerinin farkını gösterecek harfler bulunmuyordu. Arap alfabesinin henüz oturmamış ve Türk dilinin fonetik yapısına uyarlanamamış olmasından kaynaklanan bu gibi sorunlar, araştırmacıların karşısına aşılması kolay olmayan güçlükler çıkarmaktadır. Divan'da, bu eksikliği fark eden biri tarafından sonradan eklendiği anlaşılan *p, ç, g* ünsüzleri çok seyrek olarak görülür.

Dankoff'un da belirttiği gibi ":P, Ç and G are rare, and the diacritics are probably added by a later hand in most cases (CTQJ, S. x, not 4)" bu ayırıcı işaretler büyük bir olasılıkla sonradan başka birisi tarafından eklenmiş olmalıdır,

Divan'da *w* (.J) için yeni bir harf icat edildiği halde *p* ve *ç* sesleri (¥) ve (ı:) ile gösterilmiştir. (Mansuroğlu FUNDAMENTA, s. 89-90). Bu verilerden hareketle bugün *p-'* olan ünsüzlerin Divan'da *b-* biçiminde geçtiği, *c* ünsüzünün ise bulunmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Mansuroğlu da önses, içses ve sonseste asli sesin *ç* olduğunu c'nin sadece .yabancısözcüklerde bulunduğunu belirtmiştir (age. s. 90).

O dönemde bütün sözcüklerin *b* ile yazılmış olması *p - b* ünsüzleri konusunu ancak tahmin yürütmeye imkan veren bir duruma getirmektedir. Bu netleme *b > p* dönüşümü gerçekleşmiş örneklerin var olup olmadığı, varsa hangilerinin *p'li* oldµğu tam olarak bilinememektedir; ancak Mansuroğlu, önseste yalnızca *b-* bulunduğunu, yabancı ve yansıma sözcüklerde p-'ye de rastlandığını, sonseste ise hep *-p'nin* yer aldığını belirtir (age, s. 90). Karahanlıca için söz konusu olan bu durumun Oğuzca için de geçerli olup olmadığım bitemiyoruz.

Biz yine de Türkiye Türkçesinde *p-* ile söylenen sözcüklerle, *c* ile yazıldığı halde ashnda *ç* olduğunu varsaydığımız; ama, bugün *c* ile söylenen bütün sözcükleri vermeyi uygun bulduk.

1. *b-* ,,, *p-* değişkenliği

Hak. Tür. *bamuk*>- ÇTT *pamuk; bars - p'ars; bek - pek; bekit- - pekit-; bış- - piş-; bışıq= pişik; busuy= pusu; bürge - pire; bürgelen- + ptrelen-,*

2. *ç* > *c* dönüşümü (ötümlüleşme)

Hak. Tür. *açıy* > ÇTT *acı; açıylıy* > *acılı; açtşlıq* > *acılık; açış-*> *acış-; açtn-*> *acın-; açıt-* > *acıt-; aqtnçı* > *akıncı; ança* > *ancak; bastnçaq* > Anad. ağz. *basıncak* 'eza, cefa, eziyet'; *buçyaq* > *bucak; emçi* > Ana. ağz. *emci* 'eczacı'; *kıçı*> Anad. ağz. *gıcı* 'hardal'; *kiçi-* > Anad. ağz. *gici-* 'kaşınmak'; *kuçe-* > *güce-; küçel-* > *gücel-; küçen-* > *gücen-; neçe* > *nice; oçaq* > *ocak; otaçı* > *otacı;* ôçeş- > Anad. ağz, *ôceş-* 'söndürmek'; *ôçuk-* > *ôcük-; ôçür-* > *ôcur-; ôrumçek* > *örümcek; sawçı* > *savcı; uça*> Anad. ağz. *uca* 'sırt, arka'; *uçuz* > *ucuz; yançık* > Anad. ağz. *yancık* 'torba, kese'; *yançıl-* > Anad. ağz. *yancıl-* 'incinmek, *ezilmek';yinçge* > *inceı yinçü* > *inci.*

3. *-ç- - -ş-* değişkenliği

Türk dillerinde sık karşılaşılan bir ses gelişmesi olayı da *ç - ş* ünsüzlerinin birbirine kolaylıkla dönüşebilmesidir. Bu değişmenin yönü daha çok *ç'*den *ş'ye* doğrudur. *Az* da olsa ş'nin *ç'ye* dönüştüğü örneklere rastlanır. Divan'da söz başı ç-'lerinin ş-'ye dönüştüğü birkaç örnek yanında içseste ve sonseste *ç - ş* değişkenliğiningörüldüğü birçok örneğe rastlanır.

Önseste *ç- - ş-* değişkenliğinigöstereIJ,çayıla- - *şaşıla-* 'çağlamak' (III, s. 324); *çôpik - şôpik* 'çer çöp' (I, s. 390); *çarçur - şar şur* 'yağmurun çıkardığı ses' (I, s. 324); *çünuk - şunuk* 'çınar ağacı' (I, s. 390) gibi örneklerde ç-'den *ş-'ye* bir dönüşme söz konusudur.

İçseste ve sonseste görülen *ç - ş* değişkenliği ile ilgili Hak. Tür. *çebiş* - Anad. ağz. *çepiç* 'keçi yavrusu'; *tapşur - tapçur - tapştr-* 'ulaştırmak, teslim etmek'; *tutaşı - tutşı - tutçı* - Anad. ağz. *tutaş* 'komşu'; *"yapşur- - yapçur-* - EAT *yavşur-* 'yapışmak' gibi örneklerde ş'den ç'ye bir dönüşümden söz edilebilir. Hak. Tür. *yabçan=yawçan=yavşan; çaçır-Anad.* ağz. *çaşır* 'çadır' örneklerinde ise dönüşümün hangi yönde gerçekleştiği belli değildir.

4. *-g-,* -y- > *-v-* dönüşümü

Sesbilgisi karşılaştırmalarında dikkat çekmek istediğimiz bir ses gelişmesi olayı da Hakaniye Türkçesinde geçen kimi sözcüklerdeki *-g-,-y-* ünsüzlerinin., Çağdaş Türkiye Türkçesinde -v-'ye dönüşmesidir. Söz konusu bu değişmenin bir takım örnekleri Divan'da da görülür. *kaşurmaç - kawurmaç* 'kavrulmuş buğday' (I, s. 493), *koyşa-/7 kowşa-* 'koğuş ağacı dalı ile cilalamak' (III, s. 287), **sögle- - sowle-* 'söylemek' (Ill, s. 278), *"suyar- - suwar-* 'sulamak' (I, s. 498) gibi.

Bu ses gelişmesi olayı Kıpçak dillerinde kural haline. gelmiştir. Çağdaş Anadolu ağızlarında, ölçünlü dilde ve Divan'da görülen bu değişimin kendi içinde ya da Kıpçak dillerininetkisiyle oluştuğu varsayılabilir.

Divarı'da *-y-1-g-* ile geçen ve Türkiye Türkçesinde -v-'ye çevrilen bütün örnekleri aşağıda veriyoruz.

Hak. Tür. *çigit* > Anad. ağz. *çivit* 'çekirdek'; *qqyun* > *kavun; kaşunluq* > *kavun/ık; qayur-* > *kavur-; qaşut* > *kavut* 'bir çeşit yemek'; *ög-* > *öğ- - öv-; ôgey* > *üvey; ôgtur-* > *ôğdur- - ôvdür-; ögün-* > *öğün- - ôvun-; ögünç* > *ôğtmç*> *övünç; sıqa-* > **sıya-* > *stva-; sôg-* > *sôğ- „_ söv-; sôgüş-* >*söğüş-~ sôvuş-; sôguş* > *söğüş - sövüş; taquq* > Anad. ağz. *tağuq=- tavuk; tôg-* > *tôğ-* <*dôv-; tögüş-* > *dôğüş- -cdôvuş-ı yaşuq* >*yavuk* 'yakın';yigi > *yiv* 'yiv, iki şey arasındaki açıklık';yoyun > *yoğun-Ana.* ağz. *yovun.*

5. y - *q* değişkenliği

Eski Türkçede sözcüklerin içsesinde ve sonsesinde bulunan *y* ünsüzünün Oğuz grubu dillerinde düşmesi genel bir kural olarak kabul edilir. Hakaniye Türkçesiyle karşılaştırıldığında, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Türkiye Türkçesinde içses *-y-,* sonses -y'lerinin birçok örnekte bu kuralın aksine ötümsüzleşerek korunduğuna tanık oluyoruz.

İçsesteki *-y-*'lerin ötümsüzleşmesi, Oğuz grubunun bir ses özelliği olarak düşünülebileceği gibi, ünsüz benzeşmesi sonucuna da bıığla,nabilir. *aştar-* > *aktar-, bışyu* > *bıçkı, qısşaç* > *kıskaç* gibi örneklerdeki ötümlüleşmenin sert ünsüzlerin benzeşmesi sonucunda oluştuğu düşünülebilir.

Sonses y'lerinin ötümsüzleşmesi ise türlü nedenlerden kaynaklanabilir. Bu ötümlü ünsüzler Oğuz grubu dillerinde aslı sesler olarak düşünülebilir ya da ötümsüzleşme sonucunda oluştukları varsayılabilir. Bu nedenler konusunda açık bir görüş belirtmek oldukça zor görünüyor. Biz farklılıkları bu yüzden değişkenlik ol~rak değerlendiriyoruz.

Aşağıda değişkenlik gösteren bütün örnekler toplanmış bulunuyor.

Hak. Tür. *a&y* - ÇTT *ayık; alıy - alık; aştar- - aktar-; aştarıl- - aktarıl-; bıçyu - bıçkı; ıçyın- - tçktn-; ılıy - yılıy* > *ılık; ışyun - ışkın; qanıy - kanık; yaray - yarak* 'fırsat, imkan'; *qısyaç - kıskaç; qısyan- - kıskan-; qışlay - kışlak; koşuy - koşuk; qurşay - kuşak; sayız - saqız - sakız; sayzıyan - saksağan; suwlaş - sulak; tuşaş ~ tuşaşu* - EAT *tuşak* 'köstek'; *uyray- uğrak; ulay*> *ulak* 'haberci'; *ulaş*>- *ulak* 'yama'; *uruy - uruk* 'halk'; *yarlış* - EAT *yarlık* 'emir, buyruk'; *yaylay - yaylak; yılıy - ılık; ytlrylıq-« ılıkhkı yıştqltş*> EAT *ışıklık* 'başlık'.

6. *q - g* değişkenliği

Çağdaş Türkçede iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünlülerin ötümlüleşmesi bir kural haline gelmiştir. Kimi sözcüklerin eklerinde de ötümlüleşme görülmektedir. *kıstrqan* > *kısırgan* gibi. Bunu da ünsüz benzeşmesi kuralına bağlamanın doğru olacağı kanısındayız.

Aşağıdaki örnekler bu kurala uygun olarak oluşmuştur.

Hak. Tür. *baqa* - ÇTT *bağa; baqtr- - bağır-; çaqnş- - çağrış-; qasırqu - kasırga; qıqır- - kığır-* 'haykırmak'; *kısırqan - kısırgan* 'cimri'; *qurbaqa - kurbağa; sıq - sığ; taquq - *tayuk* > *tavuk.*

7. *q* > *x* dönüşümü

x ünsüzü, Türk dilinin aslı seslerinden biri olmamasına karşın *q'*dan dönüşen bir ses olarak Türkçenin ses dizgesinde yerini almıştır. Divan'da da *axşam, oxşa-* gibi birtakım sözcüklerde bu dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Türkiye Türkçesinde q'dan dönüşmüş *h'li* birçok sözcük bulunmaktadır. Divan'da geçen ve Türkiye Türkçesinde de kullanılan örnekleri aslı biçimlerinigöstererek aşağıda verdik.

Hak. Tür. *aqı* > EAT *axı* > ÇTT *ahi; aqşam* > *axşam* > *akşam; akur* > *ahır; qaçan* > *haçan; kan*> *han; qanqı* > *hanki*> *hangi; qanı* >*hanı*> *hani; qatun* > *hatun; köp* > *hep; +oqşa-* > *oxşa-* > *okşa-* 'şakalaşmak, benzemek'; *"yaqışı* > **yakşı* > *yaxşı.*

8. *-ı)->* *-n-, -ng-; *yg* > *g* dönüşümü

Türk dilinin sesbilgisi tarihinin önemli öğel¥ri.ı:ıd.en biri de *lJ* damak ünsüzüdür. Eski Türkçeden başlayarak özel bir konuma sahip olan *tJ* ünsüzünün Hakaniye Türkçesinde de varlığını sürdürdüğüne tanık oluyoruz. O dönemde.aynı durum Oğuzca için de söz konusudur. Oğuzca kaydıyla verilen sözcüklerin gerek gövdelerinde gerekse eklerde *lj* ünsüzünün özelliğini koruduğunu görüyoruz. *yel]-, yabjuk'* 'cariye', *yaşa* 'bir derenin iki yanı', *terin* 'derin', *bardujız* 'vardınız, ulaştınız' gibi. Bu örnekler XI. yüzyıl sonlarında *lJ* > *n* dönüşümünün henüz başlamadığınıgösteriyor.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem *lJ'li* hem de *-ı)-* > *-n-* dönüşümünün gerçekleştiği örneklerle karşılaşıyoruz. Bu ikili biçimler Çağdaş Türkiye Türkçesinde n'de sonlanacak bir değişimin ilk belirtileri niteliğindedir. Günümüz Türkiye Türkçesinde Ana Türkçenin bütün *lJ* damak ünsüzleri n'ye dönüşmüştür. Anadolu ağızlarında ise birçok örnekte *lJ* ünsüzünün korunduğunu, kimi örneklerde *-ng- - -g-*'ye dönüştüğünü görüyoruz. *aşı:* > Anad. ağz. *aşız, af)-* > *ang-* 'anmak', *bana* > *bağa, kö1Jül* > *göğü!* 'gönül', *anıt* > *angut* 'bir kuş' örneklerinde olduğu gibi.

Divan'da *lJ'li* biçimde geçen, Eski Anadolu Türkçesi, ağızlar ve ölçünlü dilde de kullanılan b:£itün örnekleri *lJ* bakımından durumlarını göstererek aşağıya alıyoruz.

a. *lJ* > *n* dönüşümü

Eski Türkçedeki y'li bütün örnekler ölçünlü dilde genel bir kural olarak n'ye dönüşmüştür. Eski Anadolu Türkçesi ve ağızlarda *lJ'nin* korunduğu biçimler yanında bu dönüşümün gerçekleştiği örneklere de rastlanmaktadır.

Hak. Tür. *alay* > ÇTT *alan; aşduz* > Anad. ağz. *andız* 'bir ot\ *ayıl* > Ana. ağz. *anıl* 'yavaş, ağır'; *anın* > *onun; atjı:* > Ana. ağz. *anız - anız; aydı1J* > *aydın; qaöılJ* > *kayın* 'kayın ağacı'; *qalılJ* > *kalın; qaşdaş* > *kandaş; qatjlı* > *kağnı; qaraşyuluk* > *karanlık; qaztjuq* > *"qazyuq* > *kazuk* > *kazık; qm:ıur* > Ana. ağz. *konur- kongur* 'kestane rengi'; *kônlek* > Ana. ağz. *göğnek - göl)lek* > *gömlek; kö1Jüldeş* > *gönüldaş; kôtjullen-* > *gômdlen-; köl)üllüg* > *gönüllü; me1J - ben* > *ben* 'vücuttaki ben'; *me1Jze- - benze-* > *benze-; meıjzet-* > *betjzet-* > *benzet-; min =bııj* > *bin; mü1JÜZ* > *boynuz; O1JUl-* > *onul-* 'iyileşmek'; *otuş* > *odun; otuşluq* > *odunluk; ôn* > *ôn=* Ana. ağz, *ôğ; ôıjdin* > *önden;*

senek > Anad. ağz. *senek* 'tahta testi'; *sinek* > *sinek; sişile-* > Ana. ağz. *sinile-* 'çınlamak'; *sifJir* > *sinir; siıjirle-* > *sinirle-; siıjirlen-* > *sinirlen-; siniş-* > *siniş-; sifJür-* > Anad. ağz. *simr-* 'sindirmek'< ÇTT *sin-* (et. *sindir-ı; S0fJ* > *son; sül)ük* > Anad. ağz. *sü1jük* 'kemik'; *taşsuk* > *tansık* 'mucize'; *tajla-* > *dinle-; tırşaq* > *tırnak; tôtjder-* > *dôndur-; tül)lük* > EAT *dünluk* 'baca deliği';*yalıfJ* > *yalını yalnus* > *yalmzı yaş* > EAT *yeng* 'tarz, şekil'; *yafJa* > EAT *yro:ıa* 'iki yan'; *yaşaq* > *yanak; yaJJı* > *yeni; yanıl-* > *yanıl-; yanıla-* > *yenile-; yaşşaq* > Anad. ağz. *yanşak* 'geveze'; *yaşşat-* > EAT *yanşat-* 'gevezelik etmek'; *yel)* > *yen; yef)-* > *yen-;*

b. **-yg-* > *-ng-* dönüşümü

Ölçünlü dilde ve ağızlarda *-ı)-* > *-n-* dönüşümünden farklı olarak bir de *-ng-* biçimiyle karşılaşıyoruz. Kurala aykırı olarak karşımıza çıkan bu değişikliğin **-l]g-* biçiminden dönüştüğü düşünülebilir. Divan'da, böyle bir biçimin kullanılma olasılığını güçlendiren *so1lJyur; yel)ge* gibi iki örneğe de rastlıyoruz.

Hak. Tür. *alJ - *al)y* > Anad, ağz, *ang* 'çalıkıışu'; *aşı: - *al)yıt* > Ana. ağz. *angut* 'bir kuş'; *aşu- - *af)yıt-* > Anad. ağz. *angıt-* 'şaşırmak'; *baş- - *bal)y-* > Anad. ağz. *bang/a-* 'bağırmak'; *çı1Jraq - *çzyyıraq* > *çıngırak; qoşrayu - *qol)yrayu* > Anad. ağz. *kongrak* 'çıngırak'; *közlJÜ - közüyü - *közülJgii* > Ana. ağz. *gözgü - gôztmgi:* 'ayna'; *senir - *seygir* > Anad. ağz, *senir- sengir* 'dağ çıkıntısı'; *songur* > *sungur* 'akdoğan'; *SÜ1Jü - *sü1Jgü* > *süngü; tel) - *te1)g* > *denk; tü1Jür - *tül)gür* > *dünür* - Anad. ağz. *düngür; yaşqu* > *yankı; yaijqula-* > *yankıla-; yeyge* > *yJnge.*

e. **-yg-* > *-g-* dönüşümü

Anadolu ağızlarında, *-ı)-* ünsüzünün *-ı}-* > *-g-* dönüşümü gibi görünen başka bir yansımasıyla karşılaşıyoruz. Yalmz ağızlarda ortaya çıkan bu ses de muhtamelen **-l)g-* biçiminden gelişmiştir. Ses değeri bakımından birbirine çok yakın olan bu iki ünsüz kaynaşarak tek sese dönüşmüştür diye düşünüyoruz.

Hak. Tür. *aşla- - *ayy/a* ' > Anad. ağz. *ağna- - anla-; eşek - *eJJgek* > Anad. ağz. *eğek* 'alt çene kemiği'; *köl)ül - *köl)gül* > Anad. ağz. *göğü! - gönül.*

9. *n, lJ* > *m* dönüşümü

Türkiye Türkçesinde, *n* ve *fJ* ünsüzlerinin *m'ye* dönüştüğü örnekler de vardır.

itjir > *imir* 'alacakaranlık'; *konşu* > *komşu; kôçlek* > *gQll'llek; köyüldürilk* > *gömüldürük* 'göğüslük'; *qurun* > *kurum* 'baca kurumu'; *totjuz* > *domuz; tügün* > *düğumı yalın* > *yalım* 'alev'.

10. *s* > *z* dönüşümü

ayas > *ayaz; bekmes* > *pekmez;yalnus* > *yalmzi yaramas*> *yaramaz.*

U. *ş* > *s* dönüşümü

ış > *is* 'duman'; *ışlan-* > *islen-*.

12. *-t-* >*-d-* dönüşümü (içseste ötümlüleşme)

Hak. Tür. *arta->* Anad. ağz. *arda-* 'bozulmak; kötüleşmek'; *artaq* > Anad. ağz. *ardak* 'bozulmuş, çürümüş'; *artuç* > *ardıç; botuq* > *boduk* 'deve yavrusu'; *butan-* > *budan-; butıq* > *budak; çatır>* *çadır; etuk* > *edik- hedik; qatun* > *kadın; kiter-* > *gider-; qutur-* > *kudur-; ortu* > *ordu; otaş* >*ota*> *oda; otun*> *odun; ôtünç* > *ödünç; titin-* > *didin-; tôrtünç* > *dördüncü; yetgek* > *yedek; yeti* > *yedi; yetigen* > *yedigen* 'takım yıldızı'; *yetil-* >*yedil-* 'yedekte götürülmek'.

13. *z* > *s* dönüşümü

**izte-* > *iste-; "iztet-* > *istet-; "iztek* > *istek; kögüz - kôgus* > *göğüs; közegü* > *köseği; saşızvan* > **sayzayan* > *saksağan.*

14. *-y-* > *-v·* dönüşümü

küye > *güve; öyez* > *övez* 'at sineği'.

Ünsüz düşmesi

Türkiye Türkçesinde önses, içses ve sonses ünsüzlerinia, düştüğü kimi örneklerle karşılaşıyoruz. Aşağıda bu örnekleri toplamış bulunuyoruz.

1. *"b* > *(w,* v)- *y > 0

Türkçede içses ve sonses *v* ünsüzünün düşme eğilimi gösteren bir ses olmamasına karşın birtakım örneklerde eriyip kaybolduğu görülüyor. Kurala aykırı olarak karşımıza çıkan bu ses gelişmesi olayının kimi sözcüklerin ana biçimlerinden hareketle açıklanması kanımızca olası gözüküyor.

Eski Türkçedeki *b* ve *y/g* ünsüzlerinin Hakaniye Türkçesinde birçok sözcükte w'ye dönüştüğünü biliyoruz. *sub>* *suw* 'su', *sah>* *saw* 'söz', *"yalşa->* *ya/va - yala-* gibi. Çağdaş Türkiye Türkçesinde görülen *su (- suw), uşaq (- uwşaq), utan (- uvtan-)* gibi sözcüklerin **y'lı* biçimlerden geliştiği düşünülebilir. Bu sesler Ana Türkçede ve Oğuz grubunda muhtemelen **y* biçimindeydi. Çünkü Oğuz grubu dillerinde içses ve sonses y'leri genellikle düşme eğilimigösterir..

Türkiye Türkçesinde görülen içses ve sonseste *w ~ *y* ünsüzü düşmüş bütün örnekler aşağıda verilmiştir.

**sub* > *suw - *suy* > *su; suwlay - *suylaq* > *sulak; suwluq - *suşluq* > *suluk; suwsa- - *suysa-* > *susa-; suwsat- - "suysat-* > *susat-; uvşat-* ,,,, **uyşat-* > *uşat-* 'ufaltmak'; *uvşaq - *uyşaq* > *uşak* 'çocuk'; *uvtan- - *uytan-* > *utan-; "yalşa- - ya/va - yala-; "yalşan- - yalwan- - yalan-.*

2. *-l-* > 0

çelpek > **çepek* > *çapak; keltür-* > *getir-; qtzlamuq ~ kızamık; ol*> *o; o/tur- - oldur-*> *otur-,*

3. *-r-*> 0

birle > *bile* 'birlikte'; *qurşa-* > *kuşa-; qurşat-* < *kuşat-; qurşan-* > *kuşan-; qurşaq* > *kuşak.*

4. *b-* > 0

bol-> *ol-*

5. *-y*> 0

borşuy > *boru.*

Ünsüz türemesi

1. *-g* türemesi

bu> EAT *buğ*>- *buğu.*

2. *v-* türemesi

ur-> *vur-; urul-*> *vurul-; urun-*> *vurun-; uruş* > *vuruş; urış- - uruş-* > *vuruş-.*

3. *-g-* türemesi

yenik> *yeğnik* 'hafif

4. *y-, -y* türemesi

uya > *yuva; tü* > *tüy;ya* > *yay.*

Benzeşme (Assimilation)

tişek > *şişek* '1-2 yaşındaki koyun'; *siş-* > *şiş-; sış* > *şiş* 'yumru'; *sış* > *şiş* 'şiş'; *sışıl-* > *şişil-.*

Benzeşmezlik (Disshnilation)

yası> *yassı-yastı* (Ana. *ağz.);yassıyaç* > *yastıgaç* 'ekmek tahtası'.

Kaşgarlı'nın lehçeler arasındaki ses değişmelerinde ağırlığı ünsüzlere verdiğini belirtiştik. Ancak, eserin kimi yerlerinde ünlü değişmelerine de değindiğine tanık oluyoruz. "*sun* Kençek lehçesinde *sen* manasına. Türkler *sen* derler. Bu sebeple Kençek konuşması kötülenmiştir. Çünkü bu lehçe daima esreye kaçar. Yukarı Çin'e doğru Çiğil, Yagma ve Toxsılar ötrüye uyarlar. Rıım'a doğru Oğuz, Kıfçak ve Suvarınlar ise üstüne uyarlar. Nitekim Türkier *deve* için esreli (.::.) *tii* ile (~) *tiwi* derler, Oğuzlar ve onlarla birlikte zikrettiklerim üstünlü (::.) *tii* ile (~) *teve* derler. Türkler (I"~;)*bardtm* derler, 'gittim' demektir, (J) *d* harfi esredir, kural olan da budur. Oğuzlar ve başkaları (J) *d* harfini üstün söyleyerek (I"~;)*bardam* derler, kural değildir" (Atalay DLT III, s. 139-140).

Burada iki türlü ses değişmesi üzerinde duruluyor,J:lirincisi sözcük köküne ait olan *e* ~ *i* ve ikinci hecelerdeki *e* - *i* ünlü denklikleridir.Batı ve Dqğu lebçplerinci~ki *geniş* ! *dar* ünlü değişmeleri belirleyici bir özellik olarak varlığını bugün de sürdürµt. İkincisi ünlü uyumu ile ilgilidir. "Kelime başındaki her mimi Oğuzlar , Kıfçaklar ve Suvarlar *bij* yaparlar. Mesala Türkler *men bardtm,* yani 'ben gittim', derler, bu zümreler, *ben bardum* derler" (Atalay DLT I, s. 31) sözleriyle Kaşgarlı'nın önce Oğuzca olarak belirttiği *bardam* biçimini *bardum* biçiminde düzelttiği anlaşılıyor. Bu ise düzlük/yuvarlaklık konusunun Kaşgarlı'nın ilgi alanında olduğunu gösterir.

Oğuzca'ya özgü bir özellik olarak karşımıza çıkan *emdi* (< *amtı) - imdi* sözcükleri arasındaki ünlü değişimi de Kaşgarlı'nın dikkat çektiği bir başka ses gelişmesi olayıdır. Bu ayrım *"emdi keldim* 'şimdi geldim'. Oğuzlar ...Ml *(e)* harfini esre olarak söylerler ve *imdi* derler" biçiminde dile getirilir (Atalay DLT I, s, 125).

Bu bölümde Kaşgarh'nın birkaç örnekle dile getirmeye çalıştığı ünlü denklikleriyle ilgili bütün verileri toplamış bulunuyoruz.

1. *a - e* denkliği

yana-yene +yine; yanı=yene.yanıla-+yenile-ı yıôlaş- +yiyleş- 'koklaşmak'.

2. *a ,.., ı* denkliği

arala- - arıla- 'arasını bulmak, barıştırmak'; *saçra- - sıçra-; saçrat- - sıçrat-; tarmaq - tırmık; taş - taş - tış - dış; yaldtraq* - An. ağz. *yıldırak* 'çok parlak'; *yandaq - yandık* 'geven dikeni'; **yastaq- yastuq - yastık.*

3. *e - a* denkliği

beyrem - bayram; biçek - bıçak; biçeklen- - bıçaklan-; çelpek - çapak; çelpeklen- - çapaklan-; teşri - tanrı.

4. *e - i* denkliği

çeçek - çiçek; çeçeklen- - çiçeklen-; çeçeklik - çiçeklik; tegirme - değirmi; eôgu - eygü - eyü - iyi; eki - iki; ekindi - ikindi; eşit- - işit-; eşitil- - işitil-; eşittir- - işittir-; neçe - nice; tegirme - değirmi; yigirme „, yigirmi;

5. *e - ü* denkliği

tôşder- - dôndür-.

6. *ı „, a* denkliği

yansa - yarasa.

7. *ı - i* denkliği

Hak. Tür. *bıç- -* ÇTT *biç-; bıçtur- - biçtir-; bış- - biş- - piş-; bışıq - bişik- pişik; man- - inan-; manç - inanç; ış - iş; ış - is; ışçı - işçi; ışlan- - islen-; ıt= it; şış- şiş; şış - şiş* 'şişmiş'; *tıl - ti/ - dil; tın- - tin- - din-; tıl)la-,.... dinle-; tujlat- - dinlet-; tış= diş; tışı - dişi; tışla- - dişle-; tışlat- - dişlet-; yıôı- - yiyi-* 'kokmak'; *yıbıy - yiyi* 'koku'; *yıôlaş- - yiyleş-* 'koklaşmak'; *y,p - ip; yıpla- - iple-; ya1Jı > yeni; yanıla- > yenile-.*

8. *ı „, u* denkliği

Hak. Tür. *bıçuq -* ÇTT *buçuk; çıbıq - çubuk; çıbıqla- - çubukla-; boytm - boğum; boytn - boyun; bulu - bulut; bulttlan- - bulutlan-; burış- - buruş-; quzı - kuzu; oyrı - oğru* 'hırsız'; *oqçı - okçu; oqı- - oku-; oqın- - okun-; oqu- - okut-; sıqtur- - sıkur-; soyı- - soğu-; soşıqlıq - soğukluk; tawıl - davul; toyrtl - toğrul - tuğrul; toqı- - toqu - doku-; toqın- - tokun-; toqış - tıquş; toqış- - tokuş-; toqlı - toklu; tolı - dolu* 'kar dolusu'; *topıq - topuk; tonk - toruq - doruk; toztt- - tozut-; tumlıy - tum/uy - dumlu* 'soğuk'; uôıqla- - *uyukla-; uôış- - uyuş-; uôtt- - uyut-; ulı- - ulu-; unıt- - unut-.*

9. *i - e* denkliği

Hak. Tür. *tegir -* ÇTT *değer.*

10. *i,.., ı* denkliği

Hak. Tür. *isig -* ÇTT *ısı; isiglik -* Ana. ağz. *ısı/ık* 'sıcaklık'; *isin- - ısın-; isit- - ısıt-; biçek= bıçak; biçekle- - bıçakla-; biçeklen- - bıçaklan-,*

11. *i - ü* denkliği

Hak. Tür. *bügri* ,,,, ÇTT *büğrü; kiçuk - küçük; yült- - yüiü-; ôğit - öğüt; tôrpig - törpü; tôgi - tögii - düğü* 'darı özü'; *ügi - üğü* 'baykuş'; *ügri- - üğrü-* 'sallamak'; *üşi-> üşü-; uşik:« üşük* 'soğuk algınlığı'; *üştt- - üşüt-*.

12. *o - ô, ü* denkliği

Hak. Tür. *yort- - yôri* - ÇTT *yuru-; yorıyçı* - Anad. ağz. *yôrücü* 'görücü, kız istemeye *giden';yorıt- - yôrüt- = yurut-;*

13. *ö - e* denkliği

Hak. Tür. *bôz=* ÇTT *bez; kôp > hep, tôpü > tepe.*

14. *ô - o* denkliği

Hak. Tür. *yôr- -* ÇTT *yor-* 'yorumlamak'.

15. *u - a* denkliği

Hak. Tür. *aryur- -* EAT *argar-* 'yormak'; *baldu» balta; boyuz - boğaz; baytrsuq - bağırsak; boJu- - boya-; boôuy - boyuş - boya; çoluq - çolaq; qasırqu - kasırga; qotur- - kotar-; ortu - orta; saqıryu - sakırga* 'kene'; *soyun - soğan; tamur - tamar - damar; topulşaq> topulaq - topalak; taru- - tara-* 'daralmak'; *toqu - toka; utunç - utanç.*

16. *u - ı* denkliği

Hak. Tür. *açtur- -* ÇTT *açttr-; açuq - açık; açuqlıq - açıklık; açur- - acır-* 'acıkmak'; *aşduq=- ağdık; aşruq - ağrık* 'eşya, yük'; *aqtur- - aknr-; ayu - ağı* 'zehir'; *aşula- - ağıla-; ayurşaq - ağırşak; ayuz - ağız* 'hayvanın ilk sütü'; *a/tun - altın; af)duz - andız* 'bir tür ot'; *anuq>- anık* 'hazır'; *anut- - anıt-* 'hazırlamak'; *artuq= artık* 'fazla'; *artur- - artır-; astur- - astır-; asur- - asır-* "aksırmak"; *aşrul- - aşırı/...; 'aştr-» aşı* 'aşı toprağı'; *aşuq - aşık* 'aşık kemiği'; *aşuq- - aşık-* 'acele etmek'; *attur- - atur-; azuq- azık; bastur- - basttr-; batur- - batır-; bayu- - bayı-* 'zengin *olmak';p.yqayu,..., bukağı; bulşanuq - bulanık; buzayu - buzağı; buzaşula- - buzağıla-; çq]qµı;- çakur-; çaruq - çarık; ektür- - ektir-; ışyun - ışkın* 'bir bitki'; *qaqtur- - ktılq;ır-; qqltur- - kaldır-; qandur- - kandtr-; qaptur- - kaptır-; qartur- - kardır-* .'tıkarr:t~'; *qartur-- kardır-* 'karıştırmak'; *qatun - kadın; qaztur- - qazdır-; qtrayu '?' tJrağı;.qrı;yuy- ktrgıy* 'atmaca'; *qıstur- - kıstır-; qızlamuq - kızamık; qorqıt- - korkut-; saçtur- - saçttr-; saçuq - saçık; saltur- - saldır-; sıbızyu - sıbtzgt; sındu - sınqı* 'makas'; *sınuq - sınık* 'kırık'; *sıruq - sırık; suvuq,..., sıvık - cıvık; tanu- ,,,, tanı-; tq11uq - tanık; tanuqluq - tanıklık; tanuş- - tanış-; taşsuk - tansık* 'mucize'; *taşu- taşı-; taytur- - taydtr-; yalnus-- yalnız; ya/tur- - yaldır-* 'ateşi alevlendirmek';*yarıçyq - yancık* 'torba, kese'; *yaf]qu - yankı; yaşqulan- - yankılan-; yanut - yanıt 'cevap';yaptur- - yaptır-; yartur- - yardır-; yaruq - yarık; yazuq - yazık* 'suç, *günah';ya;Ucqsuz - yazıksız; yıştur- - yığdtr-ı yılvun - ılgın* 'bir *bitki';yoqaru-yukarı;yulduz- yıldız.*

17. *ü - e* denkliği

Hak. Tür. *belgü*> ÇTT *belge; supiagi; - süpürge; tene/güç> dôlengeç* 'bir kuş'; *tôpü* > *tepe; törü> töre; tôria-* > *turet-,*

18. *ü - i* denkliği

be/gür- - belir-; bergü - vergi; berü - beri; bilegii - bileği 'bileği taşı'; *bilezük - bilezik; bi/tür- - bildir-; bürge - pire; bürgelen- - pirelen-; but- - bit-;* çekürge - çekirge; *çetük»- çetik* 'kedi yavrusu'; *çewür- - çevir-; çuwut - çivit* 'boya'; *ıerü- - eri- ; eögü - *eygü - eyü - iyi; egtür- - eğdir-; eksük - eksik; enük - enik; enükle- - enikle-; eruk - erik; erüş- - eriş-; estur- - estir-; içegü - içeği* 'kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeyler'; *içkü - içki; içür- - içir-; iltur- - ildir-* 'iliştirmek'; *iteği; - iteği; keçün- - geçin-; keçür- - geçir-; kemür- - kemir-; kerü= geri; kestür- - kestir-; sekü - seki, sewtür- - sevdir-; sewuk= sevik, siktür- - siktir-; sinür- - sinir-, suwri - sivri; süwrit- - sivrilt-; tegur- - değir-; telü - deli; temür - demir; tergü>- terki* 'eyer kayışı'; *teşük> deşik; tikkü - tikü - diki* 'tane'; *tiktür- - diktir-; tilkü - tilki; tüp- *tip <dip; tüpi - tipi; üçün- için; ümgiik- imik* 'bıngıldak';*yigtür- - yektir-ı yinçü-ctnci; yituk=yitik; yitur- =yitir-,*

Ünlü düşmesi

Türk dilinin kurallaşmış sesbilgisi özelliklerinden birisi de vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesidir. Bu ses düşmesi olayı daha çok vurgusuz orta hecedeki dar ünlülerin düşmesi biçiminde gerçekleşir. Geniş ünlülerin düştüğü örneklere az da olsa rastlanır. Divan'da ünlüsü düşmüş biçimiyle geçen kimi sözcükler, Türkiye Türkçesinde ilk biçimiyle yer alır. *"yumuşa- > yumşa- - yumuşa-* gibi. Biz bu bölümde sözcüklerin türeme öncesi varsaydığımız ilk biçimleriyle Divan'da ve Türkiye Türkçesinde aldıkları biçimleri göstererek sıraladık.

"aôırı > Hak. Tür. *aôru* - Anad. ağz. *ayrı* 'yaba, çatal'; *"aôtnq > aôrıq>- ayrık* 'ayrık otu'; *"aôırıl- > aôrıl - ayrıl-; arıq > ark* 'su yolu'; *"aşund- > aşrul- - aştrıl-; "aôınş- > aôrış- - ayrış-; "çağtla- > çağla-; "çaqm > çaqn - çağrı* 'şahin kuşu'; *"esine-> esne-; "eşitil- > eştil-- işitil-; "ıstrıl- > ısrıl- - ısırıl-; "qanşı > qarşı,...,karşı; "qarışuı > qarşut=- karşıt* 'zıt'; *"qıqırış- > qıqnş- - kığrış-; "qonuşı > konşı > komşu; kôlige > kôlge > gölge; "qulunla- > qulna- - kulunla-; "qunşa- > qurşa- > kuşa-* 'sarmak'; **oyulan> oylan - oğlan; "osuruq > osruq - osuruk; "oyuna- > oyna-; "oyunaq > oynaq - oynak; "oyunaş- > oynaş-; *oyunat- > oynat-; öteki > ôtki - ôtkü* 'bedel, karşılık'; *ötürük> ôtruk> ötürük* 'hileci, yalancı'; **sayızgan - sayzıyan - sakzagan - saksağan; "sawurul- > sawrul- - savrul-; "semtrt > semri- - semir-; semirit- > semrit- - semirt-; *sögülün- > sôgltin-» sôğlun-* 'kebap yapmak'; *"supiaul- > suprul- - supurul-; *süpüründü > süprüntü; "temüregi; > temregü - demreği* 'temriye'; **toqımak > tokmak; tutaşı > tutşı* - Anad. ağz. *tutaş* 'komşu'; *yapuryaq > yaprak,*

yapurış > *yaprıyoyurı-» yoyrut=yoğurt; *yoyurul-* > *yoğrul-ı yorışa* > *yorga* 'rahvan yürüyüş (at); *"yumuşa-* > *yumşa- _, yumuşa-; *yumuşaq* > *yumşaq - yumuşak; "yumuşat-* > *yumşat- - yumuşat-; *J!Üğürük* > *yuğrük* 'koşucu'.

Ünlü türemesi

Hak. Tür. *beşinç* > *beşinci; birinç* > *birinci; börk*> EAT. *börke* 'başlık'; *bu*> EAT *buğ* > ÇTT *buğu* 'buhar'; *çıqan* > Ana. ağz. *çıkana* 'yeğen'; *törtünç* > *dördüncü;ekeç* > Ana. ağz. *ekece* 'akıllı küçük kız'; *onunç* > *onuncu; üçunç* > *üçüncü.*

KARŞILAŞTIRMALI SÖZLÜK

A

a 'o, kişi adılı' [268b/16]. Yalın durumdaki 3. tekil kişi adılı *ol,* ad durum eklerini aldığında a+'ya dönüşür. *anıl], aşa* gibi. Eski Anadolu Türkçesinde de durum aynıdır (TS). Çağdaş Türkiye Türkçesinde ise *ol* sözcüğünün yalın durumu *o* biçimindedir. Ad durum eklerini almış biçimi yine aynıdır. *Onun, ona* gibi.

aba (Oğz.) -(a~a 'ana' [28a/12]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aba* 'ana, anne' anlamında geçer (tŞ~~ı Ağızlarda *aba* 'büyük kız kardeş' anlamında kullanılır (DS: Bolvadin, Karaman, Kıbrıs). Ölçünlü dilde **aba* geçmez. Az. *aba* 'büyük kız kardeş', Tkm. *apa,* Krg. *apa,* Kzk. *apa,* Tar. *apa,* Sag. Koy. *apa,* Tel. Şor. *aba,* Özb. *apa* biçimlerinde kullanılır(Doerfer TMEN II, s. 3-4; Clauson EDT, s. 5).

aç-' 'açmak, aramak, fethetmek' [46b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aç-* 'fethetmek, zaptetmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aç-* 'kapalı olan bir şeyi açık duruma getirmek; engeli kaldırmak; bir şeyin kapağını ve örtüsünü kaldırmak' anlamlarında kullanılır.

aç-[2] 'karnı acıkmak' [56b/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aç-* - *ac-* 'acıkmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aç-* kullanılmaz. Az. *ac-,*

açı- 'acımak'[278a/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlü-c- ile *acı-* aynı anlamda kullanılır.

açıγ 'acı, ekşi, tatlı olmayan' [22a/12]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *acığ= acık* 'acı, dert, ıstırap' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *acı* 'keder, ıstırap; ekşi, tatlı olmayan' anlamlarında kullanılır. *açı-* fiilinden *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *açı-y* > *acıy* > *acı.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 21-22).

açıyhy 'acılı, ekşili' (22a/13]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-c-* ile acıhbiçi111ıdekullanılır.*açıy* sözünden *+lıy* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *açıy+lıy* > *açıylıy* > *acılı.* Oğuz grubunda içses ve sonses ünsüzleri *-y-,* -y'ler genellikle düşer.

açıyhq 'acılık' [43b/05]. Türkiye Türkçesinde *acılık* biçiminde kull~:111lır. *açıy* sözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *açış+liq* > *açıylıq* > *acılık.* Oğuz grubμ.1.1.da. sonses ünsüzü -y-'ler genellikle düşer.

açıq- 'acıkmak' [52b/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *acık-* aynı anlamda kullanılır. Az. *acık-,* Tkm. *ôctk-* biçimlerinde geçer. *aç-* fiilinden *-(ı)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *aç-(ı)q-* > *açıq-* > *acık-* (Clauson EDT, s. 23).

açıl- *(aç-* ed.) 'açılmak' [53b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *açıl-* 'zahir olmak, aşikar olmak; fetholunmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *açıl-* aynı anlamda kullanılır.

açış- *(aç-* işt.) 'ekşimek, acılaşmak' [50b/03] . XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *acış-* 'acıyı kendi üzerinde duymak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *acış-* 'üzülmek, 'acı duymak; birinin ölümüne, felaketine hep birlikte üzülmek ' (DS: Afşin, Elbistan, Kıbrıs, Nğ.); 'sızlamak, ağrımak, için için ağrımak' (Ar., Kr., Nş.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *"acış-* geçmez.

açıt- *(açı-* et.) 'ekşitmek, acıtmak' [56b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *acıt-* aynı anlamda kullanılır.

açıtyan 'acıtan, ekşiten' [44b/09]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *acıtgan - acttkan* 'çok acıtan, çok ıstırap veren' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **acıtkan* kullanılmaz.

açlıq 'açlık' [35a/l 7]. Türkiye Türkçesinde *açlık* aynı anlamda kullanılır. *aç* sözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *aç+lıq > açlık.*

açtur-. *(aç-* et.) 'açtırmak'[58b/15]. Türkiye Türkçesinde *açtır-* biçiminde kullanılır. *açtur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir..

açuq 'açık'[22b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *acuk* 'açık' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *açık* aynı anlamda kullanılır. *aç-* fiilinden *-(u)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *aç-(u)q* > *açık. açuq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

açuqlık 'açıklık' [43b/05]. Türkiye Türkçesinde *açıklık* aynı anlamda kullanılır. *açuq* sözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *açuq+lıq* > *açıklık. açuqlıq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma ve düzleşme özelliğini gösterir.

açur- 'acıkmak, aç bırakmak'[69a/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *acır-* 'acıktırmak' biçiminde kullanılır (TS). Kıbrıs ağzında *acır-* 'acıkmak' biçiminde korunur. Ölçünlüdilde **,acır-* kullanılmaz. krş. *açıq-*

aôaq 'ayak' [242b/15]. Kaşgarh'ya göre Çigiller ve öz Türkler *aôak;* Tatarlar, Çumullar, Yağmalar ve Oğuzlar *ayak;* Yemekler, Suvarlar, Bulgarlar *azakfüçimini* kullanırlar. Eski Türkçede *adak* biçiminde geçer (Tekin OY, s. 117). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayağ - ayax - ayak* biçimlerine rastlanır (TS). Çağdaş Türkçede *ayak* biçiminde kullanılır. Çağdaş Türk dillerinde *-d- ~ -t- ~ -y- - -r-* ve *-z-* 'li biçimlere rastlanır. Az. *ayag,* Tkm. *ayak,* Kzk *ayak,* Nog. *ayak,* Krg, *ayak,* Şor.

azak, SUyg. *azak,* Soy. *adak;* Yak. *atax,* Çuv. *ura* (Clauson EDT, s. 45; Eren TDES, s. 26)

aôaqlan- 'ayaklanmak, ayak sahibi olmak' [75a/05]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ayaklan-* 'ayak ile çiğnemek; ayağa kalkmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ayaklan-* 'çocuk yürümeye başlamak, büyümek, canlanmak; yola çıkmak' anlamında kullanılır (DS: Çkl., Tr., İç.). *-d- - -y-* ses denkliği için bkz. *aôak*

adaş-« aöaş 'arkadaş, dost' [43a/14]. Türkiye Türkçesinde 'aynı adı taşıyan kişiler' anlamında kullanılan *adaş (< addaşı* sözcüğü ile sesteş olan bu sözcüğün farklı bir sözcük olduğunu düşünüyoruz. Çünkü sözcüğün *-d- ~ -y-* ses denkliği kuralına göre **ayaş* biçimini alması gerekirdi.

aöyır 'aygır, erkek at'[30b/12]. Eski Türkçede *adgır* biçiminde kullanılır (Tekin, OY, s. 117). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ~ - y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *aygur ~ aygır* 'damızlık erkek at' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aygır* aynı anlamda kullanılır. Doerfer' e göre *aygır < aôgtr (< adgır)* < **ad'lrga*biçiminde .bir ses gelişmesi izlemiştir (TMEN II, s. 185-187). *Az. aygır,* Tkm. *aygır,* Nog. *aygır,* Özb. *aygir,* Şor. *asktr,* Tel. *aygır,* Yak. *atir,* Çuv. *ayar* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *aygır* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 47; Eren TDES, s. 27). Türkçeden birçok kenışu, dile geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ı *(aigir)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN\İI, s. 185-187).

adyuq -aôuk ,,,, ayduk 'bozuk, değişik, belirsiz, bilinmeyen, tanınmayan' [3 Ib/14]. *adşuk:(< ağduk)* göçüşme sonucu oluşmuş bir biçimdir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağduk* 'karışık, bozuk, kusurlu, ters, aksak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ağdık* 'yaramaz, sırnaşık, ters; yanlış, değişik; hatalı, kusurlu, eksik' anlamlarında korunur (DS: Emirdağ, Es., Isp.). Ölçünlü dilde *"ağdtk* kullanılmaz. *ay-* :fiilinden *-duq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *aş-duq > ayduq > ağdık.*

afüyı 'ayık, sarhoşluktan ayılan kişi' [22a/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayığ-- ayık* 'aklı başında, sarhoş olmayan' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ayık* biçiminde kullanılır. TatK. *ayıq,* Kaz. *ayıq,* KKlp. *ayıq,* Bşk. *ayıq* biçimlerinde geçer (Eren IDES, s. 28). Oğuz grubunda.şonses ünsüzü -y'ler genellikle düşerken burada sedasızlaşarak korunduğu görülüyor.

~füy2 - ayıy 'ayı' [43a/04]. Kaşgarlı, Oğuzlar, Kıpçaklar ve Yağmaların *ayıy* biçimini kullandıklarını belirtir. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayı* biçiminde kullanılır. *Az. ayı,* Tkm. *ayı;* Blk. *ayıw;* Nog. *ayuv;* Bşk. *ayu;* Özb. *ayig;* Tel. *ayu;* Hak. *azıy* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 28). Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer.

aföqla- 'şaşalamak' (296b/15]. Anadolu ağızlarında *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayıkla-* 'şaşmak, bilememek, tereddüt etmek' biçiminde korunur. (DS: Sarıidris -Isp.).

Ölçünlü dilde *"ayıkla-* kullanılmaz. *aôıq* sözünden *+la* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *aôıq+la- > aôıqla- . ayıkla-.*

aδıl- *(*aö-* ed.) 'ayılmak, sarhoşluktan kurtulmak' [53b/07]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayıl-* biçiminde kullanılır. Az. *ayıl-,* Tkm. *ayıl-.* Eski Kıpçakçada da *ayıl-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 56).

aδır- *(*at5-* et.) 'ayırmak' [273b/08]. Türkiye Türkçesinde *-t5- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayır-* biçiminde kullanılır. Az. *aytr-,* Tkm. *ayır-,* Krg. *actra-,* Kzk. *acıra-,* Hak. *azır-,* Tuv. *adtr-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *ayır-* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 66-67).

aδrı 'buğday temizlemek için kullanılan araç, yaba, çatal' [38a/12]. Anadolu ağızlarında *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayrı* 'yaba, çatal' biçiminde korunur (DS: Mn. Krk.). Ölçünlü dilde **ayrı* kullanılmaz.

aδrıq (Oğz.) 'ayrık otu *(Agropyron repens)'* [3 lb/02]. Türkiye Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayrık (otu)* biçiminde kullanılır. Anadolu ağızlarında *aynx* biçimine de rastlanır (DS: Ba., To.). *aôır-* fiilinden *-(ı)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *at5ır-(ı)q > aôrıq>- ayrık* (Clauson EDT, s. 65).

aδrıl- *(aôır-* ed.) 'ayrılmak' [65a/10]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayrıl-* 'uzaklaşmai'\~itm~k,Veda etmek' anlamında kullanılır.

aδrış- *(aôır-* işt.) 'ayrışmak, birbirinden ayrılmak' [62a/16] Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayrış-* biçiminde kullanılır.

aδruq 'başka, ayn'[3lb/03] . XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ayru ,- ayrux - ayruk* 'başka, gayrı, öbür, diğer' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda da *ayrux* 'farklı' anlamında korunur (DS: Gm.). Çağdaş Türkçede kullanılmaz. Hak. *azırtx,* Tuv. *adtrtk* biçimlerinde geçer. *aôır-* fiilinden *-(u)q* ekiyle türetilmiş olabilir: *aôır- (u)q > aôruq-» ayrık* (Clauson EDT, s. 65).

aδuq 'tanınmayan, bilinmeyen' [23a/01]. *bk. adşuq*

aδut- avut 'avuç' [18b/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğit)euygun olarak *-v-* (< *-y-)* ile *avuç* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *gvuç* olarak kullanılır. Az. *avuç,* Tkm. *ovuç,* TatK. *auç - üç,* Bşk. *us,* K.Klp. *uwıs,* Krg. *üç,* Kzk:. *us,* Nog. *uvıs,* Özb. *havuç,* Tar. *öç,* Şor. *ôş.* Sag. Koy. Kaça. *ôs,* Alt. Tel. *uş,* Tuv. *adış,* Yak. *ıtıs,* Çuv. *ıvas* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *awuç* biçiminde kullanılır. Oğuz grubundaki *avuç* biçiminin *aôut - *ayut > avut* (-u-'nun etkisiyle)-avuç biçiminde bir ses gelişmesi izlediği düşünülebilir (Clauson EDT, s. 44). Söz sonundaki *-t- -ç* değişimi üzerine birçok kuram geliştirilmiştir (Bu konudaki görüşler içirt bkz: Eren IDES, s. 25-26). Bütün bu kuramlarda *-t > -ç* değişimi üzerinde durulmuş, ama nasıl, hangi somut faktörün etkisiyle bu. değişimin meydana gelebildiği inandırıcı bir biçimde ortaya konulamamıştır. O dönemde **avuç* biçiminin de kullanılabileceği ve Kaşgarlı'nın

dikkatinden kaçmış olabileceği akla gelmemiştir. Elbette bunun olası tek çözümünün başka metinlerdeki biçimleri belirlemekten geçtiği açıktır. Sözcük ilk kez X. yüzyılda çevirilen Altun Yaruk'ta *<inçe> k(a)ltı ayaça aş birmiş adutça* (Kaya, 168/23) cümlesinde çekimli biçimiyle yer alır. Divan'la aynı tarihlerde yazılan KB'de yer alan *uquşsuz kişi bir avuççа tetig* 'sayısız kişiler [arasında] anlayışlı kişiler bir avuç kadardır'; *qodu bir avutça qara toprakış* 'bir avuç kadar toprağı koydu' (Arat KB I, 297; 5425) dizelerindeki *avut* ve *avuç* biçimleri bizi, o dönemde *avuç* biçiminin de kullanıldığı ama Kaşgarh'nın bu biçime sözlüğünde yer vermediği sonucuna götürür. Her iki eserde de çekimli biçimlerin yer almış olması sözcüğün yalın biçimde pek kullanılmadığı anlamına gelebilir. Bu veriler *avuç* biçiminin nasıl ortaya çıktığının ip uçlarını sezdirmesi bakımından önemlidir. Biz *avuç* biçiminin *avutça - avuççа* biçiminden geliştiğini düşünüyoruz. *avut* biçimi, eklendiği sözcüğe ölçü kavramı katan *+ça* ekindeki *ç'nin* etkisiyle *avutça - avuççа* (gerileyici benzeşme) biçimini almış, soma *ça* eki eriyerek (ya da kullanımdan düşerek) *avuç'a* dönüşmüştür.

ar 'ağ, iki bacak arasındaki boşluk' [27a/05] . XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağ* 'donun ortasındaki parça' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağ* 'pantalon ve donun bacak arasına gelen kısmı' anlamında kullanılır.

aγ- 'ağmak, çıkmak, yükselmek' [48b/15]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağ-* ~çıkmak, yükselmek; aşağı inmek, ağır ağır gelip aşağı meyletmek' anlamlarında geçer (TS). Ölçünlü dilde *ağ-* 'yükselmek, yukarı çıkmak; inmek, alçalmak' anlamlarında kullanılır.

aıyduq 'bozuk, belirsiz, değişik' [3 lb/13]. bkz. *adyuq.*

ayı 'ipekli kumaş'[29a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağı* 'ipekli kumaş' anlamında geçer (TS). Ağızlarında *ağı böceği* 'ipek böceği' tamlamasında yer alan *ağı* sözcüğünün aynı sözcük olduğu anlaşılıyor (OS: Isp., Dz., Kn.), Ölçünlü dilde **ağı* geçmez.

ayıl (Oğz.) 'ağıl, koyun yatağı' [25a/l 1]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağıl- ağul* 'koyun barınağı' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağıl* aynı anlamda kullanılır. Az. *ağıl,* Tkm. *ağıl,* Krg. *ağıl,* Kzk. *aul,* TatK. *aul,* Tar. *au!,* Özb. *ağıl,* Şor, Sag. Koy. Kaça. *iii* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *ağıl* biçiminde kullanılır (Clauson.EDT, s. 83; Eren TDES, s. s. 3). Türkçeden Moğol, Macar, Rus ve Balkan dillerine geçmiştir, Farsçada kullanılan *J:i,.i (iigll)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 82-83).

ayır 'ağır' [3 lb/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağır* 'sert, keskin; zahmetli çetin' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağır* 'tartıda çok çekçnr.yavaş hareket eden, çetin, güç; çok değerli olan' anlamlarında kullanılır. Az. *ağın;* Tkmı *ağır,* TatK. *aur,* Bşk. *aur,* Nog. *avtr,* Krg. *ör,* Kzk. *awır,* KKlp. *awır,* Özb. *oğir,* Şor, Kıığ, Sag, Koy, Kaça. Soy. *ôr, Alt.* Tel. *fir,* Yak. *tar,* Çuv. *ytvôr* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 88; Eren TOES; s. 3-4). *ay-* fiiliden *-(ı)r* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *ay-(ı)r > ağır.*

ayıda- 'ağırlamak, ikramda bulunmak' [76b/02]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağırla-* 'saygı göstermek, hürmet ve itibarda bulunmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağırla-* aynı anlamda kullanılır. *ayır* sözünden *+la-* ekiyle yapılmıştır: *ayır+la- > ağtrla-.*

ayırlaıı- *(ayır/a-* dön.) 'ağırlanmak, değerli bulunmak, ikramda bulunulmak' [74b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde (TS) ve çağdaş Türkçede *ağır/an-* aynı anlamda kullanılır.

ayırlıq 'ağırlık (verilen hediyenin ağırlığı *mec.),* ikram' [35b/05]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağırlık* 'ağır, kıymetli; kıza erkek tarafının verdiği ağırlık; ev eşyası' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağırlık* 'ağır olma durumu; değerli olma durumu; çeyizini düzmek için güveyin geline verdiği para, kalın' anlamlarında kullanılır. *ayır* sözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *aştr+lıq > ağırlık.*

ayış 'ağış, yükseliş' [2la/15]. Türkiye Türkçesindeağışaynıanlamdakullanılır.

ayış- *(ay-* işt.) 'çıkmaya çalışmak, çıkmakta yarış etmek, kov~am~a yarışmak' [51b/10]. Anadolu ağızlarında *ağış-* 'topluca saldırmak, sürü halinde koşmak' anlamında korunur (DS: Akçaabat, Vakfıkebir -Tr.). Ölçünlü dilde *"ağtş-* geçmez.

ayız 'ağız' [2S)9b/l6.h, XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağız* 'sınır, uç, hudut; defa' anlamlarında geçer (TSt Ağızlarda *ağız* 'sefer, defa, kere (DS: Uş., Kü., Ks., Kn.); 'ormanda açılmış boz tarla' (Fatsa -Or.); 'koyak' (Gm.); 'tarla içinde açılmış yol' (Ama.); 'uç, kenar, başlangıç' (Isp., Sv.) anlamlarına rastlanır . Ölçünlü dilde *ağız* aynı anlamlarda kullanılır. Az. *ağız,* Tkm. *ağız,* TatK. *aus,* Nog. *avız,* KKlp. *awız,* Krg. *öz,* Kzk. *awız,* Özb. *oğiz,* Sag. Şor. *tis,* Tuv. *tis,* Yak. *uos* 'dudak', Çuv. *savar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 98; Eren IDES, s. 4-5).

ayna- -'hayvanlar- yatıp debelenmek, yerde yuvarlanmak; dili tutulmak' [74a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağna-* 'debelenmek, yatıp yuvarlanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ağna-* 'hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak' anlamında korunur (DS: Af, To, Tr., Rz., Vn., Ky.). Ölçünlü dilde *ağna-* aynı anlamda kullanılır.

ayrı- 'ağrımak' [70b/05]. Türkiye Türkçesinde *ağrı-* aynı anlamda kullanılır.

ayrıy 'ağn' [3 la/16]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağrı* 'acı, ıstırap, dert, illet' ve *ağrık* 'ağrılı, ağrıyan' ·biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağrı-* aynı anlamda kullanılır. *ayrı-* fiilinden *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ayrı-y > ağrı.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer.

ayrm- *(ağrı-* dön.) 'ağrımak, acı duymak' [66a/10]. Anadolu ağızlarında *ağrın-* 'incinmek, kırılmak, gücenmek' anlamında korunur (DS: Brs., Es., Ky.). Ölçünlü dilde *"ağrın-* geçmez.

ayrrt- *(ağrı-* et.) 'ağrıtmak' [68a/05]. Türkiye Türkçesinde *ağru-* aynı anlamda kullanılır.

ayruq 'pılı pırtı, ağırlık, yük' [3 lb/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağruk* 'ağırlık, eşya, ev eşyası' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ağrık*> *ağırık* 'eşya, yolculukta önden gönderilen eşya, ağırlık, göç zamanı dönünce alınmak üzere bir yere bırakılan fazla eşya' anlamlarında korunur (DS: To., Nğ., Mersin -İç., Dz.). Ölçünlü dilde *"ağrık* kullanılmaz.

ayta:r- 'aktarmak, devirmek, yenmek' [153b/08]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aktar- - axtar- - ağdar-* 'yere sermek, devirmek, alt etmek, yenmek; altını üstüne getirmek' anlamlarında geçer (TS). Ölçünlüdilde ötümsüz *-k-* ile *aktar-* ayın anlamlarda kullanılır.

ayJa:rıt-- *(aytar-* ed.) 'aktarılmak, devrilmek' [65a/06]. Türkiye Türkçesinde ötümsüz *-k-* ile *aktarıl-* ayın anlamda kullanılır.

ayu 'zehir, ağı' [29a/09]. XIII. yüzyıl Anadolı Türkçesinde *ağu ağacı* "zakkum ağacı' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *ağu* 'zehir' biçii.nin<i~ k:qrunur (PŞ: Tr., Ar., Nğ., Tk.). Ölçünlü dilde *ağı* biçiminde kullanılır. *aşu* biçimi Uygurcaya. özgü yuvarlaklaşma özelliğinigösterir.

ayuj - ayuz 'memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt' [42b/17]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağız* 'doğuran hayvanın ilk sütü' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ağuz* biçiminde korunur (DS: Bo., Tr., Gr., Dz., Ar., Ks.). Ölçünlü dilde *ağız* aynı anlamda kullanılır. *Az. ağuz,* Tkm. *ovuz,* Nog. *uvız,* KKlp. *uwız - uwız süt,* Krg. *üz,* Kzk. *uız süt,* TatK. *üz,* Bşk. *ıwıJ,* Özb. *oğiz siai,* Şor, *ôs,* Yak. *uohax,* Çuv. *ara* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *ağuz - awuz* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s, 98; Eren IDES, s. 5). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~T *(tigüz)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 80-81).

ayula- 'zehirlemek, ağılamak' [42b/l 7]. Anadolu ağızlarında *ağula-* 'zehirlemek' anlamında korunur (OS: Tr., Bo., Gr., Dz., Ar., Ks.). Ölçünlü dilde *"ağtla-* geçemez. *aşu* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *aşula- > ağula-.*

ayurşaq 'ağırşak, yün, iplik eğrilen iğin altına takılan yuvarlak ağaç parçası' [149a/l 6]. Anadolu ağızlarında *ağtrşax ~ ağışax ~ ağışak* biçimlerinde korunur (DS: Ar., Sv.). Ölçünlü dilde de *ağırşak* ayın anlamda kullanılır.

ayuz [42b/17].bkz. *aguj.*

axsa- 'aksamak, topallamak' [7la/07]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *axsa- - ağsa-* 'aksamak, topallamak' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aksa-* ayın anlamda kullanılır.

axsaq 'aksak' [36b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağsak* 'aksak, topal' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aksak* biçiminde kullanılır, *axsa (< aqsa-ı* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *axsa-q > aksak.*

axsat- *(axsa-* et.) 'aksatmak' [68a/12]. Türkiye Türkçesinde *aksat-* aynı anlamda kullanılır.

axşam 'akşam' [33b/05]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *axşam - ağşam* biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede akşam olarak kullanılır. Az. *axşam,* Tkm. *agşam,* Blk. *aşxam,* Krg. *akşam,* TatK. *akşam,* Kzk. *akşam* biçimlerinde geçer. İran dillerinden alındığı görüşü yaygındır. Clauson, Soğdça **'ys'm* (Far. *şanı)* veya Soğdça *'ysap* (Far. *şab)* gibi iki olasılık üzerinde durur (EDT, s. 96). Eren, verici dilin belirlenmesininzor olduğu görüşündedir (TDES, s. 6-7). Doerfer de İran dillerinden alınma olasılığım dile getirmiş, ancak kesin bir görüş belirtmemiştir (TMEN IV, s. 256).

axtar- [59a/09J. *bk.agtar-*

ajun 'acun, dünya' (26a/06]. Türkiye Türkçesinde *acun* dil devrimiyle birlikte yeniden kulanılmayabaşlanmıştır. Soğ. *"zwn (iijün)* sözünden alınmıştır(Clauson EDT, s. 28).

aq (Oğz.) 'ak, beyaz' [27a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağ* 'ak, berrak; temiz, halis, değerli' biçiminde geçer (TS}. Çağdaş Türkçede *ak* biçimindekullanılır. Az. *ağ,* Tkm. *ak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 75). Menges (AO 11, 19) *aq* sözünün Çince *pak* sözünden alındığı görüşünü dile getirmiştir: Tü. *aq* < **haq* - Çin. *pak [bag].* Rasanen (ML, s. 70) ve Brock. bu görüşe katılmışlardır. Benzing, Toharca *arki* sözünden gelebileceği tahmininde bulunur (SPT, s. 72). Doerfer, Çince sözün *p'ak* olarak yazıldığını, ancak aslının *bag* biçiminde olduğunu, *arki* sözünden r'nin nasıl düştüğününün açıklanmadığınıdile getirerek her iki savın da geçerli olamayacağımbelirtir (TMEN II, s. 84-85).

aq- 'akmak' [47a/16]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ak-* 'meyletmek; akın etmek, istila etmek, hücum etmek; sıyrılıpçıkmak; akın akın gitmek; koşmak' anlamlarındageçer (TS). Çağdaş Türkçede *ak-* aynı anlamlarda kullanılır.

aqı 'eli açık, cömert' [29a/13]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *axı* 'bir kimsenin sevdiği, en yakım' ve *axtlık* 'cömertlik' biçimlerinde geçer (TS}. Ağızlarda *akı* 'kardeş' anlamında kullanılır(DS: Dz., Brs.). Ölçünlü dilde geçmez. Ar. *ax* 'kardeş' sözünden gelir (Doerfer TMEN II, s. 17-18- Clauson EDT, s. 78).

aqın 'sel, akıntı' [26a/13]. Türkiye Türkçesinde *akın* 'saldın, hücum' anlamında kullanılır. *aq-* fiilinegetirilen *-(ı)n* ekiyletüretildiği anlaşılıyor: *aq-(ı)n* > *akın* (Clauson ijDT, s. 87).

aqınçı 'akıncı, geceleyin düşmanı basan asker' (40a/12]. Türkiye Türkçe~itıp~*tılqıcı* 'düşman ükesine akın yapan savaşçı' anlamında kullanılır. *aqtn* sözündeıı.+n~ltjyle türetilmiştir: *aqtn+çı* > *akıncı.*

aqındı 'akıntı' (4Ib/08]. Türkiye Türkçesinde *akıntı* aynı anh.u11dak.ulbırıihr. *aq-* fiilinin türevi olduğu anlaşılıyor.

aqış- *(aq-* işt.) 'akışmak' (Slb/15]. Türkiye Türkçesinde *akış-* aynı anlamda kullanılır.

aqıt- 'akıtmak, göndermek' [57b/10]. Trabzon ve yöresi ağızlarında kullanılan *akit-(< alıp git-*) 'götürmek' fiilinin bu sözcükle ilgili olduğu düşünülebilir (ÇYAS).

aq.tur· *(aq-* et) "aktırmak, akıtmak' [59b/15]. Türkiye Türkçesinde *aktır-* aynı anlamda kullanılır.

aqur 'ahır.[122b/12]. Türkiye Türkçesinde *ahır* biçiminde kullanılır. Tkm. *alJ.ır,* Krg. *aktr* 'yemlik' biçimlerinde geçer. < Far. *ab:ur* sözünden alınmıştır. (Clauson EDT, s. 89; Stachowski, TFAS, s. 91).

al[1] 'al, kırmızı (renk)' [22a/15]. Türkiye Türkçesinde *al* aynı anlamda kullanılır.

al[2] 'hile, tuzak' [93a/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *al* 'hile' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *al* 'hile, tuzak' anlamında korunur (OS: Zile- To., Or., Tr., Af, Mğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *aP* hlk. notuyla yer alır. Az. *al,* Tkm. *al* (Clauson EDT, s. 120-121). Türkçeden Arap, Moğol, Rus, Kafkas ve Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan *Ji (iii)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMl:l:NU, s. 94-95).

a1- 'almak' [47b/05]. Türkiye Türkçesinde *al-* aynı anlamda kullanılır.

ala 'ala, alaca, karışık renkli, çok renkli' [27a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ala* 'alaca, karışık renk; ela' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ala* aynı anlamda kullanılır.

alaçu 'alaçık, çadır' [40b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alaçuk* 'göçebe çadırı' anlamında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *alacık - alaçık - alaçığ - alaçuh* 'üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, çardak' biçimlerinde korunur (OS: Af, Keçiborlu, Ks., Krş.). Az. *alacıg,* TatK. *alacık,* Bşk. *a/asık,* Krg. *alaçık,* Kzk. *a/aşık,* KKlp. *ılaşık,* Tuv. *alacı,* Hak. *alaçıx,* Özb. *ôlaçik,* Yak. *a/asa,* Çuv. *las* biçimlerinde kullanılır (Doerfer TMEN 519; Clauson EDT, s. 129; Eren, TOES, s. 7). Sözcüğün sonundaki-k sonradan türemiştir: *alaçu* > *alaçık.* Türkçeden Rus, Arap ye Moğol dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan *JJ.;l."11 (aliiçüq)* da Türkçeden alınmıştır (Doerfedr TMEN II, s. 97-102).

ala:g 'alan, düz ve açık yer' [40b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alan* 'açık, düz yer, meydan' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *alafJ* 'açıklık, düzlük yer' (DS: Af, Dz., Sm., To.); 'etrafı tepelerle çevrili çukur yer, koyak' (Isp.); 'orman içindeki-düz ağaçsız yer' (Kü., Bo., To.); 'kır, ova' (Ba., Ky.); 'çayır, çimenlik' (Tr., Mn.) anlamlarında kullanılır. Öçünlü dilde dil devriminden sonra kullanımı yaygınlaşmıştır, Tk:ffi. *qlp:I* (Clauson EDT, s. 147). Farsçada kullanılan dlli *(iilang)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 120)

alar- 'kamaşmak -göz-; kızarmak, al al olmak' [SOa/07]. Anadolu ağızlarında *alar- - alal-* 'kızarmak' anlamında korunur (DS: Isp., Dz., Sv.). Ölçµnlµ p.ild.e *"alar-* geçmez. *al* sözünden *+(a)r-* ekiyle türetilmiş olabilir: *al+(a)r- > a/ar-* (Clauson EDT, s. 150).

alart- *(afar-* et.) 'yan yan bakmak [315a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alardu bak-* 'dikkatli dikkatli, sert sert bakmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *alart-* 'gözleri açarak dik dik bakmak' anlamında korunur (DS: Karaisalı -Ada.). Ölçünlü dilde *"alart-* geçmez.

alçaq 'yumuşak huylu, ince kişi, uslu' [32a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alçak* 'mütevazi, yavaş, sakin' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *alçak* 'soysuz, yaramaz, ahlaksız, kötü kişi' gibi karşıt bir anlam kazanmıştır. Az. *alçak* 'kötü, şerefsiz', Tkm. *alçak* 'munis', Krg. *alçak,* Kzk. *alçak,* Kaz. *alçak,* Tel. *alçak* olarak kullanılır. *"alça-* (> *alçal-)* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *alça-q* > *alçak* (Clauson EDT, s. 129).

alda- 'aldamak, aldatmak' [70a/17]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alda-* 'aldatmak, kandırmak, oyun etmek' anlamlarında geçer (TS) Çağdaş Türkçede *alda-* aynı anlamda kullanılır. Az. *aldat-,* Tkm. *alda-,* Krg: *aida-,* Özb. *alda-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN .533). *al* kökünden *+da-* ekiyle türetilmiş olabilir: *ai+da-* > *alda-* (Clauson EDT, s. 133; Dankoff CTD ill, s. 6).

alduz- *(al-* et.) (Oğz.) 'malını elinden aldırmak, soyulmak' [60a/06]. Türkiye Türkçesinde *alduz-* biçiminde genişlemiş bir fiil kullanılmaz. bkz. *altur-.*

ahy (Oğz. Kıp.) 'alık, kötü' [22b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde senses -y'si düşmüş biçimiyle *alu* 'aciz.jıhmak, aptal, sersem' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *-k* ile *aluk* 'deli dolu aklına geleni yapan' (DS: Düzce -Bo., Ks.); 'alık, aptal, sersem' (Zn., Ama., Or., Gr.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *alık* aynı anlamlarda kullanılır. Leb. Şor. Sag. Koy. Küer, *alıy,* Soy. *alaq,* Hak. *alıy* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 116; Clauson EDT, s. 135).

alım 'alacak, borç' [75a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alım* 'alacak, hak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *alım* kullanılmaz. *al-* fiilinden *-(ı)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *al-(ı)m* > *alım* (Clauson EDT, s. 145-146; DankoffCTD III, s. 7).

aim 'alın, cephe, dağın ön cephesi' [26b/OI]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alın bağı* biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *alın* 'başın saçlarla gözler arasındaki bölümü' anlamında kullanılır. Az. *alın,* Tkm. *alın.* **al* 'ön, cephe, yüz' sözünden *+(ı)n* ekiyle türetilmiş olabilir: **al+(ı)n* > *alın* (Clauson EDT, s. 121, 147; Doerfer TMEN II, s. 120).

aim- *(al-* dön.) 'alınmak' [55b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alın-* 'üstüne almak, tutulmak, kapılmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *alın-* aynı anlamda kullanılır.

almlıy 'alınlı, alnı geniş olan' [43a/12]. Türkiye Türkçesinde *alınlı* aynı anlamda kullanılır. *alın* sözünden *+lıy* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *alın+hş* > *alınlı.* Oğuz grubunda souses ünsüzü -r'ler genellikle düşer.

alış beriş 'alışveriş; bir hakkı alma, bir hakkı verme' [22a/03]. Türkiye Türkçesinde *alışveriş* 'mal alıp satma' anlamında kullarulıf *her-* > *ver-* fiilinin önsesinde *b-* > *v* değişimi olmuştur (Doerfer TMEN II, s. 116; Clauson EDT, s. 152).

alış- *(al-* işt.) 'alacağını almakta yardım etmek' [52a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alış-* 'karşılıklı alıp vermek, hep birden almak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *alış-* bu anlamda kullanılmaz.

alq- 'bozmak, mahvetmek, yiyip bitirmek, batırmak' (3 I3b/03]. Anadolu ağızlarında *alk-* 'yok etmek, tüketmek' anlamında korunur (DS: Kırkağaç -Mn.). Ölçünlü dilde *"alk-* geçmez.

alqm- *(alq-* dön.) 'mahvolmak, yok olmak, bitmek tükenmek' [66b/10]. Anadolu ağızlarında *a/km-* 'şaşırmak, alıklaşmak' anlamında kullanılır (DS: Uş., Sn.). Ölçünlü dilde *"alkm-* geçmez.

alqış 'alkış, övme' [31a/12]. XI(Y;;ç~~ıl AnadQlu Tiirkçtsinde *q/k1ş..'övme,* dua' aıılannnda geçer (TS). Ağızlarda *alkış\'hayır,* dua, iyi dilek' anlamında korunur (DS: İz., To., Af, Sv.). Ölçünlü dilde *alkış* 'beğenilen bir şey için el çırpma' anlamında kullanılır. *alqa-* fiilinden *-ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *alqa-ş* > *alkış* (Clauson EDT, s. 137; Dankoff CTD III, s. 8).

alma (Oğz.) - alında 'elma' [39a/14]. Divan'da *almıla* asıl biçim olarak verilir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alma* biçiminde .geçer (TS). Anadolu ağızlarında *alma* biçiminde korunur (DS: Af., Is., Ay., Gm., Gaz.). Öçünlü dilde *elma* biçimini almıştır. Az. *alma,* Tkm. *alma,* Bşk. *alma,* KK.lp. *alma,* Krg. *alma,* Kzk. *alma,* Tar. *alma,* Hal. *alum/a,* Nog. *alma,* Çuv. *ulma* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 133). *alma* biçiminin hece yutumu *(haplologieş* sonucu oluştuğu anlaşılıyor (Doerfer TMEN IV, s. 313-315; Clauson EDT, s. 146; Brockelmann OGM, § 12; Eren TD, 1999/2, s. 741).

alp 'alp, yiğit, kahraman, bahadır' [37b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alp* 'kahraman, babayiğit, bahadır, pehlivan' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *alp* .daha çok özel ad olarak aynı anlamda kullanılır. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada da ...ll *(alp)* Türkçe bir ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN II, s. 110-11).

altın 'aşağı, alt'[34a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *altın* 'alt, alttaki' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *altın altın gül-* deyiminde varlığını sürdürür. *alt* sözünden sözünden **+tın* ekiyle türetilmiş olabilir: *alı+tın* > *"alttm* > *altın* (ClausonEDT, s. 131).

altun 'altın' [24b/02]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *a/tun baş, altufllan-, '!{[unlu,a/tun tas* biçimlerinde türemiş veya söz grubu olarak geçer (TS) Çağdaş Türkçede *altın* biçiminde kullanılır. Az. *a/tun,* Tkm. *altın,* TatK. *altın,* Bşk. *altın,* Krg. *altın,* Kzk. *altın, Özb.altin,* YUyg. *altun,* Tar. *a/tun,* Yak. *attan,* Çuv. *iltan* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 13 I; Eren IDES, s. 9-1 0). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan .:.,jill *(altiin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 112-114).

altur- *(al-* et.) 'aldırmak' [60a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aldır-* 'kaptırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aldır-* aynı anlamda kullanılır. *altur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-lt-)* gösterir.

alu.ç 'şeftali' [37a/10] Atalay sözcüğe 'şeftali' (DLT I, s. 122), Dankoff 'yellow plum' anlamlarını verir (CTD, III s. 7). Anadolu ağızlarında *aluç* 'frenk üzümü' (DS: Dz. Gm.); 'alıç ağacı ve meyvası' (Bo., Ks., Sn., To.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *alıç* 'yabani olarak yetişen bir ağaç' olarak yer alır. Tkm. *alıç* 'ak diken' anlamında kullanılır. Eski Kıpçakçada *alçu* olarak geçer (Eren TDES, s. 8). Clauson, Farsça *alü* 'plum' sözcüğü ile yakınlığına dikkat çekmiştir (EDT, s. 128).

aluq (Oğz.) 'kaba,, haşin' [23b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *alık* 'gidiş tarzı' anlamında gey~r/'.(S). Anadolu ağızlarınd, *aluk* 'dflicioltı?.,klı~a ϑelenirapan' .anlammda korunur (DS: Bo,oBartın -Ks.). Ölçünlü dilde *alık* 'akılsız, sersem' anlamında kullanılır.

am (Oğz. Kıp.) 'kadının cinsel organı' [16a/ll]. Türkiye Türkçesinde *am* aynı anlamda kullanılır.

am;ıç 'hedef, nişan.yeri' [215a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *amaç* 'hedef, nişangah' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *amaç* 'gaye, erek, hedef anlamında korunur (DS: Uş., Isp., Mn., Sr., Nğ.). Ölçünlü dilde *amaç* aynı anlamda kullanılır.

ana 'ana, anne' (30a/07] Türkiye Türkçesinde *ana - anne* biçimlerinde kullanılır. Az. *ana,* Tkm. *ene,* Krg. *ene,* Kzk. *ana,* TatK. *ana,* Özb. *ana* YUyg. *ana* olarak geçer (Doerfer TMENII, s. 130-131; Clauson EDT, s. 169). *krş. aba*

anaç 'küçükken büyük bir anlayış gösteren kız; anacık' [19b/07]. Anadolu ağızlarında *anaç* 'analaşmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan' (DS: Af., Isp. Dz., Çkl.); 'çok oğul vermiş an' (Isp., Ar., Sv.); 'ihtiyarlamış, kocamış adam' (Bil.); 'evlenmemiş, yaşlanmış kız' (Ba., Krk.); 'orta yaşlı, ergin, olgun kadın' (Or., Ar.); 'çok beslenmiş, iri, olgun' (Kü., Bo.) anlamlarında geçer. Ölçünlüdilde *anaç* 'yavru veya yemiş verecek duruma gelmiş olan bitki, hayvan' anlamında kullanılır.

ança 'o kadar, öyle, öylece' [22a/15]. Eski Türkçede *ança* olarak kullanılır (Tekin OY, s. 119). XIII.XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anca - ancag - ancak* 'o kadar, öyle' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *anca* biçiminde korunur (DS: Af., Isp., Mn., Tr., Nğ.). Ölçünlü dilde *ancak* olarak kullanılır. *ancak* biçiminin *ança+ok'tan* geliştiği anlaşılıyor: *ança+ok* > *ancak* (Doerfer TMEN II, s. 127, 128;.Clçtuson EDT, s. 172-173, 174).

aŋ[1] 'bir tür kuş' [16b/12]. Anadolu ağızlarında *ang ~ anga* 'san renkli bir ilkbahar kuşu, çalıkuşu' anlamında korunur (DS: Mn., Kayışlı -Ada), Ölçünlü dilde **an* kullanılmaz.

aŋ[2] (Oğz.) 'yok, değil'[Iöb/Iz]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda**an* sözü kullanılmaz.

and ‘ant, yemin' [116a/02]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *and* 'yemin, ahit, söz verme' *and iç-* 'yemin etmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ant* aynı anlamda kullanılır. Az. *and,* Tkm. *ant,* Krg. *ant,* Kzk. *ant,* Tar. *ant* olarak geçer. Farsçada kullanılan ı.;t *(and)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s. 128).

anda 'orada, onda, ondan sonra' [34a/07]. İşaret adılı *ol,* ad durum eki aldığında *a+n+da* biçimine girer. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anda* 'orada, onda, o zaman' anlamlarındageçer (TS). Çağdaş Türkçede *onda* biçimindekullanılır.

anday 'böyle, öyle, o kadar' [36b/Ol]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümsüz-kile *-andak* 'hemen, o anda, derhal' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"andak* kullanılmaz.

andan (Oğz) 'ondan' [34a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *andan* 'ondan, ona' anlamlarındageçer (TS). Çağdaş Türkçede *ondan* biçimindekullanılır. bkz. *anda*

anduz 'andız, karnı ağrıdığında kökü ata verilen bir ot' [35b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anduz* 'kökü ilaç olarak kullanılan bir bitki, raziyane' olarak geçer (TS). Ağızlarda *andız* 'kökü ilaç yapımında kullanılan bir ot' biçiminde korunur (DS: Bo., Zile -To., Bala -Ank). Ölçünlü dilde *andız* hlk. notuyla yer alır.

anı 'onu' [48a/02]. bkz. *a*

anıl 'büsbütün, tamamıyla' [30b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aşıl* 'yavaş, sakin, hafif anlamında geçer (TS). Ağızlarda *arp/* 'yavaş, ağır' anlamında kullanılır (DS: Bo.), Ölçünlüdilde **anıl* kullanılmaz.

amg 'onun' [28a/Ol). bkz. *a*

aJJıt 'ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş, angıt' [30a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anu* 'kızıl renkli su kuşu' olarak geçer (TS). Ağızlarda *angut* 'bir çeşit küçük orman kuşu; koyu kızıl renkli güvercin' biçiminde korunur (DS: Ziyere -Ama., Ur.). Ölçünlü dilde **anıt* kullanılmaz. Krg. *Cll]gar,* Alt. *aşar,* Özb. *anşirt,* Tuv. *aşır,* Yak. *anır* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 129-130; Clauson EDT, s. 176).

agıt- 'şaşırmak' [202b/01]. Anadolu ağızlarında *angıt-* 'şaşırmak, aptallaşmak' biçiminde korunur (DS: Düzköy, Keşap -Gr.). Ölçünlü dilde *"antt-* kullanılmaz. Eski Türkçenin nazal l)'leri Anadolu ağızlarında iki ayn ses *-ng-* olarak korunur. *an-* > *ang-, antr-> angır-, yeniş-> yengiş-'te* olduğu gibi (DS: Tr., Gr., Rz.).

agız 'ürün biçildikten sonra tarlada kalan köke yakın saplan' [30a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Turkçesinde *aıpe* 'biçilen ekinin tarlada kalan saplan' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *qmz* aynı anlamda korunur (DS: Af, Isp., Kıt, Yz., Ant., Çr.), Ölçünlü dilde de *anız* biçimindekullanılır.

agba- <(Oğz.) 'anlamak, kavramak' [74a/12]. Türkiye Türkçesinde *anla-* aynı anlamda kullanılır.

anuq 'hazır' [23b/10]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anık* 'mevcut, hazır' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *anık - anuk* 'hazır, mevcut, var' anlamında korunur (OS: Silifke, Mersin -İç.). Ölçünlü dilin sözlüğünde amkhlk. notuyla yer alır. Tkm. *anık, KKlp. anık,* Krg. *anık,* Özb. *anik* biçiminde geçer. *anu-* fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *anu-q* > *anuq* ~ *anık* (Deoerfer TMEN Il, s. 131; Clauson EDT, s. 182; Dank off CTD Ill, s. 9).

anuqla- 'hazır bulunmak' [77b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anukla-* 'hazırlamak' biçiminde geçer (TS). Anadolu ağızlarında *anıkla-* 'vurmaya hazırlanmak' anlamında korunur (DS: Karamanlı, Oğuz -Dz., Mğ.). Ölçünlü dilde *"amkla-* kullanılmaz. *anuq* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *anuq+la-* > *anukla-, anuqla-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

anut- *(anu-* et.) 'hazırlamak' [58a/08]. Anadolu ağızlarında *anıtla-* 'bır işi yapmaya hazırlanmak' anlamında kullanılır (DS: Eğridir -Isp.). *anıt-* fiilinin üzerine addan fiil yapan *+la-* ekinin geldiği görülüyor. Bu biçimin ortaya çıkmasında *anıkla-'nın* etkisinin olduğu açıktır.

ar- 'yorulmak, dermansız kalmak' [48b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ar-* 'yorulmak, yorgun düşmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *cır-* 'güçsüz kalmak' anlamında korunur (OS: İz. ve çevresi). Öçünlü dilde *"ar-* kullanılmaz.

ara 'ara, arasında' (28b/08]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ara* 'mahal, mevki, mekan, yer; esna, sıra, vakit; orta, meydan; vakit vakit, ara sıra; aralık, mesafe' an1amlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ara* aynı anlamlarda kullanılır.

arala- - arıla- 'arasını bulmak, barıştırmak' [78b/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *arala-* 'ayırdetmek, ayırmak; arasında bulunmak, dolaşmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *arala-* 'kavga eden iki kişiyi araya girerek ayırmak' anlamında korunur (DS: Sm., To., Kn., Nğ., Es.). Ölçünlü dilde *arala-* 'iki şeyin arasını açmak' anlamında kullanılır. *ara* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *ara+la-* > *arala-*.

anm 'ahır, at tavlası' (26a/02]. Anadolu ağızlarında *aran* 'tütün dizmeye, kurutmaya yarayan üstü kapalı yer, sergi' (DS: Sm., Sn., To., Or.); 'saman çekmek için ağaçtan.yapıian kanat' (Gemerek -Sv.) an1amlannda korunur. Ölçünlü dilde **aran* kullanılmaz, Nog. *aran* 'ambar, ağıl', Kzk. *aran* 'ahır', TatK. *aran* 'köy evlerinin önündeki.örtülü taşlık' anlamlarında geçer (Clauson EDT, s. 232; Eren IDES, s. 15).

arɣur- - aryar- 'yormak' (60b/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *atgur-* 'yorulmak, zayıflamak' an1amında geçer.(TS). Çağdaş Türkçede *"argtr-* kullanılmaz.

arı 'an' [28b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aru* biçiminde geçer TS). Çağdaş Türkçede *arı* olarak kullanılır. Az. *arı,* Tkm. *arı,* Krg. *arı,* Kzk. *cıra,* Özb. *ari* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 196-197; KJLS, s. 24-25). Farsçada kullanılan J_)T *(arü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 47).

arı- 'temizlemek' [278a/15]. Eski Anadolu Türkçesinde arı-'temizlemek' anlamında geçer (Marz.28a/4). Anadolu ağızlarında *arı-* (DS: To., Ed.) biçimi yanında *arıla- - arula- ~ arıkla- - aruhla-* 'temizlemek' biçimleri de kullanılır (DS: Keçiborlu, Is., Ng., İç.). Ölçünlü dilde *arı-* fiilinin *arıt-, arıtil-, arın-* gibi genişlemiş biçimleri kullanılır.

arıy arrıy 'temiz, pek temiz' [22b/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *arı* 'temiz, pak, saf' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *arı - arıg ~ arık ~ arıh* 'temiz, sar biçimlerine rastlanır (DS: Af', Bolvadin,Uş., Ba., Ng.). Ölçünlü dilde *arı* biçiminde kullanılır. *arı-* fiilinden *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *arı-ş > any > arı.* Oğuz grubunda sonses -y'leri genellikle düşer (Clauson EDT, s. 213; DankoffCTD III, s. 11).

arıq1 'ırmak, ark, su yolu' [94b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ark - arık* 'su yolu' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *arık - ark - anh* 'su yolu' biçimlerinde korunur (DS: Tr., Af, Eğridir, Is. Mğ., Ks.). Ölçünlü 4~€\f *ark* biçimde kullanılır. Az. *arx,* Tkm. *arık,* TatK. *arık,* Nog. *arık,* Krg. *arık,* Kzk.- *&nk,* K.Klp. *arık,* Özb. *ariq,* YUyg. *erik* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 214; Eren TOES, s. 214). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen ~) *(arfq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer Tl\ı'.IEN II, s. 52-53)

arıq2 (Oğz. Kıp.) 'zayıf, cılız' [23a/06]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *arık* 'zayıf, cılız' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *arık- aruk* aynı anlamda korunur (DS: Uş., Tr. Sm., Or., Rz.). Ölçünlü dilde de *arık* olarak kullanılır. *ar-* fiilinden *-(ı)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ar-(ı)q > arıq* (Clauson EDT, s. 214; DankoffCTD III, s. 11). bkz. *ar-*.

arın- *(an-* dön.) 'arınmak, temizlenmek' [55a/l 1]. Türkiye Türkçesinde *arın-* aynı anlamda kullanılır.

arıt- *(arı-* et.) 'arıtmak, temizlemek' [56b/12]. Türkiye Türkçesinde *arıt-* aynı anlamda kullanılır.

arış 'eriş, dokumanın tezgaha sarılmış olan ve uzunluğuna bulunan telleri' [21b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *arış* 'dokumalarda tezgaha uzunlamasına gerilen iplik' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *eriş* 'dokuma tezgahlarında uzunluğuna atılan.ip, arış, boy ipliği' (DS: Af., Or., Krş., Ky.) 'siyahla karışık benekli ip' (Isp., Brd.) 'temiz yün' (İç.); 'sicim' (Dz., Kc.); 'halının geşki ipi' (Mn., Sn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *arış* aynı anlamda kullanılır. Krg. *eriş,* Tel. *örüş* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 239; Eren IDES, s. 17).

arqa 'arka, sırt, sıkıntılı anlarda yardım eden kişi' [38b/14]. XIV. yüzyıl Aıı~dqlu Türkçesinde *arka* 'koruyucu, yardımcı' anklamında geçer (TS). Çağdaş .l;'i.il;kç.yde *arka* 'sırt, peş, koruyucu' anlamlarında kullanılır.

arqa- (Oğz.) 'yoklamak, arayıp taramak' [73a/06]. Türkiye Türkçesinde *ara-* biçiminde kullanılır.

arqa'f 'bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik' [21b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *argaç* 'dokumacılıkta bezin enine atılan iplik' olarak geçer (TS). Ağızlarda *argaç>- arkaç - argıç* biçimlerinde kullanılır (DS: Dz., Bil., Es., Ks.). Tkm. *argaç,* Krg. *arkak,* Kzk. *arkau,* Şor. *aryay,* Tel. *arqü,* Tob. *arqaq* biçimlerinde geçer. Clauson, **ar-* :fiilinden *-yaç* ve *-qay* ekleriyle türetilmiş oldukları görüşündedir (EDT, s. 216). Eren, Divan'daki *arqaş* biçiminden söz etmeden Türkçedeki *argaç* biçimini *arga-* 'atkı atmak' fiilinin *-ç* ile yapılmış bir türevi saymıştır (TDES, s. 16). Gabain, *ar-* 'dolaşmak' fiilinden *-qay- -yaq* ekiyle türetildiğini belirtmiştir (ETG, § 114). Doerfer, *arya-* fiilinden *-y* ve *-ç* ile yapılmış iki ayrı türev olduğunu dile getirmiştir (TMEN II, s. 42-43).

arqalan- *(*arqala-* dön.) 'arka sahibi olmak, sırtını bir yere dayamak, güçlenmek' [75b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *arkalan-* 'güçlenmek, güç bulmak' anlamında kullanılır (TS). Çağdaş Türkçedearka/an- aynı anlamdakullanılır. *arqa* sözünden *+lan-* ekiyle türetilmiştir: *arqa+lan-* > *arqlan-.*

arqasız 'arkası olmayan, dayanağı olmayan' [37b/09]. Türkiye Türkçesinde *arkasız* aynı anlamda kullanılır.

arqaş- *(arka-* işt.) 'yük taşımakta yardım etmek' [63a/08]. Anadolu ağızlarında *arkaş-* 'yardımlaşmak' anlamında korunur (DS: Köseçobanlı -İç.). Ölçünlü dilde *"arkaş-* kullanılmaz.

armayan .... yarmayan (Oğz.) 'armağan, hısımlara verilen hediye' [4lb/05]. Türkiye Türkçesinde *armağan* 'ödül, hediye, bahşiş' anlamlarında kullanılır. Az. *armağan.* Eski Kıpçakçada da *armağan* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 232). Eren, kökeninin belli olmadığını, y-'nin ise sonradan türediğini belirtmiştir (TOES, s. 18). Kökeni açıklanamadığına göre y-'nin türeyip türemediği konusunda görüş belirtmek oldukça zordur. Oğuz grubunda söz başındaki y-'ler genellikle düşme eğilimi gösterir. Bu bakımdan y-'nin durumu belirsizdir. *yardım* sözünün de türetildiği *yar-* 'bölüşmek, yarısını vermek' kökünden *-ma+yan* ekleriyle türetildiği düşünülebilir: *yarmayan - armayan (< "yar-ma+şan* 'yardım gibi, yardıma benzer') > *armağan.* Divan'darbu tür türetmelere rastlanmaktadır: *arpa+şan* 'arpaya benzer, yabanı arpa' gibi *(l)~,.arpqyan).* Türkçeden Arapça ve Farsçaya ı:,Lto,.ıl *(armaglin)* olarak geçmiştir (Do~ıferTJ\ıfEN II, s. 45~46).

armut 'armut *(Pirus communisf* [30b/05]. Türkiye Türkçesinde *armut* olarak kullanılır. Ağızlarda *armu* biçimine de rastlanır (DS: Kr., Kü., Kıbrıs), Az.. *armud,* Tkm. *armtt,* KK.lp. *a/murt,* Krg. *almurut,* Kzk. *a/murt,* Özb. *almurut* biçimirıd~geçer. Farsça *armud* sözünden geldiği yönünde görüşler vardır (Doerfer TMEN IV, s. 263-264; Eren TOES, s. 18-19).

arpa 'arpa *iHordeum vulgare)'* [165a/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *arpa sal-* 'arpa atarak fala bakmak' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *arpa*

olarak kullanılır. Az. *arpa,* Tkm, *arpa,* Bşk. *arpa,* K.Klp. *arpa,* Krg. *arpa,* Alt. Tel. Sag. Kuğ. Koy. Kaça. Küer, *arba,* Tuba. *arma,* Çuv, *urpa* biçimlerindegeçer (Eren TDES, s. 19). Clauson (EDT, s. 198) ve Doerfer (TMEN II, s. 24-25) Hint-Avrupa dillerinin birinden alınmış olabileceğini dile getirmişlerdir. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılanq,' *(arpa)* da Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s. 24-25).

arpayan 'arpaya benzeyen bir bitki' [41b/04]. Anadolu ağızlarında *arpagan* 'yabani arpa' olarak korunur (DS: Bornova, Ezm.). Ölçünlü dilde *"arpağan* kullanılmaz. TatK. *arpayan* 'yabanı arpa', Krg. *arpakan* biçimlerinde geçer. *arpa* sözüne getirilen *+yan* ekiyle türetilmiş olabilir: *arpa+yan > arpağan·(Clauson* EDT, s. 200; Dankoff CTD III, s. 12; Eren TOES, s. 19).

arsa,ıiq (Oğz.) 'hem erkekliği hem dişiliği olan bir hayvan, aslık' [45b/12]. XVL yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aslık* 'kadınlık organı bitişik olup kan koca olamayan .kaqın' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *arslık,* 'kızlık zarı güç açılan (kız)' (Altıntaş.-Kii.)- *arslık* 'gerdeğe girdiği gece kocası ile cinsi münasebette bulunduğu halde kızlığını kaybetmeyen kız' (Dinar -Af.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *aslık* biçimindehlk. notuyla yer alır. Anadolu ağızlarında da korunan **ars- "arsa* 'kısır kadın' (DS-: Es.) sözüne getirilen *+lıq* ekiyle türetilmiş olabilir: *arsa+Iıq > arslık > aslık. aslık* biçiminin hece yutumu *(haplologiei* sonucu oluştuğu anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 238; Eren TOES, s. 19; Tekin TDAY 1973-74, s. 108).

arslan 'arslan' [25b/ll]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aslan* olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *arslan - aslan* biçimlerinde kullanılır, Az. *aslan,* Tkm. *arıslan,* TatK. *arslan,* Bşk, *arslan,* Blk. *aslan,* Krg. *arstan,* Kzk. *arıstan,* Nog. *arıslan,* KKlp. *ans/an,* Alt. Tel *arsı/an,* Tuv. *arzı/an,* Çuv. *arastan* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s. 238; Eren TDES,s. 20-23; Eckmann TDAY 1955, s. 16). Birçok komşu dilde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen~, *(arslan)* da Türkçeden alınmıştır(Doeıfer TMEN II, s. 39-40).

art 'art; sırt, dağ beli ve sırtı, yokuş, boyun' [7la/10]. Anadolu ağızlarında kullanılan *artla-(< art+la-)* 'bir şeyi sırtlamak' filinin bu sözcükten türediği açıktır (DS: Dz). Ölçünlü dilde *art* 'bir şeyin öbür yüzü, geri, arka' anlamlarında kullanılır. **ar* köküne getirilen+tekiyle türetilmiş olabilir: *ar+t* >art. Türkçede kullanılan *arka(< ar+ka)* sözünün de aynı kökün türevi olduğu düşünülebilir.

art- 'artmak, çoğalmak' [314b/12]. Türkiye Türkçesinde *art-* aynı anlamda kullanılır.

arta- 'bozulmak, kötüleşmek' (6lb/03]. Anadolu ağızlarında ötümlü.--d-ile *arda-* 'kocamak, ihtiyarlamak' anlamında geçer (DS: Kışlacık -Ank,). Ölçünlüdilde **arda-* kullanılmaz.

artaq 'bozulmuş, bozuk' [36b/09]. Anadolu ağızlarında ötümlü *-d-* ile *ardak* 'çürümüş, çürümeye yüz tutmuş ağaç' (DS: Sk., Ks., Çr., Sn.); 'kesilmeden yerinde kurumuş ağaç' (Cide -Ks.) anlamlarında geçer. Ölçünlü dilde *ardak* aynı anlamda kullanılır. *arta-*

föozulmak, kötüleşmek' fiilinden *-q* ekiyle türetidiği anlaşılıyor: *arta-q* > *artaq* > *ardak* (Çlauson EDT, s. 208; DankoffCTD III, s. 13; Eren IDES, s. 15).

artıl- *(art-* ed.) 'yüklemek, binmek, binek hayvanlarının üzerine heybe gibi binmek' [64b/12]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *ardıl-* 'üstüne atılmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ardıl-* 'abanmak, yüklenmek' anlamında korunur (DS: Af., Uş., Ba., Tk., Ik). Ölçünlü dilde kullanılımaz. Krg. *ardtl-,* Hak. *artıl-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. +09; DankoffCTD III, s. 13).

artın- *(art-* dön.) 'yükletmek' [65b/16]. Anadolu ağızlarında ötümlü *-d-* ile *ardın-* 'çuval, heybe gibi şeyleri omuza almak' anlamında korunur (DS: Uş, Dz.). Ölçünlü dilde kullanılmaz.

artuç 'ardıç, bir ağaç türü *(Juniperus)'* [30b/06]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-d-* ile ardıç biçiminde kullanılır. Anadolu ağızlarında göçüşme *(m_~tcıth~se)* somıcu oluştuğu anlaşılan *arcıt* biçimi de geçer (DS: Dinar, Gökçekaya -Af.). Az. *ardıç,* TatK. *artış,* Bşk. *artış,* Tel. *artış,* YUyg. *ardaç,* Tuv. *artış,* Çuv. *urtaş* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s, 204; Doerfer: TMEN II, s. 28; Eren TDES, s. 15-16).

artuğ 'fazla, ziyade' [3 lb/07]. Eski Türkçede *artuq* 'fazla' olarak kullanılır (Tekin, OY, s. 120). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde artık 'başka, gayrı; fazla, ziyade' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *artuk ~ artuğ ~ artuh* 'geri kalan, bir şeyin fazlası' anlamında korunur (DS: Bo., Tr., Gr.). Ölçünlü dilde *artık* 'yenilip içildikten sonra kalan' anlamında kullanılır. *art-* fiiline getirilen *-(u)q* ekiyle yapılmıştır: *art-uq - artık. artuq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 204-295; Dankoff CTD ill, s. 13).

artur- *(art-* et.) 'artırmak; aşırı gitmek' [59a/11]. Türkiye Türkçesinde *artır-* aynı anlamda kullanılır.

as- 'asmak, asılı olmak' [48b/13]. Türkiye Türkçesinde *as-* aynı anlamda kullanılır.

asıγ 'fayda, kazanç, kar' [22b/07]. XIIT-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ası - assı* 'fayda, kar, kazanç, menfaat' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *asıg* (DS: El.) - *asık* (Mn.) - assı (Beykoz) 'fayda' anlamında korunur. Ölçünlü dilde *"ası* kullanılmaz. Komşu dillerde Tükçe ödünçleme olarak geçer. Farsçada kullanılan ~J *(iisıg)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 58-59).

asıl- *(as-* ed.) 'asılmak' [54a/12]. Türkiye Türkçesinde *asıl-* aynı anlamında kullanılır.

asra 'alt, aşağı' [38a/14]. Eski Türkçede *asra* 'altta, aşağıda' anlamında kullanılır (Tekin OY, 121). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *asra* 'öte, karşı taraf, alt, aşağı, ileri' anlamlarında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *asra* 'aşağıda' anlamında korunur (DS: Çiğil -Kn.). Ölçünlü dilde *"asra* kullanılmaz. **ast* 'aşağı' (Div. *astın* 'aşağı, alt') sözüne getirilen yön gösterme eki *+ra* ile türetilmiş olabilir: **ast+ra* > *asra* (Clauson EDT, s. 250; DankoffCTD III, s, 14; Gabain ETG, § 306).

astur- *(as-* et.) 'astırmak' [59b/04]. Türkiye Türkçesinde *astır-* aynı anlamda kullanılır.

asur- 'aksırmak' [49b/14]. Anadolu ağızlarında *asır-* 'aksırmak' biçiminde korunur (DS: Çr.). Ölçünlü dilde *"asır-* kullanılmaz.

aş 'aş, yemek' [25b/13]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aş* 'yemek, çorba, yiyecek şey' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aş* aynı anlamda kullanılır. Az. *aş* 'yemek, pilav', Tkm. *aş* 'yemek, yiyecek', TatK. *aş,* Krg. *aş,* Kzk. *aş,* Alt., Tel. Kuğ. Şor. *aş,* Koy. Sag. *as,* Yak. *as,* Çuv. *aş* 'et' biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 59-60; Clauson EDT, s. 253; Eren TDES, s. 23-24).

aş- 'aşmak, bir tepenin öbür yanına geçmek' [48b/14]. Türkiye Türkçesinde *aş-* aynı anlamda kullanılır.

aşa- 'yemek, aş yemek' [278b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu. .Türkçesinde *aşat-* (< *aşa-tş* 'doyurmak, yedirip içirmek' anlamınd~ .seılişletllİş .Qiçillliyl(;} ~eçer.(JS). A.ğızla,r<ia. *aşa-* 'yemek yemek' anlamında korunur. (DS: Af,. Bur., Bo.). Ölçünlü dilde **aşa-* kullanılmaz. *aş* sözünden +a- eki ile türetildiği anlaşılıyor: *aş+a-* > *aşa-* (Clauson EDT, s. 256; DankoffCTD III, s. 14).

aşaq (Oğz.) 'aşağı; dağ dibi' [23a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aşax* 'alçak, aşağı' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *aşak* 'aşağı' anlamında korunur. (DS: Marabuz, Afşin-Mr.). Ölçünlü dilde **aşak* kullanılmaz. Tkm. *aşak.*

aşat- *(aşa-* et.) (Oğz.) 'yemek yedirmek' [57a/l l]. XIV. yüzyıl Anadolu ağızlarında *aşat-* 'doyurmak, yedirip içirmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *aşat-* 'yedirmek' anlamında korunur (DS: Kadınhanı -Kn.), Ölçünlü dilde *"aşat-* kullanılmaz.

aşyın- *(*aşyı-* dön.) 'aşınmak' [66b/08]. Türkiye Türkçesinde içses *-y-* ünsüzü düşerek *aşın-* ·biçimini almıştır. Kırg. *ışkı-,* Kzk. *ışkı-,* TatK. *ışkın-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT s. 259; DarıkoffCTD III, s. 15).

aşlıq 'aşevi, mutfak; yemeklik, buğday' [35b/Ol]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aşlık* 'yemeklik' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *aşlık* 'buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan çorbalık ve yemeklikler' anlamında kullanılır. Ölçünlü dilde. *aşlık* aynı. anlamlarda kullanılır. *aş* sözünden *+lıq* ekiyle yapılmıştır: *aş+lıq* > *aşlık.*

aşrul- < aşurul- *(aşur-* ed.) 'aşırılmak, tepeden aşırılmak' [65a/14]. Türkiye Türkçesinde *aştırıl-* aynı anlamda kullanılır.

aşu 'kırmızı toprak, aşı toprağı' [29a/08]. Anadolu ağızlarında *aşu* 'boya yapılan kırmızı toprak' anlamında korunur (DS: Çkr., Merzifon -Ama, To.,;Or.); Ölçünlü dilde *aşı boyası* 'koyu kırmızı, kiremit rengi' anlamında söz grubu .olaı-~ kµllanıhr.

aşuq 'insanın aşığı, topuğu; topuk kemiği' [23a/l 7]. XV. yüzyıl Anağplu Türkçesinde *aşuk - aşuğ* biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aşık* 'ayak bileğinde bulunan oynak kemik' anlamında kullanılır. Az. *aşıx,* Tkm. *aşık,* Krg *aşık,* Tar. *aşık* biçiminde geçer

(Clauson EDT, s. 259). Moğolca, Arapça, Rusça ve Farsça'da Türkçe ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN II, s. 64-65).

aşuq- 'özlemek; acele etmek' (53a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aşık->- aşıx-* 'acele etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *aşık-* 'acale etmek' anlamında korunur (DS: Kadıçiftliği, Yalova=-İst.). Ölçünlü dilde *"aşık-* kullanılmaz.

at[1] 'ad.Isim, unvan, lakap' [26b/06]. Türkiye Türkçesinde ötümlü-dile *ad* biçiminde kullanılır. Az. *ad,* Tkm, *at* biçimlerinde geçer.

at[2] 'at, binek hayvanı'(23a/16]. Türkiye Türkçesinde *at* aynı anlamda kullanılır. Hal. *hat,* Yak *at,* Çuv. *ut* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 33; Eren TOES, s. 24). Balkan dillerinde ve Farsçada 01 *(at)* Türkçe alıntı olarak kullanılır (Doeıfer TMEN II, s. 4-5).

at- 'atmak' (48a/02]. Türkiye Türkçesinde *at-* aynı anlamda kullanılır.

ata 'baba, ata' [28a/l 7]. XIII. yüzyıl Anadolu'Iürkçesinde *ata* 'baba' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ata* 'baba, ced' anlamında kullanılır. Az. *ata,* Tkm. *ata* (Clauson EDT, s. 40). Türkçeden Moğolcaya, Moğolca yoluyla Çinceye, Farsça yoluyla Urducaya, Kafkas dillerine ve Rusçaya da geçmiştir. Farsçada kullanılan I..I *(ata)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 5-7).

atasayım 'hekim, doktor' [28b/01]. Anadolu ağızlarında *atasağan* 'bilge, hekim' biçiminde korunur (DS: Akhisar=-Mn.). Ölçünlü dilde *"atasağan* geçmez.

atıl- *(at-* ed.) 'atılmak' [53a/15]. Türkiye Türkçesinde *atıl-* aynı anlamda kullanılır.

atım 'atış, atım' [25b/05]. Türkiye Türkçesinde *atım* aynı anlamda kullanılır. *at-* :fiilinden *-(ı)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *at-(ı)m* > *atım.*

atış- *(at-* işt.) 'atışmak' (SOa/17]. Türkiye Türkçesinde *atış-* aynı anlamda kullanılır.

atlan- (Oğz.) 'ata binmek, bir şeyin üzerine çıkmak' (67a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *atlan-* 'ata binmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"atian-* kullanılmaz.

attır- *(at-* et.) 'attırmak' [58b/12]. Türkiye Türkçesinde *attır-* aynı anlamda kullanılır.

aw ~ av (Oğz.) 'av' [27a/07]. Türkiye Türkçesinde *av* aynı anlamda kullanılır.

awçı 'avcı' (22a/15]. Türkiye Türkçesinde *avcı* aynı anlamda kullanılır.

awın- 'alışmak, avunmak' (55b/04]. Türkiye Türkçesinde *avun-* aynı anlamda kullanılır.

awla- 'avlamak' [73b/07]. Türkiye Türkçesinde *avla-* aynı anlamda kullanılır.

awlan- *(aw/a-* dön.) 'avlanmak' [76a/07]. Türkiye Türkçesinde *avlan-* aynı anlamda kullanılır.

awlat- *(awla-* et.) 'avlatmak' (68b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *avlat-* aynı anlamda kullanılır.

avut 'avuç'. bkz. *aôut.*

awya 'ayva' [35b/02]. Türkiye Türkçesinde *ayva* biçiminde geçer. *Divan'ôn* geçen *awya* (< Far. *abia)* göçüşme sonucu oluşmuş bir biçimdir (Eren TOES, s. 29;TD 1999/2, s. 739-748).

ay ʿ**ay,** yılın on ikide biri olan zaman' [25b/O1]. Türkiye Türkçesinde *ay* aynı anlamda kullanılır. Az. *ay,* Tkm. *ay,* Yak. *ay,* Çuv. *uyôx* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 169-170; Clauson EDT, s. 265).

aya 'aya, avuç içi' [28a/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aya* 'avuç; terazi kefesi' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aya* 'avuç içi' anlamında kullanılır.

aya.. 'lakap verme; korumak' [70a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *aya-* 'saygı göstermek, saygı ile anmak' anlamında 'geçer (TS). Ağızlarda *aya-* 'kayırmak, korumak' anlamında korunur (DS: Isp., To., Sv., Or.). Ayrıca, ağızlarda 'lakap, takma ad' anlamında kullanılan *ayama* sözcüğünün *aya*... fiilinden yapıldığı anlaşılıyor (DS: Tr., Fatsa+Or., Zile +To., Gr., Gm.). Ölçünlüdilde **aya*... geçmez.

ayaʏ 'lakap takma ad' [70a/06]. Anadolu ağızlarında *ayağ* 'lakap' olarak korunur (DS: Akhisar -Mn.). Ölçünlü dilde **aya* kullanılmaz. Krg. *tzyo,* Kzk. *ayaw,* Kaz. *ayaw,* Hak. *ayağ* biçimlerinde geçer. *tzya-* sözüne getirilen *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tzya-y* > *ay~y* > *ayağ* (Clauson EDT, s. 270).

ayaq1 'çanak, kase, kadeh' [287b/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ayak*>- *ayağ* 'kadeh' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"ayak* kullanılmaz.

ayaq[2] 'ayak:'[289b/10]. *bkz.aoak*

ayala- 'el ayalarını birbirine vurmak' [294b/08]. Anadolu ağızlarında *ayala-* 'alkışlamak' anlamında korunur (DS: Mn.). Ölçünlü dilde *"ayala-* kullanılmaz.

ayas 'ayaz; kölelere verilen adlardan' [37b/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ayaz* 'açık, bulutsuz (hava)' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *eyaz* 'açık havada çıkan kuru soğuk; yıldızlı gecede çıkan soğuk' anlamlarında kullanılır. Az. *ayaz,* Tkm. *ayaz,* Nog. *ayaz,* KKlp. *eyaz,* Krg. *ayaz,* TatK. *ayaz - eyas,* Özb. *ayaz,* Alt. Tel. Sag. Şor *ayas,* Çuv. *uyar* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 170-171; Clauson EDT, s.276; Eren TDES, s.26-27).

aychg 'aydın, ay aydınlığı' [36a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde eydzni'münewer, ışıklı' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *aydın* 'münevver, entellektüel' anlamında kullanılır. ey sözünden *+duj* ekiyle türetilmiş olabilir: *ay+dış* > *aydın* (Clauson EDT, s. 268; DankoffCTD Ul, s. 17).

ayyır 'aygır' [248b/04]. bkz. *aöyır*

ayıy 'ayı' [27b/13]. bkz. *aôı»*

ayıt- (Oğz. ay- et.) 'söylemek' [58a/16]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği sözcük XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ayıt- - ayt-'* söylemek, demek, anlatmak' anlamında geçer

(TS). Ağızlarda *ayıt- ~ ayı-* 'söylemek, anlatmak, konuşmak, nakletmek' anlamlarında korunur. (DS: Çkl., Ay., İç., Mğ.) Ölçünlü dilde genişlemiş biçimi *aytış-* 'atışmak, tartışmak, münakaşa etmek' anlamında kullanılır.

ayla (Oğz.) 'öyle' [35a/15] XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eyle* 'öyle' biçiminede geçer (TS). Çağdaş Türkçede *öyle* biçiminde kullanılır. Az. *ele,* Tkm. *eyle* biçimlerinde geçer.

ayloq ayloq (Oğz.) 'öyle öyle' [35 a/15]. Türkiye Türkçesinde *aylak aylak dolaş-* deyiminde geçen *aylak* biçiminin aynı sözcük olduğu düşünülebilir. *ayla* (> *öyle)* + *oq* sözüyle kurulmuştur: *ayla oq* > *ayloq* > *aylak* (Clauson EDT s. 272; Dankoff CTD III, s. 17).

ayran 'ayran' [37a/05]. Türkiye Türkçesinde *ayran* aynı anlamda kullanılır. Az. *ayran,* Tkm. *ayran,* TatK. *ayran,* Kzk. *ayran,* Bşk, *ayran,* Özb. *ayran,* Çuv. *uyran* biçimlerinde geçer. *ayır- (- aôır-ş* fiiline getirilen *-(a)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ayır-(a)n* > *ayran* (Clauson EDT, s. 276). Türkçeden Moğolca, Rusça yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan *(aynin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 179-181).

ayrıq (Oğz.) 'ayrık otu' [35a/14]. bkz. *aôrık*

ayrış- *(ayır-* işt.) 'ayrışmak, birbirinden ayrılmak' [69b/14]. bkz. *adrış-*

ayru 'başka, ayrı' [38a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ayru ol-* 'ayn kalmak' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ayrı* aynı anlamda kullanılır. Az. *ayrı,* Hak. *azır,* Tuv. *adır* biçimlerinde geçer. *ayır- (- a/Jır-) -u* ekiyle türetilmiş olabilir. *ayır-u* > *ayru* > *ayrı* (Clauson EDT, s 63-64).

ayruq (Oğz.) 'başka, ayrı' [35a/13]. bkz. *aôruq*

az 'az' [25b/13]. Türkiye Türkçesinde *az* aynı anlamda kullanılır.

az- 'azmak, yoldan çıkmak' [48b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *az-* 'bozulmak, saldırgan olmak, gayretli olmak, azgınlaşmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *az-* aynı anlamda kullanılır.

azaq 'ayak' [137b/06]. bkz. *aôak, ayak*

az:,yan 'kuş bumu, yaban gülü; ağaçların en kötüsü olup gül gibi san, beyaz çiçekleri olan bir ağaççık, küpe gibi küçük meyveleri olur' [I lOb/16]. Anadolu ağızlarında *azgan '* dikenli, bol ve ufak san çiçekli bir çeşit çalı'ya verilen bir ad olarak korunur (OS: İz., Ad., İç., Mğ.). Ölçünlü dilde *"azgan* kullanılmaz.

azı,y 'azı dişi' [22b/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *azu* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *azı* olarak kullanılır. Az. *azı,* Tkm. *azı,* Krg. *azü,* Alt. Tel. *azü;* Tar. *azıq,* Sag. Şor, Koy. Soy. Küer. *azıg* biçimlerinde geçer. *az-* kökünden *-(ı)y* ekiyle türetilmiş olabilir: *az-(ı)y* > *azıy* > *azu - azı.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 283). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *(iizü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 55-56).

azıt- *(az-* et.) 'azıtmak, yoldan çıkmak [56b/16]. XIV-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *azıt-* 'azmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *azıt-* aynı anlamda kullanılır.

azuq 'azık' [23a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *azık ~ azuk* 'yiyecek, yol yiyeceği, erzak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *azık* 'yiyecek, besin, gıda' anlamında kullanılır. Az. *azığ,* Tkm. *azık,* Bşk. *azık,* .Krg. *azık,* TatK. *azık,* Kzk. *azık,* Tar. *ozuq,* Özb, *ôziq* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 56-57; Clauson ETD, s. 283).

NEAR EAST UNIVERSITY
LIBRARY
1988 - LEFKOŞA

B

badya- - bayda- 'güreşte rakibin ayağını yakalamak, çelme, vurmak' [285b/16]. *bayda-* asıl biçimdir. *bayda-* > *badya-* göçüşme sonucu oluşmuştur. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağda- - bağdala-* 'çelme takmak' anlamında geçer (TS-). Anadolu ağızlarında *bağda- - bağdala-* 'çelme takmak' anlamında korunur (DS: Is., Sv., Bo.). Ölçünlü dilde *bağdala-* aynı anlamda kullantlır. *bay* (< ba-y)sözürte getirilen+da:+ ekiyle türetilmiş olabilir: *baş+da-* > *bağda* (Clauson EDT, s. 313). Türkçede kullanılan *bağdaş* 'bacakları birbirine dolamak' (< *bağda-ş)* sözünün de aynı fiilin bir türevi olduğu anlaşılıyor.

baδram - bayram 'sevinç ve eğlence günü, bayram' [68b/02]. Kaşgarlı, Oğuzlar'ın *bayram* biçimini kullandıklarını belirtir. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *bayram* biçiminde kullanılır. Az. *bayram,* Tk:m. *bayram,* TatK. *bayram - beyrem,* Nog. *bayram,* KKlp. *bayram,* Kzk. *meyram,* Krg. *mayram,* Özb. *bayram,* Sart. *mayram,* Alt. Tel. Şor. Sag. Koy. Kaça. Küer. *payram* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 184-385; Clauson EDT, s, 308; Eren TOES, s. 45).

bay[1] 'bağ, düğüm, odun ve benzeri bağlanmış şeyler' [256a/08). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağ* 'demet, bağlam' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bağ* aynı anlamda kullanılır. Az. *bağ,* Tkm. *bağ,* Nog. *bau,* TatK. *bau,* Bşk. *bau,* KKlp. *bau,* Krg. *to,* Kzk. *haw,* Sart. *bağ,* Özb. *bağ,* Şor. Sag., Kaça. *pağ,* Alt. Tel. *pü,* Yak. *bıa* biçimlerinde geçer. *ba-* 'bağlamak, örgü yapmak' fiilinden-yeki ile türetildiği anlaşıbşror: *ba-v* > *bağ* (Clauson EDT, s. 311; DankoffCTD III, s. 63; Eren TOES, s. 32). Farsçada kullanılan *t:*ı, *(biig)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 254)

bay[2] 'bağ, üzüm asması' [256a/09J. Türkiye Türkçesinde *bağ* aynı anlanıda k.tıll~. Az. *bağ,* Tkm, *bağ,* Nog. *bav,* KKlp. *bağ,* Krg. *bak,* Özb. *boğ* biçimlerinde geçer. Farsça *bağ* sözünden alınmıştır (Clauson EDT, s. 311).

bayda- [283b/02]. bkz. *badya-*

baytr 'karaciğer; bağır' [91a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindv *!,ağır* 'göğüs, sine, ciğer' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bağır* 'göğüs' anlanında kullanılır. Az. *bağır,* Tkm. *bağır* (Doerfer TMEN Il, s. 255; Clauson EDT, s. 317).

bayırdaq 'kadın göğüslüğü, sutyen' .[126a/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağırdak* 'beşik bağı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bağırdak- bağırtak* 'çocukların düşmemesi için beşiğe veya salıncağa bağlanan enli kuşak' (DS: Af', Is., Ay., Çkl., Zn., To.); 'küçük çocukların göğüslerine sanlan kuşak' (Af, Kü.} - *bağa/tak* 'hırka' (Çkl., Or.); - *bağırtlak* 'kadınların göğüslerini kapatmak için kullandıkları göğüslük' (Brd., Ant., Mğ.) biçim ve anlamlarına da rastlanır. Ölçünlü dilde **bağırdak* kullanılmaz. *bayır* sözünden *+daq* (< *+da-q)* ekiyle türetilmiş olabilir: *başır+daq* > *bağırdak* (Clauson EDT, s. 319; Dankoff CTD ill, s. 63). Türkçeden Jl:il.i:> *(bagıltiiq)* biçiminde Farsçaya da geçmiştir (Doerfer TMEN II, s. 297-298).

bayırlaq 'bir kuş' [126a/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağırtlak- boğurtlak* 'yabani ördek, kıl kuyruk kuşu' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *bağırtlak* 'yabani ördeğe benzeyen, gece çok öten, koyu kurşuni renkli bir av kµşu' biçiıaj11d~ ..konıuur .. Ölçünlü dilde de *bağırtlak* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *bağırtlqt* .. l:>içinıi11d~ g~çeı-,' *bqğırJq.* fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *bağırla-q* > *bağır/ak - bağırtlak.* Oğuz grubunda kullanılan *bağırtlak* biçimindeki *-t-* sesi sonradan türemiştir (Clauson EDT, s. 319; DankoffCTD III, s. 63; Eren TOES, s. 33).

bayırsuq 'bağırsak' [126a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağarsık - bağarsuk* ,_ *bağtrsuk - bağursuk* biçimlerinde geçer (TS). Anadolu ağızlarında *bağarsık= bağtrsuk - bogarsuk>- bagırstk* 'bağırsak' biçimlerine rastlanır (DS: Gr., Zn., Gm.). Ölçünlü dilde *bağırsak* olarak kullanılır. Az. *bağırsag,* Bşk, *bôrhaq,* K.Kip_ *baursaq,* Krg. *börsaq,Kzk. bawtrsak,* Özb. *boyırsôq,* Tuv. *bôrzaq* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN Il, s. 346-347). *bağırsa-* (< *bağtr+sa-l+sı-y* fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *bayırsa-q* > *bağırsaq - bağtrsuq.* Gerek Eski Anadolu Türkçesi gerekse Divan'da görülen *baytrsuq - bağırsak* biçimleri üzerinde duran Clauson, sadece fonetik faklılıkları dile getirirken (EDT, s. 319) Sevortian, *bayırsuk* r- *bağırsak* biçimlerindeki ses denkliğini iki farklı ekin kullanılmasına bağlıyor. Sözcüğün aslında, benzetme anlamı taşıyan *-sı* ekinin bulunduğunu, *-suk* biçiminin Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliği taşıdığını, *-sak* biçimininse *-sı* ile istek bildiren *-sa* ekinin karışması sonucunda ortaya çıktığını belirtiyor (ESTY, s. 22-23).

bayışfa. 'bağışlamak' [296a/05]. Türkiye Türkçesinde *bağışla-* aynı anlamda kullanılır. *bayış* sözünden *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bayış+la-* > *bağışla-* (Clauson EDT, s. 321)

bayışlan- *(bayışla-* dön.) 'bağışlanmak' [297b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *bağışlan-* aynı anlamda kullanılır.

bayla- 'bağlamak' [286b/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağla--* 'kapamak; durdurmak, alıkoymak, menetmek; sarmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bağla-* aynı anlamda kullanılır. *bay* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir; *baş+la-* <bağla-,

baylan- (*bayla-* et.) 'bağlanmak' [193a/13]. Türkiye Türkçesinde *bağlan-* aynı anlamda kullanılır.

bayfat- *(bayla-* et.) 'bağlatmak, bohçalatmak' [217b/08]. Türkiye Türkçesinde *bağ/at-* aynı anlamda kullanılır.

baq~ 'bakmak' [136b/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bax-* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bak-* aynı anlamda kullanılır.

baqa 'kurbağa' [273a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bağa* 'kaplumbağa' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bağa* 'kaplumbağa; birkaç günlük kurbağa yavrusu' anlamlarında kullanıldığı görülür (DS: Eğridir, Karamanlı, Karaçay, Oğuz, Ba.), Ölçünlü dilde **baqa* değil *kurbağa* biçimi kullanılır. Tkm. *baga,* Krg. *baqa,* Tar. *baqa,* Kzk. *baqa,* Yak. *baga* biçimlerindegeçer. Sözcükteki *k - g* ses denkliği konusunda iki olasılıktan bahsedilebilir *Divan'daki baqa* biçimi Karlukçadaki ötümsüzleşmeyi gösterir. Buna göre *baga* daha eski bir biçim olarak düşünülebilir. Oğuz grubu lehçelerindeki *k > g* değişimini göz önünde bulundurduğumuzda *-k--'li* biçimin daha eski olduğu varsayılabiHf'Eldeki veriler hangisinin daha eski olduğunu gösterecek yeterlilikte olmadığı için kesin bir yargıda bulunmak güçtür.

baqanaq - baqayaq 'çatal tırnaklıların iki tırnaklan arası ve iki tırnaktan biri' [26lb/16J. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bakanak* 'çatal tırnaklı hayvanların tırnakları; at, deve, sığır gibi hayvanlarda topukla taban arasındaki boğum, bukağılık' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *bakanak* 'geviş getiren hayvanların tırnaklarının arası; geviş getiren hayvanların körleşmiş tırnakları' anlamlarında korunur. (DS: Isp., Es., Dz.). Ölçünlüdilde **bakanak* kullanılmaz. *baqa* sözünden *+naq I+yaq* ekiyle türetilmiş olabilir: *baqa+naq > baqanaq = baqayaq* (Clauson EDT, s. 316; DankoffCTD III, s. 65).

baqıl- *(baq-* ed.) 'bakılmak' [167b/06]. Türkiye Türkçesinde *bakıl-* aynı anlamda kullanılır.

baqın- *(baq-* dön.) 'bir şeyin sonuna bakmak ve düşünmek; beklemek [170a/03]. Türkiye Türkçesinde *bakın-* aynı anlamda kullanılır.

baqır "bakır' [9la/14]. Türkiye Türkçesinde *bakır* aynı biçimde kullanılır.

baqır- (Oğz.) 'bağırmak' [263b/15]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-g-* ile *bağır-* biçiminde kullanılır.

baqış 'bakış, bakışına, gözle birbirine bakış' [92b/14]. Türkiye Türkçesindebakışa~ru.anlamda kullanılır. Az. *baxış,* Tkm. *bakış* biçimlerinde geçer. *baq-* fiilinden *-(ı)ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *baq-(ı)ş > bakış* (Clauson ETD, 321; DankoffCTD III, s. 65).

baqış- *(baq-* işt.) 'bakışmak' [160b/10]. Türkiye Türkçesinde *bakış-* aynı anlamda kullanılır.

baqıt- *(baq-* et.) 'baktırmak, bakıtmak' [210a/ll]. Türkiye *Tü-tçesiµq~ baktır-* biçiminde kullanılır.

bal (Oğz. Kıp. Suv.) 'bal' [220b/06]. Türkiye Türkçesinde *bal* aynı biçimde kullanılır. Az. *bal,* Tkm. *bal,* TatK. *bal,* KKlp. *bal - pal,* Krg. *bal,* Alt. Tel. *pal,* Çuv. *pıl* biçimlerinde

geçer. Yaygın bir kanıya göre Sans. *madhu* sözünden gelir (Clauson EDT, s. 330; Eren TDES, s. 34-35).

bala 'kuş ve hayvan yavrusu' [202a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bala* 'kuş yavrusu' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bala* 'çocuk, yavru, küçük' anlamında korunur (DS: İz., Mn., To., Kr., Tk., Kerkük). Ölçünlüdilin sözlüğünde *bala* hlk. notuyla yer alır. Az. *bala* küçük çocuk; hayvan yavrusu', Tkm. *bala* 'çocuk, yavru' anlamlarında geçer.

balala- 'kuş yavrulamak' [24Ib/10]. Anadolu ağızlarında *bala/a-* 'yavrulamak' (hayvanlar için) anlamında korunur (DS: Kr., Ezm.). Ölçünlüdilde *"balala-* geçmez. *bala* sözünden *+/a-* ekiyle türetilmiştir: *bala+ la-* > *balala-.*

balçıq (Oğz) 'balçık, sıvık çamur' [I 18a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *balçuk* 'balçık, bataklık' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *balçık* aynı anlamda kullanılır.

baldız 'karının kendinden küçük kız kardeşi' [l 15b/07J. 1.'µdciy~.Jüı-kç~sjijğ~*b.alrfız* anların genişleyerek 'erkeğe göre kansının her yaştaki kız kardeşi' anlamında kullanılır. Az. *baldız* 'karı veya kocanın kız kardeşi', Tkm. *baldız* 'görümce, kocanın kız kardeşi' anlamlarında geçer.

baldu 'balta' [IOSb/16). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *baldu* 'balta' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *balta* biçiminde kullanılır. Tkm. *pafta,* TatK. *balta,* Bşk. *balta,* Nog. *balta,* Krg. *balta,* Kzk. *balta,* Tar. *baltu* (Uygurcanın devamı olduğu için sözcük sonundaki yuvarlak ünlü korunmaktadır), Alt. Tel. Kuğ. Şor. Sag. Koy. Kaça. Küer. *pafta,* Tuv. *pa/tu* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 333; Eren TDES, s. 37). Doerrer, ~oğolca bir alıntı olduğunu belirtmiştir (TMEN I, s. 199). *baldu* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

balıq[1] 'balık' (95b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *baliğ* 'balık' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *balık* olarak kullanılır. Az. *balıg,* Tkm. *balık,* TatK. *balık,* Bşk. *balık,* Nog. *balık,* KKlp. *balık,* Krg. *balık,* Kzk. *balık,* Sart. *balik,* Alt. Tel. Kuğ. Şor, Sag. Koy. Kaça. Küer, *pa/ık,* Tuv, *balık,* Yak. *balık,* Çuv. *pula* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 335; Eren TDES, s. 36).

balıq[2] (Oğz ve Arg.)'çamur; (İslamlıktan önce Türklerce, Uygurca) şehir, kale' [95b/l 7]. Oğuzca ve Arguca olarak gösterilen 'çamur' anlamındaki *balık* Türkiye Türkçesinde geçmez. krş. *balçıq*

balıqçın 'balıkçıl, bir tür kuş' (128a/I 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *balıkçın - balıkcır* 'balıkçıl' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *balıkçın* biçiminde korı.ııur (DS: Es., El., Sv.). Ölçünlüdilde *balıkçıl* 'balıkla beslenen bir kuş' biçiminde kullanılır. *balıq* sözünden kuş adlarında kullanılan *+çın* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *baltq+çtn* >*balıkçın~ balıkçıl* (Clauson EDT, s. 337-338; DankoffCTD III, s. 64).

bamuq (Oğz) 'pamuk' [298b/06]. Türkiye Türkçesinde ötümsüz *P:* ile *pamuk* biçiminde kullanılır. Ağızların bir bölümünde *pambuk* biçimine de rastlanır (Tr.) Az. *pambıg,* Tkm.

pāmık, Bşk. *mamık,* TatK. *mamık,* Krg. *mamık - mamuk,* Kzk. *mamık - mamuk,* Özb. *mohJik* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *mamuk* biçiminde kullanılır. Orta Farsça *panba* sözünden alınmıştır (Clauson EDT, s. 345-346).

baŋ 'bağırma' [300a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bal)* 'ezan' anlamında ve *bal) ver-* 'yüksek sesle bağırmak, seslenmek' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Sözcüğün böyle bir anlam kazanmasında 'ezan'ın bağırarak okunmasının etkisi olduğu açıktır. Anadolu ağızlarında kullanılan *banga* 'yankı' sözcüğü ile *bang/a- (< bang-Ha-)* 'bağırmak, çağırmak, seslenmek' fiilinin *balj'dan* türetildiği anlaşılıyor (DS: Kü.). Eski Türkçedeki *lj* sesi Anadolu ağızlarında *ng* biçiminde iki ayn ses olarak görülüyor. bkz. *aŋ-*

bar 'var, mevcut' [28a/OI]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *v-* ile *var* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *var* biçiminde kullanılır. Az. *var,* Tkm. *bar,* Bşk. *bar,* TatK. *bar,* Krg. *bar,* Kzk. *bar,* Özb. *bar,* YUyg. *bar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 353; KTLS).

bar- 'varmak, gitmek' [133b/l l]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde v-ile *var-* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *var-* biçiminde kullanılır. Az. *var-,* Tkm. *bar-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 354).

baraq 'çok tüylü köpek' [95b/03]. Anadolu ağızlarında *barak* 'çok kıllı erkek' (DS: Is., Af., Krk., Nğ.); 'çok tüylü köpek' (Af., Isp., Sv. Ky., Nğ.); 'beyaz çilli siyah köpek' (Kü.); 'sırtı çok tüylü av köpeği' (Ada., Krk) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *"barak* kullanılmaz. Krg. *barak,* KKlp. *barak,* Özb *barak* biçimlerinde geçer. Moğolca *(bar't;),* Ermenice *(p'arak'ş,* Farsça Jl>.' *(baraq)* ve Balkan dillerinde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN Il, s. 280; 281).

barıl- (*bqr-* ed.) 'varılmak, gidilmek' [167a/16]. Türkiye Türkçesinde *v-* ile *varıl-* aynı anlamda kullanılır. Az. *varıl-,* Tkm. *bani-* biçimlerinde geçer.

barın- (*bar-* dön.) 'gider, varır görünmek' [169b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *!Jqı:ın-* 'geçinmek, kendini yaşatmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *barın-* aynı anlanıda kullanılır.

barış- (*bar-* işt.j'birbirine gitmek' [158a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu T?f~~~~inde *barış-* 'uyuşmak, hoşlaşmak' ve *v-* ile *varış-* 'karşılıklı gidip gelmek' anla.rıJ3:np.cla geçer (TS). Çağdaş Türkçede *barış-* 'uyuşmak, barış yapmak' anlamında kullanılır.

barq 'bark, mülk (her zaman ew kelimesiyle beraber kullanılır)' [88b/0.3]. J:9rBye Türkçesinde *ev bark* ikilemesinde aynı anlamda kullanılır.

bars 'pars, Türklerin on ikili hayvan takvimindeki yıllardan biri, pars yılı' (88a/13]. Türkiye Türkçesinde ötümsüz *p-* ile *pars* biçiminde kullanılır. Anadol~ ,~ızlannda *bars* biçimine de rastlanır (DS: Dz.). Tkın. *bars* (Clauson EDT, s. 368). Türkçeden Moğolca, Rusça

gibi dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ı.>"->4 *(biirs)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 235-238).

bart (Oğz) 'su içilen bardak; şarap ve benzeri akıcı maddelerin ölçüsü' [86b/02]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bartak ~ bardak* 'su testisi' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *çardak* 'toprak testi' anlamında korunur (DS: Af, Is., Mğ),c;Qlç-µnlüdilde de *bardak* biçiminde kullanılır. *bardak* biçiminin *bart* sözünden küçültnıl eki *-(a)k* ile yapıldığı anlaşılıyor: *bart+(a)k* > *bardak.*

bartuıF *(bar-* et.) 'vardırmak, göndermek' [l 76b/ll]. Türkiye Türkçesinde *v-* ile *vardır-* biçiminde kullanılır. Az. *vardtr-,* Tkm. *bardır-,* Oğuz grubu dillerinden Türkmencede *b-* 'li biçim korunurken, Türkiye Türkçesi ve Azericede söz başında *b-* > *v-* değişimi meydana gelmiştir. *bartur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-rt-)* gösterir.

bas- 'basmak, üzerine çökmek, yıkmak' [135a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bas-* 'alt etmek, yenmek; bastırmak, kapatmak; kaplamak, bürümek; koyup bastırmak' anlamlannda geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bas-* aynı anlamlarda kullanılır.

basın- 'zayıf görmek; basmak; kahretmek' [169b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *basın-* 'hakir görmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"basın-* kullanılmaz.

basınçaq 'önem verilmeyen, kahrolmuş, ayaklar altına alınmış' [125b/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde yardımcı fiille *bastnçak idin-* 'ayaklar altına alınmak, yükselme aracı olarak kullanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bastncak* 'baskına uğramak, esir etmek' (DS: Elmalı -Ant.) ve yardımcı bir.fiille *basıncak et-* 'eza, cefa etmek, haddinden fazla iş vermek' biçiminde korunur (DS: Ant.). Ölçünlü dilde *"basmcak* geçmez. *basın-* fiilinden *-çaq* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *bastn-çaq* > *basıncak* (Clauson EDT, s. 374; Dankoff CID III, s. 66).

basur- (*bas-*. et.) 'bastırmak' [154b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *basur- - b.ıJşır-* 'bastırmak, kapatmak, saklamak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede kufüıı µlmaz Tkm. *bastr-* 'kaplamak, örtmek' (T. Söz.)

bastur- (*bas-* et.) 'bastırmak' [176b/13]. Türkiye Türkçesinde *bastır-* aynı anlamdalaillamlır.

baş[1] 'kafa, baş' [43b/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *baş* 'kafa; g~şkaw topluluğu yöneten, komutan; (insan ve hayvan sayımında) tane; başak' anlamJ.a,nnda geçer (TS). Çağdaş Türkçede *baş* aynı anlamlarda kullanılır.

baş[2] 'yara' [303a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *baş* 'raral ırılamında geçer (TS). Ağızlarda *baş* 'çıban, yara' anlamında korunur (DS: Göbevir<Ul -Sv.). Ölçünlü dilde **baş*[2] kullanılmaz. Tkm. *baş* 'yara, çıban' anlamında geçer.

başaq 'okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren; ok temreni, ok başlığı' [95b/10]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *başak* 'ürün devşirildikten sonra sap ve dallar üzerinde

kalmış artıklar; temren, okun ucundaki sivri demir' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *başak* 'tahıl ve meyveler toplandıktan sonra geriye kalan döküntüler' anlamında kullanılır (l)S: Isp., Dz., Sm., Tr., Ng.). Ölçünlü dilde *başak* 'arpa buğday gibi ekinlerin, taneleri taşıyan başı'na verilen ad. Az. *başak,* Nog. *masak* 'başak', KKlp. *masak,* Kzk. *masak* 'temren; başak', Krg. *maşak* 'tarlada kalmış başak' ~ *başak,* Sag. *pazak,* TatK. *başak,* Bşk. *başak,* Çuv. *puçax= pusax* biçimlerinde geçer. Sözcüğün sonraki dönemlerde 'ekin başı' anlamını kazandığı görülüyor. *baş* sözünden küçültme eki *+(a)q* ile türetildiği anlaşılıyor: *baş+(a)q* > *başak* (Clauson EDT, s. 378; Dankoff CTD Ill, s. 67; Eren TDlES, s. 43).

başla- 'başlamak' [286b/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *başla-* 'başa geçmek, öne düşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *başla-* 'bir işe girişmek, harekete geçmek; doğmak, ortaya çıkmak; etkisini göstermek' anlamlamıda kullanılır. Az. *başla-,* [km. *başla-*. Tar. *başla-,* Sart. *başla-,* Bşk. *basta-,* Krg. *baştô-,* Özb. *başla-* biçimlerinde ğeçer. *baş* sözüne getirilen *+la-* ekiyle türetilmiştir: *baş+la-* > *başla-* (Doerfer TMEN II, s.'247-248; Clauson EDT, s. 381..382; KTLS)

başlan- *(başla-* dön.) 'başlanmak' [193a/l l]. Türkiye Türkçesinde *başlan-* aynı anlamda kullanılır.

başlat- *(başla-* et.) 'başlatmak' [217b/07]. Türkiye Türkçesinde *başlat-* aynı anlamda kullanılır

başmaq (Oğz. Kıp.) 'pabuç, ayakkabı' [95b/11]. Kaşgarlı, Çiğillerin *başak* 'pabuç' biçimini kullandıklannı belirtir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *başmak* 'ayakkabı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *başmak* 'ayakkabı' (DS: Bergama -İz., Tr., Ks., Vn.); 'takunya' (Kr., To., Sv.); 'terlik' (Çkl.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *başmak* esk. notuyla yer alır. Az. *başmağ,* Tkm. *başmak* ~ *paşmak,* TatK. *başmak* 'terlik' l>içimlerindegeçer. Kaşgarlı'ya göre asıl biçim *başak'tır,* Oğuzlar bir *-m-* ekleyerek *başmak* derler (Atalay DLT I, s. 378). Clauson, *"baş-* fiilinin bir türevi olduğu görüşündedir (EDT, s. 382). Doerfer ise Divan'da geçen *başa-* 'kertik yapmak, kertiklemek' fiilinden *-maq* ekiyle türetilmiş olabileceğini öne sürer: **başamaq* > *başmaq.* Ona göre Çiğilce *başak* sözünün de *başa-q* > *başaq* biçiminde türetildiği düşünülebilir(TMEN II, s. 293-294).

bat- 'batmak, gözden kaybolmak' [207a/02]. XIV. yüzyıl Ana.dolu Türkçesinde *bat-* 'gömülmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bat-* aynı anlamlarda kullanılır.

batman 'batman, bir ağırlık ölçüsü' [I 12a/03]. Türkiye Türkçesinde *batman* 'miktarı bölgelere göre değişen bir ağırlık ölçüsü' anlamında kullanılır. Ağızlarda *batman* '200 m^2 lik arazi ölçüsü' (DS: Iğdır köyleri -Kr.); 'büyük, ağır' (Kü., Çkr.); 'büyük su testisi, büyük çömlek' (Rz., Ar., Kn.) anlamlarında da geçer.

batur- *(bat-* et.) 'batırmak; saklamak' [153b/Ol]. Türkiye Türkçesinde *batır-* 'sıvının veya yumuşak bir maddenin içine gömülmesine yol açmak, batmasını sağlamak' anlamında

kullanılır. Anadolu ağızlarında *batur-* 'saklamak, kaybetmek' anlamında korunur (DS: Tr.). *batur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bay 'zengin' [88b/07]. XIIT. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bay* 'zengin; ulu, kibar, asil; temiz' anlamlarında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *bay* 'zengin, ağa' anlamında korunur (OS: Dz., To., Or., Kr., Ky.). Ölçünlü dilde *bay* 'bey' anlamında kullanılır. Az. *bay,* Tkm. *bôy,* Kırg. *bay,* YUyg. *bay,* Yak *biiy* biçiminde geçer. Farsçada kullanılan '>4 *(bay)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IT, s. 259-260).

baya (oq) 'az önce' [16a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *baya - bayak* 'demin, az önceki, zaman, geçen zaman' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *baya* 'hakikaten, gerçekten, ciddi olarak' (DS: Af, Dz., Ay.); 'muhakkak, mutlaka' (Isp., Kn., Mğ.); 'hemen hemen' (Bo., Ada.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **baya* kullanılmaz. Az. *bayag* 'az önce, demin', Tkm. *bayak* 'az önce, demin', Kaz. *baya,* Krg. *baya,* Özb. *baya* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 384).

bayat 'ulu Tanrının adı' [260b/06]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bayat* 'Allah'ın "Kadim" sıfatı karşılığı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bayat* 'devletli' anlamında kullanılır (DS: t», İz. çevresi); 'tanrı, allah' (DD, Erçiş -Vn, Bl., s. 176). Ölçünlü dilde *"bayat* kullanılmaz (Doerfer TMEN II, s. 379; Clauson EDT, s. 385).

bayıq (Oğz) 'doğru söz' [259a/l 7]. XIIT. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bayık* 'doğru, aşikar, açık, gerçek, şüphesiz' anlamlarında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *bayık* 'doğru, gerçek, şüphesiz' anlamlarında korunur (OS: Çkr.). Ölçünlü dilde *"baytk* kullanılmaz.

baynaq (Oğz.) 'pislik, gübre' [261b/05]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği *"baynak* Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

bayraq 'bayrak' [263a/09]. Divan' da *batrak* asıl biçim olarak verilir. Osmanlı Türkçesinde *bayrak* olarak geçer (Ş. Sami KT, s. 278). Çağdaş Türkçede de *bayrak* biçiminde kullanılır. Az. *bayrağ,* Tkm. *bayrak* 'ödül'; *baydak* 'bayrak', Nog. *bayrak,* KKlp. *bayrak,* Özb. *bayrak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 307; Eren TDES, s.44-45). *batır-* fiilinden *-(a)q* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *batır-(a)q* > *batraq.* > *~badı:aq* > **baôraq - bayrak. -bayraq* biçiminin *-d- - -y-* ses denkliğine göre oluştuğuvanlaşılıyor. Ancak bu dönemde **bar5raq* ara biçimine rastlanmaması ya da Kaşgarli.fa.ı-a:fi.ndattböyle bir biçimin kaydedilmemiş olması düşündürücüdür; çünkü *batraq* daha .~skicil bir biçim olmalıdır. Türkçeden Farsça J.J:/:' *(bayraq),* Arapça~ *(bayrqq), l\-ı19ğglça..Jbayraq)* ve Balkan dillerine (Bul. *bajrak,* Sırp. *barjak,* Rum. *bairac, Ma.lç....f?4il'ı.ik~).* de geçmiştir (Doerfer TMEN IT, s. 385-386) .

bayram 'bayram' [261b/09]. krş. *baôram*

bayu- 'zengin olmak' [310b/07]. XIIT. yüzyıl Anadolu Türkçesi~~~. *bayı-* 'zengin olmak' anlamında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *bayı- '* zengin olmak' anlamında korunur (OS : Ks., Silifke, Anamur -İç., Yz.). Ölçünlü dilde *"bayı-* kullanılmaz. *bay* sözünden

+*u*- ekiyle türetildiği düşünülebilir: *bay+u-* > *bayı-* (Clauson EDT, s. 384; Dankoff CTD III, S/68).

baz 'yat, yabancı, garip' [255a/05]. Anadolu ağızlarında yaban arıları için kullanılan *baz* sözcüğünün bununla ilgili olduğu açıktır (DS: Ar.).

beçel [99b/01]. bkz. *bıçal*

beδiz 'heykel' [127a/08]. Anadolu ağızlarında *bediz'* heykel' anlamında korunur (DS: Dallıca, Nazilli -Ay.). Ölçünlü dilde **beyiz* geçmez. Sözcük, Oğuz grubu lehçelerinde görülen ses gelişimine göre *(-d- - -y-* ses denkliği kuralı) *beyiz* olmalıydı. Göçmenler aracılığıyla Anadolu'ya taşınmış olmalıdır.

bedü- 'büyümek' [279b/10]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *büyü-* biçiminde kullanılır. Sözcük, Oğuz grubu lehçelerinin ses gelişimine göre *bedi- - beyi-> tyi-* biçimini alması gerekirken, Doğu fohçelerine. özgü b.ir çizgiizl~yerek. *bedü- - beyü-* ? *büyi(..* biçiminde gelişmiştir. *bedü-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlakJ.aşma özelliğini gösterir.

bedük - beöiik 'büyük' [30a/09]. Türkiye Türkçesinde büyükbiçiminde kullanılır. *bedü-* fiilinden *-k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bedü-k* > *bedük - beyük* > *büyük.* Ses gelişmesi için bkz. *bedü-*

beδük 'büyük' [30a/13]. *bkz.bedük*

beδüt- *(bedu-* et.) 'büyütmek' [208b/06]. bkz. *bedü-*

beg 'b~y, koca, evli erkek' [26b/06]. Eski Türkçede *beg* 'bey' olarak kullanılır (Tekin OY, s. 125). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *beğ* 'zevce, koca; amir, nüfuzlu, zengin adam; kuçük devlet başkam' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bey* 'koca; nüfuzlu adam, saygın kişi' anlamlarında kullanılır. Az. *bey,* Krg. bf, Kzk. bf, KKlp. *biy,* Özb. *biy* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 377-379; Clauson EDT, s. 322-323).

bek ~ berk 'muhkem, kavi, pek, sıkı, sağlam' [84b/02]. Kaşgarlı, sözcüğün aslının *bek* odıığunu -r-'nin sonradan türediğini belirtir (Atalay DLT I, s. 349). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *pek* 'katı, sert, sıkı, sağlam' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *bek* 'sert, katı, sağlam, kuvvetli' biçiminde korunur (DS: Ay., Dz., Eze., Ky.,). Ölçünlü dilde *pek* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 323).

bekle- 'beklemek, gözetmek; saklamak, hapsetmek; pekitmek; kapatmak' [318a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bekle-* 'saklamak, gizlemek, kapalı tutmak, korumak, esirgemek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bekle-* 'durmak; kollamak; acele etmemek; korumak' anlamlarında kullanılır. *bek* kökünden *+le-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bek+le-* > *bekle-* (Clauson EDT, s. 326; Dank9ffCTD III, s. 70). Türkçede kullanılan *bekçi (< bek+çiş* sözünün de aynı kökün türevi olduğu.anlaşılıyor.

beklen- *(bekle-* dön.) 'pekişmek, sağlamlaşmak; kapanmak, kapatılmak; (Oğz.) saklanmak [193a/16]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *beklen-* 'pekleşmek, sertleşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *beklen-* 'beklenilmek, beklemeye konu olmak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 327; Dankoff CTD III, s, 70).

bekleş- *(bekle-* işt.) 'anlaşma yapmak, ahitleşmek; kapatmakta yardım etmek; (Oğz.) beklemekte, gözetmekte yardım etmek' [184b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *bek/eş-* 'bibirini beklemek:' hep birlikte beklemek' anlamında kullanılır.

beklet- *(bekle-* et.) 'bağlatmak, hapsettirmek; (Oğz.) bekletmek, gözettirmek' [217b/11]. Türkiye Türiye Türkçesinde *beklet-* aynı anlamda kullanılır.

bekmes (Oğz) 'pekmez' [l 16a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bekmez* biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *bekmez* biçiminde korunur. Ölçünlü dilde *pekmez* olarak kullanılır. Az. *bakmas* biçiminde geçer. Clauson'a göre yabancı bir sözcükle (Ar. ve Far. *muzz* 'rather acid') *bek* 'katı, sert' sözünün birleşerek bozulması.sqnucu.>pJuşmuştı;ı,r(:EOT, s. 327). Eren, Türkçe ek ve köklerle açıklanmasının güçlüğünü dile <·getirerekFarsça bir alıntı olduğumı (< Far. *bigmaz)* belirtmiş, ancak Orta Türkçeye *bekmes.* biçiminde geçmesini p.ormal bulmamıştır (TDES, s. 328). Dankoff ise *bekmes'ı bek* sözünün türevleri arasında ş~ymıştır (CTD III, s. 70). Türkçeden Moğolca, Rusça ve Balkan dillerine de geçmiştir (Doerfer TMEN III, s. 307-308) .

beküş- *(*bekü-* işt.) 'pekişmek, sağlamlaşmak' [161a/07]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bekiş- - pekiş-* 'katılaşmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bekiş-* 'pekişmek, sertleşmek, katılaşmak, sıkışmak' biçiminde korunur (DS: Uş., Isp., Çr., Or., To.). Ölçünlü dilde *pekiş-* aynı anlamda kullanılır (Clauson EDT, s. 329; Dankoff CTD III, s. 70). *beküş-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

beküt- *(*bekü-* et.) 'pekitmek, sağlamlaştırmak' [210b/05]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *pekit- - bekit-* 'sağlamlaştırmak, tahkim etmek, sıkıca bağlamak' anlamlarınd.a geç~r (TS). Ağızlarda *bekit-* 'sağlamlaştırmak, pekiştirmek, sertleştirmek' anlamlarında korunur (DS: Is., Kü., Nğ., Çr.). Ölçünlü dilde *pekit-* aynı anlanlarda kullanılır. Tknı. *berkit-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 325; DankoffCTD III, s. 70).

bel 'bel' [251a/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bel bağla-* 'önem v~rm~~r~zm:etmek, hazarlanmak' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *b,}/* aynı anlamda kullanılır.

bele-[1] 'belemek, bulaştırmak' [282a/08]. Anadolu ağızlarında *bele,;* (ptı!~nı*' bulaştırmak' anlamında korunur (DS: Uş., Dz., To., Or.). Ölçünlü dilin sö#ğğj.in~e *bele-* hlk. notuyla yer alır.

bele-[2] l.Fbelemek, çocuğu beşiğe bağlamak' [282a/08]. XVI ..yüzyıl.Anadolu.Türkçesinde *bele-* 'fikundaklamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bele-* fçocuğu kundaklamak; beşiğe bağlayarak, sararak yatırmak' anlamında korunur (DS: Af, Dz., Brs., Kerkük, Kıbrıs).

Ölçünl dilin sözlüğünde *bele-* hlk. notuyla yer alır. *bel* sözünden *+e-* ekiyle türtildiği düşünülebilir: *bel+e-* > *bele-* (DankoffCTD ill, s. 70).

beleg 'armağan, konuğun hısımlarına getirdiği armağan, bir yerden başka bir yere gönderilen arma.ğan' [97b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *belek* 'hediye, armağan' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *belek* 'hediye, armağan' anlamında korunur (DS: Yz., Dz., Ky.), Ölçünlü dilde **belek* kullanılmaz. Kaz. *bülek,* Soy. *palak,* Bar. *pi/ak,* Yak *balax* biçimlerinde geçer. *bele-* fiilinden *-g* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *bele-g* > *beleg* (Clauson EDT, s. 338; Dankoff CTD III, s. 70). Rusça *(beijak),* Moğolca ve Farsçada بيلك (*beliik)* Türkçe alıntı olarak kullanılır (Doerfer TMEN II, s. 413-415)

belgü 'nişan, işaret, im, belge' [108a/ll]. Türkiye Türkçesinde *belge* 'delil, kanıt, dökuman' olarak kullanılır. *belgu* biçimi Uygurçaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

belgür- 'meydana çıkmak, belirmek' [177a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *belur-* 'meydana çıkmak, zuhur etmek, belli olmak' anlamlarında geçer (TS).>Çağdaş Türkçede *belir-* anlamında kullanılır. *belgü* sözünden *+r-* ekiyle türetilmiş olabilir;' *'begü+r..* > *belgür-* > *belur- - belir-.* Oğuz grubunda içsesteki -g-'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 341; Dankoff CTD III, s. 70).

belin 'düşman gelmesi yüzünden halka düşen ürküntü ve korku' [303b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *be/if}* 'ürkü, korku' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **belin* kullanılmaz.

belinle- 'korku ile uykusundan sıçramak, hayvanın ürkmesi' [3lla/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesind~ *belinle-* 'korku ile birden sıçramak, irkilmek' anlamında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *belinle-* aynı anlamda korunur (DS: Is., Kü., Or., Sm.). Ölçünlü dilde *"beltnle-* kullanılmaz. *belif}* 'ürküntü, korku' sözünden *+le-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *belin+le-* > *belinle-* (Clauson EDT, 344; DankoffCTD III, s. 70).

ben (Oğz.) 'ben' [85b/15]. Türkiye Türkçesinde *ben* aynı anlamda kullanılır. Az. *men,* Tkm. *men* biçiminde geçer.

ber- 'vermek, gelmek' [81a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *v-* ile *ver-* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *ver-* biçiminde kullanılır. Az. *ver-,* Tkm. *her-* biçimlerinde geçer. Türkmencede *b-'li* biçim korunurken Türkiye Türkçesi ve Azericede *b..* > *v-* değişimi meydana gelmiştir.

berçem (Oğz.) 'alamet, iz, belge' [12lb/l 7]. Kaşgarlı *berçem* yanında 'if~~~ıı veya yaban sığın kuyruğundan yapılan alamet olup savaş günlerinde yiğitler takınırlar' anlamında *beçkem* biçimini de verir, *berçem* biçiminin Oğuzca olduğunu belirtir. Anadolu ağızlarında *merçem* 'kakül, perçem' (DS: Eğridir, Dz.); <*perçem* 'mısır püskülü' (Tr., Rz.) biçimlerine rastlanır. Ölçünlü dilde *perçem* 'kakül' biçiminde kullanılır. Doerrer, Farsça bir alıntı olduğunu belirtmiştir: *berçem* <*Far.parçam* (TMEN II, s.425; Clauson EDT, s. 295; Eren TDES, s. 329).

bèrgü 'borç, verecek' [I 08a/10]. Türkiye Türkçesinde *v-* ile *vergi* biçiminde kullanılır. Tkm. *bergi* olarak geçer. *ber-* fiilinden *-gi* ekiyle türetidiği anlaşılıyor: *ber-gi* > *bergi - vergi* (Clauson EDT, s. 362; Dankoff CTD III, s. 71). *bergü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bèril- *(ber-* ed.) 'verilmek' [167b/Ol]. Türkiye Türkçesinde *v-* ile *veril-* biçiminde kullanılır. Az. *veril-,* Tkm. *beril-* biçimlerinde geçer. Oğuz grubu dillerinden Türkmencede b-'li biçimin korunduğu, Türkiye Türkçesi ve Azericede *b-* > *v-* değişimi meydana geldiği görülüyor.

berk 'sağlam, korunmuş, güçlendirilmiş' [88b/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *berk* 'sağlam, sıkı, kuvvetli' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *berk* 'kuvvetle, sıkı olarak, sağlam bir şekilde' anlamında korunur (DS: Gaz., Mr., Ay., Ada.). Ölçünlü dilde *berk* 'sert, katı, sağlam' anlamında kullanılır. krş, *bek.*

berkit- 'sağlamlaştırmak' [217a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *berkit-* 'sağlamlaştırmak, tahkim etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *berkit-* ~sağlamlaştırmak, sertleştirmek' anlamında korunur (DS: Isp., Sv., Kn.). *berk* sözüne getirilen *-(i)t-* ekiyle yapılmıştır: *berk+(i)t-* > *berkit-.* Dil devriminden sonra *berkit-* 'sağlamlaştırmak, takviye etmek' anlamında ölçünlü dile yeniden (neologism) kazandınlmştır. krş. *bekit-.*

bert- 'berelemek, yaralamak' [3 14b/l 6]. bkz. *bertin-.*

bertin- *(bert-* dön.) 'berelenmek, yaralanmak, burkulmak' [193a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bertin-* 'burkulup incinmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bertin- - bertil-* 'incinmek, burkulmak' anlamında korunur (DS: Zn., To., Or.). Ölçünlü dilde *"berttn-* kullanılmaz. Alt. Bar. Leh. Tel. *pertin-,* Tuv. *bertin-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 359).

berü 'beri, yanına' [59a/ll]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *berü* 'bu tarafa, bu yana, buraya, beriye' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *beri* biçiminde kullanılır. *"ber* sözünden yön gösterme eki *+rü* ile türetilmiş olabilir: *"ber+rü* > *berü - beri* (Clauson EDT, s. 355).

beşik <beşik, bebeğin sallanabilen yatağı' [63a/04]. Türkiye Türkçesinde.~eşik aynı anlamda kullanılır. Az. *beşik,* Tkm. *bişik,* Özb. *beşik,* Krg. *beşik,* TatK. *bişik,* Blk. *beşik,* Nog. *besik,* KKlp. *besik,* Hak. *pizik,* Şor. *pejik,* Tel. *mejik* 'tabut, mezar, beşik' Yak. *bisik* biçimlerinde geçer. **beşi-* 'sallamak' fiilinden-kekiyle türetildiğj.qu.şünülebilir: *"beşt-k* > *beşik* (Clauson EDT, 380; Eren TDES, s. 48.49).

beşinç 'beşinci'[39b/13]. Divan'da geçen *altınç, beşinç* gibi sıra sayılarıTürkiye Türkçesinde *altıncı, beşinci* biçiminde kullanılır.

beyrem [122/a/07] bkz. *bayram*

béz - böz 'bez, etle deri arasında bulunan bez' [149b/12]. XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *biz - bôz* 'bez, kumaş' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bez* aynı anlamlarda kullanılır. Az. *bez,* Tkm. *biz;* Nog. *bôz,* TatK. *büz,* Krg. *bôz,* Kzk. *bôz,* KKlp. *bôz, Alt.* Tel. *pôs,* Çuv. *pir* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *bôz* olarak kullanılır. Arapça *bazz* sözünden geldiği anlaşılıyor (Doerfer TMEN IV, s. 274; Clauson EDT, s. 389; Eren TDES, s. 49-50).

bez- 'titremek' [134a/l 7]. Ağızlarda *bez-* 'solmak, rengini atmak' yanında *bezer- - bezik-* gibi genişlemiş biçimleri de kullanılır (DS: Dz., Çr., Es.). Ölçünlü dilde *bez-* 'bıkmak, usanmak' anlamını kazanması belki de anlam gelişmesini gösteriyor.

beze- 'bezemek, nakışlamak, süslemek' [280b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *beze-* 'süslemek, donatmak' anlamında geçer (TS). Ölçünlü dilde *beze-* 'süslemek, donatmak, tezyin etmek' olarak kullanılır. *beôiz* 'süs' sözünden *+e-* ekiyle türetilmiş olabilir: *beôiz+e-* > *"beôze- - "beyze-* > *beze-* (Clauson EDT, s. 390; DankoffCTD Ill, s. 69).

bezen- *(beze-* dön.) 'bezenmek, süslenmek' [169b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bezen-* 'süslenmek, tezeyyün etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bezen-* aynı anlamda kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *beze-.*

bezet- *(beze-* et.) 'bezetmek, süsletmek (209b/09]. Türkiye Türkçesinde *bezet-* aynı anlamda kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *beze-,*

bezek 'nakış, süs' [97a/15]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bezek* 'süz, ziynet' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bezek* 'süs, ziynet' (OS: Ba., Gm., Vn., Sv.); 'süslü elbise' (Ar., Dy.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde de *bezek* 'süs, ziynet' anlamında kullanılır. Az. *bezek,* Tkm. *bezeg* biçimlerinde geçer. *beze-* köküne getirilen *-k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *beze-k* > *bezek* (Doerfer TMEN IT, s. 291; Clauson EDT, s. 391; DankoffCTD ill, s. 69). Ses gelişmesi için bkz. *beze-,*

bez;gek 'titreme, titretici sıtma' [205b/13]. Anadolu ağızlarında *bezgek* 'sıtma' anlamında korunur (DS: Reşadiye -To., Kadınhanı -Kn.). Öçlünlü dilde **bezek - *bezgek* kullanılmaz. Tar. *bazgtik,* Krg. *bezgdk,* Özb. *bezgek* biçimlerinde geçer. *bez-* 'titremek' kökünden *-yaql-gek* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bez-gek* > *bezgek.* Oğuz grubu dillerinde içses ünsüzü -g-'lerin genellikle düştüğü görülürken bu örnekte korunmuştur (Cl~lr1şon EDT, s. 391; Dankoff CTD III, s. 71). Türkçeden Moğolca *(bezege)* ve Fars.ç~ ~~>.tf *(bezgiik)* gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer TMEN IT, s. 387).

bezjg 'titreme' [97a/15]. Anadolu ağızlarında *bezik* 'solgun rengini atmış' anlamında kullanılır (DS:Dz., Çr., Es.). *bez-* köküne getirilen *-(i)g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bez-ig.* Sözcük sonunda *-g'nin* düşmesi beklenirken burada sedasızlaşarak korunmuştur. bkz. *bez-,*

bıç- 'kesmek, biçmek' [133a/13]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ön damak ünlüsü *-i-* ile biç- 'kesmek, kökünü kazımak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *biç-* biçiminde

kullanılıur. Ancak gerek ağızlarda gerekse ölçünlü dilde *bıç-* kökünün birçok türevi kullanılır: *btç-ak, bıç-kı, btç-ktn* gibi.

bıçal [99b/Ol] Atalay *beçel* olarak okuduğu sözcüğe 'sünnet edilmemiş kadın; hadım edilmiş erkek; iğdiş edilmiş at ve başka hayvanlar' anlamlarını verir ve Arapça ibareden böyle bir anlam çıkarılabileceğini belirtir (DLT IV, s. 77). Dankoff, sözcüğü *bıçal* biçiminde okur ve Arapça açıklamayı 'uncircumcised (woman); castrated (man, animal)' olarak çevirir ve *bıç-* 'cut' kökünün türevleri arasında sayar (CTD III, s. 72). Clauson ise Kıpçakça *bıçal (~ beçel)* 'crippled of a man, horse' anlamım dile getirir (EDT, 295). Anadolu ağızlarında da *beçel* 'sakat insan veya hayvan' anlamında kullanılır (DS: Af', İnebolu -Ks., Sn.). Atalay'ın anlamlandırması üzerinde düşünmek gerekir.

bıçyu 'bıçkı, bıçak' [152b/04]. Türkiye Türkçesinde *bıçkı* 'ağaçlan biçmek için kullanılan büyük testere' anlamında kullanılır. *bıç-* köküne getirilen *-r'l* ekiyle türetildiği anlaşılıyor. *bıç-yu > bıçyu> bıçkı. bıçyu* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bıçıl- (*bıç-* ed.) 'bıçılmak, kesilmek, biçilmek' [165a/12]. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlilleri ile *biçil-* biçiminde kullanılır. Ağızlarda ise *bıçıl-* 'sidik, soğuk su ve havanın etkisiyle deride ince yarıklar açılmak, çatlamak' anlamında geçer (DS: Mersin-İç.).

bıçılyan 'elde, ayakta oluşan yarıklar; yeryüzündeki yarıklar' [130a/04]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bıçılgan* 'hayvanların ayaklarında ortaya çıkan yara, çatlak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bıçılgan* 'kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarında oluşan sulu yara' anlamında korunur (DS: To., Sv., İç., Ky., Ay.). Ölçünlü dilde *bıçılgan* 'azmış, yayılmış yara; hayvanların tırnak kökünde oluşan yara' anlamlannda kullanılır. *bıçıl-* fiiline getirilen *-yan* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bıçıl-şan* > *bıçılgan* (Clauson EDT, s. 295; DankoffCTD III, s. 72).

bıçma 'biçme, kesme' [109a/05]. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüsü *-i-* ile *biçme* biçiminde kullanılır.

bıçtur *(bıç-* et.) 'biçtirmek, kestirmek' [176b/10]. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüleri ile *b'içtir-* biçiminde kullanılır. *bıçtur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bıçuq 'buçuk, kesik, parçalanmış her şeyin yansı' [95b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *buçuk* 'yarım, yan' anlamında geçer (TS). *bıç-* köküne getirilen *-(u)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bıç-(u)q* > *buçuk* (Clauson EDT, s. 294; Dankoff CTD III, s. 72).

bıδık 'bıyık, erkeklerde üst dudak üzerinde çıkan kıllar' [95b/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *bıyık* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *bıyık* olarak kullanılır. Az. *bığ,* Tkm. *mıyk* (yerel), Blk. *mıyık,* Krg. *mıytk,* Özb. *miyik,* Bşk. *mtyık,* Şor. *mıygak,* TatK. *mtyık,* Yak. *bıttk,* Çuv. *mayax* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 301; Eren TDES, s. 51-52).

bıqın 'böğür, boş böğür, insan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü' [IOla/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *btktn* 'böğür' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bıktn* 'omurga, bel' anlamında korunur (OS: Brs., Sm., Gz.). Ölçünlü dilde *"bıkm* kullanılmaz. Tkm. *bıkın,* Blk. *bığtn;* Kzk. *mıkın,* Krg. *mıkın,* Tel. *pıkkm,* Soy. *bığtn,* Özb. *biqin* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 301; Clauson EDT, s. 316; Eren TOES, s. 51).

bıldır 'geçen yıl, bıldır' [l lSa/Iô]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bıldır - buldur* 'geçen yıl' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *bıldır ~ buldur - bıldır sene - bildir* 'geçen yıl' biçimlerinde korunur (OS: *M,* Tr., Bo.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *bıldır* hlk. notuyla yer alır. Az. *bildir,* Tkm. *bildir,* Krg. *bıltır,* Kzk. *btltır,* Kaz. *bıltır,* Alt. Tel. *pıltır,* Hak. *pılttr* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 334).

bış- 'olmak (olgunlaşmak); kımız tulumunu, olması için sallamak, pişmek' [293a/04]. Türkiye Türkçesinde *piş-* biçiminde kullanılır. Ağızlarda *piş-* '(meyva için)/ yeıiecek.<duruma gelmek, olgunlaşmak, kemale ermek' anlamında da kullanılır (Kıbrıs}! İçseste-r-. > ünlü değişimi yanında, önseste *b: p (b- - p-)* ses denkliği görülüyor. Yansıma bir sözcük olduğu anlaşılıyor.

bışıq 'pişmiş, pişik' [227b/l 0]. Türkiye Türkçesinde *pişik* biçiminde kullanılır. *bış-* fiilinden *-(ı)q* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *bış-(ı)q > bışık - pışık.* Ses gelişmesi için krş. *btş-.*

bışrıl- *(bışur-* ed.) 'pişirilmek' [229b/02]. Türkiye Türkçesinde *pişiril-* biçiminde kullanılır.

bışur- *(bış-* et.) 'pişirmek' [154b/08]. Türkiye Türkçesinde *pişir-* biçiminde kullanılır. *bışur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bi (Oğz.) 'bir böcek, bir çeşit örümcek' [24la/08]. Divan'da *bôg* ve *bôy* biçimleri de geçer. Kaşgarlı, *bi* biçiminin Oğuzca olduğunu belirtir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bö - bôy* 'zehirli örümcek' biçimlerinde geçer (TS). Yine XV. yüzyıl metinlerinde bö'nün türevleri olan *böce* (< *bö+ce)* - böcük (< *bö+cük)* 'böcek' sözcüklerine rastlanır (TS). .t\.ııadolu ağızlarında da Kaşgarlı'rıın Oğuzca olarak belirttiği *bi* biçimi değil de, *bôy= bôg* ,,, *bôv> bôyü - bövü* 'zehirli örümcek, korkunç böcek' biçimleri korunur(DS: Gm., Sv., Mr.). Kaşgarlı'nın verdiği *bi* biçimi bu bakımdan düşündürücüdür. bkz. *bôg= bôy.* Tkm. *môy,* Nog. *biy,* Kum. *miya,* Kzk. *büyü* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *bôy* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 323).

biçek 'bıçak' [97a/l I]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bıçak* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *bıçak* biçiminde kullanılır. *biç-* kökünden *-(e)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *biç-(e)k > biçek=- bıçak* (Doerfer TMEN II, s. 269; Clauson EDT, s. 293~ DankoffCTD III, s. 72).

biçekle- 'bıçaklamak, bıçakla vurmak' [297a/02]. Türkiye Türkçesinde *bıçakla-* biçiminde kullanılır.

biçeklen- *(biçekle-* dön.) 'bıçaklanmak, bıçakla yaralanmak; [200a/07]. Türkiye Türkçesinde *bıçaklan-* biçiminde kullanılır.

bil- 'bilmek' [138a/ll]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bil-* 'anlamak, idrak etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bil-* aynı anlamda kullanılır.

bildüz- (Oğz.j'bildirmek, öğretmek' [184b/05]. *bil-* fiilinin ettirgen çatılısı için Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği *bi/düz-* biçimi, o dönemde Oğuzların *-r-:* **'li** ettirgen çatı ekinin yanı sıra *-z-'li* biçimi de kullandıklarını gösterir. Kaşgarlı ettirgen anlam ifade eden *bildusdi neş* 'o bir şey buldurdu', *ol maya iş bildüzdi* 'o bana iş bildirdi, öğretti', *ol tavar alduzdt* 'o malım aldırdı, soydurdu' gibi örnekler vererek 'bu Oğuzcadır, öbür Türkler böyle söylemezler' (Atalay, DLT II, s.202) demesi de bunu doğruluyor. Ancak gerek Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gerekse Anadolu ağızlarında *-dir-* anlamı veren *-duz-I, diz-* biçiminde herhangi bir ettirgen çatı ekine rastlayamadık. Bir istisna olarak *emzir-.(< em-iz-ir-ş* fiilinde işlevini yitirmiş -z-'li ettirgen çatı ekininin varlığını da kaydetmek gerekir. Günümüzde sadece Orta Asya Türkmencesinde korunan bir biçim olarak kalmıştır (Korkmaz ID 1972, s. 14).

bile 'ile, beraber, birlikte' [27b/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bile* 'birlikte, beraber' anlamında geçer (TS). Trabzon ağızlarında *bile* 'birlikte' anlamında korunur (Kabataş, ÇYAS, Tr.). Derleme sözlüğünde geçmez. Ölçünlü dilin sözlüğünde *bile'nin* 'birlikte' anlamı (eski dilden) notuyla verilir. İkinci anlamı ise 'de, dahi, aynı zamanda' olarak açıklanır.

bile- 'bilemek, kesici aletleri keskin bir duruma getirmek' [282a/10]. Türkiye Türkçesinde *bile-* aynı anlamda kullanılır.

bilegii 'bileği taşı' [1 Ba/02]. Türkiye Türkçesinde *bileği* 'kesici aletleri keskinleştirmek için kullanılan alet' anlamında kullanılır. Ağızların bir bölümünde 'ekmek pişirmeye yarayan, taştan yapılmış ocak' anlamındaki *bilegi* sözünün de aynı sözcük olduğu anlaşılıyor (Tr.). Tkm. *bi/ev,* Nog. *bi/ev,* Blk. *bileu,* YUyg. *bi/ey,* Tel. *pülil,* Sag. *püle* biçimlerinde geçer. *bile-* köküne getirilen *-gi - -gü* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *bile-gü* > *bılegü - bileği* (Clauson EDT, s. 341; Eren IDES, s. 53). *bilegii* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bilek ~bilek, elle kolun, ayakla bacağın birleştiği bölüm' [97b/02]. Türkiye Türkçesinde *bilek* aynı anlamda kullanılır.

bilet- *(bile-* et.) 'biletmek' [210b/13]. Türkiye Türkçesinde *bilet-* aynı anlamda kullanılır.

bilezük 'bilezik' [129b/1 I]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bilezukurun-* 'bilezik takınmak' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *bilezik* biçiminde kullanılır. Az. *bilezik,* Tkm. *bilezik,* Krg. *bi/ezdik - bilezik- bileltk= bi/erik,* Kzk. *bilezik,* K.Klp. *blezik,* Nog. *bilezik,* Özb. *bilaguzuk,* Tel. *pi/erik,* Tuv. *bilsek* 'halka, yüzük' biçimlerinde geçer (Clauson, ED, s. 345; Eren, TDES, s. 53). *bilesük* biçimi Uygurcaya özgü

yuvarlaklaşma özelliğini gösterir. Birçok komşu dile geçmiştir. Parçada kullanılan d.j->4 *(bilarzük)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer, TMEN II, s. 313-315).

bilge 'bilge, hakim, akıllı, bilgili' [29a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bilge* 'alim, hakim, bilgin anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bilge* aynı anlamda kullanılır. *bil-* kökünden *-ge* ekiyle türetilmiştir: *bil-ge* > *bilge.*

bilig 'bilgi, us, hikmet, akıl' [29a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bilü* 'bilgi, ilim irfan, idrak, malumat' ve *bilik* 'akıl, us, anlayış, kavrayış, bilgi' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *bilik* 'bilim' (DS: Ba., Tr. Ed.); 'akıl, anlayış, bilgi' (Kerkük) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *bili* olarak kullanılır. Tkm. *bilik,* KKlp. *bilik,* Krg. *bilik,* Kzk. *bilik,* Alt. Tel. *pilik,* Özb. *bilik,* Tuv. *bilig,* Çuv. *pelü* biçimlerinde geçer. *bil-* kökünden *-(i)g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bil- (i)g* > *bilig - bilik - bili.* Oğuz grubu dillerinde sonses ünsüzü -g'ler genellikle düşer. Türkmencede sed.ı:ışızlı:ışllllş; Eski An/:ldolu Tükçesinde ve Çağdaş Türkçede hem düşmüş hem de sedasızlaşarak korunmuş biçimlere rastlanmaktadır (Doerfer TMEN II, s. 416Al8; Clauson EDT, s. 339; Dankoff CTD III, s. 73).

biliglig 'akıllı, anlayışlı, bilgili' [127b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bililü - bi/ili* 'bilgili, filim, hakim' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *bilikli* 'anlayışlı, akıllı, bilgili' anlamında korunur (OS: Kerkük). Ölçünlüdilde **bi/ili* kullanılmaz. *bilig* sözünden *+lig* ekiyle türetilmiştir: *bilig+lig* > *biliglig* > *bilikli - bilili.* Oğuz grubunda içses ve sonses *-g-,* -g'leri genellikle düşer. Eski Anadolu Türkçesinde bu kural işlemiş; ağızlarda sözcüğün ikinci hecesindeki *-g-* > *-k-* sedasızlaşmış, sonses *-g* ise düşmüştür (Clauson EDT, s. 341; DankoffCTD III, s. 73).

bilin- *(bil-* dön.) 'bilinmek, anlaşılmak' [170a/09]. Türkiye Türkçesinde *bilin-* aynı anlamda kullanılır.

biliş 'biliş, tanış' [92b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *biliş* 'bildik, tamdık, dost, aşina' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *biliş- biliş tanış* 'tanıdık' anlamında korunur (DS: Dz., Ks., Kn.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *biliş* hlk. notuyla yer alır. *bil-* kökünden. *(i)ş* ekiyle türetilmiştir: *bil-(i)ş* > *biliş* (Clauson EDT, s. 344-345; Dankoff CTD III, s. 73).

biliş- *(bil-* işt.) 'bilişmek, tanışmak' [16lb/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Tµ.:ı;l<,çesinde *biliş-* 'tanışmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *biliş-* 'tanışmak.. öğf~wnel<:' anlamlarında korunur (DS: Başhöyük, Mersin -İç.). Ölçünlü dilde *biliş-* 'l<:?,:rş;ll,l<:lı olarak birbirini tanımak' anlamında kullanılır.

biltür- *(bil-* et.) 'öğretmek, bildirmek' [178a/Ol]. Türkiye Türkçesinde *bildir-* biçiminde kullanılır. *bi/tür-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-lt-)* ve Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

bir 'bir' [25b/04]. Türkiye Türkçesinde *bir* aynı anlamda kullanılır.

birinç 'sayıda birinci' [304a/l l]. Türkiye Türkçesinde *birinci* biçiminde kullanılır. krş. *beşinç*

birle 'ile, beraber' [2lb/ll]. XITI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *birle* 'ile' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **birle* kullanılmaz. Az. *ile,* Tkm. *bile - bilen,* Özb. *bilan;* Tuv. *bile,* Hak. *mınan* biçimlerinde geçer. *bir* sözünden *+le* ekiyle yapılmıştır: *bir+le* > *birle - bile* (Clauson EDT, s. 364-365; Dank:off CTQ Ill, s. 73).

bit 'bit *(Pediculusş'* [81a/04]. Türkiye Türkçesinde de *bit* olarak kullanılır. *Az. bit,* Tkm. *bit,* Nog. *biyt,* KKlp. *biyt,* Krg. *bit,* Alt. Tel. Kuğ. Şor. Sag. Koy. Küer. *bit,* Soy. *pıt,* Tuv. *bu,* Yak. *btt,* Çuv. *pıyta* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 296; Eren TDES, s. 55).

bitig ;yazı' [24b/1 l]. XIIl. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *biti - bitig* 'mektup, yazılmış şey' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *biti* 'defter, mektup, kitap' anlamlarında korunur (DS: Af., Bünyan -Ky., İst., Zn.). Ölçünlü dilde **biti* kullanılmaz. *biti-* fiilinden *-g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *biti-g* > *bitig* (Clauson EDT, rs. 303; Dankoff CTD III, s. 74).

bitle- 'bit aramak' [286a/17]. Türkiye Türkçesinde *bitle-* aynı anlamda kullanılır. *bit* sözünden *+le-* ekiyle türetilmiştir: *bit+ le-* > *bitle-,*

biz 'biz'[82a/15]. Türkiye Türkçesinde *biz* aynı anlamda kullanılır.

bod ~ bo<i- boy 'boy, kabile, klan' [104b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *boy* 'bir aşiretin kollarından her biri; vücut, beden ' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *boy* 'parça, miktar' (DS: 80., Kc., Sm.) ve *boy beyi* 'ağa, ileri gelen, aşiret reisi' anlamlarında söz grubu olarak kullanılır (DS: Çkl., Kü.). Ölçünlü dilde *boy* 'kabile, klan' anlamında yer alır. Tkm, *boy,* Krg. *boy,* Alt. Tel. Leb., Küer. *poy,* Şor. Sag. Koy. *pos,* Tar. *boy,* Tuv. *bot* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *boy* biçiminin kullanıldığı görülür (Clauson EDT, s. 296-297). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Frasçada kullanılan~ *(böi)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 358-361).

boδu- 'bo,yamak' [279b/14]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *boya-* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *boya-* olarak kullanılır. Az. *boya-,* Tkm. *boya-,* Krg. *boyô-,* Tel. *pudu-,* Özb. *boya-,* YUyg. *boyu-,* Tuv. *budu-* biçimlerinde geçer. **boδ (- *boy)* sözünden *+u- - +*a-* ekiyle türetilmiş olduğu düşünülebilir: *"boô+u-* > *boδu- - "boôa- - boya-. boôu-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 300).

boδuγ 'boya, kına' [135a/06]. XV. yüzyılAnadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses ~elJlcli@ne uygun olarak *boyak - boyağ* biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boya* biçiminde kullanılır. *boôu- (- "boôa- - *boya-)* fiilinden *-y* ekiyle türetiki.iğii~nl~ş~lıyor: *bodu-ş* > *boδuγ ,.., *boJay - *boyay* > *boya.* Oğuz grubunda sonses ünsü.zj.i-y'ler genellikle düşer. *boδuγ* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 302; DankoffCTD m, s. 75).

boğ 'boğ, bohça, eşya konan heybe' [167b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boğ'* bohça' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *boğ* 'bohça' anlamında korunur (DS: Af, Uş., Dz.). Ölçünl. dilde *boğ* sözünün türevi olduğu anlaşılan *bohça (< boğ+ça* küçültme eki.)

kullanılır. Az. *boğça,* TatK. *bukça,* Krg. *bokço,* Kzk. *bokşa,* Özb. *boxça ~ boğça - bokça,* Alt. *pokço,* Tel. *poçko* (göçüşme) biçimleri kullanılır (Clauson EDT s. 311; Eren TpES, s. 56-57). Türemiş biçimi komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan 4:>;,. - ¥-¥. - *t» (boy - boğça - boxça)* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 341-343).

boγ- 'boğmak' [136a/Ol]. Türkiye Türkçesinde *boğ-* aynı anlamda kullanılır.

boγaz ,.., beğuz 'boğaz' [92a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boğaz - boğuz* biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *boğuz* (DS. Koyundere, Ahıska-Kr.) - *boğoz* (Titkir -Erz.) - *buvaz* (Düzce -Bo.) - *bağız* (Kıbrıs) biçimlerine de rastlanır. Ölçünlü *dilde boğaz* biçiminde kullanılır. Az. *boğaz,* Tkm. *boğaz,* TatK. *buğaz,* Kzk. *buaz,* Nog. *buğaz,* Özb. *büğız,* Sart. *boğaz,* Tar. *boğuz,* Tuv. *bôz,* Çuv. *pır* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 56). *boğ-* fiilinden *-(o)z* ekiyle türetilmiş olabilir: **boğ-(o)z > boğuz - boğaz* (Gabain ETG, § 71). Lehçelerde görülen *boşus - boşuz* biçimlerinin *"boşoz* biçiminden çıktığı görüşü yaygındır (Clauson EDT, s. 322; Rasanen ML, s. I 15). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan .:ıı.:.-9:' *(böğaz)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, 344-345).

boγam 'boğum' [lOOa/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boğun* 'boğum, mafsal' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boğum* 'boğulmuş, sıkılmış yer' anlamında kullanır. Az. *boğun,* Tkm. *boğun* 'eklem, mağsal', Özb. *boğim - boğin* biçimlerinde geçer. *boğ-* fiilinden *-(ı)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *boğ-(ı)m > boğtm - boğum* (Doerfer TMEN II, s. 349; Clauson EDT, s. 315; Dankoff CTD III, s. 75).

boγmaq 'gerdanlık, gelin gerdanlığı' [l l Sa/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boğmak - boğmag* 'gerdanlık, kolye' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *boğmak* 'gerdanlık:' anlamında korunur (DS: Lapseki, Ks.). Ölçünlü dilde *"boğmak* kullanılmaz. *boy-* fiilinden *-maq* ekiyle türetilmiş olabilir: *boy-maq > boğmak* (Clauson EDT, s, 315; DankoffCTD III, s. 75).

boγtur- *(boy-* et.) 'boğdurmak, boğdurarak öldürtmek' [176b/14]. Türkiye Türk.çesinde *boğdur-* biçiminde kullanılır. *boştur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-yt-)* gösterir.

boγul- *(boy-* ed.) 'boğulmak' [167b/05]. Türkiye Türkçesinde *boğul-* aynı anlamda kullanılır.

boγuş- *(boy-* işt.) 'birbirini boğmak' [160a/11]. Türkiye Türkçesıı;ıd~ *boğuş-* 'birbirinin boğazına sınlmak, dövüşmek, itişip kakışmak' anlamında kullanılır.

bo,yuz 'boğaz' [138b/08]. *bkz. boğaz*

boq (Oğz.) 'bok' [250a/16]. Türkiye Türkçesinde *bok* aynı anlarq_<içl.~füu:ıılır.

bôqla- (Oğz.). 'boklamak, pislemek' [286b/07]. Türkiye Türkçesinde *bokla-* aynı anlamda kullanılır.

boqu(f 'çiçek topluluğu, çiçek tomurcuğu' [204b/13]. Anadolu ağızlarında *bukuk* 'yavru' anlamında geçer (DS: İç.). Ölçünlü dilde *"bukuk* kullanılmaz.

boqul- *(boq-* ed.) 'bükülmek, burkulmak, toplanmak' (167b/08]. Türkiye Türkçesinde *bükül-* 'eğilmek, döndürülmek' biçiminde kullanılır.

boqu~- *(boq-* dön.) 'bükmek, kıvırmak' [170a/04]. Türkiye Türkçesinde *bükün-* 'kıvrılmak, bükülmek' biçiminde kullanılır.

bol- 'olmak' (26b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bol-* 'olmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede önseste *b-* düşerek *ol-* biçimini almıştır. Az. *ol-,* Tkm. *bol-,* Yak. *buol-,* Çuv, *pul-* biçimlerinde geçer. Türkmencede *bol-* biçimi korunur (Doefer TMEN II, s. 358; Clauson EDT, s. 331-332).

boluş 'sözle yardım' [92b/16]. Anadolu ağızlarında türemiş biçimi *boluşluk* (< *boluş+luk)* 'yardım' anlamında kullanılır (DS: Karaçay, Kadınlıaıı, B~ş~~)'fik).. ~lç~ü ~i~d~ *.~~l~ş kullanılmaz. *bol-* fiilinden *-(u)ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bol-(1:1)ş* > f>.oluş(Clauson EDT, s. 345; DankoffCTD III, s. 76).

boluş- *(bol-* işt.) 'birbirinden yana çıkmak, birinin dileğine uymak' [161b/12]. Anadolu ağızlarında *boluş-* 'yardım etmek' anlamında korunur (DS: Karaçay, Kadınhanı, Başhöyük). Ölçünlü dilde *"boluş-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 345; Dankoff CTD III, s. 76).

boryuy 'üflenerek öttürülen boru, boru' [276a/ll]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *borgu* 'boru' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boru* biçiminde kullanılır. Kıbrıs ağzında 'koma' anlamında *boru* sözcüğü kullanılır. Az. *boru,* TatK. *bıryı,* Bşk. *bıryı,* Koy. Kaça. *pıryı,* Sag. Şor. *pıryı,* Hak. *pıryı* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 361; Eren TDES, s. 58). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan jaj, *(burgu)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 286-288).

boş 'boş, özgür, boşanmış, gevşek, salıverilmiş' [83b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boş ko-* 'serbest bırakmak' anlamında söz gurubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boş* aynı anlamlarda kullanılır.

boşan- *(*boşa-* dön.) 'kadın boşamak, boşanmak, bağı çözülmek' [169b/16]. Türkiye Türkçesinde *boşan-* aynı anlamda kullanılır. *boş* sözünden *+a-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *boş+a-tnş-* > *boşan-.*

boşat- (*boşa- et.) 'boşaltmak, bırakılmak, kadın boşatmak' [21Qa/03]. Türkiye Türkçesinde *boşat-* aynı anlamda kullanılır.

botuq 'deve yavrusu' [27la/02]. XVm. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *potuk* 'tavşan yavrusu' anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *-d-* ile *boduk-hqta* 'deve yavrusu' (DS: Af, Ng., Kn.); 'ayı yavrusu' (Dz., Nş., Ky.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **boduk*

kullanılmaz. Tkm. *pota,* KKlp. *bota,* Kzk. *buta,* K.rg. *boto,* Nog. *boto,* Özb. *bota,* YUyg. *botılaq* biçimlerinde geçer (Doerfef TMEN II, s. 328; Clauson EDT, s. 299).

boy[1] (Oğz.) 'boy, ulus, kavim, kabile, aşiret, hısım' [63a/09]. bkz. *boô,*

boy[2] (Oğz.) 'yenilen bir ot, boy otu' [63a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boy* 'tohumu pastırma çemeninin yapılmasında kullanılan bir bitki' anlamında geçer (TS}. Ağızlarda *boy* 'yem olarak kullanılan, çemen yapılan burçağa benzer bir tahıl çeşidi; çökeleğe katılan bir çeşit ot' anlamlarında korunur (OS: Isp., Gm., Ky.). Ölçünlü dilde **boy* kullanılmaz.

boyın ~ boyun 'boyun' [260a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boyun* 'kefil, deve boynu denilen gerdanlık; *boyun bezi* 'boyun atkısı' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boyun* 'başla vücut arasındaki bölüm' anlamında kullanılır. Az. *boyun,* Tkm. *boyun,* .TatK. *muytn,* Bşk. *muyın,* Nog. *moyın,* Krg. *moyun,* Hal. *bôyan,* Kzk.' *moyın,* KKlp. *moyın,* Şor. *moyun,* Tuv. *moyun,* Yak. *moy m6Y ~ moyun,* Çuv. *may* biçimlerinde geçer. Eren, *boyun* sözünü *boy* (< **bofi)* kökünün **+..(ı)n** ekiyle. yapdn:ı,ış. bir türevi saymış, Doerfer'in (TMEN Il, s. 194) *-n* ekiyle kurulduğunu düşündüğü *boyun, burun, alın, taban, karın* gibi organ adlarını kanıt olarak göstermiştir (TDES, s. 64).

boymul 'boynunda siyahlık olan hayvan' [26lb/08]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boymul* 'boynu halka biçiminde başka renkte olan hayvan' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *boymul* 'boynu siyah koyun' anlamında korunur (OS: Or., Gr.). Ölçünlü dilde **boymul* kullanılmaz.

boynaq 'dağ boynu, dağın beli, belen' [261b/05]. Anadolu ağızlarında *boynak* 'boynu eğri, eğri' anlamında korunur (OS: To.). Ölçünlü dilde **boynak* kullanılmaz. Krg. *moynok,* Kzk. *moynak* biçimlerinde geçer. *bayın* sözünden *+(a)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *boy'ın+(a)q* > *boynak* (Clauson EDT, s. 386; DankoffCTD III, s. 77).

boyun 'boyun' (188b/03]. *bkz. boyın*

boyunduruq 'boyunduruk, çift sürülen hayvanların boyunlarına takılan ağaç çemb.er' [262a/14]. Türkiye Türkçesinde *boyunduruk* aynı anlamda kullanılır. Az. *buyunduruğ,* Tkm. *boyunurık,* Nog, *moyındırtk* 'yaka', KKlp. *moyınurık,* Krg, *mQyurı.tırılç,* Şor. *mönärrük,* Tuv. *moyunduruk,* Yak. *moyturuk* biçimlerinde geçer ..>bgyurı.<(- *boyın)* sözünden *+duruq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *boyun+duruq* >. *bgyurıtluruk* (Clauson EDT, s. 387; DankoffCTD ill, 77; Eren IDES, s. 59-60).

boz 'boz renk, açık toprak rengi' [135a/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkç~sinde *boz* 'sürülmemiş (toprak) anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boz* aynı afü~ırılarda kullanılır. Az. *boz,* Tkm. *boz* 'kül rengi, kır, boz; açılmamış sürülmemiş tarla'; KKlp. *boz,* Krg, *boz,* Nog. *boz,* TatK. *buz,* Tel. Alt. Kuğ. *pos;* Çuv. *pavar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 338-339; Eren TDES, s. 60-61).,Türkçeden Moğolca, Rusça, Ermenice ve Farsça *s» (böz)* gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer TMEN II, s. 335-336).

boz- 'bozmak, yıkmak' [134b/Ol]. Çağdaş Türkçede *boz-* aynı anlamda kullanılır. Az. *poz-,* Tkm. *boz-,* Bşk. *boô-,* KKlp. *buz-,* Krg. *buz-,* Kzk. *boz-,* Hak. *pus-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 337; Clauson EDT, s. 389)

bozla- 'ses vermek, bağırmak' [286b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bozla-* 'bağırmak, böğürmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bozla- - bozula-* 'devenin acı acı bağırması, acı acı bağırmak, haykırmak' biçimlerinde korunur (DS: Af., İç., Mğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *bozla-* hlk. notuyla yer alır. **boz* sözüne getirilen *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *boz+la-* > *bozla-* (Clauson EDT, s. 392; DankoffCTD III, s. 78).

bozuq 'bozuk, yıkık' [95b/08]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bozuk* 'tanburaya benzer bir çeşit saz' adı olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bozuk* aynı anlamlarda kullanılır. Az. *pozug,* Tkm. *bozuk,* Alt. Tel. *puzuk,* Tar. *buzuk,* Krg. *buzuk* biçimlerinde geçer. Türkçeden Arapça, Bulgarca ve Farsça J.,~ *(büzüq)* gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer TMEN II, s. 337; Clauson EDT, s. 390; Dankoff CID ill, s. 78).

bozul- (*boz-* ed.) 'bozulmak, yıkılmak' [167b/03]. Türkiye Türkçesinde *bozul-* aynı anlamda kullanılır.

bozuş- (*boz-* işt.) 'bozmakta yardım ve yarış etmek' [159b/10].Türkiye Türkçesinde *bozuş-* 'aralaları açılmak, dostlukları bozulmak' anlamında kullanılır.

bög 'bir çeşit örümcek' [250b/09]. bkz. (Oğz.) *bi.*

bögte (Oğz.) - bögde (Türklerce) 'hançer' [lOSb/15]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği *bögte* Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kullanılmaz (Doerfer TMEN II, s. 294-295; Clauson EDT, s. 325).

bögür 'l>öğrek, böbrek' [91b/01]. Anadolu ağızlarında *böğür* 'göğüs' anlamında geçer (DS: Or.). Ölçünlü dilde *böğür* 'insan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü, boş böğür' anlamını kazanmıştır. Türkçede kullanılan *böbrek* sözcüğünün *böğür*'ün bir türevi olduğu anlaşılıyor: *böğür+(e)k* küçültme eki > *bôğrek - (*bövrek>*) *böbrek.* XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde (TS) ve ağızlarda (DS: Gr. Ar., Gm., Ky., Kr.) *bôğrek* biçiminde geçer. Çağdaş Türkçedeki *böbrek* biçiminin de *-g-* > *-v-* > *-b-* geljşmesi sonucunda ortaya çıktığı düşünülebilir. Doerfer'in sıraladığı biçimler de bunu doğruhıyor: Osm. *bôyrek, bôyurek, böbrek, bôvrek, bübrek,* Az. *bôyrek;* Tkm. *bôvrek; bö:rek,* Blk. *büyrek, büyurek,* Kum. *bôyrek,* Kar. T. *btiwrek, Kzk,.böyrô, bôyôr, bôyer,* Bşk. *böyör,* Nog. *buyrek,* KKlp. *buyrek* Krg. *buyrek, büyı-ç~,.(J/f)·ğUJ![~k,* Tar. *bô.rek,* YUyg. *bô.rek,* Alt. *pôrek,* Hak. *pugurek; pürek; pügrek;* Şoı; *.f!.ügpi/S.* Tuv. *bürek, purek,* Yak. *buôr,* Çuv. *pura* (TMEN II, s. 353-354). Eren, *l.Jqjfrglç* ,,, *böbrek* değişkenliği konusunda fonetik açıdan herhangi bir açıklamada bulunm:a.ı.: ('J;J:)ES, s. 60-61). Clauson da şadece lehçelerdeki biçimleri vermekle yetinir (EDT, s. 328).

bök 'aşık kemiğinin yumrusu, aşık tümseği' [250b/08]. Anadolu ağızlarında *bôk* 'aşık kemiğinin yumru tarafi' anlamında korunur' (DS: Kr., Vn.). Ölçünlü dilde **bök* kullanılmaz.

bölük '"bölük, bir bütünden ayrılmış parça' [97a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bölük* 'saç bölüğü, saç örgüsü; parça, kısım' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *bölük* 'tarlalar arasında kalmış orman parçası; toprak, tarla parçası; mahalle' anlamlarına da rastlanır (DS: Mn., Dz., Gaz.). Ölçünlü dilde *bölük* 'saç örgüsü; parça, bölüm, küme; takımlardan oluşan, üçü veya dördü bir tabur oluşturan ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik' anlamlannda kullanılır. Az. *bölük,* Tkm. *bôlak,* K.Klp. *bôlek,* Krg. *bölük,* Şor. *pôluk.* Tel. *pöl'.ak,* Sag. Koy. *pôluk,* Kzk. *bulik;* Özb. *bolak,* YUyg. bölük biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, 323-326). *böl-* fiilinden *-(ü)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *böl-(ü)k* > *bölük* (Clauson EDT, s. 339-340; Dankoff CTD III, s. 79). Türkçeden Farsça ..1.1-.,.4 (*bölUk),* Arapça, Moğolca, Gürcüce, Kürtçe, Bulgarca, Sırpça, Bulgarca, Macarca, Rumence gibi komşu dillere de geçmiştir (Dqerfer.'J.JytENII; s. 323-326).

böŋ 'iri yan, obur, yoğun' [300a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bön* 'saf, ahmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bôm* 'ahmak, bön, şaşkın' biçimine rastlanır (OS: Yenıköy -Ba., Ilgaz -İz.). Türkiye Türkçesinde *bön* 'budala, saf anlamında kullanılır (Clauson EDT, s, 347).

böri 'kurt' [26b/13]. Anadolu ağızlarında *börü* 'kurt' anlamında korunur (DS: Çifteler -Brs., Tr., Ank., Nğ., Kn.). Ölçünlü dilde **börü* kullanılmaz. Tkm. *bôri,* Tar. *bôri,* Krg. *bôri,* Kzk. *bürt;* Özb. *bori* biçimlerinde geçer (Doeıfer TMEN II, s. 333-334; Clauson EDT, s.356).

börk 'başlık. külah, börk' [88b/l 0]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *börk - bôrki* ,..., *börke* 'başlık, külah' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *börk* 'bir çeşit kalpak, başlık' anlamında korunur (DS: Sv., Kr.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *börk* esk. notuyla yer alır. Az. *börk,* Tkm. *bôruk,* Krg. *bôruk,* Tar. *börk,* Kzk. *bürik,* Alt. Tel. Leb. Şor, Sag. Koy. *pörük* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 289; 290; Clauson EDT, s. 362).

böy 'bir çeşiJ örümcek' [253a/03]. *bkz.bi.*

böz 'bez' [44a/08]. bkz. *bez.*

bu[1] 'bu, işar·et bildiren söz' [22b/08]. Türkiye Türkçesinde *bu* aynı anlamda kullanılır.

bu[2] 'buğu, buğ, buhar' [268a/09]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu. Türkxesirde *buğ* 'buğu, buhar' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *buğu - buğ=- bit - buhu - bug* 'buğu, buhar' biçimlerine rastlanır (DS: Af, Ar., Or., Gr.). Öçünlü dilde *buğu* biçiminde kullanılır. Az. *buğ,* Tkm. *buğ,* Kzk, *bü,* Krg. *bü,* Bar. *bü,* Alt. Tel. Leb. *pü,* Özb. buğibiçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 344; Clauson EDT, s. 292).

buçyaq 'bucak, açı, köşe' [ll 7b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bucak* 'köşe' anlamında geçer (TS) Ağızlarda *bucak* 'köşe, uç, açı' anlamında korunur (DS: Af, Is.,

Ağ.). Ölçünlü dilde *bucak* aynı anlamda kullanılır. Krg. *buçkak,* KKlp. *poşak,* Tel. *pıçkak,* Şor. *pışkak,* Özb. *poçôq,* Tuv. *bışkak* biçimlerinde geçer. *bıç-* fiilinden *-yaq* ekiyle türtildiği anlaşılıyor: **bıç-yaq* > *buçşaq* > *buçak* > *bucak.* Ekin başındaki ')'- düşmüştür:

buδ- '~uymak, donmak ve ölmek' [270b/07]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *buy-* 'donmak, üşümek' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *buy- - huyu- - buz-* 'donarak ölmek, çok üşümek' anlamında korunur. Ölçünlü dilde *r'Jbuy-* kullanılmaz. (DS: Tr., Sv., Nğ.). Tkm. *buy-* (Clauson EDT, s. 298).

budγay 'buğday' [276a/04]. *buşday* > *budşay* göçüşme sonucu oluşmuş bir biçimdir. *bkz. buyday*

budun 'halk, ulus, kavim' [44b/16]. Türkiye Türkçesinde *budun* Dil Devrimiyle birlikte 'halk' karşılığı yeniden dile kazandırılmıştır.

budursın 'bıldırcın *(Cotunix)'* [128b/02]. Türkiye T~rk?esi~de *~ıl1ırcın.biçimitıde* geçer. Ağızların bir bölümünde *mildircin* biçimine de rastlanır (DS: Ant., İç.). ..Az. *bUdirçin,* Sag. *püdürçun* biçimlerinde kullanılır. Clauson'a göre *budursin, *buldursın* biçiminden *-l-*'nin düşmesi sonucu oluşmuş bir biçimdir (EDT, s.309). *bıldırcın* biçimi *güvercin* sözüne analoji yoluyla oluşmuş olabilir.

buγday (buğday *(Tirittcumi'* [43b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *buğday - huğda* biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *huğda- boğda* biçimlerine de rastlanır (DS: Tr., Gr., Sv.). Ölçünlü dilde *buğday* olarak kullanılır. Az. *huğda,* Tkm. *buğday,* TatK, *boday,* KKlp. *biyday,* Kzk, *biday,* Krg. *büday,* Alt. Tel. Kuğ, Şor, Sag. Koy. Kaça. Küer, *püday,Çuv. pôri* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 312; Eren TOES, s. 62).

buγra 'her hayvanın aygın; deve aygın' [52a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bugra - buğur* 'erkek deve, iki hörgüçlü deve' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *buğur* 'damızlık deve' (DS: Ağ., Kn.); 'burulmuş erkek deve' (Iğdır -Kr.); 'erkek deve' (Yalvaç -Isp.); 'deve yavrusu' (Divriği +Sv.) biçim ve anlamlarına rastlanır. Ölçünlü dilde *buğra* 'erkek deve, iki hörgüçlü deve' anlamında kullanılır. Az. *buğur,* Tkm. *buğra,* Kırğ, *büra,* Kzk. *büra,* Tel. *pugra,* Tuv. *büra,* Yak. *hür* biçimlerinde geçer. Yakutçadaki *bū~* biçiminin < *buğur'*dan geldiği açıktır. Bu da *buğur* biçiminin daha eski olduğunu gösterir. *buğra* biçiminin sonundaki -zr'mn bir ek olduğu anlaşılıyor. (Doerfer TMEN II, s. 295-297; Clauson EDT, s. 317-318; Eren TOES, s. 62-63).

buq- 'bükülanek kıvırmak' [136b/05]. Türkiye Türkçesinde *bük-* 'eğmekkıvırmak' anlamında kullanılır.

buqa 'boğa' (204b/13]. Türkiye Türkçesinde *boğa* biçiminde kullanılır. Az. *huğa,* Tkm. *huğa,* Krg. *buka,* Tar. *buka,* Alt. Tel. Leb. Şor. Sag. Koy. Küer. *puka,* Özb. *buka* biçimlerinde geçer. Tükçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan *dS= (buqqa)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 299-301).

buqayu 'hırsızların bileklerine takılan kelepçe' [l 12b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bukagu* 'hayvanın ayağına takılan köstek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *btxağı - bukavu ~ bokağı* 'kaçmaması için hayvanların ayağına takılan zincir, demir köstek' biçimlerinde korunur (OS: Sv., Ky., İç.). Ölçünlü dilde *bukağı* biçiminde kullanılır. Az. *buxou,* KKlp. *buyau,* Bşk. *boşau;* Krg. *boşô,* Kzk. *buşau,* Kum. *buyau,* Nog. *buyau,* Özb. *buşôu* biçimlerinde geçer. **buqa-* fiilinden *-vu* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *buqa-yu > buqayu > bukağı* (Doerfer TMEN II, s. 277-278; Clauson EDT, s. 314).

bul- 'bulmak' [138a/09]. Türkiye Türkçesinde *bul-* aynı anlamda kullanılır.

bulya- 'bulandırmak, karıştırmak, öfkelendirmek' [286a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bula-* 'karıştırmak, bulandırmak, sallamak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bula-* 'bulamak, karıştırmak' olarak kullanılır. Az. *bula-,* Tkm. *bula-.* Oğuz grubunda içses ünsüzü -y'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 337).

bulyama 'yağsız ve tatsız. bulamaç' [123b/12]. Anad.olu ağızlarında. *bulama* 'kaynamış ve çökmüş süte yumurta koyarak yapılan yemek' anlamında İ<Q!"Urtu,r.(DS:.Ar.).. Ölçünlü dilde *bulamaç* olarak kullanılır. Tkm. *bulamak - bulama,* Bşk, *bolamık,* Krg. *bulamık,* Tob. *bulamık,* Kzk. *bôlômık,* Özb. *bulamık* biçimlerinde geçer. *hulya-* fiilinden *-ma* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bulya-ma > bu/yama > bulama.* Çağdaş lehçelerde içses ünsüzü -y-'nin düştüğü görülüyor (Doerfer TMEN II, s. 321; Clauson EDT, s. 338; Dankoff CTD III, s. 80).

bulyan- *(bulya-* dön.) 'bulanmak, karışmak' [193a/09]. Türkiye Türkçesinde *bulan-* 'bulanmak, karışmak, anlamında kullanılır. Ses gelişmesi için bkz, *hulya-* .

bulyanuq ..., bulşayuq 'bulanık' (292b/l 7]. Sözcük *Divan'da* hem nun (.:,)'lu hem de y (lS)'li okunacak şekilde (~it~) yazılmıştır. Bu yüzden biz de her iki şekli vermeyi uygun bulduk. Dankoff (CTD III, s. 80) *bulşayuq* biçimini tercih etmiş, Clauson (EDT, s. 338) ise her iki biçimi de vermiş, asıl biçim olarak *bulşanuq'ıi* kabul etmiştir. Türkiye Türkçesinde *bulanık* olarak kullanılır. *bıdşan-* fiilinden *-(ı)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bul'yan-(u)q > bulşanuq > bulanıq.* Türkiye Türkçesinde içses ünsüzü -y'lef genellikle düşer.

bulyayuq 'bulanık' [262a/l 0]. bkz. *bulşanuq.*

bulıt ~ bulut 'bulut' [41a/11]. Türkiye Türkçesinde *bulut* aynı anlam~~ .~H~lır. Az. *bulud,* Tkm. *bulut,* TatK. *bolıt,* Bşk. *bolot,* Nog. *bulıt,* Blk. *bulut, KKlp;bu.lt,Kig. bulut,* Kzk. *bulıut,* Özb. *bulut,* Alt. Tel. Şor. Sag. Kaça. *pulut,* Hal. *bulit,* Tuv. *lıulut,* Yak. *bıltt,* Çuv. *pĕ7et - pölöt* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 333; ErenTI;):ES, s. 63). *bulıt* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir. Farsçada kıufümıfo.l.l, .b~ *(buliit)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 323).

bulıtlan- *(*bulıtla-* dön.) 'bulutlanmak' (199b/16]. Türkiye Türkçesinde *bulutlan-* aynı anlanıda kullanılır.

bulun 'esir, tutsak' [lOla/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bulun* 'tutsak, esir' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"bulun* kullanılmaz. *bul-* fiilinden *-(u)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bul-(u)n > bulun* (Clauson EDT, s. 343; DankoffCTD III, s. 80).

bulun- *(bul-* dön.) 'bulunmak' [170a/08]. Türkiye Türkçesinde *bulun-* ayın anlamda kullanılır.

buluş- *(bul-* işt.) 'buluşmak' [161b/11]. Türkiye Türkçesinde *buluş-* aynı anlamda kullanılır.

bulut 'bulut' [264b/05]. bkz. *bulu*

burçaq 'burçak, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi *(Vicia ervillaş'* [lI 7b/15]. Türkiye Türkçesinde *burçak* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *burçak,* Kaz. *bò*ırçak, Krg. *burşak,* Tar. *purcak* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da burçak olarak kullanıhr. *bur-* 'kokmak, kokusu yükselmek' fiilinden *-çaq* ekiyle türetilmiş olduğu düşünülebilir: *bur-çaq* > *burçak* (Doerfer TMEN II, s. 281; Clauson EDT, s. 357).

burhan 'put, buda' [87a/08]. Türkiye Türkçesi11d.e. *~urhpn* özel ad olarak kullanılır.

burış 'deride ve elbisede olan buruşukluk' [92b/12]. Türkiye Türkçesinde *buruş buruş* 'çok buruşmuş' anlamında ikileme olarak kullanılır.

burun 'burun, öne doğru çıkıntı yapan yer; önce' [IOla/03]. Türkiye Türkçesinde *burun* aynı anlamda kullanılır. *Az. burun,* Tkm. *burun,* TatK. *boron,* Nog, *burtn,* Sart, *burun,* Krg, *murun,* Kzk. *munn,* KKlp. *murtn,* Sag. Koy. Kaça. *purun,* Yak. *murun* biçimlerinde geçer. *bur-* 'kokmak' fiilinden *-(u)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bur-(u)n* > *burun* (Clauson EDT, s. 366-367; Eren TDES, s. 64)

burunduq 'yular, buruna geçirilen yular' [125b/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *burunduk - burunduruk* 'deveyi zapt ve idare edebilmek için burunlarına takılan ağaç veya halka' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *burunduruk* 'hayvanların burunları üzerine takılan kıskaç' biçiminde korunur (DS: Or., Kn., İç.). Ölçünlü dilde *burunduruk* biçiminde kullanılır. Tkm. *burunluk,* Krg. *murunduk,* Kzk. *murtndtk,* Tuv. *burunduk* biçimlerinde geçer. *burun* sözünden *+duruq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **burun+duruq* > *burunduq - burunduruk* (Brockelmann OGM, § 12; Clauson EDT, s. 368; Dankoff CTD III, s. 81; Eren TDES, s. 64). Türkçeden Moğolca ve Rusçaya. da. geçmiştir. Farsçada kullanılan J.ıl.>: *(burunduq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer ~NII, s. 290).

burunla- 'buruna vurmak' [297a/15]. Anadolu ağızlarında *burunla-"* 'burnu ile itmek; beğenmemek (mec.)' anlamında kullanılır (DS: To., Es.). Ölçünlü dilde *"burunla-* kullanılmaz.

buruş- '(yüz) buruşmak' [I 58b/O1]. Türkiye Türkçesinde anlamı genişleyerek her nesne için *buruş-* 'düzgünlüğü bozulmak, kırışıklık ve katlanmalar olmak' anlamında kullanılır.

burut- *(bur-* et.) 'buğulandırmak, kokutarak yellenmek, osurmak' [209a/02]. Anadolu ağızfarında *burut-* 'yellenmek, osurmak' anlamında korunur (DS: Akkışla=-Ky.). Ölçünlü dilde **burut-* kullanılmaz.

bus 'buğu, buhar' [249a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *P:* ile *pus* 'sis, duman' anlamlannda geçer (TS). Anadolu ağızlarında *bus* 'sis' anlamında korunur (DS: To., Mr., Gaz.). Ölçünlü dilde *pus* 'görüş uzaklığını azaltmayan hafif sis' anlamında kullanılır. Kum. *pus,* Şor. *pus,* Tuv. *bus* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 370).

bus- 'pusu kurmak, tuzak kurmak'[l35a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *p-* ile *pus-* 'sinmek, saklanmak, siper içine girip gizlenmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *bus-* 'gizlenerek bir konuşmayı dinlemek' anlamında geçer (DS: Kr., Vn.). Ölçünlü dilde *pus-* aynı anlanıda kullanılır. Az. *pus-,* Tkm. *bus-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s.371).

busar- 'sislenmek, buharlanmak' [154b/04]. Anadolu ağızlarında kullanılan *busarık* (< *busar-ık*) 'sisli, tozlu, bulutlu' sözcüğünün *busar-* fiilinden türediği açıktır (DS: Af., Is.).

busuy 'pusu, tuzak' [94a/01]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *P:* ile *pusu koy-* 'pusu kurmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkiye Türkçesinde *pusu* aynı anlamda kullanılır. Az. *pusgu,* Kum. *pusyun* biçimlerinde geçer. *bus-* fiilinden *-(u)y·* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bus-(u)y* > *busuy* > *pusu.* Oğuz grubunda· souses ünsüzü--y'Ier genellikle düşer (Clauson EDT, s. 373; DankoffCTD III, s. 82). Türkçeden Farsçaya j.ı, (*busū*) ve Balkan dillerine de geçmiştir (Doerfer TMEN II, s. 291).

buş- 'sıkılmak, canı sıkılmak, usanmak' [135a/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *buş-* 'öfkelenmek, kızmak anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"buş-* kullanılmaz.

but 'but, vücudun diz ile kalça arsındaki bölümü' [247b/13]. Türkiye Türkçesinde *but* aynı anlamda kullanılır. Az. *bud,* Tkm. *büt,* Nog. *but,* KK.lp. *put,* Krg. *put,* Kzk. *but,* Sart. *hut,* Alt. Tel. Şor. Sag. Koy. Kaça. Küer, *put,* Yak. *büt* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 297; Eren TDES, s. 65).

butan- (*buta-* dön.) 'budanmak' [169b/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *budan-* aynı anlamda kullanılır.

butt- ~ ***buta-*** 'budamak' [296a/l 7]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *buda-* aynı anlamda kullanılır. *butt-* biçimi Uygurcaya özgü daralma özelliğini gösterir.

butuq ~ **butaq** 'budak, dal' [95a/13]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkç~si11.q~ *bıığak* ,_ *butak* 'dal; şube\ anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *butak* 'dal, buqaj<.) qiçjµıi11de korunur (DS: Kn.). Ölçünlü dilde ötümlü *-d-* ile *budak* olarak kullanılır. ~. *ğyğag,* .rrkm. *püdaq,* Bşk. *botaq,* Kzk. *botaq,* KKlp, *putaq,* Krg. *butaq,* Özb. *butaq,* Kum. Nog. *butaq,* YUyg. *putaq,* Tu''· *butıq,* Yak. *butıq* biçimlerinde geçer. *butı* - *t9~ta-* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *butt-* - ****buta-*** > *butıq*>- *butaq* > *budak* (Poeıfer TMEN II, s. 329-330; Clauson ôn EDT, s. 301-302; DankoffCTD III, s. 82).

butuqlan- ~ **butaqlan-** 'budaklanmak, tomurcuklanmak, kqijı:u-ac~Ynlmak'[200a/02]. Türkiye Türkçesinde *budaklan-* 'dallanmak, kollara ayrılmak' anlamında kullanılır. bkz. *butıq*

buyun (Oğz) 'kavim, ulus' [260a/06]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği *buyun* (< **buJun)* gerek eski Anadolu Türkçesinde gerekse günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

buyur- (Oğz.) 'buyurmak, emretmek' [263b/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *buyur-* 'emretmek; (saygı gösterilen kimse) söylemek, demek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *buyur-* aynı anlamlarda kullanılır. *Az. buyur-,* Tkm. *buyur-* (Clauson EDT, s. 387-388).

buz 'buz' [5lb/16]. Türkiye Türkçesinde *buz* aynı anlamda kullanılır. *Az. buz,* Tkm, *büz,* TatK. *boz,* Bşk. *boz,* Nog. *buz,* Krg. *muz,* Kzk. *muz,* KKlp. *muz,* Tar. *muz,* Alt. Tel. *mus,* Kıığ. Sag. Koy. Kaça, Küer, *pus,* Yak. *büs - müs,* Çuv. *par - pôr* biçimlerinde geçer (Doerfer TME:NII, s. 386; Clauson EDT, s. 389; Eren TOES, s. 65).

buzaγu 'buzağı, sığır yavrusu' [112b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *buzağu - buzağı ~ buızakı* biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *hıza* (OS: Dz., Bo., *Zn.)-bızağ* (Gr. Yz.j-« *bızarğa* (Vakfıkebir, Beşikdüzü -Tr.) - *bızık* (Hat.) - *bozağı* (Kn.) - *buzak* (Mn., Kü., Çayeli -Rz., Çarşıbaşı -Tr.) biçimlerine de rastlanır. Ölçünli.i dilde *buzağı* biçiminde kullanılır. *Az. buzav,* Tkm. *buzav,* TatK. *btzau,* Bşk. *bıôau,* Krg. *muzô,* Kzk. *buzau,* Bar. *puzau,* KK.lp. *bızav - buzav,* Nog. *buzav,* Tel. Kumd. Alt. *pozü,* Şor. Sag. *pusa,* Soy. *pıza,* Hak. *pızo,* Tuv. *bızd,* Çuv. *pôru* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada XIII. yy. *buzağu*, XV. yy. *buzawu* biçimlerinde kullanılır. *"buza-* fiilinden *-yu* ekiyle kurulmuş bir türev olduğu anlaşılıyor, ancak Divan' da böyle bir fiilin varlığına rastlanmıyor (Clauson EDT, s. 391; Eren TOES, s. 65-66).

buzaγula- 'buzağı doğurmak' [241b/08]. Türkiye Türkçesinde *buzağıla-* aynı anlamda kullanılır.

buzluq 'buzluk, buz saklanılan yer' [I 17b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *buzluk* aynı anlamda kullanılır. *Az. buzlug,* Tkm. *buzluk,* Bşk. *boôlok* biçimlerinde geçer. *buz* sözünden *+luq* ekiyle türetilmiştir: *buz+luq* > *buzluk* (Clauson EDT, s. 391; Dankoff CTD III, s. 83). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan Jl~ *(büzluq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 336).

bügri 'eğri büğrü' [106b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bügri* 'kambur, eşi.k, tü111.sek' olarak geçer (TS). Ağızlarda *bukrü - büğrü* 'kambur' biçimlerinde korunur (OS: Af, Ky.). Ölçünlü dilde *eğri büğrü* biçiminde ikileme olarak kullanılır. *biigrİ* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir .

bük 'sık ağaçlık' [64b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bük* 'sık fundalık, çalılık' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bük* 'ova ve dere kıyılarındaki çalı ve diken topluluğu' anlamında korunur (OS: Kü., Ks.). Ölçünlü dilde *bük* aynı anlamda. kullanılır. Tuv. *bük,* Hak. *buk.* Eski Kıpçakçada da *bük* olarak geçer (Clauson EDT, s. 324).

bük- 'kusuncaya kadar yemek, doymak' [137a/12]. Yenisey Yazıtlarında da geçen bu sözcüğün (Orkun ETY, s. 789) Kıbrıs ağzında aynı anlamda korunduğu tarafımızdan saptanmıştır.

bükül- 'bükülmek, kesilmek' [167b/09]. Türkiye Türkçesinde *bükül-* 'eğrilmek, kıvrılmak, katlanmak' anlamında kullanılmaktadır.

büküm etük (Oğz) 'kadın ayakkabısı' [lOOa/11].Kaşgarlı'rın Oğuzca olarak belirttiği **büküm ed'ik* Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

bün (Oğz) - mün (Türklerce) 'çorba' [86a/13]. Kaşgarh'nı Oğuzca kaydıyla verdiği *bün* sözcüğü Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kullanılmaz.

bürçek 'perçem' [117b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bürçek - pürçek; bürçuk - pürçük* 'alından ve şakaktan sarkan saç, kakül' biçimlerindegeçer (TS). Ağızlarda *burçek* 'saç, kakül, zülüf anlamında korunur (DS: Dz., Ama., Vn.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *purçek* hlk. notuyla yer alır. Krg. *bürçök,* Kzk. *burşik,* Özb. *burçak* biçimlerinde geçer. *bur-* fiilinden *-çek* ekiyle türtilmiş olabilir: *hür-çek* > *burçek - pürçek* (Doerfer TMEN II, s. 281-282; Clauson EDT, s. 357; DankoffCTD III, s. 83).

bürge 'pire' [108a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *hüre* 'pire' olarak geçer (TS). Ağızlarda *hüre* (Belen -Ada.) - *bürg«* (Divanyolu -İst.) - *burçe* (Kırım ve Köstence göçmenleri, Başhöyük, Kadınhanı -Kn.) 'pire' biçimlerine rastlanır. Ölçünlü dilde *p-* ile *pire* biçiminde kullanılır. Tkm. *hüre,* KKlp. *pire,* Kaz. *borça,* Kum. *burçe,* Nog. *burşe,* Krg. *pire,* Kzk. *pire,* Özb. *pire* biçimlerinde geçer. **hür-* 'burmak' fiilinden *-ge* ekiyle türetilmiş olabilir: *"bür-ge* > *bürge - hüre - pire* (Clauson EDT, s. 362; TDAY 1966, s. 25). Oğuz grubunda içses ünsüzü g'ler genellikle düşer.

bürgelen- 'öfkeden pire gibi sıçramak, pirelenmek' [267a/10]. Türkiye Türkçesinde *pirelen-* 'kuşkulanmak; rahatsız olmak (mec.) ve pirelenmek' anlamında kullanılır.krş. *burge*

bürün- *(bür-* dön.) 'bürünmek, örtünmek, kaplanmak' [169b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bürün-* 'giyinmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *bürün-* aynı anlamlarda kullanılır.

bürünçük 'kadın baş örtüsü' [SSa/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *burüncek* 'kadın örtüsü' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *buruncuk>- bürümcek* 'ham ipekten dokunmuş bez' anlamında korunur (DS: Is., Gr. Tk). Ölçünlü dilde *bürümcük* 'ipekbez' biçiminde kullanılır. *bürün-* fiilinden *-çuk* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *bürun-çuk* > *bürüncük - bunmcek* (Clauson EDT, s. 367; Dankoff CTD III, s. 83).

büt- 'bitmek, yaratılmak, doğmak' [207a/07]. Çağdaş Türkiye Türkçesinde *s* ile *bit-* 'bitki, sa, gibi şeylerin çıkması, yaratılması, doğması' biçiminde kullanılır.

bütün 'doğru dürüst, sahih, bütün' [60a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *bütün* 'mükemmel, tamam, sağlam, eksiksiz, parçalanmamış' anlamında geçer (TS). Ölçünlü

dilde *bütün* 'eksiksiz, tam' anlamında kullanılır. Az. *bütün,* Tkm. *biuin,* Özb. *butun,* Alt. Tel Leb. Şor. Sag. Koy. *püdun* biçimlerinde geçer. *büt-* 'bitmek' fiilinden *-(ü)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *büt-(ü)n* > *bütün* (Clauson EDT, s. 306; Dankoff CTD III, s. 84). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan *(bütün)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s. 267-268).

bütünle- 'gerçekliğini aramak' [297a/14]. Türkiye Türkçesinde *bütünle-* 'eksiksiz duruma getirmek, tamamlamak' anlamında kullanılır.

C

cinçü (Oğz. Kıp.)-yinçii 'inci' [105b/10]. bkz. Sesbilgisi,s.7.6.

cuγdu (Oğz. Kıp.) - yuydu 'devenin uzamış olan tüyü' [229a/09]. bkz. Sesbilgisi,s. 7.6.

Ç

çaçır ~ (Oğz.) çaşır 'çadır' [102b/17]. Kaşgarlı, Oğuzların *çaşır* biçimini kullandıklarını belirtir. *Divan'da çaşır* yanında *çatır* biçimi de geçer (bkz. *çatır).* Ağızlarda *çaşır* 'dört tarafi düzeltilerek çatı üzerine döşenen ağaç' (DS: Avanos -Nş.); 'kıldan dokunmuş bez' (Çal-Dz.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *"çaştr* geçmez.

çaδan 'akrep' [l03b/13]. Anadolu ağızlarında *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *çayan* 'akrep' (DS: Or., Sv., Gr.); 'kırkayak, çıyan' (Isp.; :Of, Nğ.); 'yılan' (To.); 'yengeç' (Yz.) anlamlarında geçer. Ölçünlü dilde *çıyan* 'zehirli bir böcek' biçiminde kullanılır. Tkm. *içyan,* Nog. *şayan* 'yengeç', Krg. *çayan,* Kzk. *şayan,* KK1p. *şayan* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada (XIII. yy.) *çayan* - (XV. yy.) *çıyan* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s. 403; Eren TOES, s. 91).

çağıla- 'çağlamak, (sular) köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir biçimde akmak' [293b/15]. Çağdaş Türkçede *çağla-* aynı anlamda kullanılır.

çağır 'şarap, şıra' [92a/01]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çagır - çakır* 'şarap' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çakır* 'karışık içki, şarap' biçiminde korunur (DS: Kerkük, Kn.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *çakır* 'şarap' esk. notuyla yer alır. Az. *çaar,* Tkm. *çakır,* Kar. *çağır,* Tar. *çegir,* Kum. *çağır,* Nog. *şağtr* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 77~ Clauson EDT, s. 409).

çağırı 'doğan kuşu' [104b/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çakır* 'doğan ile atmaca arasında bir av kuşu' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda da *çakır* 'bir çeşit kuş>biçiminde kullanılır (OS: Kn.). Ölçünlü dilde *çakır* 'doğan kuşu' biçiminde yer alır.

çağışa- 'çağıl çığul etmek, takılan süs eşyası ses vermek' [285a/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çaxşa-* 'sarsılıp gevşemek, kağşamak' anlamında g~ç~r (TS). Ağızlarda *çahşa-* (OS: Gürün -Sv.) - *çağşa-* (Kü., El.) 'gevşemek, birbirinden ayrılmak, eskimek' anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *"çahşa-* kullanılmaz. Tkm. *çağşa-* biçiminde geçer. *çaqış* (< *çaq-(ı)ş)* sözünden *+a-* ile türetildiği düşünülebilir: *+çaqış+a-* > *"çaqşa-* > *çaxşa-* (Clauson EDT, s. 412).

çağışaq 'dağ tepelerindeki taşlık yer' [118b/07]. Anadolu ağızlarında *çağşak- şahşak* 'aşınarak dökülmüş dağ veya duvar yığıntısı, moloz' anlamında korunur (DS: Nğ., Kn., Ant.).

Ölçünlü dilde *"çahşak* kullanılmaz. *çaxşa-* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *şaxşa-q > çahşak= çağşak* (Clauson EDT, s. 412; Dankoff CTD III, s. 88).

çaq 'bir şeyin özünü, aynım bildiren kelime; "tam, işte, aynı" sözleri gibi' [84a/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çak ''' çax - çağ* 'ta, tam, tamam; sırf, sade, salt, yalnız' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *çak* 'ta, işte; en son, ancak' anlamlarında korunur (OS: Ba., Brs., Krk.). Ölçünlü dilde **çak* kullanılmaz. Tkm. *çağ,* Krg. *çak,* Kzk. *şak, l{Klp. şak,* Nog. *şak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 404).

çaq- (Oğz.) 'çakmak, eriştirmek; kışkırtmak' [136b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çak-* 'iyice anlatmak, bildirmek, tanıtmak; yansıtmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çak-* 'vurarak sokup yerleştirmek; anlamak, sezinlemek; ışık çıkmak' anlamlarında kullanılır. Az. *çax-,* Tkm. *çak-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 405).

çaqıl- *(çaq-* ed.) 'çakılmak, ateş çakmak, eriştirilmek' [167b/16]. Türkiye Türkçesinde *çakı/-* 'çakma işi yapılmak' anlamında kullanılır.

çaqın- *(çaq-* dön.) 'çakınmak' [I 7la/l 7]. Türkiye Türkçesinde sözcüğün türevi *çakıntı* (< *çakın-u;* 'şimşek, şimşek çakması' biçiminde kullanılır.

çaqır 'gök gözlü, çakır gözlü' [92a/02J. XVII yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çakır* 'bir gözü mavi, bir gözü kara olan' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çakır* 'mavi hareli göz' anlamında kullanılır. Krg. *şaşır* biçiminde geçer (Doerfer TMEN III, s. 77; Clauson EDT, s. 409).

çaqış- (*çaq-* işt.) 'çakmakta yardım ve yarış etmek' [160b/16]. Çağdaş Türkçede *çakış-* 'bir-birine geçip kenetlenmek, söz yarışı etmek' gibi değişik bir anlamda kullanılır.

çaqlan- 'çalkanmak' [128b/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çalkan-* 'yerinde duramamak, sarsılmak' anlamında geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *çalkan-* aynı anlamda kullanılır, *çalkan-* biçiminin göçüşme sonucu oluştuğu anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 407-408; Dankoff CTD III, s. 87).

çaqmaq 'çakmak, yakma aracı' [118b/12]. Türkiye Türkçesinde *çakmak* aynı anlamda kullanılır. Az. *çaxmag,* Tkm. *çakmak,* KKlp. *şakmak,* Krg. *şakpak,* Kzkı. *çakma,* Bşk. *sakma*, Nog. *şakpa,* Özb. *çakmak,* YUyg. *çakmak,* Çuv. *çakma* biçimlerinde geçer. *çaq-* fiilinden *-maq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *çaq-maq > çakmak* (Clauson EDT, s. 408; Dankoff CTD III, s. 87). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan.jta; *(çaqmiiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 80-81).

çaqrış- (Oğz. *"çaqır-* işt.) 'çağrışmak, birbirini çağırmak, hep birlikte yaygara koparmak' [186~03]. Türkiye Türkçesinde ötümsüz *-g-* ile *çağrış-* aynı anlamda kullanılır (Clauson EDT, s. 41 I; Dankoff CTD III, s. 87).

çaqtur- (*çaq-* et.) 'çaktırmak, iki kişiyi kızıştırmak' [179a/08]. Türkiye Türkçesinde *çaktır-* 'çakma işini yaptırmak, birinin sezmesini sağlamak' anlamlarında kullanılır.

çal 'alaca, kır' [257a/12]. Anadolu ağızlarında *çal* 'ala renk; çıplak yer, kır' (DS: Tr., Vn., Ks., Sv.); 'kül rengi' (Ünye -Or.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *çal* hlk. notuyla yer alır. Az. *çal,* Tkm. *çal,* Tel. Küer. *çal,* Özb. *çal* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 417). Birçok komşu dilde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen JL.J. *(çiil)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 31).

çal- 'yere çalmak, vurmak, yenmek; söz kulağa çalmak' [138b/03]. Türkiye Türkçesinde *çal-* aynı anlamlarda kullanılır.

çaldır çaldır 'ses ifade eden bir söz' [l 15b/Ol]. Anadolu ağızlarında *çaldır çaldır* 'madem paraların ses çıkarması' anlamında geçer (DS: İç., Ant.). Ölçünlü dilde **çaldır çaldır* kullanılmaz.

çalın- *(çal-* dön.) 'kendini yere atmak, çalmak, kulağına söz erişmek' [l 7lb/05]. Çağdaş Türkçede *çalın-* aynı anlamlarda kullanılır.

çalış- *(çal-* işt.) 'bir şeyin çatlakları, ekleri, araları açılmak; güreşmek' [162a/Ol]. XIV. yüzyıl .Anadolu Türkçesinde *çalış-* 'vuruşmak, çarpışmak, savaşmak, kılıçlaşmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çalış-* 'bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak; işi veya görevi olmak, işlemek' gibi eski anlamlarından bütünüyle farklı bir anlanıda kullanılır.

çaltur- (Oğz. *çal-* et.) 'yere çeldirmek, yere çaldırmak, aranmasını emretmek, işittirmek için çağırtmak' [179b/01]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği bu söz Türkiye Türkçesinde eski anlamınındışında bir anlam kazanmıştır.

çanaq (Oğz.) 'kap kacak, çanak; tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap' [27b/l 7]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çanacuk* 'küçük çanak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çanak* aynı anlamda kullanılır. Az. *çanag,* Tkm. *çanak,* Kzk. *şanak* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *çanak* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 325). Türkçeden Moğolca, Rusça'nın yanı sıra Kafkas ve Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan Ju.r *(çaniiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 101-102).

çapaq 'Türk gölünde bulunan ufak bir balık' [96a/l I]. Kaşgarlı, *çapak er* biçiminde kullanıldığında 'soysuz, mayası bozuk, sütsüz adam' anlamına geldiğini kaydeder. Anadolu ağızlarında *çapak (balığı)* 'sazan soyundan, karnı kanatlı ve sarı pullu tatlı su balığı' anlamında korunur (DS: Is., Ay., Ba.). Ölçünlü dilde *çapak* 'sazan soyundan bir tatlı su balığı *(Abramis brama)'nın* adı olarak kullanılır. Az. *çapağ,* Tkm. *çapak,* Krg. *şapak,* Kzk, *şabak,* KKlp. *şabak,* TatK. Blk. *çabak,* Alt. Tel. Leb. *çabak,* Şor. *şapak,* Tuv. *şavaya* , Çuv. *supax* biçimlerinde geçer. Doerfer, Lokotch'ın (Lok 31) Farsçadan alındığı yönündeki açıklamasına karşı çıkarak *-q* ile türetilmiş, bütünüyle Türkçe bir sözcük olduğunu dile getirmiştir. Ancak sözcüğün kökü saydığı *çap (±)* konusunda herhangi bir görüş belirtmemiştir (TMEN III, s. 46-47). Eren de *çap-* kökünün bir türevi olduğunu ileri sürmüş, kökün anlamı konusunda açıklamada bulunmamıştır (TDES, s.

79). Clauson ise Rusçada aynı anlamda kullanılan *chebak* 'bream' sözüne dikkat çekmekle yetinmiştir (EDT, s. 395).

çapγut 'paçavra, bez parçası; şilte' [114a/05]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çapıt* 'bez, paçavra' anlamında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *çapıt*>- *çaput'* eskimiş bez parçası' biçimlerinde görülür (DS: Af', Uş., Mn.). Ölçünlü dilde *çaput* biçiminde kullanılır. Eski I<ıpçakçada da *çaput* olarak geçer. Clauson, *çap-* kökünden *-yut* ekiyle türetildiğini belirtmiştir: *çap-yut*> *çapyut* 'içi pamuk doldurulmuş zırh'> *çaput* (TDAY 1966, s. 27; EDT, s. 396). Oğuz grubunda ekin başındaki *-y-* düşmüştür. Sözcüğün 'paçavra;' bez parçası' anlamını sonradan kazandığı anlaşılıyor. Farsçada kullanılan~ - ~ *(çabyut '". çaybut)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer, TMEN III s. 71).

çapın- *(çap-* dön.) 'kamçılamak, yüzmek' (171a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çapın-* 'hızla hareket etmek, atılmak, saldırmak, hızlı koşmak' anlamlarında geçer (TS). 4\-ğızlarda *çapın-* 'yapmaya çalışmak, hızlı davranmak' anlamında kullanılır (DS: Bo.). Qlçünlü dilde *çapın-* kullanılmaz.

çar (çur) 'abur cubur' [82a/06]. Türkiye Türkçesinde *çarçur* 'gereksiz yere harcama' anlamında kullanılır. Yansımabir ikileme olduğu anlaşılıyor.

çarla- 'cırlamak, ağlamak, bağırmak' [287a/13]. Anadolu ağızlarında *cırla-* 'ince bir sesle ağl~mak, bağırıp çağırmak' biçiminde geçer (DS: Dz.,Or., Tr., Ay.). Ölçünlü dilde de *cırla-* biçiminde kullanılır. Yansıma sözcük olduğu için aralarındaki fonetik farklılık doğal karşılanmalıdır.

çart (çur11) 'parça, her şeyin küçüğü, döküntüsü' [86b/08]. Anadolu ağızlarında *çarı* 'suların getirdiği çörçöp' anlamında kullanılır (DS: Gm.). Ölçünlüdilde **çart* kullanılmaz

çaruq 'tabaklanmamış sığır derisinden yapılan ilkel bir ayak giyeceği, çarık' [96a/13]. Anadolu ağızlannda *çaruk* biçiminde korunur (DS: Tr., Gr., Rz.). Ölçünlü dilde *çarık* biçimi9-<ie kuµanılır. Az. *çarrı,* Tkm. *çarıq,* Krg. *çarıq,* Blk. *çarık,* Kzk. *şarıq,* Yak'. *şqr'i* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *çaruk* biçiminde kullanılır (Clauson EDJ.',ş. 4.gş; Ereın TDES, s. 80). Farsçada kullanılan *t-'.>'lll-* - JJ~ *(çaruy - çaruq)*].'pfk:Ç~~n alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 23).

çaşır (Oğz.) 'çadır' [102b/17]. bkz. *çaçtr*

çat (Oğz.) 'kuyu' [8la/05]. Kaşgarlı'nm Oğuzca olarak belirttiği çq(.~p;z;cµğü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılmaz.

çat- (Oğz.) 'kuzuyu koyuna katmak' [207a/08]. XIV. yüzyıl Aıiadôlü Türkçesinde *çat-* 'birbirine bağlamak, tutturmak; parçalan birbirine tutturmak; karşılaşmak, dokunmak, çarpmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *çat-* 'iki B~f~~yı pirbirine birleştirmek, ilişti rmek' anlamında kullanılır (DS: Kerkük). Ölçünlü dild~ çqt-. Divan'dakinden farklı anlamlar kazanmıştır.

çatır[1] 'çadır' [102b/16]. Divan'da 'çadır' anlamında *çaçır* ve *çaşır* (Oğz.)sözcükleri de geçer. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *çadır* 'kadınların başlarına örttükleri büyük beyaz bez, çarşaf ve *çadır dut-* 'çadır, perde germek; çadır kurmak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *çadır* 'şemsiye, kefen, yorgan çarşafı, kadınların örtündükleri alacalı veya düz renkli çarşaf anlamlarında da kullanıldığı görülür (DS:<Ay., To.). Ölçünlü dilde *çadır* 'bezden yapılan göçebe barınağı' anlamında kullanılır.>A.z: *çadır,* Tkm. *çadır,* Blk. *şatır,* Krg. *çatır,* KKlp. *şatır,* TatK. *çatır,* Özb. *çôdtr,* Bşk; *satır,.Kum. çatır,* Sag. Koy. *sadır,* Nog. *şatır,* Alt. Tel. *çadır,* Şor. *şadır,* Tuv. *çadır,* Çuv. *çatar* biçimlerinde geçer. Kökeni konusunda iki farklı görüş vardır: Birinci görüş Tiifl$:Ç~ bir türev olduğu yönündedir. Vambery, Nemeth gibi araştırmacılar Türkçe *çat-* kökünün bir türevi olduğunu dile getirmişlerdir. İkinci görüş ise Farsçadan alındığı yönündedir. Bu görüş Doerfer ve Poppe tarfindan savunulmuştur (Doerfer TMEN III, s. 16-22; Clauson EDT, s. 403; Eren TDES, s. 75).

çatır[2] 'nışatır' [102b/l 6]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *çadır uşağı* 'bir çeşit zamk' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 496). Çağdaş Türkçede *çadır uşağı* 'özsuyu hekimlikte kullanılan bir bitki *(Dorema ammoniacum)'* anlamında söz grubu olarak kullanılır.

çaw 'şöhret, şan, ses' [196a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çav* 'yüksek ses' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çav* 'şöhret' anlamında kullanılır (DS: Ng.). Ölçünlü dilin Sözlüğünde *çav* esk.. notuyla yer alır. Tkm. *çav,* K.rg. *çu,* Alt. Leh. Tel. *çap* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 393).

çavlı 'şahin kuşu' [109a/04]. Türkiye Türkçesinde *çavlı* 'henüz ava alıştınlmamış doğan yavrusu'na verilen ad olarak geçer. Anadolu ağızlarında *çavlı* 'şahin kuşu' anlamında korunur (DS: İz.).

çavuş 'çavuş savaşta safları düzelten ve askeri zülum etmeye bırakmayan kimse,' [93a/06]. Eski Türkçede *çabış* 'başkumandan' biçiminde geçer (Tekin TY, s. 57). T~rlcire Türkçesinde *çavuş* 'onbaşıdan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan errütbe,şi; amele başı' anlamlarında kullanılır. Ağızlarda 'huni' (DS: Isp., Dz., Ay.); 'fes ibiği' (Çkf.) anlanılarına da rastlanır. Tkm. *çavuş* 'fısıltı'. Doerfer, Zachoder'ıı (}re~federı, Brückner'in ise Farsçadan alındığı yönündeki açıklamalarının doğru olınadışınL. dile gftirmiştir. Ona göre Vambery, Gombocz ve Melich'in öne sürdükl~ri gibL!ürkçe **çav* 'ç-ağrı' kökünden türemiş olma olasılığı yüksektir. *çavuş* sözcüğünün Türkmencede 'fısıltı' anlamına gelmesinin bu görüşü güçlendirdiğini belirtmiş;< hlıc:ak tam emin olamadığnn da eklemiştir. Farsçada kullanılan .Jt,4, *(çavuş)* Türkçeden alınmıştır (TMEN III, s. 35-38).

çeçek 'çiçek' [36b/06]. Türkiye Türkçesinde *çiçek* biçiminde kullanılır. Az. *çiçek,* TatK. *çiçek,* Nôg, *şeşek,* KKlp. *şeşek,* Kzk. *şeşek,* Özb. *çeçak,* Alt. Tel. *çiçek,* Tar. *çeçek,* Tuv. *çeçek,* Çüv. *seske* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *çeçek* biçiminde kullanılır (Clauson

EDT, s. 40O;rEren TDES, s. 91-92). Kökeni konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Gombocz, Macarcada 'yapraklar' anlamına gelen *csecs* sözcüğünün eski Çuvaşça **çeç* sözünden g:~lğini belirtir. Bu sözün Ana Türkçede de **çeç* biçiminde bulunduğunu öne sürer. *çeçek* sözünün **çeç* kökünden *-ak* ekiyle türetilmiş olabileceğini, Türkçede bu ekle kurulmuş birçok örneğe rastlandığını dile getirir. Ramstedt, iki olasılık üzerinde düşünür: Birincisi **çeç* kökünden türetilebilir, ikincisi 'düğümü çözmek, açmak' anlamına gelen *sāç- > çeç/* fiilininbir türevi de olabilir. Doerfer, **çeç* kökünü akla yakın bulurken, ikinci görüşü şi.ipheyle karşıladığımbelirtir (TMEN IH, s. 57-59).

çeçeklen- 'çiçe:}genmek'[200a/17]. Türkiye Türkçesinde *çiçeklen-* aynı anlamda kullanılır.

çeçeklik 'çiçeklik' [127a/15]. Türkiye Türkçesinde *çiçeklik* aynı anlamda kullanılır.

çek- 'çekmek, çekerek bağlamak, sıkılan oku çekmek' [13 Sa/Ol]. Türkiye Türkçesinde *çek-* aynı anlamlarda kullanılır.

çekük 'serçeyebenzeyen alacalı bir kayalık kuşu' [205a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çekük ~ çekik* 'tarla kuşu, turgay' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çekik* 'serçe büyüklüğünde tarla kuşu' anlamında korunur (DS: Dz., Mğ., Mr.). Ölçünlü dilde *"çekik* kullanılmaz.

çekük (Oğz) 'çekiç' [205a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-ç* ile *çeküç* biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *çekü̇g* 'çekiç' biçiminde korunur (DS: Gr). Ölçünlü dilde *çekiç* biçiminde kullanıl Az. *'çekte,* Tkm. *çekiç,* Kaz. *çukeç,* KKlp. *şôkkţ,* Kum. *çôküç,* Nog. *şôkiş* biçimlerinde geçer. Doerfer, *çekük* sözünün Farsça *çeküş'ten* geldiğini belirtir. Farsçanın bütün lehçelerinde kullanıldığını, bunun da Farsça kökenli olduğunun bir kanıtı sayılması gerektiğini vurgular. Ona göre *çekuk* biçimi benzeşme sonucu oluşmuştur (TMEN III, s. 85-87). Clauson, Türkçe *çek-* fiilinin türevi olabileceğini bir olasılık olarak belirtir. Osmanlıcada kullanılan *çekuç* biçiminin bir geri alıntı olduğunu öne sürer. Türkçe *çekuk* Farsçada *çekuç= çekuş* biçiminialmış, Osmanlıcaya geri dönmüştür (EDT, s, 415).

çekürge (Oğz.) 'çekirge, uzun art bacaklarına dayanarak sıçrayabilen bir böcek' [123a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çekürge* biçiminde geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *çekürge* biçimi korunur (DS: To., Sv.). Ölçünlü dilde *çekirge* biçimi kullanılır. Tkm. *çekirtge,* TatK. *çekirtke,* KKlp. *şegirtke,* Kzk. *şegirtke,* Krg. *çegirtke* biçimlerinde geçer (Eren TDES s. 83). *"çektr-* fiilinden *-ge* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *çekir-ge* > *çekirge.* Clauson, *çekir-* fiilinin *çek-'in* ettirgen çatılısı olabileceğini belirtir (TDAY 1966, s. 25). Ona göre *çekirtge'nin* özgün biçim olduğu düşünülebilir (EDT, s. 416-417). Eckmann ise *çekirge'yi* özgün biçim saymış, *çekirt-*e'deki *-t-'yi* bir ünsüz türemesi olarak göstermiştir (TDAY 1955, s. 14).

çelpek 'göz çapağı' [120b/08]. Türkiye Türkçesinde *çapak* biçiminde kullanılır. Krg. *çelpek,* Kzk. *şelpek,* Özb. *çalpak* biçimlerinde geçer. *çapak* biçiminin -Pnin düşmesi sonucu oluştuğu anlaşılıyor. Bu biçimin ortaya çıkmasında *çapak< *çepek < çelpek* gibi bir ses gelişmesi izlediği düşünülebilir.

çelpe:.lden- 'çapaklanmak' (203a/04]. Türkiye Türkçesinde *çapaklan-* aynı anlamda kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *çelpek.*

çepiş 'altı aylık keçi yavrusu' [93a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çebiş* 'bir yaşında erkek keçi' olarak geçer (TS). Ağızlarda *çebiç - çebiş - çebis* 'bir yaşındaki keçi yavrusu' (DS: Af, Is., Dz., Tr.); 'bir yaşındaki dişi keçi yavrusu' (Gr., Kr., Ada.); 'bir yaşındaki erkek keçi' (Erz.; Ant. Kıbrıs); 'iki yaşında olan keçi' (Nğ., Kn., İç.); 'iki yaşında dişi keçi' (Ödemiş -İz.); 'kısır keçi' (Gm., Ar. Mr.); 'tiftik keçisi' (Bor -Nğ.) anlamlarına da rastlanır. Ölçünlü dilde *"çepıç* kullanılmaz. Az. *çepiş,* Tkm. *çepiş,* Krg. *çebiç,* Kzk *şıbış,* KKlp. *şıbış* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 399; Eren TOES, s. 85). Farsçada kullanılan~ *(çapiş)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 279).

çer (Oğz.) 'vakit, zaman' [8lb/08]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği bu söz Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılmaz.

çerig 'asker, asker dizisi, ordu' [37b/09]. XIII-XIV. yüzyıl.A,.p.a<iolu Tµrkçesin.d~*çeri* 'asker' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçenin sözlüğünde *esk.* notuyla *çeri* 'asker; savaş' anlamlarında yer alır. Krg. *çerii - çerik,* Kar. *çeriv=- çerüv,* Alt. *çerü,* Şor. *şerig,* Tuv. *şerig,* Hak. *sirig,* Yak. *seri,* Çuv. *sar - sara* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 428-429; Eren TDES, s. 86-87). *çer* [8lb/09] 'savaşta karşılıklı duran saflar' sözünden türetildiği düşünülebilir: *çer+i-g* > *çerig* > *çeri* (DankoffCTD III, s. 90). Oğuz grubunda sonses ünsüzü *-g'ler* genellikle düşer. Türkçeden birçok komşu dile de geçmiştir. Farsçada kullanılan~'* *(çerik)* Türkçeden alınmıştır (TMEN III, s. 65-70).

çerik (Oğz.) 'her şeyin karşısı, her şeyin vakti, sırası' [98a/12]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çerik* 'eski bir hububat ölçeği' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çerik* 'altı kiloluk bir hububat ölçüsü' anlamında kullanılır (DS: Sm., Ist., To.). Öçünlü dilde **çerik* geçmez.

çerlen- *(*çerle-* dön.) 'ağrımak, hastalanmak' [194b/I 1]. Anadolu ağızlarında *çerlen-* 'hayvan, zehirli ot yiyerek ölmek' anlamında kullanılır (DS: Mn., Kü., Es., Nğ.). Ölçünlü dilde **çerlen-* geçmez. *çer* 'vücut ağırlığı' sözünden *+len-* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *çe'r+len-* > *çer/en-* (Clauson EDT, s. 430; DankoffCTD III, s, 90).

çerlet- *(*çerle-* et.) 'bozmak; ağrıtmak; ağırlık vermek' [194b/l I]. Anadolu ağızlarında *çerlet-* 'ızmek, sıkmak, bunaltmak' anlamlarında geçer (DS: Eze., Vn., Nğ.). Ölçünlü dilde **çerlet-* kullanılmaz. bkz. *çerlen-,*

çet- (Oğz, Kıp.) 'erişmek, ulaşmak' [21lb/l I]. bkz. *yet-*

çetük (Oğz.) 'kedi' [98a/ll]. Eski Anadolu Türkçesinde *çetük - çetik* 'kedi' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *çetük* 'kedi yavrusu' anlamında kullanılır (DS: Sn., To.). Ölçünlü dilde **çetik* geçmez.

çewrül- (*çewür-* ed.) 'çevrilmek' [19lb/01]. Türkiye Türkçesinde *çevril-* aynı anlamda kullanılır.

çewür- tçevirmek' [155b/07]. Türkiye Türkçesinde *çevir-* aynı anlamda kullanılır. *çewür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

çıbıq 'yaş olan dal, çubuk" [80b/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çıbuk börk* 'ince, uzun külah' *çıbuk çal-* 'dayak atmak' biçimlerinde söz grubu olarak geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *çıbık* olarak korunur (DS: To., Nğ., Mğ.). Ağızlarda *çıbık* '50 cm. uzunluğunda sigara içilen takım' anlamına da rastlanır (Dinar-Af). Ölçünlü dilde *çubuk* biçiminde kullanılır. Az. *çubug,* Tkm. *çıbık,* KKlp. *şıbık,* TatK. *çıbuk,* Bşk. *sıbık,* Kum. *çubuk,* Krg. *şıbık,* Kzk. *çtbtk,* Özb. *çtvık,* Alt. Tel. Leb. *çıbuk,* Tar. *çubuk,* YUyg. *çıvık,* Hak. *stmıx,* Çuv. *çapak* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 1059). Ramstedt (RKW, s. 435), *çıbıq* sözünün eski Türkçede 'küçük değnek' anlamına geldiğini, sonradan 'pipo, ağızlık' anlamını kazandığını belirtir. Ona göre Kalmukçada korunan *çubu-* 'akmak' sözcüğünün bir türevi olabilir. Doerfer, bu tahminin doğru olmadığı görüşündedir (TMEN ill, s. 43-45). *çıp* 'ince ve yumuşak ôal' sözünden küçültme eki *+(ı)q* ile türetildiği anlaşılıyor: *çıp+(ı)q* > *çıbıq* (? *çıpıq) - çubuk. top> topıq* örneğinde olduğu gibi (Clauson EDT, s. 393,395; Dankoff CTD III, s. 92).

çıbıqan ~vücutta çıkan kırmızılık' [l 13a/13]. Türkiye Türkçesinde *çıban* biçiminde kullanılır. Az. *çıban,* Tkm. *çıban,* Kzk. *çuan,* Özb. *çipqôn,* YUyg. *çipqan,* Alt. Tel. *çibirt,* Tel. *çıbırşan,* Sag. *sibtrgan,* Hak. *stbtryan,* Çuv. *sapan* biçimlerinde geçer. *"çıp-* fiilinin bir türevi olduğu düşünülebilir. *çıban* biçimi sözcüğün *çıbıqan* > **çıbqan* > **çıbyan* > *çıban* aşamalarmdan geçtiğini gösteriyor. Farsçada kullanılan ı.:,li,;.:~ *(çıpqan)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer, TMEN III, s.127).

çıbıqla- 'çubuklamak, çubukla vurmak' [296b/05]. Türkiye Türkçesinde *çubukla-* aynı anlanıda kullanılır. bkz. *çıbıq.*

çığ 'göçebelerin saz ile yaptıkları çadır örtüsü' [250a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çzy* 'çadırlarda çubuklardan örülmüş bölme' olarak geçer (TS). Ağızlarda *çığ* 'süt kazanlarının üzerini kapatmak için kamıştan yapılan örtü; çadırlarda kamıştan yapılan bölme, saman taşımak için kağnılara konulan çit' anlamlarında korunur (DS: Uş., Sv., Mğ., Kerkük). Ölçünlü dilde *"çığ* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 404). Türkçeden Moğolca (*çix),* Rusça *(çij)* ve Farsçaya~ *(çiğ)* geçmiştir (Doerfer TMEN III, s. 130-131)

çığır 'dar yol, küçük yol' [92a/01]. Anadolu ağızlarında *çığır* 'karlı yerlerde kürekle açılan yol, taşlı yol, dar yol, patika' anlamlarında korunur (DS: Af, Kü., Krk.). Ölçünlü dilde *çığır* 'çığın kar üzerinde açtığı yol; hayvanların gide gele açtıkları dar keçi yolu' a:nlamlarında kullanılır.

çıgrı 'çıkrık, değirmen, çark dolap gibi şeylerin çıkrığı, her türlü makara' [106b/04]. XVII. yuzyıl Anadolu Türkçesinde *çıkrıcak* 'çıkrık' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çıkrık* biçiminde kullanılır. KKlp. *şıyır,* Krg. *ştşır,* Özb. *çtşenq* biçimlerinde geçer. Sözcük

sonundaki ...k'nin sonradan türediği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 410). Farsçada geçen چغر (*çığır*) biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer TJVIEN III, s. 72-73)

çıq- 'çıkmak, iaynimak' [263a/14]. Türkiye Türkçesinde *çık-* aynı anlamda kullanılır.

çıqan 'yeğen, hala ve teyze oğlu' [102a/Ol]. Anadolu ağızlarında *çıkana* 'kız kardeş çocuğu, yeğen' biçiminde korunur. Sözcük sonundaki *-a'nın* sonradan türediği anlaşılıyor..

çıqar- (*çıq-* et.) 'çıkarmak' [155b/14]. Türkiye Türkçesinde *çıkar-* aynı anlamda kullanılır.

çıqıl- (*çıq-* ed,) 'çıkılmak' [168a/03]. Türkiye Türkçesinde *çıkıl-* aynı anlamda kullanılır.

çıqış- (*çıq-* iş;f.) 'çıkmakta yardım ve yarış etmek' [160b/l 7]. Çağdaş Türkçede *çıqış-* fiili işteş çatı özelliğini kaybederek 'bir kimseye hoşa gitmeyen bir davranışından dolayı sert sözler söylemek, azarlamak' anlamını kazanmıştır.

çıqraş- 'çok gıcırdamak, ses çıkarmak' [186a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çıqraş-* 'fokurdaınak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"çtkraş-* kullanılmaz.

çıqtır (*çıq-* ('çıkartmak' [179a/10]. Türkiye Türkçesinde *çıkart-* biçiminde kıılanılır.

çıŋ 'çınlama, çan ve leğenlerin çıkardığı ses' [300b/12]. Türkçede *çın* aynı anlamda kullanılır. yansım*(ı.(onomatopoeic)* bir sözcük olduğu anlaşılıyor.

çıŋıl çıŋıl 'bir şeyin çıngıl çıngıl ses çıkarması' [302b/l 1]. Türkiye Türkçesinde *çıngıl çıngıl* aynı anlanıda kullanılır.

çıŋra- 'çınlamak' [309b/17]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çıl)ra-* 'çınlamak, çıngırdamak, şıngırdamak' anlamında geçer /TS). Çağdaş Türkçede *çınla-* biçiminde kullanılır. Tkm. *çıŋır- ~ çtşkır- - çinkir-* biçimlerinde geçer. Yansıma *(onomatopoeic)* bir sözcük olan *çıŋ'*dan türediği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 426; DankoffCTD III, s. 92).

çıŋraq 'gür ve pürüzsüz ses'[306a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çtfrayu - çıl)rayı* 'çıngırak'biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çıngırak* 'hayvanların boynuna t~l~ küçük çan' biçiminde kullanılır. *çtşra-* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *çıl)ra-q* > *çıŋraq =çıngırak* (Clauson EDT, s. 426; DankoffCTD III, s. 92).

çıŋrat- (*çıŋna-* et.) 'çınlatmak' [221a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çıırat-* 'çınlatmak, ses çıkartmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çm/cıt-:* biçiminde kullanılır. bkz. *çışra-*.

çiğit 'pamuk çekirdeği' [90a/l 1]. XVI: yüzyıl Anadolu Türkçesinde. çığ,t/'pamuk çekirdeği' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *çiğit - çivit ~ çigit* 'çekirdek' biçimlerinde kullanılır (DS: Dz., ıll., Tr., Siv., Gm., Yz.). Ölçünlü dilin sözlüğündefi~thlk. notuyla yer alır. Özb. *çigit,* Yl.lyg. *çigit* (Clauson EDT, s. 414). Türkçe bir ögünçleme olarak Farsçada da چکت (*çigıt*) kullanılır (Doerfer TMEN III, s. 88).

çil (Oğz.) 'çirkinlik, benek, çil' [85a/13]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çil at* 'tüyü kırmızı ve beyaz karışık olan at, alaca renkli, benekli at' anlamında söz grubu olarak

geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çil* 'genellikte yüzde bulunan kahverengi benekler' anlamında kullanılır. *Az. çil,* Tkm. *çü* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 417).

çile- 'yaşartmak, ıslatmak' [282a/17]. XIV. Anadolu Türkçesinde *çile-* 'yağmur serpiştirmek' ôlarak geçer (TS). Ağızlarda *çile-* 'sulamak, nemlenmek' anlamında korunur (OS: fa, Ar., Mğ.). Ölçünlü dilde *çile-* 'yağmur çiselemek' anlamında kullanılır. *çı* 'nem, yaş' sözünden *+la/+le* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *çt+İa-> çi+le-* > *çile-* (Clauson EDT, s. 418; Dank:off CTD III, s. 90)

çim 'ayrık otu' [85b/07] Türkiye Türkçesinde *çim* 'bahçelerin yeşertilmesi için kullanılan uzun ömürlü bitki *(Lolium)'* anlamında kullanılır.

çimgen 'çimenlik, ayrık otu, çimen' [I1 lb/13]. Türkiye Türkçesinde *çimen* biçiminde kullanılır. Az. *çaman,* Tkm. *çaman,* Özb. *çômôn* biçimlerinde geçer. *çim* kökünden+ğen ekiyle türetilmiş gibi görünüyor. Ancak *-ganl-gen* ekinin, fiil köklerinden ad türeten bir işleve sahip olduğu halde burada ad köküne getirildiği anlaşılıyor. Bu ise ekin işlevine aykırı bir kullanımdır. Dank:off da *çimgen'i çim* sözünün türevleri arasında saymıştır (CTD III, s. 92). Lehçelerde kullanılan biçimlerde içses ünsüzü *-g-'nin* düşmüş olması Farsçada geçen *çaman* biçiminden bir geri alıntı olabileceği olasılığını akla getiriyor (Doerfer TMEN III, s.99; Clauson EDT, s. 423).

çir 'yağ' [8lb/16]. Anadolu ağızlarında *çir'* kaynamamış sütün kaymağı' anlamında kullanılır (OS: Ba., Nğ.). Ölçünlü dilde *"çir* kullanılmaz.

çiş 'çocuğun çişi' [83b/14]. Türkiye Türkçesinde *çiş* aynı anlamda kullanılır. Yansıma bir sözcük olduğu anlaşılıyor.

çit 'kamıştan veya dikenden yapılmış duvar' [8la/06]. Türkiye Türkçesinde *çit* aynı anlamda kullanılır. Kaz. *çit,* Tar. *çit,* Özb. *çet* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 401-402). Farsçada kullanılan sg, *(çel)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 128-129)

çoçuk 'domuz yavrusu, her şeyin küçüğü' [96a/13]. Türkiye Türkçesinde *çocuk* 'küçük yaştajçi oğlan veya kız' anlamında kullanılır. Böyle bir anlamın ortaya çıkması doğal karşılanmalıdır; çünkü eski Türkçede 'kuş ve hayvan yavrusu' anlamında ku1lanılan *bala* sözcüğü de günümüzde 'çocuk' anlamını kazanmıştır. bkz. *bala*

çoγ 'ş,teş alevi, güneş yalım' [249b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çok* 'ışık, aydınlık' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çoğ* kullanılmaz. Tar. *çoy,* Özb, *çoy,* Alt. Tel. *çoq* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan *t~ (çöğ)* Türkçeden alınmıştıf (Dôerfer TMEN III, s. 118-1 19).

çoq (Oğz) 'kötü, alçak' [250b/02]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çok* 'fazla, çokluk' anlamında geçer. Çağdaş Türkçede *çok* aynı anlamda kullanılır. *çok'un* 'kötü, alçak' anlamı kaybolmuştur.

çök- 'inmek, korunak' [136b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çok-* 'toplanmak, üşüşmek, hücum etmek, çullanmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *çok-* 'davar sürüsü bir yere toplanarak yayılmak' anlamında kullanılır (DS: Karaağaç -Isp.). Ölçünlü dilde **f***çok-* geçmez. Krg. *çokı- - çukı-,* Kzk. *şok- - şuk-* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s. 406).

çokra- 'pınarda su veya tencerede bir şey kaynamak' [284a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çokra-* 'kaynamak, fokurdamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çokra-* 'tencere içinde yemek kaynamak' anlamında korunur (DS: Brs, Bo.). Ölçünlü d.ilde **çokra-* kullanılmaz (Clauson EDT, s.410-411).

çokraş- (*çokı'cı-* işt.) 'çoğalmak ve dalgalanınak' [186a/03]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çokraş-* 'birbirine girer gibi görünmek, kaynaşmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çokraş-* 'gereğinden fazla çoğalmak' anlamında korunur (DS: Nş.). Ölçünlü c.füqe **çokraş-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 411; DankoffCTD III, s. 95).

çokrat- (*çokra-* et.) 'kaynatmak' [216a/07]. Anadolu ağızlarında *çokrat-* 'kaynatmak, pişirmek' anlamında korunur (DS: Çkl., Bo., Ed.). Ölçünlüdilde *"çokrat-* kullanılmaz.

çoluq 'çolak' [96a/16). Türkiye Türkçesinde *çolak* 'eli sakat olan' anlamında kullanılır. Az. *çolag* fbir ayağı kısa olan', Tkm. *çolak* 'ayağı sakat olan', Özb. *çulôk* 'topal, elsiz ayaksız', Krg. *çolak* 'elsiz, ayaksız', Nog. *şolak* 'elsiz, kolsuz', Tar. *çolak,* Çuv. *çalax* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 97-98). Clauson'a göre *"çol-* 'sakatlanmak' fiilinden- *(u)q* el<lyle türetildiği düşünülebilir: **çol-(u)q* > *çoluq - çolak* (EDT s.419).Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(çoltiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 89).

çomaq 'çomak, asa, değnek' [96a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çomak* 'ucu topuzlu sopa' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çomak* 'değnek' anlamında kullanılır. Anadolu ağızlarında da korunan **çom* 'küçük tomruk, ağaç dalı' sözünden küçültme eki *+(a)q* ile türetilmiş olabilir: *çom+(a)q >çomak.Türkçeden* Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan J4 *(çomiiq)* Türkçeden alınınıştır (Doerfer TMEN III, s.95).

çor (Oğz.) 'avret yeri bitişik olan kadın' [248a/14]. Anadolu ağızlarında *çor* 'hastalık, dert, keder; kısır, mahsul vermeyen toprak' anlamlarında kullanılır (DS: Af., Iş.,Çkl.). Ölçünlü dilde **çor* geçmez.

çögen 'ucu eğri değnek' [52a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu *Türkçesiıid~.çğğen* 'eğri değnek' olarak geçer (TS). Ağızlarda *çöğen - çôğenek - çôğgen* 'ucu eğri baston' biçimlerinde kullanılır (DS: Ks., Vn., Sv.). Tietze, Farsça bir alıntı olduğunu belirtmiştir: *çôgen* < Far. *çaugan* (WGSA s.139/35).

çök- 'diz çökmek, dibe çökmek' [138a/03]. Türkiye Türkçesinde *çök-* aynı anlamda kullanılır.

çöktür- (*ç ôk-* et.) 'çöktürmek' [I79a/16]. Türkiye Türkçesinde *çôktur-* aynı anlamda kullanılır.

çökür- 'çökertmek, çöktürüp oturtmak' [156a/04]. Türkiye Türkçesinde *çöker-* biçiminde kullanılır. *çôkur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

çüm- 'dalmak, çimmek, yıkanmak' [IOlb/07]. Anadolu ağızlarında *çüm-* <*çim-* < *çum-* - *cöm-* 'yıkanmak' biçimlerinde kullanılır (DS: Af., Çkr., Ba., Tr.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *çim-* hlk>notuyla yer alır.

çömçe (Oğz.) 'kepçe' [105b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çömçe* 'kepçe' olarak geçer (TS). Ağızlarda *çömçe* ~ *çômcek* 'kepçe, büyük tahta kaşık' anlamında korunur (DS: Ay., Nğ., Or.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *çömçe* hlk. notuyla yer alır. Az. *çômçe,* Tkm. *çemçe,* Krg, *şômiş,* KK.lp. *şômiş,* Bşk. *sümes,* Nog. *şömiş,* Kzk. *çümeç,* YUyg. *çömüç,* Özb. *çômiç* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 95-99; Clauson EDT, s. 422-423).

çöp 'çöp, her şeyin döküntüsü' [80b/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çöp çör* 'çörçöp' biçiminde ikileme olarak geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *çöp* aynı anlamda kullanılır. Az. *çöp,* Tkm. *çöp,* Nog. *şôp,* KKlp. *çöp şar,* Kzk. *çöp şar,* Krg. *çöp,* Şor. *şôp,* Sag. *sôp,* Alt. Tel. *çÖP,* TatK. *çüp,* Bşk. *süp,* Çuv. *süpe* ~ *süp* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 394; Eren TDES, s. I00).

çöpük ~ **şöpik** 'meyve yenildikten sonra atılan şey, çerçöp' [98a/10-98b/09]. Anadolu ağızlarında *çôpuk* 'yünün kirli ve çöplük yerleri' anlamında korunur (DS: Merzifon - Amn.). Ölçünlü dilde **çöpük* kullanılmaz. *çöp* sözünden *+(i)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *çöp+(i)k* > *çöpük* (Clauson EDT, s. 396; Dankoff CTD III, s. 95). *şöpik* biçimi *ç-* > *ş-* değişimi sonucunda oluşmuştur.

çöpür 'keçi kıl' [200a/14]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çôpur* 'keçi kılı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çôpü»* 'keçi kılı' olarak korunur (DS: Es., Or., Tr.). Ölçünlü dilde **çöpür* kullanılmaz.

çörek 'az yağlı tatlı veya tuzlu hamur işi' [98a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çörek* 'değirmi ekmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *çörek* 'az yağlı tatlı veya yumurtalı bir hamur işi' anlamında kullanılır. Az. *çörek* 'ekmek', Tkm. *çörek* 'ekmek' anlamında geçer (Doerfer TMEN III, s. 116; Clauson EDT, s. 429).

çöz- 'germek, gerilmek, uzatmak' [134b/09]. Türkiye Türkçesinde *çöz-* 'düğümlü, bağlı bir şeyi açmak; bilinmeyen bir şeyi bulup ortaya çıkarmak' anlamlarında kullanılır.

çufa (Oğz. Kıp.) 'kılavuz, başbuğ' [107b/03]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği **çufa* ~ **çuva* (< *Çuvya)* Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

çüveyik 'büyüklüğünde alacalı bir su kuşu' [96a/16]. Türkiye Türkçesinde *çulluk* biçiminde kullanılır. Tkm. *çuluk* olarak geçer. Türkçedeki *çulluk* biçiminin ikizleşme (*gemination*) sonucunda oluştuğu anlaşılıyor.

[illegible]ılq 'bozularak kokmuş, cılk' [88b/06]. Anadolu ağızlarında *çılk - çulk* 'bozuk, çürük, kokmuş' anlamında korunur (DS: Is., Tr., Gr., Kü.,). Ölçünlü dilde *cılk* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]m- 'suya dalmak' [139a/14]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *çim-* 'suya dalmak, yıkanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *çum- - çim-* 'yıkanmak' anlamında korunur (DS. Tr., Ks., Sm.,). Ölçünlü dilin sözlüğünde *çim-* hlk:. notuyla yer alır. krş. *çöm-*

[illegible]yuq 'ayağı ve başı kızıl, kanadında ak tüy olan karga, ala karga' [I 18b/14]. bkz. *çumuk.*

[illegible]muq (Oğz.) 'ala karga' [118b/14]. Kaşgarlı'nın Oğuzca bir sözcük olarak verdiği *çumuk* Türkiye Türkçesi ve ağızlarda kullanılmaz

[illegible]n- (Oğz. Kıp.) 'yıkanmak' [21 lb/13]. Kaşgarlı'nın Oğuzca ve Kıpçakça olarak verdiği bu sözcük fonetik bakımından Kıpçakça özellikler taşımaktadır. Sözcük. başında y-'ye karşılık *ç-* sesinin bulunması Oğuzcaya değil, Kıpçakçaya <>zgü bir ses g(rlişın~şi<>layıclır. bkz. *yun-*.

[illegible]pan 'köy büyüğünün yamağı'[101b/17]. Türkiye Türkçesinde *çoban* 'davar veya sığır sürülerini güdüp otlatan kimse' olarak kullanılır. Anadolu ağızlarında *çoban* yanında *sığırtmaç* da kullanılır. Eren'e göre Farsça bir alıntıdır: *çoban* < Far. *çoban - şobôn* (Eren 'fDES, s. 96).

[illegible]tur 'huyu kötü' [91b/17]. Anadolu ağızlarında *çutur* 'istenmeyerek yapılan kötü şey' anlamında geçer (DS: Sv.). Ölçünlü dilde *"çutur* kullanılmaz.

[illegible]vit 'boya' [258b/09]. Anadolu ağızlarında *çivit* 'bir çeşit ot' olarak geçer (DS: Kn.). Ölçünl. dilde *çivit* 'çivit otundan elde edilen mavi toz boya' anlamında kullanılır.

D

day 'atlara ve başkalarına vurulan dağ, dağlama' [256a/l 6]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dağ* 'yara; anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dag'ın* türevi olduğu anlaşılan *dağla* (< *dağ+la)* 'lehimci havyası' (DS: Mr.); *dağ/ağ(*< *dağ+la-ğş* 'damgalanmış koyun, keçi' (DS: Yz); *dağıağu* (< *dağ+la-ffe;)* 'ütü' (DS: Brs.) gibi sözcükler kullanılmaktadır. Ölçünlü dilde *dağla-* 'atlara kızgın bir demirle damga vurmak' anlamında kullanılır. Farsça bir alıntıdır. *day*< Far. *diig*

daqı 'dahi, (Oğz.) [182b/13}. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *daqı - dayı - dab_ı* 'dahi, de' biçimlerinde geçer (TS). Ölçünlü dilde *dahi* olan sözcüğün *dahi* < *dahı* < *tahı* < *takı* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından geçtiği anlaşılıyor

dede (Oğz.) 'baba' [271b/03]. Türkiye Türkçesinde *dede* 'annenin veya babanın babası' anlamında kullanılır. Ağızlarda *dede* 'genç baba' (DS: Kerkük); 'ağabey' (Hozat -Dz.). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer TMEN III, s. 197-198; Clauson EDT, s. 451)

deve 'deve' [182b/12]. bkz. *teve.*

dik 'dik' [84b/09]. Türkiye Türkçesinde *dik* aynı anlamda kullanılır. bkz. *"tik.*

dölek 'ağzı kırık saksı veya testi' [98a/16]. Anadolu ağızlarında *dölek* 'topraktan. yapılmış tencere güveç' anlamında kullanılır (DS: To., Kr., Ezm.). Ölçünlü dilde **diitekgçn:ıeZ.*

E

ebe 'anne' (Oğz), [28a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ebe* 'büyükanne, nine' anlamındageçer (TS). Ağızlarda *ebe* 'büyükanne, nine' anlamındakorunur. Ölçünlü dilde *ebe* 'doğum işini yaptıran kadın' anlamındakullanılır.

ece 'büyük kız kardeş' [28b/01]. Anadolu ağızlarında *eci - ece* 'abla, büyük kız kardeş' anlamındakorunur (DS: Ks., Çr., Sn.).

eci 'büyük erkek kardeş' [224a/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ece* 'ulu, ileri gelen, büyük' anlamındakullanılır (TS). Ağızlarda *ece* 'baba (DS: Is., Bil.), 'amca' (Bo., Mn.), 'erkek kardeş' (Dz., Hat.), 'ağa' (İç., Ant.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **eci* geçmez.

ekü 'keçi' [30b/09]. bkz. (Oğz.) *keçi*

eğer 'eyer, binek hayvanlarının sırtına oturmak amacıyla konulan özel oturak' [190a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *eyer* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *eyer* aynı anlamda kullanılır. Az. *yeher,* Tkm. *eyer,* TatK. *iyer,* Nog. *yer,* Kar. *yer,* KKlp. *er,* Kzk. *er,* Krg. *er - eğer,* Blk. cer, Özb. *eğar,* Tar. *eger,* Alt. Tel. *er,* Şor. *ezer,* Sag. *izer,* Hak. *izer,* Tuv. *ezer,* Çuv. *yener* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *eyer* biçminde kullanılır. Kaşgarlı'nın *-<5- - -y-* ses denkliği konusunda verdiği bilgiye göre o dönemde bütün *-<5-'li* örnekler *-<5-'yi -y-* yapan dillerde *-y-'li* biçimde olmalıdır. Kaşgarlı'nın *-y-'li* bir çok örnek verdiği *halde>*eyer.* sözünü bunların arasında saymamış olması, Oğuzların da *eôer* biçimini kullandıklan anlamına gelmemelidir, Eldeki veriler Oğuzların da *eôer* biçimini kullandıklarışqnucun<1,varrnak için yetersizdir. Çünkü Kaşgarlı'mn tanıklığı o dönemde bu denkliğin tamamlandığını ortaya koyuyor. Buna göre Eren'in eski Türkçede *eder* olar<1,l<;>geçen sözcük orta Türkçede de *eder* biçiminde kullanılır (TDES, s. 142) sözü -y-'yi.kullanan diller için değil, sadece Hakaniye Türkçesi için geçerli olabilir (Clauson EDT;·s.63}.

edgü 'iyi' [22b/1l]. Eski Türkçede *edgü* biçiminde geçer (Tekin OY, s.133). XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* denkliğine uygun olarak *-y-* ile *eygü - eyü - eyi - iyu* biçimlerinerastlanır (TS). Çağdaş Türkçede *iyi* biçiminde kullanılır. Bu sözcüğün *iyi «*

eyi < *eyü* < **eygü - eôgi;* < *edgii* biçiminde bir ses gelişmesi çizgisi izlediği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 51).

[illegible]r- 'ayırmak' [49b/10]. bkz. *aδır-*

[illegible]- 'eğmek' [47b/04]. Türkiye Türkçesinde *eğ-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]dü 'kılıç kını ve benzeri şeyleri oymakta kullanılan eğri bıçak'[38a/01]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eğdi* 'ağaç oymakta kullanılan oluklu alet' olarak geçer (TS). Ağızlarda *eğdi* 'ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir çeşit eğri bıçak' anlamında korunur (DS: Isp., Bo., Ar.). Ölçünlü dilde **eğdi* kullanılmaz. Krg. *iydi* biçiminde geçer. *eğ-* fiilinden *-dü* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *eğ-du* > *eğdi. eğdü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 102; DankoffCTD III, s. 20).

[illegible]l- (*eğ-* ed.) 'bir yöne doğru çarpılmak, eğilmek' [54b/04]. Türkiye Türkçesinde *eğil-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]n 'sırt, arka, eğin' [26a/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eğin* 'sırt, arka' olarak geçer (TS). Ağızlarda *eğin - eyin* 'sırt, arka' (DS: Dz., Ks., To.) ; 'vücut, beden' (DS: Sn., To., Of) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *eğin* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *egin,* TatK. *in,* Nog. *iyin,* Krg. *iyin ~ iyn,* Kzk. *iyin,* Sart. *igin,* Alt. *in,* Tuv. *egin,* Şor. *enin ~ egin,* Yak. *ilin,* Çuv. *an* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 130). Clauson *eğ-* kökünün türevi olduğunu belirtmiştir (EDT, s. 109). Doerfer de *eğ-* filinden *-(i)n* ekiyle türetilmiş olduğu görüşündedir (TMEN II, s. 194; TDAY 1980-1981, s, 12). Dankoff *egin*'i *.eğ-* fiilinin türevleri arasında vermiştir (CTD III, s. 20). *eğ-* fiilinden *-(i)n* ekiyle türetil<iiği açıktır: *eğ-(i)n* > *eğin.*

[illegible]r 'karın ağrısını geçirmek için kullanılan bir kök' [20a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *egir* 'karın ağrısını iyi etmek için kullanılan kök' olarak geçer (TS). Ağızlarda *eğir* 'karın ağrısının iyileştirilmesinde ilaç olarak kullanılan bir kök' adı olarak korunur (I)~:;ry.lll.; Kn.). Qlçünlü dilde *eğir kökü* 'dere kenarlarında yetişen çok yıllık otsı; bıı; bitki' adı olarak kullanılır.

[illegible]r- 'döndürmek, çevirmek; bir yeri kuşatmak, sarmak' [50a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ettirgen çatılı biçimi *egirt-* 'muhasara etmek, kuşatll1Jltssa~,~· :,nıamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *eğir-* 'yün, pamuk gibi şeyleri iplik .d.uru.muna getirmek' anlamında kullanılır.

[illegible]rt- (*eğir-* et) 'kalenin etrafını kuşatmayı emretmek' (315a/14). bk?;.. <;?gir"

[illegible]ş- (*eğ-* işt.) 'eğme işinde yardım ve yarış etmek; kavga etmek, atışıp çekişmek' [52a/07]. Anadolu ağızlarında *eğiş-* 'kıskanmak, inatlaşmak' anlamlarıığa.kullanılır (DS: Dz., İç., Mğ.). Ölçünlü dilde **eğiş-* geçmez.

[illegible]me 'evin kemerli bölümü, kemer' [39a/13]. Anadolu ağızlarında *eğme* 'eğilerek duvar üstüne yatırılmış kemer biçimindeki çalı ağacı' anlamında kullanılır (DS: Nğ). Ölçünlü dilde

*eğme geçmez. eğ- fiilinden -me ekiyle türetildiği anlaşılıyor: eğ-me > eğme (Clauson EDT, s. 108; Dankoff CTD III, s. 20).

eğri 'düz olmayan, eğri' [38b/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde eğri 'çevgan, ucu baston gibi eğri ağaç' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede eğri aynı anlamda kullanılır. eğir- fiilinden -i eki ile türetildiği anlaşılıyor: egir-i > eğiri > eğri (Clauson EDT, s. 112; Dankoff CTD III, s. 20).

eğrik 'eğirilmiş ip, ip haline getirilmiş pamuk veya yün' [33a/09]. Anadolu ağızlarında eğrik 'bükülmüş, ip haline getirilmiş pamuk veya yün' anlamında korunur (DS: Dz.). Ölçiiplü dilde *eğrik kullanılmaz. eğir- fiilinden -(i)k ekiyle tüeretildiği anlaşılıyor: eğir-(i)fs.:. > *eğirik > eğrik.

eğril- (eğir- ed.) 'kale kuşatılmak; ip eğrilmek' [65b/05]. Çağdaş Türkçede eğril- 'yün eğrilmek, eğri duruma gelmek' anlamlarında kullanılır.

eğrim 'suyun toplanıp kaynayarak dönerek aktığı yer, girdap, burkaç' [33b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde eğrek 'suyun toplandığı yer' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede eğrim 'suyun dönerek akması, burkaç, girdap, anafor' anlamında kullanılır. eğir- fiilinden -(i)m ekiyle türetildiği anlaşılıyor: eğir-(i)m > "eğirim > eğrim (Clauson EDT, s. 112-113; Dankoff CTD III, s. 20).

eğtür- (eğ- et.) 'eğik duruma getirmek, eğdirmek' [60a/03]. Çağdaş Türkçede eğdir- biçiminde kullanılır. eğtür- biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu (-gt-) ve Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

ek- 'bir şey ekmek' [47b/02]. Çağdaş Türkçede ek- aynı anlamda kullanılır.

eke 'büyük kız kardeş, koca veya karının kendinden büyük kız kardeşi' [28b/Ol]. Kaşgarl], Oğuzların eze sözcüğünü kullandıklarını belirtir (bkz. eze, eçe). Anadolu ağızlarında eke 'büyük, yaşlı, yetişkin (OS: Ba., Çkr., Sm.); küçük kardeş' (OS: Ar.) aıılanılatjtida geçer. Ölçünlü dilde *eke kullanılmaz. Krg. aka, Tar. aka, Özb. aka, Çu.v. qkka biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 100; Ramstedt RKW, s. 118). Farsçada.Iç.ı.llanııan ٮٮ (äkä) Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s. 91.

ekeç 'akıllı küçük kız, büyük gibi davranan küçük kız' [19b/04]. Anadolu ağı~lc:19nda ekece 'yaşı küçük olduğu halde sözleri ve yaptıkları büyük olan (çocuk)'.J:>i~i~~~SyÇ~f(OS: Kü., Es.). Ölçünlü dilde *ekeç - *ekece kullanılmaz. eke sözü9ğ~~t~.~l<lyle türetildiği anlaşılıyor: eke+ç > ekeç (Clauson EDT, s. 102; Dankoff CTB~fr.$· 21). Anadolu ağızlarında kullanılan ekece biçiminindeki-e'nin sonradan türediğiaplc:ışılıyor.

ekil- (ek- ed.) 'ekme işi yapılmak, ekilmek' [54b/04]. Çağdaş Türkçede ekil- aynı anlamda kullanılır.

ekki ~ ekki 'iki' [39b/07]. Türkiye Türkçesinde iki. biçiminde kullanılır.

ekin (Oğz.) 'ekilen yer, çiftlik, ekin' [26a/15]. Türkiye Türkçesindede *ekin* aynı anlamda kullanılır. Az. *ekin,* Tkm. *ekin. ek-* fiilinden *-(i)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ek-(i)n* > *ekin* (Clauson EDT, s. 109; DankoffCTD III, s. 21).

ekindi 'öbürü, başkası' [238b/05]. Türkiye Türkçesinde *ikindi* 'öğle ile akşam arasındaki zaman dilimi' anlamında geçer. *eki* 'iki' sözünün bir türevi olduğu anlaşılıyor (Doerfer TMEN II, s. 189; Clauson EDT, s.111; Dankoff CTD III, s. 21).

ekki 'iki' [52a/07]. bkz. *eki*

ekkiz 'ikiz' [42a/12]. Türkiye Türkçesinde *ikiz* aynı anlamında kullanılır. Az. *ekiz,* Tkm. *e"tz,* TatK *igez,* Bşk. *egiz,* Nog. *egiz,* Krg. *egiz,* Kzk. *egiz,* Özb. *egiz,* Tel. *egiz,* Alt. *enis,* Sag. *ikkis,* Şor *iğis,* Alt. Tel. *iyis,* Tuv. *iyis,* Çuv. *yeker* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 188). *iki* (< *ekki)* + *-z* ekiyle kurulduğu anlaşılıyor. *üçüz, dördüz, beşiz* gibi sözcükler de bu ekle türetilmiştir. Türkçede ikiz seslerden biri düşmüş, söz başındaki *e-* > [:'ye dönüşmüştür (Doerfer TMEN II, s. 180-191; Clauson EDT, s. 119; Ramstedt RKW, 206; DankoffCTD III, s. 21).

eksü- 'azalmak, eksilmek' [82b/02]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eksi- - eksü- '* eksilmek, azalmak' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede genişlemiş biçimi *eksil-* kullanılır. Krg. *ôksü-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 117).

eksük 'ihtiyaç duyulan, eksik, noksan' [33a/10]. Türkiye Türkçesinde *eksik* biçiminde kullanılır. *eksu-* fiilinden-kekiyle türetildiği anlaşılıyor: *eksü-k* > *eksik* (Clauson EDT, s. 116; Dankoff CTD III, s. 21). *eksuk* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

ekşig 'ekşi' [33a/10]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ekşi söz* 'ters, acı, tatsız söz' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ekşi* biçiminde kullanılır. *"ekşi-* sözünden *-g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ekşi-g* > *ekşi.* Oğuz grubunda söz sonundaki *-g'ler* genellikle düşer (Clauson EDT, s. 118; DankoffCTD III, s. 21).

ektür- (*ek-* et.) 'ekme işini yaptırmak, ektirmek' [60a/02]. Çağdaş Türkçede *ektir-* aynı anlamda kullanılır. *ektür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

el 'yer, il, vilayet' [89b/13]. Türkiye Türkçesinde *il* aynı anlamda kullanılır.

elge- 'incesini kabasından ayırmak, elemek' [73a/07]. Türkiye Türkçesinde *ele-* biçiminde kullanılır. Oğuz grubu dillerinin bir özelliği olarak içsesteki *-g-* düşmüştür.

elgen- (*elge-* dön.) 'elenmek' [66b/16]. Türkiye Türkçesinde *elen-* biçiminde kullanılır. bkz. *elge-.*

elget- (*elge-* et.) 'eleme işini yaptırmak, eletmek' [68b/08]. Türkiye Türkçesinde *elet-* biçiminde kullanılır. bkz. *elge-,*

elgin (Oğz.) 'yelici, konuk, yolcu, seyyah' [229b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *elgin* 'garip, aciz, miskin, sefil' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **elgin* kullanılmaz.

yel- sözünden *-gin* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yel-gin* > *elgin.* Oğz grubunda önses ünsüzü *j-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 928; DankoffCTD III, s. 222).

elig 'el, vücudun tutma, dokunma organı' [25a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *el* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *el* biçiminde kullanılır. *el* < **eli* < *elig* aşamalarından geçen sözcüğün *el* olarak kullanılması 'memleket, il' anlamına gelen e/'in analojik etkisiyle ortaya çıktığı anlaşılıyor.

elig 'sayıda elli' [42a/ll]. Türkiye Türkçesinde *elli* biçiminde kullanılır. *Az. elli,* Tkm. *elli,* TatK. *illi,* Bşk. *illi,* Blk. elli, Nog. *elli,* KKlp. *elli - eliw,* Krg. *elik - ellik- elu,* Tel. *ölu,* Tar. *ellik,* Çuv. *alla* biçimlerinde geçer. Oğuz grubunda sonses ünsüzü -g'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 141; Eren IDES, s. 133).

em 'ilaç' [222b/07]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *em - emsem* 'ilaç, deva, çare' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *em - emsem* 'ilaç, merhem' anlamında korunur (DS: Af., Kü., Çr., Nş.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *em* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *em,* Nog. *em,* TatK. *im,* Kzk. *em,* Krg. *em,* Yak. *em,* Çuv. *im sem* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 155; Eren IDES, s. 134).

em- 'emmek, dudak, ağız ve dil yardımıyla bir şeyi içine çekmek' [47b/12]. Türkiye Türkçesinde *em-* aynı anlamda kullanılır.

emci 'ilaç yaparı kişi, eczacı' [278a/13]. Anadolu ağızlarında *emci - emçi* 'ilaç yapan kimse, eczacı, hekim' anlamında korunur (DS: Brs., Çr., İç., Ada.). Ölçünlü dilde *"emct* kullanılmaz.

emet (Oğz.) 'evet' [224b/Ol]. bkz. *evet*

emge- 'emek harcamak, zahmet çekmek' [73a/08]. Anadolu ağızlarında *emen- (* < *eme-n-* dön.) biçiminde kullanılır. Ölçünlüdilde *"eme-* geçmez. bkz. *emgen-*

emgek 'zahmet, emek' [34b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *emek* 'zahmet' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *emek* aynı anlamda kullanılır. *emge-* fiilinden *-k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *emge-k* > *emek.* Oğuz grubunda içses g'leri genellikle düşer.

emgen- (*emg~-* dön). 'zahmet çekmek, emenmek' [67a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *emen-* 'zahmet çekmek, emek çekmek' olarak geçer (TS). Ağızlarda *emen-* 'boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek' anlamlarında korunur (DS: Af, Uş., To., Sv.). Öhür örneklerde olduğu gibi burada da içses -g-'sinin düştüğü görülüyor.

emigdeş 'bir memeden emen iki çocuk, süt kardeş' [103a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *emikdeş* 'süt kardeş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"emikdaş* kullanılmaz. *em-* fiilinden *-(i)g* ve *+deş* ekiyle türetilmiştir: *em-(i)g* > *emig+deş* (Clauson EDT, s. 158; Dankoff CTD Ill, s. 22).

emle- 'ilaçlamak, iyileştirmek' [73b/10]. Anadolu ağızlarında *emle-* 'yaraya merhem sürmek, iyileştirmek' anlamlarında korunur (DS: Es., Ezc., Sv.). Ölçünlü dilde *"emle-* kullanılmaz.

emzir- (*em-j-t.*) 'annenin çocuğuna memesiyle süt emdirmesi, emzirmek' [50a/14]. Türkiye Türkçesinde *emzir-* biçiminde kullanılır. Az. *emizdir-,* Tkm. *emdir-* biçimlerinde geçer.

en 'yan tarafa olan genişlik' [88b/04]. Türkiye Türkçesinde *en* aynı anlamda kullanılır.

in- 'inmek' [236a/02]. Türkiye Türkçesinde *in-* aynı anlamda kullanılır.

endek (Oğz.) 'yüzey, bir nesnenin üst yanı, dam' [33a/13]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği *endek* Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Anadolu ağızlarında kullanılan *endek* sözcüğü ise 'dar gelen elbisenin kenarına eklenen parça; sözünden dönen; aşağı, bayağı; iyi yetişmeyen hayvan, bitki' anlamlarında geçer (DS: Nğ., Kn., Mğ.).

endik 'şaşkın' [33a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *endik-* 'şaşalamak, acemilik göstermek, şaşırmak' anlamında fiil olarak geçer (TS). Ağızlarda *endik* 'utangaç, sıkılgan' anlamında kullanılır (DS: Ant., Mğ.). Ölçünlü dilde **endik* kullanılmaz.

eŋ 'yanak' [116b/13]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *el)* 'yüz, soluk yüz' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede **en* kullanılmaz.

enç 'rahat, sakin, huzurlu' [25b/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *enç* 'rahat, huzur' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **enç* kullanılmaz.

ene- 'iğdiş etmek; hayvanların kulağından bir parça keserek işaretlemek'[279a/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ene-* 'hayvanın hayalarını çıkarmak, iğdiş etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ene-* 'hayvanlara işaret koymak amacıyla kulaklarını kesmek ya da boynuzunu kertmek' anlamında korunur (OS: Dz., Merzifon -Ama., Af.). Ölçünlü dilde **ene-* kullanılmaz. *en* 'işaret, damga'sözünden *+e-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor; *!lfl-J--~.* > *ene-* (Clauson EDT, s. 171; Eren TDES, s. 134).

enek 'ağzın iki yanında, azıların bittiği yer, çene, avurt' [40b/04]. XIV. yüzyıl.Atıaciolu Türkçesinde *enek* 'çene, çene kemiği' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *eğek<'alt* çene kemiği' olarak kullanılır (DS: Brs.). Ölçünlü dilde **enek* kullanılmaz. Tknı. *e?7ek,* Nog. *iyek,* TatK. *tyek,* KKip. *iyek,* Krg. *eyek,* Kzk. *iyek,* Çuv. *yan~* ~içitw~ruıcie geçer (Clauson EDT, s. 183; Eren TOES, s. 135). 'yanak' anlamına gelen.el) sözcüğüne *-(e)k* küçültme eki getirilerek türetildiği anlaşılıyor: *elJ+(e)k* > *~~f! 0> (!ğek.* Ağızlarda kullanılan *eğek* biçiminin **-l)g-* > *g* gelişmesi sonucu oluşt~~ ..9~Ş~n~lebilir: *"engek* > *eğek.* Bunun başka örnekleri de vardır: **köl)gül* > *köğül* 'göıiii.l', **öJJg* > 'ön', **aŋŋla-* > *ağna-* 'anlamak' gibi (DS: Tr., Rz., Gr.).

enlik 'kadınların yanaklarına sürdükleri allık' [35b/11]. XVI. yüzyıL.Aıı~dolu Türkçesinde *eşlik* 'boyacılıkta kullanılan kökü kızıl bir ot' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *enlik* 'boyacılıkta kullanılan bir çeşit ot (DS: Çr, Sv.); yüze sürülen kırmızı boya' (DS: Gz.)

anlanılarında korunur. Ölçünlü dilde *enlik* kullanılmaz. *eı:ı* sözünden *+lik* ekiyle türetilmiştir: *eıj+lik* > *eşlik* (Clauson EDT, s, 185; Dankoff CTD III, s. 24).

inil- (*én-* ed.) 'inilmek' [167a/16]. Türkiye Türkçesinde *inil-* aynı anlamda kullanılır.

enik 'hayvan yavrusu, enik; aslan, sırtlan, kurt, köpek yavruları' [25a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *enik* = *enuk* 'dört ayaklı hayvan yavrusu olarak geçer (TS). Ağızlarda *enik* - *ônuk* 'kedi ve köpek yavrusu anlamında korunur (DS: Bol., Ay, Tr., Gr.). Ölçünlü dilde *enik* aynı anlamda kullanılır.

enikle- 'yavrulamak, eniklemek' [78a/16]. Ağızlarda *enikle-* 'kedi ve köpeklerin yavrulaması' anlamında korunur (OS: Dz., Bo., Sv.). Öçünlü dilin sözlüğünde *enikle-* hlk. notuyla yer alır.

epmek (Yag. Toh. Oğz ve Kıp.) - etmek 'ekmek' [32a/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *etmek* 'ekmek' biçiminde geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *etmek* biçimi korunurken (DS: Bo., Ar., Tr.) bir bölümünde de *epmek* biçiminin *epmeklik* 'ekmek yapılmak üzere ayrılan buğday ya da un'; *epmek: tahtası* 'üstünde hamur, açılan tahta}; *epmek tandırı* 'içinde ekmek pişirilen derin ocak' gibi söz grupları kurduğu görülür (DS: Bor~Nğ.). Ölçünlü dilde *ekmek* biçiminde kullanılır. Az. *ekmek,* Bşk. *ikmek,* TatK. *ikmek* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 60; KTLS, s. 206).

er 'erkek, insan, adam, er' [22b/02]. Eski Türkçede *er* 'adam, erkek' olarak kullanılır (Tekin OY, s. 134). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *er* 'koca, zevç; erkek, kişi; yiğit, bahadır, kahraman; Bektaşi şeyhi, mürşit, erenler; sahip' anlamlarında geçer (TS). Ağızların küçük bir bölümünde *er'in* 'koca' anlamında kullanıldığı görülür (Tr.). Çağdaş Türkçede *er* 'erkek; rütbesiz asker; kahraman kişi; işini iyi bilen, yetenekli (kişi)' anlamlarında kullanılır.

erdem 'fazilet, edep, terbiye; hüner' [29a/04]. Yenisey Yazıtları'nda *erdem* 'güç, kahramanlık, beceri' anlamında kullanılır (Orkun ETY, s. 37). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erdem* 'fazilet, hüner' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *erdem* aynı anlaınlarda kullanılır. *er* sözünden *+dem* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *er+dem* > *erdem* (Gabain ETG, § 67; Doerfer TMEN II, s. 31-32; Clauson EDT, s.206; DankoffCID III,.s. 24).

erdemsiz 'erdem sahibi olmayan, faziletsiz' [269a/07]. Çağdaş *Tür:kçeğeiertlemsiz* aynı anlamda kullanılır. bkz. *erdem.*

eren 'er'in kural dışı çoğul şekli' [26a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eren* 'erkek; kahraman, bahadır, babayiğit; Allaha ermiş kimse; akıllı kimseler' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *eren* 'ermiş, kendini Tanrı'ya adamış.kimselsanlarmnda kullanılır. *er* sözünden bağlılık, kuvvetlendirme (eski çoğulluk). bildiı:ep.> *+eıı* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *er+en* > *eren* (Gabain ETG, § 56; Clauson EDrI'; s. 232; Dankoff CID III, s. 24ı).

eri- 'erimek' [303a/04]. Türkiye Türkçesinde *eri-* aynı anlamda kullanılır.

erin 'dudak' [54b/l 7]. Anadolu ağızlarında *erin* 'dudak' anlamında kullanılır (DS: Kaşınçiftliği, Yalova-İst.). Ölçünlü dilde *"erin* kullanılmaz.

erin- (*er-* dön.) 'üşenmek, tembellik etmek' [55a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erin-* 'tembellik etmek, üşenmek, gevşek davranmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *erin-* 'üşenmek, tembellik etmek' anlamında korunur (DS: Tr., Or., Gm.). Ölçünlü dilde *erin-* aynı anlamda kullanılır.

erinç 'iyi yaşayış, nimet, bolluk' [39b/l 6]. Türkiye Türkçesinde *erinç* 'rahat, huzur, dirlik' anlamında dil devriminden sonra yeniden kullanıma sokulmuştur. *erin-* fiilinden *-ç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *erin-ç* > *erinç* (Clauson EDT, s. 234; Dankoff'C'l'D III, s. 25).

erk 'kudret, iktidar, güç' [17a/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erk* 'güç, irade, kudret' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *erk* 'sözü, hatırı geçme, etkisi olma' anlamında korunur (DS: Gm., Kr., Ezm.). Ölçünlü dilde *erk* aynı anlamlarda geçer.

erkeç 'üç, dört yaşlarında erkek keçi' [30b/08]. XV. yuzyıl An~4?lu Türkçesinde *erkeç - irkeç* 'üç yaşını bitiren erkek keçi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *erkeç>- ergeç - irkeç* 'üç yada dört yaşlarında erkek keçi' anlamında korunur (DS: Sn., Nğ., Zn.). Ölçünlü dilde *erkeç* 'erkek keçi' anlamında kullanılır. Az. *erkec* 'erkek keçi, teke', Tkm. *erkeç* 'iki yaşında erkek keçi', Krg. *erkeç* 'enenmiş erkek keçi' anlamlarında geçer. Eren'e göre diyalektlerde 'koç'a verilen *irk* + (Tel. Sag.) adına küçültme eki *-(e)ç* getirilerek yapılmıştır: *erkeç* < *irk-+-(e)ç* (TDES, s.137). Biz *er* 'erkek' sözünün bir türevi olabileceğini düşünüyoruz (Clauson EDT, s. 223; Dank:offCTD III, s. 24).

erkek 'her hayvanın erkeği, erkek' [34b/1 I]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erkek* biçiminde geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *erkek* aynı anlamda kullanılır. *er* sözünden kuvvetlendirme bildiren *+kek* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *er+kek* > *erkek* (Gabain ETG, § 59; Clauson EDT, s. 223-224; Dankoff CID ill, s. 24).

erkeklen- 'dalgalanmak; erkek olmak; ürpermek' [80a/04]. Anadolu ağızlarında *erkeklen-* 'kabarmak, dalgalanmak' anlamında korunur (DS: Sv.). Ölçünlü dilde *erkeklen-* 'kabadayılık gösterisinde bulunmak' anlamını kazanmıştır.

erken 'erken, zamanın ilerlememiş bir anında' [33b/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erkenle-* 'erkenden işe başlamak' anlamında türemiş olarak g79.ç7,.,;.Ç:ç~) ... Çağdaş Türkçede *erken* aynı anlamda kullanılır. *er-* 'olmak, olgunlaşm~'.fiqi~97p-ken ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *er-ken> erken* (Gabain EOG,§ 248; Cl~µ~op.ij:Q':ı;',ş.224; Dankoff CTD III, s. 25).

erlik 'erkeklik' [33a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erlik* 'erkeklik; yiğitlik, kahramanlık, mertlik; tarikatta bir aşama' aıuanıla\ıııd~ ....~~y~f ÇJS). Ağızlarda *erlik* 'mertlik, yiğitlik, erkeklik; evlenecek çağa gelmiş .!{ı;z' an.l~~ı-ı.nda kullanılır (DS: Çr., Nğ., Ar., İç., Bt.). Ölçünlü dilde *erlik* aynı anlamlarda, kµllanıµr, *er* sözünden *+lik* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *er+lik* > *erlik.*

ersek 'ortaya düşmüş azgın kadın, orospu' [32b/15J. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ersek* 'erkek isteyen kadın' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ersek* 'erkeğe düşkün kadın' anlamında korunur (DS: Isp., To., Nğ.), Ölçünlü dilde *"ersek* kullanılmaz. **erse-* (< *er+se*$_{(0)}$ fiilinden-kekiyle türetildiği anlaşılıyor: *"erse-k* > *ersek* (Clauson EDT, s. 237-238; Dankoff CTD III, s. 24).

ersü (Oğz.) 'kötü, bayağı, ahlaksız' [38b/09]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği *ersü* sözü *erseg*'den -g'nin düşmesi sunucu oluşmuş bir biçim olabilir. *erseg* > *ersü.* Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *"ersi* sözü kullanılmaz.

erte 'bir günün sonrası, erte' [274b/07]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *erte* 'ertesi, gelecek sabah, şafak sökme zamanı, yarın' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *erte* aynı anlamda kullanılır. **er* 'early *(önce, ilk)'* sözünden *+te* ekiyle türetilmiş olabilir: **er+te* > *erte* (Dankoff CTD III, s. 25).

ertele- 'erken başlamak' [80a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ertele-* 'sabahlamak, geceyi arkada bırakmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ertele-* 'başka zamana bırakmak, tehir etmek, tecil etmek' anlamım kazanmıştır. *erte* sözünden +le- ekiyle türetilmiştir: *erte+le-* > *ertele-.*

eri- 'erimek' [278a/16]. bkz. *eri-*

erik 'şeftali, kayısı, erik gibi meyvelere verilen genel ad' [24a/04]. Anadolu ağızlarında *erik-erük* ~ *ergruk* biçimlerinde kullanılan sözcük 'erik' yanında 'kayısı' (DS: Bo., Ezc.) anlamına ga gelir. Ölçünü dilde *erik* 'meyveleri tatlı, sulu veya mayhoş, sert çekirdekli olan ak çiçekli ağaç veya meyvesi' anlamında kullanılır. Lehçelerde daha çok 'kayısı' anlamında geçer: Az. *erik* 'kayısı', Tkm. *erik* 'kayısı', KKlp. *erik* 'kayısı', Kzk. *örük* 'kayısı kurusu', Tar. *örük* 'yabanı kayısı' (Eren TDES, s.137). *eruk* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

eriklik 'erik bahçesi' [44a/13]. Türkiye Türkçesinde *eriklik* aynı anlamda kullanılır. *erükliik* biçimi Uygureaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

eriş- 'bir amaca varmak, ulaşmak, erişmek' [Slb/16]. Çağdaş Türkçede *eriş-* biçiminde kullanılır. *erüş-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliği gösteriyor.

es- 'tahılları kalburla savurmak; esmek; uzatmak' [47a/02]. Anadolu ağızlarında *es-* 'tahılı savurarak temizlemek' anlamında korunur (DS: Harput -El.). Qlçµplµqilde *es-* 'rüzgarın bir yönden bir yöne akması' anlamında kullanılır. Sözcüğün 'sş:yµrmak' anlamı *esip savur-* ikilemesinde, 'uzatmak' anlamı ise *esne- (esin+e-)* 'l:>9Uaşıp uzamak, genişlemek' fiilinin kökünde korunmaktadır.

esen 'sağ salim, sağlıklı' [22a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Jürl<:çes}µpe *esen* 'sağ salim, rahat, mutlu, sağlığı yerinde' anlamında geçer (TS). Çağd~ş Tµrkç.ede *esen* 'sağlıklı, salim' anlamında kullanılır. Az. *esen,* Tkm, *esen,* Krg. *esen,* Bar. *izen,* Kz. *isen* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 58; Clauson EDT, s. 248).

esenle- 'selamlama' [78a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *esenle-* 'veda etmek, vedalaşmak, esenlik dilemek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *esenle-* aynı anlamda kullanılır.

esil- 'eksilmek, azalmak' [54a/l I]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *esil-* 'eksilmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *esil-* 'eksilmek, azalmak' anlamında korunur (OS: Isp., [illegible], Dz.). Ölçünlü dilde *"estl-* kullanılmaz.

esin 'esinti, rüzgar' [26a/10]. Anadolu ağızlarında *esin* 'sabah yeli' anlamında geçer (DS: İç.). Ölçünlü dilde *esin* 'etkilenme, ilham' anlamında kullanılır. *es-* fiilinden *-(i)n* ekiyle türetilmiş olabilir: *es-(i)n* > *esin* (Clauson EDT, s. 248; Dankoff CTD III, s. 27).

esirge- 'acımak' [78a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *esirge-* 'korumak, himaye etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *esirge-* 'korumak, himaye etmek; bir şeyi yapmaktan ya da vermekten kaçınmak; feda etmekten çekinmek' anlamlarında kullanılır. Sözcüğün 'acımak' anlamı kaybolmuştur.

esirgen- (*esirge-* dön.) 'acınmak' [74a/17]. Çağdaş Türkçede *esirgen-* 'korunmak, himaye edilmek' anlamında kullanılır.

eski 'uzun süreden beri var olan, eski' (39a/07]. Türkiye Türkçesinde *eski* aynı anlamda kullanılır.

eskir- 'eskimek' [6la/06]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde-z- ile *eskil-* 'eskimek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *eski-* biçiminde kullanılır. Sözcük sonundaki *-r-* - -/'nin düştüğü görülüyor. *eski* sözünden *+r-* ekiyle türetilmiş olabilir: *eski+r-* > *eskir-* - *eskil-* - *eski-* (Clauson EDT, s. 246; DankoffCTD III, 27).

esne- 'esmek; ağzı genişçe açıp nefes almak, esnemek' [74a/01]. Türkiye Türkçesinde *esne-* aynı anlamda kullanılır. Fiilin 'esmek' anlamı kaybolmuştur. *esin* sözünden *+e-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *esin+e-* > *esne-* (Clauson EDT, s. 249; Dankoff CTD III, s. 27). bkz. *esin*.

esnet- (*esne-* et.) 'estirmek, esnetmek' [69a/08]. Türkiye Türkçesinde *esnet-* aynı anlamda kullanılır. bkz. *esne-*.

esrük 'sarhoş' [22b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *esrik- esrük* 'sarhôş\biçiınlerinde geçer (TS). Ağızlarda *esrek - esrik* 'sarhoş' biçimlerinde kullanılır (I>S}>Çr., To., An.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *esrik* hlk. notuyla yer alır. **esür-* 'sarhoş,ôlıual{' (Div. *esürt-)* fiilinden *-(ü)k* ile türetildiği anlaşılıyor: **esür-(ü)k* > **esürük* >*esrük.(Clauson* EDT, s. 250; Dankoff CTD III, s. 27). *esrük* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

esür- (*es-* et.) 'uzattırmak, gerdirmek, çektirmek' [59b/06]. Ari&dölu ağızlarında *estur-* 'büyütmek, değerini yükseltmek' anlamında geçer (DS: S.µı.,)-. Ölçünlü dilde **estir-* bu anlanıda kullanılmaz.

esürt- (*e·sür- et.) 'sarhoş etmek' [315a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *esrit- - esrut-* 'sarhoş etmek' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *esirt-* 'sarhoş yapmak' anlamında korunur (DS: Reşadiye -To.). Ölçünlüdilde *esrit-* aynı anlamda kullanılır(Clauson EDT, s. 251; Dankoff CTD III, s. 27).

eş 'eş, arkadaş' (235a/08]. Türkiye Türkçesinde *eş* 'eş, arkadaş, karı koca, birbirine benzeyen şeylerden her biri' anlamlarındakullanılır.

eş- 'çukur kazmak, eşmek' [47a/02]. Türkiye Türkçesinde *eş-* aynı anlamda kullanılır.

eş- 'yürümek, atın tırıs yürüyüşü' [47a/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eş-* 'hızlı yürümek, atla hızlı hızlı gitmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *eş-* 'yola çıkmak, hareket etmek' anlamında korunur (DS: Ay., Mn., Gaz.). Ölçünlü dilde *eş-* '(at için) hızlı gitmek' anlamında kullanılır.

eşek 'uzun kulaklı binek ve yük hayvanı, eşek *(Equus asinus)'* [195a/06]. *Divan'da eşgek - eşyek* biçimleri de geçer. Türkiye Türkçesinde *eşek* biçiminde kullanılır. Tkm. *eşek,* TatK *işek,* Blk *eşek,* Nog. *eşek,* Krg. *eşek, KKlp.eşek,* Kzk. *esak,* Tel- Şor. *eştek,* Özb. *eşak>- eşäk,* Çuv. *aşak* biçimleri kullanılır. Eren'e göre kökeni karışık sözcüklerden biridir (TDES, s.138). Gabain'e göre *aş* 'eş, arkadaş' sözünden *-gak.* ekiyle kurulmuştur (ETG, § 59). Clauson, *eş-* 'atın tırıs yürüyüşü' fiilinden *-gek* ekiyle türetildiğini belirtmiştir (EDT, s. 260; TDAY 1966, s. 27). Bang, Ramstedt'in (Annales Acad. Scient. Fenn. B XXVII 27 247. s.) *eşyek'i* Moğ. *elcige;* Pedersen'in ise *eşek'ı* Ermenice *eş* 'eşek' ve *equus* (ZDMG 57 561, KZ 38 197) ile birleştirmelerine karşı çıkarak *eşgek'in eş* 'arkadaş, eş' sözünden küçültme eki *-gek'le* türetilmiş olduğunu öne sürer (TM, s. 113). Doerfer de *eş* sözünden *-gek* ekiyle türetilmiş olma olasılığından söz eder (TMEN II, s. 65). Biz *eşek* sözünün *eş-* 'yavaş yürümek' sözünden *-gek* ekiyle türetilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Türkçede kullanılan *eşek* biçiminin *eşgek - eşyek > eşşek > eşek* aşamalarından geçtiği anlaşılıyor.

eşgek 'eşek' [34b/07]. bkz. *eşek*

eşik 'kapı boşluğunun alt kısmında bulunan basamak, eşik' [I7a/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *işik* biçiminde geçer (TS). Ağzlarda *eşik- işik* 'dış, dışarı; t'ltraf;jçevre;kapı boşluğunun alt kısmında bulunan basamak' biçimlerinde korunur (DS:]r;,/.Gr.). Az. *eşik,* Tkm. *işik* 'kapı; küçük kapı', TatK. *işek,* Nog. *esik* 'kapı', Kzk. esik'kapı', KKlp. *eşik* 'kapı', Krg. *eşik* 'çadır perdesi; kapı', Özb. *eşik,* Tμ"f·. f!~r ~~03 *aldk* 'kapı' biçimlerinde geçer Ölçünlü dilde *eşik* 'kapı boşluğunun alt kısının.dabulunan basamak' anlamında kullanılır, (DoerferTMEN II, s. 183-184; Clauson EQT, s. 260; Eren TDES, s. 140).

eşil- (*eş-* ed.) 'eşilmek' [54a/15]. Türkiye Türkçesinde *eşil-* aynı anlanıqa kullanılır.

eşit- 'işitmek, dumak' [108a/14]. Türkiye Türkçesinde [: ile *işif.,aynı* anlamda kullanılır.

eşittür- *(eşit-* et.) 'işittirmek' [59b/1 l]. Türkiye Türkçesinde [: ile *işiuir-* aynı anlamda kullanılır.

eşkin 'uzun yol, atın tırıs yürüyüşü' [34a/10]. XIV-XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eşkin - eşkün* 'açık adımlarla hızlı yürüyen (at)' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *eşkin* 'atın bir tür hızlı yürüyüşü' anlamında kullanılır. 'yürümek' anlamına gelen *eş-* fiiline *-kin* eki getirilerek yapıldığı anlaşılıyor: *eş-kin> eşkin* (Clauson EDT, s. 260; Dankoff CTD III, s. 27).

eşti- *(eşit-* ed.) 'işitilmek, duyulmak' [65a/05]. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüsü *i-* ile *işitil-* aynı anlamda kullanılır.

eşyek 'eşek' [34b/07]. bkz. *eşek.*

et 'et, insanlarda ve hayvanlarda kemikle deri arasında kas ve yağdan oluşan tabaka' [47b/05]. Türkiye Türkçesinde *et* aynı anlamda kullanılır.

et- (Oğz.) yapmak, eylemek, etmek [2lb/16]. Türkiye Türkç<;lsitıc.l(;l et.. yardımcı fiil olarak aynı anlamda kullanılır.

etçi 'kasap' [146a/07]. Türkiye Türkçesinde *etçi* yaygın olmamakla birlikte aynı anlamda kullanılır.

etek 'giysinin belden aşağıda kalan kısmı, etek' [23b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eteği arı* 'eteği temiz, namuslu' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *etek* 'giysilerin belden aşağıda kalan bölümü; genellikle kadın giysisi; giysinin alt kenarı; dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt bölümü; edep yeri; yağmur sularının, çatının bazı yerlerinden içeri sızmasını önlemek için yapılan saç örtü' anlamlarında kullanılır. Az. *etek,* Tkm, *etek,* TatK. *etek,* Kzk. *etek,* Krg. *etek,* Tar. *etek,* Hal. *atak,* ,Al.-Tel.- Şor. *edek,* Tuv. *edek,* Hak. *idek* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 50; Eren TDES, s. 140).

eteklik 'etek yapmak için elverişli kumaş, eteklik' [44a/08]. Türkiye Türkçesinde.~(ekltk'.~Ytı anlamda kullanılır.

etik- 'çocuk yetişmek, tombullaşmak, büyümek' [53a/09]. Anadolu ağızlanndaetik .. /terbiyesi bozulmak, saygısızca davranmak' anlamında geçer (DS: Uzunmusa -Or). Ölçünlü dilde *etik-* kullanılmaz.

etil- *(et-* ed.) 'düzelmek, edilmek, yapılmak' [25a/07]. Türkiye Türkç(;lşµığe.şedalı.-d- ile *edil-* aynı anlamda kullanılır.

etin- 'hazır olmak, edinmek' [169a/09]. Türkiye Türkçesinde sedalı *-d-* ile *edin-* 'kendini bir şeye sahip kılma, sağlama' anlamında kullanılır.

etlen- 'etlenmek, şişmanlamak' [67a/06]. Türkiye Türkçesinde *et/eri-'* 'şişmanlamak, semirmek' anlamında kullanılır.

emek 'yenecekekmek, ekmek' [47a/10]. bkz. *epmek.*

emekçi 'ekmek yapıp satan kimse, ekmekçi' [146a/07]. Türkiye Türkçesinde *ekmekçi* biçimiinde kullanılır.

erek (Oğz.) 'rengi kızıla çalan san adam' [32a/16]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği bu sözcük günümüz Türkçesinde kullanılmaz.

edik 'pabuç, edik' [23b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *edik - eduk - edik başmak* 'koncü kısa çizme, konçlu mest' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *edik - edik pabuç - edük - etik* 'köylü çizmesi; patik, çocuk ayakkabısı; mest; yünden örülen, çok kısa konçlu çorap; terlik; ayakkabı; köylü yemenisi, pabuç; karda yürümeye yarayan ayakkabı' anlamlarında korunur (DS: Af, Gaz., Bo., Ky.,). Ağızlarda *hedik - hetik* 'kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesik gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı' anlamında geçen sözcüğün de *edik'ten* ön türemeyle oluşturulduğu anlaşılıyor: *hedik < edik.* Ağızlarda bu tür ön Jüremelere rastlanır: *avlu > havlu* 'bahçe, avlu' (DS: Eze., Kıbrıs., Sv.). Ölçünlü dilin sqzlüğü:ı:ı.çle *edik* hlk notuyla yer alır. Tkm. *edik* 'çizme', Kzk. *etik* 'çizme', Nog. *etik,* KK.lp: *eük,* TatK. *itik,* Krg. *ôtuk;* Şor. Sag. *ödük* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 50; Eren TDES s.129).

ev (Oğz) ~.ew 'ev' [82b/07]. Eski Türkçede *eb* 'ev, çadır; karargah, ordugah' anlamlarında kullanılır (Tekin OY, s. 132). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ev* 'mesken; zevce; burç, menzil' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ev* aynı anlamda kulanılır. Tkm. *öy,* Az. *öv,* Nog. *üy,* TatK. *öy,* Bşk. *öy,* Blk. *üy,* KKlp. *üy,* Kzk. *üy,* Krg. *üy,* Tar. *öy,* Hal. *häv,* rBag. *öp,* Alt. Tel. Kuğ. *uy,* Küer. *ep,* Şor. *em,* Hak. *ib,* Tuv. *üg* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 226-227; Clauson EDT, s. 4; Eren TDES, s. 141).

evet (Oğz.) 'evet, peki' [27b/09]. Divan'da *ewet* ve *yemet* biçimleri de yer alır. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *evet - evit* 'ancak, fakat, lakin, amma' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *evet* aynı anlamda kullanılır.

evin 'tane' [27b/11]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *evin bağla-* 'içlenmek, tane tutmak, tohumlanmak' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Ağızlarda *evin* 'buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü' anlamında korunur (DS: Dz., Mn., Mğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *evin* hlk. notuyla yer alır. Tel. *ehin* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 12).

ew 'ev' [31a/15]. bkz. *ev*

ew- 'acele etmek' [47a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ev- - iv-* 'acele etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ev- - iv-* 'acele etmek' anlamında korunur (DS: Af, Dz., Zn., Tr.). Ölçünlü dilde **ev-* kullanılmaz.

ewek 'acele, aceleci, acele eden' [26a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Tünkçesnde *ivek* 'acele' biçiminde geçer (TS). Ağzlarda *evek* 'acele, çabuk' alllijınındakorunur (Af, Dz., Sv., Mğ). Ölçünlü dilde *"evek.* kullanılmaz. *ew-* fiilinden ..(e)kekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ew-(e)k > evek* (Clauson EDT, s. 8; DankoffCTD III, s. 30).

evet 'acele, çabuk' [27b/09]. Anadolu ağızlarında *evet - eveti - evedi* 'acele, çabuk' biçimlerinde geçer (Af, Dz., Isp.). Ölçünlü dilde *ivedi* 'öncelikli, acele, çabuk' anlamında kullanılır. *ew-* fiilinden *-(e)t* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *.ew-(e)t* > *evet,* (Çlauson EDT, s. 6; Dankoff C'l'D III, s. 30).

evin 'tane' [26a/13] bkz. *evin*

eviş- (*ew-* işt.) 'koşuşmak, acele etmekte yarışmak' [Slb/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eviş- - iviş-* 'acele etmekte yarışmek, hep birden acele etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *eviş-* 'çalışıp çabalamak' anlamını kazanmıştır (DS: Isp.). Ölçünlü dilde **eviş-* kullanılmaz.

evlen- 'evlenmek' [67b/07]. Türkiye Türkçesinde *evlen-* aynı anlamda kullanılır.

evren 'yılan, fırın, kainat' [34a/08]. KB'te *evren* 'kainat, alem, devran, felek' anlamında geçer (Arat KB III, s. 164). XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *evren* 'yılan, ejderha' anlamında kullanılır (TS). Ağızlarda *evren* 'büyük yılan, canavar' anlamında korunur (DS: Af., Dz., Ky.). Ölçünlü dilde *evren* 'kainat' anlamında kullanılır. *evir-* fiilinden *-(e)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ewir-(e)n* > *evren.* Clauson, sözcüğün Kuzey- Batı ve Güney-Batı lehçelerinde 'yılan' anlamını kazanmasını *evir-* 'kıvrılmak' kökünden türemiş olmasına bağlıyor; 'fırın' anlamını ise fırınların 'kubbe' biçiminde yapılmış olmasıyla açıklıyor (EDT s.13-14).

evse- 'evini özlemek'[7la/14]. Türkiye Türkçesinde *evse-* 'evini, yurdunu özlemek' anlamında kullanılır. *ew* sözünden *+se-* ekiyle türeildiği anlaşılıyor: *ew+se-* > *evse-* (Clauson EDT, s. 15; Dankoff CTD III, s. 30).

evsin- 'evi benimsemek, kendi evi gibi saymak' [66b/02]. Anadolu ağızlarında *evsin-* 'ısınmak, alışmak, evi gibi saymak, yabancılık çekmemek' anlamında korunur (DS: El., Ml., Sv.). Ölçünlü dilde* *evsin-* kullanılmaz.

evür- 'çevirmek, evirmek; döndürmek, altını üstüne getirmek' [SOa/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *evir-* 'çevirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *evir-* 'döndürmek, çevirmek' anlamında kullanılır.

evüs- 'savurmak; tahılları samanından ayırmak' [6a/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *evis-* 'tahılı yabancı maddelerden temizlemek için bir kap içinde silkerek savurmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *evis-* 'arpa, buğday, bulgur gibi tahılların kepeklerini ayırmak; tarla sürülürken yabancı otlan toplamak' anlamlarında korunur (DS: Gaz., İç., Mğ.). Ölçünlü dilde *"evis-* kullanılmaz.

eyegü 'hayvanlann eye kemiği, kaburga' [4la/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eyegü*> *iyegu* 'kaburga kemiği' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *eye - eyeği - eğeyi* (göçüşme) 'kaburga kemiği' anlamında korunur (DS: Isp., Es., Mğ.). Ölçünlü dilde *eğe* (< *eye* < *eye·gü)* 'kaburga' biçiminde kullanılır. Burada olduğu gibi Türkçede kimi örneklerde *-y-*'lerin -ğ-'ye çevrildiğine tanık oluyoruz. Türkçede bunun başka örnekleri de vardır: *eyer*

> *eğer, öyle* > *öğle, ôyün* > *öğün* gibi. Sözcüğün sonundaki *-gu* ekinin de düştüğü görülüyor,

eymen- 'utanmak, çekinmek' [70a/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *eymen-* 'çekinmek, korkmak, endişe etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *eymen-* - *eğmen-* 'korkmak, korkuyla canı sıkılmak, ürkmek' anlamlarında korunur (DS: Ba., Mğ., Dz.). Ölçünlü dilde *"eğmen-* kullanılmaz.

ez- 'kazımak, sıyırmak' [46b/17]. Anadolu ağızlarında *ez-* 'sırtı keseletmek, kirden arındırmak, sabunlamak' anlamında kullanılır (DS: Acıpayam-Dz.). Ölçünlüdilde *ez-* 'üstüne basarak veya iki şeyin arasına koyarak yassıltmak, biçimini değiştirmek anlamınıkazanmıştır...

eze (Oğz,) 'büyük kız kardeş' [29a/14]. Anadolu ağızlarında *eze* 'teyze' (DS: Af, Tr., Ay.) 'hala' (DS: To., Ezm.) anlamlarındageçer. Ölçünlü dilde **eze* kullanılmaz.

X

xan 'han, kağan' [22a/12]. Türkiye Türkçesinde *xan* 'Osmanlı Padişahlarının adlarının sonuna getirilen unvan' olarak kullanılır.

xanda (Oğz. ve Kıp.) 'nerede' [260b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *xanda* 'kanda, nerede' olarak geçer (TS). bkz. *qanda, qanu*

xayu (Oğz. ve Kıp.) 'hangi, hani' [27la/08]. bkz. *qayu*

xız (Oğz. ve Kıp.) 'kız' [27la/09]. bkz. *qız*

I

ıçkın- 'kaçırmak, kaybedilmek, yok edilmek' [66b/06]. Anadolu ağızlarında *ıçktn-* 'şaşırtmak; kurtulmak' gibi bütünüyle farklı bir anlamda kullanılır (OS: Dz., Yalova).

ıdıl- 'salıvermek, boşanmak' [53b/08]. Anadolu ağızlarında -J- - *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *tytl-* 'sıra halinde gitmek, iki nokta arasında gidip gelmek, sıvı şeylerin akması, boşalması' anlamlarında geçer (DS: Kn., Gr., Or., Sv.). Ölçünlü dilde *"tyıl-* kullanılmaz.

ığla- ~ **yıyla-** 'ağlamak' [73b/06]. Türkiye Türkçesinde *ağla-* 'üzüntü, acı veya sevinç karşısında gözyaşı dökmek' anlamında kullanılır. Az. *ağla-,* Tkm. *ağla-, *ıy* sözünden *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *"ıg+la- > tyla-* ,_, *ağla-, yışla-* biçimindeki *y-* bir ön türemedir (Clauson EDT, s. 85; Dankoff CTD III, s. 225).

ığlaş- ~ **yıyfaş-** *(ıyla-* işt.) 'birlikte ağlamak, ağlaşmak' [63b/15]. Türkiye Türkçesinde *ağlaş-* 'birlikte gözyaşı dökmek, ağlamak' anlamında kullanılır. bkz. *ışla-.*

ılık ~ **yılıy** (Oğz.-Kıp.) 'ılık' [22b/09]. bkz. *yılış.*

ınan- (**ına-* dön.) 'inanmak, güvenmek' [56a/13]. Türkiye Türkçesinde *inan-* aynı anlamda kullanılır. Söz başındaki ı-'nın i-'ye dönüşmesi *iman'ın* etkisine bağlanabilir.

ınanç 'güvenilen, inanılan, inanç' [40a/08]. Türkiye Türkçesinde *inanç* aynı anlamda kıullanılır. *ınan-* fiilinden *-ç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tnan-ç > inanç.* (Clauson EDT, s>l88) . bkz. *ınan-*

ır ~ **yır** 'ezgi, nağme, ır, ırlama' [81b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu T.ürkçes~d~>ır. - *tru - yır* 'nağme, hava' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *tr - yır* 'türkü,.şaf~ı,. ~oşµk' anlamında korunur (DS: Vn., Dy., Ur., Kn., El.). Ölçünlü dillin sözlüğ~ndeyf'~· notuyla yer alır. KKlp. *jir,* Nog. *yır,* Kum. *yır,* Soy. Koy. *tr,* Bar. *yır,* Kar. . *YZfr.~~·.fır,Kzk.jır,* Hak. *tr,* Tuv. *ır* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN IV, s. 233; Clauson EDT, s. 192). Asıl biçimin *tr* olduğu *y-*'nin sonradan türediği anlaşılıyor.

ırlanma, ar' [8lb/09]. Anadolu ağızlarında *tr* 'ar, utanç' anlamında korunur (OS: Bor-Nğ). Ölçünl. dilde ** tr* kullanılmaz.

ırga- 'sallamak, ırgalamak' [72b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ırga-* - *ırgala-* 'sallamak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *ırga-* - *ırgala-* 'sarsmak, sallamak' biçimlerinde korunur (Dz., Tr., Gr., Or.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *ırga-* hlk. notuyla yer alır.

ırgan- (*ırga-* dön.) 'sallanmak, ırgalanmak' [66b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ırgan-* 'sallanmak, kımıldanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ırgan-* 'kıpırdanmak, sallanmak' anlamında korunur (DS: Tr., Gr.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *ırgan-* hlk. notuyla yer alır.

ırgat- (*ırga-* et.) 'sallatamak" [68b/Ol], Anadolu ağızlarında *ırgat-* 'yerinden oynatmak, hareket ettirmek' anlamında kullanılır (DS: Tr.; Rz., Gr.). Ölçünlü dilde *"trgat-* kullanılmaz.

ırğ 'kâhinlik, fal, yürektekini dışarıya çıkarmak' [17a/13]. Anadolu ağızlarında *ırğ* 'talih, şans' (DS: Dz., Bo.) - *ırık* 'şans, uğur' (Isp.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilde *"ırk* kullanılmaz.

ısır- 'sokmak, ısırmak' [49b/17]. Türkiye Türkçesinde *ısır-* aynı anlamda kullanılır.

ısırt- (*ısır-* et.) 'sokturmak, ısırtmak' [315a/14]. Türkiye Türkçesinde *ısırt-* aynı anlamda kullanılır.

ısırıl- (*ısır-* ed.) 'ısırılmak' [65a/13]. *ısrıl-* ünlü düşmesi sonucu oluşmuş bir biçimdir: *ısrıl-* < *ısırıl-*. Türkiye Türkçesinde *ısırıl-* biçiminde kullanılır.

is 'kandil dumanı, kurum, is' [15b/16]. Türkiye Türkçesinde *is* 'dumanın değdiği yerde bıraktığı leke' anlamında kullanılır. Az. *his* (*h-* sonradan türemiştir), Kzk. *ıs,* Özb. *is,* Tar. *is,* Sag. *ıs,* Tuv. *ış* biçimlerinde geçer (Clauson EDT s. 254).

iş 'iş, çalışma' [52b/15] Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüsü *i-* ile *iş* aynı anlamda kullanılır.

işçi 'işçi' [118b/04]. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüleri ile *işçi* aynı anlamda kullanılır.

ışgın 'otsu bir bitki *(Rheum ribes)'* [34a/09]. Anadolu ağızlarında *ışgtn - ışkın* 'kayalık yerlerdeve dağlarda yetişen, yenilebilir otsu bir bitki' anlamında geçer (DS: Uş., Bayburt, Ağ., Sv.). Clauson, Farsça *aşxuvôn* 'rhubarb, sorrel *(kuzukulağı)'* sözünden alındığını belirtmiştir (EDT, s, 259). Eren de, 'Farsça *aşxun* (< *aşxuvtin)* 'a sort of dock (plant)' sözünden alınmıştır' diyerek Clauson'un görüşüne katılmıştır (TOES, s. 184). *ışkın (<* **ışgın)* sözünün kökenine ilişkin açıklamalarda bulunurken bu sözün, eski Anadolu Türkçesinde ve ağızlarda 'bir yıllık ağaç sürgünü, filiz' anlamına da geldiğini dikkate almak gerektiğini belirtmek isteriz.

ışla- (**ışla-* dön.) 'dumanla örtülmek, tütsülenmek, islenmek' [76a/05]. Türkiye Türkçesinde *islen-* 'dumandan sararmak, lekelenmek' anlamında kullanılır.

it 'köpek, it' [45a/10]. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüsü *i-* ile *it* aynı anlamda kullanılır. Az. *it*, Tkm. *it,* TatK. *İt,* Blk. *it,* Nog. *iyt,* Kzk. *it,* Krg. *it,* Özb. *it,* SUyg. *eşt - işt - ışt,*

Hal. *it,* Tar. *it,* Al. Tel. Şor. Sag. *it,* Tuv. *tt,* Yak. *ıt,* Çuv. *ytta ~ yu* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan ~ı (ft) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 173).

'ibrik' [3 lb/16]. Türkiye Türkçesinde *ibrik(*< Ar. *ibrıq)* olarak kullanılır.

(*ıy- dön.) 'soluğunu içinde tutarak kendini zorlamak, ıkınmak' [69b/09]. Anadolu ağızlarında *ığtn-* 'soluğunu içinde tutarak zorlanma' biçiminde geçer (DS: Af, Mn., Es.). Ölçünlü dilde *ıkın-* biçiminde kullanılır. Sözcüğün, *ıkın-* < *ığın- - ıyın-* aşamalarından geçerek bu biçimi aldığı anlaşılıyor.

İ

iç [79b/14]. Türkiye Türkçesinde *iç* aynı anlamda kullanılır

iç- 'bir şeyi içmek, içine çekmek, içmek' [46b/10]. Türkiye Türkçesinde *iç-* aynı anlamda kullanılır.

içegü 'karın kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı' [41a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içegü* 'karın içindeki organlar ve bağırsaklar' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *içeği - iceği* 'bağırsak' anlamında korunur (DS: Yalova, To.). Ölçünlü dilde **içeği* kullanılmaz. *iç* sözünden *-egü* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *iç-egü* > *içegü - içeği* (Clauson EDT, s. 25; DankoffCTD III, s. 31).

içer- 'içeri koymak; suçlarını söylemek; kovalamak' [60b/15]. Türkiye Türkçesinde *içer-* 'içine almak' anlamında kullanılır. *iç* sözünden *+ger-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *iç+ger-* > *içger- içer-*. Oğuz grubunda içses ünsüzü -g-'ler genellikle düşer (Clauson EDT, a. 25; DankoffCTD III, s. 31).

içik- 'savaşta kendi isteği ile teslim olmak' [53a/10]. Eski Türkçede *içik-* 'tabi olmak, bağımlı olmak' anlamında kullanılır (Tekin OY, 's, 157). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içik-* 'sığınmak, korunma istemek, aman dilemek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *içik-* 'ağlarken hıçkırmak; çok sevinmek; korku ile iç çekmek' anlamlarını kazanmıştır (DS: Gr., Sv., Isp.). Ölçünlü dilde *"tçik-* kullanılmaz. *iç* sözünden *+(i)k-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *iç+(i)k-* > *içik-* (Clauson EDT, s. 25; Dankoff CTD III, s. 31).

içil- (*iç-* ed.) 'içilmek' [53b/07]. Türkiye Türkçesinde *içil-* aynı anlamda kullanılır.

için 'ara, iç anlamı bildiren bir ek' [25b/16]. XIV. yüzyıl AnadoluTi.ir~~~~i.~d~ *için* 'gizli, gizlice; has, içinden, içten, yürekten; içinde' anlamlarında. g~~~t (TS). Türkiye Türkçesinde *için için* biçiminde ikileme olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 28).

içiş- (*iç-* iş.) 'içmekte yardım ve yarış etmek, içişmek' [50p{8Jl·>XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içiş-* 'karşılıklı içmek' anlamında geçer (TS).. Çağdaş Türkçede *içiş-* kullanılmaz.

içkur 'uçkur' bkz. *qur*.

'içilen şey, içki' [39a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içgü et-* 'içki içmek' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *içki* aynı anlamda kullanılır. *iç-* fiilinden *-kü* ekiyle türertildiği anlaşılıyor: *iç-kü - içki* (Clauson EDT, s. 24; Dankoff CTD III, s. 31). *içkü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'tanelenmek, içi olmak, içlenmek' [67a/12]. Türkiye Türkçesinde *içlen-* 'tanelenmek, iç tutmak' anlamında kullanılır.

'eğer keçesi içlik' [32b/03]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içlik* 'gömlek üstüne giyilen bir çeşit yelek' olarak geçer (TS). Anadolu ağızlarında *içlik* 'içe giyilen gömlek, iç gömleği' anlamında kullanılır (DS: Af', Tr., Gm.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *içlik* hlk. notuyla yer alır. *iç* sözünden *+lik* ekiyle türetilmiştir: *iç+lik* > *içlik.*

'de, içinde, içerisinde' [93a/02]. Eski Türkçede de *içre* 'içte, içerde' biçiminde kullanılır (Tekin OY; s. 137). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içre* 'içinde, arasında, içine' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçenin sözlüğünde *içre* esk. notuyla yer alır. *iç* sözünden yön gösterme eki *+re* ile türetildiği anlaşılıyor: *iç+re* > *içre* (Clauson EDT, s. 30; Dankoff CTD III, s. 31).

(iç- et.) 'içirtmek, su içirmek' [58b/I 7]. Türkiye Türkçesinde *içirt-* biçiminde kullanılır.

(iç- et.) 'içirmek' [49b/09]. Türkiye Türkçesinde *içir-* aynı anlamda kullanılır. *içür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'kadeh, tas, bardak, tencere gibi her tür kap' (Yağ. Tox. Yem. Oğz., Argu dillerinde). [21b/12]. Kaşgarh'nın Oğuzca olarak da gösterdiği bu sözcük Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılmaz.

'sahip, efendi; Tann' [28b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *iye - eye* 'sahip, malik, efendi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *iye* 'koruyan, sahip' anlamında kullanılır (DS: Yalova, To.). Ölçünlü dilde *iye* aynı anlamda geçer.

~ *iğ* 'hastalık' [28a/07]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *iğ* 'verem, ince ağrı' anlamında geçer (TS)'.Ağızlarda *iğ* 'hastalık, dert' (DS: Ermenek -Kn.) *-yik* 'hastalık' (Yalova - Ist.) biçimlerinde korunur. Ağızlarda birçok türevine de rastlanır: *iğli, iğez, iğilik, iğ/ez, iğlez* 'hastalıklı, zayıf, cılız' gibi (DS: Isp., Dz., İç.). Ölçünlü dilde **iğ* kullanılmaz. Önses ünsüzü *y-*'nin bir öntüreme olduğu anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 98-99; Tezcan SN, s. 48-49).

(Oğz.) 'yalan' [19a/16]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği bu sözcük Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılmaz.

~ *igiđ-* 'terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek' [57b/13]. .Eski Türkçede *igit- - igid-* 'beslemek, doyurmak' anlamında geçer (Tekin OY, s, J38). Türkiye Türkçesinde *eğit-* 'terbiye etmek, yetiştirmek' biçiminde kullanılır.

'hasta olmak' [73b/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *igle-* 'hastalanmak, hastalık geçirmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *iğle-* 'hasta olmak, zayıflamak, verem olmak' anlamlarında korunur (DS: Or., Kn., İç.). Ölçünlü dilde **igle-* kullanılmaz. *ig* sözünden *+le-* ekiyle türetilmiştir: *ig+le-* > *igle-*. bkz. *ig.*

(*igle-* dön.) 'bir parça hastalanmak, ağrısı tutmak' [67b/09]. Anadolu ağızlarında *iğlen-* 'zayıflamak, hastalanmak' anlamında korunur (DS: Mğ., Sm.). Ölçünlü dilde *iglen-* kullanılmaz.

– *yik* 'mil, mihver, iğ' [253b/16]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *is : iy* 'mihver, kutup' olarak geçer (TS). Ağızlarda *iğ* 'değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşa geçen demir eksen; dingilin tekerleklere geçen kısmı; su dolaplarının ortasında bulunan kalın ağaç dingil' anlamlarında korunur (DS: Isp., Or., Tr.). Tkm. *ik; A:z. iy,* Özb. *ik* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yik* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 99).

'elde beslenen hayvan' [35b/03]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ekti - ikti - iktü* 'asalak, besleme, dalkavuk' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ekti* 'anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu; başkasının otlağından geçinen hayvan' anlamında korunur (DS: Dz., Eze., Mn.). Ölçünlü dilde *ekü.* 'başkalarının sırtından geçinen, asalak' anlamını kazanmıştır. Tkm. *ekdi. igit-* fiilinden *-ü* ekiyle türetilmiş olabilir: *igit-u* > *igitü* > *iktü* (Clauson EDT, s. 102; Dankoff CTD III, s. 32).

'bağlamak, iliştirmek' [47b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *il-* 'dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, tutulmak; düğüm atmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *il-* 'hafif bir düğüm yaparak bağlamak, hah dokurken düğümleri bağlamak' anlamında kullanılır

'kötü dua etmek, ayıplamak, ilenmek' [56a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *Ut?n-* 'beddua etmek, küfretmek, kötü söylemek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ilen-* aynı anlamda kullanılır.

'kınama, ayıplama, beddua' [40a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *i/fmç* 'b~çld.ua~ azarlama' anlamlarında geçer. Çağdaş Türkçede *ilenç* aynı anlamda .~1.la..nılff, *ilen-* sözünden -ç ekiyle türetilmiştir: *ilen-ç* > *ilenç* (Clauson EDT, s. 147-14Ş~J)a1'11m:ffCTD III, s. 33).

'götürmek, iletmek' [58a/02]. Türkiye Türkçesinde *ilet-* 'göttirmek, ulaştırmak, nakletmek' anlamında kullanılır.

(Oğz.) 'kemik iliği' [25a/03]. bkz. *yilik.*

(*il-* dön.) 'tutulmak, yakalanmak' [56a/06]. XIV. yüzyıl ~~golu Türkçesinde *ilin-* 'takılmak, takılıp kalmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda.dlin- ' dokunmak, değmek; göze ilişmek' anlamında kullanılır (DS: To., Gr.). Ölçünlü dilde *"ilin-* kullanılmaz.

il- (il- işt.) 'birbirine ilişmek, çatışmak, değmek' [52a/16]. Anadolu ağızlarında *iliş-* 'değmek, göze takılmak, birine sataşmak' anlamlarında geçer (DS: Af', Uş., Tr., Gr.). Ölçünlü dilde *iliş-* 'hafifçe dokunmak; takılmak; dokunmak; rahatsız etmek' anlamlarında kullanılır.

ilk birinci, her şeyin öncesi, ilk' [32a/17]. Eski Türkçede *ilki* biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 138). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ilk* 'ilkin' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ilk* aynı anlamda kullanılır. Az. *ilk,* Tkm. *ilki* biçimlerinde geçer.

ildir- (*il-* et.) 'iliştirmek, astırmak' [60a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ildir->- ildur-* 'değdirmek, dokundurmak, iliştirmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ildir-* 'değdirmek, dokundurmak' anlamında kullanılır (DS: Af, Isp., Dz., Ant.). Ölçünlü dilde **ildir-* geçmez.

im işaret, parola' [16a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *im* 'işaret, nişan, parola' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *im* 'işaret, alamet, iz' anlamında kullanılır. Tkm. *üm,* Kaz. *tm,* Krg. *tm,* Kzk. *im,* Şor. Tel. *um,* Alt. Tel. *um,* Özb. *em,* Tuv. *im,* Yak. *am* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 215; Clauson EDT, s. 155).

imdi 'şimdi' [38a/04]. Eski Türkçede *amtı* biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 119). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *imdi* 'artık, şimdi, o halde' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *şimdi* biçiminde kullanılır. *şimdi* sözcüğünün *şu* ve *imdi'tssı* birleşmesi sonucu ortaya çıktığı anlaşılıyor: *şu imdi* > *şimdi.*

imek (Oğz.) 'aydınlıkla karanlığın birbirine karışması' [30a/16]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği bu sözcük çağdaş Türkçede kullanılmaz.

imle- ~ **yimle-** 'işaret etmek, göstermek, el işareti' [73b/11]. *Divan'dayimle-* biçimi de geçer. Türkiye Türkçesinde *imle-* 'işaretlemek, işaretle göstermek; dolaylı yoldan anlatmak, ima etmek' anlamında kullanılır. *im* sözünden *+le-* ekiyle türetilmiştir: *imle-> imle- -ıyimle-, y-*'nin ikincil bir ses olduğu anlaşılıyor.

in – yin 'yırtıcı hayvan ini' [223b/06]. Türkiye Türkçesinde *in* 'yaban hayvanlarının k:~ndilerine yuva edindikleri kovuk; mağara' anlamlarında kullanılır. Tkm. *hin* (h-iki11cilcbir sestir), Nog. *in,* Kzk. *in,* KKlp. *in,* Krg. *iyin - iyn,* Özb. *in,* Yak. *in,* Çuv. *yene (Y-* sonradan türemiştir;). Eren' e göre *in* biçimi *yin* biçiminden daha eskidir.<ŞQ~sg~iP~~ıpdaki *y-* sonradan türemiştir. Yoksa Çuvaşçada *yene* yerine *sene* olmalıydı (IQJ$Ş, s. lQQ).

inek[1] 'inek, dişi sığır' [34b/12]. Türkiye Türkçesinde *inek (< ingek)* 'diş(sığır' anlamında kullanılır. Tkm. *inek,* Krg. *inek,* Tar. *inek,* Şor. *inek,* Tuv. *in_ek,* Şr~f·'.~.lJ<tk 'inek', Yak. *ınax,* Çuv. *ene* 'inek' olarak geçer (Eren TDES, s. 191). Clauson'a göre, **in* köküne *-gek* ekFgetirilerek yapılmış olmalıdır. Ona göre 'dişi deve' ~~amma. gelen *ingen* (< **in-gen*) sözcüğü de aynı kökten türetilmiştir (EDT s. 184). Datikoffda *ingek* ve *ingen'ı "in* 'cow' sözünün türevleri arasında saymıştır (CTD III, s.··34).

...gek[2] (Oğz) 'dişi kaplumbağa' [34b/12]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği **ineı?* Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda geçmez.

...gen 'dişi deve' [74a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ingen* 'dişi deve' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **ingen* kullanılmaz.

... 'yaşça küçük kardeş; kocanın küçük erkek kardeşi' [30a/07]. Eski Türkçede *ini* 'erkek kardef anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 139). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ini* 'küçük kardeş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ini* 'kayınbirader; kocanın kızkardeşi, görümce' anlamlarında kullanılır (DS: Isp., Nğ., Kn.). Ölçünlü dilde *"ini* geçmez. Az. *ini,* Tkm. *ini,* Tar. *ini,* Alt. Tel. *ini,* Yak. *ini* (Doerfer TMEN II, s. 226; Clauson EDT, s. 170).

...rde- 'aramak, araştırmak' [273b/08]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ink-* 'araştırmak, denetlemek, incelemek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *irde- - irdele-* 'bir şeyin üzerine fazla düşmek, araştırmak, incelemek' anlamında korunur (DS: Dz., Sm., Tr.). Ölçünl. dilde *irdele-* 'araştırmak, bütün yönlerini ortaya koymak' biçiminde kullanılır.

...ri 'iri, katı olan nesne' [24a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *iri* 'kaba, sert, katı, kalın' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *iri* 'olağandan daha hacimli, olağanı aşan büyüklü olan' anlamında kullanılır. *iri-* fiilinden *-g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *iri-g* > *irig* > *iri.* Oğuz grubunda souses ünsüzü -g'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s.198; Dankoff CTD III, s. 35).

...rin 'cerahat, irin' [40b/02]. Türkiye Türkçesinde *irin* aynı anlamda kullanılır. *iri-* 'çürümek' fiilinden *-n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *iri-n* > *irin* (Clauson EDT, s. 233).

...rk- 'toplamak, bir araya getirmek' [313b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *irk-* 'biriktirmek, yığmak, bir arayatoplamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *irk-* 'birikmek, toplamak' anlamında kullanılır.

...kil- (*irk-* ed.) 'toplanmak, çoğalmak' [65b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *irkil-* 'birikmek, toplanmak, yığılmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *irkil»* 'toplanmak' anlamında kullanılır (DS: Çkl., Çkr., Gr.). Ölçünlü dilde *irkil-* 'akan. birş~yin. bir engel karşısında duraklayıp birikmesi' anlamında kullanılır.

...kin- (*irk-* dön.) 'mal biriktirmek, kendisi için toplamak' [66b/13]. Anadolı.ı~ğızlarında *irkin-* 'para bi.riktirmek' anlamında kullanılır (DS: Emet -Kü.), Ölç-Unlü idilde *"irkin-* kullanılmaz.

...sınmak' [278b/03] Türkiye Türkçesinde genişlemiş biçimi ısın-olarak geçer.

...sıcak' [24b/13]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ıssı* 'sıcaklık, hararet' biçiminde geçer (TS). İkizleşme sonradan oluşmuştur. Çağdaş Türkçede *ısı* 'sıcaklık, hararet' biçiminde kullanılır. *isi-* fiilinden *-g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *isi-g* > *ısı.* Oğuz

grubunda senses ünsüzü -g'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 246; Dankoff CTD III, s. 36).

'sıcaklık' [44a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ıssı/ık - issilik* 'sıcaklık, hararet' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"ısılık* kullanılmaz. bkz. *isig.*

(*isi-* dön.) 'ısınmak' [55b/01]. Türkiye Türkçesinde *ısın-* biçiminde geçer.

(*isi-* et.) 'ısıtmak, ısıtmaya tutulmak' [57a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ıssıt-* 'ısıtmak, kızdırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ısıt-* 'sıcak duruma getirmek' biçiminde kullanılır.

'arkasına düşmek, aramak' [70a/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *iste-* 'aramak, araştırmak' anlamında geçer (TS). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *izde-* 'izini takip ederek araşnrmak' anlamında farklı bir sözcük olarak geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *iste-* 'istek duymak, arzulamak' gibi bütünüyle farklı bir anlam kazanmıştır.. *iz* gp.züıden - ekiyle türerilmişolabilir: *iste-*< *"tzte-* (Clauson ED, s. 243).

'iz, belirti, ataştırma' [36b/12]. Türkiye Türkçesinde *istek* 'arzu, dilek, temenni' gibi farklı bir anlam kazanmıştır. *iste- (< *izte-)* fiilinden *-k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *iste-k* > *istek* (Clauson EDT, s. 242; DankoffCTD III, s. 36).

(*iste-* et.) 'aranması için arkasından adam göndermek, izletmek' [67b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *istet-* 'aratmak, iz sürdürmek' anlamında kullanılır (TS). Çağdaş Türkçede *istet-* 'isteme işini başkasına yaptırmak' gibi bütünüyle farklı bir anlam kazanmıştır.

[08]. bkz. *ış*

'çalışmak, işlemek' [73b/OS].Türkiye Türkçesinde *işle-* aynı anlamda kullanılır.

(*işle-* et.) 'çalıştırmak, işletmek' [68b/13]. Türkiye Türkçesinde *işlet-* 'işlemesini sağlamak, çalıştırmak' anlamında kullanılır.

götürmek, ittıek' [48a/l 1]. Türkiye Türkçesinde *it-* aynı anlamda kullanılır.

'değirmende dönen taşın üzerine bindirilen ağaç parçası' [4la/Ol]. Anadolu ağızlarında *itegü ~ itegü ~ itek* 'un elerken dökülmemesi için yere serilen bez ya da şaplanmış deriden yapılan örtü; zeytinyağı değirmenlerinde sütunuçevirmeye yarayan direkler' anlamlarında geçer (DS: To., Yz., Ky.). Ölçünlü dilde *"iteği* kullanılmaz. *"ite-* fiilinden -S« ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *"ite-gu* > *iteği* (Clauson EDT, s. 53~ DankoffCTD III, s. 37).

(*it-* işt.) 'iki kişi arasında itişme' [50b/02]. Türkiye Türkçesinde *itiş-* 'birbirini itmek, birbirini iterek şakalaşmak' anlamında kullanılır.

'ağaçta ve deride uzunlamasına oluşan yarık' [34a/04]. Türkiye.Türkçesinde *iz* aynı anlamda kullanılır.

K

kaba 'kalın, iri ve yüksek olan her nesne' [270/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kaba* 'büyük, iri, kocaman' anlamında geçer {TS). Çağdaş Türkçede *kaba* 'özensiz yapılmış, ri, olduğundaıı büyük' anlamlarındakullanılır.

kabaq 'yaş iken yemeği yapılan bir sebze, kabak *(Cucurbita)'* [96b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kabak* 'içki kadehi, şarap tası, şarap kabı' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ka·pak* aynı anlamda kullanılır. Az. *gabag,* Tkm. *kôbak* › aş *kabak,* TatK. *kabak,* Bşk. *kabak,* Nog. *kabak,* KKlp. *as kabak,* Çuv. *xupax* biçimlerinde geçer. *qab* sözünden küçuıtme eki *+(a)q* ile türetilmiş olabilir: (Doerfer TMEN III, s. 412-414; Clauson EDT, s.582; Eren TOES, s. 199).

kabaqlıq 'kabak tarlası, kabaklık' [126a/13]. Türkiye Türkçesinde *kabaklık* aynı anlamda kullanılır.

kabar- 'kabarmak, şişmek' [153a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kabar-* 'büyümek, şiddetlenmek (mec.)' anlamında geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *kabar-* 'ağırlığı artmadan hacmi büyümek; şişmek, genişlemek; böbürlenmek, gururlanmak (mec.)' anlamlarında kullanılır.

kabart- (*qabar-* et.) 'kabartmak, şişirtmek' [315b/10]. Türkiye Türkçesinde *kabart-* aynı anlam ve biçimde kullanılır.

kaburcaq ~ qubıırçaq 'tabut, çok kere ölü tabutu' [125b/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kaburcak - kaburcuk - kapurçak* 'koku kutusu, küçµk mis kutusu, kutu' anlamında geçer. XV. yüzyılda kullanılan *kubur* 'ok çantası, sadak' sözcüğüyle ilgili bir türev olduğu anlaşılıyor (TS). Anadolu ağızlarında da *kubur* 'tabanca kılıfi, silahlık' anlamında kullanılır (DS: Gz., Ant.). Kıbrıs ağzında *kubur* 'boruların su toplanan şişkin bölümü' anlanımda geçer. Tkm. *küburçuk,* Alt. *kabtrçık,* Tel. *kabırçak,* Krg. *kabırçık; Kzk. kabırşak,* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s.586-587). Moğ. **qobur* 'Röhre (boru)' sözünden geldiği anlaşılıyor (Doerfer TMEN I, s. 392-393). *quburçaq, kobur* sözünden *+çaq* küçültme ekiyle türetilmiş olabilir.

kaç 'kaç, soru adılı' [8la/15]. Türkiye Türkçesinde *kaç* aynı anlamda kullanılır.

qaç- 'kaçmak, gitmek' [133a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kaç-* 'koşmak, seğirtmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kaç-* aynı anlamda kullanılır.

qaçan 'ne vakit, ne zaman' [89a/14]. XIII-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kaçan* 'ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, nasıl ki, ne vakit' olarak geçer (TS). Ağızlarda *h-* ile *haçan ~ haçana - haçanda* 'ne zaman, mademki, ...dığı zaman' anlamlarında kullanılır (DS: Tr., Kıbrıs, Or., Gr.). Ölçünlü dilde **haçan* kullanılmaz.

qaçıl- (*qaç-* ed.) 'kaçılmak' [168a/05]. Türkiye Türkçesinde *kaçıl-* aynı anlamda kullanılır.

qaçın- (*qaç-* dön.) 'kaçar görünmek' [172b/10]. Türkiye Türkçesinde *kaçın-* 'herhangi bir işi yapmaktan geri durmak' anlamında kullanılır.

qaçış 'halk arasında uyuşmazlık, döğüş' [93a/12]. Türkiye Türkçesinde *kaçış* 'kaçmak işi veya biçimi' anlamında kullanılır. *qaç-* fiilinden *-(ı)ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qaç-(ı)ş > kaçış*.

qaçış- (*qaç-* işt.) 'birlikte kaçmak, kaşışmak' [157b/16]. Türkiye Türkçesinde *kaşış-* aynı anlamda kullanılır.

qaçır- (*qaç-* et.) 'kaçırmak' [154a/03]. Türkiye Türkçesinde *kaçır-* aynı anlamda kullanılır. *qaçur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

qaçurt- (*qaçur-* et.) 'kaçırtmak' [315b/14]. Türkiye Türkçesinde *kaçtrt-* biçiminde kıllanılır.

qadaş 'kardeş, hısım, akraba' [28a/10]. Anadolu ağızlarında *kadaş* 'kardeş' anlamında görünür (DS: To., Sv.). Clauson'a göre **qa* sözünden *+daş* ekiyle türetilmiş olabilir: *qa.+daş > kadaş* (EDT, s. 607). Bernştam ise *qat* 'Seite' kökünden *+aş* ekiyle kurulmuş olabileceğini belirtmiştir. Ancak ona göre **qat+daş* biçiminde de türeyebileceğini bir olasılık olarak gözden ırak tutmamak gerekir (Doerfer TMEN III, s. 566).

qadγu ~ qaδγu 'endişe, üzüntü, kaygı' [287a/10]. XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *kayu* 'kaygı, endişe tasa' biçiminde geçer (TS). Yine XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde bir takım deyimlerde *kcıy;gu* biçimine de rastlıyoruz: *kaygu başına ağmak* 'kaygıya, endişeye düşmek'; *kaygu]u eylemek* 'üzmek, kederlendimek, kaygıya düşürmek' gibi. Türkçenin ses yaşalijrını göz önünde bulundurduğumuzda sözcüğün *kadgu - kaygu > kayu > kayı* hiçimini alması gerekirken bu ikili biçimin ortaya çıkması düşündürücüdür. Çağdaş Türkçede kullanılan *kaygı* biçimi de ses gelişmesi kurallarına aykırı bir yapıdadır.

kar 'kar fırtınası; insan öldüren bora, tipi' [254b/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y* ile *kay* 'yağmur, sağanak:, bora' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *kay* 'yağmur, yağmurdan önce esen şiddetli yel' anlamında kullanılır (DS: To., Es., Çkl.). Ölçünlü dilde *kay* 'yaz yağmuru' anlamım kazanmış tır.

qaγulan- 'endişelenmek, kaygılanmak' [267a/04]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *kayulan-* 'tasalanmak, kaygılanmak' biçiminde geçer

(TS). Türkçenin ses yasaları gereğince Çağdaş Türkçede **kayılqrı.f.c .(< kayulan- < kaygulan- - kaôgulan-)* biçiminde olması gereken sözcük *kaygJfqrr·· .* biçiminde kullanılmaktadır.

qaðyur- - qayşur- 'kaygılanmak, kayırmak' [182a/09]. Oğuz grubu dillerinde-d-.:- *-y-* ses denkliğine göre *kayır- (< kayur- < kaygur- - kal>gur-)* biçiminde görülmesi ~~reken sözcük, *kayur-* ve *kaygur-* gibi iki farklı biçimde karşımıza çıkıyor. XIII-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kayır-* 'ilgilenmek, önem vermek'; XIV. yüzyılda ise *·kay'gur-* 'kaygılanmak, üzülmek' anlamında geçer. (TS). Ağızlarda *kaygtr-* 'aldırmak, önemsemek' anlamında kullanılır (DS: Karaçay, Kadınhanı- Kn.). Ölçünlü dilde *"kaygır-* biçimine rastlanmaz. *kayır-* ise 'koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, kollamak, korumak' anlamında kullanılır.

qaðın 'kayın, dünür, hısım' [102a/08]. bkz. *qayın*

qaðıŋ 'kayın ağacı' [90a/14]. bkz. *qayı1]*

qadır 'güç sarp, zor' [92a/09]. Trabzon'un yalçın kayalarla çevrili *kadırga* (< *kadır kaya*) yaylasının adının bu sözcükle ilgili olduğu düşünülebilir.

qaðış 'deri kemer, kayış' [93a/14]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *kayış* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kayış* aynı anlamda kullanılır. Az. *kayış,* Krg. *qayış,* Kzk. *qayış,* Özb. *qayış,* Alt. Tel. *qayış,* Koy. *qdş,* Sag. *qās* Tuv. *qadtş,* Yak. *xatış* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, 1414). Eski Kıpçakçada da *kayış* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 607). Arapçada geçen dı;Li (*qāyış*) "Streichriemen' ve Farsçada geçen ut;;ll *(qayi"s)* 'Strick' sözcükleri Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 408).

qaftan 'elbise, kaftan' [11Oa/06]. Türkiye Türkçesinde *kaftan* 'ipekten yapılmış uzun, süslü üst giysisi' anlamında kullanılır. Farsça bir ödünçlemedir: *kaftan* < Far. *xaftān* (Clauson EDT, s. 582).

qavun 'kavun *(Cucumis melo)'* [28b/17]. Türkiye Türkçesinde *-v-* ile *kavun* 'sürüngen gövdeli, iri meyveli bir bitki' biçiminde kullanılır. Sözcük ortasındaki *-g-* > *-v-*'ye dönüşmüştür. Türkçede bunun başka örnekleri de vardır: *eğir-* > *evir-*, *döğüş-* > *dövüş-* gibi. Az. *govun,* Tkm. *gôvun,* TatK. kaun, KKlp. *kawn,* Kzk. *kawın,* Krg. *kōn,* Bşk. *kaun,* Nog, *kavın,* Tar. *koğun,* Özb, *kavun,* Çuv. *kavônı* 'kabak' biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN IV, s. 294; Eren TOES, s. 220). Clauson, sözcüğün biçimbilgisi bakımından *kii:y-* kökünün bir türevi gibi göründüğünü belirterek, fonetik açıdan bakıldığında *(kiigün* iki uzun ünlü) yabancı dillerden kalma bir ödünçleme olarak da düşünülebileceğinidile getirmiştir (EDT, s. 611).

qavunluk 'kavun tarlası, kavunluk' [126b/11]. Türkiye Türkçesinde *kavunluk* 'kavun tarlası' biçiminde kullanılır.

qavur- 'kavurmak' [lSSb/03]. bkz. *qawur-*

qavut ~ qavut 'dandan yapılan bir yemek' [102b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kavut* 'kavrulnuş hububat unu' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kavut* 'kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununun şeker ya da tatlı yemişle karışımı, helva' (DS: Dz., Or., Mr., Sv.); 'kavurulduktan sonra öğütülen tahıl unu' (Ezm., Ky.); 'kavrulmuş buğday' (Ur., Sm., Sn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *kavut* aynı anlamda kullanılır. **qay- ~ *qaw-* fiilinden *-(u)t* ekiyle türetilmiş olabilir: **qay(u)t > kaşta - kavut.* Türkçede kullanılan *kavur-* (< *qay-(u)r- - qaw-(u)r-)* fiilinin de aynı kökün türevi olduğu düşünülebilir (Doerfer TMEN III, s. 407; Clauson EDT, s. 610; DankoffCTD III, s. 124).

qaq¹ 'erik, kayısı gibi meyvaların kurusu' [204a/10]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kak* 'elma, armut, kayısı gibi meyvalann kurusu' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kak* 'meyva kurusu' anlamında korunur (DS: Af, Dz., Kü.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *kak* hlk. notuyla yer alır (Doerfer TMEN III, s. 393-394; Clauson EDT, s. 608).

qaq² 'göl, kurumuş göl; su birikintisi' [102b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kak* 'kırlarda içine su biriken çukur' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kak* 'dağ ve kayalardaki oyuklarda bulunan su birikintisi' anlamında korunur (OS: Çkl., Ml., Krş.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *kak* hlk. notuyla yer alır (Doerfer TMEN III, s. 393-394; Clauson EDT, s. 608).

qaq- 'hafifçe vurmak, kakmak' [206b/13]. Anadolu ağızlarında *kak-* 'gaga ile vurmak, gagalamak' anlamında geçer (DS: Sv.). Ölçünlü dilde *kak-* 'itmek, vurmak; sedef ya da gümüşle süsleme işi yapma' anlamlarında kullanılır.

qaqı- 'birine kızmak, darılmak' [282a/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde 'öfkelenmek, kızmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kakı-* 'öfkelenmek, kızmak, darılmak' anlamında korunur (DS: Isp., Çr., To.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *kakı-* hlk. notuyla yer alır.

qakıl- (*qaq-* ed.) 'kakılmak, itilip kakılmak' [168b/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kakıl-* '(kapı) çalınmak, vurulmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kakılıp kal-* 'bir yere gidememek, beklemek zorunda kalmak' ve *itilip kakıl-* 'hor görülmek, ezilmek' gibi deyimlerde kullanılır.

qakıt- (*qaq-* et.) 'kızdırmak, canını sıkmak' [210b/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kakıt-* 'öfkelendirmek, kızdırmak' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kakıt-* kullanılmaz.

qaqtur- (*qaq-* et.) 'başına kaktırmak' [18lb/09]. Anadolu ağızlarında *kaktır-* 'itmek, itelemek' anlamında kullanılır (DS: Köknar=İç.). Ölçünlü dilde **kakıt-* kullanılmaz.

qal- 'kalmak, bırakmak' [13,9a/Ol]. Türkiye Türkçesinde *kal-* aynı anlamda kullanılır.

qala- 'yığmak, sandığa koymak' [277b/13]. Anadolu ağızlarında *kala-* 'sobaya ya da ocağa odun koymak' anlamında kullanılır (DS: Şavşat -Ar.). Ölçünlü dilde **kala-* kullanılmaz.

kalın 'k:a.labalık, çok; sürü; kalın' [43a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ***kalın*** 'sık, yoğun, kalabalık, çok, sayısız' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ***kalın*** 'iri, derinlik, ince karşıtı' olarak kullanılır.

kalın 'önc:ül mihir olarak kadına verilen çeyiz' [303b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ***kalı)*** 'nikah kıyılırken boşanma veya ölüm halinde, kız tarafına verilmesi kararlaştırılan bedel *(mehr-i muaccel)'* anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kalın - gafın* 'evlenecek erkeğin.gelin olacak kıza verdiği para veya armağan, ağırlık' anlamında korunur (DS: Dz., Sv., Ky., Nğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *kalın* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *~alın,* TatK. *kalın,* Bşk. *kalım,* Nog.. *kalım,* KKlp. *kalın,* Kzk. *kalış,* Krg. *kalılJ,* Özb. *kalin,* Alt. Tel. Kuğ. Şor. *kalın,* Sag. *kalım,* Hak. *xalış - xalım,* Tuv. *kalım,* Yak. *kalım,* Çuv. *xulăm - xulan* biçimlerinde kullanılır (Doerfer TMEN III, 1407; Clauson EDT, s. 622; Eren TDES, s.202). Farsçada kullanılan &;JU *(qiilln)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN Ill, s. 399).

kalqan 'siper, kalkan' [l lla/16]. *Divan'da kalkan* biçimine de rastlanır. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kalkan yapın-* 'kalkanla siperlenmek' anlamında deyim olarak geçer (TS). Çağda, Türkçede *kalkan* 'oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık; koruyucu *(mec.)'* anlamında kullanılır. Kaz. *qalqan,* Özb. *qalqôn* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 621). Birçok komşu dilde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan:,l:i.l.i *(qalqiin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 501-502).

kaltur- (*qal-* et.) 'geçmek, arkada bırakmak' [181b/10]. Türkiye Türkçesinde kulla.µıl~ *kaldır-* 'bulunduğu yerden almak; yukarı doğru hareket ettirmek; yükseltmek' .fiiliıii~, aynı fonetik yapıda olduğu halde farklı anlam taşıması, türetildikleri kökle1~?\~~~şi~ olmasından ileri gelebilir. Türkçedeki *kaldır-* fiilinin, *Divan'da* geçen.kafı.. '~.I~f~~'~' yükselmek' fiilinden türediği düşünülebilir: *kalı-dır-* > *kaldtr-.* Az. *kaldtr-; 1;;~,sqliiır-* biçiminde kullanılır. Clauson ise *"kalktur-> kaldır-* biçiminden çıla:nış.<.llcıJ?ıneceğini belirtiyor (EDT, s. 619)

kamaş- (*q'ama-* işt.) 'ekşi yemekten dişi kamaşmak, kamaşmak' [16+~/QSJ. Türkiye Türkçesinde *kamaş-* '(göz) güçlü bir ışık nedeniyle bakamaz olmak; (diş) ekşi bir şey nedeniyle uyuşup tedirginlik vermek' anlamlarında kullanılır.

kamçı[1] 'deriden yapılmış bir ucu ince dövme aracı, kamçı' [105b/12]. Kaşgarlı, at, sığır ve devenin erkeklik organına da *kamçı* denildiğini belirtir. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kamçı* 'kısa kılıç' anlamında geçer (TS). Bunun *Divan'da* geçen *kamçı kılıç* 'içinde kılıç olan kamçı' ile ilgili bir anlamlandırma olduğu açıktır. Ağızlarda *ktmçı* 'küçµk,>ıı.ıpe değnek, kamçı' biçimine rastlanır\(DS: Dz., Ay., Es.). Ölçünlü dilde *kamfı* l.ſ~~l~~~,~ bir değneğin ucuna sırım bağlanarak yapılmış vurma aracı' anlamında klıll~~tf· 0~· *gamçı,* Blk. *kamiçi,* Nog. *kamışı* 'kamçı, kırbaç', Krg. *kamçı,* TatK. *k:cıf~ıl"/i,~l·:ikallffl,* KKlp. *kamşı,* Alt. Tel. *kamçı,* Kzk. *kamşı,* Özb. *qamçı,* Küer, *q~~~rŞAf·>.Sag.* Soy. *kamcı,* Tuv. *ktmçı* 'kamçı, kırbaç' biçimlerinde geçer (Doerfer T~)8':rn 1527; Eren

TDES, s. 204). Dankoff, *kamçı'yı kam-* 'beat to death *(öldürmek amacıyla vurmak)*' fiilinin türevleri arasında saymıştır (CDT III, s.125). Clauson da *kam-* 'a whip *(kırbaçla dövmek)'* fiilininbir türevi olduğunu belirtmiştir (EDT, s. 626). Türkçeden birçok komşu dile de geçmiştir. Farsçada kullanılan~ *(kamçı)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 509-510).

çı[2] 'ar, sığır ve devenin erkeklik organı, çav' [105b/08]. bkz. *kamçı:*

çıla- 'kamçı ile vurmak, kamçılamak' [299b/16]. Türkiye Türkçesinde *kamçıla-* 'kamçı ile vurmak; isteklendirmek, hızlandırmak, heveslendirmek *(mec.)'* anlamında kullanılır.

ış 'kamış; kamışlık' [93a/l 7]. Türkiye Türkçesinde *kamış* 'sulak yerlerde yetişen, çok ve otsu bir bitki *(Pharagmites australis)'ye* verilen ad. Tkm, *gamış,* Krg. *kamış, kamıs* Özb. *kamiş,* TatK. *kamış,* Bşk. *kamış,* Alt. Tel. *kamış,* Nog. *kamıs,* Tar. *komuş,* Yuyg. Komıış, Sag. *kabıs,* Yak. *xomus* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 1530; Clauson EDT, s. 628-629; Eren TDES, s. 204). Türkçeden birçok komşu dile de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(qamfş)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.517-518).

uγ 'bütün, hep, hepsi, kamu' [32b/06]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kamu* 'bütün, hep, her' biçiminde geçer (TS). Sözcüğün sonundaki *-g* Oğuz grubu lehçelerinin bir özelliği olarak düşmüştür. Türkçenin ses gelişimine göre *kamı* olmalıydı. Clauson, eski Farsçadan bir alıntı olduğunu belirtmiştir: *kamu* < *kamug* < *kamag* < Far. *hamag* (EDT, s. 627)

'kan' [29b/07]. Türkiye Türkçesinde *kan* aynı anlamda kullanılın• Az*gan,* Tkm.ktırı, Yak. *xan,* Krg. *kan,* Çuv. *yun* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 629; Eren TDES, s. 205).

- 'su ve başka şeylere kanmak' [263b/04]. Türkiye Türkçesinde *kan-* 'bir ihtiyacını yeteri kadar karşılamış olmak, doymak' anlamındakullanılır.

- 'kan gelmak, kan almak, kanamak' [282b/15]. Türkiye Türkçesinde *kana-* aynı anlamda kullanılır *qan* sözünden *+a-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qan+a-* > *qana-*.

'kanat' [90b/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kanat kak-* 'kanat çırpmak' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *kanat* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *giinat,* Blk. *kanat,* Nog. *kanat,* KKlp. *kanat,* Krg, *kanat,* Kzk, *kanat,* TatK. *kanat,* Sag. *kanat* 'yüzgeç', Yak. *kınat,* Çuv. *śunat* (< **yonat* < **χianat* < **qiānat*); biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 1531; Clauson EDT, s. 635; Eren TDES, s. 205-206). *"qana-* kökünden *-t* ekiyle türemiş olabilir: *qana-t* > *kanat*. Farsçada kullanılan ... *(qanlit)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 518-519).

- (*qana-* et.) 'kan akıtmak, kanatmak' [21lb/01]. Türkiye Türkçesincte *kanat-* aynı anlamda kullanılır.

qanatlan- *(*qanatla-* dön.) 'uçmak; kanadı çıkmak, bitmek; binek sahibi olmak' [200b/05]. Türkiye Türkçesinde *kanatlan-* aynı anlamda kullanılır.

qança 'nereye' [60a/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kanca* 'nereye' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kanca* kullanılmaz.

qançıq 'dişi köpek; bir kadına sövülürken de böyle denir' [52a/16]. Anadolu ağızlarında *gancık* 'dişi hayvan veya insan' anlamında kullanılır (DS: Isp., Dz., Or., Bo.). Ölçünlü dilde *kancık* 'dişi köpek' anlamındadır. Tkm. *gancık* 'dişi köpek', Blk. *kançık,* Bşk. *qanśıq,* KK.lp. *kanştk,* Kzk. *kanşık,* Krg. *qanşık,* TatK. *kançık,* Özb. *qaniıq,* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 1532; Clauson EDT, s. 634-635; Eren TOES, s. 206-207). Farsçada kullanılan Jı:-;• *(qanciqı* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN Ill, s. 519-520)

qanda 'nerede' [260b'/17]. XIIl. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kanda* 'nerede, nereye' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kanda* kullanılmaz.

qandaş 'anneleri farklı, babaları bir olan, kandaş' nooa/OpJ.]ijr]siye]Mf~~~si.~~~.~~~ş'aym kandan olan' anlamında kullanılır. *kal)* 'baba' sözünden *+daş* ekiyle türetildiği.anlaşılıyor: *qaŋ+daş* > *qandaş* > kandaş. Sözcüğün bu anlamı kazanmasında, eski Türkçede 'baba' anlamına gelen *qalJ* (Tekin OY, s. 142) sözünün, *kan* 'damarda dolaşan sıvı' sözü ile karıştırılmasının etken olduğu açıktır.

qandur- (*qan-* et.) 'suya kandırmak, doyurmak' [18lb/16]. Türkiye Türkçesinde *kandır-* 'yeme içme isteğini karşılamak, suya doyurmak' anlamında kullanılır.

qanı 'nereye' [275a/10]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *qanı* 'hani, nerede' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede önseste *q-* > *h-* değişmesiyle *qanı* >*hanı*> *hani* 'nerede' biçimini almıştır.

qanıγ ~ qanmq 'kanmış, kanık' [95a/10]. XIX. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kanık* 'içeceğe kanmış' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kanık* 'elindekinden hoşnut olan, kanaatkar; tok gözlü' anlamım kazanmıştır.

qanlı 'kağnı arabası' [305a/16]. Türkiye Türkçesinde *kağnı* 'iki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekerlekle dönen öküz arabası' biçiminde kullanılır. Clauson, Türkçede kullanılan *kağnı* biçimine değinmeden, sözcüğün kökeni erinde görüş belirtmekle yetinmiş, Oğuzların *Kaşlı* boyunun adından geldiğini öne sürmüştür (EDT, s. 638). Eren, sözcüğün eski biçimi yanında Türkçede kullanılan *kağnt.* biçimini de vermiş, ancak, iki biçim arasındaki fonetik farklılığa değinmemiştir (TDEŞJ, s. 200). Doerfer, tarihsel metinlerdeki biçimleri yanında, Tekirdağ yöresinde kullanılan *kangıllı* 'iki tekerlekli araba' (DD 825) biçimini de vermiş, köken bakımından Türkçe olmadığını, eski bir kültür dilinden alınmış olabileceğini belirtmiştir (TMEN. III, ş. 530-531). Deny'nin (Principes 81) de belirttiği gibi (Eren, age, s. 200), eski Türkçede 'tekerlek' anlamına gelen *kal)* sözünün bir türevi olabilir: *kan+lı* 'tekerlekli' anlamında. *qanlı*'nın Türkiye Türkçesinde *kağnı* biçimini alması şöyle açıklanabilir kamsmdayım. Eski Türkçede *lJ* sesi Anadolu

ağızfarında *ğ* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. *başa* > *bağa, köJJül:i::><gôğül* (DS: Tr., Gr., Rz.) örneklerinde oduğu gibi. Buna göre *kaf)lı* > **kanm* (benzeşme)i>;.]çagn> *kağnı* biçimini almıştır. Ağızlarda bu tür örneklere rastlanmaktadır: *ağna-* 'aajşJ:ijf\J<.;t,% *"aşna- - anla-* (DS: Tr., Gr.).

'tulum, çuval, dağarcık; çocuğun anası karnında bulunduğu torba' [54a/Ol}i{:{l'ürkiye Türkçesinde *kap* 'içi gaz, sıvı veya katı herhangi bir madeyi alabilen oyuk n~sij~;)türlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta sandık gibi ş~yJer; tencere, tabak, çanak gibi mutfak eşyaları' anlamlarındakullanılır

- 'çalmak, çırpmak, kapmak' [133a/10]. Türkiye Türkçesinde *kap-* aynı anlamda kullanılll";

^{1} 'göz kapağı' [96b/03] XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kapağ* . *kapak* biçimlerin~~ geçer (TS). Çağdaş Türkçede anlamı genişleyerek 'her türlü kabın üstünü örtmeye veya bir deliği kapamaya yarayan nesne' anlamını kazanmıştır. Az. *gabag,* Tkm. *gapaq,* Krg. *qabaq*, Kzk. *qabaq,* Alt. Tel. Şor. *qabaq* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN Ill 1367). **qap-* fiilinden -(a)q ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **kap-(a)q* > *kapak* (Clauson EDT, s. 582-583; DankoffCTD III, s. 127).

^{2} 'kızın kızlığı, bekaret' [96b/04]. Anadolu ağızlarının bir bölümünde kullanılan *kapak atmak* 'genç inek çiftleşecek duruma gelmek' deyimindekorunmaktadır (DS: Eze).

'kapak, sadağın kapağı' [119a/12]. Türkiye Türkçesinde *kapak* biçiminde kullanılır. Tel. Tob. *qapqaq,* Özb. *qapqaq,Yak.* lap~t>i~ınl~rinde geçer. *"qap-'* fiilinden *-yaq* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **qap;rytıq* >; *.qt!J?"llJq\ ?i* .kgpqJ,.>.(Çlaµson EDT, s.584; Dankoff CTD III, s. 127). Oğuz grubunda içses ünsüzü *-γ-*'ler genellikle düşer. Farsçada kullanılan J~li *(qabqaq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 414-415).

(qapyaqla- dön.) 'kapaklanmak' [202b/08]. Türkiye Türkçesinde *kapaklan-* biçiminde kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *qapyaq.*

(*qap-* ed.) 'kapanmak, hapsedilmek; kapılmak' (164b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kapıl-* 'etkisinde kalmak, kendini kaptırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kapıl-* 'kapmak işine konu olmak; sürüklenmek; tutulmak, bağlanmak *(mec.)*' anlamlarında kullanılır.

'kapıp alma, yağma etme, kapış' [93a/ll]. Türkiye Türkçesinde *kapış* aynı anlamda kullanılır. *qap-* fiilinden-(ı)ş ekiyletüretildiği anlaşılıyor:*qap-(ı)ş* > *kapış.*

(*qap-* işt.) 'hep birlikte kapmak, kapışmak' [156b/16]. Türkiye Türkçesinde *kapış-* aynı anlamda kullanılır.

'kaplamak, kaplamak istemek, etrafını kaplamak, sarmak' [285a/04]. Türkiye Türkçesinde *kapsa-* aynı anlamda kullanılır. *qap* sözünden *+sa-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qap+sa-* > *kapsa-*.

qaptur- *(qap-* et.) 'çaldırmak, kaptırmak' [18la/07]. Türkiye Türkçesinde *kaptır-* biçiminde kullanılır. *qaptur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

qapuγ '~kapı' [30a/Ol]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kapu* biçiminde geçer (TS). Ç~~ıa.ş Türkçede *kapı* biçiminde kullanılır. Tkm. *gapı,* Nog. *kapı,* KKlp. *kapı* biçimlerind~~~8~f- (Eren TDES, s.208-209). **qap-* fiilinden *-(u)y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qap-(u)y* > *qapuy* > *kapu* > *kapı.* Oğuz grubunda souses ünsüzü -y'ler genellikle düşer (Cla.µs()ll EDT, s. 583; Dankoff CTD III, s. 127). Türkçeden birçok komşu dile de geçgıi.şfü·. Farsçada kullanılanj.u *(qiipü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ID, s. 370- 371).

qar 'kar' (Slb/16]. Türkiye Türkçesinde *kar* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *gar,* TatK. >*kcıt;* Bşk. *kar,* KKlp. *kar,* Krg. *kar,* Kzk. *kar,* Nog. *kar,* Özb. *kor,* Soy. *xar,* Hal. *kar,* Yak. *xār,* Çuv. *yur* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 210). Türkçe **ka* kökünden *+r* ekiyl~ türetilmiş olabilir: **qa+r* > *kar.* krş. *kaô.*

qar- (Oğz
qar - ,) 'bir şeyi bir şeyle karıştırmak, kamıak,. ka.tnı.·ak· .:' [2. ~*3aJ,'p*!|;.'.|.~i.:.. ''.,r.:.·.·k~. ~aynı anlamda kullanılır. <·····>··· ·•.i> / /). fJ\> } \

qara 'kara, karanlık' [21b/03]. Türkiye Türkçesinde *Juıra* 'siy,h, en ko~.r~.~'. ~~Yf1,Zl11 karşıtı' anlamınada kullanılır; 'karanlık' anlamı kaybolmuştur (Doerfer TMEN III, s. 426-432; Clauson EDT, s. 643-644).

qarabaş 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç' [273a/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-v-* (< *-b-)* ile *karavaş* 'cariye, hizmetçi' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *karavaş* 'cariye, odalık' anlamında korunur (DS: Brs., Es., Çkl.). Ölçünl. dilde *karavaş* aynı anlamda kullanılır.

qaraçı 'kapıları dolaşan dilenci' [l 12a/12]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karaçı* 'yağmacı; gözcü; çingene; falcı; iftiracı' anlamlarındageçer (TS). Ağızlarda *karacı* 'çingene, iftiracı, kara (leke) süren (kişi)' anlamlarında korunur (OS: Ur., Isp., Sv.). Ölçünlüdilde *karacı* 'iftiracı, kara çalan' anlamındakallanıhr.

qarakuş 'karakıış, kartal' [2lb/03]. Anadolu ağızlarında *karakuş* 'kartal' anlamında korunur (DS: Isp., Gaz., Kr.). Ölçünlü dilde *karakuş* 'kartal türünden kuşlara verilen genel ad' olarak geçer.

qarala- 'karalamak; kirletmek' [293b/10]. Türkiye Türkçesinde *karala-* aynı anlamda kullanılır. *qara* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *qara+la-* > *karala-.*

qaramuq 'bir hastalık, karamuk' [122b/17]. Anadolu ağızlarında *karamuk ~ karamık* 'vücutta siyah kabarcıklar çıkaran hastalık; koyunlarda görülen bir tür hastalık' anlamlarında geçer (DS: Isp., Sam., Or.). Ölçünlüdilde *»karamık* kullanılmaz.

qaraŋγu ~ qaragku 'karanlık' [307a/11]. Türkiye Türkçesinde *karanlık* biçiminde kullanılır. Tkm. *garaykı,* TatK. *karaşgı - karayı/ık,* Nog. *karaŋa,* KKlp. *karaŋgı ~ karaŋılık,* Kzk. *karaŋgı,* Krg. *karatjgı - karaşgılık,* Tar. *karaŋgu,* Kuğ. *karaŋa,* Tuv. *karaŋgı,* Yak.

karanja biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 210-211). Clauson, *kara* 'dark, darkness' sözünün bir türevi olduğunu, ancak bunun da morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaç yanları bulunduğunu belirtmiştir (EDT, s. 662). Türkiye Türkçesindeki biçimin *karaŋgu* sözüne *-lık* eki getirilerek yapıldığı anlaşılıyor: *karaşgu+luk* > **karaŋuluk* > *karaŋluk* > *karanlık*. Farsçada kullanılan قرانیو *(qaranyü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 437).

[illegible]r- 'siyahlaşmak, kararmak' [154a/15]. Türkiye Türkçesinde *karar-* aynı anlamda kullanılır *qara* sözünden *+r-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qara+r-* > *karar-*,

[illegible]rt- (*qarar-* et.) 'karartmak' [315b/16]. Türkiye Türkçesinde *karat-* aynı anlamıg.~ kullanılır

[illegible] 'karga *(Corvus)' [*66b/11]. Türkiye Türkçesinde *karga* aynı anlamda kullanılır Ağızlarda *garga* (DS: Isp., Ay., Ky.) olarak da geçer. Tkm. *garga,* Az. *garga,* TatK. *karga,* Bşk, *karga,* Nog, *karga* 'karga; kuzgun', KK.lp. *garga* 'karga, kuzgun', Kzk. *karga,* Krg. *karga,* Tel. Alt. Şor. Koy. Kaça, Küer *karga,* Özb. *karga,* Tuv. *kïrgan* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *qarşa* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 653; Eren TDES, s. 212). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan قارغه *(qarga)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 384-385)

[illegible]r- 'lanet etmek, beddua etmek, ilenmek' [286a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karga-* 'hor görmek, kötü muamele etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *karga-* ~ *kargı-* 'ilenmek, beddua etmek' anlamında korunur (DS: Dz., Çr., To.). Az. *gargı-,* Tkm. *garga-,* Krg. *karga-* biçimlerinde geçer. Ölçünlü dilde **karga-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 655),

[illegible]laç ~ *qarbyaç* 'bir tür kuş, kırlangıç *(Hirudo)'* [132a/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karlaguç - karlugaç - karlanguç - kırlanguç* biçimlerinde geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *kırlangıç* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *karlamgaç ~ karılgaç ~ karlangıç - karlankuş* biçimlerine rastlanır (DS: Ur., Kn., Tr., Vn.). Tkm. *garlavaç,* Nog. *ga'rlıgaş - karılgaş,* KK.lp. *karlıgaş,* Blk. *karılgaç,* Krg. *karlıgaç ~ kardıgaç* 'kırlangıca benzer bir kuş', Kzk. *karlıgaş,* Özb. *kaldtrgaç,* Alt. Tel. Şor. *karılıgaş,* Sag. *karılgas - karlagas,* Tar. *karligaç,* TatK. *karlıgaç* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 1513; Eren TDES, s. 238). Kaşgarlı'nın verdiği *qaryılaç* biçimi göçüşme sonucu oluşmuştur. Clauson, *karlı* sözüne getirilen *+gaç* küçültme ekiyle yapıldığını belirtir (EDT, s. 657). Eren, Türkçe *kırlangıç* biçiminin *karlaguç'tan* geldiğini, birinci hecedeki *a*'nın *ı*'ya çevirildiğini, -n-'nin ise *(kılıç - kılınç)* örneğinde olduğu gibi sonradan türediğini öne sürer: *kırlangıç* < *karlaguç* (age, s, 238). Sözcük قلدیرغاچ *(qaldïrgāç* < Özb.) biçiminde Farsçaya geçmiştir (Doerfer TMEN III, s. 499).

[illegible] 'lanet, beddua, ilenme' [?Ob/10]. XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kargış ~ karış ~ karkış* 'beddua, ilenç, lanet' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *kargış ~ karış -rkarkış ~ karvuş* 'ilenç, beddua' biçimlerine rastlanır (DS: Gr., Ezm., Gm.). Ölçünlü dilin

sözlüğünde *kargış* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *gargış,* TatK. *kargış,* Krg. *kargış,* Kzk. *kargış,* Alt. Tel. Kaça *kargış,* Sag. Koy *kargıs* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 213). *qarya- (- qaryı-)* fiiline getirilen *-ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qarya-ş ~ qaryı-ş* > *kargış* (Clauson EDT, s. 654).

qaryuy 'bir tür kuş, atmaca' [98a/10]. bkz. *qıryuy*

qarı 'yaşlı, ihtiyar' [36a/07J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kan* 'yaşlı, ihtiyar' olarak geçer (TS). A.ğızlarda *karı* 'yaşlı, ihtiyar' anlamında korunur. Çağdaş Türkçede *karı* 'bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş' anlamını kazanmıştır; 'yaşlı' anlamı *kocakarı* bileşik sözcüğünde korunmaktadır.

qarı- 'kocamak, yaşlanmak' [280b/02]. XIII. yüzyılAnadolııTürkç~şi11~~/~?~'i~fj~ı:ırltUI1ak, yaşlanm.ak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *karı-* 'yaşl~.~ .~()<?tUI1.~0!;~içµm.ı;ıg.~ korunur (DS: Çkl., Sv., İç.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *karı-* hlk. notuyla Y(;lf al.ır...

qarıq- 'kardan gözü kamaşmak' [163b/ll]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karık-* 'fazla ışıktan göz yorulup iyi görememek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *karık-* 'güneşli havada kara bakmaktan gözü ağrımak, kamaşmak' anlamda korunur (DS: To., Es., Sv., Ky.). *qar* sözünden *+(ı)q-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kar+iişk-* > *karık-,* (Clauson EDT, s. 655;.DankoffCTD III, s. 129).

qarıl- (*qar-* ed. Oğz.) 'karışmak, karılmak' [168a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karı/-* 'karışmak, karıştırılmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *karıl-* 'karma işi yapılmak, karıştırmak' anlamında kullanılır.

qarın 'karın' [48a/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesind *karın* 'mide' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *karın* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *garın* 'mide; karın; göbek; döl yatağı, rahim', TatK. *karın,* Bşk. *karın,* Nog. *karın,* Kzk. *karın,* KKlp. *karın,* Krg. *karın,* Özb. *korin,* Alt. Tel. Şor. Sag. Koy. Kaça, Küer *karın,* Hak. *xırın,* Tuv. *xırın,* Tof. *hırım,* Yak. *xarım,* Çuv. *xtrôm* biçimlerinde kullanılır (Eren TDES, s. 213). Kökeni konusunda farklı görüşler vardır (bkz. Eren, age, s. 213; Clauson EDT, s. 661). Doerfer, *qarïn* 'Bauch' sözünü, *-n* ekiyle türemiş *burun, tapan, btqin, erin, uşun, alin, boyun, yarïn* gibi sözler arasında saymıştır (TMEN II, s. 192-194).

qarınça (Oğz.) 'karınca' [126a/01]. Kaşgarlı, *qarınçaq* biçiminde de kullanılığını belirtir. Türkiye Türkçesinde *karınca* biçiminde kullanılır. Tkm. *gartnca,* Az. *garışga* biçimlerinde geçer. Clauson, *-ya* ekiyle yapılmış bir hayvan adı olduğunu belirtir: *qrır,nr.; ya* > *kartnçga.* Oğuz gubunda -g-'nin düşmesiyle *karınça* olmuştur (EDT, s. 662). Farsçaya 4.L!vtz *(qartşqa* < Az. *qarışqa)* biçiminde geçmiştir (Doerfer TMEN III, s. 383).

qarındaş 'kardaş, kardeş' [103a/04]. Eski Anadolu Türkçesinde *karındaş* (XIV. yüzyıl), *kartaş* (XVIII. yüzyıl) 'kardeş', biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kardeş* (<

kardaş < *karındaş)* biçiminde kullanılır. *karın* sözüne getirilen *-daş* ekiyle ya.pıldığı anlaşılıyor (Clauson EDT, s.662; Doerfer TMEN III, s. 457).

qarış 'karış' [93a/15]. Türkiye Türkçesinde *karış* aynı anlamda kullanılır. *"qar-* fiilinden>--(ı)ş ekiyle.türetilmiş olabilir: **qar-(ı)ş* > *karış* (Clauson EDT, s. 663).

qarış- (*qar-* işt.) 'karışmak; karşı koymak; karşılanmak; kamaşmak' [159a/13]. Tfu'kiye Türkçesinde *karış-* 'iki veya ikiden çok şey bir araya gelip birbirinin içinde dağıltiia.k; birbirinin içine girmek; engellemek, araya girmek, karşı koymak' anlamlarında kulfanılır; 'karşılanmak' ve 'kamaşmak' anlamlan kaybolmuştur.

qarışla- 'öİçmek, karışlamak' [296a/09]. Türkiye Türkçesinde biçimi ve anlamı korunarak kullanılır. *qarış* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *qarış+la-* > *karışla-*.

qart- (*qarı-* et.) 'kocatmak, yaşlandırmak' [209a/I 7]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kant-* 'yaşlandırmak, kocatmak 'biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"karu-* kullanılmaz,

qarla- 'kar yağmak, karlamak' [288a/04]. Türkiye Türkçesinde *karla-* aynı anlamda kullanılır.

qarlan- (*qarla-* dön.) 'kar yağmak, karlanmak' [266a/07]. Ağızlarda *karlan-* 'her tarafın karla örtülmesi' anlamında kullanılır. Ölçünlü dilde *karlan-* aynı anlamda geçer.

qarsak 'derisinden kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi *(Canis corsac)'* [119b/07]. XVIII. yüzyıl. Anadolu Türkçesinde *karsak* 'çakala benzeyen, postundan kürk yapılan bir hayvan' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *karsak* olarak kullanılır. Tkm. *garsak* 'bozkır tilkisi', Nog. *karsak,* KKlp. *karşcılı,.llşk, .kcırhak,* Krg. *karsak: karsak tülkü* 'bozkır tilkisi' biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 1549, Eren TDES, s. 215). Birçok kuş adında olduğu gibi, karsağın çıkardığı sesten gelen yansıma bir ad olduğu anlaşılıyor. Farsçada kullanılan JL.)l *(qarsiiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 442).

qarşı 'karşı, zıt' [107a/ll]. Türkiye Türkçesinde *karşı* aynı anlamda kullanılır. *karış-* 'karşı koymak' fiilinden *-ı* ekiyle türetilmiş olabilir: *karış-ı* > *karşı* (Clauson EDT, s. 663-664; Dankoff CTD III, s. 131).

qarşut 'zıt, karşıt' [114a/05]. Türkiye Türkçesinde *karşıt* aynı anlamda kullanılır. *qarış-* 'karşı koymak' fiilinden *-(u)t* ekiyle türetilmiş olabilir: *qarış-(u)t* > *qarışut* > *karşıt* (Clauson EDT, s.664; DankoffCTD III, s. 131).

qartur[1]- (*qar-* et. Oğz.) 'tıkamak, önünü kesmek' [18la/13]. Anadolu ağızlarında *kardır-* 'su arkının önünü tıkamak' anlamında korunur. Ölçünlü dilde *"kardtr-* kullanılmaz.

qartur[2]- (*qar-* et. Oğz.) 'kardırmak, karıştırmak' [181a/15]. Türkiye Türkçesinde *kard..* 'karıştırmak, birbirine katmak, karmak' anlamında kullanılır,

qarva- 'ararken bir şeye dokunmak' [286a/12]. *Divan'ôs. qarwa«* (< **kahra-)* biçimi de geçer. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karva-* 'kavramak, ya,lqılamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kavra-* 'elle sıkıca tutmak; iyice anlamak (mec.)' anlamlarında kullanılır. Tkm. *gabra-,* Sag. Şor. *karha-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *karma- -*

karmala- biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s.646). *karva-* (< *qavra-* < *"qabra-ş* biçiminiıı göçüşme sonucu oluştuğu anlaşılıyor.

qarvan- (*qarva-* dön.) 'aramak' [196a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karvan-* 'tutunmak' yapışmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kavran-* 'kavrama işi yapılmak "anlammdadir. Ses gelişmesi için bkz. *qarva-*.

qarvaş- (*qarva-* işt.) 'karanlıkta el ile bir şey aramak' [189a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *karvaş-* 'kavraşmak, birbirini alt etmek için kavramak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"karvaş-* kullanılmaz. Ses gelişmesi için bkz. *qarva-.*

qarvat- (*qarva-* et.) 'gözü ile görmeden eliyle dokunarak aratmak' [217a/10]. Türkiye Türkçesinde *kavrat-* 'kavramasını sağlamak' anlamında kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *qarva-*.

qasırqu 'sert esen yel, kasırga' [123a/13]. Türkiye Türkçesinde *kasırga* 'hızı saatte 120 km'yi aşan çok güçlü fırtına' anlamında kullanılır. *Az. gasırga.* Eski Kıpçakçada *kastrqa* biçiminde geçer. Clauson, *kas-* veya *kasır-* kökünden geldiğini, Divan'da geçen *qasırqu* biçiminin hatalı oduğunu, *kasırgu* biçiminde olması gerektiğini belirtir (EDT, s. 669). *kasırqu* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

qaş[1] 'harhangi bir şeyin kıyısı' [83b/10J. Anadolu ağızlarında *kaş* 'sarp kayalık, uçurum' anlamında korunur (DS: Dz., Tr., Gr., Sv.), Ölçünlü dilin sözlüğünde *kaş* hlk. notuyla yer alır.

qaş[2] 'göz üstündeki kaş' [107a/13]. Türkiye Türkçesinde *kaş* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *gaş,* Krg, *qas,* Koy. Sag. *qas,* Şor. *qaş,* Yak. *xôs* biçimlerinde geçer (Doerfer T1\1EN III, s. 389).

qaşan- (*qaşa-* dön.) '(hayvan, at) işemek' [173a/Ol]. XrV.' }'ıızyık~~:~!~0<!H2~~~~~fee *kaşan-* '(büyükbaş hayvanlar) işemek' anlamında geçer (TS). Ağızla:~[\~Ş~fJ~t;cnrek işemek' anlamında korunur (DS: Dz., Kü., Bo., Ky.). Ölçünlü dilin sözlµğµ.ı;ığ~;!@şan- hlk. notuyla yer alır.

qaşqa 'başında beyaz renk bulunan koyun veya at' [107b/14l x::r?·.\\j~~il(Anadolu Türkçesinde *kaşga* 'beyaz tüylü, kıllı' anlamında geçer (TS). ~~fi~i'/~ir<bölütnünde alını beyaz hayvanlar için kullanılan *aş/car* sözcüğünün q1!r1i~•gj~~le··· ilgili olduğu düşünülebilir(Kalyoncu, Ton. Söz., s, 39). Ölçünlü dilde **kaşgqlq.ı!Iı:ıfillmaz.*

qaşı- 'kaşımak' [28Ib/03]. Türkiye Türkçesinde *kaşı-* aynı anlamq~l@U~lır.

qaşıq 'kaşık' [296b/10]. *Divan'da qaşuq* biçiminde de geçer. Tilr~~~';['urkçesinde *kaşık* aynı anlanıda kullanılır. Ağızlarda *gaşuk - kaşuk* biçimlerine deı.-~~t!~nır. Tkm. *kaşık,* TatK. *kaşık,* Nog. *kasık,* KKlp. *kasık,* Kzk. *kasık,* Krg. *kaşık,* r~t·n~~~·. *kajık,* Bar. *kajık,* Tar. *koşuk,* YUyg. *koşuk,* Hak. *xazıx* biçimlerinde geçer (D.~~1nfTMEN III 1393; Eren TDES, s. 216). Clauson, *kaşı-* 'something which has beerıiliQllovedout by scratching'

kökünden geldiğini belirtmiştir (EDT, s.671). Eren de bu görüşe katılmış, ancak Clauson'un fiile verdiği anlamı düşündürücü bulmuştur (age, s. 216). Farsçada kullanılan شق *(qiişuq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 390-391). *qaşuq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

qaşıkla- 'kaşıklamak' [296b/10]. Türkiye Türkçesinde *kaşıkla-* 'kaşıkla yemek; severek, iştahla yemek *(mec.)'* anlamlarında kullanılır. *qaşıq* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *qaşıq+la- > kaşıkla-,*

qaşın- (*qaşı-* dön.) 'kaşınmak' [68a/08]. Türkiye Türkçesinde *kaşın-* aynı anlamda kullanılır.

qaşıt- (*qaşı-* et.) 'kaşıtmak' [210a/08]. Türkiye Türkçesinde *kaşıt-* aynı anlamda kullanılır.

qat[2] 'kıvrım, kat' [81a/08]. Türkiye Türkçesinde *kat* aynı anlamda kullanılır.

qat[3] 'nezd, yan, huzur' [81a/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kat* 'nezd, huzur, yan, makam'anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçedeqatayıı Jtril.ajı ı<l.ll:k:t;µ}~lı ı-.

qat-[1] 'katmak, karıştırmak' [207a/17]. Türkiye Türkçesinde *kat-* aynı anlamda kullanılır.

qat-[2] 'katılaşmak, sert olmak, güçlük çekmek, sıkıntıya düşmek' [207a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kat-* 'beklemek, sabretmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede bu kökün türevi olan *katı (< katıg)* kullanılmaktadır.

qatı 'katı, sert; sıkı, kuvvetli' [94b/10]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *katı* 'çok, pek, şiddetli, sıkı, gayet' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *katı* 'sert; acımasız, merhametsiz *(mec.)* anlamında kullanılır. *kat-* 'katılaşmak, sertleşmek' kökünden -(ı)y ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qat-(ı)y > katıy > katı.* Oğuz grubunda özgü bir gelişme olarak sonses ünsüzü *-y* düşmüştür.

qatılan- 'çabalamak, uğraşmak' [200b/16]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde. ***katlan-*** (< *katılan-*) 'dayanmak, tahammül etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *katlan-* 'dayanmak, tahammül etmek' anlamında kullanılır. *katlan- (< qaulan- < qatıγlan-)* biçiminde bir ses gelişmesi gösterdiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 600).

qatık 'katkı, herhangi bir nesneye katılan; sirke, yoğurt gibi tutmaç yemeğine katılan nesne' [165b/05]. Türkiye Türkçesinde *katık* 'ekmekle karın doyurmak gerektiğinde, ekmekle yenilen peynir, zeytin, helva gibi yiyecekler' anlamında kullanılır. Ağızlarda *katık* 'yağı alınmış yoğurt, ayran' anlamında geçer. Az. *qatıx;* Tkm. *gatık* 'yoğurt', KKlp. *katık* 'yoğurt', *qatıq,* Krg. *katık* 'yoğurt', Özb. *qatiq* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 373; Eren TOES, s. 217-218). *qat-* köküne getirilen *-(ı)q* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *qat-(ı)q > katık* (Clauson EDT, s. 598). Farsçada kullanılan قاتق (*qātıγ*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ill, s. 374-375).

qatıl- (*qat-* ed.) 'karıştırılmak; erkek kadın çiftleşmek' [165a/06]. Türkiye Türkçesinde *katıl-* 'katmak işi yapmak; bir topluluğa dahil olmak; karıştırmak' anlamlarında kullanılır; erkekle kadının çiftleşmesi anlamı kaybolmuştur.

‘yük hayvanı, katır' [92a/09]. Türkiye Türkçesinde *katır* 'kisrak-ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan'a verilen ad. Az. *gatır, Tkm. \:gatır,* Nog. *katır* olarak geçer. tatK. kaçır, KKlp. *kaşır,* Kzk. *kaşır,* Krg. kaçır, Özb. *xaçir(* < Moğ. *qaçır* < Tür. *qatır)* biçimleri Moğolcadan (reborrowing) geri ödünçlemeditu(~l~M~oEDT, s. 604) Farsçada kullanılan ...,bi - .):.U *(qatır ~ qlitır)* Türkçeden alınmıştır (J.)q~l'f'er TMEN III, s. 291-292).

an- (Klp. Yem. Oğz.) 'meyvalanmak, ağaçların meyva vermesi' [266a/04J?l~şgijrlı'nın Oğuzca olarak da verdiği bu fiil Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

n ‘kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı' [4la/12].<:E:~ki Tüt~c;~~i\~t~ft.i~~tın eşi, kraliçe anlamındadır (Tekin OY, s.143).. XIV. yü~yıl Anadolu Tiirkc;~sin,4~ .100-U/JFW/ *hatun kişi - katın* 'kadın, hanım' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kadın{ijişi* cinsten erişkin insan; evlenmiş kız' anlamlarında kullanılır. Az. *gadın,* Tkm. *hlitın,I(rğ. katın,* Özb. *xotın,* Tuv. *kaday* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *katun* biçimi kullaıulit (Clauson EDT, s. 602-603). Farsçada kullanılan .:.jil.;.. *(xiitün)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.132-141). *qatun* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

- ‘katılaştırmak, sertleştirmek' [153b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *katur-* ‘katılaştırmak, pekleştirmek; katmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"kaur-* kullanılmaz.

‘yanıcı madde, kav'[250a/15]. Türkiye Türkçesinde *kav* 'kav mantarlarından kurutularak elde edilen, çabuk tutuşan süngerimsi madde' anlamında kullanılır. Az. *gov,* Tkm. *gov,* TatK. *ku,* Nog. *kuv,* Koy *kabü,* Sag. *kabô,* Alt. Tel. *kü;* Kzk. *kü,* Krg. *kü;* Tar. *kō,* Hak. *xabo,* Tuv. *kağ,* Soy. *kağ,* Yak. *kıa,* Çuv. *ava* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III 1542; Clauson EDT, s. 579; Eren TOES, s. 218-219). Arapçada kullanılan *qaw* ve Farsçaya kullanılanji *(qau)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer, TMEN III, s. 532-533).

[256b/!4]. *Divan'da quv'la* birlikte 'elbisenin buruşması, büzülmesi' anlamında kullanılır. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kav* 'kavlamış, pörsümüş yılandan çıkan deri' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kav* 'yılan gömleği' anlamında kullanılır (PS: Ay., Bo., Gr., Nğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *kav* hlk. notuyla yer alır.

t ‘iki hanın, ülkelerinin esenliği için, buluşarak barışmaları’ [114a/07]. Anadolu ağızlarında *kavşıt - kavşut* 'iki yolun, iki akarsuyun, iki dağın birleştiği yer’ anlamında kullanılır (PS: Çr., Mr., Mğ.). Ölçünlü dilde **kavşıt* kullanılmaz. *kavış-* (< **qav-*) ‘to come together, assemble' köküne getirilen *-(ı)t* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kavış-ut* > *kavşut.* (Clauson EDT, s. 587; Dankoff CTD III, s. 134). *qavşut* Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

q ‘sidiklik, mesane' [259a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kavuk ~ kavık* 'mesane, sidik torbası' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kavuk ~ kavık* ‘sidik torbası (insan ve

hayvanlarda)' anlamında korunur(DS: Çr., Gz., Nğ.), Ölçünlü dilde *"kavuk* kullanılmaz. **kav-* kökünden *-(u)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 583). *qavuq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[illegible]- 'yaklaşmak, kavuşmak' [160b/05].Türkiye Türkçesinde *kavuş-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]- 'sıkmak, kavramak' [155b/10]. Türkiye Türkçesinde *kavra-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]- (*qavur-* ed.) 'kavrulmak' [192b/02]. Türkiye Türkçesinde *kavrul-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible] 'meyletmek, kaymak; caymak; kayırmak; iltifat etmek' [277a/09]. Türkiye Türkçesinde *kay-* 'meyletmek, düzgün bir yüzey üzerinde hareket etmek' anlamlarında kullanılır; 'koruma k, taraf çıkmak, himaye ermek' anlamı genişlemiş biçimi *kayır-* (< *kay-tr-ş* sözcüğünde korunur.

[illegible] 'caymak' [277a/10]. XIII. Anadolu Türkçesinde *kay-* 'geri döımıek, vaz. geç111ek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kay7* kul\anı\111az.

[illegible] 'büyük ve sert taş, kaya [25a/09]. Türkiye Türkçesindekayaayıuarılamdakullanılır.

[illegible] 'nerede' [260b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kayda* 'nerede' olarak geçer (TS). Çağdaş Tükçede **kayda* kullanılmaz. bkz. *qanda*

[illegible] ~ **qay**ıyuq 'küçük tekne, kayık' [26lb/06]. Türkiye Türkçesinde *kayık* 'kürek veya yelkenle yürütülen küçük tekne'nin adı. Tkm. *gayık,* TatK. *kayık,* Kzk. *kayık,* KKlp. *kayık,* Kırg. *kayık,* Alt. Tub. *kayık,* Yak. *xaytk - xaytk - xoyuk - xoyük* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 221). *qay-* kökünden *-yıq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qay-yıq* > *kayık* (Clauson EDT, s. 676). Oğuz grubunda içses ünsüzü -y-'ler genellikle düşer. Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. İtalyancada kullanılan *caicco* Türkçeden alınmıştır. Farsçada geçen JILG *(qiiyiq)* Türkçe bir ödünçlemedir (Doerfer TMEN III, s. 408-410) ..

[illegible]q 'kay [Slb/16]. bkz. *qayyıq*

[illegible]r- 'kayırmak, kaygılanmak' [265b/02]. bkz. *qaôyur-*.

[illegible] (Oğz.) 'kardeş, hısım ve akraba'[l 02a/08]. Kaşgarlı, Çigiller ve öbür Türklerin ~ *kaδın* biçimini kullandıklarını belirtir (Atalay I, s. 32). XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kayınağa* 'kayınbirader' ve *kayınata* 'kayınpeder' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *kayınçı* ~ *kayınçu - kaytnço* 'kocanın erkek kardeşi' biçimlerine de rastlanır (DS: Tr., Isp., Bo.; Zn.). Ölçünlü dilde *kayın* 'kan veya kocaya göre birbirilerinin erkek kardeşi, kayın birader' anlamında kullanılır. Farsçada kullanılan قین آته (*qain āta*), قین آنه (*kain āna*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer, TMEN ID, s.577)

[illegible] (Oğz.) ;kayın ağacı'[102a/06]. *Divan'da - kaδıŋ* biçimi de geçer. Türkiye Türkçesinde *kayın* 'geniş yapraklı, kerestesi beyaz bir orman ağacı (*Fagus orientalis*)'na verilen ad. Tkm. *gaγıl)* 'huş ağacı *(Betula alba)',* Krg. *kayın* 'huş ağacı', KKlp. *kayın,* Nog. *kayın,*

Blk. *kayın,* TatK. *kain - kayın,* Kzk. *kayış,* Alt. *kah],* Tel. *kayış,* Şor. Sag. *kazıŋ,* Soy. *kadıŋ,* Tuv. *xaduj,* Yak. *xatuj,* Çuv. *xurôn* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kayın* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 602; Eren TDES, s. 222).

kayır (Oğz.) 'kum' [45b/09]. Kaşgarlı, öbür Türklerin 'kaba topraklı yer' anlamında kullandıklarını belirtir. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kayır* 'kum, kalın kum, çakıl' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kayır* 'kalın kum (DS: Dz., Ay., Zn.); 'ince kum' (Mn., Bozdoğan-Ay.); 'taşlı toprak' (İz., Sm., Kn.); 'çakıl taşı' (Or.)' anlamlarında kullanılır. Nog. *kayır* 'kum', Kzk. *kayır,* KKlp. *kayır* 'mil çökmesinden oluşan toprak; sığ yer, sığlık', Tuv, *xayır,* Yak. *xayır* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kayır* 'small pebbles' olarak kullanılır (Clauson, ED, s. 678; Eren TOES, s. 222).

kayna- 'kaynamak' [264b/14]. Türkiye Türkçesinde *kayna-* aynı anlamda kullanılır.

kaynat- (*qayna-* et.) 'kaynatmak' [22la/12]. Türkiye Türkçesinde *kaynat-* aynı anlamda kullanılır.

kaytar- 'çevresinde döndürmek, çevirmek' [265a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kaytar-* 'çevirmek, döndürmek, iade etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kaytar-* 'geri çevirmek, döndürmek' anlamında korunur (DS: Brs., To., Tr.). Ölçünlü dilde *kaytar-* 'işten kaçmak' anlamım kazanmıştır.

kaz 'bir kuş türü, kaz *(Anser)'* [32b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kas* 'kaz' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kaz* aynı anlamda kullanılır. Az. *kas,* Tkm. *giiz;* Kr: g. *kaz,* Özb. *giız,* Yak. *xôs,* Çuv. *xur* biçimlerinde geçer. Clauson, Sanskritçe *hamsa;* Eski İngilizce *gôs* ve Almanca *Gans* sözcüklerinin aynı anlama geldiğini beliftyf~~),Yşki bir Hint-Avı:upa dilinden alındığım öne sürmüştür (EDT, s. 679). Türkçeden.§~ççij komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan jli *(qiiz)* Türkçeden alınmıştır (p9y: rfer TMEN III, s. 385-387).

kaz- 'eşmek, kazmak' [134b/15]. Türkiye Türkçesinde *kaz-* aynı anlamda kullaıı~. .

kazan 'sel sularının yardığı yer' [I lOb/15]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçyşμı,de *kazgan* 'bakır büyük lencere, kazan' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kazıan* 'çok miktarda yemek pişirmeye yarayan, kulplu büyük kap' olarak kullanılır. Ağızlarda *kazan* 'su çevrisi, kuyu' anlamına da gelir (DS: Karamanlı, Oğuz -Dz., . -Ad.). İçseste *-g-*'nin düşmesi Türkçedeki ses gelişmesinin bir gereğidir; 'büyük kap' anlamını ise sonradan kazandığı anlaşılıyor. Tkm. *gazan,* Kzk. *kazan,* KKlp. *kazan,* .~: g. *kazan,* Bşk. *kazan,* Nog. *kazan,* TatK. *kazan,* Alt. Tel. Şor. *kazan,* Özb. *qazaJJ,* Çuv. *xuran* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 682; Eren TOES, s.223-224). Türkçeden Moğolca (*qazγan*), Arapça (*q•azan)* ve Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan قازغان (*qāzγān*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.387~389).

kazan- (**qazγa-* dön.) 'kazanmak' [1 96a/04]. Türkiye Türkçesinde *kazan-* aynı anlamda kullanılır. Az. *gazan-,* Tkm. *gazan-.* Oğuz grubunda içsesteiqi>;γ-'ler genellikle düşer.

qazanç 'kazanç' [307a/02]. Türkiye Türkçesinde *kazanç* biçiminde geçer. Az. *gazanc,* Tkm. *gaztmç.* Eski Kıpçakçada *kazanc eyle-* biçiminde kullanılır. *qazyan-* fiilinden *-ç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qazvan-ç* > *kazanç.* Oğuz grubunda içsesteki y'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 682; Dankoff CTD III, s. 135).

qazı- 'kazmak ve eşmek; kazımak' [280b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kazı-* 'tırmalamak, tahriş etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kazı-* kesici bir aracı sürterek bir şeyin yüzündeki tabakayı kaldırmak; silmek, çizil'f-llak' anlamında kullanılır. Az. *gazı-.* Eski Kıpçakçada da *kazı-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 681).

qazıl- (*qazı-* ed.) 'eşilmek, kazılmak' [168a/12]. Türkiye Türkçesine *kazıl-* aynı anlamda kullanılır.

qazıuq 'kazık' [306a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kazuk* 'kazık' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kazık* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *gazık,* TatK. *kazık,* Nog. *kazık,* KKlp. *kazık,* Soy. *kadak* 'çivi', Çuv. *xuşôk* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 224). Gabain; *qaz-* fiilinden *-yuq* ekiyle türetildiği görüşündedir (ETG, § 114). Clauson *qazyuq'un kaz-; qazıjuq'ıu:* ise *kazın-* fiilinin türevleri olabileceğim belirtmiştir (EDT, s. 682). Dankoff da *qaznuq'ı: qaz-* fiilinin türevleri arasında saymıştır (CTD III, s. 135). Oğuz grubunda içsesteki *-y-*'ler genellikle düşer: *qaznuq* - **qazyuq f.lffizuk* > *kazık.*

qaztur- (*qazdır-* et.) 'kazdırmak' [181b/03]. Türkiye Türkçesinde *kazdır-* aynı anlamdakullanılır. *qaztur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-zt-)* ve Uygurcaya göre yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

keç 'geç (zaman)' [248a/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *geç* hiçiminde kullanılır. Az. *kéç,* Tkm. *giç* biçimlerinde geçer.

keç-[1] 'geçmek, ölmek' [133b/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *geç-* 'beklenen zamandan önce, erken karşıtı' olarak kullanılır; 'ölmek' anlamı kaybolmuştur. Az. *keç-,* Tkm. *geç-* biçimlerinde geçer.

keç-[2] 'gecikmek' [133b/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *gecik-* biçiminde kullanılır.

keçe[1] (Oğz.) 'keçe' [271a/13]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *keçe* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçesde *keçe* aynı anlamda kullanılır. Az. *keçe,* Tkm. *keçe,* Hal. *këçë,* Çuv. *kĕśśe* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 662; Clauson EDT, s. 707; Eren TDES, s. 225).

keçe[2] 'gece' [271/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gece* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *gece* aynı anlamda kullanılır. Az. *gece,* Tkm. *glee,* Nog. *keşe,* KKlp. *keşe,* Klk. *keçe,* Krg. *keçe,* Özb. *keça,* TatK. *kiçe* 'dün', Bşk. *kisti,* 'dün; gece', Tel. *keçe* 'dün', Tar. *keçe,* Şor. *kece* 'dün' biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 150-151). Bang, *gece* sözünün *keççe* (< *keç+çe)* biçiminde türediği görüşündedir (TM, s.67). Eren, *kiç* ... *keç* sözünden çıktığını belirtir (age, s. 150). Clauson'a göre ise *keç-*[2] fiilinden *-e* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *keç-e t=keçe* > *gece* (EDT, s. 694-695).

(Oğz.) 'keçi *(Capra hircus)'* [27la/13). *Divan'da* asıl biçim olarak *eçkü* geçer. Türkiye Türkçesinde *keçi* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *eçki* 'keçi' biçimine de rastlanır (OS: Af., To., Kn.). Az. *keçi,* Tkm. *geçi,* Çuv. *kaçaka* biçimleri kullarµ!ıfken, öbür lehçelerde *eçki* biçiminin korunduğunu görüyoruz: Nog. *eşki,* Krg. *eçki, KKI~.;iJ~şki,* Kzk. *eşki,* Blk, *eçki,* Şor. *ôşkü,* Alt. Tel. *eçke,* Hak. *ôski,* Tuv. *öşkü,* Sag. *uske* (~l~~sgn EDT, s. 24; Eren TD.pS, s. 225-226). Oğuzların kullandığı *keçi* biçiminin eçkü'p.i.i.p.:gğçüşmeli biçimi olduğu qile getirilmiştir.

(keç- ed.) 'geçilmek' [168b/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g- iI~igeçil-* biçiminde kullanılır.

(keç- dön.) 'geçer görünmek'[I 73a/05]. Türkiye Türkçesinde ötüttMizt·Jle *geçin-* 'yaşamak için gerekeni sağlamak; uzlaşmak, anlaşmak' anlamını· kaza~ştµ-. *keçim-* biçimi llygutcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir

(keç- et.) 'geciktirmek, geçirmek' [154a/04]. Türkiye Türkçesil1J,1(;! ötümlü. *g-* ile *geçir-* 'geçmesini sağlamak; bir şeyi bir yandan öbür yana [illegible]ek; uğurlamak; zamanını aksatmak; bulaştırmak' anlamlarını kazanmıştır. *keçiir-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

(ke'Çir- et.) 'geçirtmek' [3 I 6a/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *geçirt-* aynı anlamda kullanılır. *keçürt-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliği gösteriyor: *keçürt- - keçirt- (> geçirt-).*

ked 'abartma, pekitme bidiren bir söz' [8lb/05]. bkz. *key*

'giymek' [3 17b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ve ötümlü *g-* ile *gey-* 'takınmak, takmak; kuşanmak; giymek, giyinmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *giy-* 'örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek' anlamında kullanılır. Ağızlarda *gey- - key-* biçimlerine de rastlanır (DS: Bo., Zn., Tr.). *Az. keyin-,* Tkm. *gey-,* Nog. *kiy-,* Kum. *giy-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *key-* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 700).

'giyecek nesne, giysi' [108b/14]. Anadolu ağızlarında *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ve ötümlü *g-* ile *geygi - geygü - giygi* 'elbise, çamaşır .giyilecek şey' biçimlerinde geçer (DS: Ar., Sv., Om.). Ölçünlü dilde *giysi* biçimi kullanılır. *keδ- (*key-)*fiilinden *-gü* ekiyle türetilmiş olabilir: *keô+gü > keogü - keygu > geygi - giY.gi.*

(ke'0- ed.) 'giyilmek' [168b/05]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -Y-* ses denkliğine uygun olarak *-Y-* ve ötümlü *g-* ile *giyil-* biçiminde kullanılır.

(k-ℓ0- et.) 'giydirmek' [154a/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ve ötümlü *g-* ile *geyur- - giyur- - geyir-* 'giydirmek' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede fiilin ettirgen *çcıtılısı.giyir-* değil, *giydir-* biçimindedir.

[illegible]- 'geğirmek' [1 56a/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile geğir,../midede toplanan gazı ağızdan çıkarmak' anlamında kullanılır.

[illegible] 'bir tür kuş, keklik *(Perdix perdix)'* [121a/10]. Türkiye Türkçesinde *keklik* aynı anlamda kullanılır. Az. *keklik,* Nog. *kekilik,* Krg. *kekilik,* Kzk. *KeKi!'[f,* Tar. *keklik,* Özb. *kaklik* biçimlerinde geçer. Yansıma *(onomatopoeic) *kek* sözünden ~{ifekiyle türetildiği düşünülebilir: *"kek+lik > keklik* (Clauson EDT, s. 710; Eren TDES, S;>~27). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan dlSS *(keklik)* TütJçç~den alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 598-599).

[illegible] 'develerin yediği acı bir ot' [106b/17]. Anadolu ağızlarında *kekre* 'yaprakları acı olan bileşikgillerden bir tür yaban otu, keklik otu' anlamında korunur (DS: L.Hu.f/(B Ayaş –Ank., Mğ.). Ö,tçünlü dilde *kekre* 'tadı acımtırak, ekşimsi ve buruk olan' anlamında lq,j.füı,mhr . *Az. kekre* 'dyyelerinyediği bir bitki', Tkm. *kekre* 'acı bir bitki' olarak geçer.

[illegible]- 'gelmek' [139a/06]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gel-* biçiminde geçer.

[illegible] (Oğz. 'söz' [112a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *keleci* 'söz, lakırdı ' anlamınd geçer (TS). Ağızlarda *geleci et-* 'konuşmak, dedikodu yapmak (DS: Ks., Ezc., Ky.)' biçimiyle birlikte, *keleci* 'sözleşme, anlaşma' biçiminde de kullanılır (DS: To.). Clauson, Moğ. *kele-* 'to speak' kökünden geldiğini, ancak *keleçü* biçiminin ne Türkçeyçne de Moğolcaya uymadığım belirtmiştir. (EDT, s. 716).

[illegible] 'tarla faresi soyundan bir hayvancık' [1 13a/09]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *geleği ~ geleği sıçan - gelengi - geleni* 'tarla faresi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *keleğe ~ keleği* 'tarla faresi' biçimlerinde korunur (DS: Ky., Nğ., Sv). Ölçünlü dilin sözlüğünde *geleği* hlk. notuyla yer alır.

[illegible] 'kertenkelelerin genel adı' [92a/13]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *keler* 'bir çeşit kertenkele, yılan ebesi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *keler* 'kertenkele' anlamında korunur (DS: Isp., Dz, Tr., Nğ.). Ölçünlü dilde *keler* terim olarak 'sürüngenlerden kelerlerin genel adı' olarak geçer.

[illegible] 'gelin' [102b/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gelin* aynı anlamda kullanılır. Az. *gelin,* Tkın. *gelin,* TatK. *kilen,* Özb. *kelin,* Kzk. *kelin,* Blk. *gelin,* Nog. *Klelin,* KKlp. *kelin,* Şor. *keli* Sag. Koy. Kaça. *kelin,* Alt. Tel. *kelin* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 152). *kel-* fiilinden *-(i)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kel- (i)n* > gelin (Clauson EDT, 719). Farsçada kullanılan~ *(kelin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 666).

[illegible]- (*kel-* işt.) 'gelişmek' [162b/Ol]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *geliş-* 'büyüyüp boy atmak, yetişmek; ilerlemek; olgunlaşmak, genişlemek, inkişaf etmek' anlamalarını kazanmıştır.

[illegible]- (Oğz.) 'getirmek' [182b/10]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *getir-* biçimini almıştır. Az. *getir-,* Tkm. *getir-.* Eski Kıpçakçada *keltür-* biçimi kullanılır. Çağdaş Oğuz grubu lehçelerindeki *getir-* biçiminin, -/-'nin düşmesiyle oluştuğu anlaşılıyor.

(Oğz. Kıp.) 'gemi' [274b/l 7]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gemi* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda 'sal va sandal'a da *gemi* adı verilir (OS: Gaz., El.). Az. *kemi,* Tkm. *gẽmi,* Tat. *kime,* Bşk. *keme,* Nog. *keme,* Özb. *kema* (yer. *kimaı,* J:}ı.ıl. *keme,* Krg. *keme,* Kzk. *kemft,* Alt. Tel. *keme,* Şor. *kebe,* Soy. *xeme,* Çuv. *kime* biçiml~tinde geçer (Clauson EDT, s. 721-722; Eren TDES, s. 153). Türkçeden birçok komşı.ı.>~ile de geçmiştir. Farsçada kullanılan *u (kema)* Türkçeden alınmıştır (TMEN III, s. 66Ş).

- 'saldırm,ak, çıkarmak, atmak, sürmek; bir şeyi çıkarıp atmak' [1621:>/!~J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kemiş-* 'koymak, bırakmak, atmak' anlamlarıµflct geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kemiş-* kullanılmaz.

- 'kemirm,ek' [156a/16). Çağdaş Türkiye Türkçesinde kemir-·<biçiminde g~çer. *kemür-* biçimi Uygureaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'genç, çocuk; her hayvanın küçüğü' [47b/l 1]. Türkiye Türkçesin~e ötümlü g-.-ile *genç ' yaşı* ilerlememiş olan' biçiminde kullanılır. *Az. gene (- kence* biçirrı~Moğolcadflt.fbir geri alıntı olarak kullanılır), Özb. *kenie,* Tuv. *xançe.* Ağızlarda *kençe* 'ailenin en~çüğü' anlamında geçer (DS: Romanya göçmenleri -İz.), Ana Tür. **kenç.1:')vfoğ.kence~Tür. kence* (Doerfer TMEN I, s. 488).

'şehir, kale, kent' [28b/04]. *Divan'da ken, kent* biçimleri de yer alır. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kend - kent* 'kasaba, şehir' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kent* 'şehir' anlamında kullanılır. Az. *kent* 'köy', Tkm. *kent* 'köy', Krg. *kent* 'şehir', Kzk. *kent* 'şehir' anlamlarında geçer. Clauson, Soğdça bir alıntı oduğunu belirtir (EDT, s. 728). Farsçada kullanılan ~ *(kent)* Türkçeden (< Soğd. *knô* 'Stadt') alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 670).

'kendi, zat, nefs, kendisi' [38b/02]. Eski Türkçede *kemü* biçiminde kullanılır (Tekin, GY, s. 145). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kendü* biçiminde geçer (TS), Çağdaş Türkçede *kendi* aynı anlamda kullanılır. *kendü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'işlerde danışma, görüşme, düşünme' [302b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *keneş ~ kengeş - keneç* 'müzakere, danışma, istişare' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede **g"eneş* kullanılmaz.

'karşılıklı danışmak, önlem almak' [308b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *keneş-* 'danışmak, müzakere etmek, istişare etmek' anlamında geçer (TS). Ağızl~r1~ ötümlü *g-* ile *geneş- ~ gengeş-* 'danışmak' anlamında korunur (DS: Bayburt, Kr., .t\ğ.)t Ölçünlü ilde **geneş-* geçmez.

'unda ve saçta bulunan kepek' [98b/12]. Türkiye Türkçesinde *kegf}'rn.* elendikten sonra elek üstünde kalan kabuk kırıntıları; saçlı deride oluşan pµlp.u.lclçlr' anlamında geçer.

ger- 'çekip uzatmak, germek' [134a/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlüg--ile *ger-* aynı anlamda kullanılır.

gerek 'olmalı, yaraşır, lazım, gerek' [38a/10]. Eski Türkçede *kergek* 'yok, mevcut olmayan' anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 144). XIII. yüzyıl Anadolu *gerek* 'mutlaka, muhakkak, herhalde, muhakkak' anlamında geçer (TS). Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gerek* aynı anlamda kullanılır. Az. *gerek,* Tkm. *gerek.* Eski Kıpçakçada *kerek* biçimi kullanılır. *kerge-* fiiline getirilen *-k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kerek* < *kerge-k.* Oğuz grubunda içsesteki *-g-*'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 742).

gerey (Oğz.) 'saç tıraş eden ustura' [261a/15]. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak verdiği bu sözcük, Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Eski bir Hint - Avrupa dilinden alıntıdır: *kerev* : Yun. *keirō* '.to shave' (Clauson EDT, s. 748).

geril- (*ker-* ed.) 'gerilmek; gerinmek; esnemek' [168b/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *geril-* 'germe işi yapılmak; kasılmak' anlamında kullanılır; 'gerinmek ve esnemek' anlamları kaybolmuştur. Az. *geril-,* Tkm. *geril-* biçimlerinde geçer.

geriş (Oğz) 'üstüne çıkılabilen dağ tepesi' [93b/03]. Anadolu ağızlarında ötümlü *g-* ile *geriş* 'dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt' anlamında korunur (DS: Bo., Zn., Sm.). Ölçünlü dilde **geriş* kullanılmaz. Krg. *keris,* Kzk. *keris,* KK.lp. *keris,* Tel. *keriş* biçimlerinde geçer. *'ker-* fiilinden *-(i)ş* ekiyle türetilmiş olabilir: *ker-(i)ş* > *keriş* (Clauson EDT, s. 747; Dankoff CTD III, s. 102).

kerki 'dülger keseri, keser' [l08b/16]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde .Ş,.Ş. *(kerki)* 'büyük balta' anlamında geçer (Ş. Sami, KT, s. 1158). Anadolu ağızlarında *kerki* 'keser' anlamında korunur (DS: To., Kr., Ağ., Van., Kn.). Ölçünlü dilde **kerki* kullanılmaz. Az. *kerki* 'keser' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *kerki* olarak geçer.

kerpiç 'kerpiç' [94a/07]. Türkiye Türkçesinde *kerpiç* aynı anlamda kullanılır. Az. *kerpiç,* Tkm. *kerpiç* 'tuğla' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kürpüç* 'baked brick' biçiminde geçer. (Clauson EDT, s. 737; Eren TOES, s. 233).

kert- 'çentmek, kertmek' [31 Sa/10]. Türkiye Türkçesinde *kert-* 'bir şeyin kenarında kertik açmak, çentmek' anlamında kullanılır.

kertil- (*kert-* ed.) 'kertilmek' [192b/13]. Türkiye Türkçesinde *kertil-* aynı anlamda kullanılır.

kertük ~ kertik 'ekmek veya ekmeğe benzer şeylerin sayısını bilmek için bir ağaçta yapılan kertik, çetele' [12la/02]. Türkiye Türkçesinde *kertik* aynı anlamda kullanılır. *kert-* fiilinden *-(i)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kert-(i)k* > *kertik. kertük* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

kertür- (*ker-* et.) 'gerdirmek, serdirmek' [182b/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gerdir-* biçiminde kullanılır; 'serdirmek' anlamı kaybolmuştur. *kertür-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-rt-)* ve Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'geri' [9lb/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gerü ~ girü* 'yine, tekrar, bir daha, sonra' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile geri/arka, bir şeyin sonra gelen bölümü; art, alt taraf; bundan başkası' anlamlarında kullanılır. Az. *keri* 'arka, arka taraf' olarak geçer. *kerü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'kesmek' [135a/10]. Türkiye Türkçesinde *kes-* aynı anlamda kullanılır.

'kesik, parça' [99a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kesek* 'parça/ kıta' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kesek* 'belin ya da çapanın çıkardığı sıkışmış kuru, iri toprak parçası; parça, artık' anlamlarında kullanılır (DS: Af., Dz., ArSv.). < Ölçünlü dilin sözlüğünde *kesek* hlk. notuyla yer alır. *kes-* fiilinden *-(e)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kes-(e)k> kesek.*

(*kes-* ed.) 'kesilmek' [168b/10]. Türkiye Türkçesinde *kesil-* aynı anlamda kullanılır.

(*kes-* dön.) 'kendisi için kesmek, kesinmek' [173a/17]. Anadolu ağızlarında *kesin-* 'elbise biçtirmek, diktirmek' anlamında kullanılır (DS: Bor-Ng.). Ölçünlü dilde *"kesin-* kullanılmaz.

(*kes-* işt.) 'kesmekte yardım ve yarış etmek' [160a/07]. Türkiye Türkçesinde *kesiş-* 'birbirini kesmek; bakışların buluşması; bir noktada-buluşmak' anlamlarında kullanılır.

'kâkuJ, zülüf, perçem' [62a/09]. Anadolu ağızlarının bir bölümünde *kesme* 'kakül, alındaki saçlar' anlamında korunur (DS: Çkr.). Ölçünlü dilde *kesme* bu anlamda kullanılmaz. *kes-* fiilinden *-me* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kes-me> kesme.*

(*kes-* et.) 'kestirmek' [182b/06]. Türkiye Türkçesinde *kestir-* aynı anlamda kullanılır, *kestür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'gevelemek, geviş getirmek' [136b/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesindeigev- 'ağızda çiğnemek, gevelemek, geviş getirmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlardaqtμmlü *g-* ile *gev-* 'ağızda katı bir şey çiğnemek, geviş getirmek' anlamında korunur ([)S: Af, Isp., Gr., Or.). Ölçünlü dilde **gev-* kullanılmaz.

'zayıflamak, gevşemek' [284b/Ol]. Anadolu ağızlarında ötümlü *g-* ile *gevr<?..* 'ekinin olgunlaşması; kolay kırılır duruma gelmek' anlamlarında kullanılır (DS: Ar., Gr.;i'I'r. Or.). Ölçünlü dilde *+gevre-* kullanılmaz.

'yumuşak, gevrek' [12la/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gevrek* '~~ı,yca kırılıp ufalanan (nesne)' anlamında kullanılır. *kewre-* fiilinden-kile türetildiği anlttşJlıyor: *kewre-k > gevrek.*

(*kewre-* et.) 'yumuşatmak, gevretmek' [216a/14].Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gevret-* aynı anlamda kullanılır.

'geviş getirmek, gevşemek' [285b/07]. XV. yüzyıl A.p.a,doluTürkçesinde *gevşe-* 'geviş getirmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g-* ile *gevşe-* 'geviş getirmek' anlamında korunur (DS: Es., Sv., Ng.). Ölçünlü dilde *gevşe-* 'sertlik ve gerginliği

bozulmak' anlamını kazanmıştır; 'sert bir şeyi ağızda çiğnemek' anlamında ise *geviş getir-* biçimi kullanılır. *Az. gôvşe-,* Tkm. *gevüşe-,* Özb. *kavşa-,* Krg. *kepşe-,* Kzk. *küyse-,* KKlp. *güyse-,* Nog. *kuyze-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kewşe-* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 692).

gevşek 'gevşek, yumuşak' [12la/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gevşek* 'sert olmayan, yumuşak' biçiminde kullanılır. *Az. gôvşek,* Tkm *govşak,* Tel. *kôpşek* biçimlerinde geçer. *kewşe-* fiiline getirilen *-k* ekiyle türetilmiş olabilir: *kewşe-k* > *kewşek* > *gevşek.*

gevşen- (*kewşe-* dön.) 'geviş getirmek' [196b/08]. Anadolu ağızlarında ötümlü *g-* ile *gevşen-* 'geviş getirmek' anlamında korunur (DS: Af., Dz., Bo.). Ölçünlü dilde *"gevşen-* kullanılmaz

gevşet- (*kewşe-* et.) 'yumuşatmak, gevşetmek' [217a/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g- ile gevşet-* aynı anlamda kullanılır.

gâyet 'pek, gâyet, sağlam' [I 16a/02]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *key* 'çok, pek, gayet, pek çok' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **key* kullanılmaz. Ödünçleme bir sözcük olduğu anlaşılıyor. *key*< Soğ. *k'ôy* (Clauson, EDT, s. 700).

geyik 'yabani av hayvanlarının genel adı, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar' [45a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *geyik* 'yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *geyik* 'erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan *(Cervus elaphus)'a* verilen ad. *Az. geyik,* Tkm. *keyik* 'ceylan', Blk. *kiyik* 'yabanı; vahşi hayvan, av hayvanı', Nog. *kiyik* 'yabanî' KKlp. *kiyik* 'yabanı dağ keçisi', Özb. *kiyik,* Krg. *kiyik* 'yabanı hayvan', Alt. Tel. Kuğ. Şor, Sag., Koy, Kaça. *kik* 'yabanı hayvan, geyik', Çuv. *kayak* 'yabanı; *kayak xur* 'yaban kazı; kuş' biçim ve anlamlarında kullanılır. Eski Kıpçakçada *keyik* 'wild animals' olarak geçer (Clauson ED, s.755; Eren TOES, s. 155). Türkiye Türkçesinde anlamı daralmıştır.

gebük ~ **keðük** 'kebe ve kepenek (çobanların başlarına aldıkları keçeden yapılfffil-Ş, ~Qlşµz üstlük) gibi şeyler (-c5-'yi *-y-* yapanlar)' [259b/l 7]. *Divan'da kebük* b~çıuµi (le g~Çyf. Anadolu ağızlannda *keyik* 'çoban abası (DS: Köşker -Krş., Ereğli ...,-~.);i~.~cl~a,pn başlarına aldıkları bir çeşit yemeni (Dz.)' anlamlarında korunur ... *QI2A~f.ı.;ğMd.~i*giyik* kullanılmaz. *keô- (-*key-> giy-)* kökünden geldiği anlaşılıyor: *keö-(ü)~~~~~/ikN keyük* > *keyik* (Clauson EDT, s. 702). *keyük* biçimi Uygurcaya özgü yuvm-Ia.lqa.şµıa.özelliğini gösterir.

gez 'gez, okun, kirişe geçen ucundaki kertik' [82b/12]. :XlV. ~~l~~ğ9lijr.gr~ç~~iııd@igez 'okun kirişe geçecek kertiği' anlamında geçer (TS) .. ~~ğğl~Cr?-'iir~~~~.~ ~!ümlü *S-* ile *gez* 'okun, kirişe geçen ucundaki kertik; tüfek, tabanca gibi ateşli·•· silahlarda namlunun gerisinde bulunan ve nişan alırken arpacıkla birlikte göz ile hed.ef arasında aynı doğru üzerine getirilen kertik'e verilen ad.

'ipekli bir Çin kumaşı'[82b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gez - gezi* 'bir tür ipekli kumaş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *gezi* 'pamuk ve ipekle dokunmuş hareli kurnaş'a verilen ad. Farsçadan alınmıştır: < Far. *gazi* (Clauson EDT, s. 756).

'dolaşmak, gezmek' {134b/16]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gez:.* aynı anlamda kullanılır.

(~ kezik) 'nöbet, sıra; sıtma' [99a/06]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kezik keşik* 'nöbet, sıra';~ *gezek* 'sıra' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda, *gezek* 'köy ~~lfıu~, çobana, köy odasına gelen misafirlere, imama sıra ile yemek vermeleri' (DS: Ay.,)\.111.; Çkl.); ailelerin aralarında birbirilerine verdikleri ziyafet, toplantı' (Af, Isp., Kü.); 'sıra, nöbet' (Tire-İz., Zn., Çr.) anlamlarına rastlanır. Ölçünlü dilde *"gezik* kullanılmaz. Tknı. *gezek* 'a tum', Krg. *kezek - kezü* 'tum'; *kezik* 'fever', Kzk. *kezek* 'tum'; *kezik* 'fever', KKlp. *gezek* 'tum'; *gezik* 'a cold in the head', Kum. *gezik* 'tum', Özb. *kezak* 'tum' biçim va anlamlarında geçer (Clauson EDT, s. 758-759). Sözcüğün 'sıtma' anlamına da gelmesi, bu hastalığın titreme biçiminde, nöbet nöbet ortaya çıkmasıyla ilgili olduğu anlaşılıyor. Bazı lehçelerde bu anlam korunurken, Eski Anadolu Türkçesinde ve ağızlarda kaybolmuştur. Danko:ff, 'tum of duty *(nöbet)'* anlamını verdiği sözcüğü *kazig;* 'fever and chills *(soğuk algınlığı ve sıtma)'* anlamını verdiği sözcüğü ise *kazık* biçiminde okumuştur (CDT III, s. 105). Bunun doğru olmadığı açıktır.

'oku kirişe yerleştirmek, gezini düzeltmek, temizlemek' [288a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gezle-* 'okun gezini kirişe yerleştiermek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *gezle-* 'bir hedefi vurmak için silaha gerekli doğrultuyu vermek, nişan almak; okun gezini kirişe yerleştirmek' anlamında kullanılır. *kez* sözünden *+le-* eki ile türetilmiştir: *kez+le- > gezle-*

'küçük kadın bıçağı' [121a/03]. Anadolu ağızlarında *kezlik* 'çakı, bıçak' anlamındadır (DS: Yazılı, Emirdağ ....,Af.). Ölçünlü dilde ötümlü *g-* ile *gezlik* 'eğri kılıçların ağız bölümü'ne verilen ad. Tkm. *gezlik* 'küçük bıçak', Krg. *kestik - kezdik* 'küçük bıçak', Şor. *kestik* 'çakı', Tuv. *kestik* 'çakı' biçim ve anlamlarında geçer (Clauson, EDT, s. 760; Eren TDES, s. 155). Farsçada kullanılan dı~ *(gazlik)* 'eine Art Messer' ve Arapçada kullanılan كزلك 'poignard' (Farsça yoluyla) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 3-4).

'hardal (*Brassica nigra)'* [275b/04]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kıcı* 'tereye benzer bir ot, kekik' anlamında geçer (TS). Ağzlarda *kıcı* 'hardal tohumu' olarak kullanılır (DS: Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, Reyhanlı –Hat., Gaz., Sv.). Ölçünlü dilde **kıcı* kullanılmaz. Kzk. *kışı,* Krg, *kışı* olarak geçer. Moğolcadan alınmıştır. < Moğ. *kici* (Clauson EDT, s.590).

'gıdıklamak' [293b/09]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçe~ırıde>kıcık/a- 'gıdıklamak' anlamında geçer (Red. Söz.). Anadolu ağızlarında *gıcık/a:. - kıcıla-* 'gıdıklamak,

kızdırmak, huylandırmak, sinirlendirmek' anlamında kullanılır (DS; Dz.; Or., Kurşunlu-Çkr.). Clauson, **kıç-* 'to irritate, tickle' kökünden geldiğini belirterek, *kıçı/a-* 'totickle' biçimini, Osmanlıca ve Türkmencede kullanılan *gıcık* 'a tickle' ve *gıcıkla-* 'to tickle' biçim[eriyle birleştirmiştir. Çağdaş Türkmence ve Eski Anadolu Türkçesi için geçerli olan bu bağlantı, çağdaş Türkiye Türkçesi açısından doğru değildir. Türkmencede *gıcık* 'gıdıklama'; *gıcıkla-* 'birini gıdıklama' anlamındadır. Türkçede ise *gıcık* 'boğazda duyulup aksırtan, öksürten yakıcı kaşıntı'; *gıcıkla-* 'gıcık oluşturmak, kaşındırmak' anlamındadır (Clauson EDT, s. 591).

'kıyı, yan, kenar' [94b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *kıy* 'kıyı, kenar, yan' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *layı* 'kara ile denizin birleştiği yer, sahil; kenar, yan' anlamındadır. Sözcüğün *ktôtg> "kıyıg > kıyı* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından geçtiği anlaşılıyor. Oğuz grubu lehçelerinde sonses *-y*'leri genellikle düşer.

'toprağı kabartmakta kullanılan gübre' [250a/ll]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kığ* 'koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliği' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kığ- kığı* 'koyun ve keçi gübresi' anlamında korunur (DS: Krş., Kn., Çepni-Sv.). Az. *gığ,* Tkm. *gık,* Kzk. *kıy,* Krg. *kik;* KKlp. *kıy* 'gübre', Yak. *ki* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 608; Eren IDES, s. 236).

- 'yüksek sesle çağırmak, bağırmak, haykırmak' [155b/15J. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-ğ-* ile *ktğır-* 'çağırmak, davet etmek, seslenmek, haykırmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kığtr-* 'çağırmak, horoz ötmek, koyun ve keçileri çağırmak' anlamlarında korunur (DS: Çkl., Ada.). Ölçünlü dilde *"kığtr-* kullanılmaz. Tkm. *gığır-* yüksek sesle bağırmak' biçiminde geçer.

(*qıqır-* işt.) 'çağınşmak, bağırışmak' [188b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesie:?e(1-ile *kığrış-* 'bağırışmak, haykırışmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçecle **qığı'ış-* kullanılmaz. Tkm. *gıgtrış-* 'bağrışmak' biçiminde geçer.

tüy, kıl (insanda ve hayvanda)' [85a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu. r~?~~~si~?f/.tı['saz tel' anlamı~da geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kıl* 'bazı haY"~~~~>?~riS.il\1.de,<insan vücudunun belli yerlerinde çıkan sert tüy; keçi tüyü'nün adı. Az. *~f{?11.fit·gıl,* Nog. *kıl,* Krg. *kıl,* Özb. *kıl,* TatK. *kıl,* Alt. Tel. Şor, Sag. *kıl,* Yak..~ıl, ..~~~2~~/{Xbiçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kıl* biçimi kullanılır (Clauson EJ?T,. S;,'.~Jr1W~f~~'ll)ES, s. 236). Farsçada kullanılan~ *(qil)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer J'l\.tf.13Jl',,rJII; s. 574-575).

'yapmak, etmek, kılmak, eylemek, olmak' [139a/05]. XIII yii~l~~<Jeı¥.Türkçesinde *et-* 'yapmak, etmek' anlamında geçer (TS). ..Çağdaş Tür-lcç~cl~:g,k'1.{-:- <lynı) anlaırıda kullanılır.

'kılıç' [51a/0Z], XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ..kılıf *.f(Jlc.-{kılu) çıkar-* biçimlerinde deyim olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kılıç* aynı anlarıcla kullanılır. Ağızlarda *kılınç* biçimine de rastlanır. Az. *gılıc,* Tkm. *kılıç,* Krg. *kılıç,* Tar. *ktlıc,* Küer, *kılıs,* Sag. *kılış,*

Özb. *kılıç* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kılıç* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 618). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada قلیچ (*qilïç*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 496-497).

- 'kılıç ile kesmek, kılıçtan geçirmek' [295a/08]. XV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kılıçla-* 'kılıçla vurmak, kesmek, kılıçtan geçirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kılıçla-* aynı anlamda kullanılır.

'huy, gidiş' [97a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kılık* 'huy, hareket tarzı, gidiş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kılık* 'bir kimsenin giyinişi, giyim, üst baş, kıyafet; dış görünüş' anlamım kazanmıştır. Az. *gılık,* Tkm. *gıhk* 'huy, kişilik', Krg. *kılık,* Özb. *kılık,* Alt, Tel. Küer. Şor. Sag. *kılık* 'huy' anlamlarında geçer. Eski Kıpçakçada *kılık* biçiminde kullanılır. *qtl-* köküne getirilen *-(ı)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qıl-(ı)q* > *kılık* (Clauson EDT, s. 620). Farsçada kullanılan JU *(qit'iq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 501).

(*qıl-* dön.) 'tavır takınmak, -kadın- nazlanmak; yapılmak, kılınmak, işlenmek' [173a/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kılın-* 'herhangi bir hareket takınmak; yapılmak edilmek' anlamlannda geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kılın-* 'kılmak işi yapılmak' olarak kullanılır.

'iş, amel; ahlak; huy; kötü huy; kadının kırıştırması' [173a/02]. XITI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *'kıltnç* 'hareket tarzı, huy'; *ktlınç et-I eyle«* 'çok tevazu göstermek, nazlanmak, yaltaklanmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kılınç* kullanılmaz./*fqılm-* fiilinden-çekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qılın-ç* > *qılınç* (Clauson EDT, s. 623; DankoffCTD III, s. 136).

(*çıl-* et.) 'yaptırmak, kıldırmak' [181b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kılur-* 'kıldırmak' biçiminde geçer (TS). *-ur - tr* ettirgen çatı ekinin benimsendiği görülüyor. Çağdaş Türkçede *kıldır-* "kılma işini yaptırmak' biçiminde kullanılır. *qıltur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-lt-)* ve Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'kısrak sütünden yapılan bir içki, kımız' [92b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kımız* 'ekşitilmiş kısrak sütünden yapılan Türk içkisi' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kımız* aynı anlamda kullanılır. *Az. ğımiz,* Tkm. *gımız,* Krg. *qtmız,* Tuv. *ximis,* Nog. *qïmïz,* Özb. *qımız,* Yak. *ximis,* Çuv. *kamas* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 629). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan~ *(qımiz)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 512-517).

'kılıç kını, kın; kılıf' [86a/07]. Türkiye Türkç~stfi~.~.{f~ ~~<~~~~<~~1,~ ..~. Tkm. *gïn,* Kzk, *lan,* Özb *kın,* Nog. *kın,* KKlp. *.~p,/1'1tY·•·~ft,..!}f·.!fn.1Ç1tY.l!n.e* olarak geçer (Clauson EDT, s. 630; Eren TOES, s. 2~%·&:JŞ). Iarsçcıda kullanılan ~ Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 576-577).

gına- 'işkence etmek, cezalandırmak' f282b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Tüd<:çesirıde(JUı·ııu· 'ayıplamalç suçlandırmak; itham etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş.Tül'k.ç~e/*gtıa-* 'ayıplamak, suçlaınak' anlamında kullandır. Az. *gına-,* Tkm, *gına-* biçim1¢rin:d¢>geçer. Eski Kıpçakçadakma- biçimindekullamlır(ClausonEDT, s. 634).

gır 'basık dağ, açık yer' [&2a/09]. Türkiye Türkçesinde *hr* 'şehir ve kasabalarmdışındaj~ çoğu boş ve geniş yer; ağaçsız, açık yer' anlamında kullanılır. Az. *gır,* Tkm. *gır,Js.rg.]ar* biçimlerinde geçer: Eski Kıpçakçada *kır* olarak kııllamhr (Clauson EDT, s; 641). Farsçada kullanılan ..>ii *(kir)* Türkçeden ahnmıştır(Doerfer TMEN III, s. 567-568).

gır 'kır renıgi'[82a/010}. Türkiye Türkçesinde *kır* 'beyazla az miktarda karanın kanşmasıdan oluşan renk' anlamında kullanılır. Az. *gır,* Tkm. *gır,* Sag. Şor, *kır* biçimlerinde ge¢et. Eski Kıpçakçada *kır* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 641). Farsçada kullanılan..>iii.(qir) 'beyaz' Türkçeden alınmıştır (Doerrer TMEN III, s. 567).

gır- 'kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak' [134a/09]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kır-* 'öldürmek, yok etmek, imha etmek, ortadan kaldırmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kır-* 'sert şeyleri vurarak veya ezerek parçalamak; iri parçalara ayırmak; öldürmek, yok olmasına sebep olmak' anlamlarında kullanılır. Türkçedeki *kırk- - kırp-* 'hayvanın tüylerini kesmek' sözcüklerinin aynı kökten yapıldığı açıktır.

gırgu 'kırağı' [I 12b/06]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kartmsı - karımsa= kırımsa* 'kırağı' anlamında geçer (TS). Anadolu ağızlarında *kıragı - kırav* 'kırağı' biçimlerinde kullanılır (DS: Bo., Eze., Kn.). Ağızlarda *kırağı'ya ktrımsa - kırmısa* da denir. Ölçünlü dilde *kır·qğı* biçiminde kullanılır. Az. *ğırov,* Tkm. *gırav,* Krg. *qtrô,* Özb. *qırô»* biçimlerin9.e geçer (Clauson EDT, s. 656). *qtrayu* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir. Farsçada kullanılan ~~ *(qirav)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 569)

gırgıl 'kırçıl, ak düşmüş' [12lb/16]. XIV-XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kırgıl* 'saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kırgıl-kırçıl- kırçal* "kır saçlı insan ya da hayvan' anlamında korunur (DS: Isp., Or., Gaz.). Öiçünlü dilde *kırçıl (< kır+çıl) kırgıf*m yerini almıştır.

gırgıy 'atmaca *(Accipiter nisus)'* [158b/05]. Divan'da *qaryuy- qırquy- qarquy* biçimleri de geçer. Anadolu ağızlarında *kugı* 'atmaca' olarak korunur (DS: Nş., lğdır ~Kr.). Az. *gırgı,* Tkm. *gtrgı,* TatK. *ktrgty* 'Falco nisus', Bşk. *kıygır* (göçüşme), Krg. *kırgıy,* Özb. *kırgıy,* Sag. *kırgayak,* Tel. *kırgty* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kırgı* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s.654~655;Eren TDES, s. 237~238). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Moğolca *kiryui* 'petit epervier' Türkçe bir ödünçlemedir. Farsçada kullanılan *($Ji:..},* *(kii-giii)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ill, s: 443~450).

[illegible] (*qır-* ed.) 'kabuğu. soyulmak; malı alınmak; yoksullaşmak; kar küremek' [168a/10]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kırıl-* 'helak olmak, telef olmak, ölmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ise *kırıl-* 'parçalanmak, yok olmak, toptan yok olmak' anlamlarında kullanılır .

[illegible] (*qır-* dön.) 'soyar veya kazır görünmek' [172b/13]. Türkiye Türkçesinde *kırın-* ' yürürken salınmak; oynamak' anlamlarında kullanılır. Tkm. *gır.ın-* '(kendisi için) ufalamak, kesmek, küçük parçalara ayırmak' anlamında kullanılır. Her iki lehçede de anlamı bütünüyle değişmiştir.

[illegible] 'her şeyin kırıntısı, kazıntısı, soyuntusu' [I 13b/Ol). Türkiye Türkçesinde *kırıntı* 'bir şeyden ayrılan küçük parça, *ekmek kmntısı'* biçiminde kullanılır. Az. *ğırıntı,* Tkm. *gırındı* 'yonga' biçiminde geçer. *qmn-* kökünden *~tı* ,_ *-dı* ekiyle türetildiği anıaştlly{) r: *qırın-dı* > *qmndı - kırıntı.*

[illegible] 'sayıda kırk' [88b/06]. Eski Türkçede *kırk* olarak geçer (Tekin OY, s. 146).Türkiye Türkçesinde *kırk* 'muz dokuzdan sonra gelen saytnm adı. Az. *gırx,* Tkm. *kırk,* Blk. *kırk* (~ *cıyırma* 'iki yirmi'), K.Klp. *kırık,* Kzk. *kırık,* Krg. *kırk,* Bşk. *kırık,* Sag. *kırk - kırık,* Tel. Şor. *kınk*~Hak. *xtrıx,* Çuv, *xerex* olarak geçer (Clauson EDT, s. 651; Eren TDES, s, 238).

[illegible] 'kırkmak' [3 14a/09]. XVm. yüzyıl Anadolu T~fkçesinde *kırk-* 'sıçları, tüyleri ve kılları kesmek, kırpmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş.Türkçe{i:~ırp-- ,_ *kırk-* '(saç, sakal, tüy için) kesmek; hayvanın 'tüyünü kesmek' anlamında kullaıulır. Az. *gırk-,* Tkm. *gırp- - gırk-. kır-.* kökünden geldiği anlaşılıyor.

[illegible] (*kırk-* ed 'kırkılmak' [I92b/19]. Türkiye Türkçesinde *kırkıl-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible] 'cariye (Yabaku, Oğuz, Kay, Çomul, Basmıl, Yemek, ve Kıpçak dillerince)' [119b/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kırnak* 'cariye, halayık' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kırnak* 'uşak, hizmetçi, cariye; cilveli oynak (kadın); güzel, titiz çevik; çalımlı süslü (kimse); güzel kız; boylu boslu' anlamlarında kullanılır (OS: İz., Ad., Ed., Brs.). Ölçünlü dilde *kırnak* 'cariye'ye verilen ad. Tkm. *gırnak* hi~i~nde geçer (Clauso~J:i[)T, s. 661; Eren TDES, s. 239). Farsçada kullanılan Jt.,.i *(qirrı,iiq)* Türkçeden alınmıştır Doerfer TMEN Ill, s. 456).

[illegible] 'kısa' [86bı/15]. Anadolu ağızlarında *kırt* 'küçük' anlamıqg~. geçer (DS: Urla -İz., Ank.), Ölçünlü dilde *"kırt* kullanılmaz. Clauson'a göre *kır-* fiiliniılı:ml:ıroıuıacur ve taklit yoluyla *(onomatopoeic)* yapılmış bir sözcüktür (EDT, s. 648).

[illegible] 'sakat' [96b/09]. Türkiye Türkçesinde *kırık* 'kırılmış olan' anlamında kullanılır. Az. *ğırıġ,* Tkm. *gtrtk* olarak geçer. *qır-* fiilinden -(u)q ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qır- (u)q* > *qıruq* > *kırık. qıruq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

kıs- 'kısaltmak, daha kısa yapmak, kısarak çalmak; kıstırmak' [135a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kıs-* 'sıkmak, sıkıştırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kıs-* '(ses için) azaltmak, alçaltmak; (göz için) biraz kapamak; boyunu kısaltmak; (lamba için) ışığını azaltmak; sıkıştırmak' anlamlarında kullanılır. Clauson, *sık-'la* anlamdaş olan bu sözcüğün, göçüşme sonucu ortaya çıkmış gibi gözükmesinin sadece bir tesadüf olduğunu belirtir (EDT, s. 665-666).

kısa 'kısa' [135a/11]. Türkiye Türkçesinde *kısa* 'boyu, uzunluğu az olan; uzun karşıtı' olarak kullanılır, Az. *gısa,* Tkm. *gısga,* Krg, *kıska* biçimlerinde geçer. *qıs-* fiilinden *-şa* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qıs-ya* > *qıssa* > *kısa* (Clauson EDT, s, 667). Oğuz grubunda içses ünsüzü -y-'ler genellikle düşer. Türkmencede korunduğu görülüyor.

kısaç[1] 'kı~aç' [I15a/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kısaç* 'kıskaç, kerpeten' anlamında geçer (TS). Oğuzcaya özgü bir ses gelişmesi kuralı olarak içseste *-g-* ünsüzü düşmüştür: *kısgaç* > *kısaç.* Ağızlarda *kıskaç - kısaç - kısgeç* '.demircilerin kızgın d.emiri tuttukları maşa' anlamında kullanılır (OS: Dz., Sl., Or. Tr.). pı~~~\dilde. *kıskaç.* 'bir şeyi tut~p sıkıştırmaya yarayan pense, kerpeten gibi araç'a Yf~leni,e· ~ağ<iat.Terkçede de içses *-g-* ünsüzünün, Eski Anadolu Tükçesinde olduğu gibi düşmesi beklenirken, ötümsüzleşerek korunduğu görülüyor: *kısyaç* > *kıskaç. kıs:* 'sıkmak, sıkıştırmak' köküne getirilen *-yaçt-kaç* ekiyle yapılmıştır. Tkm, *gısaç* olarak kullanılır.

kısaç[2] (Oğz.) 'insanı ısıran küçük, kara bir hayvancık' [l l Sa/04]. ı\nadolu ağızlarında *kıskaç* 'soğanlarm, sebzelerin içine giren küçük böcek' anlamında korunur (OS: Ur.). Ses gelişmesiiçin bkz. *qısyaç".*

kıskan- 'kıskanmak, pintilik etmek' [196a/08]. Türkiye Türkçesinde *kıskan-* 'bir başkasının üstün ve farklı durumda olmasına dayanamamak; çekememek; haset etmek; esirgemek, çok görmek; kendinde olmayan şeylerin başkasında da olmamasını istemek' anlamlarında kullanılır. Ağızlarda *kıskan-* 'cimrilik etmek, bir şeyi başkalarına vermek istemeın~k,raç gözlülük etmek' anlamında geçer (Tr., Gr.; Rz.). İçseste *-g-* ünsüzü ötümsüzleşmiştir. Tkm. *gısgan-* biçiminde geçer.

kısı 'hapis, sıkıntı' [95a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ktsı* ~ *kısu* 'sıkıntı, eziyet, acı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kısı* 'acı, sıkıntı' anlamında korunur (DS: Kü.). Ölçünlü dilde **kısı* kullanılmaz. *kıs-* 'sıkmak, sıkıştırmak' kökünden *-(ı)y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qıs-(ı)y* > *kısı.* Sonseste -fnin düşmesi Oğuz grubu lehçelerinin bir ses özelliğidir (Clauson EDT, s. 666).

kısıl- (*qıs-* ed.) 'arada kalmak. kısılmak' [168a/I5]. Türkiye Türkçesinde *kısıl-* aynı anlamda kullanılır. Az. *gısıl-,* Tkm. *gıstl-* biçiminde geçer.

kısır 'doğurmayan insan veya dört ayaklı hayvan, kısır' [62b/16]. Türkiye Türkçesinde *kısır* 'döl vermeyen; verimsiz' anlamlarında kullanılr. Az. *gısır,* Tkm. *gısır,* KKlp. *kısır,* Nog. *kısır,* Kzk. *kısır,* Blk. *kısır,* Krg. *kısır,* TatK. *kısır,* Bşk. *kısır,* Alt. Tel. Şor. Sag. *kızır,* Çuv. *xĕ·ser* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 220-210). Clauson, *kıs-* kökünden

geldiğini belirtmiştir (EDT, s. 668). Farsçada kullanılan·~ (*qısïr*) Tükçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 496).

[illegible]rqan- 'yedirmekten çekinmek' [199b/12]. Anadolu ağızlarında *kısırgan-* 'esirgemek, bir şeyi vermekten çekinmek' anlamında korunur (DS: Bo., Nğ., Mğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *kısırgan-* hlk. notuyla yer alır. İçsesteki ünsüz ötümlül eşmiştir: *-q-* > *-ğ-*. Clauso~· *kıs-* kökünden geldiğini, *kısgan-* (> *kıskan-ı* fiiliyle aynı anlaıı.(J}.ı.. old[illegible] belirtir (EDT, s. 669).

[illegible]aq 'dişi at, kısrak' [55b/15]. Türkiye Türkçesinde *kısrak* 'dişi at'a verilen ad. Az. *ġısrag,* Tkm. *ġısırak. - gısrak,* Krg. *kısırak - kısrak - kızırak,* Kzk. *kizırak,* Tuv. *kızıralr.:* Şor. Sag. Kaça *kısrak* 'üç yaşında genç kısrak', Hak. *xızırax* 'iki yaşında kısrak', Yak.' *.ıtaran ~ kıtırax,* Çuv. *kesre* 'kısrak' biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 668; Eren TDES, s. 240).

[illegible]r- (*qıs-* et.) 'işkence ile cezalandırmak, kıstırmak; kısalmasını emretmek; azalmasını emretmek" [lSlb/08]. Türkiye Türkçesinde *kıstır-* 'sıkıştırmak, kaçamayacak duruma getirmek; zor durumda bırakmak' .anlamlarında kullanılır. Öbür anlamlan kaybomuştur. *qıstur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[illegible] 'kış' [48a/04]. Türkiye Türkçesinde *kış* aynı anlamda kullanılır. Az. *ğış,* Tkm, *gış,* Krg. *kış,* Bşk. *kış,* Kzk. *las,* Alt. Tel. Şor. *kış,* Yale *kıs,* Çuv. *xel* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kış* olarak kullanılır (Clauson EDT, S. (570; Eren TOES, s. 241).

[illegible]- 'kışı geçinnek, kışlamak' [288a/1 0]. XVI.. ~I(~Ei4~1~;\iI~f~~!ş~~: *kışla~* 'kışı geçirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçed~r~ışlt17}~~~)~~~~i~~!~~!f~•~· *ġışla-,* Tkm. *gişla-* biçimlerinde geçer. *qış* sözünden+la-.~ldyle*tiijr~ti.1.wişti,r1zqış-l:(tı"*> *kışla-.*

[illegible] 'kışın geçirildiği yer, kışlak' [117b/03]. XV-XVIII. yüzyıl AnadolüTürk:~~~~i~}ı~fff,.., *kışlak* 'kışınbarınılan yer' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kışlak* 'köy' afüftllll~/da.r~İlfr (DS: Tr.) Ölçünlü dilde *kışlak* biçimi 'kışın barınılan yer; kışın ordul~hl~ı~?e oymakların hayvanlarıyla yayladan inip konakladıkları yer' anlamında kullanılıdcen~~~~~s *-γ*'sı düşmüş biçimi olan *kışla* ise 'askerlerin toplu olarak barındıkları büyük>~c1~l' anlamındadır. Ağızlarda *kışla* 'koyun ve keçi sürülerinin gecelediği ya da kışın barı~~!' kapalı ağıl' anlamında geçer (DS: Kü., Brs., Ad.). *kışla* biçiminin Türkiye Türkçesinin.stı~ gelişimi kurallarına daha uygun olduğu açıktır. Eski Türkçedeki sonses -y'leri Qğμ.2: grubu.l~hçelerinde genellikle düşer. Burada her iki biçimle de karşılaşıyoruz. Az. *kJf{<l~'''* *ġışla,* Tkm. *gışlag,* Krg, *kıştô - kıştak, Şor.'..kıştqg,* Şag. *kıstag,* Tar. *kışlak* biçimlerμıq~ geçer (Clauson EDT, s. 672). Tükçeden birçqk k(.)11lŞU dile geçmiştir. Arapça. y~ Farsçada kullanılan ~ *(qışliiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 479-481).

[illegible]at- (*qışla-* et.) 'kışı geçirtmek, kışlatmak; bir şeyi üzerine alıp saklani{ık{ [Z19a/07]. Türkiye Türkçesinde *kış/at-* 'kışı (bir yerde) geçirtmek' anlamında kuUamlırr'birşeyi üzerine alıp saklamak' anlamı yoktur. Tkm. *gışlat-* 'kışı geçirmek' anlamında geçer.

[illegible]aq 'kış için hazırlanmış şey, kışlık' [I I9b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *kışlıktkışır* özgü, kış için hazırlanmış eşya, giysi; kışın oturulan ev' anlamlarında kullanılır. *Tkrrı..... gışlık* biçiminde geçer.

[illegible]- 'sözden dönmek; eğrilemesine doğramak, kıymak' [277a/13]. *Divan'da kıô-* biçimi de geçer. Türkiye Türkçesinde *kıy-* 'çok ince ve küçük parçalar biçiminde doğramak;. feda etmek; öldürmek' anlamlarında kullanılır. Sözden dönmek anlamı yoktur. Az. *gıy-,* Tkm. *gıy-* 'öldürmek, uzunlamasına kesmek' biçiminde geçer.

[illegible]- (*qıy-* ed.) 'ağaç eğrilemesine kıyılmak; sözden dönülmek' [264b/11]. Türkiye Türkçesinde *kıyıl-* parçalanılmak, öldürülmek, küçücük parçalara ayrılmak anlamında kullanılır; 'sözden dönülmek' anlamı yoktur.

[illegible]ma 'kıyma işi, kıyılmış [26la/04]. *Divan'da kıôma* biçiminde de geçer. Anadolu ağızlarında *kıyma* 'kuşbaşı etlerden kavurularak yapılmış kışlık kavurma; taze fasulyenin kıyılarak kurutulmuşu; ince bulgurla çiğ etten yapılmış dolma içi, çiğ köfte' anlamlarında geçer (DS: Ay., Çkr, Af, Krş). Clauson'un dile getirdiği 'eğri kesilmiş anlamına geldiği halde, normal olarak hazırlanmış besin maddelerinin adı' anlamı, ağızlarda geçen anlama uygundur (EDT, s. 677). Ölçünlü dilde *kıyma* 'kıyılmış et' anlamında kullanılır. Farsçada ve Arapçada kullanılan cea *(qima)* Türkçeden almmışnr (Ooerfer TMEN UI,. s.. Ş75}.

[illegible]- (*qıy-* etJ) ',eğcilemesine kestirmek' .[265a/l6l Türkiye Türkçesinde *kıydzr,,.* 'ince ve küçük olarak, kestirmek, kıydırmak' anlamında kullanılır. *q.ıytur-,* biçimi eski. Türkçedeki ünsüz uyumu,J:lU{•yt,•) ve Uygurcaya özgü yuvarlaldaşuıa özelliğini gösterir.

[illegible] çocuk, kız, cariye' (37b/05]'. XIV. ·yüzyıl Anadolu 'fürkçesinde,ktz,çıkar.• 'kız g~lin etmek' biçiminde deyim olarak geçer (TS). *kızlan ağası* 'Osmanlı Sarayında siyah hadım ağalarına verilen ad' .(Pakalın TDS II, ,s.2+9). ·Çağdaş ':tµr,kçede *kız* 'dişi çocuk; evlenmemiş kadın' anlamlarında kuUamlır; 'eariye' anlmm yol{tur. Az. *gız~* Tk:ırk *giz,* Tark. *kız,* Bşk. *Iaz,* .Nog *Juz,* Krg. .*Iaz,* Alt. Tel. Şer, *kıs,* Yak. *Ids,* Çv. *xer* .biçimlerinde geçer (Clauson EDT, 8" &19'-:<680; Eren. TDE&; s. 241} Tüd.içeden komşu dille:re de geçmiştir. Farsçada kullaml~ ~ *(qiz)* Tür.lcçedenabnmıştır {Doerfer J"ME.N III, .s. Ş69--S7ı).

[illegible] nesne' [37b/06l XIV.·yüzyıl Anadolu Türkçeslıide ,Jçız: tpa.tıaJı; çok pahalı, kıt, az bulunur' anlamında, geçet {T&). Anadolu. ağµ;jal"lll~*kıs ~ kısa* 'kıt, az bulunan; cimri, anlamlarında geçer {DS: Anamur"'İç,, Milas - Mğ.). Sönseste *-z* > *-s* dönüşümü meydana gelmiştir. ..Q ~9.,nl"" J1 4J1;u; *k_J~, rı•,ırn-•f:.

[illegible]rmak' [1Ş4all:6]. Türkiy,e TürkÇ€$tnde *kızar-* 'kırmızı veya ona yakın bir renk almak, yiyecekleru tavada kır:rrnzılaşarak pişmesi' anlamında kullanılır **kız* köküne

getirilen *+ar* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *"kız+ar- (* Clauson EDT, s. 685; Bang TM, s. 67). Dankoff ise *qızar-* fiilini *"qız-* kökünün türevleri arasında saymıştır (CTD III, s. 140).

art- (*qızar-* et.) 'kızartmak' [315b/17]. Türkiye Türkçesinde *kızart-* aynı anlamda kullanılır. krş. *qızar-*

'kızıl renk, kızıl, kırmızı' [2lb/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kızıl* 'altın (para)' ; *kızgıl* 'kırmızımtırak renk' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kızıl* 'altın' (DS: Brs., Ar., Kr.); *kızgıl* 'kırmızımtırak renk' anlamında korunur (DS: Hayrabohı-Tk.). Ölçünlü dilde *kızıl* 'padak kırmızı renle' anlamında kullanılır. Az. *gızıl* 'altın; al, kırmızı', Tkm, *gızıl,* Krg. *kızgü,* Yak. *k'isil,* Çuv. *xlrle* biçimlerinde geçer. **kız* köküne getirilen *+sıl* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kısıl « *kızzıl < *kızsıl* (Clauson EDT, s. 683; Bang TM, s. 67). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan J.;i *(qlzit)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 469-470).

muk 'kızamık' [132a/10]. Türkiye Türkçesinde *kızamık* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *gızamık;* TatK. *kızamık,* Krg. *kızamık,* Özb. *kızamık* biçimlerinde geçer. *kızıl* sözünden *-mık ~ -muk.* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kızamık - kızamuk < ktzlamuk < *kızılamuk:* (Clauson EDT, s. 684; Eren TDES, s. 242).

(Oğz.) *Faz* zaman, kısa zaman' [270b/15]. Kaşgarh'nın Oğuzca olarak belirttiği *kibe* sözcüğü!Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılmaz.

'gibi' [~22a/02]. XV, yüzyıl Anadolu Türkçesinde sedalı *g-* ile *gibin* 'gibi, gibisini' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *gibi* 'benzetme ilgeci' olarak kullanılır. *kip* 'kalıp, benzer' sözüne getirilen *+i* ekiyle türetilmiş olabilir: *kip+i > kibi > gibi.*

'kaşınmak, gicişmek' [279b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gici-* 'kaşınmak' anlamında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde 'kuvvetle cinsel istek duymak' anlamına da rastlanır (DS: Uzınmusa -Or., Kıbrıs). Eski Anadolu Türkçesi ınetinlerlı;ıde ve ağızlarda türevleri de görülür: *gicik* 'kaşıntı, uyuz (TS; DS: Af.), ~çiş~* 'kaşınmak (TS); çok fazla cinsel istek duymak (DS: Kıbrıs)' gibi. Ölçünlü dilde **gicf..:* kullanılmaz. Az. *kiçiş-,* Tkm. *gice-,* Tuv, *kiji-* biçimlerinde geçer.

~ kiçük 'ufak, küçük' [30a/09]. XIII- XIV yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kiçi - kici - kiçig ~ kiçuk* 'küçük' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *küçük* biçiminde kullanılır. Az. *küçük* 'enik, çocuk', Tkm. *kiçi,* Krg. *kiçü,* Nog. *küşik,* Kzk. *keçe,* Özb. *kiçik* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 628-631; Clauson EDT, s. 696).

'kim' [JSa/05}. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kim* 'kimse' anlamında g~Ç~l"{'I'S} Çağda, Türkçede *kim* 'hangi kişi' anlamında kullanılır. *A:z. kim,* Tkm. *kifJl.*

'geniş' [301a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *g-* He *ge?-* giıJ'geıiiş' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *gen* 'geniş' anlamında korunur (DS: Af, Kü., To.). Ölçünlü dilde *gen* 'geniş' anlamında kullanılır.

[illegible] (*kiŋü-* ~ *kiyi-* et.j'genişletmek' [308b/l6]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *g-* ile *geŋit-* 'genişletmek' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede **genit-* kullanılmaz.

[illegible] 'genişlemek" [309a/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *g-* ile *ge1]i-* 'genişlem.ek' biçiminde geçer. Çağdaş Türkçede **geni-* kullanılmaz.

[illegible] (Oğz) 'kaltp, benzer' [247b/l 1]. Anadolu ağızlarında *kip* 'uygun, tıpatıp gelen, benzer' anlamlarında geçer (OS: Ezc., N!L; Sv.). Ölçünlü dilde *kip* 'örnek, kalıp' anlamında kullanılır; ancak dilbilgisi terimi olarak kullanılan *kip* daha yaygındır. Türkçede kullanılan bezetme ilgeci *gibi'nin* bu sözcüğün bir türevi olduğu anlaşılıyor. bkz. *kibi*.

[illegible] 'leke, kir' [19la/12]. Türkiye Türkçesinde *kir* aynı anlamda kullanılır.

[illegible] 'girmek' [134a/16]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gir-* biçiminde kullanılır.

[illegible] (*kir-* ed.) 'girilmek' [168b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *giril-* aynı anıaında. kullanılır.

[illegible] 'kiriş, yay kirişi' [54b/05]. Türkiye Türkçesinde *kiriş* 'bazı telli müzik araçlarında kullanılan, hayvan bağırsaklarından yapılan tel; ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ; dört köşe kalın keresteden veya betonarmeden yapılmış yatay destek parçası' anlamlarında kullanılır.

[illegible] (*kir-* işt.) 'girişmek, girişmekte yardım etmek' [159b/08]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *giriş-* 'müdahale etmek, karışmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *giriş-* 'bir işe, bir şeye başlamak için hazırlık yapmak, ele almak, teşebbüs etmek; birbirine karışmak' anlamında kullanılır. Fiilin işteşlik anlamı kaybolmuştur.

[illegible] 'anahtar, kilit' [90b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kilit* 'anahtar' anlamında gtç7f (TS). Çağdaş Türkçede *kilit* 'anahtar yardımıyla çalışan kapatma aleti' nin adı. Az. *kJWJ,* Tkm. *kilt* 'çengel, sürgü', *kilik,* Nog. *kirt* 'kilit', Blk. *kirit* 'asma kilit\ I{J{l~>:~lt 'anahtar', Kıg. *kilit* 'anahtar' biçim ve anlamlarında geçer. Kaşgarh'ya\gö.fei~H ~B~~~f Arapça اقليد *(iqlid)'e* yakındır. J *(eli/)* atıldıktan sonra J (q), d (k)'ye.,~)(~t ?\1{~~,<. J (d), ت (*t*)'ye çevrilmiştir (Atalay DLT I, s. 357). Öbür Türk dillerin,ijehem.piçim.J:ı.eμıde anlam yönünden farklılıklar görülür. Türkçede kullanılan biç~i/ij~Ş~~<>yoluyla Grekçeden alındığı anlaşılıyor:< Far. *kilid* 'a gey' < Gree. *miı;* -/fle#.ş<•((Dlaı.ıŞPn EDT, s. 739; Eren TOES, s. 244).

[illegible] 'kilitlemek' [295a/05]. Türkiye Türkçesinde *kilitle- - kitle-* l>Jç~~ijij~e kullanılır. bkz. *kirit*.

[illegible] 'kirlenmek' [196b/1 0]. Türkiye Türkçesinde *kirlen-* aynı arılam<J:ailo.ıllanılır.

[illegible] 'sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan, kirpi *(Erinaceus e#rcf/J.{{itu~}'* [105a/16]. Türkiye Türkçesinde *kirpi* olarak kullanılır. Az. *kirpi,* Tktn. *kirpi;(~!I{:, kirpi,* Nog. *kirpi,* Bşk. *kirpe,* Bar. *kirbi,* Şor. *kirbi* 'sülük', Kzk. *kirpi,* KKJp:. *lcirpi,* Özb. *kirpi,* Çuv. *çerep*

biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 737; Eren IDES, s, 246). Farsçada kullanılan ~fi (*kirpü*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 585).

[illegible] 'göz kapağındaki kıllar, kirpik' [120bll 7]. Türkiye Türkçesinde *kirpik* aynı anlamda kullanılır, Ağızlarda kullanılan *kiprik* biçimi göçüşme sonucu oluşmuştur (DS. Isp., Ar, Tr.). *ki-rpi* sözüne getirilen +kekiyle türetilmiş olabilir: *kirpi+k* > *kirpik* (Clauson EDT, s. 737-738).

[illegible] 'üstübeç; yüze sürülen düzgün' [I lOb/05]. Anadolu ağızlarında ötümlü *g-* ile(,g.irşı:ın 'üstübeç, allık, pudra' anlamında korunur (DS: Isp., Kr., Vn., Bayburt). QlçµPl:O.Igilge **girşen* kullanılmaz.

[illegible]- 'inanmak' [105b/05]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kinin*..)onaylaına~<irrµµı etmek, inanmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **girdin,*. kı.ıllanılmaz.

[illegible] 'yemin, a.nt; gerçeklik, doğruluk' [105b/03]. XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesindekil'iu 'gerçek, 'hakiki, sahih, doğru' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kirti* 'ciddi, doğru; gerçek' anlamında kullanılır (DS: Köşker -Krş.) Ölçünlü dilde *"gtrdi* kullanılmaz. *kirtü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[illegible]- (*kir-* et 'girdirmek' [182b/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *girdir-* biçiminde geçer. *kirt'iir-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-rt-)* ve Uygurcaya özgµ yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[illegible] 'köstek, bağ' [135b/13]. Anadolu ağızlarında 'hayvanın ağzına gem gibi vurulan yular' anlamına gelen *gişendillik* (DS: Krş.) sözcüğünün *kişen'in* bir türevi olduğu düşünülebilir. *Ağızlardagişen* (< *kişen) sözündengişen+dillik* <zincirden, kösteken dillik (ağızlık)' anamına gelen bir türetme yapıldığı anlaşılıyor. Eren de sözlüğüne aldığı *kişen*'e 'zincirden yular veya ayak kösteği' anlamını vermiştir (Eren TDES, s. 246). Ölçünlü dilde ve ağızlarda *kişen'e* rastlayamadık. Tkm. *kişen* 'zincir' , Nog. *kisen* 'zincir', Bşk. *kişen* 'bukağı, köstek', Tar. *kişen* 'bukağı', KKlp. *kisen* 'zincir' Krg. *kişen* 'bukağı, kelepçe; atın ön ayaklarına vurulan demir köstek', Kzk. *kisen* 'demir köstek', Sag. *kizen* biçimlerinde geçer (Eren, age.). *kişe-* 'bağlamak, kösteklemek' ' köküne getirilen *-n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kişe-n* > *kişen.* (Clauson EDT, s. 754). Farsçada kullanılan كيشن *(kişen)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 665~666).

[illegible] adam, kimse, insan' [21b/l 7]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kişi* 'insan, adam, kişi' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kişi* 'eş, koca; erkek' anlamında da kullanılır. Az. *kişi* 'er, yiğit; insan', Tkm. *kişi* 'insan; eş, koca; yabancı', Nog. *kişi,* KKlp. *kişi,* Kzk. *kisi,* Krg. *kişi,* Özb. *kişi,* Tar. *kişi,* Sag. Koy. *kizi*, Alt. Tel. Şor. *kiji*, Tuv. *kiji*, Bşk. *kisi* ~ *kihı* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, 752-3; Eren TDES, s. 247).

[illegible] kişnemesi' [288b/15]. Türkiye Türkçesinde *kişne-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible] çekilmek' [207b/02]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *git-* biçiminde kullanılır.

[illegible]- 'gidermek, kaldırmak' [264a/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlüleşfüiş:unsiizlerle *gider-* (< *kite*·r-) biçiminde kullanılır.

[illegible] 'kutu, misk kutusu, sandık gibi eşya saklanacak şeyler' [82b/15]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *giz* 'sır, saklanılan şey' anlamında kullanılır.

[illegible]- 'saklamak, gizlemek' [288a/16]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile kullanılır *kiz* 'kutu, sandık' köküne getirilen *+le-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *lggi-Jtr'"* > *gizle-*.

[illegible]- (*kizle-* dön.) 'saklanmak, gizlenmek' [196b/13]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gizlen-* biçiminde kullanılır.

[illegible]çü 'gizli, gizlenmiş olan' [276b/05J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gizlenci* 'gizlenmiş nesne, sır' anlamında geçer (TS). Ağı:darda *giz/enci* 'gerektiği zamanlarda kullanılmak üzere saklanan her çeşit eşya' anlamında korunur (DS:). Ölçünlü dilde **gizlenci* kullanılmaz. *kizlençü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[illegible]- (*kizle-* et) 'gizletmek, saklatmak' [219a/12]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gizlet-* biçiminde kullanılır.

[illegible] (Oğz.) 'erkek koyun, koç' [8la/16]. *Divan'da* aslı biçim olarak, Çiğil-Uygurcaya ait olan *koçyar* geçer. Türkiye Türkçesinde *koç* 'damızlık erkek koyun' olarak kullanılır. *Az. goç,* Tkm. *goç* (ikisi de ötümlü *g-* ile), Krg. Nog. Tuv. *qoşnar,* Özb. *qoçnar* (aslı biçime uygun) biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan ,Ji *(qoç)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN III, s. 539-40).

[illegible]ar 'koç' [81a/16]. bkz. *qoç*.

[illegible]- 'koymak, bırakmak' [317b/05]. bkz. *qoy-*

[illegible] 'gevşek, çürük' [120a/Ol]. Ağızlarda *koğşak* 'eskimiş, gevşemiş, yıkılmaya yüz tutmuş eşya, yapı' anlamında korunur (DS: To., Es., Or., Mğ.). Ölçünlü dilde **koğşak* kullanılmaz.

[illegible] 'okları perdah etmek için koğuş ağacından yapılan aygıt' [93a/I6]. A.n;cl<>J1J.ağ~.ılarında 'dağ yamaçl~nnda yetişen, dallarından ok ve yay yapılan bir ç~,şit !~~f,~~:<J.,apseki - Çal.)' için kullanılan *koğuş ağacı'ndaki koğuş* sözünü.n bl.l./ ş?~~~~~/J\şili olduğu anlaşılıyor. *koğuş ağacı'nın* özelliğinden dolayı bu adlandırmıan.ııyı::ımlijığıdüşünülebilir.

[illegible] 'kötü kokmak; kokusu çıkmak' [263a/l 7]. Türkiye 'fµrlcç~sh1ğ~[/çg{(...~ııJ~µu genişleyerek her türlü koku için kullanılır.

[illegible]- (*çoq-* et.) 'kokutmak, koku yaymak' [210b/03]. Türkiye'J:'µr~ç~sjride *kokut-* biçiminde geçer. *qoqıt-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gi:>şterir.

[illegible] [90b/15]. Türkiye Türkçesinde *kol* aynı anlamda kµp~tır.

qolan[1] .feyer bağı, bağırdak, kolan' [58a/05]. Türkiye Türkçesinde kolcıı.thayvanın semerini veya eyerini bağlamak için kullanılan bağ; enli ve kalın kuşak} awş.m,ıuda kullanılır. Ağızlarda *kolan* 'yünden veya ipekten yapılmış üzeri işli ince kuşak' ol.ş.m~·.·.yd. cı eçer (DS: Dz., Ar., Çkl.), Tkm. *galan* 'ip, urgan', Krg. *olan* 'kolan' *(k-* düşıp.µ.ştür); Alt. Tel. *kolo*lJ, Tuv. *kolun,* Yak. *xolun* biçimlerinde geçer.

qolan[2] 'yaban eşeği *(Equus hemionus)'* [102/a09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesjnd~ikolan 'yaban eşeği' olarak geçer (TS). Ağızlarda *kulun - kulın '* at ve eşek yş.\fl.1ls'l.1;1jıt?J~.aJc kullanıhr (DS: Dz., Ay., Isp.). Ölçünlü dilde *"kolan* kullanılmaz. *Az,. gulcın.Jkµçfilc ş.t* yavrusu, üç yaşındaki dişi at', Tkm, *gulan* 'yaban eşeği', Krg. *kulan* 'yabani eşek' ol~ak geçer. Farsçada ʟ)'ı~ *(qüliin)* biçiminde Türkçe bir ödünçleme olarak kullanılır (DO~er TMEN III, s, 556-57).

qoldaş 'arkadaş' [116b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koldaş* 'yardımcı, akada.ş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *koldaş* 'bir işi beraber yapan kimseler, ortak' anlamında. kullanılır (DS: Mn., Tr.). Ölçünlü dilde *"kaldaş* geçmez. *qol* sözünden *+daş* ekiyle türetilmiş olabilir: *qol+daş > koldaş.*

qoltuq 'koltuk' [120a/07]. Türkiye Türkçesinde *koltuk* 'omuz başının altına, kolun gövde ile birleştiği yer'e verilen ad. Anlam genişlemesiyle 'kol dayayacak yerleri olan geniş ve rahat ~ı:ındalye'ye de *koltuk* denmiştir. Az. *goltug,* Tkm. *goltuk* (Oğuz grubuna özgü sedalı *g-* ile), KKlp. *qolttq,* Krg. *qoltuq,* Kzk. *qultiq* biçiınlerinde. geçer. *ko.l* sözüne getirilen *-tuk* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: ***kol+tuk. qoltıq*** biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliği gösterir. Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan قولتوق *(qōltūq)* Türkçe bir ödünçlemedir (Doerfer TMEN III, s. 557-58; Clauson EDT, s. 619).

qoltuqla- 'koltuğuna almak, koltuklamak' [299b/l 0]. Türkiye Türkçesinde *koltukla-* aynı anlamda kullanılır. Az. *goltugla-,* Tkm. *goltukla-* biçimlerinde geçer. *koltuk* sözüne getirilen *+la-* ekiyle yapılmıştır: *qoltuq-la- > qoltuqla-.*

qom[1] 'deve havudu' [252a/05]. Anadolu ağızlarında *kom - koma* 'küçük tümsek' anlamında geçer (DS: Çayeli -Rz.), Bu anlamlandırmanın 'devenin havudu'nun biçimiyle benzerlik göstermesinden kaynaklandığı açıktır. Bu verinin Rize ağzının kökeni [illegible] ipucu niteliği taşıdığı kanısındayız. Krg. *kom* 'havut'.

qom[2] 'dalga, su dalgası' [252a/07J.. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kom* 'dalga, fırtına' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **kom* kullanılmaz. Tkm. *gom* 'şiddetli rüzgar, fırtına' olarak geçer,

qomut- 'coşturmak, heyecana getirmek' [24a/02]. Anadolu ağızlarında *komut-* 'harekete getirmek, heyecana getirmek' anlamında geçer (DS: Ulubey -Or.). Ölçünlü dilde ****komut-*** kullanılmaz. Türkçede kullanılan *komut ver-* belki de bu sözcükle ilgilidir.

qoyun 'koyun' [252b/13]. bkz. ***koy.***

qon- 'konmak, bir yere konmak' [263b/06]. Türkiye Türkçesinde *kon-* aynı anlamda kullanılır.

...aq 'bir çeşit kaba dan' [97a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koşak* 'başta saç aralarında olan kepek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *konak* 'saçtaki kepek; darı içinde bulunan kepek ve kabuk; çocukların başında oluşan kepek tabakası' anlamlarında kullanılır (DS: Bağıllı, Eğridir- Isp.). Ölçünlü dilde **konak* yoktur. Türkmencede 'kepekle kaplanmak, kepekle örtülmek' anlamına gelen *gonakla-* sözünün de bununla ilgili olduğu anlaşılıyor.

...at 'birbirine yanaşan, bir araya toplanan insan kümesi' [90b/Ol]. Anadolu ağızlarında *konat* 'bayramlarda köylere konuk olarak gidenlere verilen yemek, bayram yemeği' anlamında kullanılır (DS: Tekkeönü=Sm .., Ereğli-Kn.). Ölçünlü dilde *"konat* geçmez.

...dur- (*qon-* et.) 'kondurmak, üzerine koymak' [182a/02]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kondur-* 'misafir etmek, gelen misafiri oturtup ağırlamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kondur-* 'misafir etmek' anlamında korunur. Ölçünlü dilde *kondur-* 'konmak işini yapmak; gelişigüzel takmak, iliştirmek' anlamlarında kullanılır.

...gıraγu 'çıngırak, çan' [22la/15]. Anadolu ağızlarında *kongrak..« kongu_rqk* (hayvanların boyunlarına takılan küçük çan, çıngırak' biçiminde geçer (DS: Isp., Çepni,>Gemerek-Sv.). Ölçünlü dilde **konrak* kullanılmaz.

... (Oğz.) 'komşu' [1 1Oa/01]. Divan' da *koşni* (göçüşme) biçimi de geçer. XIII-XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *konşu - konşı - koyuşu* 'komşu' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda da *konşı - konşu* biçimi korunur (DS: Dz., Yz.; Tr.). Ölçünlü dilde *komşu* biçimi kullanılır. *Az. gonşu,* Tkm, *gm:ışı,* Nog. *koşsı,* KKlp. *koşs»,* Kzk, *kOTJSU,* Krg. *konşu,* Özb. *koşni* (göçüşme) biçimlerinde geçer. *konuş-* (< *qon-* işt.) fiiline getirilen *-ı* ekiyle yapdmıştır. *komşu* < *koşşu* < **konuşu* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından geçtiği anlaşılıyor. Türkçede *-ı]-* > *-m-* değişimi gerçekleşmiş örnekler vardır. *tOTJUZ* > *domuz* örneğinde olduğu gibi.

... 'misafir, konuk; ruh' [28a/02]. Xlll-Xvll. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *konuk* 'misafir' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *konuk* aynı anlamda kullanılır. ı\z. *gpncıg* 'misafir', Krg. *qonoq,* Hak. *xontx,* Tuv. *xonuk,* Sag. *qontq,* Yak. *xunuk,* Çuv. *xôna* biçimlerinde geçer. *qon-* 'korunak, yerleşmek, sakin olmak' fiiline getirilen *-(u)q* ekiyle yapılmıştır: *qon-(u)q* > *konuk* (Clauson EDT, s, 637; Dankoff : CTD III, s. 140). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada JU *(qonuq)* Türkçe bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer TMEN ill, s. 527-30;).

...- (Oğz.) 'misafir etmek' [296b/14]. XlV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *konukla-* 'misafir edip ağırlamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *konukla-* aynı anlamda kullanılır. Az. *gonagla-* 'misafir etmek' olarak geçer. *konuk* sözüne *+la-* eki getirilerek yapılmıştır: *qonuq+la-* > *konukla-*.

...aq 'misafirlik, konukluk' [70b/IO]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *konukluk* 'misafirlik' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *konukluk* aynı anlamda kullanılır.

Az. *gonaglıg,* Tkm. *gonaklik* biçimlerinde geçer. *qonuq* sözüne getirilen *+luq* ekiyle yapdmıştır: *qonuq+luq* > *konukluk.*

um 'yurt, konulan yer, konak' [35b/05]. Türkiye Türkçesine dil devrimiyle birlikte *konum* 'pozisyon, durum, yer' anlamında yeniden kazandınlmıştır *(neologism).*

gur 'kestane rengi' [302a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ko7Jur* 'yanık al, yağızımsı al, kestane rengi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *konur- kongur* 'sarı ile siyah }Qµ'ışınıı bir renk, koyu kumral, kestane rengi (öküz ve inek için)' aıila.mında korunur(DŞ: Q"nye -Or., Divriği, Gemerek -Sv., Osmaniye -Ada.). Ölçünlü (tilin S<.l~(.iğ(.l~4.e *kq,ıı,tı;..* lllk. notuyla 'esmer, açık kestane renginde 'anlamıyla yer alır. Az. *gonur,* Tkm. *go1Jur.,* Krg. *qoŋur*, Tel. *qoştr,* Kzk. *qontr,* Özb. *qonyır,* Sag. *qôr,* Tuv. *xôr,* Yak. *xoşor;* Çuv. *xamar* biçimlerinde geçer. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan .;m (*qonyu*r) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.525-26; Clauson EDT, s. 639).

g- 'kopmak, gelmek; kalkmak; başlamak' [133a/13]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kop-* 'ayağa kalkmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kop-* 'koşmak, hızlı gitmek (DS: Af. Tr., Kıbrıs); kalkmak, ayrılmak, çıkmak, gitmek (Başhüyük, Kn.)' anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *kop-* 'herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak, yerinden ayrılmak, gövdeden ayrılmak' anlamını kazanmıştır.

ar- (*qop-* et.) 'yerinden kaldırtmak' [181a/08J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kopdur-* 'koşturmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *koptur-* 'atı dörtnala koşturmak' anlamında kullanılır (DS: Çkr, Nğ., Hat.). Gerek Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gerekse ağızlarda fiilde anlam gelişmesi olduğu görülüyor. Ölçünlü dilde *"koptur-* kullanılmaz.

z 'ud biçiminde eski bir Türk sazı' [192b/02]. XIII-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kopuz ~ kobuz - kubuz ,,,, kupuz* biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kopuz* 'ozanların çaldığı Türk sazı' olarak kullanılır. Az. *gopuz,* Tkm. *gopuz* (Oğuz grubuna özgü ötüml *g-* ile) 'bir tür mızıka, ağız mızıkası" anlamında geçer.

- 'korumak kollamak' [280b/07]. Türkiye Türkçesinde *koru-* olarak kullanılır .. *qqrı-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

**** 'koru, küçük orman' [95a/01]. Türkiye Türkçesinde *koru* 'bakımlı kii.çük orman'a verilen ad. Az. *gorug* 'koruma altına alınmış bağ, bahçe' (Oğuz grubuna özgi.i ötümlü *g-* ile) olarak geçer. *qorı-* fiiline getirilen *-l* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kfl'ı-g* > *qoru.* Türkçede sonses ünsüzü *-r* düşmüştür (Clauson ~D'f, s. 652;Er~n~~~~)~-J~q.~l·?o~ıy biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini.· ~~~terıı-. 'f~ı-~~~~.~~;i>~9iŞH-f.diJl~ıJt ~e geçmiştir;Farsçada kullanılan J.,l *(qoruq)*·TürkçecJe~~111tl)lştıri(:IL)gerfer TMENIII; s. 444-450).

- 'korkmak, ürkmek, dehşete kapılmak' [314a/04]. Türkiye Türkçesinde *kork-* aynı anlamda kullanılır.

qorqıt- *(qorq-* et.) 'korkutmak' [217a/15]. Türkiye Türkçesinde *korkut-rbiçiminde* kullanılır. *qoeqıt-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

qorqul- *tqorq-* ed.) 'dehşete kapılmak, korkulmak' (192b/09]. Türkiye'l"-µ1.i<ç~sinde *korku/-* aynı anlamda kullanılır.

qorqunç 'korkunç, ürkütücü' [223a/02]. Türkiye Türkçesinde *korkunç* aynı arıl~ri:ıijij.lcı.ıllanılır.

qoruyçı 'koruyu koruyan, korucu' [276b/02]. XV. yüzyıl Anadolu Tü.fkççsi,rı~~ *korıı-cu* 'koruyucu, muhafız' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *korucu* 'ocm~;Y~rc.ltrJm bekçisi' biçiminde kullanılır. *qonn* sözüne getirilen *-çı* ekiyle türetilmiştir: *qqpg-tçı.>* *korucu*. Oğuz grubunda *-y-* düşmüştür.

qorşjın 'kurşun' [207a/01]. Türkiye Türkçesinde *kurşun* 'yumuşak ve bükülgen bir elen:ı.f.l,ıt; tüfek ve tabanca mermisi' olarak kullanılır. bkz. *quşun.*

qorum 'kaya' [lOOb/16]. Anadolu ağızlarında *korum* 'dağların sarp yamaçlarındaki düzlükler; uçurumlarda ancak keçilerin geçebileceği basamak gibi setler' anlamında geçer (DS: Silifke, Tarsus). Ölçünlü dilde *"korum* kullanılmaz.

qoş – qoşa 'çift, çifte, herhangi bir şeyin çifti, eşi' [90b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koşa* 'çift, eş, ikiz' olarak geçer (TS). Ağızlarda *koş* 'sınırdaş, yan yana? anlamında kullanılır (OS: Ezm., Erçiş=-Vn.). Ölçünü dilin sözlüğünde *koşa* 'ikiz, çift, eş' anlamında hlk. notuyl~ yer alır. Az. *goşa,* Tkm. *goşa,* Alt, Tel. *qoio,* Sag. *qoza,* Şor. *qoia* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan <!.ıl.Ji *(qöşa)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN III, s. 551; Clauson EDT, s. 671).

qoş- 'koymak, katmak, eklemek; türkü düzmek' [135b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koş-* 'arkadaş olarak vermek, arkadaş edinmek, eklemek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ka,ş-* 'katmak, karıştırmak' anlamında korunur (DS: Reşadiye –To.). Ölçünlü dilde *koş-* 'fazlı adımlarla ileriye doğru gitmek' anlamım kazanması, belki de anlam gelişmesinin bir sonucudur. Tükmencede 'türkü düzmek, koymak, katrrı.aJ.q ~k1ɛIJ:1~.k' anlamları korunur. *"qo-* fiilinin *-ş-* ekiyle pekiştirilmiş biçimi olduğu du:r,ün:ı:ı.ı.ı.

dilde *koşul-* 'koşmak işi yapılmak, sürülmek, gönderilmek' anlamlarını kazanmış olması, anlam gelişmesininin sonucudur.

ur- 'boşaltmak, aktarmak' [153a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde•kotqr .. 'boşaltmak, aktarmak' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *kotar-* 'bir kaptan başka<bir kaba yemek aktarmak' anlamında geçer (DS: Brs., Tr., Ks.). Ölçünlü dilde *kotar-* 'pişenyern~ği.başka kaba koymak' anlamında kullanılır. *"ko-* fiilinden geldiği açıktır. Türkiye Türkçesiıı*ıeko-*, *kon-* biçimleri korunur. *Divan'da "ko-* fiilinin *-t-* - -/J- ve *-y-* ile pekştirilmiş *qof·* *„...,ko/5 ~ kd}'-* biçimleri geçer. *qotur-, qot-* fiiline getirilen *-(u)r-* ettirgen çatı ekiyle yapıldığı düşünülebilir. Türkiye Türkçesinde geçen *kotar-* biçiminin ortaya çıkmasında *aktar-* fiilinin etken olduğunu sanıyoruz ..

(Oğz.) 'su taşıma kabı, kova' [43a/08]. Anadolu ağızlarında *kova - kofa - kufa> koğa* 'su kabı, kova' biçimlerinde geçer (DS: Tr., Af, Gr., Zn.). Ölçünlü dilde de *kova* olarak kullanılır.

q 'içi boş olan her şey' [259a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kovuk* 'oyuk, oyulmuş, boş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *koğuk* biçimi de geçer (Trabzon ağızlan). Ölçünlü dilde *kovuk* biçimi kullanılır. Tkm, *gavak* biçiminde geçer.

(Oğz.) 'cin çarpması eseri' [258b/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kovuz* 'içi boş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda da *kavuz* 'içi boşalmış, kof anlamında kullanılır (DS: Or., Ar., Mn.). Ölçünlü dilde *"kovus* kullanılmaz. Kaşgarlı, cin çarpmış insanlara *kavuz kovuz* dendiğini belirtir. Bunun da cinlerin 'içlerini boşaltsın' anlamına geldiği anlaşılıyor (Atalay, DLT ill, s. 163).

kovmak> kovalamak; sürmek' [136b/Ol]. Türkiye Türkçesinde *kov- - koğ-* biçimlerinde kullanılır.

koyun' [32a/13]. Divan'da *qon* (Argu) biçimi de geçer. Eski Türkçede *qon,* biçimi kullanılır (Tekin OY, s. 149). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koyun* olarak geçer. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi' de *koy* biçimine de rastlanır (TS). Çağdaş Türkçede *koyun* korunur. Az *goyun,* Tkm. *goyun,* Blk. *koy,* Nog. *koy,* Krg, *koy,* KKlp. *koy,* Kzk. *koy,* TatK. *kuy,* Bşk, *kuy,* Alt. Tel. Şor. Sag. *koy,* Hak. Tuv, *xoy* biçimlerinde geçer. Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan *koyun (- goyun)* biçiminin *koy+ (- koń)* köküne getirilen *-un* küçültme ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *koy+(u)*n (Bang TM, s. 55; Clauson EDT, s. 681; Eren T'DES, s. 254-55)

koymak, koyuvermek, bırakmak; dökmek' [277a/11]. *Divan'*da *qoδ- ~ qot-* aslî biçimler olarak verilir, Kaşgarlı'ya göre Çigil-Uygur dilindeki aslî biçim *-δ-*'lidir. *-y-*'li biçimse Oğuzcada ve bazı lehçelerde, Kaşgarlı'nm söyleyişiyle "ona uyanlarca" kullanılır. Türkiye Türkçesinde anlamı ve biçimi korunur.

'deri, kürk' [26la/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koyka* 'bırakılan şey, terk olunan şeyler' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **koyka* kullanılmaz.

tur- *(qoy-* et.) 'döktürmek, koydurmak' [265a/14]. Türkiye Türkçesinde *koydur»* aynı anlamda kullanılır. *qoytur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu(-yt-)igösterir .

ıy 'sulu karşıtı, koyu' [154a/13]. Türkiye Türkçesinde *koyu.* 'yoğunluğüğd~ıı d?layıgüç akan, sulu karşıtı; karaya kaçan (renle), açık renk karşıtı; aşırı' anlamları~g~lcıtllarulır. Tkm *goyı,* TatK. *kuyı,* Bşk. *kuyı,* Nog. *koyı,* KKlp. *koyuw,* Kzk. *koyu,* Kı:-g. *koyu,.* Sag. Koy, Kaça *koyug,* Tar. *koyuk,* Tuv. *xoyug,* Yak. *xoyü* biçimlerinde geçer. *koy.•* köküne getirilen -(u)y ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *koy-(u)y > qoyuy > koyu.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer. Farsçada kullanılan ~ *(qüyuq)* Türlcçeden alınmıştır [Doerfer T:rv.IBN III, s. 562-65; Clauson EDT, s. 676; Eren TOES, s. 254).

yluq 'koyuluk' [262a/05]. Türkiye Türkçesinde *koyuluk* aynı anlamda kullanılır. *qoyu:y+* sözüne getirilen *-luq* ekiyle yapılmıştır: *koyuluk « koyug+luk.* bkz. *qoyuy.*

'kucak, koyun' [I 72a/09]. Türkiye Türkçesinde *koyun* 'göğüsle giysi arası, kollar arası, kucak' çlarak kullanılır. Az. *ğoyun* biçiminde geçer.

(*qoy*- dön.) 'kendine su koymak, koyunmak' [265a/01]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koyun-* 'dökünmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"koyun-* kullanılmaz.

(Oğz.) 'deve havudunun altına konulan çul' [102a/l 7]. Kaşgarlı aslı biçimin *kôpen,* yani Çgil-UygHann kullandığı biçim olduğunu belirtir. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *köpen* 'deve çulu' olarak geçer (TS). Ağızlarda *kôpen* 'deve çulu' (DS: Nğ., İç.); 'kıldan dokunmuş çul, kaba yünden yapılmış giysi' (Ada.); 'uzun tüylü halı' (Krş., Nğ.); 'paçavra, eski bez' (Bor -Nğ); beşik üstüne konan örtü' (Sn., Sm.ı); 'minder' (Tosya - Ks.) anlamlarında geçer. Ölçünlü dilde **köben* kullanılmaz. bkz. *kôpçuk.*

göç" [81a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göç* 'kervan, kafile' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *göç* 'bireylerin veya insanların bir yerleşim yerili.deri başka bir yedeşim yerine gitme işi, muhaceret; nakil' anlamında kullanılır. Ağızlardijgöç 'ev eşyası' anlamına da gelir. Az. *köç,* Tkm. *göç* biçiminde kullanılır.

bir yerden başka bir yere gitmek, göçmek' [133b/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde göç- yurt değiştirmek, hicret etmek' biçiminde geçer. Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile göç- aynı anlamda kullanılır.

(köç- et.) fgöçürmek; yazmak, istinsah etmek, nakletmek? [154a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göçür-* 'yerini değiştirmek, yer değiştimı7~'l rıakletfuel{? anlamındaı (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *göçür·* 'istinsah etmek? anlamı kaybolmuş, anlamlar korunmuştur.

'ikili köstek, süt sağılacağı zaman hayvanların ayağına vurulur' [105a/09]. Anadolu *köken* 'bir ucu koyun yada keçinin ayağına diğer ucu kazığa bağlanan kısa ip; karpuz, kabak gibi bitkileri köklerine bağlayan kolları' anlamında geçer (DS: –Gz., Isp:; Zn.). Eski Anadolu Türkçesinde ve ağızlarda 'kavun, karpuz, kabak gibi

bitkilerin toprak yüzeyine yayılan dalları' anlamında kullanılan *köken* {TS) sözcüğünün benzetme yoluyla anlamlandırıldığı anlaşılıyor. *Divan'da kök* 'eğerbağı' anlamında da geçer. Türkmencede de *köken* 'sağım sırasında hayvanların ayağına•bağlananip, urgan' anlamında korunmuştur. *kôk* sözüne getirilen *+en* ekiyle yapıldığı açıktır: *kôk+en* > *kögen.* Erel1; *Divan"* daki *kögen* biçimini vermemiştir (TDES, s. 256). Clausoμ pa bu benzerliğe değinmemiştir (EDT s.712)

gürçgün 'bir tür kuş, güvercin' [313b/02]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *güvercin* 'yabanî ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş' biçiminde kullanılır. Ağızlarda *kögürçün* (Başhöyük, Kadınhanı -Kn.) "" *gôğerçin* ,,,, *gôverçin - gôvercin* biçimlerine rastlanır (OS: Or., Nş., Nğ.). *Az. göyerçin,* Tkm. *gôgerçin;* Nog. *kôgerşin,* Blk. *kögürçün,* Krg. *kögüçkön - kögürçkön,* Alt. *.köğörçün,* TatK. *kugerçin,* Çuv. *kavakarçan* biçimlerinde geçer. *gök(< kök)* kökünün bir türevi olduğu açıktır (Eren TDES, s. 168). Clauson, *kö-* kökünden türeyebileceğini, ancak sözcüğün morfolojik yapısının bu bağlantıyı kararttığını belirtmiştir (EDT, s. *T13).* Sözcüğün, *güvercin* < *gôverçin* < *göğerçin* < *kögürçün* < *kögürçgün* < **kökürçgiin* aşamalarından geçtiği düşünülebilir.

~ kögüz 'bağır, göğüs' [92b/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göğüs - göğüz* 'bağır, sine' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *göğüs* 'vücudun boyunla karın arasında bulunan ve yürek, akciğer gibi organlan içine alan bölümü, sine' anlamında kullanılır. Az. *kôks,* Tkm. *gövüs* biçimlerinde geçer.

gök, hava, sema; mavi' [22b/15]. Eski Türkçede *kök* 'mavi' anlamına gelir (Tekin, OY, s. 149). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gök* 'mavi; yeşil' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g-* ile *gök - göğ- gö* 'mavi' biçimlerinde kullanılır (DS: Isp., A£, Tr.). Ölçünlü dilde *gök* 'gökyüzü, sema' olarak kullanılır. Sözcüğün anlamında daralma meydana geldiği anlaşılıyor. Az. *köy,* Tkm, *gök* olarak geçer (Clauson EDT, s, 7?8:rB9!. Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Moğ. *köke* 'bleu' Türkçe bir alıntıdır. Farsçtı<ia *(kök)* Türkçe ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN III, s.640~42):

(Oğz., Kıp.) 'kök, asıl' [23h/17]. Türkiye Türkçesinde *kök* 'bitkiletjıJmır~~füğ<iaj.tj bölümü; temel, esas, asıl; soy, ata' anlamlarında kullanılır.

'gök sinek' [205a/l 5]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göğen* 'yazın hayvanlara musallat olan gök renkli bir sinek' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda ötümlüleşmiş ünsüzlerle *gvğeğen - göğen* 'hayvanlara zarar veren gök renkli bir tür sinek' biçimlerinde kullanılır (DS: Isp., To., İç.). Ölçünlü dilde **göğen* kullanılmaz. **köke-* fiiline getirilen *-gün* ~ *-*gen* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *köke-gün* -:- **köke-gen.* Eski Anadolu Türkçesinde ve ağızlarda kullanılan *göğen* biçiminin **kökegen* > **kögegen* > *göğegen* > *göğen* (haplalogie) gibi bir ses gelişmesi çizgisi izlediğini gösteriyor.

göğermek, gök rengini almak' [156a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göğer~* morarmak, yeşermek, mavileşmek, bitki yapraklanmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *göğer- ~ göver.* 'yeşermek; morarmak' biçim ve anlamlarında

kullanılır. Ağızlarda *göğerb* 'bitki büyüyerek yeşermek, yeşillerunek(DS:Af., Kç., So; Sn.); morarmak, çürümek' (Ar., Sv., Es.) anlamlarında geçer. Az. *köyer-,* Tkm. *göger~* biçimlerinde kullanılır. *kök* sözünden *+(e)r~* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kôk+er-* > *göğer-* (Clauson EDT, s. 713; DankoffCTD Ill, s. 108).

'eğer bağını sıkı bağlamak' [288a/l 7]. Türkiye Türkçesinde *kökle-* 'minder, şilte gibi şeylerin iki yüzünü yer yer dikişlerle tutturmak; saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek' anlamlarında kullanılır. *kök* 'eğer bağı' sözüne getirilen *+le-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kôk+le-* > *kökle-* (Clauson EDT, s. 71 I; DankoffCTD III, s. 108).

(*kökle-* dön.) 'sıkı bağlanmak; asaletli veya zengin olmak' [196b/15]. Türkiye Türkçesinde *köklen-* '(bitki için) kök oluşmak, kök salmak, kök tutmak; (mec.) köklü, temelli bir biçimde yerleşmek' anlamlarında kullanılır. krş. *kôkle-,*

'bağırmak, kükremek' [284b/06). Türkiye Türkçesinde *kükre-* '(aslan) bağırmak; (deniz, nehir) taşmak, kabarmak; kızgınlık ve öfke ile bağırmak' anlamlarında kullanılır. Clauson, *kök* sözcüğünün bir türevi olduğunu ve 'gök gürlemesi' anlamına geldiğini belirtir: *kök+re-* (EDT, s. 713).

'göğümsü, gök renginde' [5lb/16]. Anadolu ağızlarında ötümlü *g~* ile *gökşin* 'gökkuşağı' anlamında kullanılır (DS: Dz.,Mn.,Bo.). Ölçüılμ dilde *gq/<Şün.kullanılmaz. *kök* sözüne getirilen *-şin* (< *-çin;* ekiyle yapılmıştır: *kök+şin* > *gpkşin* (Clauson EDT, s. 713; Dankoff CID III, s, 108). Farsçada kullanılan ~fi *(kökşin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 642-643).

'göl, havuz, birikmiş su' [34a/02]. Kaşgarlı, 'deniz' anlamım da verir. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *göl* "etrafi karayla çevrili durgun su birikintisi' anlamında geçer. Ağızlarda 'tarım yapdan büyük tarla (DS: Sn., Mğ.); yüksek yerden dökülen suyun oyduğu yer, çukur' (Zn., Hat.) anlamlarında kullanılır. Az. *göl,* Tkm. *köl* (< Far. *köl* Doerfer'e göre), Tkg. *köl,* Blk. *kôl,* KKJp. *kôl,* Krg. *köl,* Alt. *Tel.* Şor, Sag. *kôl,* TatK. *kül,* Tuv. *xôl,* Hak. Yak. *küöl,* Çuv. *küle* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçeda *köl* biçiminde kullanılır. Kökeni üzerinde farklı görüşler vardır. Eren, daha çok başkalarının görüşlerini vermekle yetinmiş, kendisi görüş belirtmemiştir (TDES,, s. 159-60). Doerfer, Farsçada kullanılan *gol (kôl)* biçiminin kaynağım gösterirken tereddüdünü ortaya koymuştur: *Jfi (köl)* +-- ? *köl* < Ort. Far. *kôl (-* tü. *köl).* (TMEN IH, s. 645-46). *göl* sözcüğünün kökenini belirlemede, Anadohı ağızlarında 'çapa ile çukur açmak' anlamına gelen *göle-* (DS: Dz.) fiili göz önünde bulundurmanın yararlı olacağı kanısındayız (Clauson EDT s. 715)

(*göl-* et.) 'göl haline gelmek, su toplanmak, su göllenmek' [156a/07]. Anadolu ağızlarında ötüm10 *g-* ile *gôler-* 'akarsu çukurlarda birikmek, gölcük olmak' alamında kullanılır (DS: Af, Dz.). Ölçünlü dilde **göler-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 720; Dankoff CTD III, s. 108).

ge 'koyu gölge' [I 13a/09]. Kaşgarlı *kölik'in* 'gölge', *kölige'nin* ise 'ko~:şğlge' anlamına geldiğini belirtir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gölge* olarak g~ç~r,,~'[['Ş);Türkiye Türkçesinde ötümlü *g~* ile *gölge* 'güneş ışınlarından korunacak yer;:+1f~c~!~1.1~ belli olmayan karaltı' anlamlarında kullanılır. Az. *kôlke,* Tkm. *kôlege;* Krg. *kö/ök:iJif:;<kf/;fi?FJkö,* Kzk. *köl-vkö,* Özb. *kulanka,* KKlp. *kölel)ke,* Kum. *gôlemki,* Sag. Şor. Nog, fçq/~1~;;1-lak. *kölek,* Tuv. *xôleg«,* Yak. *külük* biçimlerinde geçer. *köli-* köküne getirifon.i-.g-e}\~~yle türetildiği anlaşılıyor: *kôli-ge* > gölge(Clauson EDT, s. 718; DankoffCTD III, s.JQ~).

'arka, yük yükletilen herhangi bir hayvan' [99a/I 1]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkç~.sl~~~ *gölük* 'eşek, beygir gibi yük hayvanı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü..Ş-7jJİlf *gölük ~ görük* 'at, eşek, beygir, katır gibi yük taşıyan ve binilen hayvan' anlall)l~~~ korunur (DS: Af', Uş., Isp.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *gölük* hlk. notuyla yer alır. Krg. *kölük,* Kzk. *kölük,* Nog. *kôlik,* KKlp. *kölük* biçimlerinde geçer. *kôl- (- köli-)* 'atı arahaya koşmak' fiiline getirilen *+(ü)k* ekiyle yapılmış olabilir: *köl-(ü)k > gölük* (Clauson ED1',is. 717; DankoffCTD ill, s. 109; Eren IDES, s. 160).

(Oğz.) 'gömgök, masmavi [83a/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gömgök* 'aşın derecede' anlamında geçer ('I'S). Ağızlarda *gömgök - gömgöy* 'mavi, masmavi' anlamında korunur (OS: Ay., Zn., Or.). Ölçünlü dilde de *gömgök* biçi~n~~ .kullenılır. *kök* sözünün önüne getirilen pekiştirme eki *köm+'le* yapılmıştır: *köm+kök > gömgök.*

toprağın içine koymak, gömmek' [139b/02]. Türkiye Türkçesinde ötiimJµ/ğ..)le *göm-* biçiminde kullanılır.

'küle gömülerek pişirilen çörek' [9la/tı0]. XIV. yüzyıl Anadolu Tür,~~~i~de.g-t,;111eç 'kül poğaças,ı, kül ekmeği; bal peteği, petek' anlamlarında geçer (TS). ~~1~~1a.p~II1l~ g- ile *gömeç* 'bal peteği; yağda. kızartılmış. sıcak ekmek; (yılan için) ~~~!~,SJŞ~ çöreklenmiş' (DS: Çkl., Es., Dz.); *gümeç* 'külde pişirilen ekmek' (Bartı~2,ij?~i~f~'s'~ anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *gümeç* 'bal peteğini oluştur'1Il ı:ı.l,y.:;ij:ğş~lj gözeneklerden her biri' anlamında geçer. Az. *kômec* 'küle gömülerek pişiijl,en ekmek; arı peteği', Tkm. *kömeç* 'içine kıyma ya da kıkırdak konularak pişirilen çö.r¢~ğ yağlı gömme ekmek', Krg. *kömöç* 'külde pişirilen çörek', KKlp. *kömeç,* TatK. *küil!J/Ç** biçimlerinde kullanılır (Eren TDES, s. 166). *kôm-* köküne getirilen *-meç* ekiyle yapılım ştır: *köm-meç > gömeç > gömeç - gümeç* (Clauson EDT, s. 721.; Dankoff CTD III, 109). Farsçada kullanılan كماج *(kömaç)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 602).

(Oğz)'dağ soğanı' [l30b/15]. *Divan'da* asıl biçimi olarak *kövürgen* geçer. Anadolu ağızlarında ötümlü *g-* ile *gömurgen* 'yabani sarımsak' biçiminde korunur (Çatalca –Ist.). Ölçünlü dilde **gömürgen* geçmez. **kömür- (- *kövür-)* sözüne getirilen *-gen* ekiyle türetildiği düşünülebilir; **kömür-gen > kômiagen ~ *kövür-gen.*

köm- et.) 'gömdürmek' [182b/15]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile. *gömdür-* biçiminde geçer. krş. *kôm-.*

gömüldürük 'at göğüslüğü' [132b/10]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gömüldürük* 'palan ve eyer geri gitmesin diye hayvanların göğüslerine giydirilen göğüslük' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g~* ile *gömüldürük* 'madenden yapılmış kemer tokası' anlamında kullanılır (OS: Çkr.). Ölçünlü dilde *gömiUdürük* 'boyınıdıruğa geçirilen kısa değnek; eyerin geriye kaymaması için atların boyunlarından aşırılıp kol anlarına bağlanan kayış' anlamlarında da geçer. Krg. *kömöldürük,* Kzk. *ömüldrü~* ~ifiınletj~, de geçer. Çlauson, **kömül (< kölJÜl)* sözünün bir türevi olduğunu belirtir ~~'I', s. *12g* -23). Dankoff da *kömül*'ün türevleri arasında sayar (CTD III, s 11OJ.i·Ji;r~n, uzrn.~a.rın görüşlerini vermekle yetinmiş, görüşünü açıkça belirtmemiş;µ- .(TDES, s, 161). *kömül* sözüne getirilen *+dürük I+duruk* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *gömüldün-ık* < *gömüldürük* < *kömüldür'iik < köyül+dürük. boyunduruk i« boyun+duruk)'ta* olduğu gibi. Türkçede *-ŋ- > -m-* değişiminin başka örnekleri vardır: *toJJuz* > *domuz* gibi.

kömür 'kömür' [127b/15]. Türkiye Türkçesinde *kömür* aynı biçimde kullanılır. Az. *körmFr* Tkm. *kömur,* Krg. *kömür,* Balk. *kömür,* Özb. *kômir,* KKlp. *kômir,* Alt. Tel. *kömür, köbür,* Yak. *kömür,* Çuv. *kamrlık* 'ağaç kömürü' biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 256). Sözcüğün etimolojisi konusunda iki farklı görüş oduğu görülüyor. Ramstedt, Brockelmann ve Rasanen *kömür'ün kôm-* 'kapatmak, gömmek' fiilinin bir türevi olduğu görüşünde birleşiyorlar. Onlara göre *köm-* fiiline getirilen *-(ü)r* geniş zaman ekiyle türetilmiş olmalıdır. Diğer bir görüş ise, Vambery' den başlayarak dile getirilen, Gabain ve Yegorov'un da katıldığı *kömür* sözünün *köy-* 'yanmak' fiiliyle ilişkilendirilmesidir. Levitskaya, bu görüşü inandırıcı bulduğunu, çünkü Hint-Avrupa, Mançu-Tunguz ve Abhaza-Adik dillerinde de 'kömür, anlamına. gelen sözcüklerin yanmakla ilgili olduğunu dile getirmiştir (TES V, s. 102-103). Clauson'a göre de *kôm- (>göm-)* köküne getirilen *-(ü)r* ekiyle türetildiği düşünülebilir, (EDT, s. 723). Eren, uzmanların görüşlerini sıralayarak, *kôm- (> göm-)* kökünün bir türevi olması durumunda *gömür'* e çevirilmesi; *köy-* kökünün bir türevi olması durumunda ise çağdaş lehçelerde *kö:mür* biçiminin bulunması gerektiğini belirtmiş, bu iki biçime de rastlanmadığı için bu görüşleri düşündürücü bulmuştur (TOES, s. 256). Ancak *Divan;da* geçen ve Kaşgarlı'nın Arguca olduğunu belirttiği *kôn-* 'yanmak' [140a/05] fiilinin (YUyg. *kôy-,* Anad. ağz. *köy-)* bir türevi olabileceği olasılığım da dikkate almak gerekir. *kôn-* fiilinin dönüşlü çatılı bir biçim olduğu düşünülürse, fiilin kökünün **kö-* olduğu açıkça görülür. Eren'Ie Gabain'in (ETG, § 123) de yine sürdüğü gibi *köy-* fiilinin bir türevi sayılması durumunda çağdaş lehçelerde *kömür* biçiminin bulunması gerektiği savı da geçersiz kalır, Bu durumda **kö-* kökünden *-mür* ekiyle türetilmiş olma olasılığı yüksektir:. **!fö.mur.* > */f/)f!liir. yağıp1r.* ve *çam(lr* sözcüklerinde olduğu gibi. Türkçeden birçok ~gp:ışl!.;.t!A~ .~~yg.~9~ştir. Farsçada kullanılan *.»Afi* wtt (*taş-kömilr)* Türkçeden alınmıştır(l)qerfer'I'~NII, ..s, 43Ş}

kömürlük 'kömür yapmak için yakılan ağaç, kömür konulan yer' [127a/03]. Türkiye Türkçesinde *kömürlük* aynı anlamda kullanılır.

'at derisi; ham deri, gön' [252b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gön* 'ham kösele, deri' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g-* ile *gön* 'hayvan derisi' anlamında korunur (DS: Af, Zn., Tr., Nğ.). Ölçünlü dilde *gön* 'tabaklanmış deri, kösele' anlamında kullanılır, Az. *gön,* Tkm. *gön,* Nog. *kôn,* KKlp. *kön,* Krg. *kön,* Tel. *kön,* TatK. *kün,* Bşk. *kün,* Çuv. *çen* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 725; Eren TDES, s. 162).

~ **kö**nçük (Oğz.) 'yaka, urba yakası' [12la/13]. *Divan'c« kônçuk* asıl biçim olarak verilir. Anadohı ağızlarında ötümlü *g-* ile *göngek* 'don; köylü kadınlarının giydiği don' (DS: İç., Ky.); *göncek* 'gömlek' (Rumeli göçmenleri -İz.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde **göncek* geçmez (Clauson EDT, s. 728).

doğrultmak, düzeltmek; yola gelmek; yola koymak' [314a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sedalı *g-* ile *göndür-* 'uğurlamak, yola koymak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *gönder-* 'yola çıkarmak, yollamak' anlamında kullanılır. Az. *gönder-,* Tkm. *gönder-* biçimlerinde geçer. *kôn-* 'yola çıkmak, doğrulmak' kökünden genişlediği düşünülebilir. *"kôn-ıt-ger- > kôndger-,* Oğuz grubunda söz ortasındaki *-g-* düşmüştür: *kôndger- > gönder-* (Clauson EDT, s, 730; Dankoff'C'ID III, s. 109).

'gömlek, vücudun üst kısmına giyilen giysi'. [299b/04]. XII[.Ana~9l~ I?r~çesfode *gönlek* 'gömlek' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *g-* ile *gömlek* 'vücudun üst kısmına giyileri ince kollu ve yakalı, giysi; kadınların giydiği ince kumaştan yapılmış yakasız iç çamaşırı' anlamlarında geçer. Ağızlarda *köynek* biçimi de kullanılır (DS: Af', Erm.Mr.). Az. *kôynek,* Tkın. *kôynek,* TatK. *külmek:* (göçüşme), Krg. *kôynôk,* Kzk. *köylek,* Kum. *gölek,* KKlp. *köy/ek,* Şor. *kiiynek,* Nog, *köy/ek,* Özb. *kuylak - kuynak,* Sag. *kögenek,* Hak. *kôğenek;* Tuv, *xôylen* biçimlerinde geçer. (Clauson EDT, s. 732; Eren TDES, s*t* '160-61). *köljül* sözüne getirilen *+(e)k* ekiyle türetildiği düşünülebilir. *köngül+*(e)*k* > *köy/ek> göf)lek > gömlek* (Dankoff CTD III, s. 110). Türkçede *-1)-* > *-m-* değişimini gösteren örnekler vardır: *toşuz* > *domuz* gibi. Clauson'a göre ise *köl)le-* kökünden türemiştir (age s, 732). Moğolcada kullanılan *kü1Jlek* Türkçe bir alıntı.ğı.ı-. Farsçada كنكلك *(könglak)* Türkçe ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN III, s. <514-15).

'gönül, kalp, yürek; anlayış' [275b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gönül'sevgi,* istek, düşüo.üş, anma ve hatır gibi var sayılan duygu kaynağı; (mec.) istek, arzu' anlamında geçer. Trabzon ağzında *köğiil* biçimine de rastlanır. Az. ***köngül,*** Tkm. ***gövün*** 'can, kalp'(Çla. *göl)Ül),* TatK. *küyel,* Bşk. *kiJyel,* Nog, ***köngil*** 'istek, can, yürek' Blk. ***köl,*** Krg. ***köngül*** 'yürek', Kzk. *kör.ül,* Özb. ***kungil,*** Soy. ***xön,*** Yak. ***küngül,*** Hak. ***köl,*** Yak. ***küngül,*** Çuv. *kămă*[.biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 731; Eren TDES, s. 162).

'gönül arkadaşı, candan dose [103a/08]. Türkiye Türkçesinde ***gönüldaş*** biçiminde ve aynı anlamda kullanılır. *köl)ül* sözünden *+deş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: ***köngül+deş*** > *köngüldeş* < *gönüldaş.*

gönüllen- 'gönüllü olmak; düşünmek ve anlamak; arzu etmek' [3lla/03J.)(Vl. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ile *göyüllen-* 'gücenmek, darılmak) anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g- göndlen- - göyiillen-* 'küsmek, danlmak, kırılmak' biçimlerinde kıllla.rı~l}tQ)S: Isp., Dz., To., Ng., Sv.). Ölçünlü dilde *gönüllen~* 'gücenmek, danlrrıak, alınmak' anlamındadır, Eski Anadolu Türkçesinde, ağızlarda ve ölçünlü dildeki/ anlamlan, sözcükteki anlam gelişmesini gösteriyor. *könül* sözüne getirilen *+len-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kônü+llen-* > *gônullen-.*

gönüllüg 'anlayışlı, yürekli, cesur' [22b/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde SQllŞt:ıŞ -g'si düşmüş biçimiyle *göyüllü* 'cesur' anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g-* ile *gönüllü* 'değerli (kimse); her hangi bir işe çağrılmadan gelen' anlamlarında kullanılır (DS: Bor - Ng.). Ölçünlü dilde *göniillü* 'ağır bir işi yapmayı kendi isteği ile üstlenen; çok istekli, arzulu' anlamlarında kullanılır. *Az.. könüllü* 'kendi isteği ile', Tkm. *göviinli* 'şerefli, temiz kalpli' biçimlerinde geçer. *kö1]ül* sözüne getirilen *-lüg* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *könül+lüg >gönüllü.Oğuz* grubunda sonses ünsüzü -g'ler genellikle düşer.

kôp, bütün, hep; (saç için) gür, sık' [80b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kôp* 'çok' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kôp* 'çok' anlamında korunur (DS: Kının göçmenleri - Ist., Çilehane, Reşadiye -To.). Ölçünlü dilde *hep (< *höp < köp)* biçimini almıştır. Az. Tkm. *köp* 'çok' biçimi korunur.

kôpçük (Oğz.) teğerin ön ve arka yastıkları' [120b/l 7]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kôpçük* 'eğeryastığı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kôpçuk* 'minder' (OS: Samsun ve köyleri); *kö,pçük - kôpçek* 'eğerin içi yün dolu yumuşak yeri' (Reşadiye -To.) anlamlarında geçer. Ölçünlü dilde **köpçük* kullanılmaz. K.Klp. *kôpşik,* Krg. *kôpçuk;* Kzk. *köpşik,* Nog *kôpsun* biçimlerinde geçer. (Clauson EDT, s. 688). *köp* sözünden *+çük* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *kôp+çuk* > *köpçük* (Dankoff CTO Ill, s. 110).

köprü 'köprü' [120b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *köprü* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *köprü* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda geçen *körpü* biçimi göçüşme sonucu oluşmuıştur (DS. Kr., Vn.), Sonses ünsüzü *-g* düşmüştür: *köprü< kôprug.* Tkm. *köpri,* Nog *kôptr,* Bile *köpür,* Krg. *kôpiirô - köpürük,* Kzk. *kôpir,* Özb. *koprik,* Alt. Tob. *kömru*, Tel. *kömür,* Sag. *kôbur - kôbtmke,* Tuv. *kôvurüg* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 690; Eren TOES, s. 258-59) .

köpük, köpüren sıvının üzerinde oluşan tabaka' [98b/13]. Türkiye Türkçesinde *köpük* aynı anlamda kullanılır. Az. *köpük,* Tkm, *köpük* olarak geçer. **köp-* 'kabarmak, şişmek' fiiline getirilen -(ü)k ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **köp~(ü)k> köpük* (Clauson EDT, s. 688; Dankoff CTD III, s, llO). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan كپوك *(köpuk)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN Ill, s. 617-18).

köpür- (**köp-* et) 'köpürmek' [153a/13]. Türkiye Türkçesinde *köpür-* 'köpük çıkararak kaynarmak' anlamında kullanılır (Clauson, EDT, s. 691; DankoffCTD III, s. 110).

kôpürt- (*kôpür-* et.) 'köpürtmek' [315b/13]. Türkiye Türkçesinde >ffôpürt~ aynı anlamda kullanılır.

kör- 'görmek, bakmak' [134a/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gör-* biçiminde kullanılır.

körk 'göze hoş görünen, güzellik' [89b/05]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *görk* 'güzellik, yüz güzelliği, hüsün' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda türemiş biçimi *görkem* 'gösteriş, görüntüş' (DS: Sm., Ml., İç.); *görkemli* 'gösterişli, yakışıklı, göz alıcı' (Ar.,.Ezc., Ky.,) anlamlannda kullanılır. *kör*= köküne getirilen ~k ekiyle türediği anlaşılıyor: *kôr-k* > *görk.* Ölçünl dilde **görk* kullanılmaz. *Az. görk,* Tkm. *görk,* Krg. *körük,* KKip. *körik,* Tel. *körkö,* Nog, *kôrk,* Özb. *kürk* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 741).

körklüg 'iyi, güzel ve gösterişli' [80b/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde senses -g'si düşmüş biçimiyle *görklü* 'güzel, iyi, temiz, cazibeli, gösterişli' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *görklü* "gösterişli, yakışıklı" anlamında korunur (DS: Bayburt -Gm.). *kôrk+* sözüne getirilen *-lüg* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *körk+-lüg* > *görklü.* Oğuz grubunda sonses *g*'teri genellikle düşer.

körpe 'körpe, mevsimi geçtikten sonra çıkan şey; zamanından sonra doğan yeni hayvan' [105a/13]. Türkiye Türkçesinde *körpe* '(bitki için) dalından yeni koparılmış, tazeliği üstünde, daha büyümemiş; (hayvan için) büyümemiş' anlamlarında kullanılır. Ağızlarda *körpe* 'yeni doğmuş koyun yada keçi yavrusu' anlamında korumır (DS: Isp., Krş., Kn., To.). Az. *körpe,* Tkm. *körpe* 'küçük', Tar. *kôrpü;* Krg. *körpö* 'kuzu derisi', Kzk, *körpe* 'yorgan',;Özb. *korpa* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan 4;..& *(körpa)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 637; Clauson EDT, s. 737).

körtür- (*kör-* 'et) 'gördürmek, baktırmak' [182b/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlüleşmiş ünsüzlerle *•gördür-* biçiminde geçer. *kôrtur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu (-rl-) gösterir.

körük 'kuyumcu veya demirci körüğü' [99a/03]. Türkiye Türkçesinde *körük* 'ateşe hava vererek canladırmak için kullanılan araç' anlamında geçer. Ağızlarda 'demirci dükkanına' da *körük* sdı verilir (DS: To.). Az. *körük,* Tkm. *körük* 'körük; demirci ocağı; küllük', Bk. *körük,* KKlp. *körük,* Kzk. *körik,* Krg. *körük,* TatK. *kürik;* Alt. Tel. Şor. Sag. *körük,* Tuv. *xörül* A Yak. *küört* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s.741; Eren IDES, s. 260).

körükle- 'körüklemek, hava vermek' [297a/09]. Türkiye Türkçesinde *körükle-* aynı anlamda kullanılır. *kö,rük* sözüne getirilen *+le-* ekiyle yapılmıştır: *körük+le-* > *köriilcle-.*

körül- (*kör-* ed.) 'görülmek' [168b/08]. Türkiye Türkçesi11de.ötumli.ıg-iilegörii/- biçiminde kullanılır.

körün- (*kör-* dön.) 'görünmek, kavuşmak' [173a/I3]. Türlciy~/l'ifrk:çesırıde Oğuz grubuna özgü ötüml *g-* ile *görün-* biçiminde kutlanılır.

görüş 'görüş, bakış' [93b/06]. Türkiye Türkçesinde Oğuz grubuna özgü ötümfü:.g-- ile *görüş* 'gözle bir şeyi algılama yetisi; bakış açısı' anlamlarında kullanılır. *kör-* fiilinden *-(ü)ş* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *kör-(ü)ş* > *görüş.*

görüş- (*kör-* işt.) '(gözle) bakmak [93b/06]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *görüş-* 'buluşup konuşmak, sohbet etmek; müzakere etmek' anlamlarında kullanılır.

gösül- 'ayak uzatılmak' [168b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kôsül-* 'uzanmak, ayağını uzatmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kôsul- - küsü/-* 'uzanıp yatmak, ayaklan uzatarak yatar gibi oturmak' anlamında korunur (DS: Isp., Af, Mn.). Ölçümü dilde **kösül* geçmez. **kös-* (?) fiilinin edilgen çatılısı olduğu düşnülebilir (Clauson EDT~ s, 750; DankoffCID ill, s. 111).

göt 'göt, arkfı' [8la/12]. Türkiye Türkçesinde Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *göt* 'anüs; alt taraf, dip, kıç, popo' olarak kullanılır. Az. *göt,* Alt. Tel. *kôt,* Krg. *kötön,* Tar. *kötön,.* Sag. *ködän* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *kôt* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 700). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(köt)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 618).

(bürt) 'karabasan, kabus' [69b/05]. Divan'da *kôü burt* olarak geçer. Ağızlarda *bürt* sözünün bir türevi olduğu anlaşılan *bürtlek* (> *burt+lek, ôdlek'ı»* olduğu gibi) biçimi 'patlak, devrik göz, patlak gözlü (yaratık)' anlamında geçer (OS: Çr., İç., Kn.). *köti biat* 'insanı korkutan kötü yaratık, karabasan' anlamım böyle kazanmış olabilir. Ölçünlü dilde *kötü (~ kö',ti)* 'istenilen, beğenilen nitelikte olmayan, fena' anlamında kullanılır.

götür- 'götürmek, ulaştırmak' [153b/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *götür-* 'ortadan kaldırmak, bertaraf etmek; uzaklaştırmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *götür-* 'taşımak, ulaştırmak, iletmek' anlamlarında kullanılır. Az. *götür:..* 'kaldırmak'; Tkm. *göter~* 'kaldırmak', Krg. *kôtôr-* 'kaldırmak' biçimlerinde geçer.

gö- 'yanmak, yakmak' [277a/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gôyun- - gôyne-* 'yanmak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *köy- - köyün-* 'yanmak, kavrulmak' anlamında korunur (DS: Düzce -Bolu). Ölçünü dilde *göy-* 'yakmak' anlamında kullanılır. Tkm. *köy-*, Hak. *kôy-,* Sag. *kôy-,* Krg. *kuy«,* Özb. *kuy-,* Kzk. *kuy-,* YUyg. *köy-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 726). **kö;* 2xakmak' fiilinin *-y-* ile genişlemiş biçimi olabilir: **kv-y->köy-.*

göydür- (*köy-* et.) 'yakmak, yaktırmak' [265a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göydtir-* 'yakmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede **köydür-* kullanılmaz. bkz. *köy--.*

göz 'göz, görme organı' [57b/05]. Türkiye Türkçesinde Oğuz grubuna özgü ötUmlü.g~ ile *göz* 'görme organı~ olarak geçer.

köz 'köz, ateş koru' [21b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde kf„!i'tg#c.ateş koru, kızıl ateş parçası' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *köz* 'küçük kor parçası' anlamında

kullanılır. *Az. köz,* Tkm. *köz,* Alt. Tel. Şor. *kos* biçimlerinde geçer(Cla1.1.sq9-~~'l\ s. 756 ; 57). Eren, kökeni konusunda bir açıklama yapmamış, sadece 'kökeni kanşık11rr cleı.nekle yetinmıştir (TOES, s, 263). Vamhery, *köz* ile *köy-* 'yanmak' fiilinin ilişkisfue değinmiş, Gabain bu görüşü destekleyerek geliştirmiş, *köz* sözünü *köy-* fiilinin bir türevi saymıştır (TVM 109). Levitskaya, *köz* ve *kömür* (bkz, *kömür)* sözcüklerinin *"kô-* 'yanmak' anabiçiminden çıktığını belirtmiş, **kö-* kökünün *kôn- ~ köfı- = köy-* 'yanmak' biçimlerinde görüldüğünü belirtmiştir (TES V, s. 85). **kö-* fiilinden *-z* ile türetildiği düşünülebilir: **kö-z > köz. *sö- > söz* örneğinde olduğu gibi.

- 'toplamak' [28la/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *göze-* 'yırtığı ve deliği örerek kapatmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda Oğuz. grubuna özgü ötümlü *g-* ile *göze-* 'örme ya da dokuma eşyanın delik yerlerini örerek kapatma' anlamında kullanılır (OS: Af., Çkl). *köz* sözüne getirilen *+e-* ekiyle türetildiği analşılıyor: *kôz+e- >köze-> gôze-.* Tkm. *göze-* 'bağlamak' anlamında geçer (Clauson EDT, s. 757; Dankoff CTD HI, s. 112).

-gü 'küsku, ateş çekmek, veya karıştırmak için kullanılan araç' [113a/06J. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *köseği - kôseğu* 'ocak karıştırmakta kullanıl~ucu yapmışodun' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kôzegi:* 'maşa' (DS: Merzifon -A.ın~.); *föseği.* 'ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun, tah~.a' (Af., to} Gaz., Sv.) biçim ve anlamlarında geçer. Trabzon ağzında *egsi ~ egsegü* biçimlerine de rastlanır (ÇYAS; Kalyoncu Ton. Söz.). *Divan'da* geçen *köze-* (< köz+e-)'ateş çevirmek, karıştırmak' [281a/01] fiiline getirilen *-gü - *-gi* ekiyle. türetildiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 759; Dankoff CTD ID, s, 112). Tkm. *kesevi,* Tatl<. *kiseü,* Krg. *kösö - közö,* Nog. *kösev - kesev,* Kzk. *köseü,* YUyg. *kôsey* biçimlerinde geçer. Türk dillerindeki farklı biçimlerin *közegü;*0<,ien çıktığı düşünülebilir. Türkçedeki ses gelişmelerini dikkate aldığımızda *-s- - - -* ses denkliğini anlamanın o kadar güç olmadığı anlaşılır. Eren 'diyalektlerde yaygın olarak kullanılan *köse-* yanında Orta Türkçe *köze-* biçimi düşündürücüdür' demekle yetinmiştir (TDES, s. 260~61).

- 'gözetmek, gözetilmek, beklemek' [209b/16]. *Divan'ôs.* Çigil-Uygurca *kôzeô-* biçimi de geçer. Kaşgarh, fiilin aslının *köz at-* olduğunu belirtir (Atalay, DLT II, s. 86). XIV . yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gözet-* 'gözetlemek, beklemek, bakmak, ımnıak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede Oğuz grubuna özgü ötümlü *g....* ile *gözet~* 'korumal~ bakmak, özen göstermek, himaye etmek' anlaı:nlarıncia lcµlJfJ.nıltr,

- 'göze vurmak' c2ssa11 s1. xv. yüzyıl/ Anaduoıu 'l'µrıccesın.~tı>,ğ'Rt'n"':;,,~~zetınek; bakmak, gözetlemek; beklemek' anlamhınndai•~eÇefiÇ'F~)- ~~ğg!şr<v't'µr~~~e>aynı anlamda geçer. *köz* sözüne getirilen *+le-* ekiyle yapı:~ı~,ç~j~~1>1~\[~~~er:,~ö;le~.

- ~ közü ıü 'ayna' [232b/01]. Xlll~X'VIII. yüzyıl ~~~!~}M~~~~~i~~eşözgü *- gö{ügü - gözüngü - gözigü* 'ayna' biçimlerinde geçer (TS}.i ~a.rda *gözgü - gözünge - gözüngü* 'ayna' biçimlerinde korunur (DS: *M.,* Ay., Ur., Mğ.). Ölçünlü dilde **gözgü*

kullanılmaz, Az. *kuzgü,* Tkm. *gozg),* Krg, *küzgü,* Özb. *kuzgµ~* Kar.. *kü#gü,iKzk. közge* biçimlerinde kullanılır. *közün-* 'görülmek' (Arguca) fiiline getirileni.-gü .. elgyle•yapıldığı düşünülebilir: *közün-gii > közüyü > gözüngü - gözügü* (Clauson, EDTrs.q.6t}l)ankoff CTD III, s. 112). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. FarsçadaJcufüı;µlş.rı *,fo:..,fi. (küzgri)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 637-39;).

- 'kucak;lamak'[133a/11]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koç-* 'kucaklamak, sarılttı~ bağrına basmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kuç- - koç-* 'kucaklamak, sarılmak' anlamında kullanılır (DS: Çkl, Ur., Mr.). Ölçünlü dilde *"kuç-* geçmez.

q 'kucak, koyun' [96b/06]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kuçak* 'kucak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *-c-* ile *kucak* 'açık kollarla göğüs arasındaki bölüm' biçiminde kullanılır. Az. *ğucak;* Tkm. *gucak,* Krg. *kuçak,* Özb. *quçôq,* Alt. Tel. Şor. Tar. *qujaq* biçimlerinde geçer. *quç-* köküne getirilen *-(a)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *quç-aq > quçaq > kucak* (Clauson EDT, s. 591; Dankoff CTD III, s. 145). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan J~JI *(quçiiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 420).

qla- 'kucaklamak, sarmak' [296b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *kucakla-* 'kollarla sarıp göğüs üzerine bastırmak; kucağa almak, kucakta taşımak' anlamlarında kullanılır. *kuçak* sözüne getirilen +la- ekiyle türtetilmiştir: *kuçak+la- > kucakla-.* bkz. *quçaq*

- (*quç-* işt.) 'kucaklaşmak, sarılmak' [93a/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koçuş-* 'kucaklaşmak, sarmaşmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kocuş-* 'kucaklaşmak' anlamında korunur (DS: Lapseki -Çkl.). Ölçünlü dilde *"kuçuş-* kullanılmaz.

q ~ **quδruq** 'kuyruk, göt, kıç' [I 19a/15, 279a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde, *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak -y-'li biçimiyle *kuyruk* olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kuyruk* 'hayvanların çoğunda gövdenin art yanında bulunan, omurganın uzantısı uzun ve esnek organ'a verilen ad. Az. *guyrug,* Tkm. *guyrug,* TatK. *koyrık,* Bşk. *koyrok,* Nog. *kuyrık,* Tar. *kuyruk,* Krg, *kuyruk,* KKip. *kuyruk;* Kzk. *kuyrık,* Özb. *kuyruk,* Alt. Tel. *kuyruk,* Şor. Sag. *kuzmk,* Hak. *xuzurux,* Yak ... *kuturuk,* Çuv. *xüre* biçimlerinde geçer. **qudur-uq > quôruq= kuyruk* biçiminde türetildiği düşünülebilir (Clauson EDT, s. 604; Dankoff CTD III, s. 146; Eren IDES, s. f71).

~ quδuy 'kuyu' [284b/06]. *Divan'da quyuy* biçimi de geçer. Kaşgarlı'ya göre *quyuy* biçimini -d-,yi *-y-* yapanlar kullanır (Atalay DLT III, s.rl66). XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ,,,, -y-* ses denkliğine uygun ve souses -g'si düşmüş olarak *kuyu* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kuyu* aynı anlamda kullanılır. Az. *guyu,* .'l'km. *guyı,* Krg. *kuduk,* Tel. *kuduk,* Sag. *kuduk,* YUyg. *kuduk* biçimlerinde geçer. **qud-* köküne getirilen -(u)y ekiyle yapıldığı düşünülebilir: **qud-(u)y > quJuy - quyuy > kuyu* (Bang TM, s, 104; Clauson EDT, s, 598).

qudur- (**qud-* et.) 'kudurmak, azmak, haddini aşmak, çabalamak' [154a/ll]YDivan;da.qutur- biçimi de geçer. Türkiye Türkçesinde *kudur-* 'kuduz hastalığına yakalanmak;·•• aşırı davranışlarda bulunmak, taşkınlık göstermek' anlamlarında geçer. *Az. gudur-,* Tkm, *gudur-* Krg, *qutur-,* Tel. Şor. Tar. *qudur-* biçimlerinde kullanılır (Clauson EPT, s. 60S; Dankoff CTD ID, s. 145). Fiilin türevleri olan *kuduz* ve *kudurmuş* biçimleri komşu dilll;}re de geçmiştir. Farsçada kullanılan ı.,t...,.,u..ll *(qudiirmis)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 425-26).

qu 'kuğu kuşu *(Cygnus o/or)'* [8272b/ll]. Türkiye Türkçesinde *kuğu* aynı anlamda kullanılır. *Az. ğu,* Tkm. *guv,* Krg. *qü,* Nog. *kuv,* Alt. Şor, Sag. *qü* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan ..& *(qü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ill, s. 533-34; Clauson EDT, ş,.609).

qul 'kul, köle' [83b/06]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *kul* 'esir, tutsak' (Sami KT., s.1107) ve *kapukulu* 'Yeniçeri Ocağı'm oluşturan devşirmeler' anlamında geçer (Pakalın DTS II, s. 173). Çağdaş Türkçede *kul* 'yabancı ülkelerden tutsak olarak getirilen ve alınıp satılabilen köle; Tanrı karşısında insan' anlamında kullanılır. *Az. gul,* Krg. *kul* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan J,a *(qül)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 556; Clauson EDT, s. 615).

qula '(at) kula rengi' [274b/05]. Türkiye Türkçesinde *kula* 'al ile kır arası bir at tonu; bu renkte olan at' anlamında kullanılır. Ağızlarda *kula* 'kumral;· sanşıı' (DS: Zn., Çr.); 'vücudu koyu san, kuyruğu ve yelesi siyah olan at (Ay., Sm.,<Kr.); siyaha yakın renk (Kurşunlu -Çkr.) anlamlarında korunur. Az. *gula* 'açık sarı renkli at', Krg. *kula,* YUyg. *kula* olarak geçer. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada ·<l.l *(qula)* Türkçe ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN HI, s. 507; Clauson EDT, s. 617).

qulavuz ~ qılavuz 'kılavuz, yöl gösterici' [122b/12]. Kaşgarlı, ':' (b) harfinin .J (v)'den çevirildiğini, asıl biçimin *kulavuz* olduğunu belirtmiştir (Atalay DLT I, s. 487). Bu açıklamayı ihtayatla karşılamak.gerekir, XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kulavuz - kılaguz* 'kılavuz, rehber' biçimlerinde geçer (TS). Ş. Sami(1901) ise sadece *ku/qğuz* 'yol gösteren' biçimini vermiştir (KT, s. 1107). Ağzlarda da *kılağuz* 'yol gösterentbiçimi geçer (DS: Tr.). Ölçünlü dilde *kılavuz* biçiminde kullanılır. Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçadakullanılan ~ *(quliivuz)* Türkçeden alıl1Dllştır (I>oerf'er~N.III,. s. 490-93; Clauson EDT, S. 617;,18).

qulaç 'kulaç, açık olan iki kolun arasındaki mesafe' [90b/15]. Kaşgarlı, aslının *kol aç* olduğunu belirtir (Atalay DLT I, s.' 358). Türkiye Türkçesinde *kulaç* 'gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık' anlamında kullanılır. Az. *golac,* Tkm. *gulaç* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan ;)li *(qulaç)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN III, s.487-88; Clauson EDT, s. 618).

[illegible]la- 'kulaçlamak, kulaçla ölçmek' [295a/07]. Türkiye Türkçesind~kıılqçla- 'kaç kulaç olduğunu ölçmek' anlamında kullanılır. Ağızlarda *kulaçla-* 'vuraç~ /gibi yapmak' anlamına da gelir (DS: Sv., Kn). Az. *gulaçla-,* Tkm. *gıdaçla-* biçiıni~ğ¢igiç<::17:

[illegible] ~ qulu q - qulqaq 'kulak, işitme organı' [38b/13]. Kaşgarlı, asıribiçinıin *qulaq* olduğunu belirtir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kulak - kulax* olar~/&~Ç~~,(J:S). Çağdaş Türkçede *kulak* 'işitme organı'nın adı. Az. *gulag,* Tkm. *gulak,* TatLs.rkQ/g-t~.J.}ş~. *kolak,* KKlp. *kulak,* Krg. *kulak,* Nog. *kulak,* Kzk. *kulak,* Alt. Tel. Şor. Sag. *kulak,* Hak. *xulax,* Tuv, *kulak,* Tar. *kulak,* Yak. *kulgax,* Çuv. *xôlxa* biçimlerinde geçer (Çlaµs<>n EDT, s 621; Eren TDES, s. 264).

[illegible] 'tay, at yavrusu' [102a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kulun* 'tay' olara;c g~ç~r (TS). Ağızlarda *kulun - gulun* 'at ve eşek yavrusu' (DS: Sm., Isp., Ay.); '2-3 yaşıµda kısrak' (At\f); 'kurt yada köpek yavrusu' (Nğ.) anlamlarında kullanılır. Öçünlü dilde *kulun* 'at ve eşek yavrusu'na verilen ad. Az. *gulun,* Tkm, *gulın,* Krg. *kulun,* Özb, *kulun,* Nog, *kulın* KKlp. *kultn,* Tel. Şor. Sag. *kulun,* Bşk, *kolon,* Hak. *xulun,* Yak. *kulun* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 622; Eren TDES, s, 264-65). Farsçada kullanılan~ *(qulün)* Türkçeden alınmıştır (Doerrer TMEN Ill, s, 506).

[illegible]- ~ qulna- 'kulunlamak, kısrak yavrulamak' [24lb/12]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kulunla-* 'kısrak yavrulamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kulunla- - kulunna-* (ileri bezeşme) - *lamla-* 'hayvan doğurmak' biçimlerinde geçer (DS: Isp., To., Ky., Ml.). Ölçünlü dilde *kulunla-* 'kısrak ve eşek yavrulamak' anlamında kullanılır. *kulun* sözüne getirilen *+la-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kulun+la-:* bkz, *kulun.*

[illegible] (Çigil) 'kum, küçücük taş ve kaya parçacıkları' [28b/04]C Türkiye Türkçesinde *kum* ayın anlamda kullanılır, Az. *gum,* Tkm. *qum* 'toprak; kum', Balk. *qum, Krg.qum,* KKlp *qum,* Kzk. *qum,* Özb. *qum,* Alt. Tel. Şor. Sag. *qum,* Yak. *qumax* biçiı:nlerincle.g~çt;ır.(Çla.us()n EDT, s. 6gs; Eren IDES, s. 265). Farsçada kullanılan rl *(qum)* Türkçeden .alınmıştır (Doerfer TME:N ID, s. 508-9).

[illegible] 'kova; ibrik; güğüm, gülsuyu şişesi' [109a/l I]. Türkiye Türkçesinin yalnız ağızlarında *kumgan ~ kuman* 'ibrik' anlamında korunur (DS: Bo., Brs., To.). Büyük bir olasılıkla *kumgan* < Ar. *qumquma* sözünden gelmiştir.

[illegible] 'kunduz, su.köpeği *(Castorfiberi'* [115b/12]. Türkiye Türkçesinde *kunduz* 'ağaçları kemirerek beslenen, yuvalar ve su setleri kuran, su kıyılarında yaşayan, postu değerli hayvan'a verilen ad. Az. *gunduz,* Tkm. *gunduz,* Krg, *qunduz* 'su samuru', Kzk. *qunduz* 'su samuru', TatK. *qodız,* Bşk. *qondoz,* Alt. >Tel. Şor. Sag. *qumdus,* Çuv. *xantar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 635; Eren TDBS, s, 267). Farsçada kullanılan .:1.1.a *(qunduz)* Türkçeden alınmıştır (Doerrer TMEN Ill, s, 522-24).

[illegible] 'kuşak, kemer' [82a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kur kuşak* 'süslü özenle yapılmış kuşak' anlamında ikileme olarak geçer (TS): Çağdaş Türkçede kullanılan *uçkur*

sözcüğünün *iç kur* 'iç kuşak'tan çıktığı anlaşılıyor: *iç kur* > *uçkur. kuşak* (< *kurşag)* sözünün de kur'un bir türevi olduğu açıktır. bkz. *qurşay.*

(Oğz.) 'kuru' [248b/Ol]. Anadolu ağızlarında *kur* 'sert; kuru toprak' anlamında geçer (DS: Gaz.). Ölçünlü dilde **kur* kullanılmaz. bkz. *quruy.*

'kurmak, germek, toplamak; himaye etmek' [134a/08]. Türkiye Türkçesinde *kur-* 'parçalan birleştirmek; hazırlamak; meydana getirmek; bir araya getirmek, toplamak' anlamlarında kullanılır.

qa 'kurbağa' [248b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-ğ-* ile *kurbağa* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kurbağa* aynı anlamda kullanılır. Clauson'a göre *kur* 'dry' ile *baka.* 'frog'nın birleşmesinden oluşan bileşik bir sözcüktür: *kurbaka* 'toad' (EDT, s. 646). Az. *gurbağa,* Tkm. *gurbiiga* biçiminde geçer. Farsçada kullanılan .ıc.4.; (*qurbāğa*) Türkçeden alınmıştır (DoerferTMEN IH, s.437-38). bkz, *baqa*

q 'kurak, kuru, susuz' [237a/13]. Türkiye Türkçesinde -y-'si düşmüş biçimiyle *kurak* 'yağışsız, kuru, nemsiz' anlamında kullanılır. Az. *gurag,* Tkm. *gurak,* ~ğ. *kır~ak* biçimlerinde geçer. *qurşa-* (< *qurı-y+a-)* "kınumak' [286/a08J fiilineig~tiii.len *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *qurya-q* > *kurak* (Clauson EDT, 653-54; Danko:ffCTD Ill, s. 148).

~ **quru-** 'kurumak' [280b/06]. Türkiye Türkçesinde *kuru..* biçimi kullariılıf. *qurı-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşmeyi gösterir.

~ **quru**n- *iquru-* dön.) 'kendi kendine kurumak' [174a/09]. Türkiye Türkçesinde *kurun-* biçimi kullanılır. *qurın-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşmeyi gösterir.

~ **kurut-** *iquru-* et.) 'kurutmak' [209b/03]. Türkiye Türkçesinde *kurut-* biçimi kullanılır. *qurıt-* Uygureaya özgü düzleşmeyi gösterir:

(Oğz. **K**ıp) yaylık)· yay kahı' [l12a/06]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kurban* 'sadak, yay kabı' biçiminde geçer (TS} Çağdaş Türkçede **kurban* kullanılmaz. *kur* 'kuşak, kemer" sözüne getirilen *+rnan* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kur+man.* Deerfer, Türkçedeki *~b- ... -m-* ses denkliğini dikkate· alaFak eski Türkçede **kurban* biçiminifr dtr bulunabilece ğir,idile getiren Pritsak'm '(STV, 52) görüşüne karşı çıkarak, eski metinlerde geçen *kurban* t~iınıninF-arsçadan geri alıntı olclnğmm·belirtmiştir: *kurman*'da Farsçada *-m-* > *-b-* değişikliği ile kurb«nbi,imh1i alırveTiıı-kçeye ·geri döner .f.T.MEN III, s. 438-39).

'kuşanmak, kuşağt bağlamak' E285b/03J; XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kuşa-* 'kuşatmak, ıçewtrme**k'** v1:çınmnue geçer (TC\ 7. agl.1'1) Türkçede **kuşa-* (> *kuşa-n-* dön.) kullanılmaz. *ğırrşa",* h,.nn *gufja"·* ulÇıl;;~em1 geçer. **kurış* (< **kur+ış)* sözüne getirilen *+a-* ·,ek.ırle.ySıpıldığı ,d;üşooülebilir: ·,*.I~ın.w+m> *kurşa-* > *kuşa-* (Clauson, EDT, s. 665, Dankoff-,.CID.JR~ 1947)i

'kuşak k'' ıl ı,'7ı-ıı'n,ıAıJ, vtU'ı;v,. yu,;,ı-ı.r Anadolu Türkçesinde *kurşak ~ kuşak* 'kuşak, be ı.ı:.wşağı ' ;ıuıçıuwn'de geçer (TC\ 1971o1. ~g4µ.af:\;ıtaıuın,~qıile *kurşak* 'kadınların

arkadan bellerine bağladıkları işlemeli kuşak' (DS: Şavşat -Ar.)}./çyrşqğ/tahtakapılann arkalarına yatay çakılan tahta parçası' (Kerkük) biçiminde korunur.{~lç~~lü dilde *kuşak* 'bele sarılan uzun ve enli kumaş; sağlamlığını artırmak için, bir şeyin. 9~~~~ire geçirilen ağaçtan veya metalden bağ' biçiminde kullanılır. *Az. gurşag* 'kuşak.??'11~.{~şak, Alt. Tel. Sag. *kurçak* biçimlerinde geçer. *kurşa-* 'kuşanmak' (bkz. *qurşa~)* fjifüı~/getirilen *-y* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *qurşo-ş > qurşay > kuşak.* Türkçeden.kqıµş~)dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~.# *(qüşag)* Türkçeden alınmıştır (D9erJ;'e:ı-i'lJ}1J3N ID, s.549-50;,.Clauson EDT, s. 664; DankoffCTD III, s. 147).

- (*qurşa-* dön.) 'kuşanmak, kuşak kuşanmak' [196a/02]. Türkiye Türkçesind~ *k7!şan-* (< *kurşan-*) biçiminde geçer. bkz. *qurşa-*.

- (*qurşa-* et.) 'kuşatmak, kuşak kuşatmak' [216b/16]. Türkiye Türkçesinde *kuşat-* 'sarmak, çevirmek; ablukaya almak' biçiminde kullanılır. bkz. *qurşa-*

'solucan soyundan olan hayvanlar' [86b/15]. Türkiye Türkçesinde *kurt* 'yumuşakçalardan, uzun gövdeli, ilkel ayaklı küçük hayvan'a verilen ad. *Az.gurt,* Tkm. *gurt,* Nog. *qurt,* Kzk. *qurt,* KKlp. *qurt,* Krg. *qurt,* Alt. Tel. Şor, Sag. *qurt,* YUyg. *qurut* biçimlerinde geçer.

(Oğz.) 'yutıcı hayvanlardan ohm kurt *(Canis lupus)'* [86b/14]. Kaşgarh, sadece Oğuzların 'yırtıcı hayvan'a *kurt* dediklerini belirtir. Türkiye Türkçesinde *kurt* 'yırtıcı, etçil memeli hayvan'a verilen ad. Az. *ğurt,* Tkm. *gürt* biçimlerinde geçer.

- 'kurtulma~ doğurmak' [192a/12]. TürkiyeTür,k~esinde.kurtu[•. 't!hlik?li v7Y'a~öfübir durumu atlatmak; doğurmak' anlamlarını korur .. .Az. *gurtu~-,* Tlcııı. *~t~f:* pi~lınlerinde geçer. **kurt-* kökünün bir türevi olduğu tahmin edilebilir (Clauson EDT, s: 650).

- (*qur-* et.) 'kurdurmak, toplatmak' [181b/01]. Türkiye Türkçesinde *kurdur-* 'kurdurmak, toplatmak, hazırlatmak' anlamında kullanılır. *qurtur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-rt-)* gösterir.

'kuru; ı.ısılsız~ boş' [54b/05]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sonses -y'si düşmüş biçimiyle *kı,ro - kuru yer* 'kara, toprak, yer; boş faydasız, değersiz' anlamlarında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde 'kuru toprak' anlamına da rastlanır (DS: Ad.). Çağdaş Türkçede *kuru* 'suyu, nemi olmayan; yağış almayan veya üzerinde bitki olamayan yer; ürünsüz, etkisiz ve sonucu olmayan" anlamlarında kullanılır. *Az. guru,* Tkm. *guru* biçiminde geçer.

'kurşun' [l28b/Ol]. Kaşgarlı, Oğuzların *qurşun (: qu {r}şıın)* biçimini kullandıklarını belirtir. Özgün metinde *quş1m* [128b/02] biçiminde yazılmış olan sözcük, sonradan sayfa kenarında bir çıkma ile *qurşun* olarak düzeltilmiştir .. Biz;çe. de özgün biçim, Clauson'un belirttiği ve Eren'in onayladığı gibi, *qurşun* olmalıdır. Eren, aynca sözcüğü, içinde *-j-* sesinin bulunması nedeniyle yabancı kökenli saymıştır. Türkiye Türkçesinde *kurşun* biçiminde kullanılır. XVII. yüzyılda, Evliya Çelebi'de *kurşum* biçimi geçer (TS). *quruyjın*

Kaşgarlı'nın esas aldığı Çigil-Uygurların kullandığı biçimdir. Çağdaş Türk dillerinde iki farklı biçime rastlanır. *Az. gurguşun,* Tkm. *gurşun,* TatK. *kurgaşın,* Krg. *korgoşun ~ korgoş'tın,* KKlp. *korgasm,* Nog. *korgastn,* Şor. Sag. *korgarın.,* Özb. *korgåşim,* Tel. *korgojin,* Tuv. *korgulçun* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 656; Eren TDES, s. 268-69). Farsçada kullanılan ~.;i *(qarqasiin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 452-54).

quruylan- (*quruyla-* dön.) 'kurulanmak, kuru bulmak' [20la/01]. Türkiye Türkçesiij.dç *-γ-*'si düşmüş biçimiyle *kurulan-* 'kendi kendini kurulamak' anlamında geçer.

qursaq 'kursak, mide' [126a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kursak* 'mide' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kursağı kayna-* 'midesi ekşimek' (OS: Brs); *kursak* 'yürek, kalp; rahim' anlamlarında kullanılır (DS: Ama., Gaz., Kn.). Ölçünlü dilde *kursak* 'kuşların yemek borusu üzerinde bulunan, yiyeceklerin toplandığı torba biçiminde şişkin organ; hlk. mide' anlamlarında kullanılır. *Az. gursak,* Tkm. *gursak* 'göğüs, sine' biçimlerinde geçer. *quruşsı-* 0 *"quruşsa-* < *quru-y+sa)* [295b/14] sözüne getirilen *-q* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **quruy+sa-q* > *kursak* (Clauson EDT, s. 657; Dankoff CTD III, s. 148).

qurul- (*qur-* ed.) 'kurulmak; büzülmek" [168a/09]. Türkiye Türkçesinde *kurul-* 'meydana getirilmek, oturmak, hazırlanmak' anlamlarında kullanılır.

qurum 'kurum, duvara, ocağa sıvanmış, toplanmış olan siyah madde' [102a/13]. Türkiye Türkçesinde *kurum* 'ocak bacalarında biriken siyah madde' biçiminde geçer. Az. *gurum-,* Tkm. *gurum*, KKlp. *kurım,* Nog. *kurım,* Blk, *kurum,* Krg. *kurum,* Kzk. *kurım,* Sag. *karun,* Hak. *xurun,* TatK. *karım,* Bşk. *korom,* YUyg. *kurum,* Çuv. *xôrôm:* biçimJéf.J.fl.4~ geçer. *kur-* 'birikmek, toplanmak' sözüne getirilen *-(u)n (~ *-*{u)m) ekiyle türetildiği düşünülebilir: *kur- (u)n* > *kurun - kurum* (Clauson EDT, s, 661).

qurut 'keş, çökelek; yağı alınmış çökelekten yapılan lor peyniri; kurut, kuru yoğurt' [90a/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kurut* 'kaynatılıp suyu alınan ayran kurusu, yoğurt kurusu, keş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kurut* 'kurutulmuş süzme yoğurt' (DS: Bo., Tr., Rz., Sm.); 'meyve kurusu' (Düzce -Bolu); = *gurut* 'suyu süzülmüş ayranla çökelek kanşımının kurutulmuş şekli' (Kr., Ese., El.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *kurut* hlk:. notuyla yer alır. Az. *gurud;* I<rg, *qurut,* YUyg. *qurt,* Alt. Tel. *gurut* biçimlerinde geçer. *quru-* köküne getirilen *-t* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *quru-t* > *kurut* (Clauson EDT, s. 649; Dankoff CID III, s. 148). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ii *(qurii.t)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 458-59; Clauson EDT, s. 64~)

qus- 'kusmak, ağız yoluyla boşaltmak; -boya- solmak' [135a/06]. Türkiye Türkçesinde *kus-* aynı anlamda kullanılır.

- (*qus-* et.) "kusturmak' [181b/05]. Türkiye Türkçesinde *kustur-* aynı anlamda kullanılır..

'kuş' [46b/05]. Türkiye Türkçesinde *kuş* aynı biçimde kullanılır. Az. *ğuş,* Tkm. *guç,* Krg. *kuş* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 670). Farsçada kullanılan ~ *(qüş)* Türk:ç~den alınmıştır (Doerrer TMEN ID, s.547-548).

- 'kuş avlamak" [288a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kuşla-* "kuş avlamak, kuş yakalamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"kuşla-* kullanılmaz.

(Oğz.) 'kuşluk vakti' [119b/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kuşhık"lq.ıştıl<:* vakti' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kuşluk* aynı anlamda kullanılır. Tknı. *guşluk,* Nog, *kusluk* biçimlerinde geçer. *quş* köküne getirilen *+luq* ekiyle yaı,~gığı düşünülebilir: *quş+luq* > *kuşluk* (Clauson EDT, s. 672-673; Dankoff'C'Ff) Ill, s. 149).

(Oğz.) 'kurşun' [128b/02]. bkz, *quruşjtn.*

'kut, uğur, devlet, baht, talih, mutluluk' [30a/03]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kut* 'uğur, saadet, baht' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *kutla- (kut+la-)* "tebrik etmek' ve *kutlu i« kut+lufuğurlu,* mübarek' gibi türevleri kullanılır.

'uğrlu, bahtlı, mutlu' [27b/03]. Türkiye Türkçesinde söz sonundaki -y'si düşmüş biçimiyle *kutlu* 'uğurlu, müberek' anlamında kullanılır. *qut.* sözüne getirilen *+/uy* ekiyle yapıldığı bellidir: *qut+luy* > *kutlu.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer.

'dere; kuytu yer, dip' [236b/09]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *koyak* 'vadi, dere' anlamına gelen *koyak* sözünün *kuy'un* bir türevi olduğu düşünülebilir. *koy* sözünden *+ak* küçültme ekiyle kurulduğu anlaşılıyor: *kuy+ak* > *koyak.* Çağdaş Türkçede geçen *kuytu* 'ıssız, göze çarpmayan yer' sözünü de *kuy'un* bir türevi saymak doğru olur. Ağızlarda *kuy* 'suyun akarak ağaçlar altında yaptığı oyuklar' (DS: Kü.) yarımda, *kuyak* 'engebeli, çukur yer' (OS: İç.); *kuylaç* 'derelerin derin yerleri, körfez' (Zn.); *kuytak - kuytuk - kuytuluk* 'çukur yer, kuytu yer' (Bo., Sm., Gm.) gibi türevlerine de rastlanır. Türkçede kullanılan *koy* 'küçük körfez' sözünün de üzerinde düşünmek gerekir.

a 'bir çeşit yağlı ekmek; hamur, kadayıf hamuru gibi ince ince kesilir, tencerede kaynamakta olan yağa atılır, karıştırılır, üzerine şeker dökülerek yenir' [26la/05]. Anadolu ağızlarında *kuyma* 'ıspanak ve bulgura un katılarak pişirilen bir çeşit yemek' (DS: Doğaköy=İz.); *kuymak* 'yumurta, ufrvepeynirle yapılan bir çeşit omlet' (To., Ar., Ezm., Ky.); 'sulu un yemeği, un çorbası' (Tr., Sm., Gm.); 'uf~aıımış yufka. ekmekten yağda pişirilerek yapılan bir çeşit yemek' (Avanos7··Nşr)aıl1~~~9~~9rt1~pf. Öl.çiinlü dilde *"kuymak* kullanılmaz. Krg. *kuymak* 'kayganaWv(¥'tı~ajli~c~Ş~<<SC Stll),<~yg. *kuyma*k 'gözleme, bir tür yemek' (Necipoviç YUS, s.•.2Sl)/\aıllft1111.arıtıda geçer. Eski Kıpçakçada da *kuymak* biçiminde kullanılır. *quy-* < *,,,, *9'~~;~xf~P~fc;,ıg~~ek,* b<>ş,ıtmatçY fiilinden *-ma (- *maq)* ekiyle türetildiği anlaşılıyor (Cl3;µş9tı\f.Q'l\.ş. §77; Dankoff CTD III, s. 145).

kuyu 'kuyu' [284b/06]. bkz. *qm5uy.*

kuz 'güneş görmeyen yer, gölge yer' [22a/10]. XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *kuz* 'güneş görmeyen serin yer' anlamında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde ötümlü *g~* ile *guz* 'gölgelik, güneş almayan yer' (DS: Af, Mn., Sv) biçiminde geçerken bir bölümünde ise *kuz* 'dağın güneş almayan, kuzeye bakan yüzü' (Çarşıbaşı.Tonya -Tr., Rz.) biçiminde kullanılır. Ölçünlü dilde 'güneş görmeyen yer' anlamında geçen *kuz (esk.)* y~ı:ığ~ sözcüğün bir türevi sayılan ve XVIII. yüzyıl metinlerinde 'güneş gönney;ıı y~r' (ağızlarda *kuzay)* olarak geçen *kuzey* sözcüğü de dil devrimiyle birlikte 'şimal' karşı]Jğı olarak kullanılmaktadır *(neologismeı.* Öbür Oğuz grubu dillerinde de türevlerine rastlanır: *Az. guzey,* Tkm. *guzay* (Clauson EDT, s. 680; Eren TOES, s. 272).

kuzgun 'kuzgun, bir tür kuş *(Corvus corone)'* [I l la/05]. Türkiye Türkçesinde *kuzgun* 'birçok karga türü'ne, özellikle 'kara karga'ya verilen ad. Az. *guzgun,* Krg. *quzgun,* Kzk, *qŏzyon,* Alt. Tel. Şor. Küer, Sag. *qusqun,* YUyg. *quzgun* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan ı:ıfaj.i *(quzqün)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 468; Clauson EDT, s. 682).

kuzu 'kuzu, koyun yavrusu' [56b/12]. Türkiye Türkçesinde *kuzu* 'koyun yavrusu' biçiminde kullanılır. *Az. ğuzu,* Tkm. *guu,* Nog. *kozı,* Kzk. *kozı,* Alt. Tel. *kozı,* Tar. *koza,* KKlp. *kozı,* Krg. *kozu* biçimlerinde geçer. *kuzı* biçimi Uygurcaya özgü düzleşmeyi gösterir (Clauson, EDT, s. q81; Eren TOES, s. 272).

güç 'güç, kuvvet, zor; zulüm' [63a/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *giiç* 'zulüm, haksızlık, zor, cebir, eziyet, sitem; şiddet, kuvvet' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede Oğuz grubuna özgü sedalı *g-* ile *güç* 'kuvvet, zor, çetin' biçiminde kullanılır. *Az. kuç,* Tkm, *güyç,* Krg. *knç,* YUyg. *kuç,* Yak *küs* biçimlerinde geçer. Farsça.da kullanılan *r;_$. (kiiç)* Türkçeden ahmmştır (Doerfer TMEN III, s. 625-28; Clauson EllT, s, 69J).

güce- 'zulmetmek, kötülük etmek' [279b/04]. XXIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ~[[f 'zorlamak, mecbur etmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda sedalı ünsüzlerle *güçg·* 'üzülmek' anlamında kullanılır (DS: Sm.). Ölçünlü dilde **güce-* geçmez.

güçel- (*küçe$* ed.) 'zülmedilmek; malı zorla elinden alınmak' [168b/05]. XVIII. yüzyıl ~,~~1µ Türkçesinde ötümlü ünsüzlerle *giasel-* 'güçleşmek, zorlaşmak' anlamlarında gt}çer(~Ş). Çağdaş Türkçede **güce/-* kullanılmaz-

gücen- (*küçe-* dön.) 'güçü. kuvveti kalmamak; zülm edilmek; ağırlaşmak, fazla yiil{le.lllllş olmak' [173a/07]. Türkiye Türkçesinde *gücen-* "darılmak, incinmek, küsmek, iizjılt11ek' anlamlarında kullanılır.

güçlen- 'güçlenmek, kuvvetlenmek' (196b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindegiiç[~n.,fgüç sahibi olmak, kuvvetlenmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede Oğu.z grubuna

özgu ötümlü *g-* ile *güçlen-* aynı anlamda kullanılır. *küç* sözüne g~tiril~n *+len-* ekiyle yapılmıştır: *kaç+len- > güçlen-.*

güdüg ~ k.üçfüg 'güçlü, kuvvetli' [127b/08]. Türkiye Türkçesinde Oğuz grubunaö:zgüötümlü *g-* ile ve söz sonu -g'si düşmüş olarak *güçlü* 'kuvvetli' biçiminde kullanılır.güÇ'l<9küne get:irilen *+lüg* ekiyle türetilmiştir: *kuç+lüg> güçlü.*

güt- (Oğz.)- küt ·' 'gütmek, önüne katıp götürmek; gözlemek; beklemek' [199b/13]. Divan'da *küð-* Oğuzca biçim olarak verilir.~ ısJı Jl *(ol koy kil&i)* 'o, koyun güttü' (Atalay DLT III, ş. 441) tümcesinde geçen *kü&-* yanında V'-"J:5.. dı...~~ *ıkizlep nelük kutersenş.* 'nice gizler beklersin' (Atalay DLT II, s. 264) tümcesinde *güt-* biçimi de geçer. *küt-* biçiminin Çigil-Uygurca bir kullanım olduğu açıktır; ancak Oğuzca olduğu belirtilen *güö-* biçimi tartışmaya açıktır. Çünkü o dönemde Kaşgarlı'nın tanıklığına göre *-d- - -:Y-* ses denkliği tamamlanmış durumdaydı. Bu biçimin Oğuz grubunda kullanılan ödünçleme sözcüklerden biri olduğu düşünülebilir. XIII-XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-J- - -:Y-* ses denkliğine uygun olarak *!'ily- (- kiiô-)* 'beklemek, bakmak, gözetlemek'; *güt-* 'takip etmek, riayet etmek, kollamak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *kuy-* 'gözlemek, beklemek' anlamlarında korunur (DS: Sm., Kn.). Ölçünlüdilde *güt-* 'sürüyü önüne katıp götürmek, koyun beklemek, otlatmak' anlamlarında kullanılırken *küy-* kullanımdan kalkmıştır. Az. *küd-,* KKlp. *küt-,* Kzk. *küt-,* Kaz. *kôt-,* Özb. *kut-,* Alt. Tel. *kia-,* YUyg. *küt-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 701).

güdegü 'güveyi, damat' [225a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *güyeğü* 'güveyi, damat' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *g-* ile *güve ~ güvegi > göveği* 'damat' biçimlerinde görülür (DS: Yz., Ks, Or.). Ölçünlü dilde *güvey'i* biçiminde geçer. Az. *kuyev,* Tkm. *giyev,* TatK. *kiyaw,* Nog. *kiyev,* K.Klp. *kiyeü,* Kzk. *kiyeü;* Krg. *küyö - kuyôv,* Özb. *kuyov,* Alt. Tel. *küyü,* Şor. *kiize,* Hak. *kizô,* Tuv. *küdē,* Yak. *kiitüöt,* Çuv. *kerü* biçimlerinde kullanılır (Eren TOES, s. 168). *"küde-* köküne getirilen *-gü* ekiyle yapıldığı düşünülebilir: **küde-gt; > kudeğü - küyeği > güveği > güvey*i *Divan'da* 'düğün yemeği, düğün' anlamında geçen *küden t« *küde-n)* [102a/17] sözcüğünün de bununla ilgili olduğu düşünülebilir (Clauson EDT, s. 703). Oğuz grubunda *-d- = -y-* ses denkliği kuralına göre **güyeği* biçiminde olmalıydı. Sonradan *-y- > -v-* ; *-g- > -y-* değişikliğiyle> *güveyi* biçimini almıştır.

kül 'kül, yanan şeylerden kalan madde' [8.SB(B2J. Türkiye Türkçesinde. *kül* ayru.,n.ı~mda kullanılır. *Az. kül,* Tkm. *kül,* Krg, *kül,* Nog, *küf)* I<Klp. *kiil,* Alt. Tel. Şer. Sag. Kaça *kül,* Yak. *kül,* Çuv. *kel* biçimlerinde geçer.

gül- 'gülmek' [139a/09]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gül-* biçiminde kullanılır. Az. *kül-,* Tkm. *gül-,* Krg. *kul-,* YUyg. *kül-,* Yak. *kül-* biçimlerinde geçer.

güldür- (*kül-* et.) 'güldürmek' [182b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *güldür-* aynı anlamda kullanılır. *kültür-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu (*-lt-*) gösterir.

ümsin- 'gülümsemek, güler görünmek' [198b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkç.esiıide. *gülümsün-* 'gülümsemek, tebessüm etmek' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *gm* ile *gülümse-* biçimi kıullanıhr,

ünç 'gülünç, tuhaf' [304b/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *gülünç* biçiminde geçer. *külün-* fiilinden *-ç* ekiyle türetilmiştir: *külün-ç* > *gülünç.*

üş- (*kül-* işt.) 'gülüşmek, birlikte gülmek' [162b/03]. Türkiye Türkçe$in4e Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *gülüş-* biçiminde geçer.

ümüş 'gümüş; akça; kadın adı' [46b/13]. Türkiye Türkçesindeöti.i:fulμ>g../ileğu,nüş·biçitninde kullanılır, Az. *gümüş,* Tkm. *kumuş,* Nog. *kümüs,* Blk, *kümüş, Krg.Fkümüş,* KK.lp. *kumis,* TatK. *kômeş,* Bşk. *kömöş,* Kzk. *kümis,* Tel. *kiimüş*~Tar. *kümüş,* Çuv. *keme/* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 723-24; Eren TOES, s. 166). **kü-* 'parlamak, beyazlamak' köküne getirilen *-müş* ekiyle türetildiği düşünülebilir.

ün 'gün, güneş, gündüz' [24a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gün* 'güneş, gündüz; vakit, mutlu gün, beklenilen kutlu gün' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *gün* 'güneş; güneş ışığı; 24 saatlik zaman dilimi; içinde bulunulan zaman; iyi yaşanmış zaman; zaman, sıra; hanımların özel olarak yaptıkları toplantı; bayram niteliğinde özel gün' anlamlarında kullanılır. Az. *gün,* Tkm. *gün,* K.rg. *kün,* Yak. *kun* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan *iJfi* (kün) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.655; Clauson EDT, s. 725).

ündü (Oğz.) 'aşağılık, kötü' [106a/09]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda **gündü,._, *göndü* biçiminde bir sözcük yoktur.

ündüz 'gündüz, gün ışığı' [115b/13]. Türkiye Türkçesinde Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *gündüz* 'günün güneşin doğuşundan batışına kadar olan bölümü, aydınlık' anlamında kullanılır. Az. *gündüz,* Tkm. *gündüz,* Krg. *kündüz,* Kzk. *kunduz,* Nog. *kündiz,* KKlp. *kündiz,* YUyg. *kiindiiz,* Yak. *künus,* Çuv. *kantar* biçimlerinde geçer. *kün* ve *+düz* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *kun+du:* > *gündüz* (Clauson EDT, s. 729; Dankoff CTD III, s. [illegible], Eren TDES, s. 167).

[illegible] [43a/03]. Türkiye Türkçesinde *küp* 'geniş karınlı, dibi dar kap' anlamında kullanılır. [illegible] olarak geçer.

[illegible] kadınların kulaklanna taktıkları halka' [226a/05]. Türkiye Türkçesinde *küpe* aynı [illegible] kullanılır.

[illegible] sarılmaz, pek yürekli' [82a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *gür* 'yoğun, sık, [illegible]' anlamlarıılda geçer (TS). Ağızlarda *gür* 'çalılık, ormanlık' (DS: Af, Isp., [illegible] kesilmiş ağacın sürgünü' (Ayaş -An.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *gür* 'bol [illegible] olarak çıkan yeya fışkıran su, saç; bol, verimli' anlamlarında kullanılır. Az. *kür* [illegible] (su); yaygaracı, yüksek sesle ağlayan çocuk', Tkm. *gür* 'yoğun, sık; sohbet, [illegible]', Krg. *kür* 'gür, tam kuvvetle', Kzk. *kör,* Tel. *kür,* Tuv. *xür,* Çuv. *ker(e)*

biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan .:,li. ..;fi *(kür !1.an)* Türkçeden (< Moğ. *!1.an)* alınmıştır (Doerfer TMEN ill, s. 633-37; Clauson EDT, s. 735).

üreş- (**kürre~*işt.) 'güreşmek' [159b/06]. Türkiye Türkçesinde Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *güreş-* 'güç kullanarak iki kişinin birbirinin sırtım yere getirmeye çalışması' anlamında kullanılır. Tkm. *göreş-,* KK.lp. *giaes-,* Krg. *kurôş-* biçimlerinde geçer. *kuri- ~ "küre-* fiilinin işteş çatı eki *-ş-* ile genişlemiş biçimi olduğu anlaşılıyor. *kiai-* Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

ürgek 'kürek, küreme aracı' [206a/OI]. Türkiye Türkçesinde *kürek* 'toprak vb. şeyleri atmaya yarayan uzun saplı araç; küçük tekneleri yürütmeye yarayan bir ucu yassı, uzun ağaç' anlamlarında kullanılır. Az. *kürek,* Tkm. *kürek,* Krg. *kurôk;* YUyg. *kürek,* Yak. *kürcex* biçimlerinde geçer. *kuri- (- *kürü-)* fiiline getirilen *-gek* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *küri-gek > kürigek > kurgek > kürek.* Oğuz grubunda ekin başındaki *-g-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 742; Dankoff CTD fil, s. 115).

üri- 'eşinmek, yeri eşmek; -hayvan- haşarılık etmek' [280b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesmde *frjirii-.* 'kürek gibi bir şeyle atmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *kürü-* 'kar, çamur toprak vb. şeyleri atmak' biçiminde. korunur (DS: Isp., Dz., *A:y.,* Kn.), Ölçünlü dilde *kürfl.·* 'küremek, kürekle atmak' anlamında kullanılır. Az. *lmrü-,* Krg, *kiira"* , Kzk. *Jfura-r* Ö;~*kırr:tk-'"* TeL Sa,g.. *kiirö:..* YUyg, *klJri-* hiçimJrJ'.inde. geçer. *kürf,.* biçimi Uygurca.y:a .qzgii düı;leşnıe.öz~UiğinLgösterir.

ürin 'kürün, içerisinde kavun, karpuz, hıyar gibi ş~yler taşman küfe, [102.b/OI]. Anadolu ağızlarında *kür:iirı* ',hayvan yemliği, ,tekne, su kabı' anlamlarında .geçer (DS: .Sv., Kr., Gr.). Ölçünlü dilde **kür.Jin* geçme.z.

ürk 'kürk, hayvan po.ştım(iaıı yapıl~ ~ysf [8.9bi05l Ti.iddye Türkçesinde *kiirk* aynı a.nlamda kullanılır. Az. *.kürk,* .Şcr, Sag. *kiinık, Çuv.1ı:erek* biçimlerinde .ıwçı'!r (Clauson EP.'l', Jt 741; Eren TDES,. s, 275), TütkçeıJ~n komşu dillere de geçmiştir. Farsçad;;ı: k;ıı,llamlap dfi. *(kürk)* Türkçe bir örlµnçtemedir .(Doerfer TI\ı'IENHI~ s. 591 -92).

ürlen- 'gürlemek; gök gürültütsü' [l96b/09l,.. Türkiye . Türk.ç.esindt:1 <ıtüp:ıli(g·.. jlt} *gi.lrle-* biçiminde geçer. Yansıma bir·sözc.Q~<lldµ,ğu,an.laşılıyor.

ürt 'kayın ağacı,, hundıw yay?kanıçı,, d~ğn~k gi~i şeyler yapılır' [Ş6bf17~-~~~Iııi~zlapnda *kürt* 'dağlık \{ekayahk yerlerde yetişen,.siyah.ü~µm.gibi oın~lW~~~~J,n:~~lamkerestelik bir çeşit sğaç'ın, adı olarak korunur (DS: Karaçay, HQı:ıa,z ;---:t?~Jt>Ç)lçunlü dilde **kürt* geçmez.

üs- (Oğz) 'küsm-'.., darılmak' [H5all4l Türkiye Tüı:k:ç.e.aj,nc;~>~it'ifia:w.n., anlamda. kırllanılır, Az. *küs-.*

üse- 'arzu etmek, istemek? [2.~la/04J.. XV.. yOzyıl Anad.qlgJ;~~~~sinde. =.'gıpte etmek, imrenmek' anlammda geçer (TS). Ağızlarda *.küse~* 'b¢ğ~prr,ıek, imrenmek' .anlamında

korunur (DS: Kn., Kr.), Ölçünlü dilde **küse-* kullanılmaz. Az. *küse(n)* .., KKlp, *kıse-,* Nog *küse-* Krg. *kiisö-,* Özb. *kusa-* biçimlerinde geçer.

güç 'at başlığı, yular' [7.S~b/16].. J'üı::ldye Türkçesinde ötümlü g-ile *güı?e.ç* ~killi.topraktan yapılrn,ış fü:ul,4~ yem~k pişip,neye yaı:ayarı kap' anlcımırıqa ~ll~nıhı:. AğızJt:1~da, *gvveç* biçimuse 'de rastlanır, *_l\z, güveç'* biçiininde geçer.

güğük (Oğz.) 'saman' [9S.a111].. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde .dfi. *(keyik)* 'saman' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *kevik.* 'kalburda kalan iri şaman ve başak taneleri' (OS: Kn., İç., Ant.); *gevik* 'ekinin sap ve.kabuğu, boş. başak' (Af', Isp.) biçimlerinde korunur (DS: Kn., İç., Ant.). Ölçünlü dilde **kevikkullamlmaz.*

güven- 'güvenmek, öğünmek' [l73b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *güven-* 'bel bağlamak„, itimat etmtl(biçiıı:ıi!'.\ğe geçer (TS). Çağdaş J'üt;~,ç~µ.~ Oğuz grubuna özgü ötümlü *g-* ile *güven-* biçiminde kullanılır, Az. *gaven-,* KK1p. *kuwan-,* Kaz. *kuwan-,* Nog. *küven-*, Özb. *kuvon-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 690).

güve 'güve, bir tür küçük böcek *(Tinea pelltonellaş'* [260a/14]. XV-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *güye - güğe* 'güve' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *güye* biçimi korunur (DS: Mersin -İç). Ölçünlü dilde Oğuz grubuna özgü ötümlü g~ ile *güve* 'deri ve yünlü kumaşları kemiren küçük bir böcek' olarak kullanılır. Az. *güve,* Tkm. *küye,* TatK. *köyö,* Krg. *kübö,* KKlp. *küye,* Kzk. *küyö,* Özb. *kuya,* Alt. *kuya,* Hak.*kü,* Çuv. *keve* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, 754; Eren TOES, s. 167). *güve* biçiminde *-y- (-ğ-)* > *-v-* değişimi görülür. Farsçada kullanılan ~ *(kiiya)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ill, s. 660).

güz 'güz, güz mevsimi, sonbahar' [82b/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *g-* ile *güz* 'sonbahar' anlamında kullanılır. Az. *güz,* Tkm, *güyz,* Krg, *kuz,* Kzk. *küz,* Nog, *kuz,* Hak. *küs,* Alt. Şor. Sag. *küs,* YUyg. *küz,* Çuv, *ker* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 757; Eren TDES, s. 169).

L

laçın 'şahin *(Falco peregrinusy;* yiğit adam' [103b/14J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesi.q~~ *laçın* 'şahin (kuşu)' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *laçın* 'kartal' (DS: Kr.); 'atmı:ıç~' (Selim -Kr.); 'doğan' (Merzifon -Ama.); 'çıkılması zor kayalık' (Şiran ~;~ anlamlannda korunur. Ölçünlü dilde *laçın* 'bir tür şahin' olarak kullanılır. *Az. laçl!J;* Tkm. *liiçm,* Blk, *tlyaçin* 'doğan', Nog. *laşın,* Bşk. *tlasın,* Kzk, *laşın* 'ala doğan cinsinden bir avcı kuş', KKlp. *Iaştn* 'doğan', Krg. *ılôçın,* Özb. *laçın,* Sag. Şor. *laçın,* Hak. *ılaçtn,* Çuv. *façam* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 277). Clauson, Toharca bir alıntı olabil~ceğini belirtmiştir (EDT, s. 763). *ala* sözüne getirilen *+çtn* ekiyle türetildiği konusında görüşler de vardır: *ala+çın > alaçın > laçın, a-* düşmüştür. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanıbın. *v.s,'lt (ltiçln)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 11-12).

M

[illegible]- 'kuşanmak; banmak' [140a/12]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile ban-'k.atL~~~s,ı~v~a tuz, biber gibi toz dudrumınıdaki maddelerin içine batırıp çıkarmak' anlamındakull~lır.

[illegible]çuq 'heybe, torba gibi at eyerine takılan şey' [120a/l3]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *mancuk* 'sancağın, alemi, başlığı' anlamında geçer. Çağdaş Türkçede **mancuk* kullanılmaz.

[illegible]dar (Oğz.) 'ağaçlara sanlan bir bitki, sarmaşık' [115b/05]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında **mandar* kullanılmaz. Farsça *band* 'cord, tie, fastening' sözünden gelir (Clauson EDT,, s, 767).

[illegible]az 'karanlık gece' [104a/ll]. Türkiye Türkçesinde *maraz* 'hastalık, illet' anlamında kullanılır. Soğdcadan alınmıştır (Clauson EDT, s. 772).

[illegible]- 'buyurulan bir işi yapmaktan çekinmek; tembellikten yere yapışıp kalmak' [264b/02]. Anadolu ağızlarında *mayış-* 'sıcaktan, mide dolgunluğundan ya da zevkten gevşemek, baygın duruma gelmek' anlamında korunur (DS: Af, Tr., To.).

[illegible] 'ben' [28b/05]. bkz. *ben*.

[illegible] 'yüzdeki ben' [137a/06]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile *ben* 'insan vücudundaki kahvarengi benekler' anlamında geçer.

[illegible] 'beniz, yüz' [21b/03]. Türkiye Türkçesinde *b~* ile *beniz* 'yüz, çehre' anlamında geçer.

[illegible]- 'benzemek' [31Oa/06]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile *benze-* biçiminde kullanılır. *me1Jiz (-beniz)* sözüne getirilen *+e-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *meyiz+e- > menze'-..., benze«*

[illegible]- 'benzetmek' [22lb/03]. Türkiye Türkçesinde h-He *benzet-biçiminde* kullanılır.

[illegible] (Oğz.) 'pınar, su gözü' [284a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde' *bn:ıar - bu1Jar* 'pınar, çeşme' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *bunar - buf}ar - hil)ar - buğar - bıvar* 'çeşme, pınar' biçimlerinde korunur (DS: Isp., Dz., Ng., Zn.). Ölçünlü dilde *pınar* olarak kullanılır.

[illegible] 'sayıda bir, [64b/02]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile *bin* biçimindeğeçer.

boñçuq 'boncuk? [120a/l I]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile *boncuk* 'cam, taş, sedef, tahta, plastik gibi maddelerden yapılan, ortası delik, çoğu yuvarlak ve renkli süs tanesi' anlamında kullanılır. Az. *muncuk,* Tkm. *moncuk,* Krg. *monçok,* Kzk. *monşak,* K.Klp. *monşak,* Kum. *minçak,* Nog. *moyşak,* YUyg. *monçak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 349).

boñçuqlan- 'boncuklanmak, bocuk sahibi olmak, bocuk takmak' [202b/13]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile *boncuklan-* 'boncuk takmak, süslenmek' anlamlarında kullanılır. bkz. *moñçuk.*

buŋ 'sıkıntı, ızdırap, sıkıntı' [229b/10]. Eski Türkçede *bul]* 'dert, sıkıntı, yokluk, ihtiyaç' biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 131). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *buy* 'sıkıntı, felaket, keder' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *bun* 'sıkıntı' anlamında korunur (DS: Yz.). Ölçünlü dilde *buna-* (< *bun+a-), bunal-* (< *bun+a-1-), bunak* (< *bun+a-kı* gibi türevleri kullandır.

bunda 'bunda, burada' [25b/Ol]. Türkiye Türkçesinde *b-* ile *bunda* biçiminde kullanılır.

boŋuz 'boynuz' [273a/06]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *boynuz* olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *boynuz* 'bazı hayvanların başının iki yanında bulunan tımakımsı maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı koruma organı'nın adı. *Az. buynuz,* Tkm. *buynuz,* Blk. *müyüz,* Nog, *müyi,z,* Tar. *mülJgüs,* Kzk. *müyüz,* Krg. *müyüz,* Özb. *muguz,* Alt Tel. Sag. Şor. *müs,* YUyg. *mü1)güz,* Yak. *muos,* Çuv. *môyraka* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 352; Eren TOES, s. 59). *boynuz* ve *mü1Jüz* biçiminin **bü1Jüz'den* geliştiği düşünülebilir. Türkçede ikili organ adlarında görülen *-z* ekinin işlevinden hareketle **böŋü-rl*büyü-r-* gibi bir kökten türedikleri öne sürülebilir. *"di-r-* 'kırmak, bükmek' > *di-z; dirsek* de aynı yolla yapılmıştır. *omu-r* > *omu-z; so-r-* > *gô-z* sözcüklerinde vîüü-ğu. gibi.

N

ne, nasıl' [24b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ne* 'hangi, nasıl; ne şekilde; ne olur, ne var; ne kadar, ne çok; kim' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ne* 'hangi şey; şaşma bildiren soru' anlamlarında kullanılır.

ne kadar, nice. kaç' [22a/15]. XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *niçe - nice* 'nasıl; çok, bir çok; çok kere; ne; ne zaman; hangi' anlamlarında g~ç;er (TS). Çağdaş Türkçede *nice* 'kaç, ne kadar; oldukça çok; nasıl; uzun süreden beri" anlamlarında kullanılır. Az. *nice* .

nice, nasıl' [143b/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde souses ~g'si düşmüş biçimiyle *nite* 'nasıl' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede türevi olan *nitekim* kullanılır.

O

(Oğz.) 'oba, oymak' [28a/l 7]. XIV. yüzyıl-Anadolu Türkçesinde *oba* 'oymak, boy, kabile, göçere evli kabile, beş on çadırdan oluşan göçebe oymağı' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *oba* 'yabancı (DS: Af. Es.); 'ova' (Tr., Rz., Kerkük); 'yazın hayvanlarla çıkılan yayla, yaylak' (Çarşıbaşı; Akçaabat, Vakfıkebir -Tr.); 'beş, on evli köy' (Ay., Mrı.); 'yazın koyunların yatması için ovalarda yapılan çevresi çitle çevrilmiş yer, ağıl' (Af', Ant.); 'konuk olarak bir yere gitme, gezme' (Elmalı -Ant, Mğ.) 'tepe' (Isp.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *oba* 'göçebelerin konak yeri; göçebe halk veya aile'ye verilen ad. *Az. oba* 'küçük köy', Tkm, *oba* 'köy' anlamında geçer. Sözcüğün asıl anlamırun 'oymak, kabile, boy' olduğu, öbür anlamların sonradan geliştiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s, *5-6;* Eren TDES, s, 303).

'basık, düz yer' [20a/l 1]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *obus* 'derenin sıkışık, daracık yeri' anlamında geçer (TS). Ağızlatda *obuz.* filtjiderenin birleştiği dar yer' (DS: Bulancak --Or.); *iki* sırt arasındaki çukur' (Piraziz 4.c)t<'Sula,ın oyarak yaptığı ufak çukur' (Torul -Gm.) anlamlannda kullanılır. Öl9ünlü dil~x 0~~Yii..~f~lll.~~·i. 0(!bf's?\~~~e getirilen -*z* ekiyle türetildiği anlaşılıyor. *"ob.·ur·. > ob.·uz; sw11.'"ci{7<>* ~~ınti ~R~ü~~~~ olduğu gibi. Yeni Uygurcada *opur-* 'kırmak, delmek, çukur açmak' anlamla.ruıda ijfçrr (Necipoviç YUS, s, 297). XVI. yüzyıl metinlerinde 'çukur, oyuk' (TS); Anadolu ağızlarında 'çöken, kayan toprak; su biriken oyuk yer' (DS: Isp., Nğ.) anlamlarında geçen *obruk* sözcüğünün de **obur-* fiilinden türediği düşünülebilir.

'ocak, ateş yanan yer' [22bil5]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *ocak* 'yurt; üzum asması, kavun karpuz, hıyar" kabak gibi bitkilerin deveği' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ocak* 'ateş' (DS: Alaşehir=-Mn.); 'eski ve soylu aile (Tr., Gaz.); 'fide ya da ağaç dikmek için açılan çukur' (Dz., Or., Tr.); 'bir yerde toplu olarak bulunan fındık ağaçları' (Tr., Or., Gr.) anlamlarına da rastlanır. Ölçünlü dilde *ocak* 'ateş yakmaya yarayan, pişirme ısıtma, ısınma gibi amaçlarla k"11llarulan yer; ev, aile soy' anlamlarında kullanılır. Az. *ocag,* Tkm. *ocak;* Krg, *oçok,* ¥11yg. *oçak* biçimlerinde geçer. Eski Türkçede 'ateş' anlamına gelen ot (> *od)* sözüne getirilen *+çak* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *"ot+çak* 'ateş yanan yer' > *oçak* > *ocak.*

'ocak yeri' [43b/06]. Türkiye Türkçesinde *ocaklık<'ateş* yanan yer' anlamında kullanılır.

[illegible]ur- (*ob~ et) "uyandırmak; uyarmak' [182a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d.. - - y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyar-* 'uyandırmak, ikaz etn:ıelc;i.ay<lınlatmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uyar-* ayın anlamda kullanılır. Tkm. *oyar-* biçiminde geçer. *oô-* 'uyanmak' fiilinin genişlemiş biçimi olduğu anlaşılıyor. Türkiye Türkçesinde *-l'llr-* ekinin başındaki ünsüz düşmüştür (Clauson EDT, s. 48; Dankoff CID III, s. 38).

[illegible]q 'oğlak, keçi yavrusu' [23a/06]. Türkiye Türkçesinde *oğlak* 'keçi yavrusu'na verifo:ıı ad. Az. *oğJag,* Tkm. *avlak;* Nog. *ulak,* Blk, *ulak,* KKlp. *ılak,* Bşk, *ılak,* Krg, *ulak,* Kzk, *ılak ~ lak,* Özb. *ulak,* Tar. *oğulak,* Alt. Tel. *ulak,.* Sag. *ôlak* 'çocuk', Şor, *oğlak* 'çocuk' biçimlerinde geçer. *oşul* sözüne getirilen küçültme eki +(a)q'ia türetildiği anlaşılıyor: *oyul+*(a)q > *oğlak* (Clauson EDT, s. 84~5; Eren TOES, s. 304).

[illegible] 'oğlan, oğul; çocuk, çocuklar' [23b/01]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oğlan* 'kız veya erkek çocuklar? anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *oğlan* 'erkek çocuk' anlamında kullanılır. Az. *oğlan* 'erkek çocuk", Tkm, *oğlan* 'çocuk, uşak, delikanlı", TatK. *ulan,* Bşk, *ulan,* Nog. yer. *ulan* 'delikanlı', Kzk. *ulan,* Tel. *filan* 'delikanlı', Şor, *oğlan ~ ôlan,* Sag. *olgan (göçuşme)* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 304). *oyu/* sözüne getirilen +(a)n ekiyle türetilmiş olabilir: *oyul+(a)n* > *oğlan. -an* eki konusunda çeşitli gprüşler ileri sürülmüştür. Çoğul eki olduğu yönünde görüşler olduğu gibi (Gabain ETG, s. 44; Clauson EDT, s, 84), küçültme eki olduğu konusunda da görüşler vardır (Bang TM, s, 3-26). *Divan'*daki işlevinin çoğulluk oduğu açıktır. Sonradan çoğulluk işlevini yitirdiği anlaşılıyor. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ı:,)li;.l *(ogllin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 78-80).

[illegible] 'hırsız, hırsızhk' [38a/l 7]. Xlll, yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ogru* 'hırsız' biçiminde geçer. Sözlükte <S.;..t *uğru* biçiminde okunmuş. Biz *ogru* okumayı tercih ettik, çünkü ağızlarda da *oğru* biçimi görülür (TS). Ağızlarda *oğrı - oğru* 'hırsız, biçimlerinde korunur (DS: Es., Tr., Kr., Ada.), Ölçünlü dilin sözlüğünde esk. notuyla *uğru* 'hırsız' biçiminde yer alır. Az. *oğru,* Tkm. *oğrı,* TatK *uru,* Krg, *üru,* Kzk, *un,* Nog, *un,* KKlp. [illegible], Özb. *oğrı,* Tar. *oğrt,* Sag. *oğur,* Hak. *oğır,* Soy. *ör,* Çuv. *vara* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 90~ Eren TDES, s. 421). *ogrı* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir, Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen [illegible] *(oğrı)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN U, s. 77~8).

[illegible] 'gizli, gizlenmiş olan' [38a/l 7]. Anadolu ağızlarında *oğru* ~gizli yapılan iş anlamında korunur (DS: Bergama -İz.). Ölçünlü dilde **oğnı* geçmez.

[illegible] 'çalmak, hırsızlık yapmak' [80a/I 0]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oğrula- - oğurla-* (Sözlükte *u-* ile) 'çalmak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *oğrula- - oğrıla-* 'çalmak' biçimlerinde korunur (DS: Ama., Gaz., Or.). Ölçünlü dilde **oğrula-* geçmez.

[illegible] 'oğul, çocuk' [25a/13]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oğul* 'erkek evlat? anlamında geçer. Çağdaş Türkçede de *oğul* 'erkek evlat' anlamında kullanılır. Anlamında daralma

oldu.ğu görülüyor. Ağızlarda *oğul* 'anların baharda çıkardığı yavrular?: Anl~~~/4ıı, &~ijı; (DS: Isp., Tr. Rz.) .•Az, *oğul,* Tkm. *oğul,* Bşk. *ul,* TatK. *ul,* Krg. *ul, Kzk.·ul,.~?~tul,* Özb. *uğil,* Sag. *öl,* Alt. Tel. *ïu,* Yak. *uol,* Çuv, *ıval* biçimlerinde geçer (Ciau.şgıı>I1R'I\s-83-4; Eren TDES,, s. 305; Bang TM, s. 26). Farsçada kullanılan ~ı *(ogul)* 1)if!{:çedeıı alınmıştır (Doerfer TMEN Il, s. 81-2).

- (< *oqşa-) 'okşamak, şakalaşmak, oynaşmak; benzemek' [72b/13]. XIV. yüzyıl.Aıiıı<lglμ Türkçesinde *oxşa-* "okşamak, taltif etmek; benzemek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *oxşa-* 'okşamak, sevmek; benzemek, andırmak' anlamlarında korunur (DS: Bergama – İz., Mr.). Ölçünlü dilde *okşa-* 'elini bir şeyin üstünde yavaş yavaş gezdirmek' anlamında kullanılır, *Az. oxşa-* 'okşamak; benzemek', Tkm. *ogşa-* 'okşamak; benzemek' Krg. *okşo-* 'benzemek' biçimlerinde kullanılır.

- (*oxşa-* et.) 'benzetmek' [68a/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oxşat-* 'benzetmek? anamında geçer (TS). Ağızlarda *oxşat-* 'benzetmek' biçiminde korunur. Ölçünlü dilde *okşa-* 'benzetmek' anlamında da kullanılır.

ok' [23a/19]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ox* 'ok' biçiminde geçer. (TS). Ağızlarda *ok* 'oklava' (DS, Kn.); 'tavanın orta direği (Çkl., Sv.); 'kağnıda mazı üzerine boydan boya uzatılan yan ağaçlar' (Ank., Ky.) anlamlarında da kullanılır. Çağdaş Türkçede *ok* 'yayla atılan, ucunda sivri demir bulunan ince ve sivri tahta çnbuk'a verilen ad. *Az.. ox,* Tkm. *o*ık·'ok; eksen', Krg, *ok* 'ok; menni; dingil', Alt Tel. Sag. *ox,* Çuv. *oxli* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan JJI (öq) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TlVIBN II, s. 153; Clauson EDT, s: 76).

paylar ve toprak hisseleri üzerine atılan ok; çekilen kura; mirasta düşen pay' [48a/07]. XV. yüzyll Anadolu Türkçesinde *ok bırak-* 'ok atmak, kura çekmek' biçiminde deyim olarak geçer (TS). Ağızlarda *ok* 'miras kalan malları pay etmek için ad çekmek? anlamında korunur (DS: Ks., Ks., Mr.). Ölçünlü dilde **ok* kullanılmaz.

okçu, ok yapan kimse' [183b/08]. Türkiye Türkçesinde *okçu* 'ok yapıp satan kimse" anlamında kullanılır. *okçı* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

okumak;çağırmak' [278b/10]. Xlll, yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oku…* - pkı-'ç~ğıqnak., davet etmek; söylemek, demek; anmak, yadetmek; yazı okumak' anlatl)lamda g~ç.er. (JS). Ağızlardı. *oku-* 'düğün, mevlit gibi yerlere çağırmak' anlamında korı.:ınyr (PS: ES., Or., Sv.). Ölçünlü dilde *oku-* 'bir yazıyı veya metni sese. çevirmek; ğğrenim. görmek; türkü söylemek, anlamlarında kullanılır. Az. *oxu-,* Tkm. *oka-,* Krg. *oku-,* YUyg. *oku-* biçimlerinde geçer. *ola-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

- *(oqı-* dön.) 'okunmak, okur görünmek' [55b/08J. Türkiye Türkçesinde *okun-* biçiminde geçer.

- oquş- *(oqı-* işt.) 'okuşmak, okumakta yardım ve yarış etmek; çağrışmak' [52a/03]. Anadolu ağızlarında *okuş-* 'birbirine üstün gelmeye çalışmak, çarpışmak' (DS: Geyve -

Sk.); 'öğrenciler birbiriyleriyle okuma yarışması yapmak' (Çivril s-.ij.Z.)'anl~arırtda korunur. Ölçünlü dilde *"okuş-* kullanılmaz.

oqıt- (*oqı-* et.) 'okutmak' [57b/l I]. Türkiye Türkçesinde *okut-* biçiminde geçer.

oqluq 'okluk, sadak' [32a/06]. Türkiye Türkçesinde *okluk* aynı anlamda kullanılır. <*Jq* sq.zürte getirilen *+luq* ekiyle yapılmıştır: *oq+luq > okluk*

oqra- '(at) yem zamanında kişnemek' [70b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *o~~~·~~t)* mırıltı şeklinde kişnemek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *okra-* 'bir şeye kaı-~ıy~~,~f duymak' (DS: Silifke-İç.); 'yem isteyen at kişnemek, koyun, keçi bağırmak' (M~rşin-İç.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *okra-* hlk. notuyla yer alır.

oqraş- (*oqra-* işt.) 'yem anında birlikte kişnemek' [62b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesin<ie *okraş-* 'atlar birlikte kişnemek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **okraş-* kullanılmaz

o kişi adıh' [2lb/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ol* 'o' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede -/'si düşerek *o* biçimini almıştır. Bu biçimin oluşmasında çoğul *olar(< ol+ar)* biçiminin etkisi olmuştur: *o+lar > o(n)lar.*

oltur- ~ oltur- 'oturmak' [275a/Ol]. Eski Türkçede *olur-* 'oturmak, tahta çıkmak' biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 162). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *otur-* 'sakinleşmek, sükunet bulmak' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *o/tur-* 'oturmak' biçimi korunur (DS: Kn., To.). Ölçünlü dilde *otur-* 'bir yere çöknıek; ikan:ıet. etmek; uygun gelmek; boş durmak' anlamlarında kullanılır. Az. *otur-,* Tkm. *otur-,* Krg, *oltur-,* YUyg, *oltur-* biçimlerinde geçer. Oğuz grubunda -/-'nin düştüğü görülüyor: *o/tur - otur-* (Clauson EDT, s. 150).

oluq 'oluk, yalak' [23b/05]. Türkiye Türkçesinde *oluk* 'üstü açık yayvan boru' anlamında kullanılır. Ağızlarda ise *oluk* 'musluk' (DS: Sv.); 'çeşme, pınar' (Dz., Ada.); 'suyun daralarak aktığı yer' (Or.); 'hayvanların yem yedikleri, su içtikleri taş ya da ağaçtan yalak' (Isp., Ama., Sv.); 'çam ağacından oyularak yapılmış ve içinde üzüm ezilen küçük tekne' (Çr.) anlamlarına rastlanır. Nog. *o/ık* 'yalak; tekne', TatK. *ulak,* Bşk. *ulak,* Çuv. *vulak ~ vulak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 156-7). Eren'e göre kökü bilinmiyor (TDES, 306). Ben, Divan'da da geçen *oyul-* fiilinin bir türevi olabileceğini düşünüyorum. *oyul-* fiiline getirilen *-(u)q* fkiyle türetilmiş olabilir: **oyul-(u)q > *oyµluq > oyluq > oluk.* Ağızlarda da geçen *anlıwnyl~.oluk* ağaç yontqlı:ıı;~yapıl<iJğıJçml)qyle bir adlanp.ırmadabulunulduğu düşünülebilir.

onda on' [24a/07]. Türkiye Türkçesinde *on* aynı biçimde kullanılır.

onğ- (**oŋ-* ed.) 'iyileşmek, düzelmek, iyi olmak' [58b/05]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *onul-* 'şifa bulmak, iyileşmek, yara kapanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *onul-* 'yara için) iyileşmek' (DS: Söğüt -Bil., Bo.); 'rahata kavuşmak' (Düzce –Bo.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde de *onul-* 'iyileşmek, hastalıktan kurtulmak'

anlamında kullanılır. *ol}- fiilinin -(u)/- ekiyle genişlemiş biçimi olduğu anlaşılıyor:i.olj-(u)l- > onul-.

'sayıda onuncu' [39b/15]. Türkiye Türkçesinde *onuncu* biçimindegeçer.

'hakanın oturduğu şehir' [37b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ordu* ~ *ottu* 'askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer, ordugah; mahalle' anlamlanndai/geçer (TS). Ağızlarda *ordu* 'pekmez yapılan, kaynatılan yer' anlamına da rastlanır (DS> Ezµie; Evciler, Bayramiç -Çkl.). Ölçünlü dilde *ordu* 'bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü;çôk sayıda insan, kalabalık' anlamlarında kullanılır. Az. *ordu,* Tkm. *orda,* Krg. *ordo,* ..:{Çz;l<. *orda,* Türki *onla,* Özb. *ürda,* Nog. *orda,* KKlp. *orda,* Tuv. *ordu,* Yak. *ordü* biç~mle~p.~e kullanılır (Clauson EDT, s. 203). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Faı;şç~ğ~ kullanılan -.,.l,;l *(ordii)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s. 32-39).

'orak, ekın biçme aracı' [36b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oğrak* (göçüşme) 'orak' ~ *orak (vaktı)* 'biçme zamanı' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *orqk* 'ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde bir araç'ın adı. Az. *orag,* Tk:m. *orak,* Blk. *orak,* KKlp. *orak;* TatK. *urak,* Bşk. *urak,* Nog. *orak,* Kzk. *orak* 'orak; tırpan'; *kol orak* 'orak'; *çalgı orak* 'tırpan', Sag. *orgak,* Tub. orgokbiçimlerinde geçer. *or-* 'kesmek, biçmek' [48b/04] köküne getirilen *-yaq* ekiyle yapılmıştır: *or-şaq* > *orak.* Ekin başındaki -y- öbür dillerin büyük bir bölümünde olduğu gibi, Oğuz grubunda da düşmüştür (Clauson EUT, s. 216; Eren TOES. s. 308).

~ **ortuq** 'ortak' [3lb/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ortak* 'eş, şirk' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ortak* 'arkadaş; kardeş' anlamında kullanılır (OS: Ky., Elmalı - Ant.). Ölçünlü dilde *ortak* 'birlikte iş yapan, şerik, hissedar; müşterek; kuma' anlamlarına gelir. Az. *ortağ,* Tk:m. *ortak* 'birden çok kimseyi ilgilendiren', KKlp. *ortak,* Nog. *ortak,* Krg. *ortok* 'arkadaş, ortak olarak kullanılan', Kzk, *ortak,* Alt. Tel. *ortok•fbirUk,* 'ortaklık', TatK. *urtak,* YUyg. *ortak* biçimlerinde kullanılır. *ortu* - ***orta** (< *otra.* göçüşme) sözüne getirilen *-.q* ekiyle yapılmış olabilir (Clauson EDT, s. 205; Eren TDES, s. 310). *ortuq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliği gösterir. Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan Jl:ı.,l *(ortiiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.25-27).

~ **otra** ~ **otru** 'orta, bir şeyin ortası' [37b/12, 78b/02, 38a/13]. *otra* (< **orta*) ve *otru* (< *ortu*) biçimleri göçüşme sonucu oluşmuştur. Eski Türkçede *ortu* 'orta' biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 162; Gabain ETG, s. 98). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *orta* 'ara, arası (beyn)' anlamında geçer (TS). Ölçünlü dilde *orta* 'iki uçtan eşit uzaklıkta olan yer, ortada bulunan; iyi ile kötünün arası; ara' anlamlarında kullanılır. Az. *orta,* Tkm. *orta,* Krg. *orto,* Alt. Tel. *orto,* Tar. *otra* (göçüşme) biçimlerinde geçer. *otra* ~ *otru* biçimlerinin göçüşme sonucu oluşabileceğini belirttik, ancak eski biçimin *otru* ~ *otra* olması da mümkündür. **ot* köküne getirilen yön gösterme eki *+ra* ~ *+ru* ile kurulmuş olabileceği de gözardı edilmemelidir: "*ot+ra* > *orta* - **ot+ru* > *ortu.* Türkçeden komşu

dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *(ortii)* Türkçeden alımıştır (DoerfefTMEN II, s. 141-42).

-la- 'ortalamak, ortasına varmak' [80a/06J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *<JJtcı.lcı-* 'ikisinin ortasında bulunmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ortala-* '(?rt~sıuı bulmak; ortasına varmak; dengelemek' anlamlarında kullanılır. Oğuz grubunda kµU~lan *ortal'a-* biçiminin *"orta (- ortu)* sözüne getirilen *+la-* ekiyle türetildiği bellidir: **()rfa,t{ı- > ort'a/a-. onula-* (< *ortu+la-ş* biçimi Uygurcaya özgü fonetik özellik gösterir. blq:. *q,,:.(y.*

'yer, mekan, mevki' [272a/Ol]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *orun* 'makam, mevki; menzil, yer' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *orun* 'yer, oturulacak yer' (DS: Türkistan göçmenleri -Tr.); 'gizli, habersiz' (ÇJ.q.) anlamlarında kullanılır. *orun.* ö18g~~ dile, dU devriminden sonra 'özel yer; mevki, makam' anlamında yeniden kazandınlnıuştır. Tkm. *grun* 'yer', Krg. *orun* biçiminde geçer.

'osuruk, anüsten çıkan gaz' [3 lb/12]. Türkiye Türkçesinde *osuruk* biçiminde geçer. *osur-* 'yellenmek, anüsten gaz çıkarmak' fiiline getirilen *-(u)q* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *osur-(u)q > osruq - osuruk.*

'osurmale, yellenmek' [49b/15]. Türkiye Türkçesinde *osur-* 'gaz kaçırmak, yellenmek' anlamında geçer.

hayvan yemi' [25b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ot* 'kokulu tohumlar, baharat' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ot* 'toprak üstünde bulunan bölümleri baharda yeşerip kışın kuruyan yumuşak bitki'ye verilen ad. Az. *ot,* Krg. *ot,* Alt. Tel. Sag. *ot,* Yak. *ot,* Çuv. *uta* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 34-35; Eren TDES, s. 310-11).

em; zehir' [44b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ot* 'ilaç' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ot* 'göz hastalığım iyileştirmek için kullanılan ev ilacı (DS: Ur., Gaz.). Ölçüılü dilde *ot* 'ağı,.zehir; ilaç' anlamlarında kullanılır.

duman' [46b/07]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *od* 'ateş' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *od* 'ateş' anlamında kullanılır. Az. *od,* Tkm. *öt* biçimlerin<:i~g~çeı;.

'ilaçla iyileştirmek' [278a/06]. Anadolu ağızlarında *ota-* 'hastalığı geçmek, iyi olmak, hastalığı iyileştirmek' anlamında korunur (DS: Sn., Mr.). Ölçünlü dilde **ota-* geçmez. *ot* 'ilaç' sözüne getirilen *+a-* ekiyle yapılmış olabilir: *ot+a- > ota-* (Clauson EDT, s. 42).

hekim, ilaç yapan' [76a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *otacı ~ otcu* 'hekim, tabip, attar' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *otacı ~ otçu* 'doktor' (DS: Brs., Kc., Mş. 'ev ilacıyla göz hastalığım iyileştiren göz doktoru' (Bo., Gaz., Mr., Hat.) anlamlarında geçer. Ölçünlü dilin sözlüğünde **otaçı* hlk. notuyla yer alır.

'otağ, kağan çadırı' [268b/08]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *odağ* 'otağ, ça<iw;côda' XIV. yüzyıl *otağ - otak* 'çadır, büyüklere ait çadır' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *otağ - otak* 'konak, apartman' (DS: Osmaniye -Ada.); 'oda' (Isp., Kr.); 'çadu-' (Af, Gaz., Kn.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde Far. *otag'dan* alındı~l,~.l~ij!J~· Az. *otağ* 'oda', Tkm. *otag* 'oda', Tar. *otaq,* Alt. Tel. *odü,* Sag. Şor. Küer, oday,./Krg. *otau* biçimlerinde geçer. *ota·* köküne getirilen *-y* ekiyle yapılmış olabilir (ClausonJ~~~Ts. 46). Türk dillerinin bir bölümünde *·Y* eki sedasızlaşırken Türkiye Türkçesind~\~f~f sözcüğünde korunmuş (ağızlarda ötümsüzleşmlş: *otak) oda* 'evin bölümü' sözcQ.ğuıde ise düşmüştür: *otağ>* oda.Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullaıulan اطاق *(otaq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.66-69).

- 'hayvan otlatmak' [60b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde-y-'sL<i~ş,nıüş~ifi~~!~ *otar-* 'hayvanı yaymak, otlatmak, doyurmak' anlaınııda geçer ('I'S). Ağıila.rcta *otar-* 'ot toplamak' (DS: Ama., Sv.); 'hayvan otlatmak' (Bo., Gm., Vn.) biçiminde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *otar-* hlk. notuyla yer alır. Az. *otar-, Tkm. otar-* biçinin<ie geçer. *ot* sözüne getirilen *+yar-* ekiyle yapılmıştır. Oğuz grubunda ekin başındaki *-y-* düşmüştür: *ot+yar- > otar-*.

- 'otlamak, ilaçlamak' [73a/l 1]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *otla- - otala-* 'ilaçlamak, ilaç yapmak, tedavi etmek' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"otla-* kullanılmaz.

- (*otla-* dön.) 'ateşlenmek, ateş kesilmek, ateş gibi olmak; öfkelenmek' [76a/Ol]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *otlan-* '~.~kılnı,k, ateş verilmek, ateşlenmek, hararet basmak' anlamlarında geçer (Ş. Sami KT, s. 186). Çağdaş Türkçede *"otlan-* kullanılmaz. Az. *odlan-,* Tkm. *otlan-* biçimlerinde geçer. *ot* 'ateş' sözüne getirilen *+lan-* ekiyle yapılmıştır: *ot+lan- > otlan-*.

'ot konulan yer, ahır [3lb/Ol]. Türkiye Türkçesinde *otluk* 'otu bol.olan yer; kış için kurutulmu, ot yığım; ot konulan yer' anlamlarında kullanılır. *ot* sözüne getirilen *+luq* ekiyle yapılmıştır: *ot+luq > otluk.*

'sayıda otuz' [42a/02]. Kaşgarlı, Yağma ilinde Kenüt'te 'üç defa' anlamına geldiğini belirtir (Atalay DLT I, s. 142). Eski Türkçede *otuz* biçiminde geçer (Tekin OY, s. 166). Türkiye Türkçesinde *otuz* aynı anlamda kullanılır. Az. *otuz,* Tkm. *otuz,* Krg. *otuz - oltus,* Kzk. *otız*, KKlp. *otız,* Nog. *otız,* Blk, *otuz,* Özb. *utttz,* TatK. *utız,* Bşk. *utız,* Alt. Tel. Şor. *odus,* Sag, *ottıs,* Tar. *ottus,* Yak. *otut,* Çuv. *vatar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s 74; Eren, TDES, s. 311).

'odun' [23b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türk9~siııd~>Pf1J~r·'~dtın'. olarak geçer (TS). Ağızlarda *otun* 'odun' biçimi korunur (DS: Reşadiye.,.-ı~t.~ı~~nli.idilcte. ötümlü *-d-* ile *odun* 'yakılmak için kesilmiş ağaç'a verilen ad. Az. <x!z~~r T~ *&Jun,* Krg, *otun,* Tar. *otun,* Kzk. *otun,* Bşk. *utın,* TatK. *utın,* Özb. *ıain,* Kaz. *uti"n,* Nog. *otın,* Alt. Tel. *odun,* Şor. Sag. *odun,* Hak. *odtn,* Çuv. *vuta - vut* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 304). *ot*

'ateş' sözüne getirilen, *+/ık* ile aynı işleve sahip *+(u)y* ekiyle yapıldığtidüşiiıül~pilıı'r *ot+(u)fJ > odun* (Gabain ETG, s. 47, 78; Clauson EDT, s. 60). Farsçada kull~laıı ~.ı.,.ı *(ōdun)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.141).

luq 'odunluk, odun konulan yer' [46a/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-d- ileox:/.iıJı['ıık* biçiminde kullanılır.

'oymak; yerleştirmak, sıkıştırmak' [49a/03]. Türkiye Türkçesinde *oy-* 'delerek çµlcı.ff oluşturmak' anlamında kullanılır. Az. *oy-* 'delmek, yarmak', Tkm. *oy-* 'oymak, kazıiıak? anlamlarında geçer.

'oynamak, eğlenmek' [190a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oyna-* 'harcarnaj(' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *oyna-* 'vakit geçirmek, eğlenmek; kımıldamak, hareket etmek' anlamlarında kullanılır. *oyun* sözüne getirilen *+a-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *oyun+a- > oyna-.*

'oynak (kadın)' [37a/05]. Türkiye Türkçesinde *oynak* 'hareketli, değişken, kararsız; (kadın veya kız) davranışları ağırbaşlı olmayan' anlamlarında kullanılır. *oyna-* fiiline getirilen *-q* eki ile yapılmıştır: *oyna-q > oynak.*

'oynaş; başka biriyle sevişen kadın' [37a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oynaş* 'kadının kocasından başka seviştiği erkek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *oynaş* 'aralarında toplumca hoş görülmeyen ilişkiler bulunan kadın veya erkekten her biri' anlamında kullanılır. Az. *oynaş,* Tkm. *oynaş,* Krg. *oynaş,* Tar. Şor. *oynaş* biçimlerinde geçer. *ıoyna-* filine getirilen *-ş* ekiyle yapılmıştır: *oyna-ş > oynaş* (Clauson EDT, s. 274). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan ~ı *(oinas)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 225).

(*oyna-* et.) 'oynatmak' [70a/04]. Türkiye Türkçesinde *oynat-* aynı anlamda kullanılır.

(*oy-* et.) 'oydurmak, bastırmak, sıkıştırmak' [69b/11]. Türkiye Türkçesinde *oydur-* biçiminde geçer; 'bastırmak' ve ~sıkıştırmak' anlamı kaybolmuştur. *oytur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-yt-)* gösterir.

Oğz.) 'hayal, belge, bostan höyüğü' [28a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *oyuk-* 'insan veya hayvan şeklini andırır korkuluk' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *oyuk* 'bostan korkuluğu' anlamında korunur (DS: Isp., Mn., Çkl., Zn.). Ölçünlü dilde *"oyuk* anlamlanılmaz. Az. *oyuğ* 'korkuluk' biçiminde geçer.

(*oy-* ed.) 'oyulmak, çukurlaşmak' [69b/06]. Türkiye Türkçesinde *oyul-* aynı anlamda kullanılır.

'oyun, yarış' [28a/08]. Türkiye Türkçesinde *oyun* 'vakit geçirmeye yarayan belli kuralları olan eğlence' anlamında kullanılır. Az. *oyun,* Tkm. *oyun,* KKlp. *oyun,* Blk, *oyun,* Krg. *oyun,* Nog. *oyun,* Kzk. *oyın,* Alt. Tel. Şor. Sag. *oin,* TatK. *uytn* biçimlerinde geçer. *oy-*

fiHine getirilen *-(u)n* ekiyle türetilmiş olabilir: *oy-(u)n > oyun* (ClausonJ:<:I)'l', $, 274; Eren TDES, s. 311).

- 'yarışta başkasının önüne geçmek' [48b/12]. Anadolu ağızlarında *oz-* 'öne g~~~~~~ışı kazanmak' anlamında korunur (DS: To., Tk.). Ölçünlü dilde **oz-* kullanılma,z.'11lğrı>oz- 'öne geçmek' anlamında geçer.

'öç, hınç, kin, intikam' [160b/12]. XVI. yüzyıl Anadolu .Ti.ıı-kçt-ışırıd.t'l.Pf<'b~lıis, kµ.ıru.r.için bahis; kumar ve bahis parası; intikam' anlamlarında geçt"ır (TS). Çağdaş Türk:çede *öç* 'intikam, kötülüğe kötülükle karşılık verme isteği' anlamında kullanılır. *Az. ôc,* Tkm, *öç,* Krg. *öş,* Şor. *öş,* Kzk. *üç* olarak geçer.

'gitmek, sönmek' [46b/08]. Anadolu ağızlarında *öç-* 'sönmek' anlamında korunur (DS: Kirligiret -Kn.). Ölçünlü dilde **öç-* kullanılmaz. Tkm. *öç-* 'sönmek, kaybolmak, uçmak, silinmek' anlamlarında geçer.

(**öçe-* işt.) 'yarış etmek' [2lb/l l]. Anadolu ağızlarında ötümlü *-c-* ile *ôceş-* 'iddialaşmak, bahse girmek' (DS: Tr.); 'birbirine zıt gitmek' (Bayburt -Gm., Kr.); 'öç almak' (Kü.) 'karşılıklı birbirini aldatmak' (Kü.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *"ôceş-* geçmez. **öçe-* (< *öç+e-)* 'bahse girmek, yarışmak' fiilinin işteş çatılı biçimidir: *ôçe-ş-* > *ôceş-*. Az. *öceş-* 'sürtüşmek, çekişmek' anlamında geçer.

'sesi, soluğu, nefesi kesilmek' [53a/12]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ôcuk-* 'utanmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"ôcuk-* kullanılmaz. *öç-* fiiline getirilen pekiştirme eki *-(ü)k-* ile türetilmiş olabilir: *öç-(ü)k-* > *ôcuk-* (Clauson EDT, s. 25; Dankoff CTD III, s. 45).

(*öç-* et.) 'söndürmek, yatıştırmak, soluğunu kesmek' [49b/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ôçur-* 'söndürmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ôcur-* kullanılmaz.

(Oğz.) 'duvarda ve ağaçta çukur' [154b/O I]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında bu biçim ve anlanıda bir sözcük yoktur.

'zaman, vakit; mevsim; hava' [152a/10]. 'zaman' anlamına gelen *tW* sözcüğü.: *-d- ,.., -y-* ses denkli.ğine göre Türkiye Türkçesinde **öy* biçiminde olmalıydı; oysa1¥1ad9l11ağı.zl~rında *öd* 'zaman' sözcüğü -/J-'li biçimde görülnı~k:ted.ir (I?~.: ~~)+t;ijQ~f[l-~~~fi~f~.~!~~¥1~ ağızlara taşınmış olmalıdır. Ölçünlü dilde ise *öô* - *öy'.iiıı.Jiireyi ql~n.qğ/e (< *öyle)* kullanılır. bkz, *öyle.*

'zaman, felek' [27b/03]. bkz, *öyle.*

'akıl, anlayış' [18a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde iig(.'a.kıl, bellek, zihin' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ôk* 'akıl' anlamında korunur (DS: Ks.). Ölçünlü dilde **ök*

kullamlmaz. *ö- 'unterstand; mature' fiiline getirilen *-g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor:••·*ö~g > *ög* > *ök.* (Clauson EDT, s. 99; DankoffCTD Ill, s, 45).

‘öğme:k, takdir etmek' [47b/03]. Türkiye Türkçesinde *-öv-* 'methetmek, takdir etmek' anlamında kullanılır. Türkçede *-g-* > *-v-* değişiminin örnekleri çoktur: *eğir- evir-; değir- > d'evir-* gibi. Az. *öy-,* Tkm. *öv-* biçimlerinde geçer.

‘üv·ey' [37b/04]. Türkiye Türkçesinde *-v-* (< *-g -)* ile *üvey* 'öz olmayan' anlamında kullanılır. Ağızlarda *ôğey* biçimi korunur (Ks., Ar., Kn.). Az. *ögey,* Tkm. *övey,* Bşk. *ügey*, TatK. *ügey,* Kzk, *ôgey,* KKlp. *ögey,* Krg, *ögöy,* Özb. *ogay - ugay,* Alt. Tel. Sag. Şor. *öy* biçimlerinde geçer. *ög* 'anne' sözünün bir türevi olduğu anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 119; Eren TDES, s. 429). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen ~ı *(ögey)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 159-60).

(*öği-* et.) 'buğday ve benzeri şeyleri öğütmek' [57b/12]. Türkiye Türkçesinde *öğüt-* aynı anlamda kullanılır. Az. *üyüt-,* Alt. *ôyt-,* Tel. *uyt-* biçimlrinde geçer (Clauson EDT, s. 103).

(**ögr·e-* dön.) 'öğrenmek' [66a/11]. XV. yüzyıl Anadolu TQrkçesi~d~<>~Jftt/a.Iışmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *öğren-* 'bir şe)'e a.ltşlil~t.R!f Şeyi(aJı~k:anlılc durumuna getirme:k' anlamına da rastlanır (DS: Gaz., Mr., A.da.). ç,ş4,ş .Jiifkçede *öğren-* 'bilgi edinme:k, bellemek; yetenek, beceri kazanmak:' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 114; D.ankoffCTD III, s.45).

(**öğr·e-* et.) 'öğretmek' [68a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öğret-* 'alıştırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *öğret-* 'bilgi edinmesini sağlamak, belletmek' anlamında kullanılır. bkz. *ôğren-,*

‘yetim, annesiz' [3 la/02]. Türkiye Türkçesinde ötümsüz *-k-* ile *öksüz* 'annesi ölmüş çocuk'a verilen ad. Az. *öksüz,* Krg, *öksüz,* TatK. *uksiz,* Şor. Sag. *ôksus,* Alt. Tel. *ösküs* (göçüşme) biçimlerinde geçer. *ög* 'anne' sözüne getirilen olumsuzluk eki *+süz* ile türetilmiştir: *ôg+süz* > *öksüz.*

(*ög-* e:t.) 'öğdürmek, öğülmesini sağlamak' [60a/04]. Türkiye Türkçesinde *öğdür- - övdür-* 'övülmesini sağlamak' anlamında kullanılır. *ôgtur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-gt-)* gösterir .

(*ög-* ed.) 'öğülmek; öğünmek' [54b/09]. Türkiye Türkçesinde *öğül- - övül-* biçimlerinde kullanılır

(*öğ-* dön.) 'kendini övmek' [55b/11]. Türkiye Türkçesinde *öğün- - övün-* biçimlerinde geçer.

‘övünç, övünme' [40a/04]. Türkiye Türkçesinde *ôğunç - övünç* biçimlerinde geçer. *öğün-* fiiline getirilen *-ç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *öğün-ç* > *ôğtaıç - övünç.*

'koyun, geyik, bağırtlak kuşu, deve, cariye gibi şeylerin toplu bir .fıalde bulunması, bunların sürüsü, bölük' [62b/16]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Turkç~şiı:ı,de *ögür* 'eş, birbirine alışmış olan canlılar' anlamında geçer (TS). Ağızlarda öğür'ayro,.y:aşta olanlar, yaşıt' (DS: Isp., Dz., Ky.); 'arkadaş, dost, eş' (Nğ., Kn., Ad.); 'birbirinɕl>~ıµ:eyen,aynı türden olan' (iç.); 'birbirinden ayrılmayan, birbirine alışık, yakın insanrv~~a}hayvan' anlamlarmda korunur. Ölçünlü dilde *ôğür* 'yaştaş, akran; alışılmış' anlamlannfüı>lçµ.Jlamlır.

'öğüt, nasihat' [32b/03]. Divan'da *öwüt* biçimi de geçer. Türkiye Türkçesin4~ *öğüt* 'nasihat, yol gösterme' anlamında kullanılır. Az. *ôyut,* Tkm. *övüt,.Nog. ögit,.I(ffiij,Hgit* 'propaganda', Kzk. *ügit* 'propaganda', Krg. *ügüt* 'öğüt, propaganda' biçimleriŋ~~.~g~r. **ö-* fiilinin bir türevi olduğu düşünülebilir (Clauson EDT, s. 102; Eren IDES, s.)J4; Dankoff CTD, s. 45).

'öğQ.tlemek, öğüt vermek' [76a/13]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öğütle-* 'öğüt vermek, nasihat etmek' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *öğütle-* 'nasihat etmek, doğruyu göstermek' anlamında korunur.

'ırmak, dere' [25lb/15]. Kaşgarii'nın *ôgu:* konusundaki, 'Ceyhun ve Fırat gibi olan her ırmağa verilen isimdir. Bu kelime yalnız olarak söylendiği zaman Oğuzlarca ~~ (*Benegı*t) ırmağı anlaşılır; çünkü şehirleri onun kenarındadır' (Atalay DLT I, s. 59) açıklamasından anlaşıldığına göre, Oğuz grubunda da 'ırmak' anlamında kullanılan bir sözcüktür. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde geçen *ö:z* 'vadi' sözcüğünün de *ögüz'den* geliştiği düşünülebilir. Anadolu ağızlarında *öz* 'dere çay, ırmak' (DS: Dz., Çr., Or., Krş.) 'pınar, derelerin çıktığı yer' (Hat., Ada., Ant.) 'tepeler arasındaki çukur yer, koyak' (Ks., Dy.) anlamlarında korunur. *Söğütözü* adındaki *öz* sözünün de *ögüz'den* geliştiği düşünülebilir (Kahraman SA, s.165-175). Türkiye Türkçesinde ses gelişmesi sonucunda *ögüz* > *ötz* > *öz* biçimini almış olabilir (Clauson EDT, s. 119). Farsçada kullanılan ~ı (*ōgūz*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 156-57).

'pişmanlık' [40a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ôkunç* 'intikam, öç, hıı:ıç' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ôkunç* kullanılmaz. Tkm. *ôkunç* 'pişı:n,~k:', Krg. *ökünuç,* Kzk. *ôkunüç,* Kaz. *ük'in'iç,* Özb, *ôkinç* biçimlerinde geç~ı;-.i?~~tifR!~~~ olmak' [§5b/10] fiiline getirilen *-ç* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *ökiin-ç* ~•.~~~~/~~J~"'-ŞQn EDT, s. 110). Farsçada kullanılan ~-.,,.|, *(ökünç)* Türkçeden allllJ,lll§tM":i~9~i~f(fJ\.1EN II, s. 154)

'öküz' [98b/14]. Türkiye Türkçesinde *öküz* 'çift sürmekte, araba. çekmekte kullanılan, etinden yararlamlan, iğdiş edilmiş sığır'a verilen ad. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ilk kez XVI. yüzyılda *öküzgözü* 'papatya' birleşik sözcüğünde geçer (TS). Ağızlarda *ögüz* biçimine de rastlanır (DS: To., Kn.). Az. *öküz,* Tkm. *öküz* 'boğa; öküz', Nog. *ögiz,* Bik. *ögüz*, Kzk. *ôgiz,* KK.lp. *ôgiz,* TatK. *ügez,* Bşk. *ügez~* Özb. *hükiz,* Yak. *oğus,* Çuv. *ükăr* biçimlerinde geçer. Kökeni konusunda değişik görüşler vardır. Clauson, Toharca *okso* sözünden geldiğini belirtmiştir (EDT, s. 120). Doeıfer, Moğolcadaki *uker* biçimini

dile getirerek, Ana Türkçedeki **pöker* sözüne dikkat çekmiştir: *Tü;>iikfiz.* (< An. Tü. *pöke*"!'--+*An. Moğ, **püker* > *hüker* > *iiker* TMEN I, s. 538.540). lTzm~ar, eski bir Hint-Avrupa dilinden alındığı konusunda birleşiyorlar. (Bu konuda ayrıntijr~il~ijçin bkz. Eren TDES, s. 314-16). Belli başlı kültür dillerinde birbirine benzer biçiıme24:~i~efi~ması yansama bir sözcük olabileceği olasılığım alda getiriyor. Öküzün çıkardığı seslt3~(~~B;l~ığı düşünülebilir: *ôkü-r- (< *pökü-r-)* > *ôku-z; semir-* > *semiz'*de olduğu gibi. Mulıt.errıele11 *buqa* 'boğa' sözcüğü de yansıma bir sözcüktür.

slak, yaş, nem' [18b/Ol]. Kaşgarlı, "Ü.İl J,l *(öl ton)* 'yaş elbise' demektir. Bunu Oğuzlar bilmezler" diyor (Atalay DLT I, s. 48). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öl* 'yaşlık, nem, rutubet' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *öl* 'toprağın nemi' anlamında korunur (DS: Af', Dz., Ky.). Ağızlarda aynca 'nemli, yaş' anlamında *öllü* (< *öl+lü)* sözü de kullanılır (DS: Dz., Nğ., Kn.). 'bebeklerin altına konulan ısıtılmış, kırmızı renkli toprak'a da *öl'Wük* adı verilir (DS: Çr., Ama., Mr.). Bu sözcüğün de *öl'ün -lük* ekiyle yapılmış bir türevi olduğu bellidir. Ölçünlü dilde **öl* kullanılmaz. Tkm, *öl* 'nemli, ıslak' anlamında geçer.

ölmek; vefat etmek' [1 lOb/10]. Türkiye Türkçesinde *öl-* ayın anlamda kullanılır.

r- *(öl-* et.) 'öldürmek' [60a/13]. Türkiye Türkçesinde *öldür-* aynı anlamdadır.

'ölü, ölmüş" [25a/02]. Türkiye Türkçesinde *ölü* biçiminde kullanılır. Az. *ölü,* Tkm, *öli,* Krg. *ôlfl,* Tel. *ölü,* Tar. *ölük,* Sag. *ôiüg;* Şor. *ôlüg* biçimlerinde geçer. *öl-* köküne getirilen *.,(ü)g* ekiyle türetilmiştir: *öl-üg* > *ölü.* Oğuz grubunda sonses g'leri genellikle düşer (Clauson EDT, s, 142). Ağızlarda *ise -g* ünsüzünün sedasızlaşarak korunduğunu görüyoruz: *ölük* 'ölmüş, cansız, ölü' (DS: Isp. Çkr., Kn.). Türkçeden komşu dillere<l~ geçmiştir. Farasçada kullanılan *..ıJ)-,1 (ölük)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMENJI~. s. 162-63).

'ölüm' [129a/08]. Türkiye Türkçesinde *ölüm* aynı anlamda kullanılır. köküne getirilen *..(ü)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *öl-(ü)m* > *ölüm.*

Oğz.) '.ön, önce' [35b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçeinde *öy* 'önce, evvel' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ön* 'bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı; bir kimsenin ilerisi; yakın gelecek zaman' anlamlarında kullanılır. Az. *ön,* Tkm. *öŋ* biçimlerinde geçer.

(bitki) bitmek, yetişmek' [301a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öŋ-* 'ortaya çıkmak, beklemek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ön-* 'beklemek, gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak' anlamlarında korunur (OS: Dz., Ba., Nğ.). Ölçünlü dilde **ön-* kullanılmaz. Tkm. *ön-* 'bitmek, yetişmek, ortaya çıkmak' anlamında geçer.

(Oğz.j'öndün, önce' [125a/09]. XIII. yü*'11 Anadolu Türkçesinde *öŋdün ~ öndin* 'önce, ilkönce, önceden, önden, daha önce' anlamlannde geçer (TS). Ağızlarda *öndün ~ öndin* 'önce, ilk önce' anlamında korunur (DS: El., Ml., Sv.). Ölçünlü dilde *önden* biçiminde geçer. *öy+dün* biçimindeki *+dun* eki Eski Türkçede kullanılan ayrılma durumu

ekidir. Oğuz grubunda ayrılma durumu eki olarak *-den* kullanılır (Gabain ETG, § ·183, 335)

öpmek'[46b/04]. Türkiye Türkçesinde *öp-* 'aynı anlamda kullanılır.

'akciğer, ciğer' [38b/16]. Anadolu ağızlarında *öpge* 'karaciğer ve akciğer' (To., I<tı.);- *öpke* 'akciğer' (DS: Kırım göçmenleri -Es.); - *ôhbe* 'akciğer' (Çıldır -Kr.) biçinıl~i'irı:4e korunur. Ölçünlü dilde **öpke* kullanılmaz. Az. *öfke* 'ciğer' biçiminde geçer.

'öfke, kızgınlık' [I70a/14]. Divan'da *öfke* biçiminde de geçer. XIV. yüzyıl A.rı~ğ~lu Türkçesinde *ôvke - öyke* 'öfke, hiddet, hışım' anlamlarında kullanılır .(1'§)· A~~J~<ia *öyke ~ ôğke* 'öfke' biçimlerine de rastlanır (DS: Isp., Ay., ~·)· .~lçM~M <.til<iecp.fke 'kızgınlık, hiddet' biçiminde kullanılır. Az. *öfke,* Tkm. *öyke* biçinılel'iıdegeçer .

(*öp-* et.) 'öptürmek' [58b/l l]. Türkiye Türkçesiµğe.öptür- aym.anlarn.<iakullamhr.

(*öp-* işt.,) 'öpüşmek, karşılıklı öpmek' [SOa/15]. Türkiye Türkçesinde *öpüş-* aynı anlaında kullanılır.

'örmek, dokumak' [48b/03]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *ör-* 'işlemek, dokumak, (taş) dizmek' anlamlarında geçer (Ş. Sami KT, s. 199). Çağdaş Türkçede *ör-* aynı anlamda kullanılır.

(Oğz.) 'örülmüş saç' [32b/12]. Divan'da *ôrgüç* biçimi de geçer. *ôrçüg* göçüşme sonucu oluşmuş bir biçimdir. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği *ôrguç* Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında geçmez. ör-köküne getirilen *-guç* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor.

'ördek, bir kuş türü *(Anas)'* [32b/13]. Türkiye Türkçesinde *ördek* aynı anlamda kullanılır. :Az. *ördek,* Tkm. *ô.rdek;* TatK. *ürdek,* K.Klp. *üyrek,* Kzk. *uyrek,* Krg, *ôrdôk,* Şor. *örtek - örtök,* Sag. *urtek,* Soy. *ôdrek;* Tuv. *ôdurek;* YUyg. *ôdek* biçimlerinde geçer (Eren TD:BS, s. 316). Çağdaş Türk dillerinin bir bölümünde *uyrek* (< *ödrek),* bir bölümünde ise ödrekbiçimlerinin geçmesi asıl biçimin **ödrek* olduğunu gösteriyor. *ördek* (< **ödrek*) biçimininse göçüşme sonucu oluştuğu anlaşılıyor. Oğuz grubunda, *-d- - -y-* ses denkliğine göre **öryek* biçimini alması gereken sözcüğün *ôrdek* olarak kalması, göçüşme sonucu yer değiştiren -d-'nin korunmasıyla sağlanmıştır. B~ göçüşme olayının, *-d- ~ -y-* ses denkliğinin oluşumundan önce gerçekleştiği anlaşılıyor. Burada ikinci hecedeki *-d(ek)* bir ek olarak algılanmıştır. Eren'in -d-'nin olduğu gibi kalmasını 'çarpıcı ve düşündürücü' (age.) bulması bizce doğru değildir. *-tJ· - -y-* ses denkliği genellikle sözcüğün ikinci sesinde veya kökünde görülen bir ses olayıdır: *badram - bayram; adıg - ayak, adak ~ ayak, adgır - aygır; tod- - doy-; kıd-, - kıy«* örneklerinde olduğu gibi. *ördek* Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan d.l..,l *(ördak)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 31).

(Oğz.) 'her nesnenin kötüsü' [26b/Ol]. Kaşgarlı, Oğuzların Türkçe sözcükleri bırakıp Farsça sözcükler aldıklarım, *ören'in* de Farsça *viran* sözünden geldiğini belirtir (Atalay DLT I, s. 76). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ören* 'virane, harabe' anlamında geçer

(TS). Ağızlarda *ören* 'ev ya da şehir yıkıntısı' anlamında korunur (DS: Af, Dz., To.). Ölçünlü dilde *ören* 'eski yapı veya şehir kalıntısı, harabe' anlamındadır. Az. *ören,* Krg. *oyran,* Kzk. *oyran* biçimlerindegeçer.

örgen (Oğz.) 'urgan, kalın ip' [33b/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *örgen - örgün* 'urgan, ip, yular' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *örgen* 'keçi kılından yapılmış ip' anlamında korunur (Himmet, Daday -Ks.). Ölçünlü dilde *"ôrgen* geçmez. *ör·* köküne getirilen *-gen* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ör-gen> örgen* (Clauson EDT, s. 225).

örgüç 'örgüç, hörgüç' [39a/06]. *Divan'da* 'kadınların başındaki örülmüş saç' ve 'dalga' anlamına gelen *ôrgaç* [30b/10-12] sözcüğünün de. benzetme yoluyla yapıldığı anlaşılıyor. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *örgüç* 'h9(~~9,(.4~~~~i.sı.~ındaj{i kambur' olarak geçer (TS). Ağızlarda *ôrkeç* 'deve hörgiicµ'.&!çi~~~!.~-~~:}f·t.C>Içünlü dilde *hörgüç* (< *örgüç)* 'devenin sırtındaki kambur'. biçiffiincl~;.~~ç~0. ~~~~üğün. basındaki.*h-* sonradan türemiştir. Türkçede bunun başka örneği.de vardır;iğ *yük > höyük* gibi. Az. *hürgüç,* Tkm. *örküç* 'devenin sırtındaki çıkıntı; tümsek', Nog. *ôrkeç,* K.Klp.iq~*keş,* Kzk. *örkeş,* Krg. *örköç,* Alt. Tel. *ôrkôş,* Tub. *iireç* (< **üğreç* < **ögreç* (göçüşme) « **öfğeç),* Tar. *örkeş,* Özb, *orkaç* biçimlerinde geçer. *ör-* 'rise (cloud)' köküne getirilen *-gül-güç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 223; Eren TDES, s.180-81; Dankoff CTD III, s. 48).

örgüç [30b/10]. bkz. *örgü.*

ört- 'örtmek, kapatmak' [314b/13]. Türkiye Türkçesinde *ört-* aynı anlamda kullanılır.

örtmen 'dam, satıh' [3111„/11). Anadolu ağızlarında *örtmen* 'satıh, yüzey' anlamında korunur (DS: Sm.). Ölçünlü dilde *"ôrtmen* geçmez. *ört-* fiiline getirilen *-men* ekiyle yapılmıştır: *ört-men* >*örtmen.*

örtük 'bir şeyin örtüsü; eğer örtüsü' [32b/10]. Anadolu ağızlarında *örtük* 'eyerin üstilne örtülen halı' anlamında korunur (OS: Şavşat -Ar.). Ölçünlü dilde *örtük* 'örtülü, kapalı' anlamındadır. *ört-* köküne getirilen *-(ü)k* ekiyle yapılmıştır: *ört-(ü)k* > *örtük.*

örtül- (*ört-* ed.) 'örtülmek, kapalı kalmak; karışmak' [64b/14]. XVI. yü.zyıL Anadolu Türkçesinde *örtül-* 'kesilmek' anlamında da geçer (TS). Çağdaş J'ürlcç~de *örtül-* 'kapatılmak' gizlemek' anlamında kullanılır,

örtün- (*ört-* dön.) 'örtünmek, kapanmak' [65b/17]. Türkiye Türkçesind« *iirtiin-* aynı anlamda kullanılır.

örümcek 'örümeek, bir tür böcek *(Arenea)'* [44a/ll]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *örümcek evi* 'örümcek ağı' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *örümcek* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *örümce* biçimi de geçer (OS: Menteşe -Mn.). Eski Kıpçakçada *ôrumcuk* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 331). Krg. *örmökçü,* YVyg. *örmüçük* biçimlerindegeçer.

acılık; öt kesesi' [280b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ödüsuf*.. '~q.ükopmak, ödü patlamak' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede ôq;u'karaciğerin salgıladığı yeşil, sarı renkte acı sıvı, safra'ya verilen ad. Az. *öd,* Tkm .. *Q:t* qiçimlerinde geçer.

ötmek, ses çıkarmak' [48a/08]. Türkiye Türkçesinde *öt-* '(kuş ve böceklefiçfü)ideğişik tonda sesler çıkarmak; sesi çıkmak' anlamlarında kullanılır.

ödemek, vermek' [278a/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *öde-* 'karşılığını vermek; tazmin etmek' anlamında kullanılır. Az. *ôde-,* Tkm. *ö:de-* , Krg. ötö-, YUyg. öti- biçimlerinde geçer .

- 'hikaye söylemek; hakana dilek sunmak' [46a/Q4]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öykün-* 'taklit etmek, taklide çalışmak, özenmek' anlamında ğ¢çeri{l;'Ş).Ağızlarda *öykün- ~ ökün-* 'anlatmak, söylemek' anlamında korunur (DS:. Brd,; I):z:.)... *ğykıllc*.. 't~lçlitetın.~k' anlamında dil devriminden sonra ölçünlü dile yeniden kazandırılmıştır. T~ .•• <>*y/fil1J-* taklit etmek, benzemek' anlamında geçer. Oğuz grubundaki *öykün-* < *"ôygim- (- *ödgün-* < *ötgiin-)* biçiminden çıkmış olabilir.

bedel, karşılık' [39a/Ol]. Anadolu ağızlarında *ôtku* 'bedel, karşılık' anlamında korunur (DS: Eğın -Ezc). *öte-* köküne getirilen *-ki* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **öte-ki> ôtki > ötkü. ötki.* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

yenecek ekmek' [99a/09]. bkz. *etmek.*

(Oğz.) 'hileci, ütücü adam' [32a/16]. Anadolu ağızlarında *ôtrak - ötürük* 'yalan' anlamında korunur (DS: To., Kn.), Ölçünlü dilde **ötrük* kullanılmaz. Krg. *ôtrük;* Kzk. *ötrü ~ ö-türük* biçimlerinde geçer. *ötür-* (< *öt")* fiiline getirilen *-(ü)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ötür-(ü)k >ötürük> ôtrük* (Clauson EDT, s. 66; Dankoff CTD IH, s. 49).

(öt- et.) 'öttürmek' [58b/14]. Türkiye Türkçesinde *öttür-* aynı anlamda kullanılır. bkz. *öt-.*

(Oğz.) 'ödünç, eğreti' [39b/09]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *ödüne* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ödünç* 'geri verilmek üzere alınan' anlamında kullanılır. Az. *ödüne,* Tkm. *ödünç,* KKlp. *ôtiniş,* Kzk, *iainiç,* Özb. *uünç* biçimlerinde geçer. **öten-* fiiline getirilen-çekiyle yapıldığı düşünülebilir: **öten-ç* > **ödenç - ödünç* (Clauson EDT, s. 61; Dankoff CTD III, s. 50).

öyez, övez, bir çeşit sivrisinek' [27b/13]. Anadolu.ağ.zlannda *övez* 'atsineği' (DS: Brd., Zn., Sm.,); 'küçük sinek' (Acıpayam -Dz.); 'sivmsjnt}1{ri(,t\!.,.Isp., Gr., To.) 'hayvanlara sadanan sinek, büvelek' (Bil., Mğ.) anlamlanıığa. JC>lJltıµr. Qlçünlü dilde **öyez* kullanılmaz.

(Oğz.) 'öğle vakti' [35a/16]. Kaşgarlı, Kıpçakların *özle* biçimitli.Jk.ullandıklannı belirtir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ôylelik* 'yarım günlük'; *öyledenee* (< *öyleden önce)*

'öğleye kadar' biçimlerinde türemiş veya bileşik sözcük olarak geçer (WS). Çağdaş Türkçede *öğle* 'gün ortası' biçiminde kullanılır. *Az. öyle,* Tkm. *ôyle;* 'öğle ile akşam arası', Nog. *öyle* 'öğle, öğle vakti' biçimlerinde geçer. Clauson, *öJfl~/riçill}lıiin* Karahanlıcada 'zaman, felek' anlamına gelen *ôôleg* biçiminden çıktığıiy{;ijil,~ ~~irir: **öd+le-g* > *ôôleg* - Oğz. *öyle,* Kıp. *özle.* Oğuz grubundaki *öyle* ile Kıpça.~~f~~ *qzle* biçimlerini *-&- -y- - -z-* ses denkliğinin örnekleri olarak gösterir (EDT, s.SS-B~~·~ren, *öd* 'zaman, vakit' kökünden *-le* ekiyle yapıldığı görüşündedir (TDES,//s./.3;J3). Kaşgarlı'nın tanıklığı, o dönemde -/J-'li biçimler yanında *-y-'li* biçimlerin de<pl~~~nu gösteriyor. Buna göre *öyle* biçiminin *ôôleg* - **öyleg* biçiminden geliştiği savı dalı;;~~~ gözüküyor: *ôdleg* - **öyleg* > *öyle.* Oğuz grubunda senses -g'Ierinin birçokg~~~~ olduğu gibi, düştüğünü biliyoruz. Türkiye Türkçesinde yazı dili geleneğiµd~w.qğ{~ biçiminde yazılan sözcük, konuşma dilinde *öyle* biçiminde seslendirilir.

(Oğz.) 'tepe gibi yüksek olan yerler' [28a/05]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öyti~* 'üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkanlaµ yapma tepecik' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ôyuk* 'toprak tepe, höyük' (PS: Lüleburgaz -Krk.); - *ôyek* 'toprak yığım, toprak öbeği' (DS: Brd., Ks.) biçimlerind.¢ korunur. Ölçünlü dilde *höyük* 'toprak yığım, küçük tepe' biçiminde geçer. h.-Hiin sonradan türediği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 271-272; Eren TDES, s. 181).

öz, kendi, nefs; can, ruh, gönül' [24b/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öz* 'nefs; zat, kendisi, benlik' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *öz* 'bir kimsenin benliği, ke!1gi manevi varlığı, nefis, iç' anlalamlarında kullanılır.

iki dağ arasında bulunan dere' [27a/02]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öz* 'vadi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *öz* 'tepeler arasındaki çukur; su arkı; dere, çay ırmak; anlamlarında korunur (PS: Af., Ks., Or.). Ölçünlü dilde **öz* kullanılmaz. krş. *ögüz*

ağacın özu, [97a/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öz* 'iç, bir şeyin içi' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *öz* 'bir şeyin asıl yeri' anlamında kullanılır.

belin iç yanında bulunan damar' [24b/08]. Anadolu ağızlarında *özek* 'ağacın, bitkinin içi, özü' (DS: .To., Ar.); 'bir şeyin içi, özü' (TO., Es.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *özek* bu anlamda kullanılmaz. Krg. *özök,* Alt. Tel. *ôzôk,* Toh. *üzäk,* Kaz. *üzek,* Özb. *ozåk* biçimlerinde geçer. *öz* sözünden *+(e)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *öz+(e)k* > *özek* (Doerfer TMENII, s. 146; Clauson EDT, s. 285).

oyularak havuz yapılan her yer' [24b/01]. Anadolu ağızlarında *özük* 'yağ çömleği' anlamında geçer (DS: Ky.). Ölçünlü dilde **özük* kullanılmaz.

S

say- 'saymak' [277b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *say-* 'tutmak, addetmek; bedel tutmak, bir şey yerine kabul etmek; değer vermek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *say-* 'sayı saymak; değer vermek; hesaba katmak, dikkate almak; geçerli görmek; addetmek; farz etmek; kabul etmek' anlamlarında kullanılır. Az. *say-,* Tkm. *say-* 'saymak, dövmek' olarak geçer.

saban 'saban, çift ve çiftçilik araçları' [102a/01]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *saban* 'çift sürme aracı' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *saban* 'tarlayı ekilir duruma getirmek için kullanılan demir uçlu araç'a verilen ad. Az. *sapan,* Tkm. *sapan* olarak geçer (Clauson EDT, s. 790; Eren TDES, s. 347..348; Türkoloji Dergisi VIII, s. 1-28).

saç[1] 'saç, baştaki kıllar' [24a/06]. Türkiye Türkçesinde *saç* aynı anlamda kullanılır. Az. *saç,* Tkm. *saç,* TatK. *çeç,* Bşk. *ses,* Nog. *şaş,* KKlp. *şaş,* Kzk. *şaş,* Krg. *çaç* (gerileyici benzeşme)', Şor. *şaş;* Sag. *sas* (ilerleyici benzeşme), *':l'ı.ı;v.yçqş,,/~-. sqs,* Yak. *as,* Çuv. *śüś* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 794; Eren TDES, s. :348).

saç[2] 'tava' [33a/14]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *sac* 'demirleyW!; .µ~~~ll.ğ.~ yemek pişirilen saçtan kap' anlamlarında geçer (Ş. Sami KT, s. 697). Çağdaş 1'ür~~e~t19C 'yassı demir; demirden yapılmış pişirme aracı' anlamlarında kullanılır. Az. *sac,* Tkm. *saç* olarak geçer.

saç- 'saçmak, serpmek' [133a/15]. Türkiye Türkçesinde *saç-* aynı anlamda kullanılır.

saçıl- (*saç-* ed.) 'saçılmak, serpilmek' [165a/13]. Türkiye Türkçesinde *saçıl-* aynı anlamda kullanılır.

saçın- (*saç-* dön.) 'saçınmak, saçmayı iş edinmek' [I 7lb/l 1]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *saçın-* 'sürünmek, (bir şeyi) vücuduna, elbisesine sürmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *saçın-* aynı anlamda kullanılır.

sıçra- 'sıçramak, atlamak' [167b/l 7]. Türkiye Türkçesinde dar ünlü *-ı-* ile *sıçra-* 'yukarıya veya ileriye doğru atlamak; birden sarsılmak; yayılmak, sirayet etmek' anlamlarında kullanılır. Az. *sıçra-,* Tkm. *sıçra-,* YUyg. *çaçra-* """"fll~IJ!""{geriye benzeşme), Kzk. *şaşra- ~ şaşıra-,* Özb. *saçra-* biçimlerinde geçer. *saç-* k:gk:iJneigetirilen *-ra-* ekiyle yapılmış olabilir. Oğuz gurubunda kullanılan *sıçra-* biçimi < *saçra-* biçiminden geliştiği düşünülebilir (Clauson EDT, s. 798).

sıçrat- (*saçra-* et.) 'istemeksizin sıçratmak' [215b/10]. Türkiye Türkçesind, e *sıçrat-* 'bulaştırmak, yaymak, bir şeyi sıçratmak' anlamlarında kullanılır. bk:z. *saçra-*.

saçtır- (*saç-* et.) 'saçtırmak' [179b/14]. Türkiye Türkçesinde *saçtır-* 'başkasının saçmasını, dağıtmasını sağlamak' anlamında kullanılır. *saçtur-* Uygurcaya özgü yuvarlalaşma özelliğini gösterir.

saçuq 'saçık, saçılmış' [96b/02]. Türkiye Türkçesinde *saçık* 'saçılmış, serpilmiş; açık saçık' biçimlerinde kullanılır. *saç-* köküne getirilen *-(u)q* ekiyle yapılmıştır: *saç-(u)q* > *saçık*. *saçuq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

sağ 'sağlık, esenlik' [25a/01]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sağ* 'sağlam, sa:ğlık, esenlik' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sağ* 'sağlam, esen' anlamında kullanılır. Türkçede 'solun karşıtı' anlamında da *sağ* sözcüğü kullanılır. Çağdaş Türk dillerinin büyük bölümünde *sağ* 'solun karşıtı' karşılığında *oŋ* sözü geçer. Az. *sağ* 'sağlam, sağ', Tkm. *sag* 'sağlam, sağ', Kzk. *uŋ* 'sağ', Hak. Tuv, *oŋ* 'sağ', Krg. *oy* 'sağ'; *sau* 'sağlam', KKır. *oŋ* 'sağ'; *sō* 'sağlam', Nog. *oŋ* 'sağ'; *sav* 'sağlam', Özb. *oŋ* 'sağ'; *say* 'sağlam', Yt. Uyg. *oŋ* 'sağ'; *saq* 'sağlam'; .Çuv. *sıva* (Clauson EDT, s. 803). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *t* ..... *(sag)* 'rechts' Türkçeden alınmıştır (DoerferE MEN III, s. 334).

sağ (Oğz.) 'sağ, tatlı, iyi; temiz, halis' [256b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sağ* 'temiz, saf, halis' anlamında geçer "(TS). Çağdaş Türkçede *sağ* 'katıksız' (*sağ yağ*) anlamında kullanılır.

sağ (Oğz.) 'akıl, anlayış' [256b/04]. Türkiye Türkçesinde *sağduyu* bil~şlik sözcüğünde 'doğru, akla uygun, anlayış' anlamında kullanılır.

sağ- 'sağmak, süt sağmak' [136a/07]. Türkiye Türkçesinde *sağ-* aynı anlamda kullanılır.

sağdıç 'sağdıç, dost' [I 15a/Ol]. Türkiye Türkçesinde *sağdıç* 'düğünde geline ya da güveye kılavuzluk eden kimse'ye verilen ad. Az. *sağdış* biçiminde geçer. *say*[3] sözüne getirilen *+dıç* ekiyle yapılmış olabilir: *saş+dıç* > *sağdıç* (Clauson E.DT, s. 806; Dankoff CTD III, s. 152).

sağıl- (*say-* ed.) 'sağılmak, süt sağılmak' [165b/15]. Türkiye Türkçesinde *sağıl-* aynı anlamda kullanılır.

sağım 'sağım, sağış' [lOOb/13]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sağım* 'sağma, sağış' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sağım* 'süt sağnı~ zamanı' anlamında korunur (DS: Gaz.). Ölçünlü dilde *sağım* 'sağmak işi; süt veren hayvan' anlamında kullanılır. Az. *sağım*, Tkm. *sağım*, Krg. *sam*, Kzk. *sawım*, Nog. *savım* biçimlerinde geçer. *say-* fiiline getirilen *-(ı)m* ekiyle türetilmiştir (Clauson EDT, s; 811; Dankoff CTD III, s, 152).

sağmal 'sağmal, sağılı' [125a/15]. Anadolu ağızlarında *sağın* 'sağmal hayvan' anlamında korunur (Dz., Sk., Sv.). Ölçünlü dilde *"sağm* kullanılmaz. Az. *sağın*, Krg. *sān*, Kzk. *sawın*, Özb.

soğın, KKlp. *sawtn,* Kaz. *savın* biçimlerinde geçer. *say-* fiilinden *-(ı)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *say-(ı)n > sağın* (Clauson EDT, s. 81 I; Dank:offCTilUI, s. 152).

- 'sanmak, zannetmek; sözle yardım etmek' [172a/09]. XIV.yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sağın-* 'iyi düşünmek; sanmak, zannetmek' anlamlarında geçer(TS). Çağdaş Türkçede **sağın-* kullanılmaz.bkz. *saqtn-*.

'içine şarap konulan kap' [103a/Ol]. Anadolu ağızlarında *sagtr* 'şarap' anlamında geçer. Ölçünl dilde *"sagır* kullanılmaz. Farsçadan alınmıştır. *saşır* < Far. *sagar(Clauson* EDT, s. 814).

~ *sa*ğız 'sakız, elbiseye bulaşan meyva suyu veya hulllla pekmezi gibi şeyler' [92a/l 6]. Türkiye Türkçesinde *sakız* 'sakız ağacının kabuğundan sızan, çiğnendiğinde yumuşayan, hoş kokulu, beyaz renkli madde'ye verilen ad. Ağızlarda *sakız* 'pekmezden yapılan katı bulama tatlısı' (DS: Brs.); *sağız* 'sakız' biçimleri de geçer (DS: Divriği -Sv.). Tkm. *sakız,* TatK *sayıs ~ sayız,* Bşk. *hayız,* Kzk. *saşız,* Krg. *saşız,* Özb. *sakiç,* Hak. *saşıs,* Alt. Tel. *s-ayıs,* Şor, *saşıs;* Yak. *fas,* Çuv. *suxar* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *sakız* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 817-18; Eren TDES, s. 341). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan jL.. *(saqız)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 255).

q 'sürahi; kase; kap' [32a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sağrak* 'kadeh, bardak, sürahi, tas' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *sağrak* 'ağaçtan yapılmış yağ kabı' (DS: Sm., Or., Gr.); 'bardak, kadeh' (Çkl.); 'tahıl ölçeği' (Ant.) anlamlarında korunur. Ölçünl dilde *sağrak* geçmez. Farsçadan alınmıştır. *<Far.sagar* (Clauson EDT, s. 815). krş. *sayır*.

'deri, her şeyin derisi' [44a/10]. Türkiye Türkçesinde *sağrı* 'hayvanların bel ile kuyruk arasındaki bölüm; kalın deri, hayvanların sağrısından çıkan kalın deri' anlamlarında kullanılır. Ağızlarda *sağrı* 'toprak üstündeki küçük tepeler' (DS: To., Nğ., Kn.); 'dağın tepesine yakın dik, yokuş yer' (Sm., Ada.); 'üstü ince deri ile kaplı sandık' (Çarşamba-Sm.); 'hallaç yayının tahtası üstünde pamuk sarılmaması için kuzu derisinden yapılan yer' anlamlarında kullanılır. Az. *sağrı,* Tkm. *sağrı,* TatK *saurı,* KKlp. *sawtrı,* Nog. *savır,* Kzk. *sawtr,* Blk. *sauru,* Krg. *sön* 'sağrı; yan, kıç; hayvanın sağrısından çıkan deri', Tar. *sağra,* Tel. *sün,* Şor. *sağır, Tμy,.şqr* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 815; Eren TDES, s. 349). Türkçeden birçe>k.k<>ro.şy..ç.iJi1.1yamsıra Avrupa dillerine de geçmiştir. Al. *Chagr'in,* İng. *shagren,* İsp. *chagren,* İt *:ıigrinQ,Fr. chagrin.* Farsçada kullanılan *<S>L...* (*saġrī*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer T~~~l·:$\ij~~-~~)·

ıyan 'saksağan, bir tür kuş *(Pica pica)'* [l 10bAl<>J.;~~t~+)1~J;~~~~~!~\'Jl'μı-k:~eşigde *saksıkan - sagsıkan* 'saksağan' biçimlerinde s~~~ı-,~'.ıl~~i'/~~~~~\'(~9il:q:c':şal<ş~ğan' biçiminde de görülür (DS: Ml., Nğ., Ada.). Ölçμpl~N:~~f0t8~~~şqğ'(YJ aynı< anlamda kullanılır. Az. *sağsağan,* Nog. *savıskan,* TatK *sauş~~.~~·f9lcı.zgan,* KKlp. *sawıskan,* Kzk. *sauskan,* Alt. Tel. *sanıskan,* Şor. *sagızkan, Sag,;şqş/f:ı;ın* biçimlerinde geçer (Eren

TDES, s. 352). *sagız* sözüne getirilen +*şan* (Clauson EDT, s. 818)ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *saşız+şan* > *sayızyan* > *sayzıyan* (göçüşme) > **sagzagan* >*sfJkscığaJJ.*

saxt (Oğz.) 'eyerlere, kemerin başına, tokalara işlenen altın veya gümüş işleme' J3:3b/10]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında *saxt* biçiminde bir sözcük bulamadık.

saq 'işte uyanık ve açıkgöz olan' [84a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sak* 'uyanık, çabuk duyan, tetikte, ihtiyatlı' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *sak* 'uyanık, tetikte' (DS: Isp., To., Tr.); 'uykusu hafif kimse' (Af, Dz., Sm.); 'çok iyi duyan kulak' (Ba., Es., Sm.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *sak* hlk. notuyla 'uyanık, açıkgöz' anlamında yer alır. Tkm. *sak,* Krg. *sak,* YUyg. *sak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 803).

saqa 'dağ yamacı' [273a/09]. Anadolu ağızlarında *saka* 'ekilmeyen yerler' anlamında geçer (DS: Susuzviranköy-Kü.). Ölçünlü dilde *"saka* kullanılmaz.

saqaq 'çene' [72b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sakak* 'çenenin altındaki sarkık et, gerdan' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sakak* 'çene altı' anlamında kullanılır. Tkm. *sakak* 'çene, başlığın çene altından geçirilerek bağlanan bağı, çene. bağı,. çene kayışı', Krg. *sagak* 'çene altı; (hayvanlarda) döş bağı; küpeleri birbklıeb~~}a~a.rJ.~Ill~Ş zincir; başlığın çene altından bağlanan bağı', Kzk. *sagak* 'ç~ne ajtı', *~P·\Sagak* 'solungaç', Nog. *sagak* 'solungaç', YUyg. *sakak* 'çene' *biy~~~~f>Ş.f~er.*saqa-.* fiiline getirilen *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *scıqa..q* > sqktık•((plıuşqn.xl~:V;} s. >.807-8; Eren TDES, s. 350).

saqal 'sakal, yüzdeki kıllar' [27a/10]. Türkiye Türkçesindesaktılayiu anlamda kullanılır. Tkm. *sakga·!,* Blk. *sakal,* Bşk *hakal,* Alt. Tel. Sag. *saga!,* Hak. *sagq/,* Çuv. *suxal* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 350). *"saqa-* köküne getirilen-/ ekiyle türetilmiş olabilir (Clauson EDT, s. 808).

saqalduruq 'külahın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten yapılmış bağ' [132b/l I]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-n-* ile *sakandırık - sakanduruk* 'gerdanlık' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sakandırık- sakandtrak* 'şapka ya da başlığın çene altından bağlanan bağı' (DS: Isp., Kn., Ant.); 'öküz ya da manda başlığının çene altına gelen bölümüne konan dişli demir' (Kandıra .....Kc.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **sakant/Jnk.* geçmez. *saqal* sözüne g~titjlen +*duroq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *saqal+duruq >.s.a.kµltf«ruk - sakcım.l.mık* ((pJ~µşon EDT, s. 810; DankoffCTD IH, s. 154).

saqın- (*saq-* dön.) 'sakınmak; sanmak, düşürın;ıel<l .U7@1?19&]Ar]~"\T.\ yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü-g- ile *sagtn-* 'iyi düşürın;ıek,cş~k.t;~.,~ılda,ötümsüz *-k-* ile *sakın-* 'uzaklaşmak; saklamak, riayet etmek, .•.·mtı4ş.t'~~ ~t~rk.;ieşirgemekr anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sakın-* 'uzak dıımıak.;ul(:~J:1J,~~,\esirgemek, gözetmek' anlamlarında kullanılır; 'sanmak, düşünmek' anlaını yol<:tur. Az. *sagtn-* 'korumak, çekinmek', Tkm. *sagtn-* 'düşünmek, duraksamak, beklemek'.

sagınç 'sakınılacak şey; sıkıntı, sakınma, kaygı' .[44;;ı/02l XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötüml. *-g-* ile *sagtnç* 'arzu, istek, maksa.t}i..\!£ı$£ıyyur, düşünce; ümit, endişe, kaygı' anlamlannda geçer (TS). Çağdaş Türkçede .*ş~~ll'lÇ Jrullamlmaz. Tkm. *sagtnç,* KKlp. *sagınış,* Nog. *sagtmş,* Kum. *sagınç,* Özh. 5'g$ifi~~~i~~pnde geçer. *saqm-* fiilinden *-ç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *saqtn-ç* > *sakuıç(Q\ilJ§Qıt..1:J.Jl)'l',* ~ 812~ Dankoff CTD III, s. 151).

sagırqu 'sakırga, kene' [123a/13]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sakırga* 'kene' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *sakırga* 'kene' anlamında korunur (DS: Isp., Çkl., Ky., Nğ.). Ölçünl~ dilin sözlüğünde *sakırga* hlk, notuyla yer alır. Tkm. *sakırtga,* Nog. *kasartgı,* Kum. *kasartgı,* Şor. *sartka,* Tuv. *sargı* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *sakurga* biçimi kullanılır (Clauson EDT, s. 816). *sakırqu* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

sagız [92a/16]. bkz. *saşız,*

saglan- (**saqla-* dön.) 'saklanmak, gizlenmek, çekinmek' [195b/04]. XV. yüzyılAna<folu Türkçesinde *saklan-* 'korunmak; gözetilmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *saklan-* 'gizlenmek' anlamında kullanılır. *saq* 'clever, alert *(uyanık, zeki)'* sözünden *+lan-* (< *+la-n-)* ekiyle türetilmiş olabilir: *saq+lan-* > *saklan-* (Clauson EDT, s, 810; Dankoff CTD III, s. 151).

saglıq 'uyanıklık, açıkgözlük' [119a/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *saklık* 'tetikte bulunma, uyanıklık' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **saklık* kullanılmaz. *saq* 'uyanık, zeki' sözünden *+lıq* ekiyle türetildiğidüşünülebilir: *saq+lıq* > *saklık.*

sal 'sal, su taşıtı' [257a/12]. Türkiye Türkçesinde *sal* 'kesilmiş ağaç gövdelerinin yan yana bağlanmasıyla yapılan ve ırmaklarda taşımacılıkta kullanılan ilkel araç' a verilen ad. *Az.. sal,* Tkm. *sal,* Krg. *sal,* TatK. *sal;* Kzk. *sal,* Alt. Tel. Şor. *sal,* Tuv. *sal,* Bşk, *hal,*]>l:og. *sal,* KKlp. *sal,* Yak. *iii,* Çuv. *sula* biçimlerinde geçer. Türkçeden konışu ğil!~~ç ğ~ geçmiştir. Farsçada geçen Jt.... *(stil)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IJI,ş.329-3Jl).

sal- 'atmak; bir şeyle işaret emek; göndermek, götürmek; toplamak'· [138b41~J,~II„~· yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sal-* 'göndermek, sevk etmek; bıraktlıak,>s!}~2~e~t~rk etmek, başıboş bırakmak; atmak, havale etmek; yaymak, şerıu~~; sa~~lg (vergi) toplamak; sallamak; koymak; uzaklaştırmak' anlamlarında geçer ~~~l'.\~f~~" Türkçede *sal-* 'bırakmak; göndermek; koyma)ç, ~a.y:ı::aaJs; . sı:ımı.ç)f;;c/şru~als;;.ş.ıμ-kıtınak' anlamlarında kullanılır. *Az.. sal-,* Tkm. *sal-,*

salın- (*sal-* dön.) 'sarkmak, asılmak' [172b/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *salın-* 'yürürken hoş bir eda ile sağa sola hafifçe meyletmek, hıramatı olmak; sallanmak, sarkmak, uzanmak; bırakılmak; atılmak, hücum etmek;.gönderilmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *salın-* 'hafifçe sallanarak yürümek; serbest bırakılmak; yayılmak' anlamlarında kullanılır.

sal- (*sat:* işt.) 'sallaşmak, güreşte birbirini sallamak, silkişmek~rflı52a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *salış-* 'saldırmak, saldırışmak' anlanu.tlclaJg~çer(TS). Çağdaş Türkçede **salış-* kullanılmaz.

saldır- (*sa,f.* et. Oğz.) 'saldırmak, saldırtmak' [180b/05]. XV. yüzyıl Anacl9Ju. Türkçesinde *saldır-* 'bıraktırmak, terk ettirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş *Türkçecle>saldır-* 'bir kimseye veya bir şeye karşı saldın yöneltmek, zarar verici bir davranışta..buJunmak, hücum etmek' anlamında kullanılır. *sa/tur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyurı:ıμıμ:(„„/t-) gösterir.

saman 'saman' [105a/08]. Kaşgarlı *saman'm* Çi~lce. oldı:ı~mı,•Qğuzların *küvük* [98a/11] sözünü kullandıklarını belirtir (bkz.i *küvt?lc).* ~· ¥ÜZ¥11 ~a.clql~ (Türkçesinde•*saman ogrısı* 'saman yolu' biçiminde geçer(TS), Ağı?:bu-da.saman.yanında*gevik* (< *küViik.)* sözüne de rastlanır (DS: Af, Bo., Isp.). Çağdaş Türkçede *saman* 'türlü ekinlerin taneleri ayrıldıktan sonra kalan sapları' anlamında kullanılır. Az. *saman,* Tkm. *saman,* TatK. *saban* 'saman; yaz ekini; tarla', Kzk, *saban* 'saman; tarla' - *salam,* KKlp. *saban,* Nog. *salam* ~ *toban,* Blk. *salam* 'saman', Aft *salam,* Krg, *saman* - *samal,* Özb. *somon,* Tuv. *savaŋ* biçimlerinde geçer. *sap* 'henüz dövülmemiş ekin' köküne getirilen *+(a)n* ekiyle yapıldığı düşünülebilir: *sap+(a)n* > *saban* > *saman.* Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ı:ı..... *(saman)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 335-36; Clauson EDT, s. 829; Eren TDES, s. 354-355; Türkoloji Dergisi VIII, s. 1-27).

sarmsaq ~ sarmusaq 'sarımsak, sarımsak *(Allium sativumi'* [132a/09]. Türkiye Türkçesinde *sarımsak* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *samırsak- samsak= sarstmak* biçimlerinde rastlanır (DS: Dz., Gaz., Nğ.). Tkm. *sarımsak,* TatK. *sarımsak,* Nog. *sarımsak,* KKlp. *sarımsak,* Kzk. *sarımsak,* Blk. *sarısmak,* Krg. *sarımsak* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 357). Clauson, *sarumsak* sözünü ·**sarum* kökünün bir türevi saymıştır (EDT, s. 853). Özgün biçimin hangisi olduğu kuşkuludur. *sarmusaq* biçimini özgün biçim olarak kabul edersek (Doerfer, TMEN III, s. 248) öbür biçimlerin göçüşme sonucu oluştuğu ortaya çıkar. Bu görüşe göre *"sarım* kökünden *-(U)saq* ekiyle yapılmış olduğu düşünülebilir: **sarım+(u)saq* > *sarmusak* > *sarumsak* > *sarımsak.* Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan J~->'-" *(sanmsaq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 247-248).

san sayı, sayma; unvan; nişan' [257a/l 7]. XVII-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *san* 'emel; zan, tahmin, tasavvur; şöhret; nişan; alamet' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *san* 'dilek, istek' anlamına da rastlanır (DS: Sv., Ank., Mğ.). Ölçünlü dilde *san* 'ün, şan, şöhret; unvan' anlamında kullanılır. Az. *san* 'şan, şöhret', Tkm. *san* 'sayı, adet; nüfuz' anlamlarında geçer. *sa-* köküne getirilen *-n* ekiyle yapıldığı düşünülebilir: *sa-n* > *san* (ClausonEDT, s. 831).

'saymak, sayılmak; sanmak' [139b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *san-* 'istemek, dilemek; düşünmek, tasavvur etmek; kuşkulanmak, tereddüt etmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *san-* 'zannetmek, farz etmek; öyle olduğunu düşünmek' anlamlarında kullanılır. Az. *san-,* Tkm. *san-.*

'sançmak; dürtmek, sokmak; yenmek' [313b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sanç- - sancı-* 'saplamak, batmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sanç-* 'saplamak, batırmak' anlamında korunur (DS: Es., Ar.). Ölçünlü dilde *sancı, sancak, sancılan-, sancı-* (< *sanç-)* gibi birçok türevi kullanılır. Az. *sanc-* 'sokmak, geçirmek', Tkm. *sanç-* 'batırmak, sokmak' anlamlarında geçer.

(*sanç-* ed.) 'sancılmak, saplanmak' [191b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *sancıl-* 'batmak, saplanmak' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *sancıl-* 'saplanmak' anlamında korunur (DS: Dinar -Af, Yusufeli –Ar.). Ölçünlü dilde **sancıl-* geçmez. *Az. sancı!-,* Tkm. *sançıl-* biçimlerinde kullanılır.

(*sanç-* işt.) 'birbirine hançer, bıçak gibi şeyler saplamak, birbiriyle savaş yapmak' [188a/08]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sancış-* 'süngüleşmek, süngü savaşı yapmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **sancış-* kullanılmaz. Az. *sancış-,* Tkm. *sançış-*

vaç 'bülbül, bir tür kuş' [132b/02]. Anadolu ağızlarında *sanduvaç - sanduğaç* 'bülbül' biçimlerinde korunur (DS: Şerefhisar -İz., Tn.). Ölçünlü dilde **sandığaç* geçmez. Clauson'a göre, Soğdça *zntw 'ch* (> *sanduvaç)* sözünden alınmıştır (EDT, s. 837).

~ **san**dırı- 'saçmalamak, sanrı görmek' [284a/15]. Anadolu ağızlarında *samrı- - samra- ~ samıra-* 'sayıklamak, uykuda ya da hastalık nedeniyle söylenmek' anlamında korunur (Sn., Sm., Dz., Çr.). *-n- > -m-* değişimi Türkçede sık görülen ses gelişmelerinden biridir. Ölçünlü dilde **sanrı-* geçmez. Dil devriminden sonra *sanrı* sözünün 'kabus' karşılığı dile sokulmasında bu sözcüğün göz önüne alındığı açıktır. Tkm. *samra-* 'sayıklamak', Krğ. *sandır-* 'boş sözler söylemek', Kzk. *sandıra-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, 837).

'sap, kılıç veya bıçak sapı' [94b/06]: Türkiye Türkçesinde *sap* 'bitkinin~;t~pr~, çi8~~ gibi b~tümlerini taşıyan bölüm; meyveleri dallarına bağlayan böl~ırı; bi~t~ra.pr.ı~tırıa,~a yaraya: bölüm; iplik, tire, ibrişim gibi şeylerde iğneye geçirileıii bir .a.ilcişlilc iplik' anlamlarında kullanılır. Ağızlarda *sap* 'buğday, mı~ır gibi bitkilerin btıştır ve ~pçtınlarının ayrıldıktan sonraki kısımları' anlamında geçer (1'r.,r~,,. ~-). 1'~. *~!~rt1'.a,f~.i~ap,* Nog. *sap,* KKlp. *sap,* Kzk. *sap,* Krg. *sap,* i\lt §flA.;:ı;'et .. Şpf. }Ştıg.....§gp,,.'.I.Vı.,ı;v, .'§z.p, .)¥"ak. *sap* biçimlerinde kullanılır.

'sap yapmak' [287b/03]. Türkiye Türkçesinde *sapla-* 'b,tıı-ırı~/sqkmalc' gibi farklı bir anlamçftı kullanılır. Az. *sapla-* 'sap takmak; şokm.ı:ı,i.ı:fg~çt~~ij{.;.;Tkm. *sapla-* 'sap yapmak' anlamlarında geçer.

'sap olmaya uygun nesne' [118b/17]. Türkiye *Türkçesindetsaplık* aynı anlamda kullanılır.

'bir şeyi süzmek ve ayırmak; olgun hale getirmek' [259b/06]. Türkiye Türkçesinde *sar-* 'çevresini çevirmek; kuşatmak; kaplamak; örtmek; kucaklamak; yumak yapmak; dürmek' gibi farklı anlamlarda kullanılır.

ç 'kadın yaşmağı'[l22b/ll]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sorguç* 'tuğ' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sorguç* 'bazı kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy; *(esk.)* serpuşlann ön tarafına takılan tüy veya püskül biçimindeki süs' anlamlarında kullanılır Clauson, *saru-* 'sarmak' kökünden türediğini, *saraguç* biçiminin **sarugaç'tan* göçüşme sonucu geliştiğini belirtmiştir (EDT, s. 849). Eren'in de bu görüşü benimsedi~i anlaşılıyor (TDES, s. 374). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan سراغوج *(sariigiic')* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN III, s.242).

- 'sararmak, sarı renk almak' [180b/l I]. Türkiye Türkçesinde *sarar-* 'san renk almak, rengi bozulmak' biçiminde kullanılır. *sarış* sözüne getirilen *+ar-* ekiyle türetilmiştir: *sarıγ+ar- > saryar- > sarar-,* Oğuz grubunda içsesteki -g-'lerin çoğu zaman düştüğü görülür. Az. *saral-,* Tkm. *saral-* biçimlerikullanılır.

'sarı, sarı renk' [83a/12]. Türkiye Türkçesinde -y'sı düşmüş biçimiyle*sarı* olarak geçer. Az. *sarı,* Tkm. *sarı.*

(sar- ed.) 'sarılmak, kucaklamak' [165b/04]. Türkiye Türkçesinde *sarıl-* aynı anlamda kullanılır.

(sar- dön.) 'bir şeyi. sarınmak, örtüamekjxbir işe .sarıl:ı:ıak'ii[171b/l7]. Türkiye Türkçesinde *sarın-* aynı anlamda kullanılır.

(sar- işt.) 'sarmakta yardım ve yarış etmek' [158b/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sarış-* 'birbirine sarılmak, sarmaşmak' anlamında geçerr.(TS). Çağdaş Türkçede **sarış-* kullanılmaz.

'akıcı maddeler sızıp damlamak; uyuşmak' [314a/03]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sark-* 'eğilmek, meyletmek; sarkıntılık etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sark-* 'aşağıya doğru uzanmak, pörsümek' anlamlarındakullanılır. Tkm. *sark-* 'süzülmek, eğilmek' anlamında geçer.

q ~ ~arqıyuq 'hayvanlardaki "kırkb~yır" denen işkembe' [262a/l l]. Anadolu ağızlarında *sarkanak* 'işkembenin bir parçası' anlamı~~a korunur (DS: Isp., Dz., To.). Ölçünlü dilde **sarkanak* kullanılmaz. **sarkın-* kökünün türevleri oldukları anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 849; Dankoff CTD III, s. 156).

dı (su.w) 'iri su damlası' [124a/04]. Türkiye Türkçt:ışinde*sarkıntı* 'aşağıya doğru uzanan, t sarkan şey' anlamında geçer. **sarkın-* (< *scırk' (ı)n-)* fiiline getirilen *-dı - -tı*

ekiyle yapılmış olabilir: *sarkın-dz* > *sarkındı* - *sarkin-tı* > 'akıp birikten su' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 849; Dankoff CTD III, s. 156).

...qut- (*sa!rq-* et.) 'sarkıtmak, damlatmak' [217a/15]. Türkiye Türkçesinde *sarkıt-* 'sarkmak işini yapmak, yaptırmak' anlamında kullanılır.

...maş 'sarmaş, bir şeyin bir şeye sarılması' [116a/12]. Türkiye Türkçesinde *sarmaş dolaş* 'birbirine sarılıp kucaklaşmış bir durumda' biçiminde ikileme olarak kullanılır. **sarma:-* fiilinden *-ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **sarma-ş* > *sarmaş* (Clauson EDT, s. 852; Dankoff CTD III, s. 155).

...maş- (**s:grma-* işt.) 'sarmakta yardım etmek, birbirine sarılmak' [188a/02]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sarmaş-* 'sıkıca sarılmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sarmaş-* 'birbirine sarılmak, kacaklaşmak' anlamında kullanılır. (Clauson EDT, s. 853; Dankoff CTD III, s. 155).

...msaq 'sarımsak, sarımsak' [132a/09]. bkz. *samursaq.*

...nç 'deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap' [114b/17]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *sarnıç* 'yazın sarf olunmak üzere yağmur sularının birikmesine mahsus yer altı hazinesi; gemide tatlı su ihtiyacı için sacdan yapılan hazine' anlamlarında geçer (Ş. Sami KT, s. 804). Çağdaş Türkçede *sarnıç* 'yağmur suyu biriktirmeye yarayan yer altı su d.eposu; gemilerde bulunan tatlı su deposu' anlamında kullapılı; Yaygın kanıya göre < Ar. *sahric* sözünden gelmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(sarnıç)biçimi* Türkçeden alınmış olabilir (Doerfer TMEN III, s. 219-20).

...sımak, kokmak' [281a/04]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sası-* 'bozulup kokmak, kötü kokmak' [28la/03]. Çağdaş Türkçede hlk. *sası-* 'kokuşmak' anlamında kullanılır. Az. *sası-*, Krg. *sası-*.

...kmuş' [W3b/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde -y'si düşmüş biçimiyle *sası* 'pis kokulu, mugar, kötü' anlamında geçer (TS). Ağızlarda sonses ünsüzü ötümsüzleşerek korunmuş biçimiyle *sasık* (DS: Bo., Brs., Ky.) ve -y'si düşmüş biçimiyle *sası* (Gâvurdağı Türkleri – Mr.) 'kokmuş, bayatlamış' anlamında korunur. Ölçünlü dilde *sası* 'çürük ve kof gibi kokan~ kokuşmuş' biçiminde kullanılır. *sası-* fiiline getirilen *-γ* ekiyle türetilmiştir: *sas-γ* > *sası*. Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genelde düşer. Kimi sözcüklerde ünsüzleşerek korunduğu da görülür.

...ksı' [96:p/03]. Türkiye Türkçesinde kullanılan *saksı* biçimiyle fonetik bakımdan ne kadar ilişkisi olduğu tartışılır. Göçüşme sonucu oluşmuş bir biçim olma olasılığı yüksektir.

...mak, satış yapmak' [207a/13]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sat-* 'satış yapmak; söylemek, nakletmek, dinletmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sat-* 'bir değer karşılığında mah alıcıya vermek; *mec.* kendinde olmayan bir şeyi varmış gibi

göstermek; *mec.* olduğundan daha değerli göstermek'; *satıp savmak* 'değerinden daha ucuza satmak, elden çıkarmak' anlamlarında kullanılır. *Az. sat-,* Tkm. *sat-.*

- (**satγ-a-* işt.) 'rastgelmek, kavuşmak; sataşmak, saldırışmak; (Oğuzlarca) sayışmak, ödeşmek' [187a/15]. XIII-XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sataş-* 'hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak, istenilmeyen bir duruma uğramak; rastlamak, tesadüf etmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sataş-* "bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak; sarkıntılık etmek' anlamlarında kullanılır. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde, Kaşgarlı'nın belirttiği Oğuzca anlam değil, esas anlattı; yani Çiğil-Uygurcada kullanılan anlam korunmaktadır. *Az. sataş-,* Tkm. *sataş-* 'karşılaşmak, rastlaşmak' anlamında geçer. *satya-* (*<satıya-< sat-ıy+a-ş* köküne getirilenişt~ çatı eki *-ş-* ile genişletilmişolabilir: *"satya-ş-* > *satyaş-* > *sataş-.* Oğuz grubunda içsteki *-γ-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 800; Dankoff CTD III, s. 156).

'satış, satma' [94b/Ol]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sonses -y'si düşmüş(l.şimiyle *satı ~ satu* 'satış, satma' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *satı* 'satmalık işi; satış' anlamında kullanılır. *sat-* fiiline getirilen *-(ı)y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *sat-(ı)y* > *satıγ* > *satı.* Oğuz grubunda söz sonundaki y-'lerin genellikle düştüğü görülür (Clauson EDT, s. 799; Dankoff CTD III, s. 156).

'satmak istenilen her nesne' [126a/l l]. Türkiye Türkçesinde *satılık* biçimiyle aynı anlamda kullanılır. *satıy* (< *sat-ıy)* sözüne getirilen *+lıq* ekiyle yapılmıştır. *satıy+lıq* > *satılıq* > *satılık.* Ses gelişmesi için bkz. *satış.*

- ed.) 'satılmak' [165a/04]. Türkiye Türkçesinde *satıl-* aynı anlamda kullanılır.

- (*sat-* et.) 'sattırmak, başkasının satmasını sağlamak' [179b/10]. Türkiye Türkçesinde *sattır-* aynı anlamda kullanılır. *sattur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'söz, haber, salık; mektup; risale; atasözü; kıssa, öykü, tarihsel şeyler' [137b/06]. Eski Türkçede *sab* 'söz, haber' biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 156). ~2 yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sav* 'öykü, kıssa; söz, lakırdı; haber' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *sav* 'söz, laf, dedikodu' (DS: Bo., Bt., Ur.); 'karşılıklı konuşma, sohbet' (Vn., Ng.), 'bilgi, haber' (Kızılcahamam -Arık.); 'mektup' (Bayatlı -Or.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *sav* 'iddia, tez' anlamında kullanılır.

- (**sawa-* İşt. Oğz) 'savaşmak, çarpışmak' [160a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *savaş-* 'kavga, muharebe etmek, döğüşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *savaş-* aynı anlamda kullanılır. *Az. savaş-,* Tkm. *sôveş-;* Krg. *soğuş-,* Özb. *savaş-* biçimlerinde geçer. **sava-* köküne getirilen işteş çatı eki *-ş-* ile genişletilmiş olabilir (Clauson EDT, s. 793).

'elçi, peygamber; (Oğuzlarca) hısım ve dünürler arasındaki elçi' [256b/09]. Türkiye Türkçesinde *savcı* 'devlet adına ve yararına davalar açan, kamu haklarını savunmakla

görevli kişi, müdeiumum' anlamında kullanılır. Ağızlarda *savcı* 'sözcü, mektupçu' anlamında geçer(DS: Bayatlı -Or.). Türkmencede eski anlamı korunur: *satvçı* 'dünürcü, kız istemek için kız evine gönderilen adam'. *saw* sözüne getirilen +*çı* ekiyle yapılmıştır: *saw+çı* > *saw+çı* > *savcı.*

(**saw-* ed.) 'savulmak; gitmek; bulunduğu durumdan ayrılmak, bir yana eğilmek, sapmak [166a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *savul-* 'savuşturulmak, geçiştirilmek, atlatılmak, bertaraf edilmek; dağılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, yol vermek üzere çekilmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede savul-..'f9lverırıek anacıyla bir yerden uzaklaşmak' anlaın.ırığaku.ll.amhr•. J'i.irkçeğ~. yu:yadajslaş.n:ıa -y-'nin etkisiyle olmuştur.

(**savur-* 'savrulmak; akan su köpüre köpüre dalgalanarak çalkalanmak' [190b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *savruk-* 'yayılmak, dağılmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *savrık-* 'oraya buraya uçuşmak' anlamında korunur (DS: Ermenek -Kn.). Ölçünlü dilde **savruk-* geçmez.

(*sawur-* ed.) 'savrulmak, saçılmak' [191b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *savrul-* aynı anlamda kullanılır.

(**sawur-* 'savurmak, saçmak' [155b/09]. Türkiye Türkçesinde *savur-* aynı anlamda kullanılır.

(*sawur-* et.) 'savurtmak, saçtırmak' [316a/01] Türkiye Türkçesinde *savurt-* aynı anlamda kullamlır.

taşlık yer' [27a/10]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *say* 'dibi yere gömülü kaygan kaya' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sa.v* 'düz tabaka biçiminde ince, yassı taş; iri yuvarlak kaya; dik kayalık, taşlık yer' anlamlarında korunur (DS: Isp. Sv., Kn.; Or., Tr.). Ölçünlü dilde **say* geçmez.

(Uğz.) 'serçe kuşu *(Passer domesticus)'* [271a/12]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *serçe yuvası* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *serçe* biçimi kullanılır. Azerice ve Türkmencede de *serçe* biçimleri geçer. *Divan'da* geçen *seçe* biçimi konusunda çeşitli görüşler vardır. Clauson, *seç-* kökünün bir türevi oduğunu, *-r-'nin* sonradan türediğini belirterek *sep-* > *serp-* örneğindeki türemeyi gösterir (EDT, s. 795). Doerfer ise doğru biçimin **serçe* olduğunu, eski Türkmencede (XIII. yy.) kullanılan *serçe* ve Çuvaşçada geçen *śärśi* (< **ctirctii)* biçimininbunu doğruladığım belirtir (TMEN III,&. 244).

'incelmek, seyremek, seyrekleşmek' [283b/07]. Anadolu ağızlarında *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *seyre-* 'aralıklı olmak, seyrelmek' anlamında korunur (DS: Kr., Sm.). Ölçünlü dilde genişlemiş biçimi *seyrel-* (ed.) kullanılır.

'seyrek, seyrelmiş' [120b/1l]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *seyrek* 'seyrelmiş, aralıklı; çok bulunmayan, az rastlanan; arada sırada' anlamlarında kullanılır. Tkm. *seyrek,* Nog. *siyrek,* TatK. *siyrek,* Bşk. *hirek,* KKlp. *siyrek,* Kzg. *seyrek,* Kzk. *sirek,* Özb. siyrak, Çuv. *seira* biçimlerinde geçer. *saôre- (- *seyre-)*

fiine getirilen *-k* ekiyle yapılmıştır: *seôre-k - seyrek* (Clauson EDT, 802; Dankoff C'.I'D III, s. 158; Eren TOES, s. 363). Farsçada kullanılan d~ *(si'rak)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 308-309).

- (*seôre-* et.) 'seyreltmek, seyrek hale getirmek' [215b/12]. Anadolu ağızlarında *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *seyret-* 'aralamak, seyreltmek' biçiminde korunur. Ölçünlü dilde genişlemiş biçimi *seyrelt-* biçimi kullanılır.

- 'seğirtmek, koşturmak' [202b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Tü.rkçesjnqese.wrt 'lq)~~ak, koşturmak, yürümek; saldırmak' anlamlarında geçer ('I'Ş).. Ç~ğğ~~iJc~p~f~P~i *ş~ğirt-* çabuk adımlarla veya sıçrayarak bir yere doğru yürQ.ıne~à.llla.ını.µ4a. Wlla.1114r.

- **sekkiz** 'sayıda sekiz' [92a/17]. Tüfij¥~ 'I'~f~~~iijij~: ~~~t{Spiçipıing(rWlla.111Iır. Ağızlarda *sekkiz* biçimine de rastlanır (DS; ~., ~ta.~a.), *Aı;;..şek"kiz,* Tkm. *sekiz,* Krg. *segiz,* Kzk *segiz,* KKlp. *segiz,* Nog. *segiz,* Blk. *segiz,* Özb *sakkiz,* Şor. *segis,* Kaz. *sigez,* TatK. *sigi*;, Alt. Tel. *segis,* Yüyg. *sekkiz,* Tuv. *ses,* Yak. *agıs,* Çuv. *sakar - sakkar* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 259-60; Clauson EDT, s. 823).

'sekiz' [92a/17]. bkz. *sekiz.*

'seğirtmek, koşmak' [284a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sekri-* 'titremek; sıçramak; hücum etmek, üşüşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"sekri-* kullanılmaz.

- **sekiz on** 'sayıda seksen' [I IOb/03]. Türkiye Türkçesinde *seksen* biçiminde kullanılır. Az. *seksen,* Tkm. *segsen,* Blk. *seksen,* Krg. *seksen,* KKlp. *seksen,* Nog. *seksen,* Alt. *sekizen,* Hak. *segizon,* Tuv. *sezen,* SUyg. *sakıson - sakson,* Yak. *agıs uon,* Çuv. *sakărvunnă* biçimlerinde geçer. *sekiz on* > *sekson* > *seksôn* > *seksen* biçiminde bir ses gelişmesi sürecinden geçtiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 823; Eren TOES, s. 360).

'seki, dükkan' [274a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *seki* 'yerden biraz yüksek sedir, peyke şeklinde oturacak yer' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *seki* 'alçak ayaklı, arkalıksız iskemle' (DS: Bo., Ks., Ar.); 'evlerin önüne yazın oturmak. için taş .ve kerpiçten yapılan, yarım metre yüksekliğinde set' (Isp., Dz., Ar.); 'tqprak üz.erin.deki yükseklik, doğal set' (Kc., Ky., Kn.); 'tarla ve bahçelerdeki basamak biçiminde düzlükler' (Ba., Gr., Mr.); 'bir şey koymak için ocak üstüne ya da duvarlara yapılan çıkıntı' (DS: Isp., İç.) 'bağ duvarı' (Ayaş -Ank.) 'kaldırım'. (Tarsus ~İç.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilin sözlüğünde *seki* hlk. notuyla yer alır. Az. *seki,* Tkm. *seki* 'kerevet, karyola', TatK. *seki - siki* 'kerevet', Bşk. *hike* 'kerevet', Krg. *seki* 'dağ eteklerinde küçük düzlük', Çuv. *sak - saka.* 'kerevet sıra' biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 359). Clauson, Farsça *sakü* 'bench, platform, terraqe' ,biçiminedikkat çekmiştir (EDT, s. 819).

- **semüz** 'semiz, besili' [87a/12]. Türkiye eti, yağı çok olan, anlamında kullanılır. Tkm. *semiz,* Krg. biçiminde geçer.

Clauson, *semri-* fiilinin bir türevi olduğunu belirtir (EDT, s. 83()}. Dankoff ise *"semir* kökünün türevleri arasında saymıştır (CTD III, s. 158). Türkiye Türkçesinde kullanılan *semir-* fiilinden çıkarak **sem-* köküne ulaşmamız mümkündür. J?tyıgs9ıı aynı anlamda geçen *semri-* biçimindeki *-ri-* eki Oğuz grubunda kullanılan *-(i)r--* ~ttifŞ~IJ, çatı ekinin Uygurca biçimidir. *sem-ri - sem-ir-* biçimlerinden çatı eklerini attığıtrı1Zda geriye fiilerin kökü kalır. *semiz* sözcüğünün **sem-* köküne getirilen *-(i)z* ekiyle yapıldığı düşünülebilir: *sem-(i)z > semiz. gö-'r- > göz; kud-ur- > kuduz* örneklerinde olduğu gibi. Azericede kullanılan *semiz-* 'etlenmek, şişmanlamak' fiili de üzerinde düşünmeye değer bir veridir. **sem-* köküne getirilen *-(i)z-* ettirgen çatı ekiyle yapıldığı açıktır. *em- + (i)z- > emiz-'te* olduğu gibi.

semizlik 'sermizlik, şişmanlık' ..[127a/12]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *semizlik otu* 'semiz otu' söz gurubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *semizlik* 'şişmanlık, gürbüz' anlamında kullanılır. Tkm. *semizlik.*

semri- 'semirmek, yağlanmak' [284a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *semri-* 'semirmek, tavlanmak, şişmanlamak' olarak .geçer (TS). Ağızlarda *semri-* 'büyümek, gelişmek, beslenmek' anlamında korunur (DS: Isp., Ada., To.). Ölçünlü dilde *semir-* 'etlenmek, şişmanlamak' biçiminde kullanılır. **sem-* köküne getirilen *-ri- - -(i)r-* ekiyle genişletilmiş olabilir. *sek-ri- - sek-ir-* örneğinde olduğu gibi.

semrit- (*semri-* et.) 'semirtmek, şişmanlatmak' [216a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *semrit-* 'semirtmek, tavlandırmak, şişmanlatmak' anlamında geçer. Çağdaş Türkçede *semirt-* '~şişmanlatmak, etlendirmek' biçiminde geçer.

sen, kişi adıl;' [22b/ll]. Kaşgarlı, Oğuzların büyüklere saygı olarak 'siz' anlamında *sen* sözcüğünü kullandıklarını belirtir.

seyek (Oğz.) 'sµ içilen testi, ağaçtan oyulmuş su kabı' [302b/17]. XIV-XVIL yüzyıl.Anııdqlu Türkçesinde *seyek* 'ağaçtan yada topraktan yapılmış su kabı, testi' analar:mn<lıı g@Çyr (TS). Ağızlarda *senek* (DS: Af., Isp., Bo.) - *senik* (Ant.) - *sinek.* (Sqğµt-,-J31,).Oşgyçk (Sn., Sm.) 'çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi' biçiimrritıqy/;lç~~µµr . Ölçünlü dilde **senek* kullanılmaz. Az. *senek.* Eski Kıpçakça<lııcdıı.şg(Zg# ~Jıırıılç>g@çer (Clauson EDT, s. 838).

singil 'insanın yüzünde çıkan siğil, ergenlik sivilcesi' [12lb/14]. An,~99lM'>~~!ı:lı:ttıIJ,qa *singil - sinil* 'siğil', deride oluşan sert· kabar9ılçlıır' l)içiınjıJ,de}<grµ9-1.Jf0i,~s~?rI~8frlr,c--Gr., Yz., Yz.). Ölçünlü dilde *siğil* biçiminde kµllarıtlır..<rkın. *siyyil* 'şiğil;:.yJitı:.µstiinde çıkan sert sivilce' biçiminde geçer.

sengir 'dağ çıkıntısı, dağ burnu; her hangi bir dağ uzantısı, burun; köşe', Kzk. *sengir* 'yüksek dağ sırtı', Krg. *seyir* örtülü yüksek dağ
~ *sengir* 'iki dağ arasındaki sırt' anlamında
sözlüğünde *senir* hlk. notuyla yer alır.

sırtı' biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *senir* 'tepe, dağ' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 840; Eren TDES, s. 361).

(**ser-* ed.) 'sarsılmak, sendelemek, yalpalayarak düşecek gibi olmak' [165b/02]. Türkiye Türkçesinde *serif-* 'yere uzanmak, yere düşerek uzanmak' anlamında geçer. Az. *seril-* 'düşmek, düşüp kalmak', Tkm. *serif-* 'yere yayılmak' anlamında kullanılır.

'sabretmek, sabırlı olmak' [175b/06]. Anadolu ağızlarında *serin-* 'sabırla beklemek' anlamında korunur (DS: Krş.). Ölçünlü dilde **serin-* geçmez.

'sevmek, sevgi beslemek' [136a/13]. Türkiye Türkçesinde *sev-* aynı anlamda kullanılır. Az. *sev-*, Tkm. *söy-*, Krg. *süy-*, Türki *söy- - süy-*, Kaz. *söy-*, Alt. Tel. *sü-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 784).

(*sew-* dön.) 'sevinmek' [175b/08]. Türkiye Türkçesinde *sevin-* aynı anlamda kullanılır.

'sevinç, sevinme' [304a/13]. Türkiye Türkçesinde *sevinç* aynı anlamda kullanılır. *sewin-* fiiline getirilen -çekiyle yapılmıştır: *sewin-ç* > *sevinç.*

(*sew-* işt.) 'sevişmek, birbirini karşılıklı sevmek' [160a/17]. Türkiye Türkçesinde *seviş-* 'birbirini sevmek; çinsel ilişkide bulunmak, aşk yapmak' anlamlarında kullanılır.

'sevdirmek, sevmesini sağlamak' [180a/l 1]. Türkiye Türkçesinde *sevdir-* aynı anlamda kullanılır. *sewtür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-wt-)* gösterir.

'sevgili, sevilen' [30a/13]. Anadolu ağızlarında *sevik* 'dost' anlamında geçer (DS: Ada.). Ölçünlü dilde **sevik* kullanılmaz. *sew-* fiilinden *-(ü)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *sew-(ü),k> sevik* (Clauson EDT, s. 787; Dankoff CTD III, s. 159).

'seziş, sezme' [172a/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sonses *-g*'si sedasızlaşarak korunmuş biçimiyle *sezik* 'sezgi, zan, tahmin' ve XVI. yüzyılda düşmüş olarak *sezi* 'zan, şüphe, seziş' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sezi* 'sezgi, seziş' anlamında kullanılır. *sez-* fiiline getirilen *-(i)g* ekiyle yapılmıştır: *sėz-(i)g* > *sezig* > *sezi*. Oğuz grubunda sonses ünsüzü -g'ler genellikle düşer. Kimi lehçelerde ise sedasızlaşarak korunur: Krg. *sezik,* Kzk. *sezik,* KKlp. *sezik,* Tar. *sezik*, Tel. *sezik* (Clauson EDT, s. 862; Dankoff CTD III, s. 160).

(*sėz-* dön.) 'sezinmek, sanmak' [172a/05]. Türkiye Türkçesinde *sezin-* 'sezmek, sezinlemek, tahmin etmek' anlamında kullanılır.

'kırmak, bozmak; yenmek, galip gelmek' [277b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sı-* 'kırmak, bozmak; yenmek, mağlup etmek, tenkil etmek; yıkmak harap etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *sı-* 'bozmak, kırmak; ezmek; yenmek, mağlup etmek' anlamlarında korunur (DS: Es., Af). Ölçünlü dilin sözlüğüde *sı-* hlk. notuyla yer alır (Clauson EDT, s. 782).

'düdük, boru' [58b/12]. Anadolu ağızlarında *sıbızgı* 'tüfek namlusu' (DS:'Kadmçiftliği -Ksr.); 'kaval' (Karaçay -To.). biçiminde korunur. Ölçünlü dilde **sıbızgı* kullanılmaz. Krg. *sıbızgı,* Kaz. *sıbızgı,* Nog. *sıbızgı,* Alt. *sıbıskı,* Şor. *sıbıskı,* Tel. *sıbıskı* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *sıbızgu* biçiminde kullanılır. *sıbız* sözünden *-gu* (< **-gı*) eki ile türetildiği düşünülebilir: *sıbız+gu* > *sıbızgu* - *sıbızgı* . Ancak Clauson *ıbız*'da 'clumsy, carelles' anlamında geçen *ıbız* [103a/Ol] sözüyle semantik açıdan bir bağlantı kurulamayacağını belirtir (EDT, s. 794). XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesi metinlerinde 'düdük, boru' anlamında geçen *sipsi* (TS) sözcüğününün de ses gelişmesi açısından *sıbızgı*'dan çıktığı düşünülebilir: *sıbızgı* e- **sıbızı* > *"stbısı* > **sıbsı* > *sipsi* gibi. *sıbızgu* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliği gösterir.

-mak, pislemek' [133a/16]. Türkiye Türkçesinde).sıç aynı anlamda kullanılır. Krg. *çıç-,* Kkp. *sıç ~ şış-* biçimlerinde geçer.

'sıçan, fare *r(Rattus)'* [87b/06]. XV-XVII. yüzyıl Atıadôfü Türkçesinde *sıçan otu* 'zehir' ve *sıçan yolu* 'düşman kurşun ve toplarından korunmak için açılan yol' gibi söz gruplarında içinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sıçan* 'fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvan; fare'ye verilen ad. Az. *sıçan,* Tkm. *sıçan* 'sıçan, fare'. *sıç-* fiiline getirilen *-şan* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *sıç-yan* > *sıççan* > *sıçan.* Oğuz grubunda ekin başındaki *y-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 796; Dankoff CTD III, s. 160). Farsçada kullanılan ı:,~ *(slcqiin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 307-308).

-sıç- et.) 'şıçtırmak, sıçırtmak' [179b/15]. Türkiye Türkçesinde *sıçtır- - sıçtrt-* aynı anlamda kullanılır. *sıçtur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliği gösterir.

-*sıd- et.) 'sıyırmak, soymak' [129b/02]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-'li* biçimde *sıyır-* 'parça koparmak, soymak; kazıyarak ya da soyarak üstünde şey bırakmamak' anlamlarında kullanılır. Tkm. *sı.r-,* Krg. *sıytr-,* Özb. *sidir-* biçimlerinde geçer. *"sıô- (- *sıy-)* fiilinin *-(ı)r-* ettirgen çatı ekiyle genişletilmiş biçimi olabilir: *sıð-(ı)r-* > *sıôır- - sıyır-·(clauson* EDT, s. 802; DankoffCTD III, s. 161).

-sıdır- ed.) 'sıyrılıp kaçmak, kaymak' [191b/021 Türkiye Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-'li* biçimde *sıyrıl-* 'bir yerden veya bir durumdan çıkmak, kaçmak, kurtılmak' anlamında kullanılır.

(Oğz.) 'sırım, ince deri parçası' [122a/14]. Türkiye Türkçesinde *sırım* 'sicim inceliğinde, ince ve uzun, esnek deri parçası' biçiminde kullanılır. *sıðır-* 'sıyırmak, soymak, koparmak' sözüne getirilen *-(ı)m* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *sıðır-ım* > *sıdrım* (Clauson EDT, s. 802; Dankoff CTD III, s. 160). *-d- ~ -y-* ses denkliği kuralına göre, Oğuzların o dönemde *-y-'li* biçimi kullanıyor olmaları gerekirdi. Bu yüzden ödünçleme bir eski olma olasılığı yüksektir, Türkiye Türkçesinde kullanılan *sırım* sözünün *-y-'li* biçiminden geliştiği düşünülebilir: *sıdrım* - **sıyrım* > *sırım.* Türkçenin komşu dillere de

geçmıştir. Farsçada kullanılan ı">.l-'-" *(si'rum)* Türkçeden alınmıştır(I)qerfer TMEN III, s. 309).

'sığmak; tesir etmek, dokunmak, koymak' [136a/l l]. XIV. yüzyıl Anadolu>Türkçesinde *sığ-* 'yakışmak, uymak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sığ":'.* 'uygııg gelmek, içine girmek' anlamlarındakullanılır. Az. *sığ-,* Tkm. *sığ-.*

(*sıγ-* dön-) 'sığınmak, korunmasına girmek' [172a/13]. Türkiye Türkçesiiide<sığın- 'güvenl bir yere çekilmek; başkalarının korumasına girmek; iltica etnı:kt>~w~mtarmda kullanılır. Az. *sığtn-,* Tkm. *sığtn-,* Krg. *sıyın-,* Kzk. *styın-,* Özb. *siğii,...,;.A.lt.* Tel. *sığın-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 813)..

'sığır, eveil hayvan' [92a/06]. Türkiye Türkçesinde *sığır* 'boynuzlu büyük baş evcil hayvanların genel adı'. Ağızlarda *sığır* 'hayvan. sürüsü' anlamına. da gelir (DS: Nğ.). Trabzon.ağzında *sığır* yalnız 'inek' için kullanılır. Az. *sığır,* Tkm. *sığır* 'inek', Nog. *sıyır* 'inek', KK.lp. *sıyır* 'inek', Kar. *sığır* 'inek, boğa, öküz' - *sıyır* 'inek', Krg. *sıyır* 'inek', Kzk. *sıyır* 'inek', TatK. *sıyır* 'inek', Bşk. *hıyır* 'inek', Özb. *siğir* 'inek', Suyg. *sağar enek* 'sağmal inek' biçim ve anlamlarında geçer (Clauson EDT, s. 814-15; Eren TDES, s. 363-364).

'sığırcık kuşu *(Sturnus vulgaris)'* [125b/15]. Türkiye Türkçesinde *sığırcık* 'siyah renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çekirge kuşu'. Az. *stğırçtn,* TatK. *sırçık,* Tel. *sığırçık,* Kum. *stytrtgış,* Özb. *çuğurçik* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *sığtrcuk* biçiminde kullanılır. *sıyır* sözüne getirile~.~çiiltnıe. elci .-*çıq* iletüretildiği anlaşılıyor: *sıyır-çıq* > *stşırçıq* > *sığırcık* (Clauson EDT, s. 816; DarikoffCTD III, s. 161).

(*sıγ-* et.) 'sığdırmak, yerleştirmek' [180a/10]. Türkire Tür~çeı;~~de:tıtr-.ay111\a~~ın1a kullanılır. *sıgtur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini ve eski Türk:çedeki ünsüz uyumunu (-yt-) gösterir.

'yaban sığırı, dağ keçisi' [103b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sığın (geyik)* 'yabanî geyik ve sığır' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sığın* 'bir tür geyik, karaca; evcilleşmemiş sığır' anlamlarında korunur (DS: Isp., Ada., Maçka -Tr., Eze.). Ölçünlü dilde *sığın* '.alageyik' anlamında kullanılır. Az. *sığın,* Tkm. *süğun* 'geyik', KK.lp. *suwın* 'geyik', Alt. Tel. *sığın,* Şor. Sag. *sin,* Tuv. *sin* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *sığın* biçimi kullanılır. *sışun* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 811-~12; Eren TOES, s. 363).

(Öğ.) 'az, yetersiz' [250b/06]. Türkiye Türkçesinde -ğile *sığ* 'derinliği az, dibi yüzeyine yakın olan'; *sık* 'dar, aralığı az; gür' biçimlerinde geçer. Ağızlarda *sığ* 'dar aralık, koridor' anlammda da kullanılır(DS: Ks.). Az. *stx* 'aralığı az olan, gür', Tkm. *sık* 'aralığı az, gür' anlamlarında geçer. *sıq* sözcüğünün, Oğuz grubu dillerinden Türkmencede *sık* biçiminde korundıığu, Azericede *sıx* biçimini aldığı ve her iki dilde de aynı anlamda kullanıldığı ggrülüyor. Türkiye Türkçesinde ise iki farklı fonetik yapıda karşımıza çıkıyor.

Sonses ünsüzü ötümlüleşerek *sığ* biçimini alan sözcük 'sathi, derinliği az'; *sık* biçimi korunan sözcük ise 'gür, aralığı az' anlamında kullanılır.

- 'sıkmak, sıkıştırmak' [137a/08]. Türkiye Türkçesinde *sık-* aynı anlamda kullanılır.

- 'el ile sıvamak, okşamak' [282a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-ğ-* ile *sığa-* 'sıvamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sığa-* 'okşamak' (DS: Dz., Ezc., Hat.); 'sıvamak' {Düzce -Bo.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *sığa- - sıva-* 'duvarı sıva ile kaplamak; *mec.* okşamak, sıvazlamak' anlamlarında kullanılır. *sıq* sözüne getirilen *+a-* ekiyle yapılmış olabilir: *sıva- - sığa-< sıqa-* < *sıq+a-* (Clauson EDT, s. 806).

- (*sıq-* ed.) 'sıkılmak, sıkıştırılmak' [166a/07]. Türkiye Türkçesinde *sıkıl-* aynı. anlamda kullanılır.

- (*sıq-* işt.) 'sıkışmak, sıkmakta yardımveyarışietmek' [16la/03]. Türkiye Türkçesinde *sıkış-* 'birbirine yaklaşmak; basınçlı iki şeyin arasın.da kalmak;· dar bir yere sığdırılmak; zor bir durumda kalmak; sıkıntı ve darlık ğelrhek, çarpıntı duymak; aptesi gelmek' anlamlarında kullanılır. Az. *stxış-*.

- (*sıq-* et.) 'sıktırmak, sıkıştırmak' [180a/15]. Türkiye Türkçesinde *sıktır-* aynı anlamda kullanılır. *sıqtur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

- mezar, kabir' [252b/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sin* 'mezar, kabir' biçiminde geçer (TS); Ağızlarda *sin* 'ölü gömülen yer, kabir' biçiminde korunur (DS: Dz., Or., Gr., Nğ., Ky.). Ölçünlü dilin' sözlüğünde *sin* esk. notuyla yer alır. Çinceden alındığı yolunda görüşler vardır, ancak tartışmalıdır (ClausonEDT, s. 832; Eren TDES, s. 368).

- dön.) 'kırılmak, bozulmak' [139b/17]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sın-* 'kırılmak, parçalanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sın-* 'kırılmak, bozulmak; yenilmek, geri çekilmek' anlamlarında korunur (DS: Es., To., El., Ky., Nğ.). Ölçüajü sözlüğünde *sın-* hlk. notuyla yer alır. Az. *stn-,* Tkm. *stn-*.

- 'sınamak, denemek' [282b/14]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türk.çesinde ~fn1ri'~~~e~~k, tecrübe etmek, yoklamak, sınav yapmak' anlamlarında geçer (T~)\ S~ğd~~ }~f~~f~e 'denemek, yoklamak, sınav yapmak' anlamlarında kullanılır. i\:z. *sınq--,* 'l'kın.. *sına...*

- (*sına-* et) ssınatmak, tecrübe ettirmek' [2lla/17J. Türkiye ':lIHf~Ç~~ifüJtcşınçı,.t- aynı anlamda kullanılır.

- bir şeyin tarafı, yanı' [304b/09]. XIV-XVIII. yüzyıl Anad()lµ'I'~r~çeshıdesıyarı 'kendisi gibi, arkadaş, yandaş, akran, emsal' aajamJç1;r:tn~ç1; ~~Çtcf *(;fŞ~·.l~~lç1;fdç1;sıyar* 'akraba, yakın' (DS: Ay., Sv., Ky.,); 'eşdeğer, denl<?..{Dı:7, ~ş.; Kp..,);;tsırç1;;.dizi'..(Geyve -Kc.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **sınar* geçmez.

- Ağız) 'sındı, makas' [105b/17]. Kaşgarlı'nın belirttiğine? göre, Çiğiller 'makas' anlamında *kıftu* adını kullanırlar (Atalay DLT I, s. 416). XIV-XIX. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sındu - sındı* 'makas' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *sındı* 'makas'

anlamında korunur (DS: Af, Isp., To., Çkl.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *sındı* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *sındı* biçiminde kullanılır. Brockelmann *sın-* fiilinin *-du* ekiyle yapılınış bir türevi olduğunu belirtmiştir (OGM § 43). Dankoff *sı-* fiilinin türevleri arasında saymıştır (CTD III, s. 160). Doerfer *-du* ile türetilmiş *yamdu, yoşdu, ordu* gibi örnekler ar~şJ,nğa *sındu* (< *sın-du)* sözüne de yer vermiştir (Doerfer TMEN III, s.256-257). Clauson ~yru anlamd~. kullanılan *bıçguç, ktftı* örneklerini vererek *sındu* sözünün alıntı olabileceğini dile getirmiştir (EDT, s. 836). Eren ise uzmanların görüşlerini vermekle yetinmiştir (TOES, s. 364). *s:,n-* (< *sı-n-)* fiilinin *du= "dı* ekiyle yapılmış bir türevi olduğu düşünülebilir: *sın-du ~ sındı.*

(Oğz.) '.şınıf, kırılmış' [302b/08J..XIII. yi,i~l fo.11.~dolı.ı Jürkçe~inğe *sınık* 'kırılmış, kırık; yenilmiş' biçiminde geçer ('fS) .. A.ğıı:l~ı-~~+fı~ı~'~pl<,çı~k' 'lllarru~da korunur (DS: Brs., Dy., Nğ., Krş.). Ölçünlüdilin sözlüğündesı0,k~k·<n~0~~1,~fs~Mr·rt· ll~l~, 'I'lolı. *sınık* biçimlerinde geçer. *sın-* (< *sı-n-* dön:)·fülinden-(u)qel<lyleJµ:rettl.ğiğiyajil~şı!ıyqr: *sı-uk ~ sınık* (Clauson EDT, s. 837; Dankoff CTDIII, s. 160).

yaşına girmiş olan tay' [80b/11]. Türkiye Türkçesinde *sıpa* 'eşek yavrusu' ajil~µğa kullanılır *Az. sıpa* 'bir yaşındaki eşek yavrusu' anlamında geçer. Söz sonundaki *-a'mn* sonradan türediği anlaşılıyor.

kendisiyle Çin kaseleri cilalanıp üzerine nakış yapılan macun' [82a/01]. Türkiye Türkçesinde *sır* 'bazı nesnelere parlaklık vermek, dış etkilerden korumak, sızmalarını önlemek gibi amaçlarla sürülen, saydam veya donuk vernik; aynaların arkasına ve kaplama metal eşyanın yüzüne sürülen ince. metal tabaka' anlamında kullanılır. Tkm. *sır,* TatK. *sır,* Nog. *sır* 'yağlı boya', Alt. Tel. Sag. *sır,* Kzk. *sır* 'boya; aşı boyası', KKlp. *s.ır* 'boya; cila; mine', Krg. *sır* 'boya', Özb. *sir,* Yuyg. *sir,* Çuv. *sar - sarqi* 'l:ı9y~' anlamlarında geçer (Eren TOES, s. 365). Çinceden alınmıştır: *sır*< Çin. ff 'i~t(<:;l!M~Br EDT, s. 842-843). Farsçada kullanılan ·"' *(sir)* Türkçeden bir ödünçlemedir (Dqe:ıfer TMEN III, s. 238-239).

dikişle dikmek; pislemek' [280a/15]. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sırı-* 'sağlamca dikmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sırı-* 'yorgan şilte vb. iri iri, aralıklı dikmek (DS.: Af, Dy., Nğ., Ada.); 'özensiz dikmek, iliştirmek (Mut –İç.) 'yamamak' (Krş.) anlamlarında korunur. Ölçünlüdilin sözlüğünde *sırı-* hlk. notuyla yer alır. Az. *sırı-* 'kaba dikiş atmak', Tkm. *sıra-* 'yorgan dikmek', Özb. *sır-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 845).

'sırça, cam' [123a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sırça* 'cam, billûr' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sırça* 'renkli camdan bilezik' (DS: Çr., Sv., Yz.); 'içi sırlı çömlek' (Kü., Nğ.). anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *sırça* 'cam; camdan yapılmış' anlamında kullanılır. Tkm. *sırça.* Sözcüğün içsesindeki *-γ-*'nin düştüğü görülüyor: *sırıçya* > **sırıça* > *sırça.*

(*sırı-* et.) 'sık diktirmek' [209a/17]. XVI yüzyıl Anadolu Tü.rkçesindesırıt- 'dikmek, diktirmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sırıt-* 'sıkıca diktirmek' (DS: Ada.); 'aralıklı, iri dikişle dikmek' (Bor-Nğ.). Ölçünlü dilde *"sırı-* geçmez.

'sırlamak, sır vurmak' [287b/06]. Türkiye Türkçesinde *sırla-* 'bazı nesnelere, toprak kaplara sır sürmek' anlamında.kullanılır. Anadolu ağızlarında *sırla-* 'küpµ sır; .sµrerek parlatmak' anlamında korunur (DS: 'Çkr., Ama., Sv.). *sır* sözüne getirilen *+la-* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor:*sır+la- > strla-*. bkz. *sır.*

'sırlı, nakışlı' [82a/04]. Türkiye Türkçesinde sonses -y'si düşmüş biçimiyle *sırlı* 'sır sürülmüş, sın olan' anlamında kullanılır. Ağızlarda *sırlı* 'sırlanmış, sır sürülmüş anlamında korunur (DS: Bor –Nğ.). *sır* sözüne getirilen *+lıγ* ekiyle türetilmiştir: *sır+lıγ > sırlı.* Oğuz grubunda sonses *-γ*'leri genellikle düşer.

kalın kıl; (Oğuzlarca) sırt, bayır, yokuş, küçükdere' [86b/12]. Türkiye Türkçesinde *sırt* 'insanların ve hayvanların enseden kuyruk sokumuna kadar olan yerleri; kesici araçların kesmeyenkenarı; dağların veya tepelerin üst bölümü; bir şeyin üstü, üst bölümü' anlamlarında kullanılır. Trabzon ağızlarında *sırt* 'dağın eğimli yamacı; bayır' anlamında geçer. Az. *s.ırt* 'dağın üstü', Tkm. *sırt* 'arka, sırt; dağ sırtı', Nog. *sırt* 'dış yan; arka yan', Alt. Sag. *sırt* 'arka, sırt', J:atK., *sırt: tau sırtı* 'dağ sırtı', Krg. *sırt* 'dış yan; arka; taşra; sırt, dağ sırtı', Tuv. *sirt* 'dağ sırtı; sırt, arka' anlamlarındakullanılır (Eren TDES, s. 366). Kaşgarlı'nın ilk anlam olarak verdiği 'kıl, kalın kıl', Clauson'a göre ikincil anlamdır (EDT, s. 846). Görüldüğü gibi çağdaş Türk dillerinde bu anlamıylabir kullanım yoktur. Oğuz grubunda da 'küçük dere' anlamı kaybolmuştur.

'kuyruğu iple bükmek; (Oğuzcajküçük bir dereden yukarı çıkınak'[$18a/l3J. Türkiye Türkçesinde *sırtla-* 'sırtına alıp yüklenmek; mec. birinin sôrı.ıtriluluğuıuUstlelUllek' anlamlarında kullanılır. Trabzon ağızlarında *sırtla-* 'dağın yamacından yı.:ıkari çıkmak' anlamında korunur.

'sırık, çadır direği' [96b/02]. Türkiye Türkçesinde *sırık* 'değnekten uzun ve kalınca ağaç' anlamında kullanılır. Tkm. *sırık,* KKlp. *sırık,* Kzk. *sırık* 'çadır direği', Özb. *siriq,* Alt. *sırık,* Sag. *sıwak* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 848; Eren TDES, s. 365). *sıruk* Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir. *"sır-* kökünden *-(u)q* ekiyle türetilmiş olabilir. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan t.,,J~ Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN III, s.309-312).

'sırmaç şişi' [83b/15]. *Divan'da* *sış* biçimi de geçer. Türkiye Türkçesinde ön damak ünlüsü *-i-* ve *ş-* ile *şiş* 'bir ucu sivri, demir ya da ağaçtan, bazan silah gibi kullanılabilen ince uzun çubuk; örgü örmekte kullanılanuzun çubuk' anlamında kullanılır. Ağızlarda *şiş* 'kebap pişirmekte kullanılanağaç çevirgeç' (DS: Af., Ay., Isp.) 'sacda ekmek çevirmeye yarayan ucu sivri demir çubuk' (Dz.) 'tandır karıştırmaya yarayan demir' (Hat., Ky.) anlamlarında geçer. Az. *şiş,* Tkm. *çi.ş,* Kzk. *şeş,* Nog. *şeş,* Sag. *sis* biçimlerinde geçer.

şiş < *ş'ış* < *sış* biçiminde ses aşamalarından geçtiği anlaşılıyor (Doerf'err'IIMENIII, s. 324-326; Clauson EDT, s. 856-857).

[illegible] şişmiş olan nesne, yumru' [83b/16]. Türkiye Türkçesinde *şiş* 'şişllll.ş;Jşışl<ln, kabarık; şişlik' anlaınlannda kullanılır.

[illegible] sızmak, erimek;' -güneş- belirmek, ucu görünmek; arıklamak, zayıflaımıl<:'.[H4p/13]. Türkiye Türkçesinde *sız-* 'aralıktan akmak; duyulmak, yayılmak; gizliçe gjp:ııek, ilerlemek, gizlice gitmek, sıvışmak; kendinden geçerek uyuyakalmak' anlarwlilf.l.ı:ıda kullanılır; 'belirmek; zayıflmak' anlamlan yoktur. Az. *stz-,* Tkm. *sız-,* Krg. *sız-,* Kzk. *sız-,* Özb. *siz-,* Çuv. *şiir-* biçimlerinde geçer (Çlauson EDT, s. 861).

[illegible] (*sız-* et. 'sızdırmak, eritmek; anklatma~/ız~~~~~~~· J}~~~tJ~]·){ly. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sızır-* 'sızdırmak, eritmek, süznıektatıl~l;lfınq~jŞ~~~.F('J:'~)j·\~ğt?:1;~sızır- [illegible] yağ ÿl:>. eritip süzmek' anlamında korunur.(QS:.Işp., ijrd.,Nğ:t~)·u~ı~i~~/<~ı!~~ [illegible] çatı ekiyle *sızdır-* biçiminde kullanılır. Krg. *sızyır-,* Özb. *sizyir-,* 'l.~ff/~t~~f'Jp biçimlerinde geçer. Eski Anadolu Türkçesi ve ağızlarda *-yur-* çatı ekinin·başınclakiy.. [illegible]süzü düşmüştür. *sızyur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[illegible] sızlamak, ağrımak' [287b/11]. Türkiye Türkçesinde *sızla-* aynı anlamda kullanılır. *sız* [illegible] ağrı' kökünden *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *sız+la-* > *sızla-* (Clauson EDT, s. [illegible]; Dankoff CTD III, s. 164).

[illegible] (*sızla-* et.) 'sızlatmak, soğuktan ağrı ve sızı duymak' [218b/10]. Türkiye Türkçesinde [illegible]- aynı aalamda kullanılır.

[illegible] değirmen taşının üzerinde döndüğü demir' [98a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde [illegible] ~ سوبك (*sübek)* 'değirmen taşının üzerinde döndüğü sivri demir, mil' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *sibek* 'el değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan, üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık ya da sivri demir' anlamında korunur (DS: Mn., Or., Bt., Kn.). Ölçünlü dilde **sibek* kullanılmaz.

[illegible] işemek' [207a/15]. Anadolu ağızlarında *-d-* - *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *siy-* 'hayvan işemek' (DS: Dz., Or., Çkr., Yz., Kıbrıs) 'koyun, keçi vb. hayvanlar kızgınlık dönemlerinde tohum akıtmak' (Isp., Hat., Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *siy-* 'kedi köpek işemek' anlamında kullanılır. Tkm. *sit-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 799).

[illegible] 'kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi' [94b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d-* ~ *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile ve söz sonu *-g'*si düşmüş biçimiyle *siyü* 'etek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *siyi* ~ *siyin* 'etek, etek ucu' anlamında korunur (DS: Ky., Krş., Dz.). Tkm. *siy* 'etek ucu' anlamında geçer. Eren, [illegible]nin bilinmediğini, Kaşgarh'run verdiği *siδig* biçiminin düşündürücü olduğunu dile getirmiştir (TDES, s. 371). *sıö- (- **sıy-; sıδır-* ~ *sıyır-*) fiiline getirilen *-(ı)γ* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **sıö-(ı)y- *sıy-(ı)g* > *styı* > *siyi* (Clauson EDT, s. 799-800).

~ *siδük* 'sidik, idrar' [98b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesiµ<ie..*siduk - sidik* 'çiş, idrar'! biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *siydik* 'sidik' biçimine rastlanır (DS: Ama.). Çağdaş Türkçede de/~ftf/~plarak kullanılır. Az. *sia,k,* Tkm. *siydik,* Krg. *siydik,* Özb. *siydik,* YUyg. *sidik* biçimJ~tjnde geçer. *siô-* 'işemek' fiilinin bir türevi olduğu anlaşılıyor. Anadolu ağızlarında geçen *siy-* 'hayvan işemek, sidiklemek' (DS: Isp., Dz., Ay., Es.) sözün-Up. de *-d- - -:Y-* ses denkliği kuralına göre oluşmuş bir biçim olduğu görülüyor. Türki(e<Türkçesinde.bu kuı-alşereğince *siyik* olması beklenen sözcüğün *sidik* biçiminde..ka~şıınıza çıkması, **si~tüf* biçiminden geliştiğini ortaya koyuyor (Clauson EDT, s. 801). Buna göre *siô-* fiilinden *-tuk* ekiyle türetildiği düşünülebilir. Anadolu ağızlanıda ve .'J?ürkmencedeki *siydik.* biçimi bu savı doğruluyor. Türkiye Türkçesindeki *sidik sö'ZjJJ('f.siydik* < *"siyduk* < **siytük - *siötük)* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından·geçrniş/qla.çili.r.

, penis' [84b/09]. Türkiye Türkçesinde sik>olar~~~l~fmlff *"si-* 'döl akıtmak' fiilinden *-k* ile yapıldığı düşünülebilir. Türkçeden Balkan(d~Jl~~f~~'.ve Rusşaya da geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(sik)* Türkçeden alımıştır (Doerf~.r'I1~1JE:NIII, s. 312-313).

ikmek' [138a/08]. Türkiye Türkçesinde *sik-* olarak kullanıh.r. t%fJ(/~8l~~~ia~f<fllit1.den pekiştirme eki *-k-* ile türetildiği düşünülebilir: **si-k-* > *sik-* (Do~ffer T~~ III;s. 312-313; Clauson EDT, s. 818). Pekiştirme eki *-k-* için bkz. Gabain ETG, § 160).

(*sik-* ed.) 'sikilmek' [166a/10]. Türkiye Türkçesinde *sikil-* aynı anlamda kullanılır.

(*sik-* işt.)'sikişmek' [161b/06]. Türkiye Türkçesinde *sikiş-* aynı anlamda kullanılır.

(*sik-* et.) 'siktirmek' [180b/02]. Türkiye Türkçesinde *siktir-* aynı anlamda kullanılır. *siktür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

ilik, temiz, yakışıklı, tatlı dilli' [98b/08]. Türkiye Türkçesinde *silik* 'silinmiş, temizlenmiş; etkisiz' anlamlannda kullanılır. **sil-* fiilinden *-(i)g* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **sil-{i)g* > *silig* > *silik* (Clauson EDT, s. 826). Türkiye Türkçesinde sonses ünsüzü *-g'nin* düşmesi beklenirken. sedasızlaşarak korunduğu görülüyor. Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Farsçada kullanılan Jl.... *(siliq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.265).

ilkmek, sallamak' [314a/10]. Türkiye Türkçesinde *silk-* 'kuvvetle sallamak; ani bir hareketle sarsmak' anlamında kullanılır.

(*silk-* dön.) 'silkinmek, kendi kendine silkmek' [195a/08]. Türkiye Türkçesinde *silkin-* 'kuvvetle sarsılmak, kandi kendine sarsılmak; üstündeki tozları düşürmek için sallanmak' anlamlarında kullanılır

inmek, hazmedilmek; işlemek; saklanmak, ~ahhine sormadan bir yere girip sinmek' [307b/14] XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *siy-* 'hazmolunmak, vücuda mal olmak; içine sinmek, yaramak; gizlenmek, saklanmak, yer tutmak; nüfuz. etmek, tesir etmek, yerleşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sin-* 'kendini göstermemek için

büzülmek, saklanmak, pusmak; tepki göstermemek; işlemek, nüfuz>¢tm~~;thazmetmek' anlamlarında kullanılır.

-dür- (*siŋ* et.) 'sindirmek, hazmettirmek; saklamak' [309a/06]. Türkiye Tü.r~~~sil~~ *sindir-* biçimi ve aynı anlamda kullanılır. *si1Jdür-* biçimi Uygurcaya özgü yuva:rlaklaşma özelliğini gösterir.

'sinek' [135b/l l]. Kaşgarlı, *sinek* sözünü şehirlilerin 'sivrisinek'; göçel:)~lerinse 'karasinek' anlamında kullandıklarını belirtir. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *si1Jek üşeleyecek* 'sinek kovacak yelpaze' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sinek'hçucu* böcekler in genel adı'. *Az.. sinek* 'karasinek', Tkm. *si1Jek* biçimlerindekullanılır.

-le- 'soğuktan zınncımak, donacak halde soğumak; çınlamak' [31 la/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *simle- - sişilde-* 'iniltili ses çıkarmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sinile-* 'hafif sesle inleyerek ağlamak' (DS: Isp., Af, Mr., Nğ.); *sinle-* 'madense:lkaplar dokununca yada çarpınca ses çıkarmak, tınlamak' (Ky.); 'hamamda ses inlemek' (Ama.); 'kulak çınlamak' (Gm.); 'hafif'sesle ağlamak' (Af) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilde **sini le-* kullanılmaz.

'sinir' [302a/04]. Türkiye Türkçesinde *sinir* aynı anlamda kµlt#nılıt *.t\z.)si~il',\Tlgµ. şiyir, Bk. siŋir*, Kzk. *SİlJİr,* Krg. *Sİ1Jir,* Nog. *SİlJİr,* KKlp. *siyir, .l'~t~.. Jf?lll', AJt.Tel .. ŞilJİr,* YUyg. *si11Jir,* Yak. *ittir,* Çuv. *şanar.* biçiınlerinde geçer (Gli;tllŞQnil:3P% g. 841; Eren TDES. s. 369).

-le- 'sinir sarmak' [3 lla/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sil)irle-* 'hareket edemez hale koymak için vurup ayak sinirini kesmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede genişlemiş biçimi *sinirlen-* kullanılır. *sişt r* sözüne getirilen *+le-* ekiyle türetilmiştir: *siŋir+le- > sinirle-* (Clauson EDT, s. 842).

-len- (*sinirl·e-* dön.) 'sinirlenmek, siniri çoğalmak; sinir sarılmak' [310b/15]. Türkiye Türkçesinde *sinirlen-* aynı anlamda kullanılır.

-(*siŋ-* işt.) 'çekilmek; başkasının parçalan arasına sinip sızmak -akarlar için-' [308b/02]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *SİlJİŞ-* 'sinmek, gizlenip görünmez olmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *siniş-* 'girmek, yerleşmek' (DS: Brd.); 'yemek mideye yerleşmek' (Isp., Mn., Kr.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde **siniş-* geçmez (Clauson EDT, s. 842).

-(*siŋ-* et.) 'sindirmek, emdirmek' [308a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *siŋir- ~ sinir-* 'sindirmek, içine işletmek, içine akıtmak; hazmetmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *s'tnir-* 'sindirmek, hazmetmek' anlamında korunur (DS: Krş., Kn., Limasol – Kıbrıs). Ölçünlü dilde *sindir- i-dir-* çatı ekiyle) biçiminde kullanılır. Az. *sinir-*, Tkm. *siŋir-*, Krg. *siıjir-,* Kzk. *simr-,* KKlp. *sitjir-,* Tuv. *siŋir-*, Hak. *siŋir-*, YUyg. *siŋir-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 841). *sinür-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

[1] 'sirke, bit yumurtası' [216b/l l]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sirke* 'bit yavrusu, bit yumurtası' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sirke* 'bit, tahta kurusu gibi asalak böceklerin yumurtası'na verilen ad. Az. *sirke*, Tkm. *sirke*, Blk. *sirke*, Nog. *sirke*, KKlp. *sirke*, Kzk. *sirke*, Krg. *sirke*, Özb. *sirka*, TatK. *sĕrke*, Bşk. *hĕrke*, Alt. Tel. *sirke*, Sag. *sirge*, Hak. *sirge*, Tuv. *sirge*, Çuv. *şărka* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 850; Eren TDES, s. 370).

[2] 'sirke, ekşimiş üzüm suyu' [108b/13]. Türkiye Türkçesinde *sirke* 'bekletilerek ekşitilen ve sala talara konulan üzüm suyu'na verilen ad. *Az. sirke,* Tkm. *sirke,* Nog. *sirke suv,* Blk. *sirkesü,* Kzk. *sirke,* KKlp. *sirke,* Özb. *sirka* biçimlerinde geçer. Genel kanıya göre Farsçadan alınmıştır (Clauson EDT, s. 850; Doerfer TMEN III, s. 246-247; Eren TDES, s. 370).

'semek' [207a/14]. bkz. *siδ-*.

kişi adılı; (Çiğilce) büyüklere ve sayılan kişilere 'sen' yerinde söylenen söz' [86a/05]; Kaşgarlı Oğuzların büyükler için *sen,* küçükler için *siz* sözünü kullandıklarını belirtir (Atalay DLT I, s. 339). Türkiye Türkçesinde bütünüyle bunun tersi bir anlamla karşılaşıyoruz. Büyükler ve birden çok kişi için *siz,* küçükler ve tekil ikinci kişi için *sen* adılı kullanılır.

– **soyun** 'soğan, bir tür bitki *(Allium cepa)'* [103b/l 0, 103b/09]. Türkiye Türkçesinde *soğan* aynı anlamda kullanılır. Ağıılardas9vq,ı *suvqrı* biçimlerinede rastlanır (DS: Bo., Sm., Mğ.). *Az. soğan,* Tkm. *soğan,* Tat!):. *şuğq,ı;* Jilşk *l,uğa~,1-{qg.soğan,* Krg. *soğan,* SUyg. *suxan,* Alt. Tel. *soğono;* Tuv. *soğuna;* Çuv:şu~q,ı;·qjçirw~rinğe.g~çeı;(Çhıuson EDT, s. 812; Eren TOES, s. 372). *sogun.* biçimi liygurcı;ıyaqzgüıyuvş.rl~ı;ışıµaq~elliğini gösterir.

'soğumak, soğuk olmak' [281b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-v-* (< *-ğ-*) ile *soyu-* 'soğumak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *soğu-* biçiminde kullanılır. *Az. soyu-,* Tkm. *sova-* biçimlerinde geçer. *soyı-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

'soğukluk, soğukluk için hazırlanmış' [126a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-v-* ile *(< ığ-) sovukluk* 'soğukluk, serinlik' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *soğukluk* biçiminde kullanılır. Az. *soyuğluğ. "soyıq* (< *soyı-q)* sözüne getirilen *+lıq* ekiyle yapılmıştır: *soyıq+lıq* > *soğuklu/t* (Çlı;ıµsqp ED.I,·s. 808; Dankoff CTD III, s. 154).

'soğan' [103b/09]. bkz. *soyan.*

'aç gözlü, alçak' [253a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sok* 'aç gözlü, haris, tamahkâr' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **sok* kullanılmaz. Krg. *suk,* Kzk. *suk* Özb. *suk,* KKlp. *suk,* Nog. *suk* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 804).

soq- (Oğz.) 'sokmak, delmek, döverek inceltmek, toplamak' [137a/07]..Türkiye Türkçesinde *sok* 'içine veya arasına girmesini sağlamak; içeri almak; batırmak, saplamak; ısırmak, zehirlemek' anlamlarında kullanılır; 'döverek inceltmek ve toplanıak' anlamı kaybolmuştur. Az. *sox-,* Tkm. *sok-* biçimlerinde geçer.

soqul- (*soq-* ed.) 'bir şeyin içine sokulmak; dövülerek inceltilmek' [166a/03]. Türkiye Türkçesinde *sokul-* biçiminde geçer; 'dövülerek inceltmek' anlamı yoktur.

sol 'sol, söl yan' [25a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sol* 'aksi, ters, çarpık' anlamında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *sol* 'içe dönük' anlamına da. gelir DS: Isp., .Mıı.). Ölçünlü dilde *sol* 'sağın karşıtı; *soldan ~l~!k, sot<Cl)!ağfflI a~ak* gjpi deyjr;ııer~eise 'uğursuz' anlamında da kullanılır. *Az.sol,.Tkμı.. Ş~:l,~~· ~'?lt~~p· Ş~[, ~~ ..sijl,·Krg. sol* 'sol; yanlış, kötü', YUyg. solpjçiınlerind~ g@.Ç@l"i(Claı.ışqll. jL)]; .Ş. Ş~tl-).

soluş- (*sol-* işt.) 'solmak, yaş meyve veya sebze tazeliğini kaybetmek' [162a/09]. Türkiye Türkçesinde *soluş-* biçimi kullanılmaz. Ancakisol-. fiilinin genişlemiŞfüçimi olduğu için buraya almayı uygun bulduk. Anlaşıldığına göre. *soluş-* fiili, Kaşgarlı'nın ana dili olan Çiğil-Uygurcada kök olarak kullanmıyordu.

sun ? 'som, içi dolu madenden olan şey' [252b/Ol]. Dankoff, metinde ~ l:l.,-... *sun kişi,* U,:.ll سون *scvı altun* [252b/Ol-02] biçiminde geçen her iki sözcüğü de *sün?* olarak okumuş, ancak yazılışını şüpheli bulmuştur (CTD III, s. 168). Atalay ise, ikinci ibareyi *son altun* biçiminde okumuş ve = *som altun* olarak düzeltmiştir (DLT III, s. 138). XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *som* 'tam, tamamıyla; katı' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *som* 'tam dolu' anlamında korunur (DS: Ürgüp -Nş.). Ölçünlü dilde *som* 'içi dolu olan ve dışı kaplama olmayan' anlamında kullanılır. KKlp. *som,* Krg, *şom,..AJ.t* Tel. *som,* Özb. *som,* Sag. *som* biçimlerinde geçer. Türkçeden komşu dillere d~ geçp:ıiştjr, Farsçada kullanılan سوم (*söm)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ID, s.305-JO<'i).

son 'son, her şeyin ve her işin sonu, sonra; bir adamın çoluğu çocuğu' [30la/01]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *soy kaldı* 'bakiye, kalan'; *soyu gü-r o.l-* 'sonu iyi olmak' biçimlerinde deyim olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *son* 'bitiş, sona eriş, nihayet' anlamında kullanılır. Az. *son,* Tkm. *soy,* Krg. *soy,* Tar. *soy,* Tel. *SOlJ,* Alt. *sol)* biçimlerinde geçer. Moğolcada Türkçe ödünçleme olarak. kullanılır. Farsçada kullanılan صوئك (*s:öng)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 336-337).

sor- 'sormak, emmek' [262b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sor-* 'emmek, emer gibi çekmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sor-* 'emmek' anlamında korunur (DS: Ay., Zn., Nğ.). Ağızlarda 'emzik' anlamında kullanılan *sormuk.sözcüğünün* de *sor-* 'emmek' fiilinin bir türevi olduğu anlaşılıyor (DS: Dz., Kü., Bo.). Ölçünlü dilde *sor-* 'sormak, emmek' anlamında kullanılır. Az. *sor-,* Tkm. *so.r-,* Krg. *sor-,* YUyg. *şorı-* biçimlerinde geçer. Eski Kıçakçada *sor-* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 843).

sor-[2] (Oğz.) '-soru- sormak, aramak' [262b/16J... Türkiye Türkçesinde *sor-* 'birine soru yöneltmek; sorumluluk üstlenmek' anlamlarında kullanılır; 'aramak' anlamı ise *ara- sor-* 'her yerde aramak' ikilemesindekorunur. Az. *sor-,* Tkm. *so:ra-*, Krg. *sura-*, KKlp. *sora-*, Kaz. *sora-,* Kum. *sora-,* Nog. *sora-,* Özb. *sura-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 843-844).

sortur- *(sor-* et.) 'soru sordurmak' [180a/01]. Türkiye Türkçesinde *sordur-* aynı anlamda kullanılır.*sortur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-rt-)* gösterir.

soruγ 'soru, sorma; kaybolan şey; aranan şey' [94b/08]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sonses -y'si düşmüş biçimiyle *soru* 'sual, hes<ldp' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *soru* 'sual' anlamında kullanılır. Az. *sorgu,* Tkm. *sorag* biçimlerinde geçer. *sor-* köküne getirilen *-(u)y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *sor-(u)γ > soru*. Oğuz grubunda söz sonundaki -v'ler genellikle düşer.

soruş- (*sor-* işt.) '-suyu veya teri- sormak, emmek, kurumak' [158b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *soruş-* 'emişmek, birbirini emerek emişmek; emilmek, somurulmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *soruş-* 'kurumaya başlamak' anlamında korunur (DS: Af., İsp., Dz., Or., Sv.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *soruş-* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *soraş-* biçimindegeçer (Clauson EDT, s. 855).

soy- 'soymak, deri yüzmek' [277a/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *soy-* '(deri) yüzmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *soy-* 'deri yüzmek; giysileri çıkarmak; çalmak' anlamlannda kullanılır. Temel anlamın 'deri yüzmek' olduğu anlaşılıyor. Az. *soy-* 'deri yüzmek', Tkm. *soy-* 'deri yüzmek' anlamlarındakullanılır.

soyul- (*soy-* ed.) 'açılmak, dağılmak; -deri veya elbise- soyulmak, soyunmak' [264b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *soyul-* 'soyunmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *soyul-* 'derisi yüzülmek; çalınmak işine konu olmak' anlamlarında kullanılır. Tkm. *soyul-* 'derisi soyulmak' anlamında geçer.

sög- 'söğmek, sövmek' [263b/01]. Türkiye Türkçesinde *sôğ- - söv-* 'küfür etmek' biçimlerinde kullanılır. Az. *söy-,* Tkm. *sö:g-* biçimlerindegeçer.

sögtür- (*sôg-* et.) 'söğdürmek, sövdürmek' [180b/01]. Türkiye Türkçesinde *sôğdur- - sôvdür-* 'küfür ettirmek' biçimlerindegeçer. *sögtür-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-gt-)* gösterir.

sögül- (**sôg-* ed.) 'kebap yapmak, kızartmak' [166a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *söğül- - söğlü-* 'kebap yapmak, kızartmak' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede **sögül-* kullanılmaz(Clauson EDT, s. 821; Dankoff CDT III, s. 166).

sögün- (*sôgul«* dön.) 'kebap yapılmak, kendi kendine et, kebap yapmak' [276b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sôğiün-* 'kebap edilmek, pişirilmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **sôglun-* kullanılmaz(Clauson EDT, s. 821; Dankoff CDT III, s. 166).

(Oğ~.) 'kebap yapmaya yarayan oğlak veya kuzu' [93a/10]. Türkiye Türkçesinde *söğüş* 'suda kaynatılıp pişirilen, suyundan ayrılarak soğuk yenen et; yağsız ve limonsuz yenen domates)salatalık gibi şeyler' anlamında kullanılır. Ağızlarda *söğüş* 'bir köyden başka bir köye armağan olarak gönderilen koyun, sığır gibi hayvanlar' (DS: Orhangazi -Brs.); *sövüş* (< *söğüş)* 'düğünde güveye arkadaş ve akrabalarının verdikleri armağan' (Kü., Ba.) anlamlarında geçer. Eren, Clauson'un *sôgul-* fiili ile kurduğu bağlantıyı (EDT, s. 823) morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaç bulduğunu dile getirmiştir (TOES, s. 374-375). **sôg-* 'roast *(kızartmak, kavurmak)'* köküne getirilen *-(ü)ş* ekiyle türetildiği düşünülebilir (DankoffCDT, s. 166).

(*sög-* işt.) 'söğüşmek, karşılıklı sövmek' [191b/Q6J.. Ti.i.ı-ijye Türkçesinde *söğüş - sövüş-* aynı anlamda kullanılır.

'söğüt ağacı *(Salix)'* [90a/14]. Türkiye Türkçesinde şöğü('sµla.k+Y~ı-leı-de yetişen bir ağaç türü'ne verilen ad. Az. *sôyud;* Tkm. *sôvut,* Krg. *sögöt* 7 *sqgöt{çıl,* Tar. *sevet* 'söğüde benzer bir ağaç', YUyg. *sôgeı* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçağa.şögüt olarak kullanılır (Clauson EDT, s, 819; Eren TOES, s. 375). Bang, **sö-* 'söylemek, fısıldamak' kökünün *-gut* ekiyle yapılmış bir türevi olabileceğini belirtmiştir: **sô-gut* 'mırıltı, fısıldayan, ses çıkaran'> *söğüt* (TM, s. 53).

'söğütlük, söğüt ağacı olan yer' [126b/16]. Türkiye Türkçesinde *söğütlük* aynı anlamda kullanılır.

'sökmek[yarmak, yırtmak; diz çökmek' [138a/07]. Türkiye Türkçesinde *sök-* 'bir şeyi bulunduğu yerden çıkarmak; parçalarına ayırmek; zor bir şeyi başarmak' anlamlarında kullanılır; 'diz çökmek' anlamı yoktur. Az. *sôk-,* Tkm, *sôk-.*

(Oğz.) 'basta' [58b/04]. XIII-XİV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sökel* 'hasta' olarak geçer (TS). Ağızlarda *sökel* 'humma, ateşli bir hastalık; güçsüz, düşkün; tifq .' anlamlarında korunur (DS: Gr., Af., Or., Kn.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *sqk~.l.Wls·* notuyla yer alır. *sök-* 'çökmek, baygınlık. geçirmek' kökünden *-(e)l* eijyl~.J,9f~!ifmJş olabilir: *s·ök-(e)l>. sökel.* (Clauson EDT, s. 820).

'yiğitlere verilen san' [l 12a/04]. Kaşgarlı, 'yiğitlere verileri.bir ~a,ıH~trf'f~~~~ş{f~ırayı (düşman saflarını) söken, kıran kişi" demektir. Bu, ".~L. ~ *(.ş.qf!{llltlJlJi)J}şğ~fJ.Q,~1)* alınmıştır, "bir şeyi söküp attı" demektir~ açıklamasıyla bu adın yiğit kişiler için kullanıldığını belirtir (Atalay DLT I, s. 444). Clauson, Kaşgarlı'nın açıklamasına dayanarak *sök-* fiilinin bir türevi olduğunu dile getirmiştir (EDT, s. 821). Türkçede bayram günlerinde, düğünlerde törene yerli giysilerle, atlı ve silahlı olarak katılan yiğitler' için kullanılan *seğmen* ve ağızlarda 'köyden köye gelin almaya giden güvey yanlısı, atlı, davullu, zurnalı, silahlı ve cepken giyinmiş delikanlı alayı; asker, kolcu' anlamlarında geçen *seymen - segmen* (DS: Dz., Mn., Sv., Ay., Bo., Brs.) sözünün *sökmen*'den çıktığı düşünülebilir. Eren'in, 'Osmanlı saraylarında av köpeklerine bakan'lar için kullanılan *sekban(*< Far. *sagban* 'a dog-keeper *(köpek bekçisi)'* sözüyle *seğmen'in*

aynı kayanaktan çıktığını ifade etmesi semantik q~kıından tatmin edici bir varsayım değildir (TDES, s. 359). Anlam yanında, Tii.rlçf'r~~~>ses gelişmeleri de dikkate alındığında *seğmen'in sökmen'den* çıktığını açıkhı.ıjı.~lçc;cg~rüldüğü kadar zor değildir: *sökmen* > **sôğmen* > *seğmen - seymen.*

[illegible]ür- (*sök-* et.) 'söktürmek, kopartmak' [180a/l 7]. Türkiye Türkçesinde *söktür-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]- (*sök-* ed.) 'sökülmek, bozulmak' [166a/08]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sökül-* 'yarmak, parçalanmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sökül-* 'dağılmak, paçalarına ayrılmak;yırtılmak' anlamlarındakullanılır.

[illegible]ür- (Dank. *sümur-;* Cla. *simür-)* 'sömürmek, iştahla yemek' [156a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sümur-* 'bir şey bırakmamak üzere yemek veya içmek, iştahla yemek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sömür-* 'hepsini birden yiyip bitirmek, silip süpürmek; haksız çıkar sağlamak; dudaklarını yapıştırarak soluğu ile çekip içmek' anlamlarında kullanılır. Az. *samur-* 'emmek', Tkm. *sümur-* 'bir kerede yiyip bitirmek', *sümür-*, Tar. *sümur-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 829-830).

[illegible] ~ **sör**'Çiik (Oğz.) 'gece toplantısı, müsamere' [120b/13]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında **sôrçek - *sürçek - *surçuk* biçimlerindebir sözcük bulamadık.

[illegible]- 'fısıldamak' [283b/l l]. bkz. *sôzle-.*

[illegible], sözcük, laf [29b/14]. Eski Türkçede 'söz' anlamında*sab* (>*sav)* geçer (Tekin OY, s. 156). XIII-XIV. yüzyıl Türkçesinde *söz az-* 'sözünü, konuşmasını bozmak'; *söz al-* 'söz dinlemek'; *söz çat-* 'söz düzenlemek' biçimlerinde deyim olarak; XVI. yüzyılda *söz sav* 'lakırdı, dedikodu' biçiminde ikileme olarak geçer (TS). Eski Kıpçakçada *söz* 'sözcük, laf' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 860). Çağdaş Türkçede *söz* 'sözcük; sözcük dizisi; lâkırdı, kelam, kavil; haber, söylenti' anlamlarındageçer. Az. *söz,* Tkm. *söz.* Bang, **sö-* 'konuşmak, söylemek' kökünün *-z* ile yapılmış bir türevi olabileceğini dile getirir: **sö-z* > *söz.* Tıpkı *ö-* 'hatırlamak, düşünmek' kökünden yapılmış *öz* örneğinde olduğu gibi: *ö-z* > *öz* (TM, s. 55.:56). Farsçada kullanılan 0;JJ,jJ.u, *(sözindin);* j\9,;J-i-" *(sg;üm);* سوزوسز *(sôzümiz)* gibi türevler Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN III, s. 291·293);

[illegible] 'söylemek, konuşmak' [287b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *söyle-* 'konuşmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *söyle-* biçimi kullanılır. Az. *söyfeL,i'I'km. sözle-*, Kzk. *sôyle-,* KK.lp. *sôyle-,* Krg. *süylô-,* Nog. *sôyle-,* Sag. *sôyle-,* Özb. *suz/al,* Tel. *süle-*, Tuv *sôgle-,* YUyg. *sôzli-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 863; ErenTDES, s. 375). Eren'e göre Türkiye Türkçesinde kullanılan *söyle-* biçimi *-z-* > *-y-* değişmesi sonucu *sözle-'ten* çıkmıştır : *söyle-* < *sözle-* (age, s.375). Eğer böyle bir değişme söz konusu olsaydı Türkçede 'kararlaştırmak' anlamına gelen *sözleş-* sözünün de *söyleş-* biçimini alması gerekirdi. Çağdaş Türk lehçelerinde karşımıza çıkan iki farklı biçimin sözcük tür_etmede ayrı eklerin tercih edilmesi sonucunda oluştuğu düşünülebilir.Bir grup

lehçede *-z-*'li biçimlerin korunması bu varsayımı doğrulamak.tadır. **sö-* kökünden *-g* ile türemiş olan **sôg* sözüne *+le-* getirilerek yapıldığı düşünülebilir: **sö-g* > **sôg* > **sög+le* *sôyie-*. Divan'da geçen **söwle-* 'söylemek' (> *sôvle-n-* 'fısıldamak' [283b/11]) sözünün de **sögle-* biçiminden geliştiği anlaşılıyor (Atalay DLT III, s. 278). Tuvacadaki *sôgie-* örneğinde olduğu gibi.

[illegible] (*sözle-* işt.) 'söyleşmek, konuşmak' [187b/08]. Türkiye Türkçesinde *söyleş-* biçiminde kullanılır. *sözleş-* biçimi ise 'kararlaştırmak, mutabakata varmak' gibi farklı bir anlam kazanmıştır. bkz. *sôzie-*,

[illegible] 'uzun ve sivri nesne, yuvarlak olmayan'.(;2?.;~I?I· .~;"·.,,yij~ııf\ıı~~~lu Türkçesinde *söbü* ~ *sôbi* - *söbe* - *sôbeki* 'oval, yumurt,~yabel)?er' aııla.ıııı~~,~~(ı'Ş} i\ğızlarda *söbe* ~ *s'Ôbü-* *sube* 'yumurta biçiminde, oval' biçiml~ritıcl,.~~iij~f\~J~i~~}~l~~f~bü- *söbe* 'biçimi yumurta gibi, oval' biçimlerinde·····kµllfW!lır.v(f?lt\tJ~~~~\ii~ff~l.,,'<~! ~~~~~|t sözcüğünün *subı* ile ilişkilendirilebileceğinidile ·getirmiştir(Olaµş()p:/ij~'J?;?~-M:~~;i~·f~f~~ ise, *sopa* sözcüğünün kökeni üzerindeki açıklamalarında bu ilişkideı:ıi tsöz:.~tw~miştir (TDESf;s. 374).

[illegible] 'suç, cürürn; bir şeyin sapmasını bildirir' [81a/13]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *suç kıl-* 'güpalı işlemek, suç işlemek' anlamında deyim olarak geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *suç* aynı anlamda kullanılır. Az. *suç*.

[illegible] 'sıçramak' [279b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *suçı-* 'birdenbire sıçramak; serkeşlik etmek' anlamlarındageçer (TS). Çağdaş Türkçede *"suçu-* geçmez.

[illegible] (*suy-* ed.) 'soğulmak, -su- toprağa sızıp kaybolmak; -su, süt- çekilmek, azalmak' [130a/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *soğul-* - *soğal-* 'suyu çekilmek, kaynağı kaybolmak ya da kurumak, solmak, nuru sönmek' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *soğul-* 'sütü kesilmek; buruşup pörsümek, sönmek' biçiminde korunur (DS: Af, Dz., Isp., Çkr.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *suğul-* hlk. notuyla yer alır (Clauson EDT, s. 809; Dankoff CTD III, s. 168).

[illegible] 'ada tavşanı; kelere benzer bir çeşit ada tavşanı' [92a/05]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde tavşanı' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"suğur* kullanılmaz.

[illegible] 'sunmak, takdim etmek' [139b/16]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sun-* 'uzaımak, el uzatmak, uzanmak; saldırmak, hücum etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *sun-* 'dokunmak, elini uzatmak, uzanmak' anlamlarında korunur (DS: Dz., Ba., Nş., Or.). Ölçünlü dilde *sun-* 'vermek, yollamak, göndermek; takdim etmek' anlamlarında kullanılır.

[illegible] 'sungur kuşu, yırtıcı kuşlardan biri' [158b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sunkur* ~ *sungur* 'akdoğan' olarak geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *-g-* ile *sungur* 'doğana benzer pir çeşit avcı kuş' anlamında korunur. Ölçünlü dilde *sungur* 'doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş' anlamında kullanılır. Az. *şungar*, Tkm. *şuŋkar*, Krg. *şumkar*, Kzk.

*sunka*r;KK1p. *sutfkar,* Özb. *şıajkar,* YUyg. *şuşkar* biçimlerinde geçer?(<el~ıı son EDT, s. 337-338). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullallll~rı..~ *(sonqur)* Türkçe.(::den alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 372-277).

suvaq 'susak, su ve benzeri şeyler daldırarak alınan nesne' [I 19a/04]. XIV:>yuzytli·~a.clolu Türkçesinde *-y-*'si düşmüş biçimiyle *susak* 'tahta kova, su kabı, maşrapa' [illegible] geçer (TS). Ağızlarda *susak* 'ağaçtan oyulmuş .su kabı, ağaç maşrapa' anlaıınıncl~ikqn,ırı.vr (DS: Isp., Dz., Kn., Af, Or.). Ölçünlü dilin sözWğünde *susak* hlk, notuyla yer.ajıf-i.'flm). *susak* 'su kabı' olarak geçer. *"sus-* 'ladle, draw water *(kepçe ile vermek, su çekmek)'* kökünden *-yaq* ekiyle türetilmiş olabilir: **sus-şaq* > *susyaq* > *susak.* Türkiye Türkçesinğe ekin başındaki *-y* ünsüzü düşmüştür (Brockelmann OGM, § 32; Clauson EDT s. 856; Dankoff CDT III, s. 169; Eren TOES, s. 378).

suvıq ~ **su**vıq 'sıvık, cıvık, sulu; durultularak akar haline getirilen her şey' [259a/03]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sıvık* 'sulu, cıvık, akıcı' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *sıvık* [cıvık, sulu, gevşek' anlamında korunur (DS: Ay., Çkl., El., Krk.). Ölçünlµ dilde. *sıvık* ~ *cıvık* 'yumuşak kıvamlı, suyu fazla' anlamında kullanılır. Az. *sıyıg, 1'km.. suyYk* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *suwuk* olarak kullanılır •(ClausonJ:I()'f?i(s.)786). **suvı-* köküne getirilen *-q* ekiyle yapılmış olabilir: *suvt-q* > *suvık* >. *şıvtk/* (Dankoff CTD III, s. 170). *suvıq* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme öı;elliğiµi ggştei-i,ı".

su 'su' [22b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *suv* ,..., su,biçim)erincle geçer (TS). Ağızlarda *suv* biçimine de rastlanır (DS: Reşadiye TTo.). Ölçünlü dilde *su* (< **suy - suw* < *sub*) biçiminde kullanılır. Az. *su,* Tkm. *suv,* Krg. *sü;* Sag. *sug,* 'Şor. *sug;* YUyg. *su,* Yak. *uu - sok,* Çuv. *şıv - şu* biçimlerinde geçer. Türkiye Türkçesinde sonses ünsüzü *-y*'nin düştüğü görülüyor: **suy* > *su.*

suvar- 'suvarmak, sulamak' [18la/Ol]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde -y-'si düşmüş biçimiyle *suvar-* 'sulamak, su vermek' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *suvar-* 'sulamak biçiminde korunur (DS: Isp., Dz., Ba., Bo., Ar., Ks.). Ölçünlü dilde *suvar-* '(hayvana) su vermek, su içirmek' anlamında kullanılır. Az. *suvar-,* Tkm. *suvar-,* Kzk. *suar-,* KKlp. *suvgar-,* Nog. *suvgar-,* Krg. *sugar-,* Kum. *sugar-,* YUyg. *sugar-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT .. s. 786-787). *suw* sözüne getirilen *+yar-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *suw+yar-*> *suvar-,* Oğuz grubunda ekin başındaki *-y* ünsüzü düşmüştür.

sula- 'sulamak, su içirmek; sulandırmak, su koymak' [287b/15J. Türkiye Türkçesinde *sula-* biçiminde kullanılır. Az. *sula-,* Tkm. *suvla-* biçimlerinde geçer. *suw* sözüne getirilen *+la-* ekiyle yapılmıştır: *suw+la- - *suyla-* > *sula-,* Az.. ve Tii.rk,-çyt;\~/ "")!ı-ği.i.ş~iiştü:ı-'.

sulak 'hayvan sulanacak yer, yalak' [117a/16]. XVIII. yüzyıl J\n~d~1µ~rr~~~~i~4~!Bf~~s~Z - ile *sulak* 'su alınacak, su içilecek yer' anlamında geçer (TS).~ğızl~d~şul;~'hayvan sürülerininin su içtiği yer' anlamında korunur (DS: Or., Sv., Tf)>~l~rnlµ dilde *sulak'su* bol olan yer' anlamında kullanılır. Az. *sulag,* Tkm. *suvluk.* *suwla'-* fiiline getirilen *-y*

ekiyle .türetildiği anlaşılıyor: *suwla-y - *suylaq > sulak.* Türkiye Türkçesinde içseste --*y-* düşmüş, söz sonundaki *-y* düşmesi beklenirken sedasızlaşarak: korunmuştur.

q ~ **su**luq 'sarık, mendil ve benzerleri' [55a/12]. Anadolu ağızlarında.suluk 'hamam takımı, havlu' anlamındageçer (DS: Çr., Ama. Or.). Ölçünlü dilde *"suluk;* kullanılmaz.

- 'susamak, su içesi gelmek' [285a/01]. Türkiye Türkçesind7 *sus~-r'su* içme isteği duymak' biçiminde kullanılır. *Az. susa-,* Tkm. *suvsa-* biçimlerinde geççr. *suw* sözüne getirilen *+sa-* ekiyle türetilmiştir: *suwsa- - "suysa- > susa-,* Türkçede içseste•-*y-* düşmüştür.

- (*saws*a- et.) 'susatmak:' [216b/07]. Türkiye Türkçesinde *susat-* biçimde geçer. *suwsat- ~ *suysat- > susat-,* İçseste *-y-* düşmüştür.

(Oğz.) 'minare ve buna benzer şeyler gibi uzun olan her nesne' [1 lOa/14]. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında **suyran* biçimindebir sözcüğe rastlayamadık.

sker' [24a/07]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sü* 'asker, çeri; güç kuvvet' ve *başı* (*sü+başı)* 'zabit, zabıta memuru, kumandan' anlamında, bileşik sözcüğü oluşturan sözcükten biri olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *subay(< sü+bay)* bileşik sözcüğünde kullanılır.

– **süçüg** 'tatlı; içecek şey, şarap' [18lb/03, 85b/1l]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sonses -g'si düşmüş biçimiyle *süet - sücü* 'şarap; içki içme' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *süci - sücü* 'şarap' anlamında korunur (Çkl., To., Kn.). Ölçünlü dilde *sucuk* bu anlamda geçmez. Tkm. *süyci;* Özb. *suçuk= çuçuk.* (Clauson EDT, s. 786-787; Eren TOES, s. 376).). *suçi-* 'tatlılanmak, güzelleşmek' fiilinegetirilen *..g* ekiyle türetildiğiranlaşılıyor: *suçi-g > süçig > süci.* Eski Anadolu Türkçesinde *-g* düşmüştür. Türkçede 'ceviz, badem içi gibi şeyler, bir ipliğe dizildikten sonra nişasta ile koyulaştırılmış kaynar üzüm şırasına batırılarak yapılan tatlı yiyecek' anlamındakullapıl~ *sucuk* sözünün de *süçüg'den* çıktığı düşünülebilir (Kıbrıs). Türkçeden komşu c:li.fülf~.c:17 geçmiştir. Farsçada kullanılan (.ST_„... *(süci)* 'wine' Türkçeden alınmıştır (DoerferJ'~l'ır III, s.286-g87).

~ **süwlin** 'sülün, bir tür kuş *(Phasianus colchicus)'* [I 12a/02]. Türkiye Ttirkççsiıide *sülün* 'kuyruğu çok uzun, eti beğenilir bir kuş' biçiminde kuHamlır. *süg/tl'J* (>~9{f~Xt~ *sülün.* Türkiye Türkçesinde içsesteki ..g-'lçr genellikle.dü.şer. Tlgı;ı,.i *şt{/güM* gg,çµşm.ç sucucu oluşmuş bir biçimdir.

süngü, mızrak, kargı' [125a/02]. XIV. yüzyıl Aıiad9lı.ıJ'üric97~ıuc:l7~~~|0ş~~~('s9ngü, kargı, mızrak' biçiminde.geçer (TS). Ağızlflrd~^()^^> tı.ı~~/Ş~•if>ti~~~~~~§(~!t~tır (DS: Bil., Tk.). Ölçünlü dilde *süngü* 'tüfele n~ı.ı~ı.ıuı.ı~;~~~~~k;t~l~ >~~µl(./~lıç biçiminde c:lelici silah' biçiminde.kullanılır. Az.. ş~~~,.'I>fQ9.t~9?.ı~,~~i. *sqygt?~,Kum. süngü* biçir.ılerinde geçer (Clauson EDT, s. 834-835). *süy.-* 'intru.de *(sokmak, batırmak)'*

[307b/16] fiilinin bir türevi olduğu anlaşılıyor (Dankoff, CTD III, s;l7l)>i*süy+-{'ij)g!? *süŋü ~ *süygü > süngü.* Türkçedeki *süngü* -*yg-li bir biçimden çıkmış olabilir.

'kemik' [50a/02]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *süyük* 'kemik' olarakgeçer (TS). Ağızlarda *süğuk - sümük* 'kemik' biçimlerinde korunur (DS: Ağ., Kr., Dy.,>Vn., Sv.). Ötçünlü dilde **sünük* kullanılmaz. Az. *sümük,* Tkm. *süyk- suyek,* Krg. *sôsk;* Kzk. *süyek,* Kum. *süyek;* Nog. *suyek,* Kaz. *sôyek,* KKlp. *süyek,* Özb. *suyak,* YUyg. *sunek* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 838-839).

- (**sünükle-* dön.) 'kemiklenmek, büyümek' [311a/01]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *süyüklen-* 'kemik gibi sertleşmek".anlı:ıμμn<ia<g~ç~ı;((T.S),iÇağdaş Türkçede **sünükı'en-* kullanılmaz.bkz. *süyük.*

- (*süpür-* ed.) 'süpürülmek' [191b/09]. Türkiye Türkçesiıı<l~x•~ıptiijit/§\:ijy.tμ..:>rı:ırılwμ<ia kullanılır.

di 'süpruntü, toz ve çöp' [124a/04]. Türkiye Türkçesinde *süprüntü* 'süpü:rgerile temizlik yapıldığında toplanan toz, çöp' biçiminde geçer. **süpürün-fiilinden -di- - -*tü-*ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *süpürün-di> süprtaıdi - süprüntü* (Clauson EDT, s. 792), *süpründi* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğinigösterir.

- 'süpürmek, süpürge ile temizlemek' [156a/15]. Türkiye Türkçesinde *süpür-* aynı anlamda kullanılır.

'süpürge, süpürme aracı' [123a/16]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *süpürge* olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *süpürge* biçimi kullanılır. Az. *süpürge,* Tkm. *süpürgi* yanında *subse* de kullamlr. *süpür-* :fiilinden *-gü - -*ge* ekiyle türetildiği anlaşılıyor *süpur-gt;* > *süpürgü - *süpür-ge* > *süpürge. süpürgü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğinigösterir.

'sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek' [134a/06]. XIV-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sür-* 'yürümek, ilerlemek; izlemek, takip etmek; geçirmek, görüp geçirmek, yaşamak; kovmak, uzaklaştırmak, gidermek, tard etmek; yürütmek; ovmak; karıştırmak, katmak, ilave etmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *sür-* aynı anlamlarda kullanılır.

'sürçmek, takıtmak, ayak kaymak' [313b/11]. Türkiye Türkçesinde *sürç-* 'yürürken yanlış bir adım atıp dengesini bozmak; konuşurken yanlışlıkla bir şey söylemek' anlamlarında kullanılır. Anadolu ağızlarında *sürç-* takılıp sendelemek; toprak kaymak' anlamlarını korunur (DS: Sk., Gm., Ba.).

- (*sürç-* e:t.) 'sürçtürmek, sürçmesine sebep olmak' [214b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sürçüt-* 'sürçtürmek, sürçmesine sebep olmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede **sürçtür-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 845). *sürçit-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğinigösterir.

(*sür-* et.) 'sürtmek, sürmek' [315a/07]. Türkiye Türkçesinde *sürt-* aynı anlamda kullanılır.

'ezilen, sürüştürülen her şey' [120b/11]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *sürtük* 'sokulgan, girgin' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *sürtük* 'hoppa, oynak, ahlaksız kadın' (DS: D,z:, Ks., Tr., Ar., Rz.); 'arsız, yüzsüz, açgözlü' (Nğ., Sm., Kr.) anlamlarına da rastlanı Ölçünlü dilde *sürtük* 'vaktini dolaşmakla geçiren, evde oturmayan (kadın)' anlamında kullanılır. Az. *sürtük* 'arsız, utanmaz' anlamında geçer. *sürt-* fiilinden *-(ü)k* ekiyle Jiiretildiği anlaşılıyor: *sürt-(ü)k* > *sürtük.*

(*sürt*1 ed.) 'sürtülmek, sürülmek' [191b/04]. Türkiye Türkçesinde *surtül-* aynı anlamda kullanılır.

(*sürt-* dön.) 'sürtünmek, sürünmek' [195a/03]. Türkiye Türkçesinde *sürtün-* aynı anlamda kullanılır.

(*sürt-* et.) 'sürdürmek, sürttürmek' [179b/16]. Türkiye Türkçesinde *sürdür-* biçiminde kullanılır *E sünür-* biçimi eski Türkçede.kiünsüz uyumunu *(-rt-)* gösterir.

(*sürt-* işt.) 'sürtüşmek, -sürmek ve sürtmekte- yardım ve yarış etmek' [186b/Ol]. Türkiye Türkçesinde *sürtüş-* 'birbirine sürtünmek, *mec.* anlaşmazlık, uyuşmazlık' anlamlarında kullanılır.

'sürü, hayvan topluluğu' [98b/02]. Türkiye Türkçesinde sonses *-g'si* düşmüş biçimiyle *sürü* 'evcil hayvan topluluğu' anlamında kullanılır. Az. *sürü,* Tkm. *süri,* Krg. *sürü,* KKlp. *süriw,* Kuhı. *siriv,* Nog. *surüv,* Özb. *suru - suruv,* Tuv. *sürüg,* YUyg. *sürük* biçimlerinde geçer. Es.ki Kıpçakçada *sürü* biçimi kullanılır. *sür-* fiilinden *-(ü)g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *sür-(ü)g* > *sürüg* > *sürü.* Oğuz grubunda sonsesteki -g'ler genellikle düşep (Clauson :E:DT, s. 850). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan/.¢f;.)"-" (*sürük*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 251-252).

(*sür-* ed.) 'sürülmek; ezilmek' [165b/06]. Türkiye Türkçesinde *sürül-* uzaklaştırilinak, sürgün edilmek' anlamlarında kullanılır.

(*sür-* dön.) 'kendini kaşımak; sert bir şey dövülerek ezilmek' rı-zg1~~J, .Jürkiye Türkçesinde *sürün-* 'karın üstünde sürünerek ilerlemek, emeld~~~~~yken9ifµzerine sürmek; bir şeye değerek geçmek; *mec.* yoksul ve perişan, .füfifüçimije<yaşamak' anlamlarında kullanılır.

süsmek, boynuzla vurmak' [206b/10]. XIV. yüzyıl Anadoh.ı)'I'~~i~~~t~9eSüs-'sivri bir şeyle dürtmek, hayvan boynuzu ile vurmak, boynu~anı~' ~~ııqa geçer (TS). Ağızlarda *süs-* 'toslamak, boynuz vurmak' (DS: Isp., D.z., i~·;;.~1].·, Gr., Mğ.) 'hor bakmak, itip kakmak' (Bor -Nğ.) biçiminde korunur. Ölç~ııl~iijilge *süs-* '(boynuzlu hayvan) boynuzu ile vurmak, tos vurmak' anlamında kullanılır./Tkm.*sus-*.

süsüş- (*süs-* işt.) 'süsüşmek, karşılıklı tokuşmak' [160a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *süsüş-* 'mızrak gibi bir şeyle dürtüşmek, hayvanlar boynuzlarıyla birbirine vurmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *süsüş-* 'hayvanlar toslaşmak' anlamında korunur (DS: Isp. Dz., To.). Ölçünlü dilde **süsüş-* kullanılmaz.

süt 'süt, memeden akan beyaz sıvı' [33b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-dile süd* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *süt* aynı anlamda kullanılır. Az. *süd,* Tkm. *süyt,* Nog. *süt,* KKlp. *süt,* Kzk. *süt,* Krg. *süt,* TatK. *söt,* Bşk. *höt,* Özb. *sut,* Alt. Tel. Şor. *süt,* Yak. *ilt,* Çuv. *set* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 798; Eren EDT, s. 380; Gabain ETG, § 65, s. 46; Doerfer TMEN II, s. 323).

süglin 'süli [l 12a/02]. bkz. *süglin.*

süwri 'sivri, sivriltilmiş' [106b/13]. Türkiye Türkçesinde *sivri* 'ucu keskin ve batıcı olan; uçµııa doğru gittikçe incelen' anlamlarında kullanılır. Az. *sivri.* *"suwri-* filinden *-g* ile türetiltrıiş olabilir: *süwri-g> süwrig > süwri* ~ *sivri.* bkz. *süwrit-,*

süwrit- 'sivriltmek, inceltmek' [215b/14]. Son dönem Osmanlı Türkçeşin4e••~~ *sivri(..* 'sivri etmek, ucunu inceltip keskin etmek' anlamında geçer (Ş. Şami :rS:r, ş. 7PQ). Çağqaş Türkçede *sivrit-* 'ucunu sivri duruma getirmek' anlanunqa l<u.ıp~nılır> **sÜWri-* filinin ettirgen çatı eki *-t-* ile genişlemiş biçimi olduğu düşµnülebil~.:/§llM'ri--t- > *suwrit- - sivrit-.* Türkçede kullanılan *sivril-* (< **sivri-* + edilgen çatı eki *.-1-)* lJµııun kanıtı olarak kabul edilebilir.

süz- 'süzmek' [134b/ll]. Türkiye Türkçesinde *süz-* 'sıvıyı ince delikli elekten ya da bezden geçirmek; (gözle) inceleyerek, dikkatlice bakmak' anlamlarında kullanılır.

süzme 'yağsız kuru peynir, ayran süzmesi' [109b/08]. Anadolu ağızlarında *süzme* 'torbada süzdürülmüş katı yoğurt' (DS: Çr., Gr., Or.); 'ayranın kaynatılıp soğutulduktan sonra süzülerek elde edilen katı maddesi' (Trabzon ağızlan) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **süzme* geçmez. Az. *süzme,* Tkm. *süzme,* Krg. *süzmô,* Kzk. *süzbe,* Kaz. *sôzme,* KKlp. *süzbe,* Nog. *süzbe,* Özb. *suzma* biçimlerinde geçer. *süz-* fiilinden *-me* ekiyle türetilmiş olabilir: *süz-me> süzme* Clauson EDT, s. 864; Dankoff CTD III, s. 172).

süztür- (*süz-* et.) 'süzdürmek' [180a/03]. Türkiye Türkçesinde *süzdür-* 'aynı anlamda kullanılır. *süztür-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-zt-)* gqsteıir.

süzük 'süzük, süzülmüş' [98b/06] Türkiye Türkçesinde *süzük* 'Ş~~lmiiş; zayıf, güçsüz, süzgün' anlamlarında kullanılır. *süz-* fiilinden *-(ü)k* ekiyleJµı-etij.qiği anlaşılıyor: *süz-(ü)k > süzük.*

süzül- (*süz-* ed.) 'süzülmek' [165b/11]. Türkiye Türkçesincle.ş#~i?l-aynı anlamda kullanılır (Clauson EDT, s. 863).

Ş

'çabuk, hızlı' [269a/06]. Türkiye Türkçesinde *çabuk (< şabük)* 'hızlı, acele' anlamında kullanılır.

'çağlamak' [293b/16]. bkz, *çaşıla-*.

'çözmek' [206b/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *şeş-* 'çözmek' anlamında geçer (TS). Çağ(faş Türkçede **şeş-* kullanılmaz.

tutmaç yedikleri şiş' [204a/10]. bkz. *sış*.

T

'taban, deve tabanı' [101a/15J. XV. yüzyıl Anadolui'l'ürkçesi11~eialıqn 'e~~~i}~~n tohumu örtmek ve toprağı düzlemek için tarlaya gezdirdikleriağaç veya demirrayağıı}alt kısmı' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *taban* 'ayağın alt yüzü, bir şeyiıtalt kısmı, tavanın karşıtı; ayakkabının alt bölümü' anlamlarında kullanılır. Az. *dahan,* Tkm. *daban* biçiminde geçer.

**-deve- tepmek, çiğnemek' [297a/16]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tabanla-* 'ayakla çiğnemek' analamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"tabanla-* kullanılmaz. Az. *dabanla*,., Tkm. *dabanla-* biçiminde geçer.

'dağ' [23a/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dağ* biçiminde kullanılır. Az. *dağ,* Tkm. *dāğ,* Tar. *tay,* Tuv. *taw,* Özb. *tay,* Yak. *tta* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tiiy* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 463). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *t* tı *(tiig)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 439-440)

'dağarcık; çuval, içine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar' [64b/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dağar* 'kap, çanak, küp, çömlek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tağar* 'ağzı geniş, büyük toprak küp; topraktan yapılmış kavanoz, çömlek; toprak mangal; ateş küreği' anlamlarında korunur (OS: Ar., El., Kr.,i.<Bt:); Ölçünlü dilde *dağar* 'toprak kap, dağarcık' anlamında kullanılır. Krg. *tôr,* Sag. Şqr. *tar,* Tuv. *tār*, Hak. *tôr,* YUyg. *taşar* 'çuval' biçimlerinde geçer (Doerfer T~J>l".Jf,.ş,.512-519; Claıison EDT, s.471)

'dayı' [275b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *da)ıı* a~ ~~ct.,0~llanılır. Ağızlarda *tay* biçimine de rastlanır (Trabzon ağz.). *Az.. da,yı, T~"~(s(;~~;t';lga- tay,* Tel. Sa.g. *tay,* Özb. *taya,* Hak. *tayı,* Tuv, *diii,* YUyg. *fqY~i~~~~~ijij~>~~çer.* Eski Kıpçakçada *tiiy* olarak kullanılır (Clauson ~I:lT, s.171)-.]M~ffi~~~i~)~fyf **diiy* < **tay* < *tayay* (Oğuz grubunda *-y-* içsesi getı~llik!.~~~Ş~f~.~~~~~~).~~~i~~~şıpesiaşamalarından geçmiş olabilir. Türkçeden komşu dillere de ge:,,çtniş~ir. fi:µcşçacta kullanılan ısl.ı *(dili)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN ID, s. 196).

'dağlamak, damga vurmak' [287a/07]. Türkiye,Tüf~~~ş~~~ğl~i.i *d-* ile *dağla-* 'kızgın demirle hayvan derisine damga vurmak; akan kam .qip.gj:ı;ıpe;,1' veya hasta bölümleri

ortadan kaldırmak için vücudun bir yerini kızdırılmış bir metal araçla yakmak' anlamlannda kullanılır. Az. *dağla-,* Tkm. *dagla-* biçimlerindegeçer. Farsça *dāg* sözünden *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *dag+la- > tagia- > dağla-.* bkz. *dağ.*

-t- (*taşla-* et.) 'dağlatmak, damga vurdurmak' [218a/09]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *darğlat-* aynı anlamda kullanılır

- 'takmak, iliştirmek' [136b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile دقر (*dak-ar*) *dak-* 'takmak, kuşanmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tak-* 'iliştirmek, geçirmek; (takı için) vermek, armağan etmek' anlamlarında kullanılır. Az. *tax-* 'iliştirmek', Tkm. *dak-* 'dikmek, düğme dikmek' biçimlerindegeçer.

-yu 'tavuk' [34b/11]. Kaşgarlı, Oğuz-Türkmenlerin *taquq* biçimini kullandıklarım belirtir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile JAJ *(dakuk)* 'tavuk' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tavuk* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *tağuk* (Tr.); *tavik* (DS: Gaz., Yz.) biçimlerinede rastlanır. Az. *toyuğ,* Tkm. *tovuk,* Nog. *tavık,* KKlp. *tawık,lllk. tawuk*, Kzk. *tauk,* Kaz. *tauk,* Kiler *touk,* Kum. *tavuk,* Krg. *tôk,* TatK. *tauk,* Şor. Sag. *tanak*, Hak. *taşax,* Tel. *tôk* , Özb. *tavuk* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *daştq* biçiminde kullanılır. Türkiye Türkçesinde kullanılan *tavuk* biçiminin ses gelişmesi sonucu *taquq*'tan çıktığı anlaşılıyor: *taquq* > *"taşuk* > *tavuk. (-k- >) -g-* > *-v-* değişimi Türkçede sık görülen bir ses olayıdır; *degir- > devir-* örneğinde olduğu. gibi; Tüf~çeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan.~b *(tiiqfqfiJ.* Ti.ir~~~(!eıı> eski bir alıntıdır (Doerfer TMEN II, s.441-444; Clauson EDT, s, 468;.Eren.'I'I>ES,.s.398).

- 'dahi' [2Sa/09]. bkz. (Oğz.) *dakı.*

- (*taq-* ed.) 'takılmak dizilmek' [166b/17]. Türkiye Türkçesinde *takıl-* 'iliştirilmek; kızdırmak amacıyla şaka yapmak' anlamlarında kullanılır. Az. *taxıl-,* Tkm. *dakıl-* biçimlerinde geçer.

-r- (*taq-* et.) 'taktırmak, dizdirmek' [177a/15]. Türkiye Türkçesinde *taktır-* biçiminde kullanılır. *taktur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

-q 'horoz' [205a/07]. Kaşgarlı, Oğuz-Türkmenlerin *tavuk* anlamında kullandıklarımbelirtir. bkz. *taqayu.*

-l, yaş dal' [38a/01]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tal* 'dal' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *dal* 'ağacın gövdesinden ayrılan kollardan her biri'ne verilen ad. Ağızlarda *dal* 'omuz, omuz başı' (DS: Af, Es., To., Ar.); 'kol' (Brs., Sm., Sv.); 'arka, sırt' (Isp., Dz., Es..); 'boyun, ense' (Yalvaç -Isp.) anlamlarında da kullanılır. Az. *dal* 'dal, arka, sırt', Tkm. *tal* 'söğüt' anlamlarındageçer.

- 'dalak' [104a/13]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *talak* 'bal peteği' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dalak* 'bozulmamış bal peteği, kovanın yanlarındaki küçük beyaz bal peteği' anlamında kullanılır (DS: Isp., Es., Ama., To., Tr.). Ölçünlü dilde ötümlü *d~* ile *dalak* 'ak yuvar üreten, yıpranmış al yuvarlan toplayan iç organlardan biri'ne verilen ad.

Az. *dalag,* Tkm. *dôlak,* TatK. *talak,* Blk. *talak,* Nog. *talak,* KKlp. *talak,* Kzk. *talak* biçimlerinde geçer. *tal* 'dalak'(Caferoğlu EUS, s. 221) kökünden küçültme eki *-(a)q* ile türetildiği düşünülebilir: *tal+(a)q > talaq > dalak* (Clauson EDT, s. 495; Eren TDES, s. 103).

- (**talpı-* dön.) 'dalbınmak, çırpınmak' [193b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *talbın-* 'çırpınmak' olarak geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dalbın-* 'yüzme bilmeyen bir kimse suda çırpınmak' (DS: Kü., Es., To.,) 'küçük çocuk elini kolunu çırpmak' (Sn., Ama.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *"dalbın-* geçmez.

- 'bayılıncaya kadar dövmek' [177b/03]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *daldır-* 'suya batırmak' gibi farklı bir anlamda kullanılır. *taltur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-lt-)* ve Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'dam, duvar, kale' [44a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tam - dam* 'ev, üstü örtülü yer, dam' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dam* 'toprak damlı ev, kulübe, köy evi (DS: Isp., Mn., Mr., Mğ.); 'oda' (Yz.); 'cezaevi' (Af., Uş., Nğ.); 'kapalı yer' (Af.); 'hayvan yiyeceğinin saklandığı yer' (Isp., Ar., Uş.); 'ahır' (Brd., Dz., Kü.); 'baca' (Sv., Ky.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *dam* 'evin üzerine yapılan çoğu kiremitle örtülen bölüm'e verilen ad. Az. *dam,* Tkm. *tôm* 'ev; oda', Krg. *tam* 'kerpiçten duvar', TatK *tam* 'duvar', Nog. *tam* 'duvar', Kzk. *tam* 'mezar üzerine yapılan yapı; toprak dam', Sag. *tam* 'toprak katı' anlamlarında geçer (Clauson EDT,s. 502; Eren TDES, s. 104).

'damlamak'[139a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tam- <dam-* 'damlamak, damla damla akmak' olarak geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dam-* 'damlamak, su sızdırmak, anlamında korunur (DS: Kr., Kandıra -Kc.), Ölçünlü dilde **dam-* kullanılmaz. Az. *dam-,* Tkm. *dam-* biçiminde geçer.

(Oğz.) *tamyaq* 'damak, boğaz' [lOlb/14]. Kaşgarlı, Türklerin (Uygur-Çiğil)tq.nyqq, Oğuz ve Kıpçakların *tamaq* biçimini kullandıklarını belirtir (Atalay DLT I, fü 3~f4(jı, 469). XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tamak* 'damak' olarak g(;}Ç(;}f\?'~)ıt(~f~~ı.ış Türkçede ötümlü *d-* ile *damak* 'ağız boşluğunun tavanı'na verijenad.~;;~~Ş'fi~~- *damak* 'boğaz, gırtlak; yemek', Bşk. *tamak* 'gırtlak', Alt. Tel. Ş<>tı;ij~~tc;~~~~fBo~az\ Tak. *tamax* 'boğaz' anlamlarında geçer (Eren TDES, s. 104)..•~s~;~~~~i~~~~<Jatamak biçimi kullanılır. Brockelmann, *tam.* kökünden *+yak* ekiyleJ~f~~~j~j~~lirt:ir (OGM § 52). Clauson ise *tam-* 'damlamak' kökünün bir t~r7~.~13~~lfr!i~~~fl~7dir (EDT, s. 505). Dankoff da *tam-* kökünün türevleri<ara~µıq!~!~ş~.0~~~·;ll1) s. 175). *tam-* köküne getirilen *-yaq* ekiyle türetilmiş olabilir:•*tam-y~q t~~~ı<,...,Jam-aq> tamaq> damak.* Oğuz, grubunda *-yak* ekinin başındaki ~yünşii~;~~~0ı~~füclM$(;}f.

(Oğz.) ;.., tamur 'damar' [9lb/l l]. Kaşgarlı, asıl;bi~~;~l~~;{Çiğil-Uygur) *tamur'u* verir. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tamannı* kes_;x'J9k:iinü kurutmak' anlamında deyim olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-ite<@mar* 'canlılarda kanın içinde

dolaştığı kanal'a verilen ad. Ağızlarda *damar* 'kök' anlamında da kullanılır (DS: Eze). Az. *damar,* Tkm. *damar,* TatK. *tamtr* 'kök; damar', Bşk. *tamir,* Nog. *tamir* 'kök', KKlp. *tamır,* Kzk, *tamır* 'kök; damar', Krg. *tamir* "kök, damar', Alt. Tel. Şor, Küer. Sag. *tamır* 'kök,; damar', Yak. *tımtr,* Çuv. *tımar* biçimlerinde geçer (Eren TOES, s. 105). Eski Kıpçakçada da *tamar* biçimi kullanılır. *tam-* 'drip *(damlamak)'* fiilinden *-ar - ur* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *tam-ar* > *tamar* > *damar* - *tam-ur* > *tamur* (Clauson EDT, s. 503; Dankoff CDT Ill, s. 175-176).

'damga, hakanın ve başkalarının damgası' [107all P]. XI"· ~Z¥1ıi~~~oll.1]~t~yesinde *damga* 'damga, nişan, alamet' anlaınl~d,. geçer .t'l'.ŞJ. ~,~ij~~]iiıc~g~~e ötiitulü *4-* ile *damga* 'bir şeyin üzerine bir nişat1,<.bir işııret. lla.~ıuuy~i)'at",YM' ıμ-~ç; nişan, işaret' anlamlarında kullanılır. Az. *damga,* Tkm. *dagma* (göçüşme), Krg. *tamga,* Kzk. *tamga,* Tat. *tamga*, Tel. *tamga,* Küer *tamga,* YUyg. *tamga* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *tamga* biçiminde kullanılır. *tam-* fiilinden *-ya* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tam-ya* > *tamya* > *damga* (Clauson EDT, s. 504..505; Dankoff CTD Ill, s. 175). Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan li.....: *(tamga)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 554·.565).

'damak' [118a/08]. bkz. *tamaq.*

'damgalamak, hakanın damgasını vurmak' [300a/02]. Türkiye Türkçesinde ötümlü-d ile *damgala-* 'damga vurmak, işaretlemek' anlamlarında kullanılır. *damşa* sözüne getirilen *+la-* ekiyle türetilmiştir: *damga+la-* > *damgala-,*

'damlatmak'[121a/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *damıt-* 'ayrıştırmak, süzmek, saf hale getirmek' anlamım kazanmıştır. Az. *damız-* 'damla damla akıtmak' biçiminde geçer.

'cehennem' [106a/13]. XIIl-XVlil. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tamu* 'cehennem' olarak geçer (TS). Ağızlarda *tamu - tamuğ* 'cehennem' anlamında korunur (DS: Mn., Sm., Tr., Kas.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *tamu* esk. notuyla yer alır. Tkm. *tamu ~ tamuy,* Krg. *tamuu,* Kzk. *tamuq,* .Aft. Tel. Şor, *tamı,* Özb. *tamuş,* Çuv. *tamax* biçimlerinde geçer. Moğolcadan alınmıştır: *tamu*< Soğd. *tmw.* Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir. Farsçada kullanılan *ç~ (tamiib.) - t~ (tamiig)* Türkçeden(< Soğd, *tmw*) alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.568-569; Clauson EDT, s. 503).

'tamar' [91b/11]. bkz. (Oğz.) *tamar.*

'tan, vücut' [210a/08]. Türkiye Türkçesinde *ten* 'insan vücudunun dış yüzü' anlamında kullanılır. < Far. *tan* sözünden gelir (Clauson EDT, s. 510).

'tanacak, şaşılacak şey, acayip şey' [22a/01]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *taŋ ~ daŋ* 'şaşkınlık, hayret, taaccüp' anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dan ~ dañğ* 'şaşma, şaşılacak şey' anlamında korunur (DS: Isp., Ama., Gaz., Çkl.). Ölçünlü dilde kullanılmaz geçmez.

'an, sabah vakti' [300b/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tanŋ* 'şafak vakti' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tan* 'güneş doğmadan, xö.ıı¢¢ki>alacakaranlık' anlamında kullanılır. Az. *OOfJ,* Tkm. *OOfJ* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 510).

'ane; susam, mışmış gibi şeyler' [275a/07]. Türkiye Türkçesinde *tane* olarak geçer. < Far. *dāna* sözünden gelir (Clauson EDT, s. 515).

'hayret etmek, taaccüp etmek' [3 lOa/06]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tanŋla-* ~ *danŋla-* 'şaşmak, taaccüp etmek, garip bulmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ünlü *d-* ile *001Jla-* 'şaşmak' anlamında korunur (DS: Af., Uş., Çr., Ky.). Ölçünlü dilde **anla-* kullanılmaz. Krg, *tanla-,* Kzk. *taşda-,* KKlp. *tañ'la-,* Kum. *tanŋla-,* Nog. *tanŋla-* biçimlerinde geçer. *taf)* köküne getirilen *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyC>r: *tanŋ+la-* > *anŋla-* (Clauson, EDT, s. 521).

(*tanŋla-* ışt.) 'şaşmak, taaccüp etmek' [309a/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anŋlaş- ~ day/aş-* 'hep birlikte hayrette kalmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **anlaş-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 522).

(*tanŋla-* et.) 'şaşırtmak, hayret ettirmek' [221b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *anŋlat- ~ daIJlat-* 'hayrete düşürmek, şaşırtmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **anlat-* kullanılmaz (Clauson EDT, s.522).

'tansık, şaşılacak, acayip' [306a/IO]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *taşsuk - anşık* 'acayip, tuhaf, şaşılacak (şey)' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tansık* 'değerli' anlamında korunur (DS: Ada). *tansık* dil devrimiyle birlikte ölçünlü dile 'mucize' karşılığı yeniden kazandırılmıştır. *tm:ı* (bkz. tm:lı) sözüne getirilen *+suq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tal)+suq* > *taşsuq - tansık* (Clauson EDT, s. 525; Dankoff CTD III, s. 177). Türkçeden Moğolca, Arapça ve Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan~ (*tansūq*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 570-573).

'danışmak; işaret etmek; söylemek, emretmek; tavsiye etmek' [282b/12]. Türkiye Türkçesinde *tam-* 'daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, onun ne veya ne olduğunu anımsamak; daha önce görmüş olmak, bilmek; bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek' gibi aslından farklı bir anlamda kullanılır. Az. *tanı-,* Tkm. *tana-,* TatK. *tani-,* Bşk. *tanı-,* Nog. *tanı-* 'öğrenmek', KKlp. *tanı-,* Kzk. *tanı,* Hak. *tanı-* biçimlerinde geçer. Clauson, *tam-* 'to be acquainted with' ve *tanış-* 'to be acquainted with one another' fillerinin 15. yüzyıldan sonra bu anlamlarda kullanılmaya başlandığını belirtir (EDT, s. 516). (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Eren TDES, s. 393-4).

'anık, şahit' [96a/l l]. XIII. yüzyıl Anaotoiı Türkçesinde *tanık* 'şahit' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tanık* aynı anlamda kullanılır. *tanu-* 'danışmak, işaret etmek' [282b/12] fiiline getirilen *-q* ekiyle türetildiği anlaş~ı~gı.r: *tanu-q* > *tanuq* > *tanık. tanuq* biçimi Uyğurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini P:österir (Clauson EDT, s.518).

şahitlik, tanıklık' [126a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu T~rı~~.st~1~ *tanıklık* 'şahitlik, şehadet' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tanıklıka~y.~~~fa* kullanılır. *tanuq* sözcüğünden *+luq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tanuq+luq* > *.tamJls/y@}7-<1amklık* (Clauson EDT, s. 519).

- işt.) 'danışmak; işaretleşmek' [I62b/17]. XIII. ~tı; Anadolu Türkçesinde *danış-* ~ *danış-* 'danışmak, müşavere etmek' anlamında geçer.!.(;tıŞ). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dönüş-* 'sormak, fikir almak' anlamında koruntJf·(DSr.J~P/{.:P., Ky.). Ölçünlu dilde *danış-* 'fikir almak, görüş almak, istişare etmek' anlamında kull~.1nilııf.t\.z. *danış-*.

yeter' ·•[80b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu•Türkçeswde tapt'yetişiıJ·tj~ı~,~~~ili; doğru hatasız; tamamen, büsbütün; eşit' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda.~ifµygµn, yeterli oranlı; doğru' anlamında korunur (DS: Kn., Ada., Hat., Kadınçiftli.ğj. Ölçünlü dilde **ı'fıp* geçmez.

veya doğme izleri' [254a/07]. Anadolu ağızlarında *tap* 'leke, ben, iz' anlamında kullanılır (Karaçay aşireti-Kadınhanı=Kn.). Ölçünlü dilde **tap* geçmez.

hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak' [133a/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tap-* 'inkıyat etmek, tabi olmak, boyun eğmek; takdim etmek, sunmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tap-* 'Tanrı diye tanımak, kulluk etmek' anlamında kullanılır.

- dön.) 'tapmak, tapınmak; hizmet etmek' [169a/17]. Türkiye Türkçesinde *tapın-* 'Tanrı'ya ibadet etmek' anlamında kullanılır.

kabul etmek, razı olmak' [286b/l I]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tapla-* 'razı olmak, kabul etmek, istemek, yeterli görmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **tapla-* geçmez. *tap* (bkz. *tap1)* kökünden *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tap-la-* > *tapla-* (Clauson EDT, s. 440).

tapla- et.) 'razı etmek, kabul ettirmek' [217b/12]. Anadolu ağızlarında<ta̤vıaı. inandırmak, inandırmak, kabul ettirmek anlamında korunur (PS: Bozlar –To.). Ölçünlü dilde **taplat-* geçemez.

- **tapçur-** ftapşırrnak, ulaştırmak; teslim etmek' [177b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tapşır-* ~ *tapşur-* 'teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tapşır-* 'korumak için alınan bir şeyi geri vermek' (DS: Isp., Ml., Kr.); 'sunmak' (Akhisar –Mn.); 'ulaştırmak, yetiştirmek' (Brs., Tarsus –İç.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde **tapşır-* geçmez. *tapış-* (< *tap-ış-*) fiilinin ettirgen çatı eki *-(u)r-* ile genişlemiş biçimi olduğu düşünülebilir: *tapış-(u)r-* > *tapşur-* (~ *-ç-* ile *tapçur-*) ~ *tapşır-* (Clauson EDT, s. 447; Dankoff CTD III, s. 177).

hizmet; tapma' [94a/10]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tapu* 'huzur, makam; zat, hazret; hizmet, vazife, ibadet, hürmet'. anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda 'tapınılan şey' anlamında korunur (PS: Es., İç.). Ölçünlü dilde **tapı* geçmez. *tap-*

sünden *-(u')y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tap-(u)y > tapuy ~ tapıy > tapı*. Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 437; Dankoff CTD III, s. 177). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *tapuğ* (*tapüg*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 432-433).

'hizmetçi' [94a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tapucu* 'memur, hizmetçi' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve *ağızlarda* **tapucu* kullanılmaz *tapuy* sözünden *+çı* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tapuş+çı > tapuyçı > tapucu*. Ses gelişmesi için bkz. *tapuy*.

'dar, genişin karşıtı' [254b/16]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dar* 'geniş olmayan, aralığı az olan' anlamında kullanılır. *Az. dar,* Tkm. *diir* biçiminde geçer.

tara- 'dağıtmak:, yaymak, ayırmak; taramak, dağıtılmak' [262b/07, 280a/01]. Türkiye Türkçesinde *tara-* 'bir şeyin tellerini birbirinden ayırıp karışıklığını gidermek; tırmık veya tarakla ayırmak; taşın yüzeyini düz hale getirmek' anlamlarında kullanılır. Az. *dara-*, Tkm. *dara-* biçiminde geçer.

(*tara-* dön.) 'taranmak, kendini taramak' [170b/05]. Türkiye Türkçesinde *taran-*, aynı anlamda kullanılır.

'tarak, tarama aracı' [118a/12]. Türkiye Türkçesinde *tarak* aynı anlamda kullanılır. Az. *darak*, Tkm; *darak,* Krg. *tarak,* Tuv. *dırgak* biçimlerinde geçer. *tar-* (~ *tara-*) fiilinden *-şaq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tar-şaq > tarşaq > tarak*. Oğuz grubunda ekin başındaki *-ş* düşmüştür (Clauson EDT, s. 539; Dankoff C'I'D III, s. 179).

'ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire (bütün Türklerce); *darı* (Oğuzlarca)' [22b/06]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile ve sonses *-γ*'si düşmüş biçimiyle *darı* 'kuraklığa dayanıklı buğdaya benzer bir bitki (*Panicum*); mısır' anlamlarında kullanılır. Ağızlarda *dalFI* 'mısır, mısır tanesi' (DS: Uş., Tr., Dz., Or.); 'darıya benzeyen, akdarı da denilen bir çeşit tahıl' (Bozdoğan -Ay.); 'mısıra benzeyen, tohumundan un yapılan bir bitki' (SöğüJçüler -Isp.) anlamlarında korunur. Az. *dan,* Tkm. *darı*, Nog. *tarı*, Blk. *tarı*, Krg. *tarū*, Kzk. *tan,* Tel. *tarü,* KKlp. *tarı,* TatK. *tarı,* Bşk. *tarı*, Özb. *tarik*, Hak. *tarıg*, Tuv. *tarā*, Çuv. *tıra* biçimlerinde geçer. *tarı-* '-ekin- ekmek' [280a/14] fiilinden *-γ* ile türetildiği anlaşılıyor: *tarı-ş > tarıy tarı > darı*. Oğuz grubunda sonses ünsüzü *-γ*'ler genellikle düşer (Doerfer TMEN I, s.244-245; Clauson EDT, s. 537-538; Dankoff CTD III, s. 179; Eren TOES, s. 105-106).

'tarla, tohum ekilecek yer' [124b/I 1]. Türkiye Türkçesinde *tarla* 'ekin yapılabilen, sürülmeye uygun, toprak parçası' anlamında kullanılır. Az. *tarla*, Nog. *tarlav* 'tarla, otlak', TatK. *tarlau* "sürülmüş toprak, sürülmüş tarla', Kzk. *tarlau*, Sag. *tarlag*, Hak. *tarlag* biçimlerinde geçer. *"tarıylo-* (< *tarı-γ+la-*) sözüne getirilen *-γ* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *"tarışla-y > tanylay > tarıla > tarla* (Clauson EDT, s. 541-542; Dankoff CTD III, s. 179; Eren TDES, s. 395; Doerfer TMEN I, s. 244-245). bkz. *tarıy*.

tarıq- 'daralmak' [163b/08]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tank- - dank-* 'daralmak, içi sıkılmak; müteessir olmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dank-* 'başı dara gelmek, sıkışmak; sıcaktan bunalmak, nefesi kesilmek' anlamlarında korunur (DS: Aşkale -Erz.). Ölçünlü dilde **darık-* kullanılmaz, Az. *dartx-,* Tkm. *dôrık-,* Krg. *tankı-,* Kzk. *tankı-* biçimlerinde geçer. *tar* kökünden *+(ı)q-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tar+(ı)q- > tarıq- > dank-* (Clauson EDT, s. 540; Dankoff CTD III, s. 178).

tırmaq 'yırtıcı hayvanların pençesi' [118a/14]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tumuk* 'tırmalamaktan hasıl olan şey' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tırmık* 'tırnak beresi; kabartılmış toprağın taşını, çöpünü ayıklamak için kullanılan seyrek dişli, tarak biçiminde araç'a verilen ad. Az. *dırmığ,* Tkm. *dirmık,* Krg. *tarmak* 'kol' - *tırmak* 'hayvan pençesi', Kzk. *tarmak* 'kol' - *tırmak* 'hayvan pençesi', Kaz. *tarmak,* KKlp. *tarmark,* Tel. *tarmak,* Nog. *tarmak,* Özb. *tarmok,* Hak. *tarbax,* Tuv. *dtrbak,* Türki *tarmak* biçimlerinde geçer. *tarma-* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tarma-q > tarmaq* (Dankoff CTD III, s. 179). Oğuz grubunda kullanılan *tırmık* 0 *dırmık)* biçiminin *"tırma- (~ tarm'a-)* kökünden türetildiği düşünülebilir: *tırma-q > tırmak > tırmık.* Eski Kıpçakçada geçen *ttrma-* biçimi bunu doğruluyor (Clauson EDT, s. 549-550).

tart- 'tartmak; çekmek, uzatmak, germek; getirmek, almak, çıkartmak' [315a/02]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tart-* 'çekmek; almak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tart-* 'bir şeyin ağırlığım bulmak; dikkatle incelemek, değer biçmek' anlamalarında kullanılır.

tartıl- (*tart-* ed.) 'tartılmak; gerilmek ve çekilmek' [191a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tartıl- - dartıl-* 'çekilmek, sıyrılmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tartıl-* 'ağırlığı bulunmak; değerlendirilmek' anlamlarında kullanılır.

tartış- (*tart-* iş*t.*) 'tartışmak, tartmada yardım etmek; germekte yardım etmek' [185a/12]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tarış- <dartış-* 'çekişmek, mücadele etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tartış-* 'çekişmek, karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak' anlamında kullanılır.

taral- 'daralmak' [280a/l2]. Türkiye Türklesinde edilgen çatı eki -/- ile genişlemiş ve *d-'li daral-* biçimi kullanılır. Az. *daral-,* Krg. *tarıl-,* Kzk. *tarıl-* biçimlerinde geçer. *tar* kökünden *+u- - +*a-* ekiyle türetildiği antEl-şılıyor: *tar+u- > taro- - "tar+a- >*tara/-> daral-* (ClausonEDT, s. 532; DankoffCTD IJI, s. 178).

taş (Oğz.) 'her nesnenin kötüsü, bayağısı' [83a/15].. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında bu anlamda *tas* sözcüğüne rastlayamadık.

taş 'taş, kaya' [40b/02]. XV. yüzyıl Anadolu 'l'i.irkçeslıide *taş bastır-* 'taşla kapatmak, taşla örtmek' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Ağızların bir bölümünde ötümlü *d-* ile *daş* 'taş' biçiminde kullanılır (DS: Bo., To., Sv.).<Ölçünlü dilde *taş* 'sert ve katı madde'nin adı. Az. *daş,* Tkm. *dôş,* Nog. tas;1'at~*taş,* Kzk, *tas,* KKlp. *tas,* Krg, *taş,* Alt. Tel. Şor, Kaça *taş,* Sag. *tas,* Tuv, *daş;* Yak. *tas;Çuv. çul - çol* biçimlerinde geçer

(Clauson EDT, s.557; Eren TDES, s. 396). Farsçada kullanılan ut,l.:i (taş).Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 437-438).

'dış, taşra, gurbet; geniş açıldık, yabancı yer' [66b/08]. XIII. yü~1(Anad!luJ'ÜJ;kÇf~in.~e *taş ~ daş* 'dış' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede kullanıhıt~ış~içirninin:>i.tı{~~ dönüştü anlaşılıyor. Divan'da geçen *tışık- (*tış+(ı)k-)* 'dışarı ç1lôijak' biçinn bl.llltın doğruluyor. Tkm. *daş,* Tuv. *daş* biçimlerindegeçer.

'taşmak, içine sığmamak' [135b/05]. Türkiye Türkçesinde *taş-* '(sıvılar için) bulundukları kaba sığamamak; (akarsular için) yatağına sığamamak, etraf :icap1amaı<:' anlamlarında kullanılır

'taşak, penis' [96a/09]. Türkiye Türkçesinde *taşak* 'er bezi, „:keklik bezi, haya' anlamında kullanılır.Krg. *taşak,* Tatl<. *taşak,* Sag. *tazak,* Yak. *tasax- tahax* biçimlerinde geçer. *taş* kökünden küçültme eki *+(a)q* ile türetildiği anlaşılıyor: *taş+(a)q > taşak* (Clauson EDT, s. 562; DankoffCTD III, s. 180; Eren TDES, s, 396)

(*taş-* et.) 'taşırmak, kabından taşırmak' [130b/01]. Türkiye Türkçesinde *taşır-* aynı anlamda kullanılır.

'dışarı, dı, yerler' [107/bOl]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *daşra ~ taşra ~ dışra* 'dışarı' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *taşra* 'büyük şehirlerin dışında kalan yerler' anlamında kullanılır. *taş* 'dış' sözüne getirilen yön göstenne eki *+ra* ile yapılmış olabilir: *taş+ra > taşra.*

'taşımak; çıkarıp atmak, kovmak' [281a/12]. Türkiye Türkçesinde *taşı-* 'bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götürmek; üstünde bulundurmak; ağırlığını yüklenmek; sıvı maddeleri bir yerden başka bir yere aktarmak; sahip olmak' anl~~gnq~>·~Yk kullanılır, Türkçede 'çıkarıp atmak ve kovmak' anlamı yoktur. Az. *daşı-,* Tkm. *daşa-,* Krg. *taşı-,* Tuv. *dajı-* biçimlerinde geçer. *taşu-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 561).

(*taşu-* et.) 'taşıtmak, başkasının taşımasını sağlamak' [57a/13]. Türkiye Türkçesinde *taşıt-* aynı anlamda kullanılır. *taşut-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

'tat, yabanca; Müslüman olmayan (Uygurca); Farslı, Acem, Farsça konuşan (bütün Türklerce)' [114b/10]. Eski Türkçede *tat* "İranlı, yabancı' anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 168). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tat* 'yabancı, ecnebi, özel olarak Acem' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tat* 'dilsiz' (OS: Isp., Dz., Es., Nğ., Nş.); 'kekeme' (Mn., Ky. Kıbrıs) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *tat* esk. notuyla yer alır (Clauson EDT, s. 449; Eren IDES, s. 396).

'tatlı bulmak, tat almak' [193b/17]. Türkiye Türkçesinde ötümlü d'lerle ve içses-y..'si düşmüş biçimiyle *dadan-* 'tadını aldığı, hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek; çıkar amacıyla bir yere sık sık uğramak' anlamlarında kullanılır. *tatıy* (< *tatı-y)* sözüne getirilen *+an-(<*

-a-n- dönüş!tıçatı}ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tatiy+a-n-* > *tattşan-* > *tatyan-* > *tadan-* > *dadan-* (Clauson EDT, s. 454; Dankoff CTD III, s. 181).

'tatmak, tat vermek' [279a/l6]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sedalı *d-,* -dile *dad-* 'tatmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tat-* 'tadına bakmak' biçiminde kullanılır. Az*s.dad-,* Tkm. *dat-* biçimlerinde geçer. Oğuz grubunda söz sonundaki -z'nın düştüğü görülüyor.

'tat, lezzet' [71b/l 7]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-,* -dile *dad.* 'tat?]ezf~: biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tat* 'tat alma duyumu, lezzet, zevk' biçiminde kullanılır. Az. *dad,* Tkm, *dat* biçimlerinde geçer. *tatı-* fiilinden *-y* ile türetilmiş plmajidμ:: *tatı-y* > *tatıy* > *tatı* > *tat.* Oğuz grubunda önce *-y,* sonra da -z'nın düştüğü anlaşılıyor.

tatlanmak, tatlı duruma gelmek' [200a/10]. Türkiye Türkçesinde *tatlan-* 'tat kazanmak, tadır gelmek, olgunlaşmak' biçiminde kullanılır. *tatı»* sözüne getirilen *+lan'...* (< *+la-n-* dönüşlü çatı) ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tattş+lan-* > *tauşlan-* > *tatlan(·* Oğuz grubunda *-ıy* seslerinin düştüğü görülüyor. bkz. *tatty.*

'tatlı, lezzetli' [124b/08]. Türkiye Türkçesinde *tatlı* 'tadını almış, kıvamında, lezzetli' biçiminde kullanılır. *tatn* sözünden *+lıy* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tatıy+lıy* > *tatıylıy* > *tatlı.* Az. *da'dlı,* Tkm. *datlı* biçimlerinde geçer. Oğuz grubunda içses *-y-* ve sonses *-y* sessizlerinin düştüğü görülüyor.

(*tat-* ed.) 'tadılmak, tadına bakmak' [165a/OI]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *-d-* ile *tadıl-* 'tadına bakmak' biçiminde kullanılır. Az. *dadil-,* Tkm. *dadı!-* biçimlerinde geçer.

'tatlı, lezzetlı, [l32b/03]. bkz. *tatıylıy.*

(*tat-* et.) 'tattırmak, tadına baktırmak' [153b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu. Türkçesinde ötümlü *d-, -a~* ile *dadır-* - *dadur-* 'tattırmak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *dadır-* 'tattırmak, yedirmek' biçiminde korunur (DS: Isp., Krş., Es., Bo.). Ölçünlü dilde *tattır-* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada *tattur-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 459). *Az. dadız-,* Tkm. *dadır-* biçimlerinde kullanılır. *tatur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

(Oğz. ve μyanlarınca) 'davar, mal' [62b/02]. Divan'da asıl biçim olarak *tawar* 'mal, mülk, eşya' yer alır [28a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tavar - davar* 'binek hayvanı; dört fr.ayaklı çiftlik hayvanı; mal' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-ile davar* 'inek, öküz, katır, eşeğe verilen ad" (DS: Uludere -Hat.) - *tavar* 'koyun, koyıın sürüsü' (Çr., To.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *davar* 'koyun ve keçiye verilen ortak ad; koyun veya keçi sürüsü' anlamlarında kullanılır. Az. *davar,* K.Klp. *tawar,* Krg, *tuvar,* Alt. *tabar,* Leb. *tabar,* Tel. *tabar,* Özb. *tovar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 473).

'mal, mülk; eşya' [28a/10]. bkz. *tavar.*

'davul, avda doğan kuşu için çalınan davul' [259a/08]. Türkiye.Türkçesinde ötümlü *d-* ile *davul* 'tokmakla çalınan vurmalı çalgı aleti'ne verilen ad. Az. *tebil* biçiminde geçer. Arapça *tabi* 'a drum' sözünden gelir (Clauson EDT, s. 439).

'tavşan *(Lebus europeusf'* [87b/09]. Türkiye Türkçesinde *tavşan* biçiminde kullanılır. Ağızlarda *davşan - davışan - dovşan* biçimleri de geçer (DS: Dz., Hat. Ng.). Az. *dovşan*, Tkm. *tavşan,* Tar. *toşkan,* Yak. *tabısxôn* biçimlerinde kullanılır. *"tavış-* (< **tabış-*) fiilinden *-şan* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *tawış-şan* > *tavışyan* > *tavışan* > *tavşan.* Oğuz grubunda ekin başındaki *-y* düşmüştür (Clauson EDT, s. 447; Dankoff CTD III, s. 188; Eren TOES, s. 397). Komşu dillerde Türkçe, ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan.:,~ *(tausqan)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.615-617).

(tawra- dön.) 'davranmak, hareket etmek' [193b/13J. Türkiye Türkçesinde ötüm].üd- ile *davrqn-* 'tavır takınmak; hazırlanmak; çabuk hareket etmek' anlamlarında kullanılır.

'tay, at yavrusu' [56a/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *day* 'tay' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tay* 'üç yaşına kadar olan at yavrusu' anlamında kullanılır. Az. *day,* Tkm. *tay* 'at yavrusu', Tatl(. *tay,* Bşk. *tay,* Alt. Tel. Şor. Sag. *tay,* Kzk. *tay;* Krg. *tay,* Özb. *toy,* Tar. *tay,* Yak. *tıy* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tay* olarak kullamlır (Clauson EDT, s. 566; Eren TOES, s, 398). Komşu dillerde Türkçeden ödünçleme olarak geçer. Farsçada kullanılan esti *(tiii)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 444).

'kaymak' [259b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde genişlemiş biçimi *tayın-* (< *tay-(ı)n-*) 'kaymak, sürçmek anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tay-* 'kaymak' anlamında korunur (DS: Karaçay -To.). Ölçünlü dilde **tay-* geçmez. Tkm, *tay-* 'kaymak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 567).

'dayamak, dayak dikmek, dayak koymak' [283a/06]. Türkiye Türkçesinde ötµm].ü Q.jle *dıya-* 'yaslamak, bir şeyi bir şeye dayanak yapmak' anlamında kullanılır. */g,c.<dayq..,* .Tkm. *dıya-* biçimlerinde geçer.

'dayak, dayangaç, dayanak' [105b/07]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türlsçesindetayak- *dıyak* 'mesnet, dayanılacak şey' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tayak* 'dayak, destek' (DS: Ilgın -Kn.), *dayak* 'destek; kağnı ·ve.·· dört. tel<~rlekli arabal.arda oku yukarıda tutmaya yarayan ağaç destek' (Sn., Sn1., Mr., qt'tl..).'ka,lıı)f~ uzun sopa, baston' (Brd, Dz., Zn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde;~Wm104t.\iledayak 'dövme işi (eylem sopa ile gerçekleştirildiği için); bir şeyin yıkılmamlı:lsr i9in.~ayatıl~ aşaç, destek, payanda; kapıların arkasına konulan kol, destek, sürgü' anlamlarında·kulJanılır. Az. *dayag,* Tkm. *dıyak,* Krg. *tayak,* Yak. *tayax,* Çuv. *tuya* biçimlerinde geçer. *taya-* fiilinden *-k* ile türetilmiş olabilir: *taya-q* > *tayaq* > *dayak* (<i;laµş()n J.EJ'l',· sc568). Türkçeden birçok komşu dile de geçmiştir. Farsçada kullanılan J~~>.((~qq)y'J?µrkçeden alınmıştır.

- (*taya-* dön.) 'dayanmak, yaslanmak' [258a/12]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dayan-* 'güvenmek, itimat etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dayan-* 'bir yere yaslanmak, kendini dayamak; dayanıklı olmak' anlamlarında kullı:ı,nılır. Az. *dayun-,* Tkm. *dayan-* biçimlerinde geçer.

(er) 'ince, kibar, güzel, boylu boslu, elbisesi temiz (adam)' [306b/16]. Anadolu ağızlarında ötümlü *d-* ile *day/an* 'boylu boslu, gürbüz, güçlü kuvvetli (kimse)' anlamında korunur (DS:Isp., Sn.), Ölçünlü dilde **day/an* geçmez.

- (*tay-* et.) 'kaydırmak' [265a/09]. Anadolu ağızlarında *taydır-* 'kaydırmak' anlamında korunur (DS: Karaçay aşireti, Başhöyük, Kadınhanı -Kn.). Ölçünlü dilde **taydır-* kullanılmaz. *taytur-* biçimi Uygurcaya özgü yıı varlaklaşmayı ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-yt-)* gösterir.

" kel; boynuzsuz; bitkisiz, çorak' [79b/Ol]. XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *taz ~ daz* 'Icel, saçsız' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *daz - diz* 'kellerin başında kellikten geriye kalan izler' (DS: Mr., Kn.); 'saçsız baş, kel' (Bo., Sn. Ama.); 'otsuz, çıplak arazi, tepe' (Ml., Yz., Isp.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *daz* hlk. notuyla yer alır. Az. *daz,* Tkm, *daz,* TatK. *taz,* KKlp. *taz,* Kzk, *taz,* Nog. *taz;J<rg. taz,* Alt. Tel. Sag. *tas,* Tuv. *tas* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 579;Eren.TDES, s. 106}

" demek, söylemek' [274b/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *de-* aynı anlamda kullanılır.

" gibi, ı:ı.enzetme adılı' [257a/01]. XIV ... yüey,ılA.nadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dek* 'kadar, denli' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dek* 'kadar' anlamında kullanılır. Tkm. *dek* 'gibi' anlamında geçer.

" değmek, dokunmak; ermek, erişmek, varmak; düşmek; yakalamak' [137b/02]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolı Türkçesinde sedal *d-* ile *değ-* 'ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek; düşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *değ-* 'dokunmak, temas etmek; ulaşmak, erişmek' anlamlarında kullanılır. Az. *dey-,* Tkm. *deg-* biçimlerinde geçer.

" değin, kadar' [90a/07]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değin '* dek, kadar' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *değin* 'dek, kadar' anlamında kullanılır. Az. *deyin* biçiminde geçer.

" aslında '1cöle" anlamına gelen, sonralan. hakan oğµllanmı vetjl~ı:ı llll,yan'[90a/08J. :XV1. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tekin* 'şehzade, preıı~.' aılı:ımırıd.a g~~r (TS). Çağğaş Türkçenin sözlüğünde *tekin* tar. notuyla aYW aıılaıng~yer ~l.r;.lS~J11şµ 1iUer4ei'I'µr~ç~<i~n almtı olarak kullamlır. Farsçada kullamlM ~. ((E!g-fn) 'I'9-f~2~ije.ıı .~ski ğir almtığır (Doerfer T'MEN II, s. 533-541)

- (*teg-* dön.) 'bir büyük adamın yanına gelm.ek v¥Y~i·OrJ4an ayrı.lı:nak' [l70a.lQ5]. XJII. yüzyıl Anadohı Türkçesinde ötümlü *d-* ile. değino,{k~¥H,$p.µtl<:,. nail olmak, vasıl olmak'

anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *değin-* 'dokunmak, temas etmek' anlamında kullanılır

'tekin, samur' [303b/09]. *Divan'da* 'samur' anlamında *kiş* [99a/06] sözü de geçer. Kaşgarlı'run verdiği bu anlam tartışmaya açıktır. Ancak Dankoff da *tegitj* sözüne 'sable (*samur*)' anlamını vermiştir (CTD III, s. 184). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-:Y-* ile *teyin ~ tiyin* 'sincap' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *tiğin - tiytn* 'sincap' (DS: Kn., Ks., Zn.); *deyin - değin* 'sincap' (Dy., Ml., Mn.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *deyin* hlk. notuyla yer alır. Krg. *ttym* 'sincap, sincap kürkü', TatK. *tiyen - tün,* Nog, *ttytn* 'sincap', Blk. *ttytn* 'sincap', K.zk. *tıyın,* Tel. Şor. *tÜ),* Alt. *t'll) ~ tiyin,* Sag. *tün,* Tuv. *diyilJ,* Yak. *t'll)* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *teyin* 'sincap' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. *569;* Eren TDES, s. 107; Brockelmann OGM, § 96). Farsçada kullanılan *(tin)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 667).

'değer, kıymet' [155b/10]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değer* 'kıymet, karşılık, paha' biçiminde kullanılır. *teğ-* fiiline getirilen *-.(i)r* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *teğ-(i)r > teğir > değer* (Clauson EDT, s. 485; DankoffCTD III, s. 183).

'çörek, değirmen taşı, para gibi değirmi olan her şey' [123b/Ol]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değirmi* 'yuvarlak, dairevi' ala:o::unda geçer (Ş.Sami KT, s. 514). Ağızlarda *değirmi* 'yuvarlak; yemeni, yazına; başörtüsü, mendil' anlamlarında korunur (DS: Ar., Tr., Ezc., Bo., Isp.), Ölçünlüdildedeğirmi 'yuvarlak; (kumaş için) eni boyuna eşit olan' anlamlarında kullanılır. Az. *deyirmi* biçiminde geçer. *"teğir-* fiilinden *-me* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **teğir-me > teğirme - değirmi* (Clauson EDT, s. 486; Dankoff CTD Ill, s. 184).

(Oğz.) 'desdeğirmi, yusyuvarlak' [83a/05]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *desdeğirmi* 'yusyuvarlak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *desdeğirmi* kullanılmaz. *değirme* sözünün pekiştirme eki *tes+* ile yapılmış biçimidir: *tes+teğirme > testeğirme - desdeğirmi,* bkz. *teğirme.*

'deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepet veya sepete benzer nesne' [127a/06]. bkz. (Oğz.) *ügürmek.*

'değirmen; değirmen taşı' [93a/l 7]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değirmen toyuzluğu* 'su değirmeninde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *değirmen'öğüten* araçyeya ~et;urıô~tiilen yer' anlamlarında kullanılır. Az. *deyirman,* Tkm. *değirmen,* Tub. *derme,* Kum. *tirmen,* Nog. *termen,* KKlp. *diğirman,* Krg. *tegirmen* biçimlerinde geçer. *"tegir-* fiilinden *-men* ekiyle türetilmiş olabilir: *"tegir-men > tegirmen > değirmen* (l3aıig.TM, s.92; Clauson EDT, s. 486; DankoffCTD III, s. 184).

'değişme' [93a/04]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değiş eyle-* 'değişme, mübadele etmek' anlamında yardımcı fiillebirlikte•geçer (TS). Ağızlarda *değiş tokuş* 'mübadele, alışveriş' anlamında ikileme olarak kullanılır (DS: Ay., Çkr, Çr. Tr.).

Ölçünlü dilde *değiş* 'bir şeyi verip yerine başka bir şey alma, mübadele' anlamında kullanılır. *teğ-* fiilinden *-(i)ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *teğ-(i)ş > teğiş > değiş* (Clauson EDT, s. 487; DankoffCTD III, s. 183).

değiş- (*teg-* işt.) 'değişmek, muhakeme olmak; -bir yere- değmek; dürüm dürmek' [93a/06]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değiş-* 'başka bir durum veya biçime girmek; yerine başka bir şey gelmek; mübadele etmek' anlamlarında kullanılır. Türkçede 'değmek, muhakeme olmak ve dürmek' anlamları yoktur. *Az. deyiş-,* Tkm. *değiş-* biçimlerinde geçer. (Clauson EDT, s. 487; Dankoff CTD III, s. 183). Farsçada kullanılan ı.ıı·t,ı.,t,_~i *(tegīšmısı)* Türkçe *tegiş-* fiilinin bir türevidir (Doerfer TMEN II, s.531-533)

değme 'değme, her, her bir, türlü türlü' [45a/17]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değme* 'her, her bir, herhangi bir, gelişigüzel, rastgele' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *değme* 'seçme, üstün, en iyi' gibi gibi karşıt bir anlam kazanmıştır (DS: 1\1n., To., Or., Ng.). Ölçünlü dilde *değme* 'her, herhangi bir, gelişigüzel, rastgele; seçk.in, seçme' anlamlarında kullanılır. *teğ-* fiilinden *-me* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *teğ-me > değme* (ClausonEDT, s. 482).

değre 'değre, çevre, etraf, daire' [106b/02f XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değre ~ deyre* 'çevre, etraf, civar' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tekre* 'çevre, bölge' biçiminde korunur (DS: Sm.). Ölçünlü dil<ie **değre* geçmez. **teğir-* fiilinden *-e* eki ile türetildiği düşünülebilir: *"tegir-e > tegre > değre - tekre* (Clauson EDT, s. 485; Dankoff CTD III, s. 184) .bkz. *tegrek.*

değrek 'herhangi bir şeyin halkası, değresi' [1201.,/05]... ~aqglH ~ğ~lannda ötümlü *d-* ile *değrek* 'yuvarlak, değirmi' anlamında korunur (DS: ~çakellt,.Nizip-Gaz.), Ölçünlü dilde **değrek* kullanılmaz. Krg, *tegerek,* Kzk, *tögerek- töneışek,/~?~·tögerek,* Alt. *tegerek,* Tel. *tegerek* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *tegrek* biçiminde kullanılır. **tegir-* fiilinden *-(e)k* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **tegir-(e)k > tegrek > değrek* (Clauson EDT, s, 485; DankoffCTD ill, s. 184).

değil (Oğz.) 'değil' [83a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değül* 'değil' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *değil* 'isim cümlelerinde olumsuzluk, bildiren sözcük' olarak kullanılır. Az. *deyil,* 'Ikm, *del,* Kaz. *tiigel,* KKlp. *tuvıl,* N°Qg. *tuv.ıl* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *degül* biçiminde kullanılır. Kaşgarlı'nın "Jl t_l.ı t_.ı.iT Jı *ol anday day of'* denir. ki 'o, öyle değil' demektir. Bu sözü Oğuzlar ArgulardanaJnnş, *dağ ol* sözünü bozmuşlar, 'JS:. *tegül'* demişlerdir (Atalay DLT III, s. 153)." biçiminde verdiği bilgiden anlaşıldığına göre *tegül < dağ ol* sözünden çıkmıştır.

değir- (*teg-* et.) 'değirmek, eriştirmek, dokundurmak' [156a/03]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *değür- ,,,, değir-* 'eriştirmek, yetiştirmek, ulaştırmak, duyurmak, bildirmek' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *değir-* 'duyurmak, bildirmek, ulaştırmak' (DS: Brd, Çkl., Çkr.); 'vurmak, değdirmek, dokundurmak' (Isp., Sk., Ng.)

anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *değir-* hlk, notuyla yer alır. Tkm. *degir-,* Özb. *tegiz-* biçimlerinde geçer.

'tek, sadece, bir şey dilemeyerek' [84b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tek* 'yalnız, sadece' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tek* 'bir, sadece, yalnız' anlamında kullanılır, Az. *tek,* Tkm. *tek,* Kzk. *tek* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 475).

'teke; boynuzundan yay yapılan erkek geyik' [243b/15]. Türkiye Türkçesinde *teke* 'erkek keçi'ye verilen ad. Az. *teke,* Tkm. *teke,* Nog. *teke,* Blk. *teke, KK.lp. teke,* Krg, *teke,* Kzk. *teke,* Alt. *teke,* Tel. *teke,* Tar. *teke,* Şor. *tege,* Tuv. *dege,* Çuv. *taka* 'koç' biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *teke* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 477; Eren TOES, s. 400). Birçok komşu dilde Türkçeden ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçenea (*täkä, tekit)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.917-918).

'tekne' [109b/16]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *tekne* 'tek. parça ıı!~tcll1 y~~a. ahtadan yapılmış, içinde çamaşır yıkanan, hamur yoğrulan.çeşitli şekilde kap' aµfaırrıında geçer (Ş. Sami KT, s. 431). Çağdaş Türkçede *tekne* ayma~~~~.1%1.ll~ır .•Aı:.Jf('lı<!, Blk. *tegene,* Krg. *tegene,* Kzk. *tegene,* TatK. *tigefle,ğ:z:b. tegqrıHy·* Çuv.•• *tqkqna* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 484; Eren TDES, s, 4QO).

'delmek; sürüye katmak' [138a/15]. Türkiye Türkçesiıide .t:ıtµm}µd-ile.det-· 'deşmek,.delik açmak' anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde 'stbiiye katmak' anlamı yoktur. Az. *del-,* Tkm. *del-,*

'delik, delinmiş' [98a/08] Türkiye Türkçesinde ötümlü *4.* ile *delik* aynı anlamda kullanılır. *del-* fiilinden *-(i)k* ile türetilmiştir: *tel-(i)k* > *telik* > *delik.* Az. *delik,* Tkm. *delik.*

'çok, pek çok; bol, fazla; daima, hep, pek' [25a/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *delim* 'çok, birçok, ziyade' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *delim* 'çok fazla' anlamında korunur (DS: Çkr.). Ölçünlü dilde **delim* geçmez.

(*del-* dön.) 'delinmek' [171a/09]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *delin-* aynı anlamda kullanılır.

(*tel-* et,) 'deldirmek, başkasının delmesini sağlamak' [I77b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *deldir-* aynı anlamda kullanılır. *teltür-* biçinii 'Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-lt-)* gösterir.

'delwe 'deli, çılgın; (Oğz.) ahmak' [257a/07-107b/17]. XIV. yüzyıl.t\11.adQlu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *deli - delü* 'zorlu, azgın, korkunç' anJ~a.ıuıd~>geç.er ('I'S). Çağdaş Türkçede *deli* 'aklım yitirmiş olan, akli dengesi. bozultı1qş iQl@cµ,>mecnun' anlamında kullanılır. Az. *deli,* Tkm. *deli,* Krg, *teli,* Kzk. *tilt,* Tel..telt;(,)zl>,delba.biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *teli* olarak kullanılır (Clauson, E:OT, s, 493). Türkçeden Arapça, Moğolca yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada. Jwllaµılan **W** *(telbti)* ve _,lJ *(dili)* biçimleri Türkçenin farklı lehçelerinden ahµrrıştır

temin 'demin, az önce' [85b/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile ***demin*** 'az önce' anlamında kullanılır. Ağızlarda *temin* biçimi korunur (DS: Mn., Bo., Tr., Gr.). Az. *demin*. Dankoff'a göre **te* (> *tôdin* 'at about this time') kökünün türevi olarak düşünülebilir: **te+min t=temin* > *demin* (CTD III, s.183).

temregü 'demreği, deri hastalığı' [123b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinda ötümlü *d-* ile *demreği - demreğü* 'temriye hastalığı' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *demreği ~ temregi* 'temriye, egzama' biçiminde korunur (DS: Tr., Isp., To., Ur.). Ölçünlü dilde *temriye* (< *temir+iyeş* 'deride yer yer birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık' biçiminde kullanılır. Az. *demrov,* Tkm. *demrev,* TatK. *timreü,* KKlp. *temireü,* Kzk. *temiretke,* Krg. *temiretki - temirôtku,* Nog. *temirev,* Özb. *temiratki,* Tel. *temrü,* Alt. *temirü,* Hak. *timirô,* Şor. *terbe,* Çuv. *timre* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *temregü* biçiminde kullanılır. *"temre-* (< **temire-* < *temir+e-ş* fiilinden *-gü* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *temre-gü* > *temregü* > *demreği* (Clauson EDT, s. 509; Dankoff CTD III, s. 185; Eren TDES, s. 402; Brockelmann OGM, § 60).

temür 'demir, bir metal türü' [52a/ll]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *demir* biçiminde geçer. Çağdaş Türkçede *demir* aynı anlamda kullanılır; Az. *demir,* Tkm. *demir,* Krg. *temir,* Kzk. *temir,* Tuv. *temir* biçimlerinde geçer. Esltj Kıpçakçada *temür* olarak kullanılır (Clauson EDT, s.508). Türkçeden Arapça ve Moğqlç. a yanında Balkan dillerine de geçmiştir, Farsçada kullanılan »"i> *(temür)* Türkçeden alıfumştır (Doerfer TMEN II, s. 666-667)

temürgen (Oğz.) 'ok temreni' [130b/15]. XIII-XIV. yüzyıl Anaclolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *demren* 'okun ucuna geçirilen kemik ya da demir parça' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *temren* 'ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir' biçiminde kullanılır. Tkm. *demren* olarak geçer. *temür* sözünden *+gen* ekiyle tü.ı;gtildiği anlaşılıyor. Oğuz grubu dillerinin bir özelliği olarak ekin başındaki *g-* ünsüzünü n düştüğü görülüyor: *temür+gen* > *temürgen* > *"temtrgen* > *"temiren* > *temren* > *demren* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından geçmiş olabilir (Clauson EDT, s. 509; Brockelmann OGM § 53, 92; Dankoff CTD III, s. 185; Eren TDES, s. 401).

teŋ 'denk, öğür, akran' [300a/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile ***denk*** 'eş, eşit, muadil' ve *dek ol-* 'denk olmak' biçimleritJ de geçer (TS). Ağızlarda *dek ~ deng* 'denk, eşit, uygun' biçiminde korunur (DS: 'Af, Or., Yz., Kn.). Ölçünlü dilde *denk* 'ağırlık bakımından eşit olan' biçiminde kullanılış. Az. *ten,* Tkm. *deŋ,* Krg. *teŋ,* Alt. *tel),* Tel. *teŋ,* Şor, *tel],* Küer *tel),* Yak. *tiil)* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *tel}* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 511). Doerfer, Türkiye Türkçesinde kullanılan *denk* biçiminin Farsçadan geri alıntı olduğunu belirtir. Farsçada kullanılan *tenk* (*teŋi*) Türkçeden (< *teŋ*) alınmıştır (TMEN II, s. 575).

teŋiz 'deniz' [145a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *deŋiz* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *deniz* aynı anlamda kullanılır. Az. *deniz,* Tkm. *deŋiz,* Nog. *teŋiz,*

KKlp. *teniz,* Krg. *deviz - teniz,* Kzk. *temz,* TatK. *dil)ez - dil)gez,* Alt. Tel. *tevis,* Çuv. *tiněs* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tel)iz* biçiminde kullanılır. Divan'da 'göl, bataklık' anlamında geçen *tel)* [300a/16} sözünün bir türevi olduğu düşünülebilir: *terJ+(i)z > teŋiz > deniz* (Clauson EDT, s. 527; Eren TDES, s.108-109). Türkçeden Moğolca *(tenggis)* yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~J *(diingiz)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.205-207).

güç (Oğz.),.., teglegün (öbür Türklerce) 'dölengeç kuşu' [307a/14]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümlü *d-* ile ~J *(dülengeç)* 'toygar *(tarla kuşu)* ve kuyruksalan *(kuyruksallayan)* cinsi *(Motacillaş'* anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 633). Ağızlarda *dölengeç* 'çaylak' anlamında korunur (Yugoslavya göçmenleri -İst., Kn.). Ölçünlü dilde **dölengeç* kullanılmaz. Sag. *teglegen - tegligen;* Şor. *teglegen - tegligen,* Hak. *tegilgen,* Tuv. *tēldŋ/gen* biçimlerinde geçer. *tenle-* fiilinden *-güç - gün* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *teŋle-güç > tef)legiiç > telengeç* (göçüşme) *> dôlengeç - tel)le-gün > tenlegim* (Claus()n EDT, s. 522).

Tanrı, Allah; gök, sema (Müslüman olmayanlarca) [26a/12]. Eski Türkçede. *tef)ri* 'gök, gökyüzü; tanrı' anlamlarında kullanılır (Tekin OY, s.. 169); ~11:.. ~zyıl ı\n.adolu Türkçesinde *tal)rı* 'Allah' anlamında geçer (TS).." £~~~~ı.i'f~~~?~~t.{*tanrı* Allah' anlamında kullanılır. *Az. tanrı,* Tkm. *ta~rı~.* Kzk.. *tel)r~ ı* '.~~.ffl?.~l,h\ Krg. *tetjiri,* Alt. *teŋeri,* T;l. *tenere,* Sag. *te1Jir,* .Özb. *taygri,..* K~rn. *Je1Ji[i%··~·.tigir* 'gök', Tuv. *dar,* YUyg. *tef}ri,* Çuv. *tura* biçimlerinde geçer (~lauson J1l)".r, S. ?t~-524). Türkçeden komşll dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *ısfi:.:1 (tangri; tengri)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.577-585)

tepmek, vurmak, dövmek' [131b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dep-* 'hücum etmek, saldırmak, (atı) ileri sürmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *dep-* 'tekme atmak, tekmelemek' (DS: Hat., iç.. Sm.) 'tepmek, çifte atmak, (Isp., Bo., Tr., Gr.); 'çiğnemek, ezmek' (Ereğli -Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *tep-* '(hayvan) ağağıyla vurmak; üzerine basarak sıkıştırmak; güçlükle, çokça yürümek' anlamlarında kullanılır. Az. *tep-,* Tkm. *dep-* biçiminde geçer. Eski Kıpçakçada *tep-* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 435).

tepiş, tepme' [97b/08]. Anadolu ağızlarında ötümlü *d-* ile *depik* 'tekme, çifte' anlamında korunur (DS: Es., Ks." Gaz. Sv.). Ölçünlü *"teptk* hlk. notuyla geçer. *tep-* fiilinden *-(i)g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tep-(i)g > tepig > deptk* (Clauson EDT, s. 438-439; Dankoff CTD III, s 185). Türkçeden dJf *(tapük)* biçiminde Farsçaya geçmiştir (Doerfer TMEN II, s. 449-450).

(*tep-* ed.) 'tepilmek' [164b/07]. Türkiye Türkçesinde *tepil-* 'ayakla vurulmak, çiğnenmek, çiğnenmek' anlamında kullanılır. Az. *tepil-,* Tkm. *depil-* biçimlerinde (Clauson EDT, s. 439).

tepin- (*tep-* dön.) 'tepinmek' [169b/02]. Türkiye Türkçesinde tepinf>Jijy~aiıwX~zlatyer vurmak; öfke ile yerlerde dövünmek; gürültü yapmak' anlamlarında *kullarıı4fJi~;tepi~f.* Tkm. *depin-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 442).

tepiş- (*tep-* işt.) 'tepişmek' [156b/l5]. Türkiye Türkçeinde *tepiş-* 'birbirini tepmek; itişip kakışma.*kr* anlamlarında kullanılır (Clauson EDT, s. 446).

tepre- 'depreınek, kımıldamak' [283b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *depre-* 'p~eket etmek, kamıldamak' anl~~fge~er (TS). Çağdaş Türkçede **dep,:e-* kullanılmaz, ancak *deprem* (< **tepre-m)lfegre* .. ~itım ~if wreyi olarak kullanılır.. A?,. *terbe-* (göçüşme), Tkm. *depre-* biçitnlerindegeçer(ÇlaµşC>tı,~'l'ş .. 4-43).

tepren- (*tepre-* dön.) 'deprenmek, hareketlenmek' ····[1931:,/10]; ~r},))7Üzyıı ·.·.Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *depren-* 'hareket etmek, hareketecgellll~~i·l911µl4a.~ sarsılmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tepren-* 'yerinden oynama.k{lqtt)!l(i~': anlamında korunur (DS: Dz., Tr., Rz., Sm.). Ölçünlü dilin sözlüğünde.. *depren~*Jilk. notuyla yer alır. Az. *terpen-* (göçüşme), Tkm. *depren-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 444-445; DankoffCTD III, s. 186).

tepreş- (*tepre-* işt.) 'depreşmek, oynamak, kaynaşmak' [185a/02]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *depreş-* 'hareket etmek, teprenmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tepreş-* 'yerinden oynamak, hareketlenmek' anlamında korunur (DS: Dz., Sk., Mğ.). Ölçünlü dilde *depreş-* 'yeniden ortaya çıkmak, nüksetmek' anlamında kullanılır. Az. *terpe·ş-* (göçüşme), Tkm. *depreş-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 445; Dankoff CTD III, s, 186).

tepret- (*tepre-* et.) 'depretmek, deprendirmek, kımıldatmak, -yalnız deve için- sıçratmak' [221b/13]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *depret-* 'kımıldatmak, sarsmak, harekete getirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"depret-* kullanılmaz. *Az. terpet-* (göçüşme) biçimimde geçer (Clauson EDT, s, 445; DankC>f:f CDT III, s. 186).

tepse- ~ **tepze-** 'haset etmek, çekememek' [284b/12]. Anadolu ağızlarında *tepse-* 'uzlaşmak, anlaşmak, bırışmak' gibi bütünüyle farklı bir anlamda kullanılır (DS: Kü., Or., Ada.). Ölçünlü dilde *"tepse-* geçmez. *tepiz* sözünden *+e-* ekiyle türetilmiş olabilir: *teptz+e..* > *tepze-* > *tepse-* (Clauson EDT; s. 448; DankoffCTD III, s, 186).

tepset- ~ **tepzet..** 'haset ettirmek' *[216b/05].* Anadolu ağızlarında *tepset-* 'bir kavgayı, atışmayı uzlaştırmak, tarafları barıştırmak gibi bütünüyle farklı bir anlamda l'.uHanılıf.. Ölçünlü dilde **tepset-* geçmez. Ses gelişmesi için bkz. *tepse-*.

tepük 'futbol, kurşun eritilerek iğ ağırşağı şeklindedöki.ilür,.üzerinek~çfkıhveyai?aş~!birşey sarılır, çocırklar bunu teperek oynarlar' (97b/06]. ~· .yüZ)llhAnadolu Türkçesinde .d:p (*tepek, tepük?)* 'tepme' anlamında geçer (TS). *Ağızlar;datepik- tepük* 'tekme; iyice dolu çoval' anlamlarında korunur (DS: Isp., Bo., Kıbrıs). Ölçünlü dilin sözlüğünde *tepik* hlk.

notuyla yer alır. *tep-* fiilinden *-(ü)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor:.tep.(ü)k > *tepük -- tepik* (Clauson EDT, s. 438-439; Dankoff CTD III, s. 185). *tepükbiçimi* Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir. Farsçada kullanılan d_f *(tapük)* sözü Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II; s. 448-449).

- bkz. *tepse-*.

- bkz. *tepset-*.

'ter, deriden sızan sıvı; ücret, çalışana verilen para' [81b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinc.ie ötümlü *d-* ile *der* 'ter' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *ter* 'deriden çıkan sıvı' yanında 'ücret' anlamında da korunur (DS: Boyabat -Sn.). Ôlçünlü dilde *ter* 'derinin gözeneklerinden sızan, kendine özgü kokusu olan, tuzlu sıvı'ya verilen ad. *Az. ter,* Tkm. *der,* Nog. *ter,* TatK. *tir,* Bşk. *tir,* Kzk. *ter,* KKlp. *ter,* Krg. *ter,* Özb. *ter,* Alt. *ter,* Tel. *ter,* Şor. *ter,* Küer. *ter,* Tuv, *der,* Çuv. *tar* biçimlerinde geçer. *ter* sözünün aynı zaman~~ 'ücret' anlamma da gelmesi, iş yaparken akıtılan 'alın teri' ile ilişkilendirilmesinden kaynaklandığı anlaşılıyor(Clauson EDT, s. 528; Eren TDES, s. 403).

'dermek, toplamak' [235a/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesİııd~ 3t;ütn1ü .~-'~. *ğer-* 'toplamak, biriktirmek' biçiminde geçer (TS). A.şızlard~ıff- .t ı~~{~""i'topJ~Eık, biriktirmek' anlamında korunur (DS: Dz., To., Gaz.). Ölçünlü dilin sözlüğünde hlk, notuyla *der-* 'derlemek, toplamak, devşirmek' anlamında yer alır. *Az. der-,* Tkm, *der-* olarak geçer.

(**terig-* işt.) 'arka arkaya gelerek derleşmek.,)<>pl,şınak'.[116a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dergeş-* 'toplanmak, bir araya gelmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"dergeş-* kullanılmaz. *tergeş-* (< *"tenge-ş- < terig+e-ş* biçiminde türemiş olabilir(Clauson EDT, s. 545).

'eyer kayışı' [108b/01]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-ki* ile *terki atı* 'yedek atı' anlamında söz grubu olarak geçer (TS). Ağızlarda *terki* 'atın arka bölümü' anlamında görülür (DS: Tr., Gr., Gm., Ezm.). Ölçünlü dilde *terki* 'eyerin arka bölümü; binek hayvanının sağrısı' anlamında kullanılır. Tel. *tergi* 'eyer bağı', Koy. *terke,* Hak. *tergi,* Tuv. *dergi* , Yak. *tôrgü* 'eyer kayışı' biçimlerinde geçer. *ter-* fiiline getirilen *-gü* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *ter-gü* > *tergü*> *terki* (Clauson EDT, s. 544; DankoffÇTDilI, s. 186). Türkçeden komşu dillere de geçiniştir. Farsçada kullanılan u,S.,,;. *(tar_klırı)* biçimi Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMENil,s.499-500)

'deri' [24a/14]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümlü *d-* ile *deri* 'insan ve hayvanların etini ve bütün vücudunu kaplayan kabuk, cilt, post' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 508). Çağdaş Türkçede *deri* aynı anlamda kullanılır. Az. *deri,* Tkm. *deri,* TatK. *tire,* Bşk. *tire,* Nog. *teri,* KKlp. *teri,* Kzk, teri, Bar. *teri,* Alt. Tel. Şor, Küer *tere,* Yak. *täri ~ tirī,* Çuv. *tir* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 531; Eren TDES, s. 109).

'derme, deriş; demek' [IS8b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ve *-g'si* düşmüş biçimiyle *deri* 'derinti, devşirme, topluluk' anlamında geçert'I'S): Ağızlarda *<kri* 'toplantı, düğün; panayır; pazar kurulan gün; demek' anlamlarında korunur (DS: Ky., Sv., Nğ., N"ş.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *deri* hlk. notuyla yer alır. *ter-* fiilinden *-(i)g* ekiyle tür·etildiği anlaşılıyor: *ter-(i)g > terig > deri.* Oğuz grubunda senses ünsüzü -g'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. '543; Dankoff CTD III, s. 186).

(*ter-* ed'.J 'derilmek, toplanmak' [130b/03]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d*.yile *deril-* 'toplanmak, bir araya gelmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *deril-* 'toplanma<; derli toplu olmak' anlamlarında korunur (DS: Tarsus -İç., Gaz.). Ölçünlü dilde *derıif-* 'toplanılmak, devşirilmek' anlamında kullanılır. Az. *deril-,* Tkm. *deril-* biçimlerind.e geçer (Clauson EDT, s. 547; DankoffCTD III, s. 186).

'-yalnız su için- derin, engin, geniş; *(Oğuzlarca)* her derin ve çok şey için' [2Slb/15]. Türkiye Türkçesinde *derin* 'dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan; uzun süteıı; yüzeyden içeri inen' anlamlarında kullanılır, Az. *derin,* Tkm. *derllJ* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 551).

(Oğz) 'iki parçadan yapılan kadın can, içar~a.tı· JJ2{~[},11\)\~tJ\1Z}'lli~adolu Türkçesinde ötümlü *d-* ve *-c-* ile *derincek* 'baş örtüsü~ anlamımı~ geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda *"derincek* kullanılmaz.

'terlemek; kaşağılamak, silmek' [286b/15]. XIV'.·~zjrıl.Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *derle-* 'terlemek' anlamında geçer. (TS). Çağdaş. ro.rkçede *terle-* 'ter çıkarmak, ter dökmek; (camlar) buğulanmak; bıyık çıkmak' anlamlarında kullanılır. Az. *terle-,* Tkm. *derle-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da ter/e-·•biçiminde kullanılır. *ter* sözünden *+le-* ekiyle türetilmiştir: *ter+le- > terle-* (Clauson EDT, s. 548; Dankoff CTD III, s. 186).

(*terle-* et.) 'terletmek, terlemesine neden olmak' [217b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *derlet-* 'terletmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *terlet-* aynı anlamda kullanılır.

'eri çekmek için eyerin veya palanın altına konulan keçe' [120b/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *derlik* 'üstten giyilen ince elbise' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *terlik* 'beyaz patiskadan dikilen ya da yünden örülen takke, başlık; yıldırme; yün çorap' anlamlarında kullanılır (DS: Or., Rz., Isp., Krk.). Ölçünlü dilde *terlik* 'genellikle ev içinde giyilen hafif ve türlü biçimlerde ayakkabı'ya verfüm ad. *Az. terlik* 'eyerin altına konan keçe parçası, yaşlıların kalpak altına giydikleri ince kumaştan başlık', Tkm. *derlik* 'eyer keçesi', Krg. *tenlik,* KKlp. *terlik,* Özb. *terlik,* Tuv. *derlik* biçimlerinde geçer. *ter* sözünden *+lik* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ter+lik > terlik* (Clauson EDT, s. *546;* Dankoff CTD III, s. 186). Türkçeden Moğolca, Arapça, Rusça yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan dl.;;ı *(terlik)* Türkçeden almıştır (Doerfer TMEN n, s. 500-50 ı)

[illegible] 'dernek, işlerini konuşmak için ulusun toplandığı yer' [206a/08]. XIV. yüzyıl AnadQlu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dernek* 'toplantı, toplantı yeri, cemiyet' anlamındı:ıgeçer~'l])Ş). Ağızlarda *dernek* 'toplantı, düğün; panayır, pazar kurulan gün' anlamlarında konilıur (DS: Tr.k Isp., Nş., Mğ.). Ölçünlü dilde *dernek* 'toplantı, düğün; (dil devriminden.iş<>~a) cemiyet' anlamlarında kullanılır. *terin-* (< *ter-(i)n-)* fiilinden *-(e)k* ekiyle türetilriii~!iF: *terin-(e)k* > *terinek* »<ıemek > *dernek* (Clauson EQT, s. 551-552; Dankoff CTDIIJ;;'.ş. 186; Brockelmann OGM § 64; ErenTDES, s. 109).

[illegible] 'güç olan her nesne' [88a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ters izine dön-* 'ters. yüzüne dönmek, gerisingeri dönmek' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Ağız;l~f~{ *ters* 'gübre' (OS: Af., Isp., Dz., Kü.); 'insan ya da hayvan dışkısı' (Sk., Sv., Ky.); 'sllçl~' (Karaçay aşireti, Kadınhanı -Kn.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *ters* 'karşıt,r~l~k arkası' anlamlarında geçer. Clauson, Doerfer'in (TMEN II, s, 474--475)Farsça~~Ş£!J~ anlamına gelen *tersti* sözünden geldiği yönündeki açıklamasını ~ Y~P 1:>~~r~~~l zaten Türkçede sözcük sonunda *-rs* ünsüzlerinin genellikle yeri ajmı:ı<iJğlıμ ljeliJ,'t:p;μştμ- (EDT, s. 553; Şükün GG I, s. 576).

[illegible] 'obur, karnı doyduğu halde gözü doymayan' [98a/03]..~d9J~/i~~~~~~f,~~tıμılıii4-,xile *deşik* 'şişman' anlamında geçer (OS:· Eğridir köyl~rirttJ~p::);q :~lçμfilμ.c;.dildeJ **deşik* kullanılmaz, bkz. *teşuk.*

[illegible] (teş- ed.) 'di.eşilmek, yarılmak' [166b/11]. XV: yüzyılA.11.adolu,Türkçesinde ötümlü *d-* ile *deşil-* 'yarılmak' anlamında geçer (TS), ...Çağdaşt Türkçede :*deşil-* 'delinmek, delik açılmak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 56MDaı:ıkoffCTD Ill, s. 187).

[illegible] 'deşik, yarık; taşağı yank' [97b/17]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *deşik* 'deşilmiş, delinmiş' anlamında kullanılır. *teş-* fiilinden *-(i)k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *teş-(ü)k·>* *teşik* > *deşik* (Clauson EDT, s. 563; Dankoff CTD, s, 187). Az. *deşik,* Tkm. *deşik,* Krğ. *teşik,* Alt. *tezük,* Tel. *teiük,* Sag. *teiik,* Kzk. *tisik,* Özb. *tesik* biçimlerinde geçer.\Farsç~ci4 [illegible] (*tēšūk*) Türkçe ödünçleme olarak kullanılır (Doerfer TMEN II, s. 657).

[illegible] 'akıllı, uyanık' [229b/16]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *tetik* 'çabuk davranan, çabuk hareket eden' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s, 380). Ağızlarda *tetik* 'uyanık, açıkgöz; çabuk davranan, çevik; önder, kılavuz' anlamlarında korunur (DS: Dz., Ay., To., Ezc.). Ölçünlü dilde *tetik* 'çabuk davranan, dikkatli, uyanık' anlamlarında kullanılır. 'Ateşli silahları ateşlemek için çekilen küçük manivelü'ya da *tetik* denmesinin nedeni bu anlamından kaynaklanmış olmalıdır. *"tet-* (Div. > *tėtil-* 'akıllanmak, zekileşmek [165a/01]) fiiline getirilen *-(i)g* ekiyle türetildiği düşünülebilir; **tet-(i)g > tetig ~ tetik* (Clauson EDT, s. 455; DankoffCTD Ill,.s;.J.87) .

[illegible] deve (Oğz.) 'deve *(came/us)'* [188a/10]. *Divan*'da *tewe* [272b/14] ~ *tewi* [38b/03] biçimleri de geçer. Kaşgarlı'nın [illegible] olarak verdiği *teve* ve *deve* biçimleri *t-* > *d-* değişiminin henüz yeni başladığının bir göstergesi olarak düşünülmelidir. O dönemde Kaşgarlı'nın kaydettiği *d-'li* biçimlerin az sayıda olması bunu doğruluyor (bkz. D

bölümü). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *deve* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Tür.kçede *deve* aynı anlamda kullanılır. Az. *deve,* Tkm. *duye,* Blk. *tewe,* Nog. *tüye,* Kzk. *tüye,* KKlp. *tüye,* Krg. *töö,* Alt. *töö,* Tel. *töö,* Sag. Koy, Kaça. *teba,* Soy. *tebe,* Türki *teve,* Tar. *tüge,* Hak. *tibe,* Tuv. *teve,* Özb. *tuya,* YUyg. *tôge - tüge* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 447-448; Brockelmann OGM, § 18; Eren TOES, s. 110-11). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *ısjfi.~ (tevii közi)* Türkçeden alımıştır (Doerfer TMEN II, s. 669-671).

'tepsi, sofra' [107a/06]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *-b-* ile *tebsi* 'küçük sini, bir iki kişilik yemek, işret ve meze takımları, kahve fincanları, çay ve şerbet takımları vs.' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 377). Çağdaş Türkçede *tepsi* 'fincan, bardak, tabak taşımaya yarayan, türlü büyüklükte, derinliği olmayan düz kap; içinde tatlı, börek pişen az derin, geniş, düz kap'a verilen ad. Az. *tepşi,* Krg. *tepşi,* Blk. *tepşek* 'tabak', Alt. *tepşi= töpşü,* Tel. *tepşi - tepçi,* Sag. *tepsi - tipsi* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tepsi* biçiminde kullanılır. Çince'den alınmıştır: Çin. *dep tsi »<ıevsi r-ıepsi* (Doerfer TMEN I, s. 249-251, Clauson EDT, s. 445-446; Eren IDES, s. 403).

'tezikmek, kaçmak' f134b/02]. Anadolu ağızlarında *tez-* 'bulunduğu yerden ya da sürüden ayrılıp uzaklaşmak; kaçmak; yolunu şaşırmak' anlamlannda>korunur (DS: Ay., Mn., Ada.). Ölçünlü dilde *"tez-* kullanılmaz. Tkm. *tez-* 'ürküpkaçınak?iaıiıarrıında geçer.

'tezek, at gübresi' [97b/12]. Son dönem Osmanlı..Türkçesindeteze.kyfiμekpisliği; odunu kıt yerlerde sobada yakılmak üzere kurutulmuşi.fişkı kalıbı' anlamlarında geçer(Ş. Sami KT, s. 4Ol). Ağızlarda *tezek* 'saban ya da.belin kaldırdığı Iri.tepraleparçasıbanlamında-da kullanılır (DS: Isp., Sk., Ks., Kn.). Ölçünlü dilde *tezek* 'yakıt olarak kullanılan kurutulmuş inek tersi'ne verilen ad. Az. *tezek,* Tkm. *tezek* 'tezek; gübre', KKlp. *tezek* 'tezek; gübre', Nog. *tezek* 'kurutulmuş inek tersi', Krg. *tezek* 'gübre, at gübresi', Kzk. *tezek* 'tezek; gübre', TatK. *tezek,* Bşk. *tezek,* Alt. *tezek* 'tezek; gübre', Şor. *tezek* 'tezek; gübre', Tel. *tezek* 'tezek; gübre', Hak. *tizek* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *tezek* olarak kullanılır (Clauson EDT, s. 574; Eren TOES, s. 406). Rusça, Arapça yanında Balkan dillerinde de Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen d::, *(tazak)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 508).

'kmak, doldurmak' [136b/08J. Türkiye Türkçesinde *tık-* 'iterek, zorla, aceleyle sokmak; sığacak kadar sokmak; doldurmak'. atı.lamlı:ınnda kullanılır. Az. *tıx-,* Tkm. *dik-* biçimlerinde geçer.

(tık- ed.) 'tıkılmak, sıkışmak' [167a/05] Türkiye Türk:çeş4ı<ie *tılqf-* 'ı:ı9~l?le gpkulmak; sıkıştırılmak; doldurulmak' anlamlarında geç.~;i~·nt~ıl)i~\~f~llr~!~i~~~~~,~~~;·

(tık- dö,n.) 'tıkınmak, teperek tıkmak, doldurrn~~vfazl~;y~gıek:ı/\[J+JaXQ9].sTürkiye Türkçesinde *tıkın-* 'eline geçen yemeği obur.ça.y~ek:I ..MJ~qa,

tıkış- (*tık-* iş) 'tıkışmak, sıkışmak' [160b/14]. Türkiye Türkçesinde *tıkış-* 'birlikte bir tıkılmak'anlamında kullarulır. Tkm. *dıkış-* biçiminde geçer.

til 'dil; söz; l9~at; durumu öğrenmek için düşmandan yakalanan tutsak; çaşıt, casus' [85a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ve ön damak ünlüsü *-i-* ile *dil* 'anahtar; sözleşme; körfez, koy; düşmandan ahvalini söyletmek için alınan esir *(dil al-, dil getir-)'* anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dil* 'organ; lisan, zeban; *tarihi* 'sorguya çekilmek için yakalanan tutsak; *coğr.* denize uzanan dar ve alçak kara parçası' anlamlarında kullanılır. *Az. dil,* Tkm. *dil,* TatK. *tel,* Nog. *til,* Bşk. *tel,* Özb. *til,* Krg. *ttl,* Kzk. *til,* KK.lp. *til,* Alt. Tel. Sag. Şor. Koy. *Kaça.* Küer. *til,* Tuv. *dıl,* Yak. *tıl* biçimlerinde geçer. *ti-* 'demek' fiilinden *-l* ile türetilmiş olabilir: *"ti-! > tıl - til > dil* (Clauson EDT, s. 489-490; Eren TOES, s. 112; Doerfer TMEN III, s. 285).

tılaq 'kadının kadınlık organı, avret yeri' [84b/16]. Kaşgarlı Çiğilce olduğunu belirtir. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tılak - dılak* 'kadınlık aleti içinde dilcik ve bızır denilen et parçası' anlamında kullanılır (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dılak* 'kadının cinsiyet organının üst. kısmında bulunan pek duygun küçük bir organ, bızır, dilcik' aıllınrında korunur (DS: Çkl., Dz.). *tü* sözünden küçültme eki *+(a)q* ile türetjl~iSi atılaşılıyor: *tıl+(a)q > tılak > dılak. taşak (taş+(a)k* söz.cüğünde Qlqu~ ,gikj>.(~l,µ.sqı:ı,:eJ:.)% $; 495). Farsçad~kullanılan ~ *(tiliiq)* Türkçeden alınmıştır (Deerfer TMENH, s. 543-544).

tın 'ruh, nefes, soluk; dinmiş, haylaz' [85bll 7J. XVII.·. yüzyıhAnadolı Türkçesinde ön damak ünlüsü *-i..* ile *tin* 'can' anlamında geçer (TS). Ağızlarda.tin ~ruh, can' anlamında korunur (DS: Ank.). Ölçünlü dilde *tin* dil· devriminden sonra 'ruh' sözüne karşılık olarak yeniden kullanıma sokulmuştur.

tın- 'dinlenmek; solumak, nefes almak; dinmek, sonu gelmek; susmak' [185a/03]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dil)-* 'sakin olmak, sessiz olmak, susmak'; *tın-* ise 'ses çıkarmak, söz söylemek' gibi bütünüyle karşıt anlamlarda kallanılır (TS). Ağızlarda *din-* 'söylemek, sataşmak' anlamında geçer (OS: Mş.; Vn.). Ölçünlü dilde *tın-* 'ses çıkarmak'; *din-* 'sona ermek, bitmek, durmak; susmak; sesi kesilmek' gibi farklı anlamlarda kullanılır. *Az. din-,* Tkm. *tīn-* biçimlerinde geçer.

tıŋla- ~ **tiŋle-** 'dinlemek' [310a/08]. XIV .. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ve ön damak ünlüsü *-i-* ile *diyi dinle-* 'iki kişinin<ha:fifçe konuştuğu sözlere kulak vermek' biçiminde geçer (TS). Türkiye Türkçesinde *din/e..* 'işitmek için kulak vermek' anlamında kullanılır. Az., Tkm. *dinle-* biçiminde geçer. **tıy* sözj.u)den+la- ekiyle türetilmiş olabilir: *"tın+la- > tıŋla- ~ til)le- > dinle-* (Clauson EDT, s. 5~2).

tıŋlat- (*tınla-* et.) 'dinletmek, başkasının: dinle~7sj~ *y Sl~~~~iJ·8~f~,~~]· >i'l'~fltj[F* Türkçesinde ötümlü *d-* ve ön damak ünlüsü *-i..* ileqii,f~t..>aYWJ.aıll~q<1aıll~<!a.kulla.Illltr.

tırnaq 'tırnak' [40a/16]. XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Tµr~çes~d.e *dımak - ttynak* 'tırnak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *dırnak* 'tırnak' ljjçµı:iirı.e. de rastlanır (OS: Sm., Gaz.,

Ng.). Ölçünlü dilde *tırnak* aynı anlamda kullanılır. Az. *dimax,* Tkm. *dimak,* Krg. *tırnak,* Kzk. *tırnak,* TatK. *tırnak,* Nog. *tırnak,* Özb. *timok,* KKlp. *tırnak,* Sag. Koy. Kaça. Küer *tırgak,* Kuğ. Şor, *tırbak,* Alt. Tel. *ttrmak,* Tuv. *dtrbak - dtrgak,* Çuv. *çeme* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 551; Eren TDES, s, 407). **tır-* 'tırmalamak' kökünün bir türevi olduğu düşünülebilir: **tır-(ı)n-yaq > "tmn-şaq > "ttnnyaq > *tınl)aq > tırnak* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından geçmiş olab, .' 1~r,ç,<taj<i „4ırgak (< *tır-gak).biçimi bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Farsça(lai ~µ...,ı *(ı#r~q)* biçit)ll1lde Türkçe ödünçleıne olarak kullanılır (Doerfer TMEN III, s, 200). bkz. *tarmaq.*

– diş' [117a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ve ön damak ünlüsü *-i-* ile diş biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *tış* 'diş' biçimine de rastlanır (DS: Karaçay aşireti, Kadınhanı -Kn.). Ölçünlü dilde *diş* aynı anlamda kullanılır. Az. *diş,* Tkm. *diş,* Krg, *tiş,* Kzk. *tis,* Nog. *tis,* KKlp. *tis,* Blk. *tiş,* Tar. *çiş,* Sag *tis,* Alt. Tel. Şor. *tiş,* Yak. *tīs,* Çuv. *śĭl* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 557; Eren IDES, s. 115).

– dişi 'dişi, her hayvanın dişisi; kadın' [160b/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde otüınlü *d-* ve ön damak ünlüleri *t* ile *dişi* 'kadın' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dişi* aynı anlamda kullanılır. Az. *dişi,* Tar. *fişi,* Alt. *tiji,* Tel. *tiji,* Kuğ, *tiji,* Sag. *tızı,* Tuv. *diji,* Yak. *tısı* ve *tıhı* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *fişi* biçimi kullanılır (Clauson EDT, s. 560; Eren TDES, s. 115).

– tişle- 'dişlemek, ısırmak' [287a/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dişle-* 'yemek, ısırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dişle-* 'bir şeyin bir parçasını ısırmak veya koparmak' anlamında kullanılır. Az. *dişle-,* Tkm. *dişle-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tişle-* biçiminde geçer. *tış - tiş* sözüne getirilen *+la – +le-* ekiyle türetilmiştir: *tış+la- - tiş+le- > dişle-* (Clauson EDT, s, 564-565; Dankoff CTD III, s. 191).

– (*tışla-* et.) 'dişletmek, ısırtmak' [218a/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ve ön damak ünlüsü *-i-* ile *dişlet-* 'başkasına ısırtmak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 565; Dankoff CTD III, s. 191).

– dimek, ziyadesiyle parçalamak' [206b/09]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ve ön damak ünlüsü *-i-* ile *dit-* 'yün, pamuk gibi şeyleri tellere ayırarak kabartmak; çok küçük parçalara ~yırmak' anlamlarında kullanılır. 1:l<m. *dit- - tüyt-,* Krg. *tıt-,* Kzk. *tüt-,* Tar. *tit-,* Özb. *tit-,* Hak, *tıt-,* Yak. *tit-* biçinılerind~. g~ç~r (Çlaµsoıı EDT, s. 450; Doerfer TMEN II, s. 654-655).

– dik' [84b/09]. Türkiye Türkçesinde *dik* 'eğik olmayan; eğimi dike yakın olan' anlamlarında kullanılır. Az. *dik,* Tkm. *dik,* Krg. *tik,* Tar. *tik,* Özb. *tik* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 475). Farsçada 4,ü *(tik)* biçiminde Türkçe bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer TMEN II, s. 658-659).

'bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç- dikmek; bir şeyidikey/hale getirmek; dikiş dikmek' [137b/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dik-* 'bir cismi dik olarak durdurmak; bitkiyi toprağa dikmek; top, taş gibi şeyleri havaya atn:ı,ak;.yapı kurmak, inşa etmek; bıçilmiş ya da yırtılmış kumaş, deri. g~bi şeyleri iğneye geçirilmiş iplikle tutturmak' anlamlarında kullanılır. Az. *dik-,* Tkm. *dik.*

~ **tikken** 'diken' [47b/07]. XIV. yüzyıl.A..µ~d9lu/'I'~rkçesindeötümlü *d-* ile *diken* 'kılçık; arı ve buaa.benzer sokucu hayvanların iğn~Şf•a™~~~4~.Ş!çerC.fS). Çağdaş Türkçede *diken* 'bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kapl.l~~ gjijis~tı~~~~pge ve .bazlhayvanların derisinde bulunan ser, ucu sivri ve batıcı 9ıkıntıla.rdaııy.h~_r ~iriJ;.~~<j?~ii?l•a,ıı ?itki' anlamlarında kullanılır.Az, *tiken,* Tkm. *tiken,* Krg. *tikiina,* 'far: (;k-~r,piç~~tj!l~~geçer. *tik-* 'batırmak, sokmak' fiilinden *-en* (< **-gen)* ekiyle türetildiği anla~ılı:y9_rr *file-@,,/(< tiken < tikken < *tik-gen)> diken* (Doerfer TMEN II, s, 528; Clauson+EPr.l.'t.ş;fl.Ş~; Dankoff CTD III, 189).

(*tik-* ed.) 'dikilmek; ağaç dikilmek; bir şeyi dikine koymak' [167a/l l]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dikil-* aynı anlamda kullanılır. Az. *dtkü-, Tkm.dikil-* (Clauson EDT, s. 481; DankoffCTD III, s. 189).

'parça' [lOOb/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dikim* 'lokma, parça' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dikim* 'ekmek kırıntısı' (DS: Karaman -Kn.); *dikim dikim* 'parça parça' (Sm.) anlamında korunur. Ölçünlü dilde *dikim* 'dikme işi veya biçimi' gibi farklı bir anlamda kullanılır. *tik-* fiilinden *-(i)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tik-(i)m > tikim > d•ikim* (Clauson EDT, s. 482; DankoffCTD III, s. 189).

'diken' [lOlb/03]. bkz. *tiken.*

(*tik-* et.) '-dikiş- diktirmek' [177b/02]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *diktir-* aynı anlamda kullanılır. *tiktur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 479; DankoffCTD III, s. 189).

~ **tikkü** 'parça, lokma' [273b/13]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tike <dike* 'kuşbaşı büyüklüğünde et parçası' anlamında geçer (TS). Ağızlarında *tike - tiki* 'parça, lokma, dilim' (DS: Or., Gr., Gm.) ve ötümlü *d-* ile *diki - dik:* 'tane' (DS: Çarşamba -Sm., Ezine –Ama.); 'et parçası' (Bozan -Es., Tosya -Ks., Kargı -Çr); 'etli ufak kemik parçası' (Karaman -Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **diki* hlk, notuyla yer alır. Az. *tike,* Krg. *tike* biçimlerinde geçer. *tik-* fiilinden *-ü* (< -gii} ekiyle1üretilmiş olabilir: *tik-ü (< tikkü < tikgü < tik-gii) > tikü >'' tiki - diki...* Tür~çedeRkomşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(tikii)* Türkç~denahnmıştır>.(Clauson EDT, s. 478; Doerfer TMEN II, s. 918; DankoffCTD III, s. 189;ErenTDBŞ{s. 408). krş, *dikim.*

mek, uzunhığuna yarmak veya kesmek' [138b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dil-* 'yarmak' anlamında geçer (TS). ~~~~aş Türkçede *dil-* 'bir bütünü küçük ve yassı parçalara ayırarak kesmek' anlamında lfullaı:ulır. Tkm. *dil-,* Alt. *til-,* Krg.

til-, Tel. *til-,* Tar. *til-,* Sag. *til-* Şor. *til-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 553-554; Clauson EDT, s. 490-491).

dile- 'dilemek, istemek; beklemek, aramak' [282a/16]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dile-* 'birinden bir şeyin yapılmasını istemek, rica etmek, arzu etmek' anlamında kullanılır. Az. *dile-*, Tkm. *dile-*.

dilek 'dilek, istek' [104a/l 7]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dilek* 'yardım, istek' anlamında geçer (TS). Az. *dilek,* Tkm. *dileg,* Krg. *tilek,* Tuv. *dilek* biçimlerinde geçer. *tile-* fiilinden *-k* eki ile türetilmiş olduğu anlaşılı}'or: *tile-k > tilek > dilek.*

dilen- (*tile-* dön.) 'dilenmek, aranmak' [103a/l 1]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dilen-* 'sadaka istemek' anlamında kullanılır. Az. *dilen-,* Tkm. *dilen-*.

dileş- (*tile-* işt.) 'dilemekte yarış etmek' [161b/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dileş-* 'birbirinden dilemek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **dileş-* kullanılmaz. Tkm. *dileş-*.

dilim 'dilim, parça' [lOOb/10]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dilim* 'bir bütünden kesilmiş ya da ayrılmış ince, yassı parça' anlamında kullanılır. Az. *dilim,* Tkm, *dilim,* Krg. *tilim,* Özb. *tilim*, Tel. *ti/im* biçimlerinde geçer. *til-* 'parçalara ayırmak, yarmak' fiiline getirilen *-(i)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *til-(i)m >ti/im> dilim.* Farsçada kullanılan ~ *(ti/im)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN II, s. 553-554; Clauson EDT, s. *500;* Dankoff CTD III, s. 190).

dilki 'dilki (*Vulpes)'* [106b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dilkü - di/ki* 'dilki' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tilki* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *tilki,* Nog. *tülki*. Blk. *tülkü,* Özb. *tu/ki,* KKlp. *tidki,* Kzk. *tülki,.K.r.g.tülkü, Bşktölkö,* TatK. *tölkö*, Alt,Tel. Şor, *tülkü,* Hak. *tülgü,Tuv. dilgi,* Çuv. *tile* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s.498-499; Eren TDES, s, 408). *tilkü* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

dilkülen- 'tilkilik etmek, yaltaklanmak' [267a/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dilkülem-* 'yaltaklanmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"tilktlen-* kullanılmaz. *tilki* sözüne getirilen *+len- (> +le-n-)* ekiyle türetilmiştir: *tilkü+len- > tülen-* (Clauson EDT, s. 499; DankoffCTD III, s. 190).

dire- 'dayak veya direk dikmek' [280a/15]. Anadolu ağızlarında *tire-* 'bir şeyi düşmemesi için desteklemek' (DS: Silifke -İç.); ötümlü *d-* ile *dire-* 'bir şeyi dikine koynıak, dayamak, durdurmak' (Ba., Kü., Gr.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *dire-* hlk. ağzıyla yer alır; *ayak dire-* 'karşı koymak, inat etmek' deyiminde korunur. Az. *dire»,* Tkm. *dire-,* Krg. *tire-,* Tel. Şor. Sag. *tire-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 655; Clauson EDT, s. 533).

direk 'direk, kendisine bir şey dayanılan ve kendisiyle bir şey durdurulan her nesne' [113a/03]. bkz. *direk.*

'direk; kavak' [104a/l 7]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *direk* 'ağaçtan ya da demirden yapılan uzun ve kalın destek' anlamında kullanılır. Ağızlarda *tirek* 'ağaç; direk' (Küre -Ks.) biçiminde de geçer. *Az.. direk,* Tkm. *direg* 'direk', *derek* 'kavak', biçimlerinde kullanılır. *tire-* 'direk dikmek' kökünden-kile türetildiği anlaşılıyor: *tire-k > tirek > direk* (Clauson EDT, s. 543; Dankoff CTD III, s. 191). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir, Farsçada kullanılan d~ *(tırak)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 655).

'direklik ağaç yetişen yer, kavaklık; direklik' [127b/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dir·eklik* 'direk yapmaya elverişli ağaç' anlamında kullanılır. *Az.. direklik. tirek* sözünden *+lik* ekiyle yapılmıştır: *tirek+lik > tireklik: > direklik.*

(*tire-* dön.) 'direnmek, dayanmak; çekinmek' [170b/12]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *diren-* 'karşı koymak, ayak diremek, inat etmek, ısrar etmek, mukavemet ı.iösteı:rı.ek? anlamlarında kullanılır. *Az.. diren-,* Tkm. *diren-.*

(*tire-* iş,t.) 'direşmek, çekinmek, diremek, sıkıntıdan yürümez olmak; çekişmek' [158b/08]. Anadolu ağızlarında ötümlü *d-* ile *direş-* 'dayanmak, sebat etmek' (DS: Dz., Krk., Ng.); 'karşılıklı ayak diremek' (Bil., Kc., Nş.); 'çekişmek' (Babaeski –Krk.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *direş-* hlk. notuyla yer alır.

(**tir-* et.) 'diriltmek' [178b/13]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dirgür- ~ dirgir- - dirür-* 'diriltmek, ayağa kaldırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Tükçede *dirgur- > dirur-* işlevinde *dirilt-* 'dirilmesini sağlamak' fiili kullanılır. *Az. diriltTkm. dir·elt-,* Krg. *tirgiz- - tirilt-,* Tuv. *tirgiz-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 545; Dankoff CTD III, 191).

'diri, canlı, yaşayan' [22a/Ol]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *diri* 'dirilmiş, ihya olmuş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *diri* 'canlı, yaşayan, yaşamakta olan' anlamında kullanılır. *Az.. diri,* Tkm. *diri,* TatK. *tĕrĕ,* Bşk. *tĕrĕ,* Nog. *tiri,* Özb. *tirik,* Krg. *tiril - tiri,* Kzk. *tiri,* KKlp. *tiri,* Şor. Sag. *tirig,* Alt. Tel. *türü,* Tuv. *dirig,* Çuv. *çĕrĕ* biçimlerinde geçer. **tir-* köküne getirilen *-(i)g* ekiyle türetilmiş olabilir: **tir-(i)g > tir·ig > tiri > diri.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü *-g*'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 543-544; Dankoff CTD, s. 191; Eren TOES, s. 114).

(**tir-* ed.) 'dirilmek, yaşamak' [166a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *diril-* 'yaşamak, ömür sürmek; geçinmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *diril-* 'güçlenip canlanmak, ölmüş sanılan şey canlılık kazanmak' anlamlarında kullanılır. *Az. diril-,* Tkm. *direl-,* Krg. *tiril-,* Tuv. *diril-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 547; Dankoff CTD III, s. 191).

'göz kapaklarında çıkan sivilce, it dirseği, arpacık' [314b/07]. Anadolu ağızlarında ötümlü *d-* ile *dirsek* 'arpacık denilen göz hastalığı' anlamında korunur. Ölçünlü dilde **dirsek* geçmez. Oğuz grubunda içses g'leri genellikle düşer.

dirsek[2] 'dirsek' [314b/08]. Türkiye Türkçesinde ötümlü d-ile dirse~/f~~Jiileqn.+kôlı~asırıd~ eklemin arka yam; köşe; giysinin dirseğe rastlaya.tı. bölümü' .anlamlrun<J.a kullamhr. lt.z. *dirsek,* Tkm. *lirsek,* Krg. *lirsek,* Tuv. diskekbiçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 553). Oğuz grubunda içses -g-'leri genellikle düşer.

dişemek, diş çıkarmak, diş açmak' [28la/17]. XVI yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *diş0e-* 'değirmen taşına diş açmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dişe-* 'bebek ve hayvan yavrusu diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak; yedi yaşındaki çocukların süt dişleri dökülüp esas dişleri çıkmak' anlamında korunur (DS: Uş., Ba., Gr., Es., Dz.). Ölçünlü dilde *dişe-* hlk. notuyla yer alır. lt.z. *dişe-,* Tkm. *dişe-,* Krg, *tişe-,* Tuv. *dije-* biçimlerinde geçer. *tlş (- tış)* s.özµne getirjlen *+e-* ekiyle türetilmiş olabilir: *tiş+e-* > *tişe-* > *dişe-* (Clauson EDT, s. 561; Dankoff CTD III, s, 191).

şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyun' [98a/04]. Anadolu ağızlarında *şişek* '1-2 yaşında koyun' (DS: Dz., Kü., Bo., Çr.,Isp.) 'kuzulama dönemine girmiş ya. da doğurmuş sütlü koyun' (Af, Ml, Krş); '1-2 yaşında erkek koyun' (Dz., Ay., Çr., To.) 'enenmiş koyun' (Susurluk -Bl., Ar.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *şişek* hlk. notuyla yer alır. *tişe-* (bkz. *tişe-ş* fiilinden *-k* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *tişe-k* > *şişek* > *şişe·k* (Clauson EDT, s. 563; Dankoff CTD III, s. 191). Ağızlarda kullanılan *şişek* biçiminin gerileyici benzeşme sonucu oluştuğu açıktır. (Ayrıntılı bilgi için için bkz.•Eren TDES, s. 388-390). Türkçeden koırışu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ (*şişāk*) Türk-J,çeden alınmıştır (Doeıfeı-J~:~.r III, s. 328).

dişlemek, dişle ısırmak' [287a/06). bkz. *tışla».*

(*dişle-* dön.) 'dişlenmek; dişenmek, bilenmek'}[194~/()t5]?i'Füı-~yet~ür~~eş~(fe/1tijtıtlü *d-* ile *dişlen-'* dişle ısırılmak; bir şeye diş açtırma.kt anlamlarındarkullamlır; Ağızlarda *dişle-* 'dişeği denilen ucu tırtıllı çekiçle değirmen taşı ya daherhangibir şey üzerindediş yapmak' (DS: Uş., Ay., Mn., Ks.); 'bıçkı, testere, orak gibi aygıtların dişlerini eye ile bilemek' (Dz., To., İç., Mğ.) anlamlarında korunur. lt.z. *dişle-,* Tkm. *dişle-* (Clauson EDT, s. 564;.DankoffCTD III, s, 191).

(**tit-* dön.) 'dayanmak, direnmek; dik bakmak' [170b/02]. Türkiye Türkçesinde ötümlü ünsüzler *d-, -d-* ile *didin-* 'çok güçlük çekerek sürekli çalışmak, dayanmak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 458).

'adı helûle gibi kekremsi olan' [92a/15). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *titiz* 'zaklaştırılmış' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *titiz* 'çok dikkat ve özenle davranan; huysuz, öfkeli' anlamlarında kullanılır.

(**titre-* iş,t.) 'titreşmek, sallanmak' [188a/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *ditre-ş-* 'titremek' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *titreş-* 'her yanı titremek; titreşim d.i.ırumunda olmak' anlamında kullanılır. Az. *ditreş-* ~ *titreş-,* Tkm. *titreş-* biçimlerinde geçer. (Clauson EDT, s. 460; Dankoff CTD III, s. 192).

'diz' [94a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötwnlμ *d-* ile *diz ağırşağı* 'diz kapağı' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *diz* aynı anlamda kullanılır. Az. *diz*, Tkm. *dīz*, Nog. *tiz*, KKlp. *dize*, Kzk. *tize*, K.rg. *tize* - *tiz*, Özb. *tiz*, Tar. *tiz*, Alt. Tel, Şor. *tize*, Sag. *tis*, Tuv. *diskek*, Çuv. *çer* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 570; Eren TDES, s. 115-116).

'dizmek, sıralamak' [134b/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *diz-* aynı anlamda kullanılır. Az. *düz-*, Tkm. *düs-*, KK.lp. *diz-*, Tuv. *diz-*, K.rg. *tiz-*, Özb. *tiz-*, YUyg. *tiz-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 572).

'dizgin' [58a/05]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dizgin* 'hayvanı yönlendirme kayışı' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dizgin* 'gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış'a verilen ad. Tkm. *dizgin*, Nog. *tizgin*, KKlp. *dizgin*, Kzk. *tizgin*, K.rg. *tizgin*, Alt. Tel. Şor. *tiskin*, Yak. *tehin* - *tehēn* ~ *töhün* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tizgin* olarak kullanılır. *tiz-* fiiline getirilen *-gin* ekiyle türetilmiş olabilir: *tiz-gin*> *tizgin* > *dizgin* (Clauson EDT, s. 574; Dankof CTD III, s. 192; Eren TDES, s. 116).

'dizi, sıra, saf [97b/15]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dizi* 'sıralama, nizam; sıralanmış; bir sıra teşkil eden şey' anlamlarında geçer (Ş. Sami KT, s. 641). Çağdaş Türkçede *dizi* aynı anlamda kullanılır. Tuv. *dizig* biçiminde geçer. *tiz-* 'sıralamak, dizmek' fiilinden *-(i)g* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tiz~(i)g* > *tizig* > *tizi* > *dizi*. Oğuz grubunda sonses ünsüzü ..g'lerin genellikle.·•dμ.ştü.ğü.·gotüli(Clauson EDT, s. 574; DankoffCTD III, s. 192).

(*tiz-* ed.) 'dizilmek, sıralanmak' [166b/04]. Son dönemiOsınanltTi.irlcç~si.nd¢iqtμ.ırıliii(le *dizil-* 'sıralanmak, sıraya konmak; bir sıra teşkil etmek" anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 640). Çağdaş Türkçede *dizil-* aynı anlamda kullanılır. Az. *düzül-*, Tkm. *düzül-*,.Krg, *tizil-*, YUyg *tisil-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 575; Dankoff'C'l'D Ill, s.192).

'dizi' [lOOb/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dizim dizim* 'dizi dizi' anlamında ikileme olarak geçer (TS). Ağızlarda *dizim* 'dizi, ipliğe dizilen şeyler' anlamında korunur (DS: Tr ve çevresi). Ölçünlü dilde *dizim* 'dizme işi, dizme' anlamında kullanılır. *tiz-* fiilinden *-(i)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tiz-(i)m* > *tiztm* > *dizim* (Clauson EDT, s. 576; Dankoff CTDID, 192).

~ **toy-** 'doymak' [317a/16]. Eski Türkçede *tod-* (< *to-)'doymak' biçiminde geçer (Tekin OY, s 172). Kaşgarlı, Çiğillerin *toô-*, Kıp. Yemek, Suv, Bul. *toz-* biçimlerini kullandıklarmı belirtir. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile ve *-d-* - *-y..* ses. denkliğine uygun olarak *-y-'li* biçimde *doy-* 'isteği.kalınayı~pa.~~itl;),~ayt}~~~' açıığl~alnı~~~ anlamında kullanılır. Az. *doy-*, Tkm. *doy-*, **to-* füllii~~~(lcu.vY~tlt,ıı<lirnıet,kj ..*ô*.. (< "4-) ,.., *-y-* ile türetilmiş olabilir: **to-ô-* > *toô-* - *to-y-* >.doy... (Çlauson EDT, s. 451; Gabain ETG, § 153; Bang TM, s. 25; DankoffCTD Ill, s.lQ~).

[illegible]- ~ **toδur***f(toıJ,.* et.) 'doyurmak; bıktırmak:' [314b/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ve *-d-* ~ *-ty-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile· *doyur-* 'birini doyurmak:' anlamında kullanılır. *to,ıJ.* fiilininettirgen çatı eki *-gur-* - *-ur-* ile genişlemiş biçimidir: *toô-yur-* > *toô-ur-* > *todur-* - *toyur-* > *doyur-* (Ses gelişmesi için bkz, *toô-* - *toy-).*

[illegible]- 'doğmak, meydana çıkmak, belirmek' [I36a/04]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doğ-* 'dünyaya geJmek, doğurulmak' anlamında kullanılır. Az. *doğ-,* Tkm. *doğ-,* Krg. *tü-,* Kzk. *tü-,* Özb. *tü-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 465).

[illegible]- 'doğramak, kesmek' [283b/10]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doğra-* 'keserek parçalamak'anlamında kullanılır. Az. *doğra-,* Tkm. *doğra-,*

[illegible]- (*toγra-* dön.) 'doğrar görünmek' [193b/12]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doğran-* 'kesilmek, parça parça edilmek' anlamındakullanılır. Az. *doğran-,* Tkm. *toğran-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 473; Dankoff'C'ID III, s. 193).

[illegible]- (*toγra-* et.) 'doğratmak, kestirmek' [215a/13]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doğrat-* 'kestirmek, parça parça ettirmek' anlamındakullanılır.

[illegible] 'yırtıcı kuşlardan bir kuş; bin kaz öldürür bir tanesini yer; erkek adı da olur' [12lb/l 1]. Türkiye Türkçesinde *tuğrul* biçiminde erkek adı olarak kullanılır. *toyra;.* fiilinden·*-(a)l* ekiyle türetilmiş olabilir: *toşra-l* > *togrıl* - *toyral* - *toşrul* -- *tuğrul.* *toyrıl* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir. Farsçada da Türkçe bir alıntı olarak Jfa (*togrıl*) biçiminde kullanılır(Doerfer TMEN III, s. 346-348)

[illegible]- (*toγ-* et.) 'doğurmak, ortaya çıkarmak' [155a/09]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doğur-* 'yavru dünyaya getirmek, doğum yapmak' anlamındakullanılır. Az. *doğur-,* .Tkm, *doğur-* (Clauson EDT, s. 472; DankoffCTD III, s. 193).

[illegible] 'tok, aç 9lmayan; saçsız insan, boynuzsuz hayvan' [84a/08]. Türkiye Türkçesinde *tok* 'açlığını gidermiş, doymuş; sık ve kalın dokunmuş kumaş' anlamlarında kullanılır. Az. *tox,* Tkm. *dok,* Krg, *tok,* YUyg. *tok* biçimlerinde geçer. **to-* fiiline getirilen *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *"to-q* > *tok* (Clauson EDT, s. 464; Bang TM, s 103; Gabain ETG, § 127; DankoffCTD III, s. 19~). krş. *too-* +*toy-.*

[illegible]- '-insan- dövmek (bu anlam Oğuzcadır, öz Türkler bu anlamda *ur- tokı-* biçiminde iki kelimeyi birden kullanırlar); -demir- dövmek; vurmak; çarpmak; dokunmak, götürmek ve batırmak' [28lb/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doku-* 'vurmak, birbirine geçirmek; çakmak, kakmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *doku-* 'ağaçtaki meyveyi toplamak için sırıkla vurarak düşürmek' anlamında korunur (DS: Kc., Bo., Ks., Zn.). Ölçünlü dilde *doku-* 'tezgahta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak' anlamında kullanılır. Az. *toxu-,* Tkm. *dokı-,* Krg. *toku-,* Özb. *toqı-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 467; Doerfer TMEN III, s. 629).

[illegible]- ~ toqul- 'döğülmek; dokunmak; (Oğz.) adam dövülmek' [167a/02]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda *"tokul-* biçimindebir fiil yoktur.

aq 'tokmak, çamaşır tokmağı' [281b/15]. Türkiye Türkçesinde *tokmak* 'ağaçtan yapılmış iri çekiç; kapı kanadına asılı ve kapı çalmaya yarayan, türlü biçimlerde metal parça; dibekte dövme işi için kullanılan ağaçtan araç; davul vb. vurmalı çalgıları çalmakta kullanılan araç' a verilen ad. Az. *toxmağ,* Tar. *toqmaq,* Krg, *toqpaq,* Kzk. *tuqmaq,* Alt. Tel. *toqpoq,* Özb. *toqmôq,* Şor, Sag. *toqpaq* biçimlerinde geçer. *toqı-* fiilinden *-maq* (*-mak* eki için bkz. Gabain EYG, § 120) ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tokı-maq* > *tokımaq* > *tokmak* (Clauson EDT, s. 470; Dankoff CTD III, 195). Türkçeden Arapça, Moğolca, Gürcüce, Rusça yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan تخماق (*tohmāq*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 459-460).

- (*toqı-* dön.) 'insan dövülmek (Oğz); çarpmak, dövülerek sertleştirmek; dokunmak' [171a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dokun-* 'isabet etmek, düşmek; karşı koymak, karşı durmak'; *dokan-* 'dokunmak' biçimlerjnge geçer (TS). Ağızlarda *dokan-* 'dokunmak' biçimine de rastlanır (DS: Isp., Ada.).iiQ lçünlü dilde *dokun-* 'değmek, el sürmek; tedirgin etmek, sataşmak; içine işlemek, dtı ygulandırmak, etkilemek, koymak, batmak' anlamlarında kullanılır. *tokın-* biçimi Uy, gurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

~ toquş 'savaş, cenk' [93a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötün.fülü *d-* ile *dokuş* 'çarpışma, mücadele' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **tokuşky.l* lanılmaz. *tokı ~ toku-* filine getirilen *-ş* ekiyle türetilmiş olabilir: *toqt-ş* > *toqış - toquş* > *dokuş.*

- ~ toquş- *(toqı-* işt.) 'çarpışmak, harp etmek' [160b/ll]. XIY; yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dokuş- - tokuş-* 'çarpışmak, vuruşmak' anlamında g~çer (TS). Çağdaş Türkçede *tokuş-* 'çarpışmak, kafa kafaya vuruşmak' anlamında.kµJ.lanılır (Clauson EDT, s. 474; Dankoff CTD III, 195).

- (*toqı-* et.) 'vurdurmak; dövdürmek; dokutmak' [210a/14]'. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dokut-* 'çaktırmak, vurdurmak' anla:mında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dokut-* 'dokutma işi yaptırmak' anlamında kullanı lır. Tkm. *dokat-* (Clauson EDT, s. 467; DankoffCTD m, s. 195).

'toklu, altı aylık kuzu' [33b/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu ll'ürkçesinde *toklu ~ toxlu* 'bir yaşında erkek koyun' anlamında geçer (TS). Ağızlarda..tokilu *~ tokluk* 'altı aylıkla bir yaş arasındakı kuzu' (DS: Isp., Ay., Dz., Bil., Sn., Hat.); 'iki yaşında kuzu' (Isp., Kü., Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *toklu* 'bir yıllık kuzu'ya verilen ad. Az. *toğlu,* Tkm. *toklu* 'bir yaşında kuzu', Blk. *toklu,* Nog, *toklı* 'bir ya.şında kuzu', KKlp. *toklı,* Kzk. *toktı* 'büyük kuzu', Krg. *toku,* Özb. *tokli,* Tuv. *togdu* biçittıllerinde geçer (Eren TDES, s. 410; Clauson EDT, s. 469). Türkçeden komşu dillere <.it:ıgeçmiştir. Farsçada kullanılan تقلی (*toqlī*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s, Ş24-425).

'tokluk, insanın başı saçsız ve hayvanın boynuzsuz olması' [118b/04]. Türkiye Türkçesinde *tokluk* 'doymuşluk' anlamında kullanılır, öbür anlamları yoktur.

~ toquz on 'sayıda doksan' [11 Ob/O 1]. Türkiye Türkçesinde *doksan* biçiminde kullanılır. Az. *dohsan,* Tkm, *toksan,* Nog. *toksan,* KK1p. *toksan,* Krg. *toksan;* Tel. Sag. Şor. *toğus on,* Alt. *toğuzan,* SUyg. *toksan,* Yak. *toğus ouon,* Çuv. *t~~~~ff* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *toksan* olarak kullanılır. *toquz* ve *on* ~~:yı!~il;ll birleşmesiyle oluştuğu anlaşılıyor: *toquz+on > toqzon > toqson > toksan ~ Jlg}(şq,ı* (Clauson EDT, s. 473-474; Eren IDES, s. 116-117; DankofCTD HI, s. 196).

'toka, kemer' [273a/09]. Türkiye Türkçesinde *toka* 'kemer, kayış vb. nin iki H~l;l-U birbirine bağlamaya, bunları istenilen genişlikte tutmaya yarayan, türlü piç~~~Q~ tutturmalık; kadınların saçlarım tutturmaya yarayan, hazan da süs olarak kull~la.Jl.(.~~~◊~ verilen ad. Ağızlarda *tokga - tokka* 'toka' biçimleri yanında, *toka* 'yemliklere ~~~ bağlamak için takılan demir halka (OS: Dz., Kü., Es., Sv.); 'çember' (Bpr. --Nğ.) anlamlarında da geçer (DS: Sarıkarnış=-Kr.,Tr.). Az. *togga,* Tkm. *toka,* Kzk. *toga,,~J· togō,* Özb, *toka* biçimlerinde geçer (KTLS, s. 874). Eski Kıpçakçada *toga* ol~~ kullanılır (Clauson EDT, s. 466). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsç~g~ kullanılan ‹ır.i *(toqa)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN Tl, s. 525-526). *toku* biçiriii Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğinigösterir.

'çörek' [90b/l l]. XVI. yüzyıl Anadolu. Türkçesinde/?kııf-i .t?/raç *'~~ş!~ t~~~~l,* tokaç' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tokaç* 't~gra~ p~~~tirtıley] çar~yan a~aç tokmak' (DS: Af., Çkr., Çr.); *tokuç* 'kirli giysileriy}!{ıınar~(}'~'ya.Jl.tahttokmak' (Isp., Dz., Ay.) biçim ve anlamlarnda kullanılır. Ölçüiilü dilde *tokaç* 'çamaşır yıkanırken kullanılan enli ve yassı tokmak'a verilen ad. Clauson, Kaşgarh'nın 'çörek' anlamım verdiği sözcüğün *tok* ile bağlantılı olabileceğini belirtir. Tar. *togaç,* Türki *tokaç* ve Özb. *tōkaç* biçiminde geçen sözcüklerin aynı anlamı koruduğunu, fakat Osmanlıcadaki *tokaç* sözcüğünün 'çamaşır dövmeye yarayan tokmak' anlamına geldiğini, ancak bu anlamın sonradan geliştiğini dile getirir (EDT, s. 467).

- [166b/17]. bkz. *tokıl-,*

[155b/17]. bkz. *tokış.*

'sayıda dokuz' [11Ob/O'l]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötµmlµ. ..d- .il~ *dqkuz* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dokuz* aynı anlamda kullamlıf, *Az.. df!.ğlttz,* Tkm. *dokuz,* Krg. *toşız,* Kzk, *toyız,* Blk. *toyuz,* Nog. *taşıs;* KKlp. *toyız,* Özp. *dqqqtz,* Alt. tel. Şor. Sag. *toşus,* TatK. *tuvız,* Bşk. *tuyıs,* Yak. *toyus,* Çuv. t~~r~i~!~~~~9eieçer. Eski Kıpçakçada *tokuz* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, 's; 1?t{~f~ır"fDES, s. 117). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılaµ: i$.ii_,l> <.*(töküz)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN Tl, s.624-629).

'so- ed.) 'dolmak; girmek' [109a/03]. XIII. yüzyıl Alla9olll'l'f1rkçesinde ötümlü *d-* ile *dol-* 'patlayacak hale gelmek' anlamında ~~~~..f~~;)·(.itij~~ş Türkçede *dol-* 'dolu duruma gelmek; kalabalık duruma gelmek; taµuıifila.1')1"l).~tanlamlarında kullanılır. Az.

dol-, Tkm. *dôl-*, **to-* fiilinden *-I-* ekiyle genişletilmiş olabilir: **to-I-> tol-> do/..* (Clauson EDT, s. 491; DankoffCTD Ill, s. 193; Gabain ETG, § 153; Bang TM, s. 25).

[illegible]- 'dolamak, takınmak; ağrı tutmak, iç bulanmak; burulmak' [286a/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dola-* 'sarmak, kavuşturmak' anlamında geçer. Az. *dola-*, Tkm. *dola-*, Krg. *tolgo-*, Tuv, *dolga-* biçimlerinde geçer. Oğuz grubunda içseste.lci *-γ-*'ler genellikle düşer: *to/ya-* > *"tola-* > *dola-* (Clauson EDT, s. 497).

[illegible]- (*tolγa-* dön.) 'dolanmak, kendine dolamak; içi bulanıp kusma gelmek' [194a/03]. XVII yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dolan-* 'dolaşmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dolan-* 'bir şeyin çevresine sarılmak; bir şeyin çevresitlcı~ dô:rı.ırıçk, gezmek; karışmak, dolaşmak' anlamlarında kullanılır. Az. *dolan-*, Tkm. *dolan-*. (Clauson EDT, s;>497; DankoffCTD ID, s. 194). Oğuz grubunda içses -y-'leri genellikle/ctlişçer.

[illegible]- (*tolγa-* işt.) 'dolaşmak, dolamakta ve bükmekte yarış etmek; burulmak' [189a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tolaş- - dolaş-* 'ilişmek, sataşmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *dolaş-* 'gezmek, gezimnekt; saç, iplik gibi şeyler birbirine karışarak güç çözülür duruma gelmek' anlamlarında kullanılır. Az. *dolaş-*, Tkm. *dolaş-*. Oğuz grubunda içses *-y-*'leri genellikle düşer.

[illegible] 'gökten yağan dolu' [4lb/02]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dolu* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *tolu* biçimi de geçer (DS: Yz., Nğ., İç., Nş.). Az. *dolu*, Tkm. *dōlı*, Krg. *doBul - dol*, Kzk. *tolı*, Özb. *dul*, Tuv. *dolu*, Hak. *toŋ dol*, Küer. *tolı* biçimlerinde geçer (ClausonEDT, s. 491).

[illegible]- (*tol-* et.) 'doldurmak' [177b/09]. XV. yüzyılAnadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *doldur-* 'dolgunlaştırmak, olgunlaştırmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *doldur-* ~dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek' anlamında kullanılır. Az. *doldur-*, Tkm. *dol/dur-* biçimlerinde geçer (Caluson EDT, s. 495; Dankoff CTD III, s. 193). *toltur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-It-)* gösterir.

[illegible] 'dolu, boş olmayan' [32a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dolu - tolu* 'sağrak, içi içki ile doldurulmuş kadeh' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *dolu* 'boş olmayan, dolmuş olan' anlamında kullanılır. Az. *dolu*, Tkm. *dōlı*, Krg. *tolu*, Özb. *tula* biçimlerinde geçer. *tol-* fiilinden *-u* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tol-u* > *dolu* (Clauson EDT, s. 491; DankoffCTDIII, s. 193)

[illegible] (ay) 'do:hm, ayın ondördü' XIX. Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dolu (ay) - dolun (ay)* 'mehtap' anı:ıunıııcıa tam bir daire olarak dolgun, parlak görüldüğü evresi'ne verilen ad. *tol-* fiilinden *-(u)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tol-(u)n* > *tolun* > *dolun* (Clauson EDT, s. 501; Dankoff CTD III, s. 193).

[illegible] 'ağaç tomruğu; pabuççuların üzerinde sahtiyan ve gön gibi şeyleri kestikleri ağaç kütük' [122a/12]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tomrum* 'tomruk, kütük, ağaç

kütüğü*t* anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"tomrum* kullanılmaz. *tomur-* fiiline getirilen*r·-(u)m* ekiyle türetilmiş olabilir: *tomur-(u)m* > *tomrum* (Dankoff CTD III, s. 194).

- 'tomruk yapmak, kesmek' [l56a/12]. Anadolu ağızlarında ötümlü *d-* ile *domur-* ağaçları, tomrukları kısa kısa keserek küti.ik haline getirmek' anlamında korunur (DS: Isp., Dz.ţor., Gr.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *domur-* hlk. notuyla yer alır.

'don, elbise' [23b/06]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ton - don* 'elbise, kılık kıyafet' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *don* 'çamaşır' (DS: Isp., Gaz., Mr.) 'kıyafet, biçim' (Kr., Mğt; Kerkük); 'pantolon' (Tr., Af', Gelendost -Isp.); 'şalvar' (To., Hat.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *don* 'vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot'a verilen ad. Az. *don,* Tkm. *dön,* Blk. *ton* 'kürk', KKlp. *ton* 'kürl<', Kzk. *ton* 'kürk', Krg. *ton* 'gocuk', Nog. *ton* 'kürk', Alt. Tel. *ton* 'kürk', TatK. *tun* 'kürk', Şor. Sag. *ton,* Çuv. *tom - tum* biçimlerinde geçer. (Doerfer TMEN II, s. 645-647; Clauson EDT, s. 512; Eren TDES, s. 119-120).

'don, -soğuktan- donmuş' [300b/07]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *don* 'suların buz tutması' anlamında kullanılır. Az. *don,* Tkm. *doŋ,* Tuv. *doŋ* biçimlerinde geçer.

'soğuktan donmak, buz kesmek' [307b/l I]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *don-* 'sular buz kesilmek' anlamında kullanılır. Trabzon ağızlarında *toğ-* biçimine de rastlanır. Bu biçimin **lŋ* > *ğ* değişimi sonucunda oluştuğu düşünülebilir; **toŋy-* > *toğ-*. Az. *doŋ-,* Tkm. *doŋ-,* Tuv. *doy-* biçimlerinde geçer.

- (**tona-* e:t.) 'donatmak, giydirmek', [21la/16]. ~V. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tonat- ~ donat-* 'süslemek, giydirip kuşatmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *donat-* 'gösterişli bir duruma getirmek, süslemek; her türlü araç ve gerece ş~p olmak' anlamında kullanılır. Az. *donat-,* Krg. *tono-,* Kzk. *tono-,* Hak. *tona-,* Tuv. *to1lna-* Şor. *tona-* biçimlerinde geçer. *tonat- (< ton+a-t-ı* biçiminde türetildiği düşü ı;ıilepijjr (Clauson EDT, s. 517; DankoffCTD III, 194).

'domuz (*Sus scrofa domesticaş'* [77a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *toŋuz ~ doŋuz* 'domuz' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *domuz* biçiminde kullanılır. Az. *donuz,* Tkm. *dotjuz,* Blk. *toyuz,* TatK. *dun2lz,* Nog. *donız,* Kzk. *donız,* KKlp. *donız* biçimlerinde geçer. *domuz, -l:l- > -m-* değişimiyle oluşmuş bir biçimdir. Türkçede bunun başka örnekleri de vardır: *köŋlek* > *gömlek* gibi. (Clauson EDT, s. 527; Eren TDES, s. 118-119). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada تنگوز *(tongüz)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.585-587).

'top, ("topık" kelimesinin kısaltmasıdır [80b/03]. Türkiye Türkçesinde *top* 'türlü büyüklükte, genellikle kauıcuktan yapılmış toparlak; ateşli silah' anlamlarında kullanılır. Az. *top,* Tkm. *top,* Krg. *top,* Kzk. *tup,* Özb. *top,* biçimlerinde geçer. Türkçeden birçok

komşu dile de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(töp)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.596-601). bkz. *topıq*

'topuk, top, çevgenle vurulan top, topaç' [8Qb/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *ti-* ile *dopuk* 'topuk' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *topuk* 'ayağın top biçiminde olan arka alt bölümü'ne verilen l:l,d. Az. *topux,* Tkm. *topuk* 'ayak bileği, aşık', TatK. *tubık* 'aşık', Blk. *tobuk* 'diz', Kzk. *tobık* 'diz kapağı kemiği', K.Klp. *tobık,* Krg. *tomuk ~ topuk* 'diz kapağı kemiği; aşık', Sag. Kaça. *tobık,* Tuv. *dovuk,* Tel. *tomtk* 'diz kapağı kemiği', Alt. Tel. *tomuk,* Yak. *tobuk* 'diz' biçimlerinde geçer. *top* sözüne getirilen *-(ı)q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *top+(ı)q >·topıq- topuk. topıq* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir (Clauson EDT, s, 437-438; Eren TOES, s. 412; Dankoff CTD III, s. 195).

'toprak, yer maddesi' [26b/Ol]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde 'toprıJ.lc' anlamında *topurak,* 'yurt, il, memleket *(mec.)'* anlamında.ise toprakbiçimleri.ş.eç~(T§l Çağdaş Tμrkçede *toprak* 'yer kabuğunun toz durumuna gelmiş yμfe)" ·~~Iμm~;/~l~~.; arazi, tarla, kara' anlamlarında kullanılır. Az. *torpag* (göçüşnı~),.t~·ifo~[~f~JJif1ffe, TatK. *tupırak,* Bşk. *tuprak,* Kzk. *topırak,* Krg. *topuralf,* .. *()~~- .ft!!:r~t,i(f~~'!f/8,VJ!.[<:l.k* 'toprak; toz; çamur', Yak. *toburax,* Çuv. *tdpra* biçimleriıid.~.~~Ç~-/:E:s~Kıpçakçada *toprak* biçiminde kullanılır. Clauson, *toprak.* adı111~t~~fa"'< 'lctJ~~'Jfji.Jine getirilen *-k* ekiyle türetildiği görüşündedir (EDT, s.44J..444J··I)~~~~f;> *fbJJi<l9h top* :sözünün *+rak* ekiyle oluşturulmuş bir türevi saymıştır. (T.MEN II; s5Qq..601)? Dankoff da, *toprak* sözüne *topra-* 'become dry (plant)" fiilinin tü:revle:ri iarasilida. yet vermiştir (CTD III, s. 195). Eren ise, farklı bir yaklaşım·getirerek·çağdaş diyaleklerde de 'toprak' anlamında kullanılan *ı'opur+* sözüne *-(a)k* küçültme eki getirilerek türetildiğini öne sürmüştür (TDES, s. 412). Bütün bu savlara ihtiyatla yaklaşmak gerekiyor. Kaşgarlı'nın kaydettiği verilere da.yanarak farklı bir öneri geliştirmek istiyorum. *Divan'da topraş-* (< *topra-ş-ş* 'kuruyup tozlaşmak, toz durumuna gelmek' [185a/16]; *toprat-* (< *topra-t-ş* '-hayvan-yeri kurutası.ya dek otunu yemek' [215a/15]; *topurşan* (< *topur-şan;* 'ayak basıldığında çıkıyan yumuşak toprak' [129a/10] biçim ve anlamlarında geçen *topra-* fiilinin birincil anlamının 'kurumak' değil 'toz durumuna gelmek, yumuşak duruma getirmek' olduğu görülüyor. *tcıpra-* fiilinin, 'toz, toprak' anlamına gelen **topur* şözjjnün bir türevi olduğu anlaşılıyor: *>tctopur+a- > "topura- > topra-* [283b/05] biçiminde geliştiği düşünülebilir. Buna göre, zaten 'toz, toprak' anlamına gelen *topur* sözünün.küçültme eki *-(a)k* ile tekrar küçültülmesi düşünülemez. Eren'in savının doğru olmadığı açıktır. *toprak, topra-* (< **topur+a-*) fiilinden *-q* ile türetilmiş olabilir: *toprak < topra-q.*

'delinmek; (Oğz.) elbise çıkarmak' [164b/08]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda *topul-* duyulmuğu yoktur.

'yaraya konulan bir ot, topalak otu *(Cyperus)*' [126a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *topalak - tobalak* 'yer miski, haviican dikleri kök' anlamında geçer (TS).

Ağızlarda *topalak* 'kökü ufak ve salkım biçiminde yumrulardan oluşan, yazın dan ve bostan tarlalarmda biten, çiğdeme benzer bir bitki' (DS: Ay., Isp., Tire -İz.); 'kökü kokulu, ak çiçekli bir çeşit bitki' (Geyve -Kc.); 'ucu püsküllü, bataklıkta yetişen bir çeşit saz' (Bafıa-Sm.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *topalak* 'yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki *(Rhamnus clorophorus globosus)'ye* verilen ad. *topul-* fiiline getirilen -*yaq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *topul-şaq* > *topulyaq* - *topu/ak* > *topalak* . Oğuz grubunda ekin başındaki *y-* düşmüş, *-u-* - -a-'ya çevirilmiştir (Clauson EDT, s. 441; Dankoff CTD III, s. 195).

[illegible] 'tuzak, ağ' [235a/07]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tor* 'ağ, şebeke, tuzak; elbise ya da örgülerde, çorap koncunun ağzı gibi büzülen kısım; ağ gibi seyrek örgülü bir cins dokuma; baş örtüsü' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tor* 'ince örgülü balık ağı' (DS: Af., Ar., Kr. Ml.); 'ince balık ağı gibi örülmüş para kesesi' (Rz.); 'başörtüsü; kadınların başlarına ~[ttükleri çarşaf (Bayburt -Gm., Sarıkamış -Kr.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *tor* hlk. notuyla yer alır. Az. *tor* 'ağ; tuzak', Tkm. *tor* 'ağ; tuzak'; KKlp. *tor* 'ağ; tuzak', Özb. *tor* 'iplik, tel', Kzk, *tor* 'balık ağı; tuzak', Krg. *tor* 'kuş tutmak için kullanılan ağ', Tar. *tor* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 528; Eren TDES, s. 413). Farsçada kullanılan .;.;:. *(tör)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 606-607)

[illegible] - toruγ 'at rengi, doru renk' [94a/l~l- Tu.rkiy7('1'~~8~~~~~)~tst~0' *d-* ile ve söz sonu -γ'si düşmüş olarak *doru* 'gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan at, anıamında geçer. Tkm. *dōr*, TatK. *tun,* Bşk. *tun,* Tar. *toruq,* Nog. *ton,* KKlp. *ton,* Kzk. *ton,* Krg, *ton,* Özb. *torik,* Hak. *tonğ,* Tuv. *toruğ,* Yak .. *tonğ,* Çuv *tura* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 538; Eren TDES, s, 120). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen t_.ri *(torug)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 475).

[illegible] 'turga kuşu, bir çeşit serçe' [26la/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *turgay* - *toygar* (XVIII) 'çayır kuşu' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *turgay* 'serçe' olarak korunur (DS: Kemah -Ezc.). Ölçünlü dilde *toygar* (göçüşme) - *turgay* 'tarla kuşu' biçimlerinde kullanılır. *Az,. torıgay,* Tkm. *torgay,* KKlp. *torgay,* Bşk. *turgay,* Nog. *torgay,* TatK. *turgay,* Krg. *torgoy,* Kzk. *torgay,* Kum. *torgay,* YUyg. *torgay,>ÖZb. torgây,* Çuv. *tart* biçimlerinde geçer (Clauşon EDT, s. 541;. Doerfer TMEN II, s. 482-483; Eren TDES, s. 416).

[illegible] 'torum, deve yavrusu' [100b/02]. XIV. yüzyıl Anaolu Türkçesinde *torum* 'deve yavrusu, genç deve' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *torum* 'deve yavrusu' (DS: Isp., Dz., Mn., Mğ., Kn.) ve ötümlü *d-* ile *dorum* (Af., Ay., Sm., Kıbrıs) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *torum* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *tōrum,* Tuv. *dorum* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 549).

[illegible] 'haşarı -atlar için-; tosun tay' [lOlb/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde. *tosun* 'haşarı' anlanımda geçer (TS). Ağızlarda *tosun* 'üç yaşında öküz' anlamında kullanılır

(DS: Af, Tr., Gr.). Ölçünlü dilde *tosun* 'burulmuş erkek dana'ya verilen ad. Az. *toy$Urı* 'deli dolu, yerinde duramayan, genç', Tkm. *tosun* 'işe alıştmlmamış; alıngan; sokulgan olmayan', Tar. *tosun,* Kzk. *tosun,* Krg. *tosun* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 555). Farsçada kullanılan ~ *(tausun; tosun)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.613-615).

'ordu kurağı' [253a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *toy* 'şenlik, şölen, ziyafet' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *toy babası* 'düğün babası' (DS: Şavşat -Ar); *toy düğün* 'gösterişli, yemekli düğün' (Hat., Bor -Nğ) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *toy* esk. notuyla 'ziyafet, şölen, yemekli eğlence' anlamında yer alır. Az. *toy,* Tkm. *toy,* Krg, *toy,* Tar. *toy,* Kzk. *tuy,* Alt. Tel. Şor. Sag. *toy* olarak geçer (Doerfer TMEN HI, 352،355; Clauson EDT, s. 566-567).

'toy kuşu' [253a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *toy* 'kazdan büyük bir yabam kuş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *toy* 'böcek ve tane ile beslenen, eti için avlariafü kızıl tüylü bir kuş (*Otis tarda)'* anlamında kullamlır.

'doymak' [276b/17]. bkz. *toδ-*.

'toz' [248b/10]. XVI. yüzyıl Anadolu Tür~~~~in9~ .t~-B./~~~/\~~ij~~C/gj~~ç~arı' anlamında geçer (TS}. Çağdaş Türkçede *tqf ,ypı~~9~c~ij~~ı!f·!~·,r~t'r'l'~.t~z-tozan,* KKlp. *tozan,* Tatl<. *tuzan,* Nog. *tozqn,* J<zj{. *t97~!/:, ~~- tq;* 7 *tozan~ fozo1J,* Özb. *tuzon,* Alt.. Tel. Şor, Sag. *tazın - tozun,* Çuv. tusan.biçin:ıl~rrode geçer (Clauson EDT, s. 570-571; pren TDES, s. 416).

'saylara sanlan sırım' [248a/10]. XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *toz* 'yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi'; *toz ağacı* 'denize düşen ağaçlarının dalgalarla dövüle dövüle kehruba olduğu söylenen bir ağaç' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **tol'* kullanılmaz, Az. *toz - tos* (Cla. EDT), Krg. *toz* 'huşu ağacı kabuğu' (Yudahin), Özb. *tos,* Alt. Tel. Şor. *tos,* Sag. *tos,* Yak. *tuos* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, 960). Eski Kıpçakçada *toz* biçiminde kıılanıhr (Clauson EDT, s. 571). Farsçada kullanılan ~ *(töz)* Türkçe bir alıntıdır (Doerfer TMEN II, s. 611-612).

'tozmak, tozarmak, toz yükselmek' [264a/Ol]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Tılrkçesinde toz- 'toz halinde savrulmak, tozu savrulmak, t.oz gibi savnı~~~'i@l·~~ı:~,~~ç~r (TS). Çağdaş Türkçede *gezip toz-* ve genişlemiş biçimi *.tozut-* kullanılır./TJqrı..•toz..;Krg. *toz-,* Kzk. *toz-,* KKlp. *toz-,* Özb. *toz-,* Nog. *toz-.* (ClausonEDT, s. 572).

'tozarmak, toz yükselmek' [264a/01J.. Türkiye ·Turkçe.~şi~4~li9zqr2•••··'toz durumuna girmek, toz kalkmak' anlamında kullanılır. Ağızhırda *tozqı-}'t3~~,w~k'* anlamında geçer (DS: Düzce -Bo.). *toz* sözünden *+(a)r* ekiyle.türetilıniş.Qll;l.Qilı.f::.tq,z-ff(a)r-> *tozar-.*

~ **tozut-** *(toz-* et.) 'tozutmak, toz kaldırın~' ;f~~8~~~ir?~I. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tozut-* 'toz haline getirmek, savu~' ~l;l.W-tl.lda geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ı'Özut-* aynı anlamda kullanılır.

döğme:k, dövmek, inceltmek' [263a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *döğ-* 'ezmek; topa tutmak, bombardıman etmek; basmak, baskın yapmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dôğ- - döv-* 'dayak atmak; çamaşır halı gibi şeyleri tokaç, sopa ile vurarak temizlemek; kızdırılmış demire biçim vermek; topa tutmak' anlamlarında kullanılır. Az. *dôy-,* Tkm, *dôv-,* KKlp. *tüy-,* Kum. *tuy-,* Nog. *tüy-,* Özb. *tuy-,* YUyg. *tüy-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 477).

(Oğz.) 'darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan öz' [274a/Ol]. XVI. yüzyıl A.ruıdolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dügü* 'pirinç ufağı, bulgur ufağı' anlamında geçef<{TS). Ağızlarda *döğü* 'değirmende çekilerek kırılmış mısır' (DS: Çarşamba -Sm); *düğü* 'elendikten sonra geriye kalan bulgur; pirinç' (To., Af, Vn., Krş.); biçim ve anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *düğü* hlk. notuyla yer alır. Az. *düyü,* Tkm. *tüvi,* Bşk. *dögö,* Nog. *dugi,* Kum. *dügü,* Kzk. *dôge* biçimlerinde geçer. *tôğ-* 'dövmek, inceltmek' fiilinden *-i* ile türetildiği anlaşılıyor: *tôğ-i > tögi - tögü > dôgu. tôgi* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir (Clauson EDT, s. 478; Dankoff'C'ID III, s. 204; Eren TOES, s. 125). Türkçeden komşu dµı~f~Lde geçmiştir. Farşça.da kullanılan توگی *(tüğı")* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMENJI,.ş -. §ıQ..(>30).

'döğün, dağ, dağlama' [105a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Tiirl<ç.eşind~ öt~mJil *d-* ile *döğün* 'yakı' dağlamakla açılan yara' anlanıncia ~~~f('I'Ş). ~~f.~qa.<tq~ıır'paçfll<t.aki ağrıyı gidermek için nohut yakısı ile açıla.nya,ra.' .(DŞ:\~·tAAt.,); 'yµcudun çeşitli yerlerine iğne ve barut ile yapılan döğme' (To., Es., İç.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **döğün* geçmez. *tôğ-* fiilinden *-(ü)n* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *tög-(ü)n > tögün > döğün* (Clauson EDT, s. 484; DankoffCTD Ill, s. 197).

(*tög-* işt.) 'dövmekte yardım ve yarış etmek' [161a/l 7]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dövüş- ~ dôğuş-* 'karşılıklı kavga etmek, birbirini dövmek' anlamında kullanılır. Az. *döyüş-,* Tkm. *dövüş-* biçimlerinde geçer.

'bırakmak, boşaltmak' [137a/16]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dök-* 'bırakmak, terk etmek, atmak; sarfetmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dök-* 'boşaltmak, akıtmak; düşürmek; yığmak; başarısız olmak; .harcaıı:ıak' anlamlarında kullanılır. Tkm. *dök-.*

(*tök-* et.) 'döktürmek, başkasının dökmesini sağlamak' [177b/Ol]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *döktür-* aynı anlamda kullanılır.

(*tög-* ed.) 'dökülmek' [167a/06]. Türkiye Türkçesinde qtµ#µµ *l.i-* ile *dökül-* aynı anlamda kullanılır.

) 'döl, yavru; yavrulama zamanı' [251a.l13J.:XI\i'. yiizyıl.A,1:la.d.gJµ'I'ürkçesindeötümlü *d-* ile *döl* 'yavnı; nesil soy' anlamında geçer (TS). Ağ~arğa *dql* 'soy, soyun devamım sağlayan çocuk' (DS: Sm., Ama., Nğ., Mğ.); 'piç'.(8r·ri~,?;<'inek, koyun keçi, köpek, eşek gibi hayvanların yavruları' (Isp., Bo., Kc.); 'k:µzµyepğlak sürüsü' (Merzifon -

Ama.); 'kavun, karpuz, kabak ve hıyar bitkisinin daha dökültneıniş .çiç~ğF (Çkr., Mt, Kn.); 'canlılarda üremeyi sağlayan tohum' (Dz., Es., Ml.); 'koyunvekeçileriıtyavrulama zamanı' anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *döl* 'zürriyet, nesil; yavru' anlamlarında kullanılır, Az. *döl* 'maya, tohum; cenin', Tkm. *dôtl* 'sperma, atmık', Alt. Tel. Kuğ. *tôl,* Sag. Koy. Küer. Kaça. *tôl,* Kzk. *tôl,* Tar. *töl* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 490; Eren TDES, s. 120-121).

(Oğz.) 'döllemek, kuzulamak' [282a/l 5]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dole-* 'hayvan yavrulamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **döle-* kullanılmaz. *töl* sözünden *+e-* ekiyle türetilmiş olabilir: *tôi+e-* > *tôle-* (Clauson EDT, s. 492; Danko:ff CTD III, s. 197).

'dölek, gönlü sakin kişi' [98a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dölek* 'sabit, kararlı; sakin; temkinli; itaatkar (kişi)' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *dölek* 'uslu, terbiyeli, ağırbaşlı (kimse)' (DS: Ba., Kü., To., Krş.); 'uyanık, dikkatli' (Sv.); 'uysal' (Çr).; 'dürüst, ciddi, mert' (Çr., Sv., Nğ., Kn.); 'düz engebesiz toprak parçası~ (Isp., Mr., Nş.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *dölek* hll<. ıı c>tuyla<),~ ılır. Farsçada geçen dl,:i *(tölak)* biçimi Türkçeden aluınıştır. (Dp~iferi'l'J\ı.ffi~JJ,i&,.§31:-532).

(Oğz) 'dönmek, çevirilmek' [263b/03]. XIII-){l'V. Y?~i~~~6l~<~ür~~esirtde ötümlü *d-* ile *dön-* 'değişmek, bozulmak, bfr ~alde~ başka ~ir hale dönmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dön-* aynı anlamda kullanılır.

'döndermek, altını üstüne getirmek' [309a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dônder-* 'döndürmek, çevirmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dônder-* aynı anlamda korunur (DS: Sm., To., Ml.). Ölçünlü dilde *döndür-* biçiminde kullanılır. Tkm. *dünCler-,* K.Klp. *tônker-,* Nog, *tônter-,* Kaz. *tünter-,* Krg, *töl)kör-,* Kzk *tônker-,* Özb. *tunkar-* biçimlerinde geçer. **töl)* fiilinden *+der-* (< *+de-r-)* ekiyle veya **töf)-(i)t-* > *töyüt-* [214l:)/05] (- *töyüt-[308a/14])* fiilinden *-(e)r-* (< *töl)it-(e)r-)* ekiyle genişletilmiş olabilir: > *t\,f)iter-> töyder-)* (Clauson EDT, s. 518; DankoffCTD III, 197).

'tepe, insanın başının üst tarafı' [154b/16]. Eski Türkçede *tôpü* 'tepe, doruk, zirve' anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 174). Son dönem Osmanlı Türkçesinde *tepe* 'tümsek yer, küçük dağ' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s.379). Çağdaş Türkçede *tepe* 'doruk, bir şeyin en üst bölümü; başın üst tarafı' anlamında kullanılır. Az. *tepe,* Tkm. *deye.,* Tatl<. *töbe,* Bşk. *tube,* K.Klp. *tôbe,* Nog. *töbe,* Krg. *döbö ~ töbö,* Alt. Tel. *töbö,* Kzk. *töbe,* Özb. *tepå,* YUyg. *tôpa,* Yak. *tebe ~ töbö,* Çuv. *tüpä* (< Kzk) biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 436; Eren TDES, s. 402). Moğolca, İspanyolca (*tupé*) yanında Balkan dillerinde de Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan تپ (*täpä*) Türkçeden almıştır (Doerfer TMEN II, s. 450-452).

türe 'evin önemli yeri ve sediri' [248a/12]. Anafüdu ağızlarında *tör* 'evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu baş köşe' anlamında korunur (DS: Kırım göçmenleri, Ba.,

Es., Kr.). Ölçünlü dilde **töre* kullanılmaz. Tkm. *tö:r* (Cla, s. 528), Tar. *tör,* Alt. Tel. *tör,* Krg. *tör*} Şor. *tör,* Özb. *tor* biçimlerinde geçer. Farsçada .JJ1 *(tör)* Türkçe bir alıntı olarak kullanılır.(Doerfer TMEN II, s. 607).

[271b/11.]. bkz, *tör.*

- 'yontmak, türpülemek' [283a/09]. Türkiye Türkçesinde *törpüle-* (< *tôrpü+le-* < *törpig+le*) biçiminde kullanılır. Tkm. *tôrpule-,*

~ **törpi**gü 'törpü, keser' [120b/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dörpü* 'törpü' biçiminde geçer (TS). Son dönem Osmanlı Türkçesinde *törpü* ,...., *tôrpi* biçimlerinde kullanılır (Ş. Sami KT, s. 449). Çağdaş Türkçede de *törpü* biçiminde geçer. Az. *törpü,* Tkm. *tôrpi* biçimlerinde görülür. *tôrpi-* fiilinden *-g - -gü* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tôrpi-g (- törpi-gü) > törpi > törpü.* Oğuz grubunda sonses -g'leri genellikle düşer. *törpig* biçimi Uygurcaya özgü düzleşmeyi gösterir (Clauson EDT, s. 533; Dank.off CTD III, s. 198).

'törpü, keser' [123b/10]. bkz. *tôrpig.*

'sayıda dö,r.t' [39b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü.<!... ile *9qrt.1"i9i~ğe* geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *dört* olarak kullanılır. Az,. *9ör~, il<:rJ1-i.9t;ı;JıJ~Ş~.#iirt,* KKlp. *tört*, Nog. *dört,* Krg. *tôrı,* Alt Tel. Kaça./ört,:~~ut'?~trif·;;J9[t.,ig~~·(tır(,.Şor. *tört,* Sag. *tôrt,* Yak. *môn,* Çuv. *tavatta - tlıvata* biçimlerinde geçer..(Doerfer TMEN II, s. 607-608; Clauson EDT, s. 534; Eren TOES, s, IJI).

ç 'sayıda dördüncü' [39b/13], 'I'µrltjye .':t'µ..rlççesw.de ğffimJ.ü;i üns.ü.zlerle. *dördüncü* biçiminde kullanılır. *Az. dördüncü,* Tkm., *tmrdinqi,* .Kum.. *döt(iJnçü,* Nog. *tôrtinşt* biçimlerinde geçer. *tôrt* adına getirilen *+ünç - +*ünçii* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *tört+ünç > tôrtünç - *törtünçü > dördüncü* (Doerfer TMEN Il, s. 607-608; Clauson EDT, s. 535-536; Dank.offCTD III~ s. 198; Gabain ETG, § 203).

töre, düzen, nizam, görenek, adet' [33b/Ol]. Eski Türkçede *törü* 'sözlü yasa, töre; tören, merasim' olarak geçer (Tekin OY, s. 174). XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *töre (- türe)* 'adet, usûl,. kaide, örf, görenek, kanun, ayin' anlamlarında kullanılır (TS). Ağızlarda *töre* 'eğitim, ggrgü' (DS: Vn., Karaçay aşireti, Kadınhanı -Kn.); 'geline verilen armağan' (Çr., Ama., To., Yz.) 'mahkeme' (Kadıçiftliği, Yalova -1st.); - *türe* 'gelenek, görenek' (Esp., Tr., Kn., Sm.) biçim ve anlallları~da ~~ru~ur. Ölçünlü dilde *töre* 'bir toplumun yaşamını düzenleyen yazısız kurallar büt~n~[a~~nda ~Uanılj. KKlp. *tôra,* Balk. *töre,* Kum. *töra*, Krg. *törö,* Şor. *tôrü; Kik.. tü[ii,* ~)'?.· *J9r~'i·i~v. }9riJ,* Çuv. *türe* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, s. 264-267; Cl~uşqp:13:Jl)'J'; ş.. ŞŞJ...5Ş.2).

- 'türemek, yaratılmak' [280a/13]. XIV. yüzyıl Ana1el~/~f~~!~~l(~f~~~d~fl~·~~:-: *dürı ~ dürü-* 'türemek, ortaya çıkmak, zuhura gelıtıer ,~~II1111<t~;~eçer(TS)tAğızlarda *türe-* 'büyümek' (OS: Ky.); 'çoğalmak' (Ama., Gnı,, 131., Şy.,.Yz.) biçiminde korunur. Ölçünlü dilde *türe-* 'oluşmak, ortaya çıkmak; parçalaıup<çoğalmak' anlamında kullanılır.

Az. *tôre-,* Tkm. *dôre-,* Hak. *töre - tôri...,* Tuv. *törü-,* YUyg. *töre-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 533).

...ät- (*töjrü-* et.) 'yaratmak; (Oğz) bir şeyi takdir veya ıslah etmek' [209a/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *duret- - düru- - dunu-* 'türetmek, peyda etmek' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *türet-* 'çoğaltmak, ortaya çıkartmak' anlamında kullanılır.

... 'döş, göğsün başı' [249a/1 I]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *döş* 'göğüs, sine' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *döş* 'göğüs, bağır' (DS: 'Uş., Dz., Or., Ar., Ur.); 'kucak' (To., Es., Kn.); 'gerdan' (Isp., Kc.); 'karın boşluğu' (Oltu - Erz.); 'kaba et, kalça' (Gm., Ermenek -Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *döş* hlk. notuyfa yer alır. Az. *döş,* Tkm. *dö:ş,* TatK. *tüş,* Bşk. *tuş,* KKlp. *tös,* Nog. *tös,* Alt. Tel. *töş,* Kırg. *tös,* Tar. töş, Özb. *toş,* Sag. Koy. *tös,* Küer, *tôş,* Şor. *tôş,* Karag. *dôiş - tôtş,* Tuv. *töş,* Yak. *tuôs* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 538; Eren TDES, s. 122). Farsçada kullanılan *ı.J.~ (tös)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 615).

... 'döşemek, yaymak' [281a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötüınliid .. ileii1~~'t 'yaygın hale getirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *döre-* '~~~lmalç sermek, kaplamak, yaymak' anlamlarında kullanılır. Az. *dôşe-,* Tkı11.1öıf·, *~g.Jiisö-,* Kzk. *tüşe-,* Tob. *tüşe-,* Sag. Koy. *tôse-,* Tuv, *döj~..* biçjffit~tjtlJ{~.g~ç.~ft~Q.~!!~rTMEN II, s. 617-618; Clauson EDT, s. Stil).

... 'döşek, yatak' [98a/04]. XVIII. yüzyıl Aı)agolu J'iıı-lcçesiıı~~ ~tü~ııtf.. ile *döşek* 'yatak, tohum ve fidan ekilen yer' anlamlarında geçer (~SJ.\s~a~gaş Tµrkçede. *döşek* 'yatak' anlamında kullanılır. Az. *dôşak;* Tkm. *düşak,.* Sag.. Koy.. *tözak,* Kzk, *tuşak;* Tar. *tôşak;* Özb. *toşak* biçimlerinde geçer. *tôşe-* fiilinden/...,*k* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *töşe-k* > *töşek* > *döşek* (Clauson EDT, s. 563; Dankoff CTD III, s. 198). 'Iükçeden Arıştıyı, Rusça, Urduca yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan توشك (*töšäk*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 617-618).

...lik 'döşeklik, döşek ve benzeri şeyleri yapmak üzere hazırlanıp ayrılmış olan' [127b/17]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *döşeklik* aynı anlamda kullanılır. *töşek* sözünden *+lik* ekiyle yapılmıştır: *tôşek+lik* > *tôşekiik* > *dôşekltk* (Clauson EDT, .s, 564; Dankoff CTD, s. 198).

... (*töşe-* dön.) 'döşenmek, kendi kendine döşenmek' [171a/04]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *döşen-* 'döşemek, yere yaymak, sermek; serilmek, yayılmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *döşen-* aynı anlamda kullanılır. Az. *döşen-,* Tkm. *düşen-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 565; Dankoff CTD III, s. 198).

... (*töşe-* et.) 'döşetmek, başkasının döşemesini sağlamak' [210a/05]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dôşet-* aynı anlamda kullanılır.

'asıl, lcök, soy sop' [248b/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *töz* 'asıl, tabiat, asli cevhe:r' anlamında geçer (TS). Çağdaş. Türkçede *töz* aynı anlamda kullanılır. Farsçada kullanılan~ *(töz)* Türkçeden alırunıştır(Doerfer TMEN II, s. 612).

'tunç, bir metal' [248a/02]. XIV. yüzyıl .t\ı:ıa.dôlu Türkçesinde *tuç* 'tunç' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *tuc* 'tunç' biçiminde korunur (DS: Erciş -Vn). Ölçünlü dilde *tunç* biçiminde kullanılır. Çinceden alınmıştır. < Çin. *t' un-cz«* (Doerfer TMEN IV. s. 276).

'tuğ, hakan yanında çalınan kös ve davul, nöbet davulu; beyrek, sancak' [53b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tuğ* 'eskiderisancak tepesine ve başa takılan at kuyruğu' anlamıuıda geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tuğ* 'kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy' anlamında kullanılır. Çinceden alınmıştır. < Çin. *d'uok* (Doerfer TMEN II, s. 618-622; Clauson EDT, s, 465).

- 'suyun gediğini, yarığını kapatmak' [287a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde genişlemiş biçimi *tuğlat-* (< *tuğla-t-* et.) 'kapattırmak, tıkatmak' anlamında ge~er(!.§). Çağdaş Türkçede *"tuğla-* kullanılmaz. *tur* (< *tu-r)* 'tıkaç, kapak' [53.~(~ll ". s~~e getirilen *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tuy+la-* > *tuşla-* > *.tuğlat;f~I,~sgıı~~~?.* s, 670; Dankoff CID III, s. 198). Türkçede kullanılan *tuğla* sözüıı,in d~ ayrıı kölaintürevi olduğu düşünülebilir .

(Oğz.) 'tuğra' [116b/15]. Türkiye T~f¥Ç~~i~~e]~qn~~~/;r7'.'~~~~şıpMf ğlar~k *tuğra* 'Osmanlı padişahlarının imza yerhıe k~l~dı~ıu-~i;~fiBQM~.~~fii!şiıu-et';. ve içses -r-'si düşmüş olarak *tura* 'metal paranın resiınliyanı' ~iç~.~1n<!~ ~ll~tıılır. *tura* biçiminin iç ve sonses *-y-* ünsüzünün düşmesi sonucu oluştu*'1 arılaşılıyor: */Ura< tuğraş.* Az. *tuğra,* Tkm. *tuğra.* tuğ 'hükümdarın sembolü' sözünün bir türevi olduğu düşünülebilir. *"tuğra-* (< *tuğ+ı'a-)* fiilinden *-r* ile türetildiği düşünülebilir: ** tuğra-r* > *tuğra»* > *tuğra (+ra-* eki için bkz Gabain ETG, § 95). Eski Türkçedki sonses -y'leri Türkiye Türkçesinde genellikle düşer. *tugra'nın* bu anlamı kazanmasında *tamga* (> *damga)* sözünün etkili olduğu da göz ardı edilmemelidir. Doerfer de bu yolla türetilebileceğini dile getirmiş, ancak eski bir kültür dilinden de alınmış olabileceğini bir olasılık olarak eklemiştir·.Türkçeden Ermenice, Arapça yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan l.,A.b *(tugrii)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 342-346).

'dul' [118~/02]. Son dönem Osmanlı Tütlcçesinde ötümlü *d-* ile .~ut.'~g9~şl~ . Ic~cJın' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 904). Ağızlarda *tul* biçiminde kon.ınur (DS: I<~~ay aşireti, Başhöyük, Kadınhanı -Kn.). Ölçünlü dilde *dul* 'eşi ölmti~}'ııcJ,~şir>.qy~BPş~ş (kadın ya da erkek) anlamında kullanılır. Az. *dul,* Tknı. *clfil; ~~- Jıll; t~l.'ffît!rJ'*dııl kadın', Nog. *tul erkek, tul xatın,* Krg. *tul* 'dµtk~~\i!ti~lHt\~i!·!~~{r'iMklc~~W,t,LŞ,~f; Koy. *tul* 'dul kadın', Özb. *tul xotin* 'dul kadw', §9¥· (~l~ı~'ij~ls}lc~~ı~«:,<'!'µ-v. *~~{~.ı,ıqk* 'dul kadı,:l, dul erkek', Yak. *tulôyax* 'öksüz' ,Ç1,1,y, t~{~,;fü~lc~~~r.!~{~.9{9111 .'ciµl k~dı,:ı' anlamlarında geçer (Clauson, EDT, s. 490; :E:r~n l'J?liŞ, ş. JıJJ, EarşçaclaJuıllanılan J.b *(tıı/)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s.349).;

'kulakla ağız arasındaki kemik (Türk ve Oğuz dillerinin bu-inde); gemin. iki yanında bulunan parçalar' [lOlb/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesin<l~/tululj - *dulul)* 'şakak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tolun* 'kulak ile kaş araşındaki bölüm' (DS: Çkl.); - *tulun ~ tulum* 'yanak' (Gerze -Sn.); 'şakak' (PQl~tlı. -Aaj{); *1ulun* 'yan, yan taraf (Mersin -İç.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilde *~olu~ ~ll~!~ı:ız, KKlp. *tulım,* Nog. *tulm,* Krg. *tulum,* Kaz. *toltm,* Kzk. *tulum,* Özb, */qflm* 7! *tıı,linı* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 501).

'soğuk, soğumuş' [85b/04]. Anadolu ağızlar,ınd~i.ötiırıliii *d+* il.e *dunı* ..'sıılu „şeyler' anlamında geçer (DS: Ada.). Türkçede yer adı Qlatak kullanılan *Dumlupınar* bileşik sözcüğündeki *dum* (< *tum)'un* aynı sözcük olduğu bellidir.

'dumağı, nezle' [l 13a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dumağı - dumağu; tumağı ~ tumağu* 'nezle' biçimlerinde geçer (TS). Son dönem Osmanlı Tükçesinde ise *tumagı* biçiminde görülür (Ş. Sami KT, s. 910). Ağızlarda *dumağı - dumağu* 'nezle, grip, bronşit' anlamlarında korunur (DS: Dz., Ks., Hat.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *dumağı* hlk. sıfatıyla yer alır. Az. *tumov,* Tkm. *dümev* biçimlerinde kullanılır. *"tuma- (tum+a- < tum* 'soğuk') fiilinden *-yu - -yı* ekiyle türetilmiş olabilir: **tuma.yu > tumayu - tumagı > dumağı* (.Çlauson EDT, s. *505;* DankoffCTD III, s. 199).

'duman, sis' [4lb/02]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tuman* 'duman' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *tuman* biçimi korunur (DS: Tr., Silifke -İç.). Çağdaş Türkçede ünlü *d-* ile *duman* aynı anlamda kullanılır. Az. *duman,* Tkm. *duman,* Krg. *tuman,* Kzk. *tұmân,* Şor; Sag. Koy. *tuban,* Hak. *tuman,* Tuv. *tuman* biçimlerinde geçer. *Divan'*da geçen *tu-* 'J.rnpatmak, örtmek' [277b/02] ve *tun-* (< *tu-n-* dön.) 'kapanmak, tıkanmak; bulutlanmak' [B9b/Op] fiilinden *-man* ekiyle türetilmiş olabilir: *tu-man < tuman duman. de;girmen* (< *degir-menş* örneğinde olduğu gibi. Anadolu ağızlarında kullanılan *dum* (< *tu-*m) 'nem, çiğ' (OS: İç., Or.) sözcüğünün de aynı kökten türediği anlaşılıyor. Türkçeden Moğolca, Rusça, Bulgarca gibi birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan تمن *(tuman)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.567-568).

~ **tumluy** 'soğuk, soğuk nesne' [I17a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tumlu* 'soğuk, sert hava; soğuk· havadaki yağış' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **dumlu* geçmez. *tumlı-* fiilinden. „.y ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tumlı-y > tumlıy ~ tum!uy > tumlu.* Oğuz gruJ,µ.11da senses *-y*'leri genellikle düşer (Clauson EDT, s. 506; DankoffCTD III, s. 199).

[36b/06].bkz. *tumlıy.*

- 'kaygıdan soluyamaz olmak; hayvan kış için inine girip bahara dek çıkmamak' [906/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tuncuk-* 'havasızlıktan bunalmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tuncuk-* '(hayvan) koşmak, aşırı davranışlarda bulunmak (DS: Isp., Kn., Mğ.); 'şaşmak' (Ada.); 'ürkmek' (Akseki –Ant.); 'üzülmek, tasalanmak' (Aday –Ky.); 'kapalı yerin havası bozulmak' (Bodrum –Mğ.) anlamlarında korunur.

Ölçünlü dilde **tuncuk-* kullanılmaz. Kzk. *tunşuk-,* Şor. *tunçuk-,* Tuv. *dumçuk- - dunçuk-* biçimlerinde geçer. *"tunç* (< *tun-çş* sözüne getirilen *+(u)k-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **tunç+(u)k- > tunçuk-* (Clauson EDT, s. 517; DankoffCTD Ill, 198).

tur- 'durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, zayıflamak' [133b/17]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tur- - dur-* 'kıyam etmek, ayağa kalkmak; vazgeçmek, geri durmak; kurulmak, yapılmak; kopmak, meydana gelmek; 'bağlanmak, kendini vermek; yaşamak, çok yaşamak; erişmek, yerleşmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *dur-* 'hareketsiz kalmak; oyalanmak; dinmek, kesilmek; varlığım sürdürmek; bir yerde bulunmak' anlamlarında kullanılır. *Az. dur-,* Tkm. *tur-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s.529-530).

turgur- (*tur-* et.) 'durdurmak, kaldırmak, dikmek; zayıflatmak; yordurmak, durgunlaştırmak' [178a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *turgur- - durgur-* 'durdurmak; kaldırmak, ayakta tutmak; ortaya çıkarmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş. Türkçeq~ *qY~~f. kullanılmaz. *Az. durguz-,* Tkm. *duruz- - turuz-* biçimlerinde geçer (Çla,µşpn :E:PW, ş. 541).

turma 'turp' [92b/08]. Türkiye Türkçesinde *turp* biçiminde~eç.er.,~~~Ff~tt~~tıi/'~', *terme* 'yabanıl turp' biçimlerinde korunur (OS: Rumelt¥Öçll)~~~~~~~0'~"ışt.,I<™"açay aşireti f{a,dmham -Kn.). Tkm. *turp,* No~1 .'fftq..>'·i~i· *~1~tli,~~W~~~tı,* ({>~B···• *turp,* YUyg. *turup* biçimlerinde. geç~[;•· *fll[J?* . HF *t~[i9)*ar,~~~fi,~~~fi~J ilişıci kµrın<Unn zor olduğunJı kabul etmek gerekir (Cla.µşqn :E:II:i?, ş,. 54,Q;i:I?q~ıf~r TN1EN. TI, s.504-505; Eren TDıES, s. 419).

turna 'turna kuşu *(Grus grus)'* [275b/10]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *turna* olarak geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *duma* biçimine de rastlanır (DS: Isp., Kü., Kr.). Ölçünlü dilde *turna* 'bataklıklarda yaşayan bir kuş' anlamında kullanılır. *Az. durna,* Tkm. *durna,* TatK. *torna,* Bşk. *torna,* Nog. *turna,* Alt. Tel. Tub. Kuğ. *turna,* Şer. Sag. Koy. *turna,* Krg, *turuna,* Kzk. *ttma,* Özb. *turna,* Tuv. *duryd,* Yak. *turuya,* Çııv. *tama* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 551; Eren TOES, s. 418). Farsçada kullanılan u...,.l (*durnā*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN Ill, s. 199-200).

turuq 'dağlarda sığınılacak yer' [94a/14]. XRU. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *turak - durak* 'yurt, eğleşilen yer' anlamında geçer. (TS). Ağızlarda *durak* 'durulacak, oturup dinlenilecek yer' anlamında korunur (DS: ,f\.y., Or., Kilis --Qaz.). Ölçµnlü dilde, dil devriminden sonra 'istasyon' sözüne karşılık olarak yeniden kullanıma sokulmuştur. Az. *duracağ,* KKlp. *turak,* Nog. *turak,* Krg. *turak,* Kzk. turak, Özb. *turok* biçimlerinde geçer. *tur-* fiiline getirilen *-(u)γ* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tur-(u)γ > turuγ ~ *turaq > durak* (Clauson EDT, s. 538; Dankoff CTD III, s. 200).

turuq- 'durmak, toplanmak' [163b/09]. XV. yüzyıl Aıiadc,l~'I'µflcçfsin(je *turuk-* 'duraklamak; durmak, karar kılmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlaı;(ja.ötü.nılü *d-* ile *duruk-* 'durmak, dinmek' anlamında korunur (DS: Sv., Nğ.). Ölçünlü dilde **duruk-* geçmez.

tur- (*tur-* ed.) 'usanmak, bıkmak' [166a/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *turu/-* 'durulaşmak, duru hale gelmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *durul-* aynı anlamda kullanılır.

turum 'durum; birinin boyu kadar olan uzunluk' [lOOb/01]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *durum* 'hal, mevki pozisyon; duruş biçimi' anlamlarında kullanılır. *tur-* fiilinden *-(u)m* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tur-(u)m >turum> durum* (Clauson EDT, s. 549;.Dankoff CTD III, s.200) .

turumtay 'yırtıcı bir kuş; erkek adı' [162a/14]. XVIII. yüzyıl Atıad?l~T~~~~~s.i~~ettıI~~tay 'karagöz cinsinden bir alıcı kuş' olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede> **turumtay* kullanılmaz. KKlp. *ıurtmtay,* Krg. *turımtay,* Kzk. *turtmtay,* Özb. *turumta_y* biçilllll~ijrıcle geçer. Farsçada kullanılan ‹Ş:ı..._ı:; *(turumtay)* Türkçeden alınmıştır (I)oerfer;c(J]S.ııJ~lwi:ij, s.502-504).

tur- (*tur-* işt.) 'duruşmak, karşı durmak, direnmek; ayağa kalkışmak' [l58b/04]. XIV. yuijil Anadolu Türkçesinde sedalı *d-* ile *duruş-* 'çalışmak; karşı karşıya gelmek; mücadele etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *duruş-* 'çalışmak, uğraşmak; direnmek' anlamlarında korunur (I)S: Bor=-Ng., Sm.). Ölçünlü dilde *"duruş-* geçmez. Tkm. *duruş-* (Clauson EDT, s. 554; DankoffCTD III, s. 200).

tuş 'denk, öğür, benzer' [226b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *duş - tuş* 'aynı derecedeki, denk, eş, akran' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tuş* 'eş, yoldaş, yaşıt' anlamında .~orunur (DS: Ama.). Ölçünlü dilde *"tuş* kullanılmaz. Tkm. *düş,* KKlp. *tus,* Nog. *tus,* Krg. *tuş,* Kzk. tus, Tuv. *duş,* Çuv. *tel* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s.558).

tuş 'karşı, bir şeyin karşısı' [226b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tuş* 'yan, yön, yol' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *duş* 'doğrultu, yön, ön' anlamında korunur (DS: Ks., Ml.). Ölçünlü dilde **duş* kullanılmaz. *Az.. tuş* 'ön, karşı', Tkm, *duş* biçimlerinde geçer.

tuşayu – *tuşayu* 'köstek, at ayağına vurulan bukağı' [104a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümsüz *-q* ile *tuşak - duşak* 'köstek, ayak bağı, bağ' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tuşak* 'hayvanın sakıncalı yerlere gitmemesi için ayaklarına bağlanan ip' (I)S: Dr., Ant.) ve ötümlü *d-* ile *duşak* 'hayvanların ayak bağı, köstek' anlamında korunur (DS: Isp., Or., Kn.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *duşak* hlk, notuyla yer alır. Tkm. *duşak,* Nog. *tuşav,* Krg. *tuşô - tuşak,* Kzk, *tusau,* Özb. *tuşov,* Hak. *tuzax,* Çuv, *tala* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tuşak* biçiminde kullanılır. **tuşā-* (< *tuş* 'kemer tokası' *+a-)* fiilinden *-γ* ile türetildiği anlaşılıyor: **tuşa-y > tuşay > duşak.* Oğuz grubunda senses *-* ünlüsü genellikle düşer. Bu örnekte ise sedasızlaşarak korunduğu görülüyor (Clauson EDT, s. 562; DankoffCTD III, s. 201; Eren TDES, s. 124).

tuşay [112b/11]. bkz. *tuşayu*.

uşla- 'hizasına, karşısına durmak, rastlamak' [287a/05]. XIV. yüzyıl.Anadolu Türkçesinde *tuş gel-* 'rastlamak, karşılaşmak' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda.>ötumlü.d- .ile *duşla-* 'karşılaşmak, rastlamak' anlamında korunur (DS: Çr., Zile -To.). Ölçünlü dilde **duşla-* geçmez, Az. *tuşla-, tuş* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *tuş+la-* > *tuşla-* > *duşla-* (Clauson EDT, s. 565; DankoffCTD III, s, 201).

tut- 'tutmak, yakalamak' [206a/17] XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tut- - dut-* 'sabit kılmak; farz etmek; yapmak; yerine getirmek; saklamak, muhafaza etmek, gizlemek; istila etmak, zapt etmek, kaplamak; bir hayvan.yavruya yüklü kalmak; elde etmek; alıkoymak; kullanmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tut-* aynı anlamlarda kullanılır. Az. *tut-;* Tkm. *tut-,*

~ tutşı - tutçı yalan, komşu' {107a/09J Anadolu ağızlarında tu/aş yakın? aralıksı~ bitişik' anlanımda *korunur (DS:* Bornova *-İz. Sn.). Ölçünlü dilde *tutaş* geçmez. tutuş-* fiiline getirilen *-ı* eki He yapıldığı düşünülebilir: *tutaşı - tutşt.* < **tutuşı* < *tutuş-ı* (Claμsqfi: EDT, s. 461; *DankoffCTD III, s. 202).*

[45b/10]. bkz. *tutaşı.*

'yakalanan esir, tutsak' [53b/08]. XIV-XVIl .yüzyıl·····~fol~]ijf!~~~ırcle *tutgu~ - tutgun* 'esir; tutsak, mahpus' biçimlerindr geyer (TŞ)·)~~~~af Trrk~~de ve ağızlarda **tutsun* kullanılmaz. *tut-* fiilinden *-yun* ekiyle t~r~tilcli~ianlaşılıyor: *tut-yun* > *tutşun* > *tutgun* (Clauson EDT, s. 453; DankoffCTD Ill, s. 202).

< **tutma** aç 'herkesçe bilinen bir Türk yemeği' [38b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tutmaç* 'yoğurtlu erişte çorbası' anlamında geçer (TS). Ağızlarda ötümlü *d-* ile *dutmaç* 'ince ince kesilen hamurdan yapılan çorba' (DS: Dz., Ky., Es.); 'ufak ufak kesilmiş hamur suda haşlandıktan sonra pişmiş mercimek ve sarmısaklı yoğurtla karıştırılarak yapılan yemek' (Yalvaç -Isp., Ayaş-Ank.) anlamlarında korunur. Ölçμnlü Türk sözlüğünde *tutmaç* hlk. notuyla yer alır. *tut-* fiiline getirilen *-maç* ekiyle türetilmiş olabilir: *tut-m'aç> tutmaç* (Clauson EDT, s. 457; Dankoff CTD III, s. 202; .Eren~~.§., s. 419). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan i L...i *(tutmqç)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s.457-459).

(tut- et.) 'tutturmak, yakalatmak' [177a/17]. Türkiye Türkçesinğetı,4(tur, aynı anlamda kullanılır.

'efsun, büyu tutması' [94a/1I]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tutu ~ dutu* 'sara, mestalık nöbeti' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dutu* 'sara' biçiminde korunur (DS: Çr.). Ölçünlü dilde **tutu* kullanılmaz. Şor. *tudug,* Krg. *tutū,* Tuv. *tudug* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tutu* biçiminde kullanılır. *tut-* fiilinden *-(u)γ* ekiyle türetilmiş olabilir: *tut-(u)γ > tutuγ > tutu ~ dutu.* Oğuz grubunda sonses *-γ*'leri genellikle düşer (Clauson EDT, s. 452-453; Dankoff CTD III, s. 202).

'tutu, rehin' [94a/l 1]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tutu - dutu* 'rehin' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tutu* 'rehin' (Mn., Ky., Kn.); 'nişanlılara tarafların gönderdiği armağan' (DS: Isp., Çkr., Ama.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *tutu* 'rehin, ipotek' anlamında kullanılır. *tut-* fiiline getirilen -(u)y ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tut-(u)y* > *tutuy* > *tutu*. Oğuz grubunda sonses -y'leri genellikle düşer (Clauson EDT, s. 452; Dankoff CTD III, 202). Farsçada kullanılan ~ *(tütü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 350).

(*tut-* ed.) 'tutulmak, yakalanmak' [J64bll.7]. *}~\[-)ÇV.* .~zy!li ;ı.tıtı,dQlu Türkçesinde *tutulmak* ~ *tutul-* 'mahkum olmak, :z:~. wttilll- .dµşıµek; dµı-dµrulmak, zapt edilmek; donuklaşmak, kararmak, sıkılmak; sesi çı.lwıaz. olmak; kullanılmak; alıkonulmak, bulundurulmak; kapanmak, kapatılmak, tıkanmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tutul-* aynı anlamlarda kullanılır.

(*tut-* dö,fi.) 'tutulmak; edinmek, tutmak; yalnız başına tutmak; tutuşmak' [170a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dutun- - tutun-* 'edinmek; tutulmak' anlaınlanµğa geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tutun-* 'dayanmak, sarılmak; direnmek' anlamlarında kullanılır.

'tıkışma, çekişme' [92b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötüınlü *d- iledutuş* 'tavır, hal, hareket' anlamında geçer (TS). Çağdaş r~r~~~e v!i~ğ-~tqa **tııt~~* l~ufüınılmaz. Tkm. *tudıs,* KK.lp. *tutas,* Nog. *tutas;* Alt. Tel. *tutuş,* Krg. *tutaş,* Kzk. *tutaş;* Özb. *tutas,* Tuv. *tutuş,* Hak. *tudıs* biçimlerinde geçer. *tut-* fiilinden -(u)ş ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *tut-(u)ş* > *tutuş* (Clauson EDT, s, 461).

(*tut-* işt.) 'tutuşmak' [157a/06]. Türkiye Türkçesinde *tutuş-* 'birbirini tutmak; yanmaya başlamak, alev almak' anlamlarında kullanılır.

'duymak, işitmek' [276b/14]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *duy-* aynı anıamaa kullanılır. Az. *duy-,* Tkm. *duy-*.

'tırnağı, hayvan tırnağı, tuynak' [259a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *duynak ~ tuynak* 'tırnak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *duyak* 'tırnak' biçiminde korunur (DS: Büyükçekmece -İst.). Ölçünlü dilde **tıyak* kullanılmaz. Tkm. *toynak,* KKlp. *tuyak,* Nog. *tuyak,* Bşk, *toY,ak,* Krg. *tuyak,* Kzk-.*tuyak,* Kum. *tuyak,* Sag. *tuygak,* Koy. *tuygak,* Özb. *tuyåk,* YUyg. *tuyak,* Tuv. *tuyug,* Hak. *tuy}!ax.,* Yak. *tuyax* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tiJyak* biçimi kullanılır. Clauson'a göre *tuyay* biçimi < **tuŋay* (~ **tuŋaq*) < **tuŋay* (*ŋ* > *-y-, -ny-, -yn-)* biçiminden gelişmiştir (EDT, s. 519). Farsçada kullanılan *tuyāq* (*tūyāq*) biçimi Türkçeden (Özb.) alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 647-648).

(*tuy-* et.) 'duyurmak; anlatmak' [265a/10]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *duydur- ~ tuydur-* 'işittirmek, duyurmak, sezdirmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ötümlü *d-* ile *duyur-* biçimi kullanılır. *tuytur-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu (*-yt-*) gösterir.

tuz' [137a/05]. Türkiye Türkçesinde *tuz* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *duz* biçimine de rastlanır (DS: Dz., Sm., Rz., Kr.). Az. *duz,* Tkm. *duz,* Blk. *tuz,* K.Klp. *tuz,* Kzk. Krg. *tuz,* Alt. Tel. Şor, Sag. *tus,* Hal. *tuz,* Tuv. *dus,* Yak. *tüs,* Çuv. *tôvar* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 571; Eren TOES, s. 420).

güzellik' [161a/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tuz* 'güzellik, hüsün, şirinlik' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda *"tuz* kullanılmaz.

tuzak' [96a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tuzak* 'tuzak; cehennem' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *duzak* biçimine de rastlanır (DS: Isp., Rz., Sv.), Ölçünlü dilde *tuzak* 'hayvan veya kuş yakalamaya yarayan araç'a verilen ad. Az. *duzag,* Tkm. *duzak;* K.Klp. *duzak,* Nog. *tuzak,* Blk, *tuzak,* Krg, *tuzak,* Kzk. *tuzak,* Alt. Tel. Şor. *tuzak,* özb. *tuzak,* Tuv. *duzak,* Yak. *tuhax - tusax* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 573; Eren TDES, s. 420). Farsçada kullanılan Jl~ *(tüzaq)* Türkçeden alınmıştır (Doerrer Tlv.1EN II, s. 612-613).

tuzlamak, tuz katmak' [286b/17]. Türkiye Türkçesinde *tuzla-* aynı anlamda kullanılır ve *+la-* ekinden kurulmuştur: *tuz+la-* > *tuzla-*.

(*tuzla-* dön.) 'tuzlanmak' [194b/03]. Tür!Qye Türkçesinde *tuzlan-* aynı anlamda kullanılır.

(*tuzla-* et.) 'tuzlatmak, başkasının tuzlamasını sağlamak' [217b/16] Türkiye Türkçesinde *tuz/at-* aynı anlamda kullanılır.

kıl, saç; renk, at tonu' [50a/UJ ..XIV. yüzyilAtıijdoluTürkçesinde *tu - tüg (tük)* 'tüy, kıl, yün' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *tü~ tüğ - tük* 'tüy, ince kıl' biçimlerine de rastlanır (Silitke-İç., Görele -Gr., Kn.). Ölçünlü dilde *tüy* biçiminde kullanılır. Az. *tük,* Tkm. *tüy,* Krg. *tük,* Alt. Tel. Şor. Koy. *tük,* Tar. Soy. *tük,* Yak. *tü* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 433; Doerfer TMEN IV, s. 277).

düğmek, düğümlemek, bağlamak' [137b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *düğ-* 'düğümlemek, bağlamak, bükmek, burmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *düğ-* 'bağlamak, düğümlemek' anlamında korunur (DS: Isp., Brd., Erz., Nğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *düğ-* hlk. notuyla yer alır. Az. *düy-,* Tkm. *duv-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *<f,üg-* biçimi kullanılır (Clauson EDT, s, 477).

düge, iki yaşına varmış olan buzağı' [273b/121 XV. yüzyılAtı~.49Jıı.!ürlcçesinde ötümlü *d-* ile *düge* 'iki yaşında sığır' anlamında geçer~TŞJ.. ~~r~ar?~9fi(e(I)f: Isp., Dz., Ama., Gr.) ~ *düge* (To., Vn., El.) - *duye* (Brd., Kı;-)'~9~~ll.~~lm~Jlri~,)i~.Yaşındadişi dana' anlamında kullanılır. Ölçünlü dilde *-v'* (< -8'-).i~~!9t~fjbi~.~~~ıın geçmiş dişi dana' anlamında kullanılır. Az. *düye,* Tkm. *tüve* biçimlerinde geçer~ge.çeı-.(ClausonEDT, s. 478~ Eren TDES, s. 127).

düğme' [109b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesiınd~ötümlü *d-* ile *düğme* 'kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka' anlamında geçer ('I'S). Çağdaş Türkçede *düğme*

'giysileri[11] önlerini veya kollarını tutturmak için kullanılan küçük tutturmalık'a verilen ad. Az. *düy'me,* Tkm. *düğme - düvme,* Özb. *tugma,* Çuv, *tümä* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tagme* biçiminde kullanılır. *tüg-* 'bağlamak, düğümlemek' fiilinden *-me* ekiyle türetilmiştir: *tüg-me* > *tügme* > *düğme* (Clauson EDT, s. 482; Dankoff CTD III, s. 204). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan ı\4S:J (*dügmä*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 202-203).

düğmelen- (**tüğmele-* dön.) 'düğmelenmek, ilikleri iliklemek' [267a/l 7]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümlü *d-* ile *düğmele-* 'düğmeyi iliğe geçirerek kavuşturmak' biçiminde geçer (Ş. Sami KT, s, 632). Çağdaş Türkçede *düğmelen-* 'iliklenmek' anlamında kullanılır. Az. *düymele-,* Tkm. *duvmele-* biçimlerinde geçer. *tuğme* (< *tüğ-me*) sözcüğünden *+len-* ekiyle türetilmiştir: *tüğme+len-* > *tüğmelen-* > *duğmelen-* (Clauson EDT, s. 483; Dankoff CTD III, s, 204).

düğül- (*tüg-* dön.) 'düğülmek, düğümlenmek; yemek boğazda kalmak' [167a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *düğü!-* 'düğümlenmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *düğü!-* 'memede süt pıhtılaşmak' (DS: Isp., Akseki –Ant.); 'yenilen yemekler midede erimeyip sert bir şekilde kalmak' (Uş., Sütlücüler –Isp.); 'iplik düğümlenmek' (Eğridir köyleri-Isp.) anlamlarındakorunur. Ölçünlü dilde **düğül-* geçmez.

düğün 'düğüm, düğümleme' [lOlb/02]. XIV. yüzyıl Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dügün* 'düğüm' biçiminde geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *tüğün* 'düğüm' biçimi korunur (DS: Taşköprü --Ks.). Ölçünlü dilde ünlü ile *düğüm* biçiminde kullanılır. Az. *düyün,* Tkm. *düvün ~ dügin,* Nog. *tuyin,* K.Klp. *tayin;* Blk. *düğme,* Krg. *tüyün,* Özb. *tugun,* YUyg. *tügün* biçimlerinde geçer. *tüg-* 'bağlamak, düğümlemek' (bkz. *tüg-*) fiilinden *-(ü)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tüg-(ü)n* > *tügiin* (Clauson EDT, s. 485; Dankoff CTD III, 204). Eren, *düğün* sözcüğünün *düğ-* kökünden +*-(ü)m* ekiyle kurulduğunu, *tüg-* fiilinin Kaşgarlı'da saklandığını belirtmiş, çağdaş diyalektlerde daha çok *-ün* ekiyle kurulmuş türevlerin kullanıldığını dile getirmiştir (TOES, s. 125-126); oysa *-ün'lü* biçimler, Kaşgarlı'nın verdiği *tügiin* örneğinin Eski Anadolu Türkçesinde, ağızlann bir bölümünde ve Çağdaş Türk dillerinde korunduğunu, Çağdaş Türkiye Tütkç~si~de ise -(ü)n'nin *-(ü)m*'ye çevirildiğini gösterir. Bu ses değişikliğinde aynı kökün türevi olan ve 'evlenme töreni' anlamma gelen *düğün* sözcüğünün etkili olduğu açıktır. Sözcük ~ *(tügün)* 'düğüm' biçiminde Farsçaya da geçmiştir (Doerfer TMEN II, s. 625).

dükel 'tamamen, büsbütün' [21b/03]. XIII.-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dükel ~ dükeli* 'hep, hapsi, bütün, herkes' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tükel* 'tam, bütün' anlamında korunur DS: Krş., Nş.). Ölçünlü dilde **tükel* kullanılmaz. Tkm. *tükel,* Özb. *tugal* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *dükel* biçimi kullanılır. *tüke-* 'tükenmek, bitmek' [282a/06] fiilinden -/ ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tüke-l* > *tükel* (Clauson EDT, s. 480; Dankoff CTD III, s. 204).

tüket- (*tüke-* et.) 'tüketmek, bitirmek' [210b/08]. XV. yüzyıl Anadolu.l'iitkç~şinde ötümlüd- ile *dük·et-* 'tüketmek, bitirmek' anlamında geçer (l'S). Çağdaş ··]iirkç~dɕ/iijket-.aynı anlamda kullanılır. Az. *tuket-,* Tkm. *tüket-* (Clauson EDT, s. 479; Dankoijlll, $.204).

tüy- 'tüyünü dökmek' [282a/13]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tüle-* 'tuye~~~~~ek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tüle-* 'kuş, tavuk vb. kanatlı hayvanlar tüyq~~f~~~~~· anlamında korunur (DS: Tr., Gm., Çr., Ur., Nş.). Ölçünlü dilde *"tule-* kullanılm~..>:l<fg. *tülö-* (Yudahin KS, s. 770), Tel. *tüle-,* Sag. *tüle-,* Koy. *tule-,* Tar. *tule-,* Özb.> *tü.lle-* biçimlerinde geçer. *tü* 'tüy' (bkz. *tü)* sözünden *+le-* ekiyle türetilmiştir: *tü+le..* >x/tijl{}- (Doerfer TMEN II, s. 632; Clauson EDT, s. 492; DankoffCTD III, s. 203).

tülek 'dört ayaklı hayvanların tüylerini atıp döktükleri sıra; koyun kırkımı' [98a/07]. .~· yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tulek* 'tüy değiştirmiş' anlamında geçer (TS). Ağıılard~f~{~~ 'tüyü dökülmüş kuş ya da kümes hayvanları' (DS: To., Es., Vn.. Ml); '~~r.ıt.It hayvanların kanat ve kuyruk tüyleri' (Taşköprü -Ks.) anlamlarında korunpr· Öl~~~i dilde **tüi'ek* kullanılmaz. Az. *tüfek,* Tkm. *tuylek,* Krg. *tulôk,* Özb. *tu/lak•* biçiıuJ.~ı;µıge geçer. *tüle-* (< *tü+le-ş* fiilinden -kekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tule-k.* >tü(~ti(~.ı~~s~.n EDT, s. ~98; Dankoff CTD III, s. 203; Yudahin KS, s. 770)· J<';arsça<lacıı.m~l~z.Cı.!l!~ *(tülak)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s, 632}

tümen 'tümen tümen, pek çok' [62a/16l ~ski(]~~~~~4~it~~~~j'~~i~~;(~~re(kullamlır (Tekin, OY, s. 175). XIV.. yüzyıl .t\riadHl~ *Tiir!ç~s~~f~111~ı* '.9nJ>in,p~k çok; fırka' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tümen* 'yığuı,ik:ume, siirü' (DS: Mn., Çarşamba -Sm.); 'topJan, hepsi, birden' (Vezirköprü-Sm;); *tümen tümen* 'çeşit çeşit' (Çr., Ank., Bulgarist~} anlamlarında korunun Ölçünlü dilde *tümen* 'büyük küme, yığın; askeri birlik' anlamlannda kullanılır. Az. *tümen,* Tel. *tuman,* Krg. *tümôn,* Tuv. *tuman,* Yak. *tümän* biçimlerinde geçer. Türkçeden birçok komşu dile geçmiştir. Farsçada kullanılan *(tümän)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN II, s.632..642).

tümrü (Oğz.) 'dümrü, def [120b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dumrü* (~ *dımru* ~J, J,>.aJ) 'tef biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **tümrü* kullanılmaz Oğuz grubunda sonses g'leri genellikle düşer..

tün 'gece' [27b/l.93]. Eski Türkçede *tün* 'gece, geceleyin' anlamında kullanılır (Tekin, OY, s. 176). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesiıide ötiimlüd- ile *dün* 'gece' anlamıiıda geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *tün* 'gece' '1ll!amıiıdaJcqrunur (DS: Ay., Ba., Karaınan -Kn,). Ölçünlü dilde *dün* 'bir önceki gün' anlamını k~annıiştır; aµc'1k; *t~~'~fü* tüng..i'~taVtıklar ve kuşlar) bir dala veya tele korunak' ve *tünek* '~~c~le~e9~lc;/~ı~ı8~~~r}~ili/.ti.ir~2ı~ri kullanılır (bkz. *tüne-, tünek).* Az. *dün* 'geceI, *dü~~,ır'pn,~~lğ,~rm?~;VIÜ.Yfli'~~f~l<l* gün', Kalm. *tün,* Krg. *tün* 'gece', Tuv. *tün* 'gece';;f~'1k.{tü~fti~ı,ı~:/~111/~iç.iınl~tind~<~eçer (Clauson EDT, s. 513; Eren TDES, s. 420. (~?~9~~~~~rijtı\µnµ~an*dün* sözlükte yer almıyor); Doerfer TMEN II, s. 573-574; Yudahinl{.Ş;ş,770).

tüne- 'tüneme:k, gecelemek' [282b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ötütlılüi.d'"il.çrdü11e""* 'tüneme:k, gecelemek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *düne-* 'barınmak' (DS: Sv.); 'uyumak' (DS: Yalvaç -Isp.); 'kümes hayvanları tünemek (Isp., Dz., Ay., I<~) anlamlarında korunur. Ölçünlüdilde *tüne-* '(kuşlar evcil kanatlılar) uyumak içinbirdala veya sırığa konmak; yüksekçe bir yere oturmak' anlamlarında kullanılır. Krg, *tünö-*. fY/I sözünden +*e-* ile türetildiği anlaşılıyor: *tün+e-* > *tüne-* (Clauson EDT, s. 516; DaııJq>ff CTD III, s. 204).

tünek 'hapishane, zindan' [103a/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dülJ~k* 'tünek, in' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *tünek* 'geceleyecek, yatacak yer, ev' ([)S: Dz., Mn., Ml., Kn., Nğ., İç.); ötümlü *d-* ile *dünek* 'kümes' (Isp., Ky., Ks.); 'kekliklerin toplu olarak bulunduğu yer' (Ermenek -Kn.); 'tünek' (Uş., Çkr., To., Ezc.) biçimlerin.d.e korunur. Ölçünlü dilde *tünek* 'kuşların, evcil kanatlıların üzerinde tünedikleri dal veya sırık' anlamında kullanılır. Az. Tkm. *tünek* 'ev, kafes', Krg. *tunôk* 'tünek' biçimlerind.e geçer. *tüne- (< tün+e-)* fiilinden *-k* ile türetilmiştir: *tüne-k > tünek (*ClausonEPT, s. St~f 520; Dankoff CTD III, s. 204).

tünle 'geceleyin' [66a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde öt~tlllii~-/il~~ü~[¢})r~~qçlçyin! biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *dünle.* 'sabah ...er~en.,\~Y!f~~,~~:(g~ersona ermeden) anlamında korunur (DS,. Gelibolu ...,çkl.). ~ly(irilµ,ciil.~~m~iiı/eg(;}çmez*tün* sözünden +*le-* ekiyle *türetildiği.~aşılıycmJün0{]~;~~le>dünle.öğle* (< *öyle - ödle < öd+le*) örneğinde olduğu gibi (Clauson EDT, s. 513; Dankoff CTD III, s. 204).

tünlük 'evdeki pencere, ocak, baca.gipi delikl~r' [~49b/1S]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dünluk* 'pencere, baca')ınlıınında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **dünlük* kullanılmaz. KKlp. *tül]lik,* Tar. *tülJnük,* Bşk. *tönlök,* Krg. *tündik,* Tuv. *dündük,* Hak. *tünük,* Yak. *tünnük* biçimlerindegeçer. Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen ~ *(tünglük)* biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 643-645; Clauson EDT, s. 520).

dünür 'dünür, karının hısımları' [162a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dünür* 'sıhri akraba' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *dünür* 'kız görmeye giden kimse, görücü' (DS: Af, o., To., Çr.); 'kız istemeye giden kimse, elçi' (Ba., Çkl., Zn., Ks.) anlamında korunur. Ağızların-birbölümünde.düğür (Krş., Kn., Hat.)- düngür.(lleşadiye To.) *~{ijüngt;rcü* (Tr., Ur., Sv.) biçimleri görülür. Ölçül1lü dilde. *diiniir* tkaclmınve kocanın.anne ve babalan' anlamında>k.rıllambr/(ClausonED'l'S;SlaJ.

dip 'dip, asıl, kök, temel, herhangi bir şeyin aslı, kökü, insanın ash'Jf4Zb/04]..XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ve *-i-·ile>dip* t'~ök\ye>dü1,{/'clip;merkez, orta' biçimlerinde. geçer (TS). Ağızların bir bölüµıün.ciyU~J)?/alpdip}vbiçimindekorunduğu görülür (DS: Karaçay aşireti, Kadınhanı """"Kn.), ~l~~~M}~~eiqipJçul{ur veya oyuk bir şeyin en alt bölümü'ne verilen ad. Az. *dib, T~,)~t;Jıı,,;;,.~p. tip,* Krg. *tüp,* Özb. *tup,*Tuv. *düp* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *tibi* biçimi kullanılır (Clauson EDT, s.

434). Türkçeden Moğolcaya ve Balkan dill~rinef \~~Ç mışur. Farsçada kullanılan تیپ (*tīp*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 652-654)

'tipi, sert rüzgar' [59a/06]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçes'inde ötümlü *d-* ve *-i-* ile *dipi* 'tipi' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tipi* 'kar fırtınası'na verilen ad. Türkmeneede kullanılan *tüveley* biçimi *tüpi'nin* bir türevi olın.a.lıdır. Soy. *düvü* 'kar taneleri', Yak. *tibi* 'kar fırtınası, tipi' biçimlerinde geçer (ClausôıiYE DT, s. 436; Eren TDES, s;408).

'dürmek, bükmek' [134a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde öti.imlü *d-* ile *dür-* 'bükmek, katlamak, tomar haline getirmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dür-* aynı anlamda kullanılır. *Az.. dur-,* Krg. *tür-,* Tuv. *dür-* (Clauson EDT, s. ?:39t531).

'türlü, çeşitli' [75b/08]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde senses -g'sidii~müş olarak *türlü* (الو) 'nev'i, cins, çeşit' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s.657). Çağda.ş Türkçede *türlü* aynı anlamda kullanılır. *Az.. durlü,* Tkm. *durli* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 546).

'sürtmek, sıvamak, çalmak' [314b/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötµmlü *d-* ile *dürt-* 'sürmek, sürtmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *dürt-* 'ucu sivri bir şeyle hafifçe itmek' anlamında kullanılır. *Az.. durt-,* Tkm. *durt-,* Krg, *tün-.*

(*türt-* ed.) 'dürtülmek, sürülmek' [19la/06]. bkz. *turt-.*

(*türt-* dön.) '-yağ- sürünmek, sürünür görünmek' [193b/10]. XIV. yü~! Anadolu Türkçesinde ötümlü *d-* ile *dürtün-* 'sürünmek, vücuduna koku, yağ gibi şeyl~r sürmek' anlamında kullanılır (TS). Çağdaş Türkçede **dürtün-* geçmez.

(*türt-* işt.) 'yağ sürmekte yarış etmek' [185a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu.Türk, çesinde ötümlü *d-* ile *dürtüş-* 'birbirine karşı silah kullanmak, sürtüşmek' anl~ncla:g~ç~p r (TS). Çağdaş Türkçede *dürtüş-* 'birbirini dürtmek' anlamında kullanılır.

(*tür-* ed.) 'dürülmek, bükülmek' [166b/02]. Türkiye Türkçesinde< öfıı:fu.l.µ *df)i]*e *dürül-* aynı anlamda kullanılır.

'düş, rüya; düş azması, ihtilam' [83b/08]. XIII. yüzyıl Anadolı.ı/'I'iµ'rkçesinde ötümlü *d-* ile *düş* 'rüya' anlamında geçer (TS). Çağdaş 'l'ürkç,de *düf* 'rur~'ia nlamında kullanılır. Tkm. *düş,* KKlp. *tüs,* Nog. *tüs,* Krg. *tüş,* Kik. *tüf,* .Alt. 'I'eL ~~, ~!'ça. Küer. *tüş,* Tar. *tüş,* Sag. Koy. *tüs,* Tuv. *düş,* Özb. *tuş,* Yak. *tül;* Ç~v; te(etbiçitiılerinci e geçer (Doerfer TMEN III, s.211; Clauson EDT, s. 559; Eren TDES,. s. 126).

'düşmek, inmek' [135b/08]. XIV. yüzyıl AnadQlu i'l'ü.r}(ç~sijıde ötümlü *d-* ile *düş-* 'vaki olmak, olabilmek; mağlup olmak; üzerine yüı:Pın~r; yakışmak, ait olmak; konmak, inmek; şehit olmak, savaşta ölmek; girmek, kap~ sığınmak; atlamak, girmek; yıkılmak; aciz, çaresiz kalmak' anlamlarında geçer (TS): Çağdaş Türkçede *düş-* aynı anlamda kullanılır. *Az.. düş-* 'inmek', Tkm. *düş-,* Tuv. *düf..*

[illegible]en- (*tuşe-* dön.) 'inmek, toplanmak' [194a/12). XIX. yüzyıl Anadç,lu'Jfürkçesinde ötümlü *d-* ile *duşlen-* 'üzerine düşmek, fazlaca meşgul olmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *düşlen-* 'bir şey üzerinde direnmek' anlamında kullanılır (DS: Nğ., Isp., İç.). Ölçünlü dilde **düş/en-* geçmez.

[illegible]ük 'işten güçten kalan, haylaz, yaramaz, düşkün (kimse)' [98a/04]. Anadolu ağızlarında ötümlü *d-* ile *düşük* 'aşağılık, bayağı kimse; hali vakti, giyinişi biçimsiz, düzensiz kimse' olarak geçer (DS: Sn., Gm.), Ölçünlü dilde *düşük* 'yere düşmüş olan; düşkün (kimse); aşağı düzeyde bulunan' anlamlarında kullanılır. *tüş-* fiilinden -(ii)Jç.ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tüş-(ü)k* > *düşük.*

[illegible]ür- (*tüş-* et.) 'düşürmek, indirmek? [154b/12]t X\ı\ ~lJ.t-\ıı~ÇQlµ;cJ~r~~eşıtı<i~ötii~ü *4-* ile *düşu,r-* 'avlamak, vurup yere düşürmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede sedalı *d-* ile *düşür-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible]tütmek, duman çıkmak' [6lb/03]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *tüt-* 'duman olup gitmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *tüt-* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *tüt-* fiilinin 'iyi ya da kötü kokmak' anlamına da rastlanır (DS: Bo., Ama., Mr, Lefkoşa - Kıbrıs).

[illegible]~ tütit- *(tüt-, tüte-?* et.) 'tütütmek, tüttürmek' [208a/12]. Anadolu ağızlarında *tutiu-* 'duman çıkartmak' anlamında korunur (DS: Ünye -Oı:., Gaz., Nğ.). Ölçünlü dilde **tütüt-* geçmez. Tkm. *tütet-,*

[illegible] 'duman' [lOla/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *dutün - tütün* 'duman' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *tütün* 'duman' anlamında korunur (DS: Çr., Sm., Tr., Gaz., Yz., Kıbrıs). Ölçünlü dilde *tütün* 'bileşiminde nikotin bulunan otsu bitki *(Nicotiana tabacum)*'ye verilen ad. Az. *tütün,* Tar. *tütün,* KKlp. *tutin,* Nog. *tütin,* Krg. *tütün,* Kzk. *tötön* biçimlerinde geçer. *tüt-* fiiline getirilen *-(ü)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *tüt-(ü)n* > *tütün* (Claıison EDT, s. 457-458; Dankoff CTD III, s. 206). Arapça, Rusça yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(tutun)* Türkçeden alınn:ıŞtır (Doerfer TMEN II, s. 605-606).

[illegible]üz, düzgün' [26a/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü£i .. n,idl1Z"~~gün;eşit, birbiri gibi; ova, düzlük, yazı' anlamlarında geçer (TS). Ağızlan.la~~fr'()va, kır, .düzlük yer' (DS: Ay., To., Es., Kr., Hat.); 'uygun' (Sam., Nğ.) ~~~~~.~Blll~1.1r. Ölçünlü dilde *düz* 'eğik ve dik olmayan; doğru; yüzeyinde .~ıinti ~~!f .8~~~~; kıvırcık veya tulgalı olmayan; yalın, sade, süssüz; düzlük, ova' a.nl~~c:l~~l,ffillır. Az. *düz,* Tkm. *düz,* Krg. *tüz,* Bşk. *töz,* Kzk. *tüz,* TatK.. *töz,* YUyg. tü.;1:>içitw-~rjnq~g(;lçer (Clauson EDT, s.571-572).

[illegible]üzmek, ~üzeltmek' [134b/04]. XIV. yüzyıl Ana4<Jltıi!~~~~sııde ötümlü *d-* ile *düz-* 'düzmek, ıı,liğe geçirmek; yapmak, meydana getirmek;J~~ıı,, t~m etmek; düzenlemek, tanzim etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *qµz...* i'düzene koymak, süslemek'

anlamında korunur (DS: Af, Tr., Or., To., Kr., Mğ.). Ölçünlü dilde *düz-* 'bir ihtiy~ç amacıyla bir araya getirmek; düzenlemek; oluşturmak; uydurmak; *(kaba)* cinsel ilişk:ige bulunmak' anlamlarında kullanılır. *Az.. düz-,* Tkm. *düz-,* Türki *tus-,* Krg. *tüz- - ttJ#ö-,* Özb. *tu'z-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 572-573).

[illegible]- (*tüz-* ed.) 'düzelmek, tertip ve tanzim edilmek' [166b/03]. XIV. yüzyıl [illegible] Türkçesinde ötümlü *d-* ile *düzül-* 'düzelmek, düzene girmek, eski haline girtı:ı.€:'lk; dizilmek, sıralanmak; tertip edilmek' anlamlarında geçer (TS). Ölçünlü dilde *düziil-* anlamda kullanıhr.

[illegible]- (*tüz-* işt.) 'düzlemekte yardım ve yarış etmek' [159b/12]. Türkiye Türkçesinde ötümlü *d-* ile *düzüş-* '(kaba) cinsel ilişkide bulunmak' anlamında kullanılır.

u

[illegible] ~ **uδu** 'uyku' [16b/09]. XIII. yüzyıl Abnadolu Türkçesinde *-d-* ~ -:Y- ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyhu* (< **uyuku - *uôuku)* 'uyku' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uyku* biçiminde kullanılır. Az. *yuxu,* Tkm. *ükı,* Bşk. *yoko,* Krg. *uyku,* Kzk. *uykı,* Özb. *uyku*, TatK. *yokı,* YUyg. *uyku* biçimlerinde geçer. Türkiye Türkçesinde kullanılan *uyku* biçimi **uô > uôı-* kökünden *-yu - -*qu* ekiyle türetilmiş olabilir: *uôı-yu > *ut5yu - uyyu ~ uyıku* (Clauson EDT, s. 2; Bang TM, s. 79).

[illegible] (Öğz.) 'bir nesnenin tükenmesi, bitmesi' [315a/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uç* 'son, nihayet, sonuç; kenar, kıyı; hudut, sınır, serhat' anlamlarında kullanılır (TS). Ağızlarda *uç* 'ıssız, uzak yer (OS: Çerçin -Brd.); 'kıyı' (Mut -İç.); 'sınır' (Ahırlı-Ank); 'sonuç' (Bor -Nğ.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *uç* 'uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası; bir şeyin başı ve sonu; kenar; uzaklığın son noktası' anlamlarında kullanılır. Az. *uc,* Tkm. *uç,* Alt. Tel. Şor. Leb. Tar. *uç* biçiminde geçer. Farsçada kullanılan *ri.-'ı (ücj* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 135-136; Clauson EDT, s. 17-18).

[illegible] 'uçmak, havalanmak' [46b/06]. Türkiye Türkçesinde *uç-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible] 'uca, sırt, arka' [28b/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *uca* 'oturak yeri, kıç, sağrı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *uca* 'but' (OS: Ömerli -Sm.); 'oturak yeri, kıç' (Nğ., Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *uca* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *uca* 'kuyruk sokumu kemiği', Krg. *uça* 'kuyruk sokumu kemiği, kıç' anlamında geçer (Clauson EDT, s. 20).

[illegible] 'uçuk, ingi, dumagu'
[illegible] çarpması' anlamında geçer (TS). v«r;u«~
-yuq ekiyle türetilmiş olduğu anıaşıııyor: ~,,._.",,,.
[illegible] başındaki *-y-* ünsüzü düşmüştür .....'''.'.'.,'.,u

[illegible] 'uçmak,
uçmaq 'cennet' biçimlerinde geçer
notuyla yer alır. Tkm. *uçma,* Tar. *uçmak,*

biçimlerinde geçer (Clauson EDT,, s. 257). Soğotça *ustmx* söi.iln<J.çtıgeldiğianlaşılıyor. Farsçada kullanılan *t* 41 *(uçmax)* biçimi Türkçeden..a4ıµwştır(Doeı-.fe:rTlvfENTJ,. s. 12).

-k- 'sonuna varmak' [52b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu sM.rkc;esinde *uçuk-* 'yükselmekistemek; korku ve heyecandan benzi sararmak' anlanıl,11n~~~ec;.er(TS). Çağdaş Türkçede *"uçuk-* kullanılmaz. *uç* sözüne getirilen *+(u)q-* ekiyle Jüretildiği anlaşılıyor: *uç+(u)q-* > *uçuk-* (Clauson EDT, s. 23; DankoffCTD HI, s. 51).

r- (*uç-* et.) 'uçurmak; düşürmek' [49b/04]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uçur-* 'kaçırmak; yüksek göstermek, çok m~dhetmek; koşturmak, süratle göndermek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uçur-* 'başkasını uçurmak, uçmasını sağlamak'anlamında kullanılır.

ucuz; hor ve alçak, değersiz' [20a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü *-c-* ile *ucuz tut-* 'aşağı görmek, değer vermemek' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Tüı'kc;ed~ ~~~z 'fiyatı yüksek olmayan, düşük fiyatlı' anlamında kullanılır. Az. *ucuz,* Tkın... *uciz* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 32).

a- 'hor ve alçak görmek, hakaret etmek' [76b/14]. Türkiye 'I'µrl(ç~şi~~~><?,Mnılµrif Jle *ucuzla-* 'fiyatı düşmek, ucuz olmak' anlamlarında.}(µ11~ .. yçıı.ısğzjµıclçp:;';lvlq..,,eJciyle türetilmiştir *uçuz+la-* > *ucuzla-*.

q 'ucuzluk, değersizlik, küçüklük' [43b/O1]. Türkiye Tiirkçesinde ötümlü *-c-* ile *ucuzluk* 'pahalı olmamak' anlamında.kullanılır. *uçy.ı* S9zj.İtt4en•;°{Yqtekiyletüretilmiştir: *uçuz+luq* > *ucuzluk*.

– uδ 'sığır, öküz' [87b/08]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *ot* 'öküz, manda, sığır' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 208). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **oy - *ot* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 34; Doerfer TMEN II, s. 140-145).

– uδu- 'uyumak' [279b/14]. Türkiye Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyu-* biçiminde kullanır. *u/J* (< *u+ö)* sözüne getirilen *+ı-l+u-* ekiyle türetUcljği anlaşılıyor: *uδ+ı* > *uôı- - uyu-* (Clauson EDT, s, 42-43; Dankoff CTD III, s, 51; Bang TM, s. 79).

– 'uyuklamak' [296b/l 5]. Türkiye Türkçesinde *-d-* ,,, *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyukla-* ~oturduğu yerde hafif µykuya <ialnıak'. biçimiıncle kullanılır. *uδıq* (< *uδı-q*) sözüne getirileı+ze- ekiyle. türetfüiiği anla,şılıygr: *u1uq+la-* > *uδıqla* ~ *uyukla-* (Clauson EDT, s. 49; Dankoff CTD III, s. 51).

(uδ- işt.) 'uyumakta yarış etmek; uyuşmak, katılaşmak, pıhtılaşmak' [50b/16]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d-* ,,, *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyuş-* 'süt ve sekmez gibi şeyler katılaşmak, kan pıhtılaşmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uyuş-* 'hareketi yavaşlamak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 73; Dankoff CTD III, s. 51).

(*uôı- et.)* 'uyutmak; katılaştırmak, peynir yapmak; söndürmektff?P?l()~J. ,;XVl; yiizyıl Anado,lu. Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak-y- ile *Y.Yl!f.* 'şµtµımıyalı:ı~p yoğurt haline getirmek, pıhtılaştırıp dondurmak' biçiminde geçer (TS).t~ğızla.ı-<ii:ı *U.Yl!t-* 'yoğurt yapmak için sütü mayalamak' anlamında korunur (DS: Isp., Kc., Bo-, Ks;,,;Çkri). Ölçünlü dilde *uyut-* yalnız 'uyumasını sağlamak, uyur hale getirmek' anlamında kullanılır. Krg. *uyut-,* Koy. *uzut-,* Sag. *uzut-,* Şor. *uzut-,* Hak. *udut-,* Tuv. *udut-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *iiyut-* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 45; Dankoff CTD III, s. 51).

'yaş peynir, taze peynir' [42a/B]. Anadolu ağızlarında *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyutma* 'süt ve incirle yapılan bir çeşit yemek' biçiminde korunur (DS: Yz., Çumra –Kn.). Ölçünlü dilde *"uyutma* geçmez. *uôı-* fiilinden *-ma* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *uôıt-ma > uôıtma - uyutma* (Clauson EDT, s. 45; Dankoff CTD III, s. 51).

'sığır gibi hayvanların ahırda yattığı yer; but' [3 lb/06]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *uyluk* 'kalçadan dize kadar olan bacak.kısmı' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uyluk* 'bacağın kalçadan dize kadar olan.bölümü' anlamında kullanılır. Tkm. *uyluk - uvluk,* Şor. *ustuk* 'diz', Yak. ¥lu~~ıçi~~~~~f&~~~r. 'öküz, sığır' sözünden *+luq* ekiyle türetildiği diişün~l~pilir: *i.u~i-ı-lrq.~;u~~~~.[L11J1{¥k* (Clauson EDT, s. 55; Doerfer TMENJI, s. 13.6-1138; Eı-eµ'J'I)ijŞ, ş.42.6;l)anl<"-gffCTD III, s. 52).

'ymak, takip etmek' [31b/06]. Divanda *uömaq/uyan;* çırak; uşakt biçiminde geçer. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y..* ses denkliğine uygun olarak *uy-* 'uyum göstermek, ibi olmak, çatmak, sataşmak' biçiminde kullamlır (TS} Çağdaş Türkçede *uy-* aynı anlamda geçer. Az. *uy-,* Tkm. *uy-* (Clauson EDT, s. 38).

'uyku' [28b/03]. bkz. *u.*

'uyuz, kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı' [223b/14]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *uyuz* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *uyuz* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 74; Eren TOES, s. 426).

– *uvut ~ u* 'ut, haya, utanma' [268b/l I]. XIII-XVI. yiizyılAn~dqllJ<':f~t~ç~si~<i~yt- 'haya, ar, hicap, edep, utanç' anlamlarında geçer (TS). Ağızlardaut- *ud* 'saygı, edebiye' (DS: Yz., Ky.) *ut yeri* 'insamn .~reme organı' .(Df., £~·j £[.;•. ~!·).ve •*uyat* 'utanç, sıkılganhk' (Kn.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilcie '¥ıt;Yl!(<geçınez (Clauson EDT, s. 6-7).

'uğramak' [70b/09]. XIII-XIV. yüzyıl Aı)~~ol~.i]Bt'kj~si~~~ ¥f~t 't~sadüf etmek, rastlamak, rast gelmek' anlamlarında geçer (T~!l\£,~~~~./t'~[l~~~e *~ğra-* 'yola devam etmek üzere, bir yerde kısa hie süre kalma~ ~ir>~~~}~~llllQall, içinde geçmek; karşılaşmak; birden dışarı fırlamak; yaklaşmak' a~~~~~.~llıınılır. Az. *uğra-,* Tkm. *uğra-. uyur* 'karşılık' sözüne getirilen *+a-* ekiyle ~etil~iği:ial}laşılıyor: *uyur+a- > uyra- >* uğra- (ClaUson EDT, s. 91-92; DankoffCTD III, s. 53).

'uğrak, uğrama; niyet; kasıt' [36b/Ol]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde ötümsüz *-q* ile *uğrak* biçiminde geçer (Redh. s. 1196). Çağdaş Türkçede *uğrak* 'çok uğranılan yer; yol üstünde durulacak yer' anlamlarında kullanılır. *uyra-* fiilinden *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *uyra-y* > *uyray* > *uğrak.* Söz sonundaki *-y* Türkiye Türkçesinde sedasızlaşarak korunmuştur (Clauson EDT, s. 90; Dankoff C'l'D III, s. 53).

(*uyra-* işt.) 'uğraşmak, karşılaşmak' [62b/08]. XIV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uğraş-* 'karşılaşmak, rast gelmek, kavuşmak; çarpışmak, savaşmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uğraş-* 'bir işi pa.ş~aya çalışmak; bir iş üzerinde sürekli çalışmak; birine kötü davranmak; savaşmak' anlamlarında kullanılır (Clauson EDT, s. 92; Dankoff CTD III, s. 53).

(*uyra-* et.) 'göndermek, uğraştırmak' [68a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uğrat-* 'maruz kalmak, duçar etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *uğrat-* fiilinin 'kovmak, dışarı atmak' anlamına da rastlanır (DS: Brs., Bil., Ar., Nğ., Ed.). Ölçünlüdilçle *uğrat-* 'uğramasına sebep olmak; maruz bırakmak' anlamlarında kullanılır. Az. *uğra/-;* Tkm. *uğ·at-* (Clauson EDT, s. 92; Dankoff CTD III, s. 53).

'karşılık, ıvaz (Oğz); bir işte imkan ve fırsat; uğur, ~~yı~.;'~~r\.~~~~1~\~~|~&iC\~~t, zaman' [40b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde/Uğul"ö~\~~ff)'?l' anl~annda geçer (TS). Ağızlarda *uğur* 'yön' (DS: Dz., Bo., Nğ.,.:lWğ.);.'öı((Ay., .Kü., Sm., Rz.); 'yakın' (Sv., Ky., Kn.); 'kıyı' (Balıçe TA<ia..);Jçi?ghr~a.0 ~i ..);'yelden, yağmurdan korunacak yer' (Brs.); 'zaman'··.(Ba.,Ünye +()g)a.ğl~~4aJqrunur .. Ölçünlü dilde *uğur* 'bazı olaylarda görülen› ve insana.iyililç• getjrdiğuıer inanılan belirti veya bazı nesnelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı; meymenet, kadem; iyilik, şans, talih, bereket (getirmek); hedef, amaç, gaye' anlamlarında kullanılır. Az. *uğur,* Tkm. *uğur* 'doğrultu, yön, istikamet' (Clauson EDT, s. 89; Eren TDES, s. 422). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan ~_,l *(figür)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 152-153).

'vakt:inde yapmak; uğurlamak' [74b/10]. Türkiye Türkçesinde *uğurla-* 'gideni esenlik ve sevg~dilekleriyle geçirmek, selametle göndermek' anlamında kullanılır. uyur.sç,ı.ü~~~n *+la-* ekiyle türetilmiştir: *uvur+la-* > *uğurla-* (Clauson EDT, s. 94; Dankotf C!P.Ilf,g. 53).

(*uyurla-* dön) 'vakti yaklaşmak; uğurlanmak; bağışlananın karşılığı verilmek (Oğz.)' [74b/08]. Türkiye Türkçesinde *uğur/an-* 'uğurlanma işi yapılmak, esenlikle gönderilmek' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 94-95; DankoffCTD III, s. 53).

'içki yapılan bir çeşit hamur' [19a/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uğut* 'iri öğütülmiş un; sarhoş, baygın' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *uğut* 'çimlenmiş buğdayın kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit yemek, tatlı' (DS: Bo., Zn., Çkr., Sv.); 'yağmuru bol yılların buğdayı; kabarmamış ekmek' (Ar., Kangal -Sv.); 'kuru' (Kr.); 'renksiz, solgun' (Ardanuç -Ar.) anlamlarında korunur. Ölçümü dilde **uğut* kullanılmaz.

Krg. *uğut* 'malt, maya' Şor. *uğut* 'maya' anlamlarında geçer (Clauson EDT, s. 80; Eren TDES, s. 422).

'ulamak, eklemek; ulaşmak ve buluşmak' [278b/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ula-* 'eklemek, katmak, ulaştırmak' anlamlarında kullanılır (TS). Ağızlarda *ula-* 'eriştirmek; hah tellerini birbirine düğümsüz bağlamak' anlamlarında korunur (DS: Düzce -Bo.; Ng.; Brs.). Ölçünlü dilde *ula-* 'eklemek, katmak, ilave etmek' anlamlarında kullanılır. Tkm, *ula-,* Krg. *ulô-,* Özb. *ula-* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 126-127).

'ulak, be:yin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip binin̂ceye değin bindiği at' (37a/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ulag - ulak* 'eskiden bir yerden başka bir yere posta veya haber götüren; at' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ulak* 'postacı, ~aberci' anlamında korunur (OS: Dz., Mn., Ama., Ng.). Ölçünlü dilde *ulak* 'haberci, haber veren kimse' anlamında kullanılır. *Az. ulag* 'yük ve binek hayvanı', Tkm. *ulag,* Tar. *ulaq,* Krg. *ulau,* Sag. *ulaş,* Özb. *ulôv,* Hak. *ulay,* Çuv. *alav - lav* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 521). *ula-* fiilinden *-Y* ile türetildiği anlaşılır, or: *ula-γ > ulaγ > ulak.* Türkiye Türkçesinde söz sonundaki ünsüz ötümsüzleşı:nişfü(Clauson EDT, s. 136; Dankoff CTD III, s. 53). Türkçeden Çince, Moğolca., Arapça, Tibetçe yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan اولاغ (*ulāġ*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 102-107).

'yama, elbise yaması' (37a/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ulag - ulak* 'parça, yama' anlamında geçer (TS).·· Ağızlarda *ulak* 'ek, yama' anlamında korunur (OS: Isp., Brd., Ml., Mr., Ks.). Ölçünlü dilde **ulak* geçmez. *ula-* fiiliden *-γ* ile türetildiği anlaşılıyor: *ula-γ > ulay> ulak.* Türkiye Türkçesinde senses ünsüzü ötümsüzleşmiştir (Clauson EDT, s. 136; DankoffCTD III, s. 53).

(*ula-* dön.) 'ulanmak, vasıta olmak' [55b/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ulan-* 'eklenmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ulan-* 'kavuşmak, ulaşmak' (OS: Fethiye -- Mğ.); 'uzamak, yayılmak' (Brs.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *ulan-* 'ulama işi yapılmak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 148-149; DankoffCTD III, s. 53).

(*ula-* işt.) 'ulaşmak, bitişmek' [52b/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ulaş-* 'yakınlaşmak, yaklaşmak; birleşmek, birleşip yapışmak, erişmek; yetişmek, kavuşmak; bulaşmak, tesir etmek' anlamlarında kullanılır (TS). Çağdaş Türkçede *ulaş-* 'varmak, gelmek; erişmek; yetişmek' anlrumlarında kullanılır (Clauson EDT, s. 154; Dankoff CTD III, s. 53).

'ulumak, köpek ulumak' [279a/01]. Türkiye Türkçesinde *ulu-* aynı anlamda kullanılır. *ulı-* biçimi Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

(*ulı-* işt.) 'uluşmak, birlikte ulumak' [52b/04]. Türkiye Türkçesinde *uluş-* aynı anlamda kullanılır.

uluy 'ulu, yüce, büyük; büyüklük, ululuk' [22b/09]. XV-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ulu* 'zengin, ağır; çok büyük, pek önemli; itibarlı, şerefli' ve *uluğ* 'ulu, büyük' biçim ve anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ulu* 'büyük, yüce' anlamında kullanılır. Az. *ulu,* Tkm. *uh,* Tar. *uluk,* Alt. Tel *ulu,* Krg, *ulu;* Blk. *ullu,* Kum. *ullu,* Kzk. *olo,* Yak. *ulu* biçimlerinde geçer. **ul* kökünden *+luy* ekiyle türetilmiş olabilir: **ul+luy* > **ulluy* > *uluy* > *ulu* (Bang TM. s. 69). Oğuz grubunda sonses -y'leri genellikle düşer. Eski Kıpçak/akçada *ulū* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s, 136). Türkçeden Moğolca ve Arapçaya geçmiştir. Farsçada kullanılan tfl *(ulug)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 117-118).

uluyla- 'ululamak, yüceltmek' [77b/04]. XIV. yüzyıl. Anadolu Türkçesinde *ulula-* 'saygı göstermek, tazim etmek' anlamında geçer (TS}. Çağdaş Türkçede *ulula-* 'ağırlamak, .ıl\µ tutmak, ulu saymak' anlamında kullanılır. uluysözünden *+la* ekiyle türetildiği anlaşıhy;ç~: *uluy+la- >uluyla-> ulula-,* Ses gelişmesi için bkz. *uluy* (Clauson EDT, s. 140; Pankgffl CTD III, s. 53).

ululuq 'büyüklük, ululuk, irilik, yaşça kocalık' [43b/10]. XVI. yüzyıl Anadolu]'iif~çı~si~9~ *ululuk* 'azamet, yücelik' anlamında geçer (TS}. Çağdaş Türk:ç~<i~ ılııJıt«>jpiiyijl<1ük, büyük olma durumu, yücelik' anlamında kullanılır. *utur* is~~gğ~g *i0{ycı* ~ij?;le türetilmiştir: *uluş+luq* > *uluyluq* > *ululuk* (Clauson EDT, s. 139; Dank.off CTD Ill, s. 53). Ses gelişmesi için bkz. *uluy.*

uluş 'köy, şehir' [22a/10]. Eski Türkçede *uluş* 'şehir' anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 178). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-s* ile *ulus* 'aşiret, halk, millet, kavim' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *ulus* 'göçebe' (DS: Lapseki -Çkl.); 'oba' (Mr.); 'aşiret, kavim' (Bergama -İz.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *ulus* dil devrimiyle birlikte 'millet' karşılığında kullanılmaya başlanmıştır. Alt. Tel. *ulus* 'halk', Özb. *ulus,* Tuv. *ulus* 'halk', Yak. *ulüs,* Çuv. *ulus* biçimlerinde geçer. Tükçede kullanılan *ulus* biçimi Moğolca özellik taşır: < Moğ. *ulus* < ET. *uluş* (Doerfer TMEN I, s. 175-178; Clauson EDT, s. 152; Er~ıı TDES, s. 422).

umma- 'ummak, beklemek' [47b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *um-* 'beklemek, temenni etmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *um-* aynı anlamda kullanılır.

un 'un, toz haline getirilmiş tahıl' [63a/16]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *un aşı* 'bulamaç, hamur işi' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *un* 'öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl' a verilen ad. Az. *un,* Tkm. *uvın,* Blk. *un,* Nog. *un,* KKlp. *un,* Krg. *un,* TatK. *on,* Bşk. *on,* Hal. *hiin,* Alt. Tel. Şor. Sag. *un,* Çuv. *śănăx* (< **yunuk* < **yun* < *un*) biçimlerinde geçer (Clauson EDT,, s. 166; Eren TDES, s. 423).

una- 'razı olmak, kabul etmek' [279a/10]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *una-* (sözlükte *ona-*) 'beğenmek, uygun görmek, muvafik görmek, kabul etmek' nlamında geçer (TS). Ağızlarda *una-* 'anlamak, saymak, değer vermek, önem vermek' anlamlarında korunur

(DS: Bo., Çkl., Krk., Ed.). Ölçünlü dilde *ona-* dil devriminden sonra 'tasdik etmek' karşılığı yeniden kullanıma sokulmuştur (Clauson EDT, s. 171).

unut- ~ **unut**.. 'unutmak, hatırlamamak' [58a/13]. Türkiye Türkçesinde *unut-* aynı anlamda kullanılır. Az. *unut,* Tkm. *unut,* Krg. *unut-,* Tuv. *ut-,* Hak. *undu- - umdu-,* Kzk. *umut-* Yak. *umun-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 179).

unutyan 'unutkan, çok unutan' [45a/05]. Türkiye Türkçesinde *unutkan* aynı anlamda kullanılır. *unut-* fiilinden *-gan* ekiyle türetilmiştir: *unut-yan* > *unutşan* > *unutkan.*

unut- 'unutmak' [l31b/06]. bkz. *untt-,*

ur- 'urmak, vurmak, dövmek; koymak, yapmak; takmak' [46b/16]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ur-* 'vurmak, çarpmak' biçiminde geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *ur-* 'vurmak' biçimi korunur (DS: El., Ğg., Gazipaşa -Ant.). Ölçünlü dilde *vur..* biçiminde kullanılır. v-'nin öntüreme olduğu anlaşılıyor. Az. *vur-,* Tkm. *ur-* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *wur-* biçimi kullanılır (Clauson EDT, s. 194-195).

uryut 'kadın, avrat' [4la/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uragut* 'kadın, nisa' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"uragut* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 218).

urya (Oğz. ve Argu) 'büyük ağaç' [38b/10]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda *urga* veya **ura* sözcüğüne rastlayamadık.

urış- ~ **uruş-** (*ur-* işt.) 'vuruşm~,>Ç~!Ş~~t ~~~[~~]•().~,,~~!,it\n~d9Ju Türkçesinde *uruş-* 'hepsi birleşip vµrm~ı<,..~mşJ11.~~;ç~ış1ll~:,)1Il~.ç~~;~l~x~!mak'lamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede vuruş-:.biçiroigğt::.J<µ}laıuhr.. v-fninJ)ıtüreme olduğu anlaşılıyor.

urk (Oğz.) ~ uruk 'ip, urgan' [59b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uruk at-* 'kavun, karpuz filiz, dal, kol salmak' ve *urkan* 'ip, urgan' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *urk* 'asma ve bostamn attığı kol' anlamında korunur (DS: Krş., Polatlr-Ank., Kozarr-Ada.). Ölçünlü dilde geçen *urgan* 'ince halat' adının *urk* (< *uruk)* sözünün bir türevi olduğu anlaşılıyor: *urk+(a)n* küçültme eki > *urkan* > *urgan.* Alt. Tel. Şor. Sag. Koy. *uruq* biçiminde geçer (Doerfer TMEN 507). *urk - uruk* sözünün *ur-* 'vurmak, dövmek' fiiline getirilen *-(u)k* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *ur-(u)k >uruk> urk* (Clauson EDT, s. 215; Eren TDıES, s. 223-224).

urug 'tane, tohum, evin' [22b/04J. XIV. yüzyılAnadölu Türkçesinde *urug - uruk* 'ırk, soy, sülale, aile, nesil; aşiret kolu, boy, oymak'<anlaınlarıtıda geçer (TS). Ağızların bir bölümtinde *uruk* 'oba, aile' anlamındakorunı.m(~S:Jst,). Ölçü~ü dil4' *uı:ık* 'soy, s~lale' anlamında kullanılır. Az. *urug* 'aile, kabile'; TJrnı,x1ırug!r'soyt,0~~·~71t~>'t~~~W;şoy, kabile', Tar. *uruq,* Kzk. *orü,* KKlp. *uruv,* Yak.•.•urü~~MY·~fıı~iyıı)il~ıiııd~g¥çt::r~,~efer TMEN 468). Eski Kıpçakçada *uruk* biçimi·•·•~ll~~r;1.f~l~~~9~~:I.?':f;<.s;gI.4)?.•Earşçada kullanılan f:.-9..>I *(urüg)* Türkçeden alınmıştır(Doeı'f~r.'Jf~lfil~ıTrJits247:,S2):

urul- (*ur-* ed.) 'vurulmak, dövülmek; kurulmak' [53b/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *urul-* 'dikilmek, kurulmak, yapılmak; vurulmak, çarpılmak; takılmak, konulmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *vurul-* biçiminde kullanılır. v-'nin öntüreme olduğu anlaşılıyor.

urun- (*ur- dönüşlü)* 'vurunmak, döğünmek; sarınmak, örtünmek' [55a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *urun-* 'giyinmek; takınmak; konulmak, oturtulmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *vurun-* 'kendine vurmak; giyinmek, örtünmek, koymak' anlamlarında korunur (DS: Gaz., Bor -Ng.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *vurun- hlk.* notuyla yer alır. v-'nin öntüreme olduğu anlaşılıyor.

uruş 'vuruş, savaş, vuruşma' [155b/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uruş* 'müsademe, savaş, cenk' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *vuruş* biçiminde geçer. *ıır-* fiilinden *-(u)ş* ekiyle türetilmiştir: *ur-(u)ş* > *uruş* > *vuruş*. v- sonradan türemiştir(Claµ~9rı EDT, s; 239; DankoffCTD III, 55).

uruş- 'vuruşmak' [51a/04]. bkz. *urış-*.

us (Oğz.) 'hayır ve şerri ayırt ediş' [6la/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *us* 'akıl, fikir' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *us* 'akıl' anlamında kullanılır. Ağızlarda *uş* 'us, akıl' biçiminde korunur (DS: Tirebolu -Gr.).Trabzon ağzlannda *is* 'akıl' biçimi de geçer. Az. *us*, Kar. *us* (Clauson EDT, s. 240; Eren TDES, s: 424).

us- (Oğz.) 'sanmak, zannetmak' [47a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *us-* 'kıyas etmek, benzetmek, benzetmeye çalışmak, sanmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *us-* 'ummak' anlamında korunur (DS: Sarayköy-Dz.). Ölçünlü dilde **us-* geçmez.

us- 'susamak' [47a/05]. Anadolu ağızlarında *us-* 'susamak' anlamında korunur. Ölçünlü dilde **us-* geçmez.

usa- (Oğz.) 'anlamak, hayrı şerden ayırt etmek' [73b/03]. Türkiye Türkçesinde genişlemiş biçimi *uslan-* (< *usla-)* 'akıllanmak, aklı başına gelmek; anlayışlı, ağırbaşlı olmak' anlamlarında kullanılır. *us* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *us+la-* > *usla-(n)-* (Clauson EDT, s. 248; DankoffCDT III, s, 55)

uş 'şimdi; işte; gibi' [1(6Qb/07]. XIU. yüzyılAnadolu Türkçesinde *uş* 'işte, şimdi' anlamında geçer (TS). Çağdaş J:ürkçede *uş.k:ı.ıllcuulıllfl,Z.

uşak 'küçük, ufak' [23b/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uşak* 'ufak, küçük; çocuk' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *uşak* 'çocı.ık' anlaınıµda korunur (Tr., Rz., Ar., Gr.). Ölçünlü dilde *uşak.* 'küçük çocuk; erkek hizmet9i' aıllarp1aJJnğş, kµllanılır. *Az.11şag,*. Tkm. *uşak*, Şo,r, *uiaq* biçimlerinde geçer. *"uvşa-* (< *Ull1JŞ-t1-<.~~Şı~v .. 'ııf'alcın:tak.'± *-uş.J-* **uγşa-* fiiline getirilen *-q* ekiyle türetildiği aıılaŞYJ¥~[;\Zf~~~nı/t1~Yii9>'00~~rf9-q;> **Yl~J(q* > *uşaq* (Clauson EDT, s. 16; Dankoff CTI>• IIJ,·§,< 5§).;\ij~şç~g~;k:ı.ılla..mlan JW.l *(usqq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 62-64).

uvşat- ~ uvşat- *(*uvşa-* et.) 'ufalatmak, küçültmek' [68al16]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uşat-* 'ufaltmak, parçalamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş> Türkçede **uşat-* kullanılmaz. *uv- (- *uy-)* 'ufaltmak' fiilinin türevi olduğu anlaşılıyor: *uv-(u)ş+a-* > **uvuşa-* > *"uvşa- (- *uyşa-)* > *uşa-t-* (Clauson EDT, s. 16; DankoffCTD III, s. 56).

ut- 'oyunda yutmak, oyunda ütmek' [55al07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ut-* 'yenmek, oyunda kazanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *üt- - ut-* 'oyunda, kumarda kazanmak' biçimlerinde korunur (OS: Isp., Dz., Or., Ks., Sv., Ky., Nş.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *ut-* esk. notuyla yer alır.

utan- (Oğz.) 'utanmak, ar etmek' *[54bn5].* Divap.'4~t~~~/~~~~.~l~~·~l'tlt(1~- r,rilir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *utan-* (? *uta!~)* /biçi~~~~'(.Ş~~~~,\~'I'i~W/~~~~~~o'I'pr~çede *utan-* aynı anlamda kullanılın. Az.. *utan-;* Tkm. utan·.;>~.,çfta,ı ..iBİ~!~~~~~~;~~~f~-:~l'tlt (~ **uyut)* 'utanma, haya, ar' [118b/08] sözünün bir türevi olduğu anlaşıhyor. *Z!l'tltf~~n.* > **uvutan-* > *uvtan-* > (- *uytan-) *ütan-* > *utan-* biçiminde ses gelişmesi aşanıallll'J.11,g.~ geçtiğidüşünülebilir (Clauson EDT, s. 7; DankoffCTD III, s. 56).

utanç ~ **utunç** 'utanç, utanç duyma' [319a/03]. Türkiye Türkçesinde *utanç* aynı anlamda kullanılır. Az. *utanç,* Tkm. *utanç. utan-(*< *uvtan- - *uytan-)* köküne getirilen-çekiyle türetildiği anlaşılıyor: *utan-ç* > *utanç* (Clauson EDT, s. 60-61; DankoffC'I'D Ill, s. 57).

utanç 'utanç' [39b/l 0]. bkz. *utanç.*

utuş- (*ut-* işt.) 'oyunda yutuşmak, birbirini yenmek' [50b/Ol]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *utuş-* 'birbirini yenmeye çalışmak' analamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **utuş-*+kullanılmaz.

uv- ~ **uv-** 'ufalamak, küçültmek' [47a/1 I]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uvan-* 'ufalmak, parçalanmak' biçimi geçer (TS). Çağdaş Türkçede **uv-* kullanılmaz. Az. ov-, Tkm. ov-.

uvşat- 'ufalatmak' [68a/16]. bkz. *uşat-.*

uvul- (*uw-* ed.) 'ufalanmak, ezilmek' [54b/O l]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde. *«va!- - ufa/-* 'ufanmak, parçalanmak' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ufa/-* 'küçülmek' biçiminde kullanılır (Clauson ETD, s, 10; DankoffCTD III, s. 56),

uvuş- (*uw* dön.) 'kendi kendine ufalaı:unak' [55b/05]. XIV. yüzyıl. Anadolu Türkçesinde *uvan-* 'küçülmek, kırılmak, parçalamm.ıl<'J>içiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"ufan-* kullanılmaz,

uvut 'utanma, haya' [27b/09]. bkz, *ut.*

uvutlan- 'utanmak' [74b/02]. bkz. *utan-.*

uy- 'uymak, birine bağlı olmak'[69b/12]. XV.. ~~tl &a~~l~ Türkçesinde *uy-* 'uyum sağlamak, çatmak, sataşmak' anlamlarında gç.ççf ..('I'Ş). ..Çağ,daş Türkçede *uy-* aynı anlamda kullanılır.

'kuş yuvası' [28a/08]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yuva* olarak geçer (Ş. Sami KT, s. 1557). Ağızların bir bölümünde *uya* 'yuva' biçimi korunur (DS: Karaçay aşireti, Kadınhanı -Kn.) Ölçünlü dilde *yuva* 'kuş barınağı'na verilensad: Az. *yuva,* Tar. *uva,* KKlp. *uya*, Aft. Tel. Şor. Sag. *uya,* Nog. *uya,* Kar. *huya,* Krg. *uya,* Kzk. *uya,* Özb. *uya,* Tuv. *uya,* Yak. *uya,* Çuv. *yava* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *uya* ve *yuwa* biçimleri kullanılır. Eren'e göre söz başındaki *y-* sonradan türemiştir. (Clauson EDT, s. 267; Eren TDES, s. 461).

'asım, kardaş' [28a/08]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uya* 'arkadaş, kardeş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **ırya* kullanılmaz.

'çekinmek, utanmak' [69b/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uya-* aynı anlamda geçer (TS). Ağızlarda *uyal-* 'utanmak' anlamında korunur (DS: Karaçay aşireti, Kadınhanı- Kn.). Ölçünlü dilde *"uyal-* kullanılmaz.

(uy- ed.) 'birine uyulmak, uyum gösterilmek' [69b/07]. Türkiye Türkçesinde *uyul-* aynı anlamda kullanılır.

(uy- işt.) 'birbirine uymak' [69b/02]. Türkiye Türkçesinde *uyuş-* aynı anlamda kullan.ılır.

'usta, mahir' [18a/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uz* 'usta, mahir,t7clllğ~li,.ıyapık; ustaca, münasip, uygun, doğru' anlamlarında geçer (TS). Ağ~l~cia *11z/i'go~,* temiz, uslu, dikkatfi (DS: Af, Isp., Bo., To.); 'be.c~rikli' akılb, alllayışlt~~-?:Es7 lJr., Mr.); 'sinsi, kumaz (Gaz., Hat., Sv.); 'uygun, yerind~, .eşit, 49~,i~,µ.staç~ <lüzgün' (Bil., Ş., Isp.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *uz* 'iyi, güzel; becerikli; uygun' anlamlarında kullanılır. Eski Kıpçakçada *üz* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 277). *u-* 'becerikli olmak, güçlü olmak, yeterli olmak' fiiline getirilen *-z* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *u-z* > *uz* (Gabain ETG, § 135; Bang TM, s. 53). Farsçada kullanılan .)JI (üz) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 144).

'uzak, eski; uzun' [23a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uzak* 'uzun' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uzak* 'ırak; arada çok zaman bulunan; ihtimali az olan' anlamlarında kullanılır. Az.. *uzak,* Tkm. *uzak. "usa- (< uz+a-)* fiilinden *-q* ile türetilmiş olabilir: *u~+q* > *uzak* (Clauson EDT, s. 283; DankoffCTD, s. 57).

~ uzut- *(*uza- - "uzu-* et.) 'uzatmak; geciktirmek' [57a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uzat-* 'uzaklaştırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uzat-* 'uzamasına sebep olmak; germek; bir şeyi yerınek için birine yöneltmek; süreyi artırmak' anlamlarında kullanılır. *uzut-* biçimi Uygurcaya 1)z~ yu.y~l~~şma, i:>z~lliğjıii gösterir (Clauson EDT, s. 282; Doerfer TMEN II, s. 145d4<:i;Qarı1.<9iÇTQIII,i.s. 57).

'sanat, mahir işi' [66a/14]. XVI yüzyıl. Ana(lolµ/'fµrl.{çeş~~~/~.zfııl('kusµrşuı:iş' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uzluk* 'ugt~ılc,jş~\e~ oltri~idurumu, ehliyet' anlamlarında kullanılır. *uz* kökünden *+luq* ekiyle.tiit'~tjl<liğianlaşılıyor: *uz+luq* > *uzluk* (Clauson EDT, s. 286; DankoffCTD III, s. 57).

n 'uzun' [26a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uzun* 'uzunluk, tul' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *uzun* aynı anlamda kullanılır. *"uza- - "uzu-* fiilinden *-n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *"usu-n > uzun* (Clauson EDT, s. 288; Dankoff CTD III, s. 57).

[illegible] ~ üb~P 'ibibik kuşu *(Upupa epops)'* [26b/03]. Kaşg~Iı; [illegible] biçimini kullandıklanın belirtir. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ***ibik ~ ibük*** 'çavuş kuşu, hüthüt kuşu' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *ibik* 'tavuk, kuş gibi hayvanların gagası' (DS: Dz., Ay., Nğ., Ky.); 'burun' (Isp., Bor=-Nğ., Kn.) anlamlarına da [illegible]. Ölçünlü dilde ***ibik*** 'horoz, hındi gibi hayvanların tepesinde bulunan kırmızı deri uzantısı'; ***ibibik*** 'çavuş kuşu' biçimlerinde kullanılır. Türkçede kullanılan *ibik* biçiminin *übgμk* [illegible] düşünülebilir: *ibik.« *übük* < *übgük.*

[illegible] 'sayıda üç' [204b/Ol]. Türkiye Türkçesinde de *üç* olarak [illegible] Yak. *üs* (Vasiliev), Çuv. *vişĕ* olarak geçer (Doerfer TMEN II, s. 136).

[illegible] (*üçle-* dön.) 'üç olmak, üçlenmek" [67a/10];Türkiyel'ürkçesinde *üç/en-* aynı anlamda kullanılır.

[illegible] 'için' [25b,/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *içün* '... diye, maksadıyla' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *için* biçiminde kullanılır.

[illegible] 'sayıda üçüncü' [39b/l 1]. Türkiye Türkçesinde *üçüncü* biçiminde kullanılır. Farsçada Türkçe bir alıntı olarak ~ı *(iiçunç)* biçiminde geçer (Doerfer TMEN II, s.139).

[illegible] 'üremek, çoğalmak' [70b/02]. Türkiye Türkçesinde *üre-* aynı anlamda kullanılır. *üre-* biçiminin *μ&re- (-d- - -:Y-* ses denkliği) - **üyre-* > *üre-*. biçiminden geliştiği düşünülebilir (Clauson .EDT, s. 68).

[illegible] (*üδre-* et.) 'üretmek, çoğaltmak.>, [6.8a/04].. Türkiye Türkçesinde *üret-* biçiminde kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *üöre'''.*

[illegible] Öğz. Öz Türk. Kıp.) " ühi 'baykuş' [247b/01]. XI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üğü* 'baykuş cinsinden olan puhu [illegible] bir çeşidi' olarak geçer (TS). Ağızlarda *uğu ~ üğü* 'baykuş' biçimlerinde korunur (DS: Ks., Ama., Ky., Nğ.). Ölçünlü dilde **üğü* kullanılmaz. Bşk. *ôkô,* Krg. *ükü,* Şor, *ügü,* Soy. *ügü,* Sag. *ügü,* Tuv. *ügü,* Çuv. *üxĕ* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 613). Eski Kıpçakçada *ügü* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s, 101). Farsçada kullanılan اوگو (*ǖgǖ*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 156).

ügri- 'sallamak, kımıldatmak; birine karşı yaltaklanarak hilesini salda111ak' {70b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ügrü-* 'sallamak, ırgalamak' anlamında geçer (TS). Ağızlar'da *üğrü-* 'yavaşça sallamak' anlamında korunur (DS: Kü., Ç!9z.,iS!b Nğ., QrJ Ölçünlü dilde **üğrü-* geçmez.

ügürmek (Oğz.) 'deve üzerine iki taraflı yükletilerek içerisine binilen.sepetr~~:be~eri/işe~· [127a/06]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ügrümük* 'beşik ve saJm~~~»~~a~a merkezi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ôgrumuk* 'beşiğin üstünd.y~;;c(~~~lj~,YfH™.~ sallamaya yarayan ince tahta' anlamında kullanılır (DS: Safranbolu-zıı.)t·~~~ünlütdilde **öğrümük* geçmez. *ügri-* 'sallamak' fiilinden *-mek* ekiyle türetildiği aıla,şMı~~!F ***ügri-mek*** *> ügrümek> ügiamek* **>** *üğürmük* (Clauson EDT, s. 115; Dankoff CTJ).;nı;;ş; 58).

ügü 'baykuş' [46a/02]. bkz. *ügi*.

ük 'hece, harf' [24b/10]. Anadolu ağızlarında *üzük* 'harf, hece' aniamında korunur (DS: Mn.). Tel. *üzük,* Kaz. *icik,* Tuv. *üjük* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada ***üşük*** biçimi kallanılır. Çinceden alınmıştır.< Çin. *dsyiy* (Clauson EDT, s. 24).

ük 'çok, fazla' [2lb/l 7]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *öküş* 'çok' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *öğüş* 'çok' biçiminde korunur (DS: Es., Çkr., El.). Ölçünlü dilde **öğüş* geçmez. *ük-* 'yığmak, biriktirmek' fiilinden *-(ü)ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ük-(ii)ş* > *üküş* (Clauson EDT, s. 118; DankoffCTD Ill, s. 59).

üle- (*üle-* işt.) 'üleşmek, paylaşmak, bölüşmek' [52b/06J XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üleş-* 'paylaşmak, bölüşmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *üleş-* 'paylaşmak, anlamında korunur (DS: Af, Uş., Zn., Krş.; Mğ., Sn.), Ölçünlüdilde *üleş-* aynı anlamda kullanılır.

ülker 'ülker yıldızı, Süreyyayıldızı' [30b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ulker* 'süreyya yıldızı' arılamında geçer (TS). Ağızlarda *ülger* 'sabah yıldızı' anlamında korunur (DS: Kaman –Krş). Çağdaş Türkçede *ülker* aynı anlamda kullanılır.

ülgü 'ahit, peyman' [39a/08]. Anadolu ağızlarında *ülgü* 'isteğe iH~şıt~i ~!mfy~µ, aydurulamayacak olan' anlamında korunur (DS: Kadirli -A-da.)>lifl~! **~tl:.~~~**minden sonra 'mefkure' karşılığı ölçünlü dile yeniden kazandınlmştır, *f¥:. tı.lgü,/fı.JJ,ijJgji}.f!~g. ülgü,* Koy. *ülgü,* Şor. *ülgü. *ül-* 'böfüşnı~k, e~ylaşnıal{' fiil.ipµ~~ ***-gü*** ekiyle türetilmiş olabilir. **ül-gü* **>** *ülgü* (Clauson EDT, s•• lff2; .oankoff/C>TD III, s. 59). Farsçada kullanılan ~ı (*ülgü)* Türkçeden alınmıştır/J)Qe(fer'l'lv.f.E.Nişt, 119).

ülü 'pay, nasip, hisse' [22a/06]. XIV. yµzy4.~,~~!H-;~~[Js:Ç~şde ***ülü*** 'hisse, pay, kısmet, kısım, bölük' anlamlarında geçer (TS). J\ğı~l~~~:;~fil 'armağan (DS: Ml.); 'pay, kısmet' (Bor –Nğ.); 'çocuklara verilen küçük arm~~~if~s Nş.); 'yoksul komşuya gönderilen yemek' (Tarsus -İç); 'ölü evine gönderilen akşa,111.\yemeği' (Mut –*İç);* 'iruroan etinaen verilen sadaka' (Kaş-Ant.) anlamlarındakoru~~~?Ölçünlü dilde **ülü* geçmez. Tuv. *ülüg* biçiminde kullanılır. Eski Kıpçakçada *ülil* biçiminde geçer. **ül-* 'paylaşmak, bölüşmek'

fiilinden *-(ü)g* ekiyle türetilmiş olabilir: *ül-(ü)g* > *ülüg* > *ülil;* Oğuz grubunda sonses ünsüzü g'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 142; Dankoff'C'l'D III, s. 59).

'pay, hak arasında pay, hisse' [22a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ülüş* hisse, kısmet, kısım' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *üleş* 'bölüşme, paylaşma, pay' (DS: Ng., Ks., Mr); *iduş* 'komşuların birbirine gönderdiği yemek' (Ama., Mr., Ky., Ada.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *üleş* 'pay' olarak kullanılır. Krg, *ülüş* 'ziyafet', Kzk, *ölöş,* Şor. *uluş;* YUyg. *iduş* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *ülüş* olarak kullanılır. **ül-* 'bölüşmek, paylaşmak' köküne getirilen-(ü)şekiyle türetildiği anlaşılıyor: **ül-(ü)ş* > *ülüş* (Clauson EDT, s. 153; Dankoff CTDIU; s.$Q). 'füfl<;9ede;,nRomenceye *(iliş)* ve Farsça yoluyla da Urducaya *(uluş)* geçmiştir ... E~sç~ğ~.Ig.ıU~!~C'~h(tM#ş)Jürkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 120-121). krş. *eşanl. ülüg.*

şalvar, don' [16a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *i-* ile *i111* 'ıçô~ııij;?d~ıı'\~fçl.!lli#dç geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **üm - "im* kullanılmaz (Clauson ~l)'f, s. 155).

'imik, çocukların tepesinde bulunan yumuşak yer' [34b/03]. XVI. yüzyıl ···A.nadôfü Türkçesinde ön damak ünlüleriyle ve -g-'si düşmüş biçimiyle *imik* 'yeni doğmuş çocuğun tepesiyle alnı arasında kemiklerin kavuşacağı yerdeki açıklık, bıngıldak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *imik* 'beyin; kafatasının üst kısmı, tepe; gırtlak' (DS: Uş., Isp., Ba., Dz., Sv.); ~ *ümük* 'soluk borusu, gırtlak' (Ay., Zn., Kn., Ng.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde **ümük* hlk. notuyla yer alır. Krg. *emgek;* Tel. *emgek - emgey,* Küer. *emgek,* Kzk. *eşbek,* Hak. *emek* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 159).

'eyerin ön ve arka tarafları, uç' [33a/08]. Anadolu ağızlarında *ümzük* 'iplik kırıntısı, tozu' anlamında korunur (DS: Karacasu -Ay., Koyulhisar -Sv). Ölçünlü dilde **ümzük* geçmez.

'ün, ses; ün, san' [59a/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ün* 'ses, yüksek ses, nida, naz, sada; (XIX. yüzyıl) şöhret, şan' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ün.aynı anlamlarda kullanılır. Az. *ün* 'ses, seda', Tkm, *üyn* 'ses', Nog. *ün,* Krg. *ün, Kzk.>ün,* Kkp. *ün,* Alt. Tel. Şor. *ün,* Kuğ. Sag. Koy. Küer. *ün,* Tar. *ün,* Tuv. *ün* (Clauson E:OT; S. 167; Eren TDES, s, 427).

'ünlemek, seslenmek, çağırmak' [70a/l SJ. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ünde-* ~ *ünde-* 'seslenmek, çağırmak, davet etmek' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *ünne-* (DS: Isp.; BRD, Dz., Kn., Ed., Or., Ky.) biçimi yanında *ünle-* (Şebinkarahisar –Gr., Isp.) biçimi de kullanılır. Ölçünlü dilin sözb'.iğünde *ünle-* hlk. notuyla yer alır. *ün* sözünden *+de-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *üntd.e.- > *ünde-*. Ağızlarda görülen *ünne-* biçiminin benzeşme sonucu oluştuğu, *ünle-* biçintjrıiıse *+de-* ile aynı işleve sahip *+le-* ekiyle kurulduğu anlaşılıyor.

'üflemek; ürmek, havlamak' [46b/12]. XIV ... yüzyıl. A.iij;ig<>lu Türkçesinde *ur- - üvür-* 'üflemek, üflemek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ur-* 'üfürerek şişirmek' (DS: Af,

Isp., Dz., Kü.); 'havlamak' (Bil., Mş., Sv., Krş.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **ür-* geçmez.

ürk- 'ürkmek, korkmak' [3 Bb/09]. Türkiye Türkçesinde *ürk-* aynı anlamda kullanılır.

ürkül- (*ürk- ed.)* 'ürkülmek' [65b/13]. Türkiye Türkçesinde *ürkü/-* aynı anlamda kullanılır.

ürkütt- (*ürk-* et.) 'ürkütmek, ürkmesine sebep olmak' [68b/06]. Türkiye Türkçesinde *ürküt-* aynı anlamda kullanılır.

ürpek 'tüyleri ürpermiş insan ve hayvan' [32b/09]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ürpek* 'ürpermiş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *urpek* 'mazı ağacı üzerindeki tüylü nesne' (Osmancık ·-çr.); iri mantar' (OS Brs., Osmaniye -Ada,) anlamlarında korunur Ölçünlü dilde **ürpek* kullanılmaz. Tkm. *urpek* 'yumuşak', Krg. *urpek,* Kzk. *ürpek*. **ürpe-* fiilinden -kekiyle türetilmiş olabilir: **ürpe-k* > *urpek* (Clauson EDT, s. 198-199; Dankoff CTD III, s. 61).

ürper- (**ürpe-* et.) '-tüy- ürpermek' [58b/10]. Türkiye Türkçesinde *ürper-* 'korku, tiksinme vb. yüzünden tüylerin dikilip kabarmasıyla görülen ani titreme' anlamında kullanılır. Ağızlarda *ürper-* 'korkma' anlamında da geçer (DS: Ar. Yz., Sv.). Az. *ürper-* (Clauson EDT, s. 199; Dankoff CTD III, s. 61).

ürül- (*ür-* ed.) 'şişmek, kabarmak; üflenmek, şişirilmek' [53b/l 7]. XIV-XV. yüzyıl Anağplu Türkçesinde *ürü!-* 'üfürülmek, üflenmek; şişirilmek' anlamlarında geçer (TS), Ağızl?,1"~~ *ürül-* 'şişmek, şişmanlamak' anlamında korunur (DS: Isp., Dz., Ay.). Ölçünlü. (.iµğ~ **ürül-*geçmez.

üstün 'üstün, üstte olan' [34a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üstün* 'üst, üstteki' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *üstün* 'başkalarına göre iyi olan' anlamında kullanılır. *üst* sözünün bir türevi olduğu açıktır: *üst+(ü)n* > *üstün* (Dankoff C'f*Pi* III;. s. 61).

üş- 'üşmek, üşuşmek, toplanmak; delgiç ile delmek' [47a/Iô]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uş-* 'üşüşmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *üş-* 'bir yere toplanmak' (DS: Mn., Sk.Bo., Çkr.); 'bir kişiye topluca saldırmak' (Mudurnu -Bo., Zn.); 'eşmek, kazmak' (Küre=Ks.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *üş-hlk.* notuyla yer alır. Tkm. *üyş-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 256).

üşü- 'soğuktan üşümek' [278b/08]. Türkiye Türkçesinde *üşü-* aynı anlamda kullanılır. *üşi-* Uygurcaya özgü düzleşme özelliğini gösterir.

üşük 'yemişleri büyümekten alıkoyan soğuk' algınlığı' (OS: Es., Ama., Ar.); organ' (Ks.); 'soğuk' (Sv., Ada.); anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *üşi-k* > *üşik*> *üşük* (Clauson EDT, s. 260; .Uaı:ıkott

üşü- (*üşi-* et.) 'üşütmek, soğuması için soğuğa koymak' [57b/02]. Türkiye Türkçesinde *üşüt-* aynı anlamda kullanılır.

üt- 'ütmek, -kıl- yakmak' [48a/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üt-* 'taze buğday ve nohudu kabuğu ile alevli ateşe atarak kebap yapmak, kıllarını yakmak için alevden geçirmek' anlamlarında kullanılır (TS). Ağızlarda *üt-* 'koyun, tavuk vb. gibi hayvanların kıllarını, tüylerini yakmak' anlamında korunur (DS: Isp., Çr., Yz., Kni,.Gaz.} Ölçünlü dilde *üt-* 'ısıdan veya yüksek bir ısıdan geçirmek' anlamında kullanılır. Az. üt-,.Tkm. *tu-,* Kaz. *ut-,* Kzk, *üt-*. (Clauson EDT, s. 40).

üti[illegible] 'ütü' [23b/15]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ütü (üti)* biçiminde geçer (TS). Ç~ğdaş Türkçede *ütü* 'elbiselerin kırışıklıklarını gidermek için kullanılan kızgın demir ~~~i'a verilen ad. *Az.. ütü,* Tkm. *ütük,* Kum. *itiv,* KKlp. *utik;* Nog. *iytüv,* Krg. *ütük, KzJ·.* ~~[illegible] Bşk. *ütek,* Bile *itil,* Kaz. *ôtô* biçimlerinde geçer (Derfer TMEN 420; Clauson EDT, s. *$.1;* Eren TOES, s. 428-429) . *üt-* (bkz. *üt-)* fiiline getirilen *-(ü)g* ekiyle türetilmiştir: *üt-(ü)g > ütüg > ütük ,,,, ütü* (Dankoff CTD III, s. 62). Sonses *-g* ünsüzü kimi lehçelerde ötümsüzleşerek korunurken, Azerice ve Türkiye Türkçesinde düştüğü görülüyor. Türkçeden Rusça *(utjug)* yanında Balkan dillerine de *(Bul.jutija,* Sırp. *uuja, Mak.jutija)* geçmiştir. Farsçada kullanılan *ʂ,ı (ütü)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 9-10).

üt[illegible]- (*üt-* ed.) 'yanmak, -kıl- ütülenmek' [53b/03]. Anadolu ağızlarında *ütül-* 'tüyler, kıllar hafifçe yanmak' anlamında korunur (DS: Isp., Çal -Dz., Yz., Nğ.), Ölçünlü dilde **ütül-* kullanılmaz. Tkm. *ütül-,* Kaz. *ôtel-,* Kzk. *üytül-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 57; Dankoff CTD Ill, s. 62).

üz- 'ip ve benzeri şeyleri kesmek' [47a/Ol]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üz-* 'koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *üz-* 'koparmak, ayırmak, kopacak duruma getirmek' anlamlarında 1':9ruııur (DS: Ama., Sm., Gr., Kn., Mğ.). Ölçünlü dilde *üz-* 'üzüntü vermek; gevşetmek, siirj:~ı-ek aşındırmak' anlamlarında kullanılır.

üze[illegible] 'üstünde, üzerinde, üzere, üzerine' [23a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçes~~~~re (< *üze+re* yön gösterme eki) biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *i(zer~* füçimJ.Jg:,Jl~tılır. Bu biçimin *üze* sözünün bir türevi olduğu anlaşılıyor: *üze+re > ü;~r~* (ÇlijtjşgtiiIEDT, s, 280; DankoffCTD III, s. 62).

üzdür- (*üz-* et.) 'üzdürmek, kopartmak' [59b/02]. Anadolu ağızlannda.)üzclür- 'bir vuruşta koparmak, kopacak duruma getirmek, kesip ayırmak' anlam.lf.\11.nga korµnur (I)S: Ks., Bo., Ama.). Ölçünlü dilde **üzdür-* geçmez. *üztür-* biçimi. eski Tµrkçedeki ünsüz uyumunu *(-zt-)* gösterir.

üzül- (*üz-* ed.) 'üzülmek, kesilmek' [54a/06]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üzül-* 'kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek' anlamlarında

geçer (TS). Ağızlarda *üzül-* 'incelmek, yıpranmak, kopacak duruma gelmek' anlamlarında korunur (DS: Isp., Dz., Gr.). Ölçünlü dilde *üzül-* 'üzüntüi duymak, kaygılanmak' anlamında kullanılır (Clauson EDT, s. 287; Dankoff CTD III, S. 62).

üzüm 'üzüm' [25b/06]. Türkiye Türkçesinde *üzüm* aynı anlamda kullanılır. Az. *üzüm*, Tkm. *üzüm*, Tar. *üzüm,* Krg. *cüzüm,* Nog. *yüzüm,* Kum. *yüzüm,* Kzk. *juzim,* Özb. *uzum*, Bşk. *yöðöm,* Kaz. *yôzem,* Tuv, *üzüm,* YUyg. *üzüm,* Hal. *hizim,* Çuv. *isem* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN II, 473; Eren IDES, s. 431). *üz-* (bkz. *üz-, üziiş-)* fiiline getirilen *-(ü)m* ekiyle türetilmiş olabilir: *üz-(ü)m > üzüm.* (Clauson EDT, s. 288). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan *(üzüm)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 54-55).

üziş- (*üz-* iş.) 'üzüm toplamakta yardım ve yarış etmek; ip ve benzeri şeyleri kesmekte yardım ve yarış etmek' [5lb/03]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *üziiş-* 'bir şeyi kendi aralarında bozmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **üzüş-* kullanılmaz.

y

ya 'yay; ok' [72a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ya* 'yay, ok atılan yay' anlaµµij.g~ geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yay* 'ok atmaya yarayan araç; keman, viyolensel gibi âletlerde ses çıkarmaya yarayan parça; arabaların altlarında bulunan esnek parça; zemherek' anlamlarında kullanılır. *Az. ycry,* Tkm. *yay, KKlp.jay,* Kaz. *ceya,* Nog. *yay,* Kum *jaya,* Alt. Tel. Koy. Küer. *ya,* Krg. *ca,* Kzk. *cak,* Özb. *yay,* Tuv. *ca,* YUyg. *ya* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 1821; Clauson EDT, s. 869). Balkan dillerinde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan ~~ *(yiii)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN Ill, s. 121-122).

yabçan ~ yawçan (- yawşan) 'yavşan otu *(Artemisiaş'* [230b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yavşan* 'mide hastalıklarında ilaç olarak kullanılan acı bir ot, veropj!qı.' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yavşan* 'özel kokulu, acı, kaynatılıp suyu em olarak içilen bir ot' anlamında korunur (DS: Kr., Sv., To.). Ölçünlü dilde *yavşan 0t~.>i~!,t~* kullanılır. Az. *yovşan,* Tkm. *yovşan,* Bşk, *yuşan,* Nog. *yuvsan,* Kum. *yuvşf~j* .~g; *juwsan,* Özb. *yavşan,* Krg. *cüşan, Kzk. jusan,* Tuv. *çaşpan* (göçüşme).hiçim1~~~~ geçer. Eski Kıpçakçada *yawşan* biçimi kullanılır (Clauson EDT, s. 872; Eren 'I'~~~;I.şı 444-~45). *yavşan'ın* kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Rasane~'.e 1!.,£feïi*%fPf0~- *yan* biçiminden çıkmıştır (V 175). Pritsak *yap-ış-çan* biçimindeıı geli~!i$İ1·/~flifJilİŞtir (TNSP, s. 40). Egorov ise Çuvaşça *erem* sözcüğü ile ilişkisi üzerinde<lutn\tı~tMr/i(E)s.r 346) Eren, uzmanların görüşlerini vermekle yetinmiş, kendisk barhaıigi};<pi~>(g;~rüş belirtmeden Farsçadaki *ôvişen* ile *yavşan* arasındaki b~11Z~fliln.9J~~t/~~~~~~;(,g;t. ş. 444). Clauson ise yabancı bir dilden alınımş.9la.bil~eğlılitlH~;1~tl~ftt~:~~fr•~·f Şi]t). *yavşa*n'ın Türkçe bir türev oldu~ açıktır. *yq,ert '~a.gf~~~~.)i;.f(.}'fiff~':{[~9~9$J·;91.<.z· *yapçır*-) fiilinden -*yan* ekiyle türetUmiş ~la.piµr; *i.tYaefı-r~Cq).%~~ffri~iyq* Jr~~fan> *yawşan* > *yavşan.* Türkçeden Rusçaya da .(ev~q!?)ti~Çlllliştırfi:y-sça.gw>~llfl,tltl~:,ı...tl,: *(yavısiin)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer ~:r.'1 JV~ s,ZZ3).

yacan- 'utanmak, ocunmak, sıkılmak' [240a/05]. XIV. yüzyıl.Aıiad<>lrı'J.'uı-Icçesiıititf'ötümlü-c-ile *yacan-* 'çekinmek, kaçınmak, imtina etmek, sakıınıak' .anlamları:nda. geçer (TS). Ağızlarda *yacan-* 'korkmak, çekinmek, s~~' .~§: ~' I(ü., ¥ğ.); 'utı.µıırt~, sıkılmak' (Ba., Çkl., Mğ.) anlamlarındakorunur.. QlçµnJµdjlğe.*yacan- geçmez.

yaô- ~ .yat- 'yaymak, döşemek, sermek' [316a/17]. Türkiye Türkçesinde<.. *d.* - *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *yay-* 'sermek, duyurmak; döşemek; .smırLgenişlemek; (hayvan) otlatmak; saçmak dağıtmak' anlamlarında kullanılır. Az. *yay-, TJğrıtyay-.*

yaδay ~ yaday 'yaya, yayan' [96a/13]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesindt}f~~:\,..-*y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *yaya* 'piyade, yaya asker'; - *yayağ* « *yayak'~!~!,yayan,* piyade'; *yayan* 'yaya' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaya* 'yürµ~~~~~rgiden kimse'; *yayan* 'yürüyerek' biçimlerinde kullanılır. Az. *yaya,* Nog. *yayav,* ~~»*?ayqu,* Krg. *yô.,* Kzk, *jayaw,* Özb. *yayov,* Hak. *çazay,* Tuv, *çaday,* Yak. *saü, Çq~;r*1*~~rgp* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 887; Eren TOES, s. 445). *Farsçapiyadag* sqzjj,~ğ@n geldiği yolunda görüşler vardır.

yaδıl- (*yaδ-* ed.) 'yayılmak, dağılmak, ayrılmak' [239a/02]. Türkiye Türkçesinde ..*d-* - denkliğine uygun olarak *-:ı'-* ile *yayıl-* 'serilmek, duyulmak, döşenilmek, otlatılmak; saçılmak' anlamlarında kullanılır.

yaδın- (*yaδ-* dön.) 'yayınmak, serinmek' [240a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d-* - *y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *yayın-* 'dağılmak, yayılmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yayın-* 'yaymak, sermek, satıcı mallarını serip göstermek' anlamlarında korunur (DS: Af, Isp., Es., Çr.). Ölçünlü dilede *"yayın-* biçimi kullanılmaz (Clauson EDT, s. 892; Dankoff CID Ill, s. 208).

yaδtur- (*ya'ö-* et.) 'yaydırmak, başkasının yaymasını sağlamak' [242a/10]. Türkiye Türkçesiıığe *yaydır-* aynı anlamda kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *yaô-.*

yağ 'yağ; (Oğz.) iç yağı' [5la/02]. Divan'da *sayyay* 'sağ yağ, sade yağ'(bkz. *say.); karayg.y* 'neft yağı' biçimleri de yer alır. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yağ* 'iç yağı' anlanındi geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yağ* 'sütten çıkarılan madde; tere yağı; ette bulunaıı<yağ; çiçeklerden çıkarılan sıvı yağ' anlamlarında kullanılır. Az. *yağ,* Tkm. *yağ,* B1k. *cau* 'yağ', *iç cau* 'iç yağı', Tar. *yağ,* Alt. Tel. *yü,* sarıyü 'tere yağı', Sag. *çağ,* Tuv. *çağ,..x~lc.. şı.q,* Çuv. *Sıı – SAV* biçimlerindegeçer (Clauson EDT, s. 875; Eren TDES, s. 437-43Ş}.

yağ- 'yağmak, yağmur yağmak' [235b/15]. Türkiye Türkçesinde *yağ-* aynı anlatndikullam}ır.

yağı 'düşman' [47a/16]. Eski Türkçede de *yayı* 'düşman' biçiminde kull~ır,(~~~r<)¥; s, 180). XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yağı* 'düşmaıı' ~1Mamıtı4~,f~eçep ('J'S). Ağızlarda *yağı - yağın* 'düşman' biçimlerinde korunur (DS;,.J+)~.,:/.jgı;c'.Kr;:;.A.da.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yağı* hlk. notuyla yer ahr. *f\z. yq~t;j~~'i >1qğı,/1!P· iau,* TatK. *yau,* Nog. *yav,* Krg. *cö,* Kzk. *jau,* Alt *yü,* ()zb.y9Y, K'.µ~. *_yıg,* Şpr. *şqğ,* Sag. *çii* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 898; Eren TOES, s.:4$Şm4$.Q).:c'I'ürkçedenkomşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan~~ *(yagi)* Tü*ç~ğ~n~~ştııo(Doerfer TMEN III, s,* 99.102).

yağır 'yağır, at, katır ve eşek gibi hayvanların sırtında semer, eyer ve yük vurulmasından meydana gelen yara' [224b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yağır* 'hayvanların

sırtında hasıl olan yara' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yağır* aynı.~µlamda korunur (DS: Uş., Es., Gr., Sv.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yağır* hlk. notuyla yer ajır. Az. *yağır,* Tkm. *yağır,* KK.lp. *jawtr,* Krg. *jôr,* Kzk. *jawır,* Nog. *yavtr,* Tar. *yegir* biçiıı.µ~rinde geçer. Eski Kıpçakçada *dayayır* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 905). Far~ç~ı:1,kullanılan يغير *(yagir)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN Ill, s. 183).

yağız 'yağız, kızıl. ile kara arası renk' [224b/12]. Eski Türkçede *yayız* 'kara' ~~~re1nda kullanılır (Tekin OY, s, 181). Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yağız* 'tüyü P~!~~ırah (at); *kara yağız* 'büsbütün siyah'; *doru yağız* 'pek koyu doru' anlamlarında Ş~ç~r, Sami 'KT, s. 1531). Çağdaş Türkçede *yağız* 'esmer; doru' anlamlarında Ağız*lardayağız* 'yiğit' anlamında da geçer (DS: Sv., Kn.). Clauson, *yağ-* kökünüı.tQJ~vi olabiteceğini belirtir (Clauson EDT, s. 909).

yağla- 'yağlamak, yağ koymak' [290a/07]. Türkiye Türkçesinde *yağla-* aynı anlamda kullamfil;.

yağlan- (*yağla-* dön.) 'yağlanmak, kendi kendini yağlamak' [245b/06]. Türkiye Türkçesiiiclȼ *yağlan-* aynı anlamda kullanılır.

yağlat- (*yağla-* et.) 'yağlatmak, başkasının yağlamasını sağlamak' [220b/l 5]. Türkiye Türkçesinde *yağ/at-* aynı anlamda kullanılır.

yağmur ~ yamyur (göçüşme) 'yağmur' [34a/03]. XV. yüzyıl Anaclôlµ Türkçesinde *yağmurdan içer* biçiminde söz .grubu. olarak geçer (TS). Çağqaşumurkçedeyağmur biçiminde kullanılır. Az. *yağmur,* ·.·*Tkmvyqğmır,vilşk. yamgır,* Tel. *yamgır,* Sag. Kaça. *naŋmtr,* Hak. *naşmtr,* Alt. *yanmtr,* "Ear. *yamgur,Nôg.ycırngırrKrg. camgır; Kzk.janbır,* Yak. *samir,* Çuv. *sumar* biçimlerinde geçer .. Eski Kıpçakçada>yamyur biçimi kullanılır (Clauson EDT, s. 903-904; Eren "EDES, s. 439). *yağ* .. fiiline getirilen *-mur* ekiyle türet:ildiği anlaşılıyor: *yaş-mur* >*yağmur* (Gabain E"EG, § 123). Lehçelerin bir bölümünde kulla*nılanyamyur* biçimi, Divan'da da tespit edilmiş göçüşmeli bir veridir.

yağtur- (*yağ-* et.) 'yağdırmak, yağmasına sebep olmak' [242b/05]. Türkiye Türkçesinde *yağdır-* aynı anlamda kullanılır. *yaştur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlak:laşmayı ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-yt-)* gösterir.

yakın 'yakın; hısım' [109b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-v-* (< -y-) *ileyavux* 'yakın, akraba' anlamında geçer ("ES). Ağızlardayavuk 'yakın' anlamında korunur (DS: Şavşat - Ar., Arpaçay -Krş.). Yine Anadolu ağızlarında 'nişanlı, sözlü, sevgili' anlamında kullanılan *yavuklu* sözcüğünün de aynı kökün türevi olduğu düşünülebilir. Nog. *yuwık,* KKlp. *juvık,* Kum. *yuvuk,* Krg. *jük,* Kzk. *ju(w)ık,* Özb. *yovuk,* Tuv. *çök* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yawuk* biçimi kullariılır. *yayu..* 'yaklaşmak' köküne getirilen *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *yaşu-q* >*yaşuq* >*ycnmk.* Türkç~de ggl'Qlen *-y-* > *-v-* değişnıe~i genellikle Kıpçak dillerine özgü bir gelişnıedi:r(Çlaµ:şçµ.EpT, s, 90 I; Dankoff C1D III, s. 214; "EES IV, s. 63).

YAKŞI 'iyi, güzel, her şeyin güzeli' [22b/11]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkç.esindeilqlışı - *yakşı* 'iyi, güzel' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yahşi - yağşı* 'iyi,güzel, değerli' anlamlarında korunur (DS: Ar., Krş., Ky., Gm. Sv.). Ölçünlü dilin sözlü~tı4~/~ *ahşı* hlk. notuyla yer alır. Az. *yahşı,* Tk.m. *yahşi,* Bşk, *yahşı,* Alt. yahşı, Nog. *yalJJr,* Kum. *yahşı,* Krg, *cakşı,* Kzk. *caksı,* Hak. *caksı* biçimlerinde geçer (TES V, s. 63-64). Lehçelerde herhangi bir ses değişimine uğramamış bu biçimler, sözcüğün yalnızca Oğuz grubu dillerinde kullanıldığının bir göstergesidir. Kaşgarlı'nın tespit ettiği biçim bilinebilen en eski biçimdir. Sözcükte görülen *-q- >* -a-değişiminin XI. yüzyıldan önce meydana geldiği anlaşılıyor. Bu ses gelişmesi sözcüğün Azerice bir özellik taşıdığını gösteriyor. Oğuz grubu dillerinde sözcük sonundaki -y'lerin genellikle düşme eğiliminde olması, sözcüğün Clauson'un da (EDT, s. 908) belirttiği gibi *-ı* ekiyle değil, -*(ı)y ekiyle tünemiş olma olasılığını güçlendiriyor. Buna göre *yakış-* fiiline getirilen -(ı)*y ekiyle yapılmış olmalıdır: **yaqış-(ı)y > "yaqtşı > "yakşı > yahşı.* Türkçeden Rus, Arap ve Gürcü dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan jıaı, *(yagşılıq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s.178-179).

YAK-[1] 'yaklaşmak' [236a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yak-* 'yaklaşmak, yaklaştırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda **yak-* kullanılmaz. KKlp.*jak», Krg.jak-,* Özb. *yok-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 896).

YAK-[2] 'yakmak, ateş yakmak' [236a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yax-* 'yakmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yak-* biçiminde kullanılır. Az. *yax-,* Tkm. *yak-*. **ya-* fiiline getirilen pekiştirme eki *-q-* ile türetilmiş olduğu düşünülebilir.. Fiilin dönüşlü çatılısı *yan- (< *ya-n-* ve *yal-)* olduğuna göre **ya-* kökünden türetildiği öne sürülebilir: **ya-q- >yak-* (Clauson EDT, s. 897; DankoffCTD III, s. 208).

YAK-[3] 'dokunmak, sürtmek' [236a/10]. Türkiye Türkçesinde *yak-* 'koymak, sürmek' anlamlarında kullanılır. Az. *yax-* 'sürmek, yaymak', Tkm. *yak-,* Krg, *jak-,* Kzk. *jak-,* Tuv. *çā- ~ çağ-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 896; DankoffCTD III, s. 214).

YAKA 'yaka, elbise yakası' [52b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaxa* 'yaka' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaka* 'giysilerin boyuna gelen bölümü;; kıyı, kenar, yan' anlamlarında kullanılır. Az. *yaxa,* Tk.m. *yaka,* Tar. *yaka,* TatK. *yaka,* Bşk. *yaka,* Nog. *yaya,* Bar. *yaya,* K.Klp, *jaşa,* Krg. *caka,* Kzk. *caya,* Alt. *yaka,* Kuğ. Küer *yaya,* Şor. *çaya,* Sag. *çaya,* Koy. *çaya,* Yak. *saya,* Çuv. *suxa* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 1802; TDES, s. 440). *yak-* (bkz. *yak-1)* fiilinden *-a* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *yak-a > yaka* (Clauson EDT, s. 898). Birçok komşu dilde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen <a~ *(yaqa)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 102-104).

YAKI '-şişkinlik ve benzeri şeylere yakılan- yakı' [103a/l 1]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaku* 'yakı' biçiminde geçer (TS). Ağızlardayakı 'çeşitli otlardan, nesnelerden yapılarak ağrıyan hasta organ üstüne konulan bir em' anlamında korunur (DS: Isp., Ay., Nğ., Krk.). Ölçünlü dilde de *yakı* aynı anlamda kullanılır..yaq..<.(bkz.yak-3) fiiline getirilen-(ı)y

ekiyle türetilmiş olabilir: *yak-(ı)r* > *yaqıy* > *yakı*. Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer.

yakıl- (*yak-1·2·3* ed.) 'dokunulmak, yakılmak, yaklaşılmak' [239b/ll]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaxıl-* 'yakılmak, yanmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yakıl-* 2. ve 3. anlamda kullanılır.

yaqın 'yakın, uzak olmayan' [227b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaxın* 'yakın' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yakın* aynı anlamda kullanılır. Az. *yaxın,* Tkm. *yakın*, Tar. *yeqin,* Kaz. *yaqın* biçimlerinde geçer. *yaq-* (bkz. *yaq-1)* kökünden *-(ı)n* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yaq-(ı)n* > *yakın* (Clauson EDT, s. 904; Dankoff C'FD) III, s. 214). Farsçada kullanılan ui~ *(yaqın)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN HI, s. 104-105).

yaqış- (*yClk-1'* [3] işt.) 'yaklaşmak, dokunmak, yakına gelmek; yakı yakmakta yarış etmek' [238b/01]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yakış-* 'yaklaşmak, yakınlaşmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yakış-* bu anlamlarda geçmez.

yaqtur- (*yaq-* et.) 'ateş yaktırmak' [242b/12]. Türkiye Türkçesinde *yaktır-* aynı anlamda kullanılır. *yaqtur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yal (bütün Türklerce) 'at yelesi' [225b/06]. XIV-XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yal ~ yalı ~ yeli* 'hayvanların boyun üzerindeki saç' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yalı* 'yele' biçiminde korunur (DS: Ama., Hat., Yz.). Ölçünlii dilde *yele* biçiminde kullanılır. Az. *yal,* Tkm. *yal,* Tar. *yayl,* Kaz. *yal,* Krg, *jal,* Kzk. *jal,* Alt. Tel. *yal,* Şor. *çal,* Küer. *yälāk,* Hak. *çelin,* Tuv. *çal,* Yak. *siäl* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, 1806; Clauson EDT, s. 916). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Farsçada kullanılan يال (*yāl*) Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN III, s. 105-106).

yalavaç ~ yalawaç 'elçi, peygamber' [23a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *.yalavaç* 'peygamber, haberci, elçi' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yalvaç* 'peygamber' biçiminde korunur (DS: Uş., Mn., Ur., Gaz. Ky.). Ölçünlü dilde de *yalvaç* biçiminde kullanılır.

yaldır- ~ yoldn- 'az ışımak, az parlamak' [317a/03]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaldır'a-* ,,,, *yıldıra-* ,,,, *yıldura-* 'parıldamak, ışıldamak, ışık saçmak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yıldıra-* 'parlamak, ışıldamak, ışık oynaşmak' anlamında korunur (DS: Çkl., Brs., Bo., Or.). Ölçünlü dilde *"yalda-* geçmez. Türkçede kullamlanya/dız sözünün *yaldır-* fiilinin bir türevi olduğu düşünülebilir. Tkm. *yaldıra»,* Alt. Tel. *yaltıra ·',* Kaz. *yaltıru-,* Özb. *yaltira-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN .III, s. 187; Clauson EDT, s. 923-924).

yaldruq ~ yoldruq 'cilalı, parlak, süslü' [316a/07l< XVII ... yilıyıL.~~dolu Türkçesinde *yaldırak* 'ak, parlak, işiklı' biçiminde geçer .(TS). A.~l~rda *yıldırak* 'çok parlak; parlaklık' biçiminde korunur (DS: Sn.). Ölçijnlij. dil.in şözjUğunde *yıldırak* hlk. notuyla yer alır, *yaldrı-* fiilinden *-q* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *ycıldrı-q* > *yaldruq - yaldırak.*

yalwa- ~ yalwa- 'yalamak' [289b/10]. Türkiye Türkçesinde -y-'si düşmüş olarak *yala-* aynı anlamda kullanılır.

yalan 'yalan, doğru olmayan' [230b/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yalan* 'yalancı, vefasız, sözünde durmaz' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *yalan* biçiminde kullanılır. *A:z. yalan,* Tk:m. *yalan,* Kaz. *yalgan,* Özb. *yalgan,* Çuv. *şolgan* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 310-311). **yal-* kökünden *-şan* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *"yal-yan > yalşan > yalan.* Oğuz grubunda ekin başıdaki *-y-* düşı:n,üştür (Clauson EDT, s. 926).

yalwan- ~ yalwan- *iyalşa-* dörı) 'yalanmak, kendini yalamak' [245a/15]. Türkiye Türkçesinde *yalan-* 'kendini yalamak' anlamında geçer. *A:z.* **yalan-,** Tkm. *yalan- yalwan < *yalyan- > yalan.* biçiminde bir ses gelişmesi gösterdiği anlaşılıyor. Oğuz grubunda (-w-) < *-y-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 927; Dankoff CTD III, s. 211).

yalwat- (*yalşa-,* et.) 'yalatmak, başkasının yalamasını sağlamak' [220b/06]. Türkiye Türkçesinde *-y-'*si düşmüş biçimiyle *yalat-* aynı anlamda kullanılır.

yalwu (Oğz.) 'ahmak, beyinsiz adam' [229b/11]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarğ.a **yalğl,:.., *yalı* sözüne rastlayamadık.

yaly 'yele' [225b/05]. bkz. *yal.*

yalım 'sarp, dik, yalçın' [227a/05]. XV. yüzyıl AnadoluTür~~.Sillge.~~/ı,ıı'Y~.ın, yalçın, sarp, sarp yer' anlamlarında geçer (TS). Ağızlat~~*yqlıry.* 'taş'. ~'lllllll9,. korunur (DS: Ba., Kc., Sm.). Ölçünlü dilde **yalım* kullanılmaz. Koy. *yalım,* Hak. *çalım,* Tuv. *çalım* biçimlerinde geçer. *"yal-* kökünden *-(ı)m* ekiyletüretilmiş olabilir{Clauson EDT, s. 928-929).

yalın 'alev' [227b/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yalış* 'alev; biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yalın - yalım* 'ateş, sıcaklık; biçimlerinde korunur (DS: Hat., Af, Dz., Ks.). Ölçünl. dilde *yalım* 'alev' biçiminde kullanılır. Tkm. *yalın. yal-* 'alevlenmek' [236a/14] fiiline getirilen -(ı)n ekiyle türetilmiş olabilir: *yal-(ı)n > yalın* (Clauson EDT, s, 929; DankoffCTD III, 210).

yalıng 'çıplak; kından çıkmış veya kınından çıkarılmış' [304a/09]. ?'JR ~~~. A.l)'ğplu Türkçesinde *yalın* 'çıplak, üryan, açık, kapısız, örtüsüz' anlamlarında geçer (TS). Ağız*lardayalm* 'çıplak' anlamında korunur (DS: Ay., Es., Nğ., Yz.), Ölçüılü.dildeyalın *kılıç, yalın ayak* söz gruplarında kullanılır. Az. *yalın* 'çıplak'.*yal- soynia.k'\kök:ün.den *(ı)n* ekiyle türetildiği düşünülebilir: **yal-(ı)n > yalın* (ClausotıiEDTf si 929; Dankeff CTD III, s. 210).

yalma 'kaftan, kalın kaftan, yağmurluk; yalına (Farsça), yalmak (Arapça)' [230a/05]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yalmak* 'kaftan' biçiminde geçer<(TS)f Çağdaş Türkçede **yalma* kullanılmaz. *"yal-* fiilinden *-maq* ekiyle türetildiği düşünülebilir (Clauson EDT, s. 929 *"yai-maq* > Far. *ya/ma* >Tür. *yalma* (geri alıntı). Arapçaya *yalmak* biçiminde

geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(ya/ma)* Türkçeden alınmıştır {Doerfer Tiv.lEN III, s.190-192).

[illegible]uq 'insan kişi, insanlara verilen genel ad; adem; (Oğz. Kıp. Suv. dilleriıice) c~ye' [272a/'02]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda *"yalnık* sözcüğü geçmez. *yalın-* fii~~~~ ~ *(u)q* (< -**yuq)* ekiyle türetilmiş olabilir: *yallJJ-(u)q* (< **yalm-yuq)* > *yalyuq* (Clauson EDT, s. 930; Dankoff C'l'D III, s. 210).

[illegible]s 'yalnız, kimsesiz' [84b/01]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-z* ile *yalaşuz - yalguz* = *ya/uyuz* biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yalaguz - yalaşız - yalımz* biçimlerinde korunur (DS: Tr., Gm., Ar., Bo., Sm.). Ölçünlü dilde *yalnız* biçiminde kullanılır. Az. *yalgız* *""yalnız,* Tkm. *yalıjiz,* K.Klp. *jalgız,* Kaz. *yalgız,* Nog. *yalgız,* Kum. *yangız,* Alt. Tel. Küer. Tub. *yaf)ıs* biçimlerinde geçer. *yalın-* (< *yal-(ı)n~ yal-* 'soyunmak') fiilinin bir türevi olduğu anlaşılıyor: *yalın-yuz* > *yalışu:* > *yalşus* > *yalnı;* (Clauson EDT, s. 930; Dankoff CID III, s. 210).

[illegible]- 'yalamak' [289b/15]. bkz. *yalşa-,*

[illegible]- (*yalya-* dön) 'yalanmak, dilini çıkarmak, dili ağzın içinde dolaştırmak' [245a/16]. bkz *yalyan-.*

[illegible]- 'yalvarmak, dileğinin yapılmasını ..ist~m<::kt .:>[l:Z1~1~l..' ~r;(,-1./~aclglu Türkçesinde *yalvar-* biçiminde geçer (TS)r. Çş~~~~su!.9l"~9~~t,(i.)(q1~~w1'i~YPI anlamda kullanılır. Az. *yalvar-,* Tkm. *.yal!Jar~.* Eski ..~pçşl<ç~<:la AA. *ya/wt;JJ'-* biçiminde geçer. **yalbar-* >*ya/war-*> *yalvar-* biçiminde bir ses gelişmesiizlediği anlaşılıyor.

[illegible]- 'yamamak, yama dikmek' [241b/03J. XVII. yüzyıl A.µadolu Türkçesinde *yama-* 'eklemek, ilhak etmek' anlamında geçer (TS). Çağçlaş .Türkçede *yama-* 'yama koymak, yamalamak, yama dikmek' anlamlarında kullanılır. Az. *yama-,* Tkm. *yama-.*

[illegible] 'yama, yamamaya yarayan parça' [138a/05]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yama* 'yamalık' .anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yama* aynı anlamda kullanılır. Az. *yama,* Tkm. *yama,* Tar. *yamaq,* Bar. *yamay,* Kaz. *yamaş,* Krg. *camaq* (Yaduhin), Özb. *yamåq* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 1895). Eski Kıpçakçada *yamaw* biçiminğe kullanılır. *yama-* fiiline getirilen *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yama-y* >*yamay* >*yaıru:ı.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer. Farsçada kullanılan J~ *(yamaq)* Türkçeden (Özb.) alınmıştır (Doerfer Tl\ı'.lEN IV, s. 193-194).

[illegible] 'yamalı, yamanmış olan' [233a/1£5]. Türkiye l'w-~ç~sin~~ *.J(lln.ıalı* aynı anlamğa kullanılır. Az. *yamalı,* Tkm. *yamalı* biçinılerirığt} gt,ç~r.:.)(£?W.~%.ş.p~rıd~rı +*lıy* ~l<i:yle türetilmiştir: *yamay+hş* > *yamaylıy* > *yqma.lı* -: Oğı.ız gPJ,bµµğı:ı.)çses *-y.:* ve şol)St}Ş *0:Y* ünsüzleri düşmüştür,

[illegible]uq 'yamalık, yama olmak üzere hazırlanmış' [2331:>/13].. Tµrkiye Türkçesinde *yamqlık* aynı anlamda kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *yamaş,*

an fkötü, her şeyin kötüsü' [229a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaman* 'kötülük, musibet, fenalık; fena, kötü hoş olmayan; şiddetli' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaman* aynı anlamlarda kullanılır. *Az. yaman,* Tkm. *yaman,* Krg. *caman* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yamôn* biçiminde kullanılır. Türkçeden Rusçaya *(jamlan)* geçmiştir. Farsçada kullanılan *(yiimiin)* da Türkçeden alınmıştır (Pot:ırfer TMEN IV, s. 311).

an- (*y'ama-* dön) 'yamanmak, kendi kendine yamamak' [240b/06]. Türkiye Türkçesinde *yaman-* 'yamalanmak' anlamındakullanılır.

aş- (*yama-* işt.) 'tembelliğinden yere yapışıp kalmak, buyurulan işi yapmaktan çekinmek' [238b/08]. Anadolu ağızlarında*yamaş-* 'baş köşeye saygısızca oturmak; oturup durmak anlamında korunur (PS: Düzce -Bo.). Ölçünlüdilde *"yamaş-* geçmez. Tkm.*yamaş-*.

yur 'yağmur' [231a/03]. bkz. *yaymur.*

z 'kasığın iki tarafı, kalçanın iç yandan uçlan' [224b/15]. Anadolu ağızl~d1;t..yqmı; 'baldır'(PS: Bayat -A£, Salihli- Mn.); 'omuz' (Şereflikoçhisar-Ank.);.'g~y.4eıüı.;yarıı' (Nallıhan -Ank.); 'kıyı' (Söğüt -Bil., Seyitgazi=Es.); 'yamaç' (Bo.r77l'ıTğ.)·'|y~' (Şaşl(gy –Bil.) anlamlarındakorunur. Ölçünlü dilde *"yamız* geçmez.

'yan, taraf [258a/09]. Türkiye Türkçesinde*yan* aynı *yqn,* Tkm. *yān,* Özb. *yan* biçimlerinde geçer. Türl(çedeıı)korpşµ, .4IYerei•4e.i.geçı:rıiştiı-,..Farsçada kullanılan *(yiin)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN IV, s. 120).

'bir şeyin merkezi, kalıbı' [30lb/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde*yeng* 'renk; şekil, tarz, üslup, usul, biçim, suret' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yan* kullanılmaz. Çinceden alınmıştır. <*Çin.yan* (Clauson EDT, s. 940). Farsçada kullanılan *(yang)* biçimi Türkçeden bir ödünçlemedir (Doerfer TMEN IV, s. 202).

'gene, yene, yine, tekrar, ikinci defa olarak; geri dönme bildiren ilgeç' [I 1la/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-e-, -e* ile*yene* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *-i-, -e* ile *yine* biçiminde kullanılır. *Az. yene,* Tkm.*yene,* KKlp.*jene,* Kaz.*yane,* Kum. *gene,* Krg. *jcına,* Kzk.*Jana - Jene,* Özb. *yana* biçimlerinde geçer. *yan-* 'dönmek, döndürmek' [236b/·0S] fiiliden*-a* ekiyle türetilmiş olabilir:*yan-a* >*yene* >*yene »yine -: geµe* Çlaµson EDT, ~ 943; DankoffCTD III, s. 212).

(Oğz) 'her hangi bir ırmağın bir yam, geçesi' [303a/l 1]. XIII..XIV.ryü.zyıl Anadolu Türkçesinde *yaşa* 'taraf, tarafa, tarafta, taraftan, tarafın~:ıf..al.llarnlarındageçer (TS). Çağdaş Türkçede *"yana* kullanılmaz. Tkm. *yaya.* **yan** (bkz. *yaı,)r* sözünün bir türevi olduğu anlaşılıyor: *"yan+qa* > **yanya*>*yana* biçin:tjµde RY: ş~li.şpıej~l~çliği qµşünülebilir (Clausc,n EDT, s. 943; DankoffCTD III, s. 211).

'yan, taraf; ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik; kapı söğesi, her şeyin yanı' [109b/11]. Türkiye Türkçesinde*yanak* 'yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü' anlamında kullanılır. *Az. yanay,* Tkm. *yanak,* Nog. *yak,* KKlp.*jak,* Krg.*jak,* Kzk.*jak,*

Kaz. *yanak,* Kum. *yayak* biçimlerinde geçer. *yan* sözünden +*yaq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **yan*+*yaq* > *yanşaq* > *yaşaq* > *yanak* (Clauson EDT, s. 948; Dankoff CTD III, s. 212).

yanç- 'ısırmak, yere vurup ayığla ezmek, dişle ısırarak parçalan birbirine katmak' [316b/07]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde sedalı -*c*- ile *yene- - yancı-* 'yassıltmak, yapıştırmak, ezmek, çekip sıkıştırmak' anlamlarında kullanılır (TS). Ağızlarda *yenç-* 'ezmek; sarsmak, silkelemek, tartaklamak' anlamlarında korunur (DS: Ar., Afa., Ay., Mğ.). Ölçünlü dilde **yanç*-geçmez.

yançıq ~ yançuq 'torba, kese' [196a/09]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ötümlü -*c*- ile *yanCUk - yancık* 'kese, torba; boyundan geçirilerek yana asılan çanta' anlamında geçer (TS). .Ağızlarda *yancık* 'köylü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler' (DS: Çerk~ş –Çkı); 'kadınların yün eğirirken/sol kalçalarına astıkları ve üstünde iğ çevirdikleri kösele parçası' (Kemaliye -Ezc.); 'çobanların azık torbası' *(Krk.);yancuk* 'kese, çanta, cüzdan' (Kerkük) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **yancık* geçmez. *yan* sözüne getirilen küçültme eki +*çıq - çuq* ile türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *yan* | *Çlq* > *yançıq'*> *yancık* (Clauson EDT, s. 945; Dankoff CTD III, s. 212). *yançuq* biçimi Uygu.reaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yançıl- (**yanç-* ed.) 'incinmek, ezilmek' [244b/13].){JY'.yü~lY~~<l9}MiJ'Hfk,9,eşi11ğeötümlü *-c-* ile *yancıl-* 'ezilip yapışmak, yassılmak, ezilip yassılmak} anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"yancıl-* kullanılmaz.

yançuq 'torba, kese' [133.b/l I]. bkz. *yctıJçıq.*

yandaq (tiken) 'geven dikeni *(Alhagi maurorumş'* [232a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yanduk - yandık* 'deve dikeni, yabani enginar' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yandak* 'dikenli bir ot' biçiminde korunur (DS: Çkr., Sm., El., Sv., Kn.), Ölçünlü dilde *yandık* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *yôndak,* Özb. *yantok* biçimlerinde geçer

yaŋı 'yeni, [303all I]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yeni* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yeni* biçiminde kullanılır. Az. *yeni.* Tkm. *yam, KKlp.jalJa,* Alt. Tel. Küer. *yal)i,* Kaz. *yaşa,* Kum. *YWJl,* Nog. *yaşı,* Krg. *jaşı,* Kzk. *jayı* Yak. *sana* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 943; Doerfer TMEN 1905). **ya-* 'yinelemek, tekrar ortaya çıkmak, yenilemek' (Div. > *yan-* dönmek, yinelenmek [236b/08]) kökünün bir türevi olabilir: **yan-yı* > *yanyı* > *yalJı* > *yel}i* > *yeni. yayı* biçimi Oğuz grtıbu dillerinden yalnız Türkmencede korunurken, Azerice ve Türkiye Türkçesinde yenibiçinuni almıştır.

yanıy 'kusına; korkutma, tehdit' [225b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yanu et-* 'azarlamak, korkutmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Ttirk~~de **y,fül* kullaulmaz. *lan-*fiilinden -(ı)y ekiyle türetilmiş olabilir: *yan-(ı)y* > *yanıy* > *yanı.* OğUz grubunda senses ünsüzü -fler genellikle düşer.

yanıl- 'yanılmak, aldanmak' [307a/13]. Türkiye Türkçesinde *yanıl-* aynı anlamda kullanılır. Ağız*lardayangıl-* biçimine de rastlanır (OS: Tr.).

yanıla- 'yenilemek, tazelemek' [JIOb/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindeyegile *veyegilece* 'yeni, henüz, yeniden' anlamlarında ad olarak geçer. Çağdaş Türkçede *yenile-* biçiminde kullanılır. Az. *yenile-. YW/l* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiş olabilir:*yanı+la- >yalJıla-- > yen'le-* (Clauson EDT, s. 952; DankoffCTD III, s. 213). krş, *yaşı.*

yanqu 'yankı, sesin geri gelmesi, aksiseda' [305b/03]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yankı - yangu - yanu* 'aksiseda' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yankı* cılarak kullanılır. Tkm. *yankı,* Tuv. *çm:ıyı* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 949).

yanqula- 'yankılamak, yankılanmak, ses vermek, ses gelmek' [31lb/04]. XIV. yüzyıl Anadelu Türkçesinde *yankula- - yankulan-* 'ses aksetmek' biçimlerinde geçer (TS). Çağd.ı;ış Türkçede de *yankıla- - yankılan-* biçimlerinde kullanılır. *yaşqu* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir:*yaşqu+la- >yanqula- >yankıla-,*

yanşaq 'yanşak, geveze' [118a/08]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yanşak* 'çok sözlü, boşboğaz, geveze' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yal]şax·.* - Y'Jfşq~.'geve~e, dengesiz, yersiz konuşan' biçimlerinde korunur (OS: Isp., Dz,, ~Y·t~-, ~.). ~l.ç~,Uü dilin .sözlüğünde *yanşak* hlk, notuyla yer alır. Az. yarışrrr*.Y~ı~fSi(r9i\~~~tlŞtnak, gevezelik etmek' fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir:*yayşa..q :>yqyşqlç* (Çlausqn EDT, s. 953; DankoffCTD III, s. 213).

yanşat- (**yanşa-* et.) 'bir kimsenin başım çok sözle ağrıtmak, yanşaklık etmek' [22lb/10]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yanşa(t)-* 'saçma sapan söz söylemek, gevezelik etmek' biçiminde geçer (TS). Ağızlardayavşa.. 'gevezeliketmek' anlamında korunur (DS: Ks., Ar., Çkr., Kerkük). Ölçünlü dilde*yavşat-* hlk. notuyla yer alır.

yanıt 'yanıt, cevap, bedel' [224b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yanut* 'karşılık, armağan, ıvaz' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yanıt* 'bayramda kız evine gönerilen armağan' anlamında korunur (OS: Polatlı -Ank.). Ölçünlü dilde dil devriminden sonra 'cevap' karşılığında yeniden kullanılmaya başlanmıştır. *yan-* kökünden *-(u)t* ekiyle türetilmiş olabilir:*yan-(u)t >yanut >yanıt.*

yapağı 'yapağı'[83a/14]. bkz. *yapaqu.*

yap- 'yapmak, kurmak; örtmek, kapamak' [235a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yap-* 'kapamak, kapatmak, örtmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *~aıı-* .'ortaya koymak, gerçekleştirmek, onarmak, uygulamak' anlamlarında kullanılır. Az. *yap-,* Tkm. *yap-* 'örtmek, kapatmak'.

yapaqu 'yün ve yapağı yoluntusu' [85a/09]. Son dönem Osınanh Tür~y~~in~ieyfp~ğf=*yaJJak* 'koyu.~un kışın süren yünü. kaba ve yumuşak yün' anlanıın?a ~eçer(Ş, Sami İ<T, „s: 1542). Ağızlarda *yapağı - yapak* 'kırkılmış koyun yünü' anlamında korunur (Af, Dz., Or.). Ölçünlü dilde*yapağı - yapak* 'ilkbaharda kırkılan koyun tüyü 'anlamında kullanılır.

Az. *yapağı,* Tat. *yabağa,* Bşk. *yabağı,* Nog, *yabağı,* Kzk. *jabağı,* Krg. *cabağı,* Çuv. *yupax* biçimlerinde geçer (Eren TDES, s. 441). *"yapa-* (< *yap* 'yapağı' [83a/14] +a-) fiiline getirilen *-qu* ekiyle türetilmiş olabilir: *"yapa-qu* > *yapaqu* > yap4ğr(Cl~µ~oıı EDT, s. ~74; Dankoff CTD III, s. 213).

yapaqulaq 'baykuş' [234b/13]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yapalak* 'baykuş' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yapalak - yapa/ax - yap/ak* biçimlerinde korunur (DS: Bo.; Ş~., Zn., Nğ.). Ölçünlü dilde *yapalak* 'bir tür baykuş' olarak kullanılır. Az. *yapalag,* Iq{J.p. *jabalak,* Nog. *jabalak,* Tob. *yaba/ak,* Kaz. *yaba/ak,* Kum. *yaba/ak,* Tar. *yapalak,* Koy> *yabakulak,* Krg. *jabalak,* Kzk. *japalak,* Şor, *çaba kulak - çaban kulak* biçimlerinde geçer. Eski *Kıpçakçadayabalak* biçiminde kullanılır (Clauson EDT, s. 875; ErenTÔES, s. 441). Farsçada kullanılan ~ı:ı *(yapaliiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IVfs. 50).

yapçur- ..., yapşur- yawçur- 'yapıştırmak' [243a/05]. XIV yüzyıl Anadolu Türkçesitıde *yavşur-* 'yapıştırmak, yamamak, intibak ettirmek' anlamında geçer (TS). İçağ~~ş Türkçede *"yavşur-* kullanılmaz.

yaprı 'düz ve enli -yer-; sarkık -kıılak-' [229a/l l]. XV·. ~l~~~~~~;r~r~~~~iP~~~~/?rı 'düşük, sarkık' anlamında geçer (TS). Ağızlardayap~l'f~~~~~)C~i~~~~)7~f~1'(DS: Çkr., Kn., Sm.); 'çarpık, düzgür olmayan' >~Ş-J~~~~d~/i~~~~f·>Ölçiinlü dilde **yaprı* geçmez. *yapur-* fiilinden *-ı* .ekiyle türetilmiş ◇lcı.bi.lit-: **yqpur-ı* > *yaprı* (Clauson EDT, s. 879; DankoffCDT, s. 214).

yapşur- bkz. *yapçur-.*

yaptur- (*yap-* et.) 'kapatmak; yaptırmak' [242a/08]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaptur-* 'kapattırmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaptır-* 'başkasının yapmasını sağlamak' anlamında kullanılır. *yaptur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yapurγaq 'yaprak -ağaç, bitki, kitap-' [233b/ll]. Türkiye Türkçesinde *yaprak* biçiminde kullanılır. Tkm. *yaprak,* Krg. *jalbırak,* Alt. *ya/bırak,* Türki *yapurmak - yopurmak* biçimlerinde geçer. *yapur-* 'örtmek, kapatmak' fiilinden *-şaq* ekiyle türetilmiş olabilir: *yapur-şaq* > *yapurşaq* > *"yapurak* > *yaprak.* Oğuz grubunda ekin başındaki *-y* düşmüştür (Clauson EDT, s. 879; DankoffCTD III, s. 213). *yapurşaq* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yapuş- ~ yapış- *(yap-* işt.) 'yapışmak, y3;lp~şıp kalmak' [237b/Q3]..XIV yüzyıL)\ıiadplu Türkçesinde *yapış-* 'bulaşmak, kirli bir ŞF.'.lY sürµlmek' cl.Jllmnıı:ığa gf.'.lçer (TS). Çcı.ğtiaş Türkçede *yapış-* 'bir yere tutunup kalmak' atµı;ılll.111d.ak:ıılcı..ı:µlır.

yapuşγaq 'dikenli bir ot; her yapılan işe karışan kimşe' [23Jb/09]. Af:cı.dqJµağızlal"U),dayapıfqk 'bir çeşit yapışkan ot' anlamında korunur (DS: Isp.,J)z.) . .Ölçürılü dilde geçmez. *yapuş-*

fiilıne getirilen *-yaq* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yapuş-yaq* > *yapuşyaq* > *yapuşak* > *yapışak.* Oğuz grubunda ekin başındaki *-y-* ünsüzü düşmüştür.

yar[1] 'yar, suların açtığı uçurum' [94b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yar* 'y~Şyer, suyun açtığı uçurum' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yar* aynı atilamda kullanılır,

yar[2] 'salya' [223b/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağız yan* 'ağız ~uyu,salya' biç~~f geçer (TS). Ağızlarda *yar* 'ağızdan taşan tükrük' anlamında korunur (DS: Çkr:, Çr:, Gr.). Ölçünlüdilde **yar* geçmez (Clauson EDT, s. 953; Eren TDES, s. 442).

yar- 'yarmak, bir şeyi keserek zorla yarmak, parçalamak, yere sınır çizmek' [235a/10]. ~.~· yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yar-* 'geçmek, ötekini geride bırakmak; kazmak, o~,, delmek; ayırmak, birbirinden uzaklaştırmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçeq¢ *yar-* aynı anlamlarda kullanılır. Az. *yar-,* Tkm. *yôr-.*

yara- 'yaramak, uygun gelmek, yaraşmak' [240b/14]. XIV. yüzyıl Anadolu.'fükçesin~f.J'~~? 'mümkün olmak, uygun düşmek, elverişli olmak; yakışmak, layık olnı'; ~~ uğurlu gelmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yara-* a)'lll.~a~f |~.|f~~|0]

yaraγ 'fırsat, imkan, tav' [3 la/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesi!ldeyal'at.-.,yq.ra~'h'1Zlrlık, levazım, techizat; silah' anlamlarında geçer.. <!~.)·, Qlç~~~ ~~n.s~1~~~e¢{as~k. esk. notuyla 'silah' anlamında yer. alır.. Az. *yarağ,.* Tknı.. {~S~~' *W;tgrjqraq,* Özb. *yaraq* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 1 83 7). *yara-* fiilindt:}lf"Y.ekiyle füretildiği anlaşılıyor: *yara-y* > *yaraş* > *yarak* (Clauson EllT, s. 962; OankofüC'I'O.Jil; s. 216). Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle·düşerken.burada ötütrısü.zleşerekkorunmuştur. Birçok komşu dilde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan JI..>II *(yaraq)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN IV, s. 143-147).

yaraγlıγ 'zırhlı, cebeli' [233a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaraklı* 'mücehhez, silahlı, hazırlıklı, hazır' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"yaraklı* kullanılmaz. *yaraγlıγ* sözünden *+lıy* ekiyle türetilmiştir: *yaray+lış* > *yaraylıy* > *yaraşlı* > *yaraklı* (Clauson EDT, s. 964; DankoffCTD, s. 216).

yaramas 'faydasız, uygunsuz' [96b/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-z* ile *yaramaz* 'faydasız, boş, uygunsuz, zararlı, kötü' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaramaz* aynı anlamda kullanılır.

yaran- (*y'ara-* dön.) 'yaranmak, yaltaklık etmek; koşakta koşturulartık ~lı~rnınıaıe [240a/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaran-* '-at- rejim ve idnıa:tıla .karnı çekilip beli incelmek; *yaramsın-* 'yaranmak, yaltaklık etmek'· biçitıılerind¢:ğt:}çerx (TS). Çağdaş Türkçede *yaran-* 'beğenilmek, beğenilmeye çalışma~'..atilatlllllcla. lq.ıllamlı,r.

yarasa ~ yansa 'yarasa, bir kuş türü *(Vespentlto)'* [3 16a/12].i Kaşgarlı, Çiğillerin *yersgü* biçimini kullandıklarım belirtir. XVII. yüzyıl Anadolu. Turkçesinde *yarasa gözlü* 'gece g>mp gündüz görmeyen' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *yarasa* biçiminde

kullanılır. Az. *yarasa;* Bar. *y~ısqı,.)Ttnr. çasqı* (< **yasqı* < **yarsqı* < **yarısqı)* biçimleri kullanılır. Lehçelerin bir bölümfü:ıdei *yarqanat* .biçimi« geçer: Tkm, *yarganat,* Kaz. *yarqanat;* Krg. *jarqanat,* Bşk. *yarşanat,* Kum. *varqanat,* Nog. *yarşanat,* Alt. *yarşanat,* Hak. *çarqanat* (Doerfer TMEN 1836). Clauson'a göre **y~rsi--* (Div. *yersin-ı* 'bir yeri yurt edinmek' sözünün türevidir (Clauson EDT, s. 971-972). Türkçeden ıl.....1->:ı *(yarasa)* biçiminde Farsçaya da geçmiştir (Doerfer TMEN IV, s. 143).

yaraş- (*yara-* işt.) 'yaraşmak, uyuşmak, anlaşmak' [237b/11]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaraş-* 'yakışmak, uygun düşmek, layık ve münasip olmak' anlamlatıuct.a. geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaraş-* aynı anlamda kullanılır.

yarat- (*yara-* et.) 'yaratmak; (Oğz.) oranlamak, oranlayıp yapmak; kendinden uydurmak' [212a/02]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde genişlemiş biçimi *yaraulın-* 'yaratılmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yarat-* 'ortaya çıkarmak, yoktan var etmek' anlamlarında kullanılır.

yaratyan 'yaratan' [234a/16]. XIIl-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaratyan* 'yaradan, Tanrı' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaratan* 'Tanrı' anlamında kullanılır. *yarat-* fiilinden *-yan* ekiyle türetilmiştir: *yarat-yan* > *yaratyan* > *yaratan.* Oğuz grubunda ekin başındaki *-y-* düşmüştür.

yarıq 'zırh, zırh, ve kalkana verileıı ~~n~l ad' [226a/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yarık* 'zırh' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yarık* kullanılmaz.

yarıl- (*yar-* ed.) 'yarılmak, yirilmek, açılmak~ [2J9a.lQJ]; ~ ... yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yar-ıl-* 'delinmek, yırtılmak' anlamında geçer (TS); Çağdaş Türkçede *yarıl-* 'bölünmek, açılmak' anlamında kullanılır.

yarım 'yarım, bir şeyin yarısı, herhangi bir şeyin ikiye ayrılmış olan parçalarından her birisi' [227a/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yarım eyle-* 'ikiye bölmek' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yarım* aynı anlamda kullanılır. Az. *yarim,* Tkm. *yarım. yar-* fiiline getirilen *-(ı)m* ekiyle türetilmiş olabilir: *yar-(ı)m* > *yarım* (Clauson EDT, s. 968-969; Dankoff CDT III, s. 215). Türkçeden Moğolca, Rusça ve Sırpçaya geçmiştir. Farsçada kullanılan **f.ı~** *(yanım)* Türkçeden alıllllllştır (Dperfer TMENIV, s. 66).

yarın[1] 'yarın, sonraki gün' [155a/13]. Türkiye T~rkçesinde *yarın* afnı anlıınıdaiktıllanılır .. Az. *yarın,* KK.lp. *Jann,* Kzk. *jann* biçimlerinde ge~~f·i *yaru-* 'ışıınalc' fiilinden *-n* ekiyle türetilmiş olduğu düşünülebilir: *yaru-n* > *yarın* (Clauson EDT. s. 970).

yarın[2] 'kürek kemiği, çiğin kemiği' [155a/13]. .XIV ...~~ıl ~,9<.lluj]~f~.Y~~i11~~;J?~$rın'şı,t, sırtın yukarı kürek kısmı' anlamındageçerf'I'Ş); ~ı~~cl~J?~~ı~IT"'f~~~{W 'şırt; kµr.ek kemiği' biçimlerinde kullanılır (OS: Sm., J'o.fl'r,, .(3r.).. Ql9.µ1ll9:.djli11 ..şö:ılüğüııde *yağı;ırı* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *yağrın,* Krg. cönn, J<lkj(.l)'Vfftı, *Baf.yawrıuJ,.Alt. yarın,* Tel. *yarın,* Kumd. *yarın,* Özb. *yağrin,* Şor, *carın,* Hak. *canrı,* 'fuv. *carın,* Yak. *sarın,* Çuv.

śrr·aM biçimlerinde geçer. *yağır* sözünden *+(ı)n* ekiyle türetilmiş olabilir:yayzr+(ı)n > *ya"yrm* > *yarın - yağrın* (Clauson EDT, s. 970; Eren TOES, s. 439). Farsçada kullanılan يغرين *(yagrın)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 176-178).

yarış[1] 'at yarışı' [224b/15]. Türkiye Türkçesinde *yarış* aynı anlamda kullanılır.

yarış[2] 'iki adam arasında mal üleşme' [224b/15]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde.yqrış 'taksim, bölüşme' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yarış* kullanılmaz ... *yd_r-* 'bölmek, ayırmak' fiilinden *~(ı)ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yar-(ı)ş* > *yarış* (Clauson EDT, s. 972; DankoffCTD III, s. 215).

yarış- (*yar-* işt.) 'yarışmak, yarış yapmak, at yarışı yapmak; yarı yarıya üleşmek' [238a/02]. Türkiye Türkçesinde *yarış-* 'yarış yapmak' anlamında kullanılır. Ağızlarda *yarış-* 'eşitçe bölüşmek' anlamında korunur (DS: Nğ.),

yarlıy 'emir; hakanın mektubu, fermam, buyruğu' [30a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türl<Çesip.ğt:ı *yarlığ* 'ferman, irade, buyrultu' anlamında geçer (TS). Ağızlardayarlığ'yaşa.'~Ş:ll<;~.\ *yarlık* 'buyruk, emir' .(Ky.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin.isöz1H~9~x~~~/ıt.f~· notuyla yer alır. Claıison'a göre *yar* sözünden *+lıy* eldyletiit~t~~ŞPl~~il!~t~~l;c~··0~~T 967). Türkçeden Rusçaya, Suriye Arapçasına, Mo.ğol~~t~ j'~ ..ifi~~~~W~!Şfçnıi~tir- Farsçada kullanılan *el~ (yar/ığ)* Türkçeden alınmıştır(Do.eı:fet'I'~:N'J'V'; s.153~158).

yarma 'uzunlamasına yarılan herha.ıigi. bir şe}" [230~~J]; **~t1?~~[;,~~~.şinqe** *yarma* 'iri öğütülmüş tahıl; herhangi, .Pir>. şeyi• oft:,d~(¥,ı-m~ ~yl~~.f> ~'~ •¥~fl!arak açılmış yol' anlamlarında kullanılır.. Ağ~l~<J.~la~~,j~X~~ş.~~,9r9~uμ'(I)S: Isp., Çkl.,Gr, Tr.); 'buğday, mısır, bezelye vb.. i.ri çekilıpişi,. dqyp:ıesi' (Ay., Dz., Tr., Rz.) anlamlarında korunur. *Az. yarma,* Tkm. *yarma,* Tob. *yarma,* Kaz. *yarma,* Krg. *jarma,* Kzk. *jarma,* Tel. *d'arma,* Özb. *yarma* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN 1855). *yar-* fiilinden *-ma* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yar...ma* > *yarma* (Clauson EDT, s. 969; DankoffCTD III, s. 215). Türkçeden Moğolca yanında Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan ‹l,Q>.ı *(yarm•a)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 160).

yarmaq ~ yartmaq (Uyg.) 'para' [25b/09]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yarmak* 'akça, sikke, para' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede ve ağızlarda. *"yarmak* kullanılmaz. Rasanen, Vambery'nin *yar•* kökünden *-maq* ekiyle .:yapıldığı y91:ı:μ11deki açıklamasını doğru bulduğunu belirtir (TES IV, s. 143-144). Doer.fer de *yırr* fiilinin.bir türevi olduğu görüşündedir (TMEN JV IŞŞ4). Çlauson'cı göre Türkçe *yar-* k9kürıden *-mak* ekiyle veya *yarma-* fiilinden. *-q* ekiyle .Jürediğitıi ka.pıl.. etırıek anlam bajp.mıı:ı<ian kolay değildir. Toharca 'ölçü' anlamına ge.Ienyarm sq~l}~@ff.SeJıne olaşılı~ yμksektir (EDT, s. 969). Clauson'un savı tartışmaya . a.çık:tır. :ı31.1.~,tJ.il'Ark9e<Jei kullapıları.pqra *kesmek* deyimini göz önüne alırsak, 'para'nın.yapμış.l>içiıpiy\~.J!gi\i;l>ira.dla.11.ğ11.1111lyı doğal karşılamak gerekir. Rusça *rubl* sözcüğü. Jle 'fμ*ç~ *yqr.mqk* ar~smda. semantik bir paralellik bulunmaktadır. Rusçada da 'para' anl~mıiıı geleıı *rubl* 'ruble' sözcüğü *rub-* 'yarmak, kesmek' fiilinden türetilmiştir (Prof. Dr. İgor Kormuşin'in sözlü tanıklığı).

yarmaq sözcüğünün *yar-* kökünden *-maq* ekiyle türetildiği açıktır: *yar-maq* > *yarmak.* Farsçada kullanılan ıJ.o~ *(yarmaq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 160).

yarmaqan (Oğz) 'armağan' [4lb/06]. bkz. *armaşan.*

yarpuz 'güzel kokulu bir ot, kır nanesi *(Mentha pulegiumş'* [23 la/09]. XIV. yü.~ıl.~a~9lu Türkçesinde *yarpuz* 'bir cins nane' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yarpız* 'rab.~~i5~i' (DS: Isp, Gm., Nğ., Ada..) anlamının yanında 'kuzu kulağı' (Ba.); 'oğul otu' (DS: Ml..) anlamlarına da gelir. Ölçünlü dilde *yarpuz* 'bir cins nane' anlamında kullanılır. Tkm. *narpız* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yarpuz* biçiminde kullanılır (81~M$Hr EDT, s. 957). Türkçeden Arapçaya *(yarbüz)* ve Farsçaya *-lı:->l:ı (yarpüz)* biçiıiitlpe geçmiştir (Doerfer TMEN IV, s. 55).

yartur- *(yar-* et.) 'yardırmak, başkasının yarmasını sağlamak' [242a/16]. Türkiye Türkçesinde *yarı'(ır-* aynı anlamda kullanılır.

yaruq 'yerde, duvarda, dağda ve sırçada yank' (30b/l 7]. Türkiye Türkçesinde *yarık* ayıı anlanıda kullanılır. *yar-* fiilinden *-(u)q* ekiyle türetilmiştir: *yar-(u)q >yqrµq?tyqrı!f*

yas (Oğz) 'ölüm, helak; zarar, ziyan' [257b/l 4]. Çağdaş Türkçede iJ'O~x:{~Jµ.ıp,·t~?,I"şısııda duyulan üzüntü, matem' anlamında kullanılır. Az. *yqs,;Tkm* ..)'tıŞri.((l3Jı;ıµşpµ;;;:f3:L)::F; s.973; Eren TOES, s. 442).

yas- 'dağıtıp yaymak, çözmek' [235b/09]. XJII..XJV. yüzyıl.A:na.clôlü Türkçesinde *yas-* 'yayın kirişini gevşetmek; yassılatmakpdüz hale getirınek.'/~ı;ıtajannda geçer (TS). Ağızlarda *yas-* 'eğmek, çökertmek.iyatırmak, bozup.dağıtmak' ~~annda korunur (DS: Af, Kü., Or., Gr.), Ölçünlü dilin sözlüğünde *yas..* hlk, notuyla. yer alır.

yasyaç < yası yıyaç 'yastıgaç, hamur tahtası' [23 la/02]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yas'tlgaç - yastagaç - yasdtgaç* 'üzerinde yufka açılan tahta, ekmek tahtası' biçimlerinde geçer (TS). *Ağızlardayastığaç* (Es., Çkr., Zn.),..., *yassıağaç (Sn.)-yaslağaç* (Brs., Ks., Sm.) 'üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta' biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *yastığaç* hlk. notuyla yer alır. Kaşgarlı, *yası yıgaç'tan* geldiğini belirtir. Clauson, Kaşgarlı'nın bu etimolojisinin doğru olmadığı görüşündedir. Ona göre *yas-* 'yaymak' kökünden *-yaç* ekiyle türemiş olmalıdır (EDT, s. 975). Eren de Clauson'un bu görüşüne katılarak, Kaşgarlı'nın savına göre sözcüğün geçirdiğini var saydığı ses gelişmesi aşamalarını sıralıyor: *yası yıgaç > yassı yıgaç > yastı yıgaç > yasuğaç* (TDES, s. 442). Görüldüğü gibi Ererı'inesas aldığı Divan'da geçen *yasyaç* değil, ağızlarda kullanılan *yastığaç* biçimidir. Kaşgarlı'nın tespit ettiği *yasgaç* biçiini esas alınmalıydı. Oysa, ağızlarda Kaşgarlı'yı doğrulayan *yasstağaç* (< *yası yıgaç)* biçimi de geçmektedir. Claıson ve Eren'in semantik bir nüansı da göz ardı ettikleri söylenebilir. Eğer *yasşaç, yas-* fiilinden *-yaç* ekiyle türetilmiş olsaydı etken olarak· kullanılan. bir aletin adı olması beklenirdi. Burada 'yayma' işlemine zemin oluşturan bir araç adı olarak karşımıza çıkıyor. *yası yışaç* biçiminden gelişebileceği savı semantik bakımından da kabul edilebilir

savdır. Gerek eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, gerekse ağızlarda kullanılanyastığaç benzeşmezlik *(dissimilation)* sonucu oluşmuş bir biçim olarak düşünülebilir; Ağızlarda geçen *yastı* 'yassı' (bkz. *yası)* biçimi de bir benzeşmezlik örneğidir. *yası yıyaç.ç;..)Jyassı yryaç* > *"yassı ağaç> "yasu ağaç> yastıgaç.*

yası 'yassı, enli' [227b/14]. Türkiye Türkçesinde *yassı* biçiminde kullanılır. Ağızlarda *ytıstı* 'yassı' biçimine de rastlanır (DS: Kıbrıs, Silifke, Anamıır=İç.). Az. *yastı, Tkm.yası;I<.az; ya.ssı,* Özb. *yassi* biçimlerinde geçer. *yas-* (bkz, *yas-)* fiilinden *-ı* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *yas-ı >yası> yassı.* İkinci -s-'nin sonradan türediği anlaşılıyor. Clauson/un da belirtiği gibi *yassı,* Türkçede çok az görülen ikiz ünsüzlü sözcüklerden biridir (:E:;Bj,1~, 973-974). Ağızlarda ve Azericede görülen *yastı* biçimi benzeşmezlik sonucu olµŞffiHŞİHf (DankoffCTD III, s. 217).

yasıl- (*yas-* ed.) 'dağılmak; terk olunmak, bırakılmak' [239a/12]. XIV. yüzyıl .Ana<.191~ Türkçesinde *yasıl-* 'yayın kirişi gevşetilmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçe<içe **yasıl-* kullanılmaz.

yasta- 'yastık dayamak, yaslanmak; söz dokundurmak' [28Şb/l'Z].iXI"\l/. ~ZYll,,~ağôlu Türkçesinde *yasta-* 'yaslanmak, dayamak, yastık edinmek' anl~~~ıga<g~rer (TS). Ağızlarda *yasta-* 'yaslamak; ezmek, yere yaymak, .9~şn~m~k',~~~~g~;;~~.l'll.:rı~r ~Ş: Bo., Mğ.), Ölçünlü dilde *+la-* ile *yasla-* pi9i~11ğ~n~J\~f}f°"~~~?~f~~d~~i *+te-* eki yerine Çağdaş Türkiye Türkç~si11de aynı işleve sahip. *+la-1+/e..* eki kullanılır.

yastuq 'yastık' [232a/02]. XVI. yüZ}'ll.~cle!H..:tü~\ç~~~g~~asr~fç-/hiçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yastık* biçinin~e.k:uUa.tı~f-./',.z. *Jqstıtr* 'I'lan. *yassı/(,* Nog. *yastık,* KKlp. *dastık,* Krg. *cazdık= casttk,* TatK.. *yastık,* Alt. *yqstr~.Şçr. çastık,* Tar. *yastuk,* Soy. *sıttık;* Yak. *satık* biçimlerinde geçer. *yasta-* fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *"yasta-q - yastuq* >yastık(ClausonEDT, s. 974; Eren TDES, s. 443; DankoffCTD III, s. 217).

yaş 'yaş, taze nesne, zerzevat, sebze, yeşillik; gözden gelen yaş; -insanın yaşadığı- yaş' [136a/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaş* 'taze; deniz' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaş* 'doğuştan beri geçen zaman; nemli, ıslak; taze, canlı; -gözden akan- yaş' anlamlarında kullanılır. Az. *yaş,* Tkm. *yaş,* Krg. *caş,* Kzk. *jas,* Bşk. *yaş,* Özb. *yåş,* TatK. *yaş,* YUyg. *yaş,* Yak. *sds,* Çuv. *su!* biçimlerinde geçer. Farsçada kullanılan .Jı~ *(yå?ş)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 97-98).

yaş- 'gizlemek, saklamak' [235b/12]. XIY yüeyµ Anadolu Türkçesinde *yaş-* 'örtmek, gizIemek, saklamak' anlamında geçer.('I'S). A~~l~daJ;qfmqk 'başörtüsü' ve *yaşmakla-* 'yüzünü örtmek' gibi türevleri kullanılıt(DS: Tt., Isp., Af.). Ölçi.iwA dilde **yaş-* geçnı.ez.

yaşa- 'yaşamak, canlı olmak' [241a/I 1]. Türkiye Türkçesinde *yaşa..* aynı anlamda kullanılır. *yaş* sözüne getirilen *+a-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yaş+a-* >*yaşa-* (Clauson EDT, s. 976; DankoffCTD III, s. 218).

yaşar- 'yeşermek, yeşillenmek' [237a/09]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaşar-* fyeşermek, anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede 'yeşillenmek' anlamına gelen fiil *yeşer-* biçimini almıştır, *yaşar-* ise yalnızca 'ıslanmak; nemlenmek, gözü yaşla dolmak' a.ılan:ırıcia kullanılır. *yaş* sözünden *+(a)r* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yaş+(a)r- > yaşar-* ,.., *Y'!Ş(!r-* (Clauson EDT, s. 979; DankoffCTD III, s. 218).

yaşart- *(yaşar-* et.) 'yeşertmek, yeşillendirmek' [3 l 6b/17]. Türkiye Türkçesinde 'yeşillendirmek' anlamında *yeşert-* biçimi, 'nemlendirmek, ıslatmak, yaşlı hale getirınek' anlamında ise *yaşart-* biçimi kullanılır.

yaşıl 'yeşil' [83b/l 0]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaşı!* olarak geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *yaşı!* biçimi korunur (DS: Dz., Kr.). Ölçünlü dilde ince sıradan ünlüler le *yeşil* biçimini almıştır. Az. *yaşıl,* Tkrn. *yaşıl.* Gabain'e göre *yaş+(ı)l* biçiminde türetilmiştir (ETG § 75). Clauson (EDT, s. 978) ve Bang (TM, s. 67) *yaş* sözüne getirilen **+sıl* ekiyle türetildiği görüşündedirler: **yaş+sıl > yaşıl - yeşil.*

yaşlıy 'yaşlı, genç olmayan' [23 lb/12]. Türkiye Türkçesinde *yaşlı* biçiminde kullanılır. *yaş* sözünden *+Iy;* ekiyle türetilmiştir: *yaş+lty > yaşlı.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü *-y*'ler genellikle düşer.

yaşur- (*yaş-* et.) 'örtmek, örtülmek, gizlenmek' [237a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaşur-* 'saklamak, gizlemek, örtmek. kapatmak; örtülmek, kapanmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yaşır-* kullanılmaz.

yat 'yabancı, el' [109b/03]. XIII. yüzyıl. Ap.~ğçlur.'1:;µf~çeşirığe ş(;}dalı *-d* ile *yad* 'yabancı, ecnebi, garip' biçiminde geçer (TS). Ağızl~ğf!.ya('yatwm::ı,, el'. biçiminde korunur (DS: Isp., Dz., Yz., El., Ml.). Ölçünlü dilderya4>biçiminde kullanılır. Az. *yad,* Tkm. *yat* (Clauson EDT, s. 882-883).

yat- 'yatmak' [211b/05]. [62a/17]. Türkiye Türkçesinde *yat-* aynı anlamda kullanılır.

yatyaq 'hakanın ve ülkenin koruyucusu, muhafızı' [231b/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yatak* 'barınak, in; *yatakçı* 'gece bekçisi' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yatalk* 'koyun ve sığırların yazın, gece dağda kaldıkları yer' (DS: Isp., Tr.); 'yaylada bulunan küçük barınak' (Brs.); 'domuz barınağı; in, hayvan ini' (Kn.); 'eşkıyayı, hırsızı koruyan kişi' (Mn., Çkr., Nğ.); 'oda' (Zn.)anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *yatak* 'şilte; gizli barınak; bir şeyin çok hulu~du~~y~r; m~cra' anlamlarında kullanılır. Az. *yatak* 'oda, barınak', Tkm. *yatak* 'ağıl' anlamlarında geçer.yat .. fiilinden *-yaq* (Gabain ETG, § 114) ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yat-yaq > yatak.* Oğuz/grubunda ekin başındaki *-y-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 888; D~ofl'.~X~lP, ~lij.)f~rkçeden Arap, Kafkas.ve Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan J~ *(Jıatiiq)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 136-139).

yatyur- *(yat-* et.) 'yatırmak, uyutmak' c243a114J.T~r1'ir~.!üz~9~~inde.ratır- aynı anlamda kullanılır. Az. *yatırt-,* Tkm. *yatır-,* KK.lp. *Jatkar-* biçi@erinde geçer. Oğuz grubunda

içses ünsüzü -y-'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 888; Dankoff- CTD III, s. 218}. *yatyur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yatı 'uyku; yatılacak yer' [225a/13]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yatı* 'yatağa girme, geceyi geçirme' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 1523). Ağızlarda *yatı* 'köye dışr.tnçlflp. gelen konuk' (DS: Es.); 'gece, dağda hayvan yanında yatma' (Yz.) anlamlarındakqrugı.m Ölçünl. dilde *yatı* aynı anlamda kullanılır. Tkm. *yatuv,* Krg, *jam,* KK.lp. *jqt~* biçimlerinde geçer. *yat-* fiilinden *-(ı)y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor:*yat-(ı)y* > *yatıy* >*yq/r:* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer. Türkmencede -y'nin -y.ty~ çevirildiği görülüyor. (Clauson EDT, s. 887; Danko:ffCTD Ill, s. 218).

yatıq 'atılan, unutulan her şey; tembel; iki cins iplikten -erişi yünden, argacı pam~~T dokunan bir dokuma' [225b/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde*yatık* 'ağzı dar, 01~~ kısa, karm yassı su kabı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yatık* 'ağaç testi' (DS:.~; Isp., Dz.); 'çamdan yapılmış su fıçısı' (Ba., Kn., Krk.) anlamlarına da rasdanır.>Ölç~iil~ dilin sözlüğünde *yatık* hlk. notuyla yer alır. *yat-* fiilinden *-(u)q* ekiyle türetijçliği anlaşılıyor: *yat-(u)q* >*yatuq* > *yatık* (Clauson EDT, s. 887; DankoffÇı'fPim, s.JJ8),

yaw ~ yaw~. (Oğz) 'sıcak, kuytu -yer-' [27b/ll]. XVI. yüzy1 f\rta~e1~;'~~f~~~,~!~~0~~ 'zayi, yitik, kaybolmuş; başıboş gezen, sahipsiz' anlamıtıda geçerY(]Ş)?.l\.ğızlardayava 'yitik, dışarıdan gelip bir yere yerleşen; bulunmuş,' sa~ps~;" sü.iii,den./ayrtlanhayvan' anlamlannda kullanılır (DS: •Nğ.,Kn., Açta.).~ğı~~q~(gQtiil~n..J?µc~~<değişikliğinin dışarıdan gelen kişilerin genellikle sıcak, kµ.yt.ıı>yed~w4e>tçqı:ı~lq.aıµa~ıµdankaynaklandığı düşünülebilir. Ölçünlü dilde **yqvg* geçnıez; te~çfln; *yqyq* ile. *qva.* arasındaki semantik benzerlikten hareket ederek *yava* > **yova* > *gya* biçiminde bir ses gelişmesinden bahsedilebileceğini, ancak önses *y-* ünsüzünün kaybolması konusunun açıklağa kavuşturulmasında zorluklar bulunduğunu.belirtmiştir(DKÜN, s. 171-172).

yawaş 'yavaş; yumuşak huylu' [225a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yavaş o/-* 'yumuşak huylu ve tahammüllü olmak' anlamında deyim olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yavaş* biçiminde kullanılır. Az. *yavaş,* Tkm. *yuvaş,* Krg.*jôş,* Kzk.*juwaş,* Özb. *yuvoş,* Tar. *yobaş,* Kum. Kar. *yuvaş,* Bar. Küer. *yuaş,* Tel. *yoboş,* Tel. *d'oboş,* Şor. *çobaş,* Tat. *yavaş,* Tuv. çöş biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yawaş* olarak kullanılır (Doerfer TMEN 1910; Clauson EDT, s.. 880;). *"yaba-*> **yawa-* (Div. *yawal-;* fiilinden *-ş* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **yaba-ş* > **yqwa-ş* > *yavaş* (Dankoff CTD III, 219). Türkçeden Moğol, Kafkas ve Balkan dillerine de geçmiştir. Farsçada kullanılan .;.~ (*yav•*iiş) Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMENJV,.s. 297-209).

yawaşlan- *(*yavaşla-* dön.) 'yavaşlanmak;<yumµşa.k huylu .pJ:rp,ak' [246a/17]. Türkiye Türkçesinde*yavaşla-* biçiminde kullanılır.

yawçan 'yavşan' [230b/07). bkz. *yabçan.*

yawyan 'yavan, tatsız tuzsuz' [230b/08]. Türkiye T%kçç~ıı:ıde.0avaıı biçiminde kullanılır. Az. *yavan,* Tkm. *yuvan,* Özb. *yavyan* biçimlerinde geçer. **yav-* 'bad; veak' fiilinden *-şan*

ekiyle türetildiği anlaşılıyor: **yav-yan* > *yawşan* > *yavan.* Oğuz grubunda ekin başındaki *rY-* düşmüştür (Clauson EDT, s. 874; Dankoff CTD III, s. 219). Farsçadaluıllamlan 1:,~ *(yavgan)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN IV, s. 224).

yawlaq (Oğz ve Kıp.) 'kötü, fena, değersiz, yavuz, düşkün, her şeyin kötüsü' [109a/16]. Eski Türkçede *yablak* 'fena, kötü; kötülük, fenalık' biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 181). XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yavlak* 'pek, çok, gayet' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yablak* 'korkak' (DS: Dz. Kn.) - *yavlak* 'çok, çok fazla' (DS:iA.£;. Isp.); 'uğursuz" (Bo., Sm.); 'alışılmamış, yabansı' (Kr.) anlamlarında korunur. Ölçµnlü dilde **yavlak* kullanılmaz. **yav-* (< **yab-)* fiilininbir türevi olduğu anlaşılıyor(ClausonEI>T, s 876; Dankoff CTD III, s. 219). Ancak Clauson ve Dankoff'un *+laq* ekiıiin.ç!9~~~n fiilin köküne getirildiği yolundaki görüşleri ihtiyatla karşılanmalıdır. *+fa..* .ve -q'llll kalıplaşmış biçimi olan *+laq* eki fiil köklerine değil, ad köklerine gelen bir ektir. Ban.ğ, **yab-* kökünden ulaç eki *-ı* ile *"yabı (<yab-ı)* yapıldığını,bundan *+la-* ile fiil **yabıla-ve* bundan da *-q* ekiyle ad türetildiğini öne sürer (TM, s. 53). Bu görüş akla yakındır.

yawrı- 'hali kötüleşmek, yoksulluk ve hastalık yüzünden arıklamak, zayıflaınal<'[289a/08]. Türkiye Türkçesinde fiil olarak kullanılmaz. Ancak 'küçük, yeni do~u.ş hayVatı Neya insan' anlamında kullanılan *yavru* sözünün *yavrı-* (< **yabrı..)* fifünlıı<l>irtU.revi.'.Qld.µğu düşünülebilir: **yabrıy* > **yawrı-y* > **yawrı* > *yavru.*

yawuz 'kötü, fena' [27b/15]. Eski *Türkçedeyabız* 'fena,~~tü'\Biç~~71':ullanılıt(TekfuOY, s. UH). XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindeyavıız'kötü,fena' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yavuz - yavız* 'iyi, güzel, iyi huylu' gibi bütünüyle karşıt bir anlam kazanmıştır (DS: Dz., Ay., Çkl., Ba.), Aynca ağızlarda 'yiğit, mert' (Isp., Ks., Tr.); 'becerikli, çalışkan' (Mn., Mğ.); 'sert, keskin, yabanıl' (Es., Çkr., To.) gibi yan anlamlan da vardır. Ölçünlü dilin sözlüğündeyavuz hlk. notuyla yer alır. **yav-* (< *yab-)* fiiline getirilen *-(ı)z* ekiyle türetildiği anlaşılyor:*yav-(ı)z* > *yavuz* (Clauson EDT, s. 882-883; Dankoff CTD III, s. 219; Bang TM, s. 53). Sözcüğün Oğuz grubunda *yavuz* biçiminde kullanılması *-v-*'nin yuvarlatıcı etkisinden kaynaklanan bir durumdur. *yavuz* sözcüğünün eski anlamından farklı bir anlam kazanmasında*yağız* sözünün etken olduğunu düşünüyoruz.

yawuzla- 'kötü bulmak' [297b/04]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yavuzla-* 'kötülemek' anlanımda geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"yavuzla-* kullanılmaz.*yawuz* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir:*yawuz+la-* > *yavuzla-* (Clauson EDT, S.i 882; Dankoff CTD III, s. 219).

yawuzlan- *(yawuzla-* dön.) 'kötü bulmak' [246a/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yavuzlan-* 'kızmak, azgınlaşmak' anlamında geçer (TS).• Çağdaş Türkçede **yavuzlan-* kullanılmaz,

yay 'ilk bahar; yaz' [27b/03]. Eski Türkçede *yay* 'Y~.·.~~~~~.~ll~tff.l'ekin OY, s.1Ş3). XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yay* 'y~, sı~a,~>m~ysıın' anlamında.geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *yay* 'yaz' (DS: Kr., Ama., El., Nğ.); 'yaz mevsiminin,20 mayıs

ile 15 haziran arasındaki bölümü' (Eğridir, Aliköy -İsp.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde *yayla* ve *yaylak* gibi türevleri kullanılır. Az. *yay* 'yaz', K.rg. *cay* 'yaz', *KazJ.•cey* 'yaz', Alt. Te. Küer. *yay* 'yaz', Tuv. *çay* 'yaz', Yak. *sayın* 'yaz' biçimlerinde geçer. Lehçelerde daha çok *yaz* biçiminin kullanıldığı görülüyor (Clauson EDT, s. 980). krş. *yaz*.

yay- 'çalkamak, kımıldatmak, sallamak, meyletmek' [277a/17]. XVI. yüzyıl Atıadolu Türkçesinde *yay-* 'yağını çıkarmak için yoğurdu yayıkta çalkalamak' anlammda·geçer (TS). Ağızlarda *yay-* 'yayığı çalkalamak' anlamında korunur (DS: Çkr., Or., Hat., Eze., Yz.). Ölçünlü dilde **yay-* geçmez.

yayıl-[1] *(yay-* ed.) 'ırgalanmak, yayılmak, salınmak' [265a/05]. Anadolu ağızlarında *y<;ıyı/-* 'çalkalanmak' anlamında korunur (Trabzon ağzı). Ölçünlü dilde *"yayıi-* geçmez.

yayıl-[2] 'serilmek, dağılmak' [265a/05]. bkz. *yaôıl-*.

yayın- *(yay-* dön.) 'kendi kendine yaymak' [240b/09]. XIV. yüzyıl Amıd.QlU 1'iirkçesmqe *yayın-* 'dağılmak, yayılmak' anlamında geçer (TS): Çağdaş Türlcçede *<*yayın"'* kullanılmaz.

yayla- 'yaylamak, yazı geçirmek' [290b/07]. XIII-XIV. yüzyıl.An~d.plU/Tiırlcçesµıdeyay/a- 'yaylada yaz mevsimini geçirmek' anlamında geçer·.(TS). ~ğ.ı~la.r~,Jxy<;ıy/a- 'yaylaya çıkmak, hayvan otlatmak' anla.mlarında koı-µnµr ~~.:.Ji§Mfflc~:.;;rl~\;F~cJ~.)..9lçünlü dilin sözlüğünde *yayla-* hile. notuyla.ypr. al11\.yayşğ~J.1ğ~J.1. tf~-;.~~yJ~.Jf.ifemiştir: *yay+la-* > *yayla-*.

yaylaγ 'yayla, yaylak, yazın geçirildiği yer' [58a/05]. XIV.yüzyıl Anadolu Türkçesinde sedalı -*k* ile *yaylak* 'yazı geçirmeye mahsus yüksek yer, yayla' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yaylak* 'otlak'; *yayla* 'yazın hayvanların çıkarıldığı. yüksek yer' biçimlerinde korunur (DS: Tr., Gr., Rz., Kr., Kn.). Ölçünlü dilde *yayla* ve *yaylak* 'otlak' biçimlerinde kullanılır. Az. *yay'la* "" *yaylag,* Tkm. *yaylag - yayla,* TatK. *ceyleü,* Nog. *yaylav,* KK.lp. *jaylau,* Krg. *jayı'au,* Kzk. *jay/au,* Alt. Tel. Kumd. *yaylü* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yaylaq* biçiminde kullanılır. *yayla-* fiilinden *-y* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yayla-y* > *yaylar* > *yay'la - yaylak.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşme eğilimi gösterir. Bu sözcükte iki farklı durumla karşılaşıyoruz. Hem *yayla* hem de *yaylak* biçiminin birlikte kullanılması Kıpçakçadaki *yaylak* sözünün etkisine bağlanapµif. (Clauson EDT, s. 981; Dankoff CTD III, s. 220; Eren TDES, s. 448; Gabain ETG, § 52; Brockelmann OGM, § 77; Bang TM, s. 83). Farsçada kullanılan~·· (yay/iiq)·Tµrkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 252-253).

yaz 'ilk yaz; yaz' [226a/13]. Eski Türkçede *yaz* 'ilkba:hıı.t'i·ıı.pltı,tn1J.1ğ~Jqıllapılır (Tekin OY, s. 184). XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaz*.. '.çal'ıar pı,t.wsiµıi, ilk:bahar' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaz* 'ilk baharla SQnba;har .arsındaki sıcak mavsim' anlamında kullanılır. Az. *yaz* 'ilkbahar', Tkm. *yaz* 'ilkbahar', Nog. *yaz* 'yaz', TatK. *yaz* 'ilkbahar', KK.lp. *jaz* 'yaz', Krg. *caz* 'ilkbahar', Kzk, *caz* 'yaz', Özb. *yôz* 'yaz', YUyg.

yaz 'yaz; ilkbahar', Alt. *yas* 'ilkbahar', Tuv, *ças,* Yak. *sôs* 'ilkbah~', Çuv. *sur* 'ilkbahar' biçimlerinde geçer. Kaşgarlı'nın *yay* ile *küz'ü* karşıt iki sözcük olwak.yermesi *yaz'ın* 'yaz' anlamında kullanıldığını gösterir. Kaşgarlı, birçok *defayay'fkış'ın.* karşıtı olarak. da kullanır, Sonradan *yay* 'yaz' anlamım kazanırken *yaz* da 'bahar' an.lamında kullanılmaya başlanmıştır. Clauson, *yaz'ın* ilk anlamının 'yaz' oduğunu 'ilkbahar' anl~W1-B1d..s~.ŞQ!lft1:dan kazandığını, *yay'ın* ise başlangıçta 'ilkbahar' anlamına geldiğini beligii- (12:J:?1\~' 1SO). Çağdaş lehçelerin bir bölümündeki farklı anlam ve kullanımlar. :f?i-y~f~~'Y<9a görülmektedir. Lehçelerde *yaz* korunurken, *yay* kimi lehçelerde kullanımqan)~M.~~~ ~, da anlam değiştirmiştir. *yaz* ve *yay* sözcüklerinin aynı kökün türevi olduğu açıktır: **ya-* fiilinin *-z* ve -J,' ile yapılmış oldukları düşünülebilir (Clauson EDT, s, 982; Eren TDEŞrl 446-448). Farsçada kullanılan ;,~ *(yiiz* 'the spring') Türkçeden alınmıştır (Doerrer TN.[E',1'7 IV, s. 66-67). krş, *yay.*

yaz-[1] (Oğz.) 'yazmak, yazı yazmak' [235b/04]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ycız-* 'nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek' anlamında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *yaz-* 'gelin süslemek' anlamına da rastlanır (DS: Ks., Tr., Kn.). Ölçünlü dilde *yaz-* 'düşünceleri yazıyla anlatmak' anlamında kullanılır. Az. *yaz-,* Tkm. *yaz-.*

yaz-[2] 'şaşmak, yanılmak' [23 Sb/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yaz-* 'şaşmak, yanılmak, hata etmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yaz-* kullanılmaz.

yaz-[3] 'çözmek, dağıtmak' [235b/04]. XIV. yüzyıl. Anıidolu Türkçesinde *yaz-* 'yaymak, dağıtmak, açmak, çözmek' anlamlarıvda geçer (TS). Ağızlarda *yaz-* 'sermek, açmak, yaymak' (DS: Dz., Or., Nğ., Kıbrıs); 'sofra hazırlamak, kurmak' (Isp.); 'hamur açmak' (Brs., Es., Bo.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *yaz-* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *yaz-.*

yazı 'yazı, kır, ova, boş ve açık yer, boşluk, açıklık, alan' [30a/13]. Eski Türkçede *yazı* 'ova, step' anlamında kullanılır (Tekin, OY, s. 184). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yazı* 'ova, sahra, ıssız kır' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yazı* 'düzlük, ova' (DS: To., Tr., Rz., Krş., Ky.); 'yer, toprak' (Pınarbaşı -Ky.); 'yabancı yer' (Çr.); 'alan' (Ks.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *yazı* Wk. notuyla yer alır:. Tknı. *yazı,* Nog *yazı,* Krg. *cazı,* Kzk. *jazık,* Alt. Tel. *yazı,* Sag. Şor. *çazı* biçimlerin.de .geçer. *yaz-* (bkz. *yaz-3)* fiilinden **-(ı)y* ekiyle türetilmiş olabilir: **yaz.,.(ı)y* >- *yçμ.ıy'*<*yazı* (Clauson EDT, s. 984; Eren TDES, s. 448; Dankoff(DTIUII, s 22.0;.Gab~ıı ET.Gf§2Jli3.81).

yazıcı (Oğz) 'yazıcı, hısımlar arasında mektup ge!il~ ğpJ~re~ elçi' .[2~'46/~~J! XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yazıcı* 'katip' anlamı~da ,~9~r {T~)-/A.~ıf ~<la. *YCI!ICI* 'yazman, dilekçe yazan' anlamlarında korunur (DS: Sk', Sv., Tr., Nş.). Ölçunlü dilde *yazıcı* olarak kullanılır. *yaz-* fiilinden *-tşçı* (< *-ıy+çı)* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yaz-ışçı* > *yazışçı* > *yazıcı.* Oğuz grubunda içses ünsüzü -y-'ler genelliklei/dilşt.=ır .(Clauson EDT, s. 964; Dankoff CTD III, s. 120). krş, *yortşçı.*

yazıl- *(yaz-* ed.) 'açılmak, yayılmak; güzelleşmek' [62a/16]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yazıl-* 'yayılmak, dağılmak, dağıtılmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yazıl-* 'serilmek, yayılmak; açılmak' anlamlarında korunur (DS: Mn., Nğ., Nş., Srn.).. Qlçünlü *dildeyazz/..* geçmez (Clauson EDT, s. 987; DankoffCTD III, s. 220).

yazuq 'günah, suç' [130b/06]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yazuk* 'günah, cürüm, suç' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yazık* 'günah' anlamının yanında 'acıma ve üzüntü' anlamına da gelir. Az. *yazıg,* Tkm. *yazık. yaz-* (bkz. *yaz-2)* fiilinden *-(u)q* ef~le türetilmiştir: *yaz-(u)q* > *yazık* (Clauson EDT, s. 985; Dankoff CTD III, s. 220). *yq;uk* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yazuqla- 'suçu yüzünden yakalamak' [297b/05]. Anadolu ağızlarında *yazık/a..* 'acmı~. üzülmek' anlamında korunur (DS: Sm., Gm.). Ölçünlü dilde **yazık/q- gıeçmıe;. .ya~k'* sözünden *+la-* ekiyle türetilmiştir: *yazuk+Ia-* > *yaztkla-.*

yazuqlıy 'günahlı, suçlu' [233a/17]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *vazuau* suçlu, mücrim' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede kullanılmaz. *yazuq* sözünden *+!uy* ekiyle türetilmiştir: grubunda sonses ünsüzü -y'ler genellikle düşer s. 220).

yazuqsuz 'günahsız, suçsuz' [IOlb/01}. ~V. yüzyıl,Ana~olur'I'iif~çeşi~clɕ\YaZ:ıtksuz 'suçsuz, gunahsız, masum' anlamında geçer (TS). Çağdl,lş 1'ür~9~de *tyaZ:ıks~* kullanılmaz. *yazuq* sözünden olumsuzluk eki+suz.ile türetilmiştir: *yazuq+;suz >yazuksuz* (Clauson EDT, s. 986; Dankoff CTD III, s. 220).

yė- 'yemek, yiyip telef etmek' [&Ob/05]. Çağdaş Türkçede *ye-* aynı anlamda kullanılır. Az. *ye-,* Tkm. ÍY-, Krg. *ce-, Kzk.jev-,* Özb, *ye""* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 869-870).

yeg 'yeğ, üstün, üst, daha iyi, iyi, hayırlı' [192b/08]. Eski Türkçede *yeg* 'daha iyi' anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 185). XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yeğ- yiğ ~yiy* 'daha iyi, üstün' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yeğ,..,yeğ* 'daha iyi' biçimlerinde korunur (DS: Mr. Hat.). Ölçünlü dilde *yeğ* aynı anlamda kullanılır. Az. *yeg,* Tkm. *yeg* (Clauson EDT, s. 909-910).

yėl 'yel, rüzgar, esinti; [&la/Ol]. XIV. yüzyılAnadolu Türkçesindeyi/ 'yel' ve XVI. yüzyılda *yel çal-* 'yel çarpmak, rüzgar dokunmak, soğuk vurmak' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçedeye/.'rüzgaı;' anlan;undakullarulm Az. *yel,* Tkm. *yel,* Nog. *yel,* Bar. *yil,* TatK. *cil,* Bşk. *yil - cil, Kzk..jel~* Krg, *c;e-l;i.Alt..TeLyel;*Tar. *yel,* Şor. *çel,* Hal. *ya.l,* Çuv. *sil* biçimlerinde geçer (Clauson E0T,'s: 916-917; Eren TDES, s. 448-449).

yel- 'koşmak, hızlı yürümek' [236b/02]. XIII-XIV. yüzyıLAna<!olμ.Türkçesindeye/- 'koşmak, acele yürümek, esmek' anlamlarında geçer. (TS). Ağızlarda *yel-* 'koşmak, koşturmak,

çabuk yürümek' anlamlarında korunur (DS: Isp., Dz., Ng., Gaz., Bo.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yel-* Wk. notuyla yer alır.

yeldir *(yel-* et.) 'esmek, estirmek' [243a/07]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde.yeldir- .'koşturmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yeldir-* 'koşturmak' anlamında korunur (DS: Ay., Es., To., Ama.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yeldir- hlk.* notuyla yeralır.

yelgin 'yelici, koşucu; misafir, yolcu, konuk' [229b/13]. bkz. (Oğz.) *elgin.*

yelim 'tutkal, kendisiyle tüy ve tüye benzer şeyler yapıştırılan tutkal, ökse' [227a/08]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yelim* 'tutkal, yapışkan nesne, çiriş' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *ilim* 'erik ve kayısı ağacından çıkarılan zamk' anlamında *y-*'si düşmüş biçimiyle korunur (DS: Korucu -Ba.). Ölçünlü dilde *"yelim* kullanılmaz. Tkm. *yelim,* Nog. *yelim,* TatK. *yilem ~ cilem,* KKlp. *jeltm,* Krg, *celim,* Kzk. *jelim,* Özb. *yelim,* Tar. *yelim,* Alt. Tel. Küer. *yalim,* Koy. *d'elim,* Şor. *çelim,* Yak *silim,* Çuv. *silem* biçimlerinde geç~r (Doerfer TMEN IV, 1889; Clauson EDT, s. 929; Eren TDES, s: 449). Farsçficfa kuHamlan M! - ~ *(yelim - yilim)* Türkçeden alınmıştır (DoeıferTMEN IV; s.189)'.

yelin 'kısrak memesi; tırnaklı hayvan memesi' [304a/ll]. .XV. yüzyıl Anacl9lµ.Tiirk:çesitıde *yelin* 'memenin süt toplanan yeri' anlamında geç.er(T~l· Aşt1~~~~~(!~/!i~~~) fil~~,1t, koyun gibi hayvanlarda memenin süt tgpla~a.ıı.~öl~f' ~.~;J~~}.c~~;·?~·';I.lrs.,.I(s., Sn., Kr., Vn.); 'hayvanın doğıırac~şı .~anıa.ıı••şit~~i~.r~ıne.~[~~~~)~!)~~lüınü (Ama.) anlamlarında korunur. Ölçünlü,.dild~.'*t~i{ll.\1™ll~J111¥-J 'J.'lrnı. *yeUn,* Nog. *yelin,* KKlp. *jelin,* Krg. *celin, Kzk.jelin,* TatK. *cilim,* Tar. *yelin;* Özb. *yelin,* Bar. *yilin,* Yak. *silin> sir'in,* Çuv. silebiçimlerindegeçer(ClausomEDT;s:··930rErenTDES, s. 449).

yelpik 'cin ve yel çarpması' [232b/10]. XVIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yelpik* 'nefes darlığı' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yelpik* 'nefes darlığı, bronşit' anlamında kullanılır (DS: Çr., Kr., Sv., Krş., Ada., Ky.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yelpik* Wk. notuyla yer alır. Az. *yelpik. *ye/pi- (<yel+pi-:* Div. *yelpin-ş* 'yel, çin çarpmak' fiilinden -*k* ekiyle türetilmiş olabilir: *"yelpi-k > yelpik* (Clauson EDT, s. 920; Dankoff CTD III, s, 221).

yelpin- *(*yelpi-* dön.) 'yele, cine çarpılmak; yel çarpmak' [245a/05]. Anadolu ağızlarında *yelpt-* 'yel hafif esmek' biçiminde korunur (DS: Kü., Ng.), Ölçünlü dilde **yelpi(n)-* geçmez, (Clauson EDT, s, 920; DankoffCTD Ill, s. 221).

yelpir- (*"yelpi-* et.) 'yel esmek; cin tutmuş gibLSağa sola .sallanmak' [242a/06J. Anadolu ağızlarmda *yelpir(t)-* 'sallatmak' biçiminde. konınur (DS: .Üçkuyui --Dz,). Ölçünlü dilde **yelpir-* geçmez (Clauson EDT, s. 920;•DankofltCTDJII, s. 22.1).

yem 'azık, yemek, taam' [223b/l l], Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yem* 'yiyecek, hayvana verilen arpa, ot, saman vb. gibi· yiyecekler' anlaınıri.da .geçer (Ş. S~ KT, s. 1556). Ağızların küçük bir bölümünde *yem* biçiminde korunur (DS: Goş -Kr): Ölçünlü dilde

;*yem* aynı anlamda kullanılır. *Az. yem,* Tkm. *iym* biçimlerinde geçer. ye-,fiilinden -mile türetilmiş olabilir: *ye-m* >*yem* (Clauson EDT, s. 934; DankoffCTD III, s. 221).

yemet 'evet' [224b/Ol]. Kaşgarlı, Yağma, Toxsı, ve Kıpçakların *ewet, Oğuzlarıμ.emet, eyet;* öbür *Türklerinyemet* biçimini kullandıklarını belirtir. bkz. *evet.*

yemiş 'meyve' [66a/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yimiş* 'yemiş' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yemiş - yimiş* 'incir' (DS: Isp., Çkl., Dz., Bo., Kn.); 'kuruyemiş' (Hat., Kıbrıs); kavun' (Iğdır -Kr.); 'söğüt tohumu' (Kr.); 'leblebi' (Bo.) anlamlarında da korunur. Ölçünlü dilde *yemiş* 'meyve' anlamında kullanılır. Tkm. *iymiş* 'meyve, yemiş'. Eren'e göre Türkmencedeki *iymiş* biçimi ses bakımından çarpıcı ve düşündürücüdür (TDES, s. 451). Türkmencede je- > *ry-;yem* > *iym* biçimlerinde geçer. Bu durumy- ile *-i-*'nin yer değiştirmesi ya da söz başındaki y-'nin düşmesi biçiminde açıklanabilir. Bundan dolayı *ye·miş'in iymiş* biçiminde kullanılması beklenen bir gelişmedir. Nog. *yemiş,* KKlp. *jemis,* Kıg. *cemis,* Kzk. *jemis,* Özb. *yemiş,* TatK. *etmiş,* Hak. *imes,* Tuv, *çimis,* Şor. *çimiş,* Alt. *yemiş,* Çuv. *simes* biçimlerinde geçer. *ye-* fiilinden *-miş* ekiyle türetilmiş olmalıdır: *yė-miş* > *yemiş* (Clauson WDT, s. 938; Dankoff CTD III, 221. Türkçeden Arap, Moğol ve Balkan dillerine geçmiştir (Doerfer TMEN IV, s. 194..195).

yemişlen- 'yemişlenmek, yemiş meyve vermek' [246b/0.2]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yemişlen-* 'yemiş yemek, meyve yemek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **y'emiş/en-* kullanılmaz. *yemiş* sözünden *+len-* (< *+le-n-*) ekiyle türetilmiştir: *yemiş+len-* >*yemişlen-* (Clauson EDT, s. 939; Dankoff CTD III, s. 221).

yenç- 'ısırmak, yere vurup ayığla ezmek, dişle ısırarak parçaları birbirine katmak' [316b/07]. bkz. *"yanç-,*

yençi- fısırmak' [289a/02]. bkz. *"yanç-.*

yeŋ 'yen, elbise yeni' [30lb/14]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yen* 'elbise kolunun el üzerine gelen bölümü' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yen - yey-yin-yiy* 'giysi kolu, kol ağzı' biçimlerinde korunur (DS: Af, To., Kn., Ky., Ks. Kc.). Ölçünlü dilde *yen* 'giysi kolu' anlamında kullanılır. Az. *yeng,* Tkm. *yel),* TatK. *jin,* Bşk. *yil),* Nog. *yel),* Krg.. *eel),* Alt. Küer. *yel},* Tar. *yen,* Tel. *d'aş,* Koy. *d'en,* Özb. *yel),* Tuv. *çel),* Yak. *sie'JC,* Çuv. *sana* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 940; Eren TOES, s. 453). Farsçad.a. lqıllan.ılan ~ *(y·eng)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 203).

yeŋ- (Oğz. Kıp.) 'yenmek, alt etmek' [308a/Ol]. XIII-XVIII. yüzyıl Anadolu Tü:rkçesindeyel)- 'dayanmak, tahammül etmek, gı:ılehe...etm~k,. J.qı:rşı dμnrıı3,l<{ ,μı~arın.ğ., R~Ç(:lf. (TS). Ağızların bir bölümünde *yeng-* biçimine-de raştlal)l:r ('J)., Qr.J~..). Qlçthılμ/.dild.ey~ij- aynı anlamda kullanılır.

yengeç (Oğz.) 'yengeç' (306a/17]. XVI. yüzyıl Ana.dölü ·rurkçesitide *yengeç* 'değirmen baltacığının altına konulan demir' anlamında geçer (TS).< Çağdaş Türkçede *yengeç* 'eklem

bacaklılardan bir böcek'e verilen ad. Az. *yengeç,* Tkm: *lelJlJeÇ..* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 950).

ge 'yenge, büyük kardaşın kansı' [305b/l 1]. Son dönem Osmanlı *Türk~~~\ij~~i.venje* 'geline rehberlik eden kadın; kardeş, amca ve dayı hanımı' anlamlarında geçer·(Ş. Sami KT, s. 1557). Ağızlarda *yenge* 'geline kılavuzluk eden kadın' (DS: Af., Es., Sv., Vn.); 'düğün çağrıcısı' (Bozan -Es.); 'evlenme işlerinde aracılık eden kadın' (Tr.)afil,~nda kon ınur. Az. *yenge,* Tkm. *yef)JJe,* Bşk. *yingii,* Krg. *ceşe,* Kzk. *jef)ge,* Özb. *yangii,,'-IRtıtK. cingii,* YUyg. *yitl)ga* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 950).

nik 'yeğni, hafif [226b/15]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yeğni* 'hafif, ağır ?!iil.ily~' biçiminde geçer (Ş. Sami KT, s. 1551). Ağızlarda *yenik - yeğnik - yegnij* değersiz' biçimlerinde korunur (DS: Ünye -Or., Tr., Sk., Sm., Zn.). ÖlçüillµY,~ıli~ sözlüğünde *yeğni* hlk. notuyla yer alır. Tkm. *yeşil,* Tar. *yenik,* Tuv. *çik,* Ilak:;<\p[~ biçimlerinde geçer. *yeni-* 'doğurmak; hafiflemek' fiilinden *-k* (?~g)ile tiiretilıpişol,lj~: *yeni-k >yenik-(?) yenig >yeğnik> yeğni.* Anadolu ağızlarında.eski *l,içitıy~11tr~~~~* kura la uygun olarak söz sonundaki *-e'*si ·düşmüş biçime,»hepı de)Ç~~/ii99~İ~ll seda sızlaşmış biçime rastlanmaktadır. Her iki örnekte de içseste l5iJJ;... ...g+ ürısüzj,ırıün türediği görülüyor (Clauson EDT, s. 950; Dankoff CTD UI, s,4g2).

er 'yer, yeryüzü, toprak' [82a/16]. Eski Türkçedeyer>'tQpnılqJµl~e,Ctnerıileket} anlamında kullanılır (Tekin OY, s. 185). XIV. yüzyıl.A.nac.tqlu'-IRi.i;JJkçeşmc.leiYfl'lr,I.tQprak;arz, zemin' XV. yüzyılda *yer* 'toprak, ülke, diyar' arılarıil.al'lp,da geçızw•.(l'S). ~zlarda *yer* 'tarla' (DS: Tr., Mr., Ky., Tarsus --İç:); 'yatak:'.(..r\fl, ~ı;.,.Tr:;.ijat. Nğ.).. gibifarkh anlamlarına da rastlanır. Ölçünlü dilde *yer* 'bir şeyin.kapladığı.boşluk, alan; ayakla basılan taban; yaşanılan şehir; ülke, bölge; görev, makam;.toprak:~.anlamlarında kullanılır. Az. *yer,* Tkm. *yer,* TatK. *yir - cir,* KKlp. *jer,* Krg, *cer, Kık.jer,* Alt. Tel. *yer,* Şor. *çer,* Hal. *yer,* Tuv. *çer, Yak.sir,* Çuv. *ser* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN IV, s.311-313; Clauson EDT, s. 954; Eren TOES, s. 453).

er-[1] 'yirmek, yaş bir şeyi demirle kesmeksizin uzunlamasına yirmek, kolayca yarmak' [235a/13]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yır- - yir-* 'yırtmak, azacık yırtmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yir-* 'dilmek, yarmak' - *yır-* 'yırtıp ayırmak' biçimlerindekorunur (DS: Af, Dz., Ks.,Yz.). Ölçünlü dilde *"yer-* geçmez. Tkm. *yir-,* KKlp. *jtr-,* Tar. *yir-,* Alt. *yır- - yir'.,* Krg, *'jır-,* Kzk. *jır-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 955).

er-[2] (Oğz) 'yermek, beğenmemek; iğrewnek;. ı:.eının,et.ınek, lı~ görnıek' [f~5a/13] ' \ıÇ[II-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yer-*..... 'kö\~l~ek, ...'. b.eğeJ.'lt}lrme.~, h.or .. g9rnıek, çekiştirmek, kötü 'görmek' anlamlarında .geçer .Ç'I'S).·.-Aı!~~cia *y~[-* 'piiinin,>f.ll"c.l!llc.lıtn kötülüğünü söylemek, beğenmemek' anlamın.c.t, .l<JJ~rnıJJ.(IlŞ: .f\fü.Pz.,J3.?., Çr., Sm.). Ölçünlü dilde *yer-* aynı anlamda kullanılır. Kl{.lp:j~ffo. :l<rg. *.jeri-,* Kzk. *jer-,* Alt. Tel. Leb *yeri-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 955).

yerdeş (Oğz.) 'hemşehri, aynı yerden olan' [23 la/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yerdeş* 'hemşehri' anlamında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde *yerdeş* 'ildeş, aynı şehirli' anlamında korunur (DS: Üsküdar -İst.). Ölçünlü dilde *"yerdeş* geçmez. *yer* sözünden *+deş (< +taş)* ekiyle türetilmiştir: *yer+deş > yerdeş*. Farsçada kullanılan *yertaşı* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 149).

yet-[1] 'yetişmek, erişmek' [211b/10]. Kaşgarlı, Oğuz ve Kıpçakların *çet-* biçiminikullandıklarını belirtir. Söz başında *y- > c- (- ç-)* değişimi bu dönemde Kıpçakçaya özgü bir özelliktir (bkz. Ses Bilgisi s. 4.2). XID. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yet-* 'yetişmek, erişmek, vasıl olmak, ulaşmak; olgunlaşmak' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yet-* varmak„erişmek' (DS: Isp., Kr.); 'olgunlaşmak' (Mr., Sm., Nş., Kn.) anlamlarında korunur. Ölçünlü(lHin sözlüğünde 'yetişmek, varmak' anlamında kullanılan *yet-* hlk. notuyla yer alır (Clauson EDT, 884).

yet-[2] 'yetmek, yedeğinde götürmek' [211b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindeyed.. *""Yid-* 'çekmek, yedekte götürmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yed-* 'bir l<ınıseyi elii:ıden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek' anlamında kQrı.Jll't~~Ş;.'~t~~.,~., Çr., Sv., Ml.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yed-* hlk, notuyl~.)'et.ajJ.r.'l'lqı:ı.ı.Jf\~~ .. *~ift-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN I831; Clauson.EP'.f, s7.ŞŞ4).

yetgek 'heybe, bohça' [239a/05]. XVI. yüzyıl Anadolu]~tk9~silldttsed~J1,d{ye-g..'si düşmüş biçimiyle *yedek* 'yedekte götürülen at'•. anla.nıım.la geçer (TS). Ağız;lar<ia *yedek* 'küçük sepet' (DS: İnegöl -Brs); 'kağmlarg~~.~Y'tr.~MWŞU.i<.;,~~~.ğ\~¥ıtı,ğa.ççivi' (DS: Bor - Nğ.); 'arabayı çeken çatal. ağfıç' *~ı:.:ı* M.ğ.);i.'ell~Ç.~ijlii? ~~tµrülen hayvan' (Hat., Kn., Ant.); 'ip, kayış, zincirden ya.pılan .yular, yularıı:ı>/~lle<tutulanbölümü' (Bil., El.) anlamlannda korunur. Ölçümü dilde *ye<Jek* 'gereğirıde kullanılmak üzere bir şeyin bulıındurulan eşi' anlamında kullanılır, Az. *yedak* 'hayvan çekilen ip, yular sapı', Alt. Klier. *yaddk,* Krg. *cetek,* Kzk. *jetek,* Özb. *yetôk* biçimlerinde geçer. Dankoff *yetgek* sözünü *yeo-* 'heybe veya bohçayı toparlamak, uçlarım birleştirmek' fiilinin türevleri arasında saymıştır (CTD III, s. 221). Clauson da *yeô-* fiilinin bir türevi olduğu görüşündedir (EDT, s. 889). Doerfer, Divan'daki *yetgek* biçimine değinmeden *yedek* sözünün *yet-* fiilinden yapıldığım belirtmiştir (TMEN IV 1831). Kaşgarlı'run verdiği *yetgek* biçimi, *yeo-* fiilinin de **ye-* biçiminden geliştiğinin bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. **ye-* (*> yeô-, yet-ş* fiilinin temel anlamının 'bağlamak, bir arada tutmak, birieştirmek' olduğu düşünülebilir. Aynı kökten *yeö-* ve *yet-* biçiminde yakın anlamlı *-0-* ve *-t-* He genişlemiş iki fiil yapıldığı düşünülebilir. Bu anlamların sonradan geliştiği bellidir. Kaşgarlı'nın sözcüğe verdiği 'heybe~bohça' .anı~ ik~cil bir anlam olmalıdı.r. Oğuz grubu dillerinde *-d- - -y-* ses denkliği ~r,ıma .gör, *l:l0-* fiili~~ **.Ye{-*. bi~imini almamış olması, bu dillerin o dönemde *yet-* bi9inıini•~ıı~~er. oıeı~~r~, ~aşı~~~nir. Buna göre *yetgek, yet-* fiiline getirilen *-gek* el<lrı,.ıo~~f,ı~.şplabilir: *yet-gek > yetek > yedek.* Oğuz grubunda iki ünlü arasında kalan *-t-ller* sedasızlaşır.

yetigen 'yedi kardeşler adı verilen yıldız' [230b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yedigen ~ yediger* 'büyükayı da denilen yıldız takımı, yedikardeş' anlamında. •geçer .(TS). Ağızlardayedigen - *yediger* biçimleri aynı anlamda korunur (DS: Ay;, Çr.,;Sk.;l.TE;Tr., Gr., Rz,). Ölçünlü dilde *yedigir* biçimi kullanılır. Tkm. *yedigen,* Alt. Tel. *yettegenf* Şor. *çedigen* biçimlerinde geçer. *yeti* sayı adından +*gen* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılıyor: *y>eti+gen > yedigen.* Oğuz grubunda iki ünlü arasında kalan -t-'ler sedalılaş,Ç,. (Ç!~:y,ş9n ED'I', s. 889; Bang TM, s. 18).

yetil- (›•*et-* ed.) 'yedilmek, güdülmek' [239a/01]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindeised.alı *:.d-* ile *yedil-* 'yedekte götürülmek, birinin kılavuzluğunda gitmek' biçiminde geçer ('I'S). Çağdaş Türkçede *"yedil-* kullanılmaz. KKlp. *jetil-,* Krg. *jetil-,* Kzk. *jeti/-* (ClaµSQJJ.,:§~1', s, 890; DankoffCTD III, s. 223).

yetiz 'enli, enine geniş şey' [224b/ll]. Anadolu ağızlanndayetiz 'tamam; henüz, yeterikacJae anlamlarında korunur (DS: Kaş-Ant., Mğ., Mut -İç.). Ölçünlü dilde **yedizgew:g.e;z;yet-* fiilinden *-(i)z* ekiyle türetilmiş olabilir: *yet-(i)z >yetiz* (Clauson EDT, *Ş.i* 894).\ ..(

yetti 'sayıda yedi' [228a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde yid1>biçjtni~q.e>~~~~tW1TS), Çağdaş Türkçede *yedi* olarak kullanılır. Az. *y:ddi, Tknı.yedi,* ~o~. lftil.~P/~ti;~g. *ceti, Kzk.jeti,* Özb. *yetti,* Bar. *yidi,* Hak. *çiti,* Sag. *çetti,Kum.yet,.,,~t.I<uğ.* 'I'eL Tub. *yetti,* Tuv. *çedi,* Yak. *satta,* Çuv, *siççe- siç- siçe* **b.içimler:ii:ıd~** geçer (Çlau.son EDT, s. 886; Doerfer TMEN IV, s. 139; Ereı:ı'.rPEfüş,.448)\

yezek ·~asker öncüsü' [24la/08J. XVJI..yüzyıJA.na.doluTürkçesirtde)ıezek ~asker müfrezesi, karakol' anlamında geçer' (TS). Çağdaş 'J'ürkçede,'!<yezek. geçmez. *yeze-* 'aramak üzere dolaşmak' [241a/09] fiilinden *-k* ekiyfo•türetildiği anlaşılıyor: *yeze-k > yezek* (Clauson EDT, s. 986; Doerfer TMENIV.186l;DanköffCTDIII, s: 224). Türkçeden Moğolcaya ve Farsça yoluyla Suriye Arapçasına da geçmiştir. Farsçada kullanılan d): *(yezak.)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 163-164).

yezne 'büyük kız kardeşin kocası, enişte' [230a/1 1]. Anadolu ağızlarında *yezne* 'enişte' anlamında korunur (DS: Sarıkamış -Kr., Tatak-Ağ.). Ölçünlü dilde **yeznekullanılmaz . Az. yezne, KKlp.jezde,* Nog. *yezde,* Kaz. *cizni,* Krg. *yezde, Kzk.jizne* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 988). Farsçada kullanılan <l.i): *(yiiznii)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 165-166).

yıba (Oğz) 'yaş ve ıslak olan her hangi pir şey' [7771:>/12]. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda **yıba* geçmez.

yıδı- 'k;ötü, fena kokmak, bozulmak. [240b/1 l]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ve ön. d.,ın~.9~~1~firi-.iJ~\J'İ.f7\-i.Yi.Yi- '~91fm~z . .Bts kokmak' biçimlerinde geçer (TS). Ağı:zl~da..Yi.f."T---:..-¥t-¥{ 'k;~~~~ .ÇPW.~~k' biçimlerj~~~ korunur (DS: Isp., Brd., Sm., Nş., Nğ., Kş.} 9lçµrµii *ğij.g~.*yiyi7* geçmez (Clauson :§PI, s. 886).

yıδıy 'kötü kokan her şey' [225a/14]. XIII. yüzyıl· Anadolu Türkçesinde *-d- ~ -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ve ön damak ünlüleri *-i-, -i* ile *yiyi* 'koku' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yiyi* kullanılmaz.*yıôı-* fiilinden *-γ* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *yıδı-y* > *yu5ıy* - **yıyıy* > *yiyi.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü *-γ*'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 887-888; DankoffCTD IH, s. 224).

yıδla- 'koklamak' [290a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d- - -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *ytyla-* 'koklamak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yıyla-* kullanılmaz,*yıt&* 'koku' sözünden *+la-* ekiyle türetilmiş olabilir:*yıt5+la-* > *yıδla- ~ yıyla-* (Clauson EDT, s. 890; DankoffCTD III, s. 224).

yıδlaş- *(yıôla-* işt.) 'koklaşmak, birbirini koklamak' [244a/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d-..., -y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ve ön damak ünlüsü *-i-* ile *yiyleş-* 'koklaşmak anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yiyleş-* kullanılmaz (Clauson EDT, s. 891; DankoffCTD IH, s. 224).

yığ- 'yığmak, toplamak; bir şeye engel olmak, alıkoymak' [236a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yığ-* 'men etmek, engel olmak; esirgemek, mahrum etmek' anlamlarıyla geçer (TS). Ağızlarda *yığ-* 'dileğini geri çevirmek' anlamında korunur (DS: Ğğ.). Ölçünlü dilde *yığ-* 'üst üste koymak, bir araya toplamak, biriktirmek' anlamlarına kullanılır,

yıγaç[1] 'ağaç, ağaç parçası; erkeğin erkeklik aygıtı' [27b/Ol]. Eski Türkçede *ıgaç* 'ağa.ç' biçiminde kullanılır (Tekin OY, s. 137). Tekin'in aynı eserde *ı* sözcüğüne de 'a~a.çr anlamını vermesi doğru değildir. Çünkü bu dönemde *ı* sözünün 'ağaç topluluğu, kO.!Jll:i orman' anlamına geldiği bilinmektedir. Tekin'in daha sonra bu yanlışı düzelttiği anlaşılıyor (TY, s. 59). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağaç* 'sopa, değnek' anl~~ija geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağaç* 'uzun süre yaşayan bitki'ye verilen ad.. Az.iflX'fp;, Tkm. *aşaç,* Bşk. *aşas,* Krg. *ctşaç,* Kzk, *aşaş,* Özb. *aya,* TatK. *ayaç,* Alt. Tel. Leh. *ayaç,* YUyg. *yayaç* biçimlerinde geçer. **ı* 'ağaçlık, orman, koru' sözüne getirileF ~~~}!m~;if~ *+yaç* ile türetilmiş olabilir: **ı+yaç* > *yıyaç* > *ağaç.* Önsestekiy-'nini~FciL?ir.!f.~2!cl~~ bellidir. Oğuz grubunda söz başında *ı-* > *a-* değişiminin meydana gelcliğLgptiilμyor. (Doerfer TMEN HI, s. 73; Clauson EDT, s. 79; Dankoff CTD III, s.. 225).

yıgaç[2] 'fersah -eski bir yer ölçüsü- [224b/021 XIV. yüzyıl Anadöl~i~~fkçn~İ~~~.*~ğaç.'für* kilometre kadar olan bir uzunluk (ölçüsü); 68. 8.~tim UZLl~ll~~1~•~1.~.~!~Y~~ı~şarşın' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *tğaç* 'eskiden kullanıl~ bif .çeşituzunluk ölçüsü, fersah' anlamında korunur (DS: Haşhaşı·..,..Ezc.)1Ölçü.nltı.dilcl~ır~ağaç2geçmez. Ses gelişmesi için bkz. *yıyaç*1.

yıγaçlan- *(*yıyaçıa-* dön.) 'ağaçlanmak, ağaç sahibroıw~· c~4Q~ı31.~ yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ağaçlan-* 'sopa ile dövülmek, day~k yemek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ağaçlan-* 'ağaç büyümek, ağaçla kaplanmak' anlamında kullanılır. *yışaç*

sözünden *+lan- (< +İa-n-]* ekiyle türetilmiştir: *yıyaç+lan- > ağaçlan-.* (Clauson EDT, s. 80; Dankoff CTD III, s. 225). Ses gelişmesi için bkz, *yıyaçı·*

yıyaçbq 'ağaçlık, ağacı olan yer; kereste bulunan yer' [233b/12]. Türkiye Türkçesinde *af9flık* biçimi aynı anlamda kullanılır. *ytyaç* sözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *yıyaç+lıq > llğaçlık.* Ses gelişmesi için bkz, *yıyaçı·*

yıyıl- *(yıy-* ed.) 'toplanmak, çekinmek, kaçınmak' [239a/17]. XIV. yüzyıl Anadolu Türk;ç.~şjp_qe *y:ığıl-* 'çekinmek; men edilmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yığıl-* 'bir araya toplanmak, birikmek' anlamında kullanılır. Az. *yığıl-,* Tkm. *ytğıl-.*

yıyım 'yığılmış, bir araya toplanmış' [227a/04]. bkz. *yığın.*

yıyın 'yığın, küme, yığılmış' [227b/02]. Çağdaş Türkçede *yığın* aynı anlamda geçer>:yığ~ fiilinden *-(ı)n* ekiyle türetilmiştir: *yıy-(ı)n >yığın.Az. yığın,* Tkm. *yığın.*

yıyış- (*yıy-* işt.) 'yığışmak, yığmakta yardım ve yarış etmek' [238a/12]. Çağdaş Türkçede *yığış-* 'toplanmak, birikmek' anlamında kullanılır.

yıyla- 'ağlamak' [73b/05]. bkz. *ıyla-.*

yıylaş- *(yıyla-* işt.) 'ağlaşmak' [293a/11]. bkz. *ıylaş-,*

yıylat- *(yıyla-* et.) 'ağlatmak, başkasının ağlamasına seb7p olrrı~'&>T~2{)b/l4]. Türkiye Türkçesinde *ağlat-* aynı anlamda kullanılın Ses. gelişnıesiiçin.:.\)ki;ıy/af.

yıytur- *(yıy-* et.) 'yığdırmak; bir şeyden· alıkoymak' [242b/07]. Türkiye Türkçesinde *yığdır-* 'yığma işini başkasına yaptırmak' aıilamııda *kı.ıllanılıt.uyıytur-*biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini ve eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-yt-)* gösterir.

yıq- 'yıkmak, dağıtmak' [236a/130]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ytx-* 'yıkmak' biçiminde geçer (TS). Bu biçimde Azericenin etkisi görülmektedir. Çağdaş Türkçede *yık-* a.ym anlamda kullanılır. Az. *ytx-,* Tkm, *yık-,*

yıqıl- *(yıq-* ed.) 'yıkılmak, dağılmak' [239b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yıxıl-* 'yıkılmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yıkıl-* aynı anlamda kullanılır. Az. *yıxıl-,* Tkm. *yıktl-.*

yıqtur- *(yıq-* et.) 'yıktırmak, yıkma işini başkasına yaptırmak' [242b/15]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ytxdur-* 'yıktırmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yıktır-* biçiminde kullanılır. *yıktur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarl1:1.Jpaşma, özelliğini gösterir.

yıl 'yıl, sene' [164a/11]. Eski Türkçede de *yıl* olarak kullanıhr(Tekin; OY, s. 186). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ıl* 'yıl' olarak geçer (TS). :Stı biçi,:p.de Azericenin etkisi sezilmektedir. Çağdaş Türkçede *yıl* olarak kullanılır. Az. *il, Tkırı..yıl,*Nog. *zil,* KKlp. *zil,* TatK. *yıl,* Tel. *yil,* Krg. *cıl,* Kzk. *jtl,* Bşk. *yıl,* Özb. *yil,* Tak...*sit* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN IV 1940; Clauson EDT, s. 917).

yılan 'yılan, sürüngen hayvan' [38b/02). XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ılan* ve :XV. yüzyılda *yılan kavı* 'yılan gömleği' biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). Ağızların.bir bölümünde *ılan* biçimine de rastlanır (Dz., Gm., Rz.). Ölçünlü dilde *yılan.* olarak kullanılır, Az. *ilan,* Tkm, *yılan,* Krg, *cılan,* Kzk. *jılan,* Özb. *ilan, TatK..•·yılan;* Wyg, *jilan* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 930; Doerfer TMEN IV 1943). Bang,(1917), *y·ıl-* 'glitsehen, gleiten' fiilinden *-an* ekiyle türetildiği görüşündedir. Türkçeden.>]\l~.flnıs dilleri yanında Rusçaya *(ziftin)* da geçmiştir. Farsçada kullanılan ~ *(yitan)* Tiirk:ç@.d.@n a[ırımıştır (Doerfer TMEN IV, s. 254-255).

yılγun 'ılgın, ılgın ağacı, tamariska' [230b/10]. Türkiye Türkçesinde *ılgın* 'bir bitkii' a4ıg~ti kullanılır. Ağızlarda *ılgın* 'dere ve çay kenarlarında biten, sepet örmeye yarayan bif ç~şit söğüt ağacı' anlamında korunur (DS: Isp., Dz., Sv., Ky., Mğ.), Az. *ılgın,* Tkm, *J'!{fim* Eski Kıpçakçada *yılyiin* olarak geçer (Clauson EDT, s. 926). Oğuz. gı;µbtı dill~ıii;tq.~p; Azerice ve Türkiye Türkçesinde önsesteki y-'nin düştüğü, Tü.rkın.~ij~~~J~~ korunduğu görülüyor. Farsçada kullanılan ..r.l.iT ~ı *(ılgın aqacı)* Tiirkçe.d.@p.. ·™µıımşf~ (Doerfer TMEN IV, s. 266).

yılı- 'ılımak, ılık hale gelmek' [24lb/03]. XIV. yüzyıl AnadoluT~r~~~~~1~ffBif~~~~J8:ı~ak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ılı-* 'soğukhı sıcakarıs~~)~~~\lfl)tnagelmek' anlamında kullanılır. Az. *ılı-,* Tkm. *yıla-,* Özb. *yili-* ,...., *jli-,* ~~· *cılı-,* Kzk *jılı-* biçimlerinde geçer. Oğuz grubu dillerindeII t\zç~ç~iY~ 'I'µı:Iqy~y'I'~lç~@şin.d.~ qnsestekiy-'nin düştüğü, diğer dillerde. komııdµğu gpı;ü.Jµy9ı:(~J~;y.sol'.}.\~~T,.. Şr919}

yılγ ~ ılıy 'ılık, sıcakla soğuk arası" [22b/10]. :K.aşğ~i-lıf Oğuz Ve Kıpçakların *ılıy* biçimini kullandıklarını belirtir. XIV. yüzyıl Anadôfü Türkç.esinde senses -r'si düşmüş olarak *ılı* 'ılık' biçiminde geçer (TS). Ağızlannbir.bölüriıüııdedeıh'ılık' biçimine rastlanır (DS: Isp., Brd., To., İç., Kıbrıs). Ölçünlü dilde *ılık* biçiminde kullanılır. Az. *ilıg,* Tkm. *yılı,* Bşk. *yılı,* Krg. *cılu,* Kzk. *jılı,* TatK. *cılı,* Özb. *ilıq,* YUyg. *illıq* biçimlerinde geçer (KTLS s; 356). Eski Kıpçakçada *ılli* biçiminde kullanılır. *yılı-* fiilinden *-r* ekiyle türetilmiş o].lı:ıbilir: *yıh-» >yılıy > ılı -- ılık* (Clauson EDT, s. 925; Dankoff CTD III, 226). Bir Oğuz grubu lehçesi olan Türkmancede söz başındaki y-'nin korunduğu görülüyor. Oğuz grubu dillerinde sonses ünsüzü -r'lerin düşmesi genel bir kuraldır. Eski Anadolu Türkçesi, ağızlar ve Türkmencede *-r* düşmüş, Azericede olduğu gibi, Çağdaş Türkçede ise ötümsüzleşerek korunmuştur.

yılγlıq 'ılıklık' [233b/14]. Türkiye Türkçes.irde *ıl~klıkaynı* anlatllda kullanılır, *yılıy* sözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *yılıy+liq >yılıylıq >ılıklık.*•.Ses gelişnıesi için bkz. *yılıy.*

yılış- (*yılı-* işt.) 'ılışmak, ılıklaşmak' [238b/04]. .Tüı:W.ye ..J'ürkçesinge *ılış.•* biçiminde kullandır. Ses gelişmesi için bkz. *yılış.*

yılıt- (*yılı-* et.) 'ılıtmak; sıtma tutmak, sıtmadan wcıudu ısmmak'<[212a/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ılıt-* 'hafif ısıtmak, ılıştırmak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ılu-* aynı anlamda kullanılır. Ses gelişmesi için bkz. *yılı».*

yılqı 'yılkı, hayvan, hayvan sürüsü; dört ayaklı hayvanlara verilen-genel- ad' [22a/03].•··Eski Türkçede *yılkı* 'at sürüsü' anlamında kullanılır (Tekin OY, s, 186). XIV ..xvII.>yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ılkı - yılkı* 'hayvan; at sürüsü; hayvan sürüsü' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yılkı* 'at sürüsü' (DS: To., Sn., Bt., Ky., Nğ.); 'başıboş dolaşan.at; öküz, inek sürüsü' (Ama., Sm.); 'iyi koşan at' (Kr.); - *ılkı* 'koyun sürüsü' (Beyşehiri.+K.ıi); 'keçi sürüsü' (Çkl., İç.); 'damızlık kısrak' (Çr.) biçim ve anlamlarında korunur;Ölçünlü dilin sözlüğünde *yılkı* hlk. notuyla yer alır. Az. *ilxı,* Tkm. *yılkı,* Nog. *yılkı,* Blk. *cılkı,* TatK. *cılkı, K.Klp.jılkı,* Krg. *cılkı* 'at', *Kzk.jılkı* 'at', Alt. *Tel.yılkı, Özb.yilki,* Ş()r..•Ş~~· *çılgı,* Tuv. *çılgı,* Yak. *sılgı* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 925-926; Eren]':E:)ES, s. 454). Türkçeden Kafkas dillerine de geçmiştir. Farsçada kıllanılıan ~ı *(ılxı)* Türkç~den (Az.) alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 209-210).

yın 'in' [223b/l 7]. bkz, *in.*

yıp 'ip, tel, kendisiyle at bağlanan uzun örk' [45b/03]. XIV. yüzyıl AnadoltıTii~~~~~~~~fjğ biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *ip* olarak kullanılır. Az. ip,:".F}qnf\,¥fi.l};;J!ar. *y'ip,* Krg. *cip,* Kzk, *)ip,* Alt. Tel. *yip,* Şor. *çip,* Sag. *çip,* Nog, *)/lJJ, (!)7,.~.* 'P;• <.;ü.y. *Aip* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yip* ,.., *ip* biçirrılelii;ıcie. ~lf1:mMr(!?l~lJŞQ!11:!)DJ!, s. 870~ Eren TOES, s. 192). Oğuz grubu dillerinden AzericeveTü rkiye Türkçesinde önses ünsüzü *y-* düşmüştür.

yıpar 'misk, misk kokusu' [86a/12]. XIII. yüzyıli.A.n,~~l~f!1~~~~~~~~far'yavşan denilen güzel kokulu ot' anlamında geçer (TS). Ağızlarda)'p~r'güzel.R:okı.i' (DS: İç. köyleri); - *tpar* 'yüksek dağların kar tutmayan yerlerinde yetişen bir çeşit dikenli otun kokusu uzun ·~aman gitmeyen sarımtırak çiçekleri, misk, amber' (Ur.,. Ant.) biçim ve anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **yıpar* geçmez. Eski Kıpçakçada da *yıpar - ıpar* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s. 878-879). Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir. Farsçada kullanılan .;~*(iptir)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMEN II, s. 2-3).

yıpla- "iple kıl aldırmak' [289b/l 7]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *iple-* 'ip sarmak, iple bağlamak' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 236). Ağızlarda *iple..* 'bir şeyin liflerini ayırmak, fasulyenin kenarındaki kılçıkları ayıklamak' anlamlarında kullanılır. (DS: Bulancak -Gr.). Ölçünlü dilde *"iple-* geçmez (Clauson EDT, s. 877). Ses gelişmesi.için *bkz.yıp.*

yır 'koşma, türkü, hava, ır, musikide ırlama, gazel' [168a/l 7]. bkz. *tr.*

yıra- '.uzaklaşmak, ırak kılmak' [24 la/QS]. XIII-XIV. yüzyıl A.ııa9ph~'J?Af~Çy~ip.ğ~.Jra-.,..., *yıra-* 'uzaklaşmak, ayrılmak, uzakta kalmak, uzam?l<' biçinµyri~4~.B~Çyf {J.'Ş).•~~~aı-da *yıra..,* (DS: Nğ., Ky.) - *ıra-* 'uzaklaşmak, uzamak, ayrılmak' (Isp., Brd., Dz., Çr., Sv.); 'aradan fazla zaman geçmek' (Bozdoğan -Ay.) anlaınlannd!~o!"llnur. Ölçünlfr <iilin gözlüğünde *ıra-* hlk. notuyla yer alır. y-'nin öntüreme olduğu anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 198).

yıraq 'uzak, ırak' [78b/08]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinderırak. -4 *yırak* 'uzaj{' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *ırak* 'uzak' (Af,, Isp., Dz., Tr., Gr., Nş.),..., *yirak* (.El, Sv., Krş., Ada.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilde de *ırak* biçiminde kuJl~r.YAz. *trağ,* Tkm. *ırôq,* TatK. *yıraq,* Bşk. *ytraq,* Krg. *ırôq,* Kzk. *jtraq,* Özb: *yiriıq, Wyg;yira,q* biçimlerinde geçer (KTLS, s. 536-537). Eski Kıpçakçada da *yıraq* biçiminde kullanılır. *yıra- (< ıra-)* fiilinden *-q* ile türetildiği anlaşılıyor: *yıra-q > yıraq - ıraq.* Önsestekiy-'ıiin öntüreme olduğu anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 214; DankoffCTD III, 228).

yıraqlıq 'ıraklık, uzaklık' [233b/15]. Türkiye Türkçesinde *ıraklık* aynı anlamda kµlll:l,nıw;.]ı,rqq şözünden *+lıq* ekiyle türetilmiştir: *yıraq+lıq > ıraklık.* Ses gelişmesiiçin b~. *yırqq.*

yırla- ~ırlamak, şarkı, gazel söylemek' [290a/05]. XIIl-XIV. yüzyıl AnadoluTi.irkçesuı(1.~c7,!fq~ *[yırla-* 'şarkı söylemek' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlardaiyır/q .. >/'ş~~,:;\tM~~~ söylemek' (DS: Kr.; Bt., Vn., Dy., Ur.) - *yırra-* (ilerici beıize~µıe:ı)'i~~~~~;<~~~/ (Erciş -Vn.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilin sözlüğünde *yır/a.. <blkW;ı~~tı-ıfJa;;;¥~JJ.~tp. yıtr* sözünden *+la-* ekiyle türetildiği anlaşılıyor: *yır+la- > yırla-* '"'·.ırlt:ı.-,/(l::)q~ı'f'~f'1+\4l:IL'{II 1847; Clauson EDT, s. 230; DankoffCTD III, s. 228).

yırt- 'yırtmak, parçalamak' [316b/06]. Türkiye Türkçeşinq.eyır~s~¥1M}~~~J.~~·

yırtıl- *(yırt-* ed.) 'yırtılmak:' [244b/10]. Türkiye Türkç~şiQ(.).~yır(ı,fll:l,ynı~l:l,W.Q.l:l,~ll:l,ıµhr.

yırtın- *(yırt-* dön.) 'yırtar görünmek, kendi kendine y~µı~'i[i~i'~iğj(x.iurkiye'+Türkçesinde *yırtın-* 'parçalanırcasına bağırmak; bir konu.dl:l, çqR çalışm.;;ık:'sgipiı spn;ı.ut aalamının dışında farklı bir anlamda kullanılır.

yışıqlıy 'tolgalı, tolga giyinmiş" [233a/_17J. XIV:yüzyılAıiadolu Türkçesinde *ışıklık* 'demir başhk, miğfer' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçedeve ağızlarda *"ışıkhk* kullanılmaz. Önseste *y-* düşmüş, söz sonundaki *-Y* ünsüzü sedasızlaşmıştır,

yi ~ yigi 'sık ve birbirine girmiş; elbisenin yivi, dikişi; dikiş, pabuç dikişi; dağ yivi; diş ve ağaçların birbirine girmesi; dikişte sağlam' [228a/03]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-v* ile *yiv* 'birbirine bitişik olan iki şey arasındaki çizgi, derz' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yiv* 'kumaşta bükülen yerlerde oluşan çizgi' (DS: Sv., Sn. Ada.); 'kıyı' (Isp', (}az., Nğ.); 'saçtaki aralık' (Sv.); 'yara izi' (Dz., To., Es.); 'girinti, yank' (Ar., Km); .Fçamaşır söküğü' (Görele -Gr.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *yiv* 'bir yüzey üzerindeki ince çizgi; dişli veya vida.c.il:l,Jltj diş arasında){i ç~ku~; oyu~;. ek ·Ç~gjsi' anlamlarına gelir. Az. *yiv,* I<rg. *jik,* Kzk. *jiyi~*.~t:ii;J:l~·„,.Leb,.,i~J,.J1{~~ !{-~y'.Şor, ŞJ,g. *çtk,* Hak. *çik;* Tuv. *tig* biçimlerinde geçer .. *yig.. ~il,i~~t~>iTİ~.kiyl~t~f~{~~şglJb,WF.*Y/lll> *y•igi > "yiv: > yiv.* Oğuz grubunda *-g > -v* dgrıüş{.ii;µµ şı~g9f0,t~p.l>if ş.çş qlay;ğır (Çl;;ıµsqn E.OT, s. 911; Dankoff CTD III, s. 224).

yig 'çiğ, pişmemiş' [28a/07]. Türkiye Türkçesinde; a.ynı aıil;;ııpda kullanılan *çiğ* ile *yig* arasındaki anlam ilişkisi ilginç ve düşündürücüdür.

yigde -yigte (Oğz.) 'iğde, çiçekleri güzel kokan bir ağaç? [229a/10]. Kaşgarlı, *Oğuzlannyigte* biçimini kullandıklarını belirtir. Türkiye Türkçesinde *iğde* 'güzel kokulu bir ağaç *(Elaeagnus)'a* verilen ad. Az. *iyde,* Tkm. *igde,* K.Klp. *jiyde,* Krg. *jigde - jiyde,* Kzk. *J:;gde,* Tar. *cigde* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 911). Oğuz grubunda söz başındaki *y-* düşmüştür.

yigi 'yiv' [227b/l 7]. bkz. *yi.*

yigirme - yigirmi 'sayıda yirmi' [233a/07J. .XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yigirmi* biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *igirmibiçimine* de rastlanır (DS: Koyundere, Ahıska - Kr.). Bu biçimin Azericenin etkisini taşıdığızanlaşılıyor. Ölçünlü dilde *yirmi* biçiminde kullanılır. Az. *iyirmi,* Tkm. *yigrimi,* Krg. *ctyırma - cığtrma,* Kzk, *jıytrma,* KKlp. *jigirma,* Nog. *yırma.* Özb. *yigirma,* Blk. ffJ?fWG, Alt. *yirme,* Şor. *çegirbe,* Kuğ. *yegerbe,* Küer. *yigirbe,* Hak. *çibirgi* (göçüşme), yajç. *si1rba,* Çuv. *sirem* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yigirmi - igirmt* biçimlerindekullanılır (Clauson EDT, 915; Eren TOES, s. 454-455; Bang TM, s. 86).

yigirmi 'yirmi' [233a/07]. bkz. *yigirme.*

yigirminç 'sayıda yirminci' [39b/15]. Tµrkiy~J;ürkçesinde *yirminci* biçimindekullanılır.

yigit 'yiğit, genç, her şeyin genci' [89b/03].. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yiğit* 'genç, delikanlı' anlamında geçer (TS). Çağdaş Tµrkçede *yiğit* 'güçlü ve yürekli, alp, kahraman; genç, delikanlı' anlamlarında kullanılır. *A.z.>iğit,* Tkm. *yiğit* (TS), Bşk. *yigit,* TatK *yigit,* Krg., *cigit* (Yaduhin KS), *Kzk.jigit, Özb.)ftgit, YUyg.jigit* biçimlerindegeçer (KTLS).

yigitlik 'yiğitlik, gençlik' [128a/03]. XIIl. yüzyıl Ail~dolu Türkçesinde *yiğitlik* 'gençlik' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yiğitlik* 'cesurluk, kahramanlık' anlamında kullanılır. *yiğit* sözünden *+lik* ekiyle türetilmiştir: *yiğit+lik > yiğitlik.*

yigne 'iğne, dikiş iğnesi' [133a/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *iğne* biçiminde g~ç~f (TS). Ağızların bir bölümünde *yiğne* biçimi korunur (Tr., Gr.), Ölçünlü, d.ild~ *iğne* biçiminde kullanılır. Az. *iyne,* Tkm. *i1J1Je,* TatK. *line,* Nog. *iyne,* K.Klp.. *iYlJ.fh ~S·.f~e,* Kzk. *ine,* Şor. Sag. *ine,* Alt. Tel. *ine,* Soy. *inne,* YUyg. *Ji1Jne, Y~..* i,ı~,1.Biçimlerinde geçer {Clauson EDT, s. 110; Eren TOES, s. 187-188). Yakırtçadaki *inne* biçimi *y-'nin* sonradan türediğini gösteriyor.

yigren- *iyigre-* dön.) 'iğrenmek; t9)'i.i üq.,egıı~k' \.fe4Sa4tPL.. ~t>·Y92¥11 Anadolu Tiırkçesinde *iğren-* biçiminde gsıçer (TS)..J\ğıfl~ın R¥ P<>J~~R9~. *Yi~~n..* 'iğrenmek' biçimi korunur (DS: Nğ., İç.). Çağdaş. *'f~rk9~9~.i~~~';* 't~~i~~~,;~~~si 1'qlanmak' anlamında kullanılır. Az. *iyren-,* Tkm. *yigr~1J-, ~<?~...fi~~~~;r]~ı~:;.)!{~fll'l..,~g. ciğirken-,* Kzk. *jiyren-,* Özb. *cirken-,* TatK. *çirkan-,* yUyg,/ir~~ABi~!ml~riR9~>g<:ıçeı *yig* (bkz. *yig)* sözünden *+ren-* (< *+re-n-ı* ekiyle türetilmiş olabilir: *'yig+ren- > yigren- > iğren-,* (*+re-* eki için bkz. Gabain ETG, § 95). Azerice Ve Tiirkiye Türkçesinde önseste *y-* ünsüzü düşmüştür. (Clauson EDT, s. 914; Dankoff'C'l'D'Ill, s. 224).

yigtür- *(*yig-* et.) 'incitmek, yaralamak' [242b/16]. XVIIl. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yektir-* 'bir ayağını sektirerek yürümek, topallamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yekdir-* 'hafif topallamak' anlamında kullanılır. Ölçünlü dilde *"yeğdtr-* kullanılmaz (Clauson E.OT, s. 912; Dankoff CTD III, s. 224). krş, *yi=-yigi,*

yik 'iğ, mil' [253b/13]. bkz. *ik.*

yilik 'ilik, kemikteki ilik' [25a/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *iliği kuru-* 'çaresizlik içinde bulunmak' anlamında deyim olarak geçer (TS). Çağdaş Türkçede *ilik* biçiminde kullanılır. Az. *ilik,* Tkm, *yilik,* KKlp. *jilik,* Kum. *yilik,* Nog. *yilik,* Kaz. *cilek,* Krg. *etlik* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *·ytlik* olarak kullanılır. Türkiye Türkçesi ve Azericede önsesj-- ünsüzü düşmüştür (Clauson EDT, s. 927·928).

yiliklig 'ilikli, iliği olan' [234a/Ol]. Türkiye Türkçesinde *ilikli* aynı anl!mda kullanılır. *yilik* sözünden *+lig* ekiyle yapılmıştır: *yilik+lig* > *ilikli.* Oğuz gru.bµı:ıda sonses -g'leri genellikle düşer.

yiliksiz 'iliksiz, iliği olmayan' [36b/ll]. Türkiye Türkçesinde *iliksiz* f!-Yill anlamda kullanılır. *yilik* sözünden olumsuzluk eki *+sız* ile yapılmıştır: *yilik+siz* > *iliks_iz.*

yimle- 'gözle işaret etmek' [290a/16]. bkz. *imle-.*

yin 'in, hayvan ini' [I 17a/05]. bkz. *in.*

yinçge 'ince' [82b/07]. XIV. yüzyıl Anadolı; Tür~çe.sind~{infeB!~ilnf0~e geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *ince* olarak kull~lır. Az. */nee, l~·„Jncer* Nog, *yil)iske,* KKlp. *jiyişke,* Kum. *inçe,* Kur. *yiçke,* Krg. *Jçk~>•Kzk.. /lıJ.işke,* Alt. Tel. Leb. *çiçke,* Hak. *niske* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yince* biçiminde kullanılır. *"yinç-* 'eğilmek' fiiline getirilen *-ge* ekiyle türetilmiş olabilir: *yinç-ge* > *yinçge* > *inçge* > *ince.* Oğuz grubunda içsesteki -g-'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 945; DankoffCTD III, s. 227).

yinçgele- 'ince saymak; inceltilmek' [311b/06]. Türkiye Türkçesinde *incele-* 'en ince ayrıntısına varıncaya kadar araştırmak' anlamında kullanılır. Az. *incel-,* Tkm. *incele-* biçimlerinde geçer. *yinçge-* sözünden *+le-* ekiyle türetilmiştir: *yinçge+le-* > *incele-* (Clauson EDT, s. 946; DankoffCTD III, s. 227). Ses gelişmesi için bkz. *yinçge.*

yinçü 'inci; cariye' [70a/15]. Kaşgarlı; Oğuzlarla Kıpçakların *cinçu* biçimini kullandıklarını belirtir. Bu ses gelişimi Kıpçak dilleri için geçerli olabilir. Oğuz grubu dillerinde söz başında *y-* > *c-* değişimini örnekleyecek bir veri yoktur (bkz« Ses Bilgisi s. 6.4): Türkiye Türkçesinde *inci* biçiminde kullanılır: Az. *inci,* Tkm. *tnci» hiuıci,* Blk.. *inci,* KK.lp. *hinci,* Kaz. *ence,* Özb, *incu,* Tatl{. *yinei;* Krg. *inju;Kumd. çiyçi,,* Ttıv; *çinçi* biçimlerin.de geçer. Uzmanlar < Çince *chen chu* sözünden geldiğig?ri.i~~~debirltşiyQrlaflClausôn EDT, s. 944-945; Eren TDES, s. 190-191). *yinçü* biçitni. I.Jygµı;caya• özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yit- 'yitmek, kaybolmak:' [118a/08]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesindeyit- 'kaybolmak, yok olmak, zayi olmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yit-* aynı anlamda l{ufüınılır. Az. *it-,* Tkm. *yit-,*

yitig 'keskin, bilenmiş' [97a/11]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *ifi,...,,yitiJsert,*keskin, şiddetli' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *iti* 'keskin (bıçak için)' (Azeri kôyleri-ıAma., Kr., Vn., Bt.); 'keskin (görüş için)' (Bor -Nğ.) biçiminde korunur. Ölç~pl~ *~it~ei*yiti* kullanılmaz. Az. *iti,* Tkm. *yiti,* Kaç. Koy. Küer. *yidig,* Kzk. *jiti,* Kum. *itti,* Aft. *qqq,* I-1:cık. *çitig,* Tuv, *çidig* biçimlerinde geçer. *"ytti-* fiiline getirilen *-g* ekiyle türetiltiliş.<-1lafüUr: *Ytt.,.-g > yitig > iti - ytti.* Eski Anadolu Türkçesinde ve ağızlarda önses *y-* ile sonses-g'ıiin düştüğü görülüyor (Clauson EDT, s. 889).

yitik ~ yitük 'yitik şey, kaybolan şey' [97a/11]. XIV. yüzyıl Anadolu *TürkçesiııdeJJil~ı(ij~f{fk* biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *itik* 'kayıp, yitik' biçimlerine q~Jij~tl~(O,~J:.~.~-it Ar., Kr., Vn., Ur.). Ölçünlü dilde *yitik* aynı anlamda kullanılır. Az. *itik,* Tlan. *yitik* biçimlerinde geçer. *yit-* fiilinden *(-ü-l-i-)k* ekiyle türetilmiştir: *.JJit;~~~~/.si~!f~f "iY!?k* (Clauson EDT, s. 889; Dankoff cm III, s. 228). *yitiik* biçittıi/"f.Jygı.ırçcıya<<>zgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yittür- - yifür *(yit-* et.) 'yitirmek, kaybettirJ;nek;..~it/~~~+9~~f~~j1,0~*1s.ij~~¥~~<l. b~~er şeylerde saklamak' r242a1141 Xlll-?O"· yμ~ıı ~~9~.1~.?-?rıs~~~li~.41,Otfi~7.;~ay9~tınek, mahvetmek, zayi etmek, telef etffi~k' anJ~~pcl.~ ~~~~f}.,l.Ş}fx~~ğdaş Türkçede *yitir-* aynı anlamda kullanılır. Az.·. *itir7,.* ~km; *)litir:t~£· jiti[-, Kf8· jttir-,* Tuv. *çitir-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 8!~; P~off CTD III, s. 228). *yitur-* biçimi Uygurcaya özgü yuvarlaklaşma özelliğini gösterir.

yitük '~yitik' [163b/10]. *bkz.yitik.*

yitür- 'yitirmek' [237a/04]. bkz. *yittur-,*

yoδ- 'yoymak, silmek, bozmak, mahvetmek' [316b/02]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde ~ *-y-* ses denkliğine uygun olarak *-y-* ile *yoy-* 'silmek, imha etmek, izale etmek, bozmak' anlamlannda geçer (TS). Ağızlarda *yoy-* 'eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek' (DS: Isp., Sm.); 'yazılan yazıyı silmek, bozmak' (Ks., Sn., Çkr.); 'bozmak, işe yaramaz duruma getirmek' (Silifke -İç.); 'değiştirmek' (Bor -Nğ.); 'harcamak, yok etmek' (Ada.) anlamlarında korunur. Ölçünlü.\dilde **yoy-* kullanılmaz. Tkm. *yoy-,* Nog. *yoy-,* Krg, *joy-,* Kzk. *joy-,* KKlp. *io». ÖıbJyuy-,.* Tuv. *çod» -... çot-* biçimlerinde geçer. **yo-* fiilinin ile genişlemiş biçimi olabilir: **yo..* > *y0<5-.* Türkçede kullanılan *yoq (< ;Yo-q)* 'yok' ve *yoz (<* *yo-z) 'bozulmuş, .cl~~iş~~· *şt.}~R~~~fiWP* ~e a.)'lll kökiin türevi plduğu anlaşılıyor. *toô-ı« *to-)> toq,* önıeğjp4~.~l~M~.~Ri.,~~~~r<j}'G, § 127, .1S3; Bang TM, s. 48; Clauson EDT, s. 885; DamçqtfÇJ;'ı::>.I[I:~ *ş,...2.28)rl.g'ş.ygq~.t()q.*

yoδul- *(yoô-* ed.) 'silinmek, yok edilmek' [23.9a/05). XI.'\lı yuzyıl. Anadolu.Türkçesinde *-0- - -y-* ses denkliğine uygun alarak *-y-* ile *..yoyu/.,* >~zail tôlmak, silinmek, bozulmak' anlamlarında geçer (TS). *Ağızlardayoyııl-* "ayrılmakşıdağılmak, bozulmak, araya gitmek'

anlamlarında kullanılır (DS: Es., Kn., İç.). Ölçünlü dilde *yoyul- geçmez. Ses gelişmesi için bkz. *yoô-*.

yoy 'matem, yas; ölünün gömülmesinden sonra üç veya yedi güne kadar. verilen y7ıne~' [253b/69]. Anadolu ağızlarında *yuğ* 'ölü için yapılan geleneksel toplantı' anlamında korunur (DS: Niksar=-To., Çorlu +Tk.). Öçünlü dilde **yuğ* geçmez.

yoydu 'devenin çenesi altındaki uzun tüyler [229a/I 6]. Kaşgarlı, Oğuzlarla Kıpçakların *coydu* biçimini kullandıklarını belirtir. Söz başında *y- > c-* değişimi Oğuz grubu için d¢ğil, Kıpçak dilleri için söz konusu olabilir. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında **yogdu* y~ya **yuğdu* sözüne rastlayamadık.

yoyrul- (*yoyur-* ed.) 'yoğrulmak, hamur yoğrulmak' [65a/l 7]. XIV. yüzyıl›~~q9lμ Türkçesinde *yuğrul-* 'karıştırılmak, ezilmek'; XV. yüzyılda - *yoğrul-* .'mfgzolmak imtizaç etmek' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yoğrul-* aynı ~iji kullanılır.

yoyrut ~ yoyurt 'yoğurt' [196a/13]. Türkiye Türkçesinde *yoğurt* biçitlliıg~>l<ıtll~lır./Az. *yoğurt,* Tkm. *yoğurt,* Nog. *yuvırt,* Krg. *cürat,* Sag. *çôrt,* \'"~ .. ~~~j~{C~İ~~~~~7A~.~!f- Eski Kıpçakçada *yağurt* biçiminde kuUanılı~. *y~~fJ* J~ i:)'~;~?1!~~d~n •-*t* eki ile türetilmiş olabilir: *yoyur-t= yoyrut= yoğurt.* TürkçedenFfJl's~~~r~s~~~rXellalkan dilleri yanında Avrupa dillerine de geçmiştir. (Doerfer ~~~; {s.;ı~2..J'7Ş;>©lausonEDT; s. 905; Eren TDES, s. *455-456;* Dankoft'CTDID;s;.~ZQ), *ki'ş,yQyu,ı;*

yoyun 'yoğıın, şişkin, kalın? [228b/I 7].. XIU-XVIII.yüzjıı,LAna<i<>b.ıTürkçesindeyoğun 'çapça kalın; sesçe kalın; iri, büyük; kalınlık; kaba, sert;\şedit;Jşe yaramaz; derinlikçe kalın' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yoğun* 'kaba; kalın.,dri' (Dz., Bo., Dy., Mş.; Kn.) - *yovun* 'ağır, sağlam' (Sv.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilde dil devriminden sonra yeniden kullanıma sokulmuştur. Az. *yoğun,* Tkm. *yoğin;* Kum. *yuvan,* Kaz. *yuan,* Krg. *jön,* Kzk. *ju(w)an,* KKlp. *juwan,* Özb. *yliğon* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yoğun* - *yowun* biçimlerinde kullanılır (Clauson EDT, s. 904). Tahminimize göre *yoyun, yoşur-, yoq* sözcükleri **yo-* 'sertleşmek, katılaşmak, kalınlaşmak, sertleşerek yapışmak' fiilinden ..*yun, -yur-, -q* ekleriyle türetilmiş olabilir: "*yo-yun >yoşun.* krş, *yoşur-, yoq*ı·

yoyur.. (**yo-* et.) 'yoğurmak' [234a/l 7]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yukur-* 'yoğurmak' biçiminde geçer (TS). *-k-*'li bu biçimin hatalı olduğu anlaşılıyor. Çağdaş Türkçede *yoğur-* aynı anlamda kullanılır. Az. *yoğur-,* Tkm; *yuğur-,* Krg, *jür-,* Kzk. *jur-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 906).

yoyurqan 'yorgan' [54a/13]. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesin<ie *yarkan* 'yorgan' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yorvan* ...., *yurvan* biçimlerine.de rastlanır.(Tr., Rz., Gr.), Ölçünlü dilde *yorgan* biçiminde kullanılır. Az. *yorgan, Ticm.ryorgan,* Tatl<.. *yurgan,* Alt. Tel. *yürkan;* Kaç. Koy. *yorgan,* Tuv. *çôrgan,* Hak. *çorgan;Kum. yu.yurgan;Nôg.yuvırkan-yurkan* biçimlerinde geçer. Eski Kıpçakçada *yoyuryan* biçiminde kullanılır. Clauson, *yuğur-* fiiliyle semantik bir ilgi kurulamayacağını, ancak *yoğun* sözcüğüyle etimolojik bir

bağlantısının olabileceğini belirtir (EDT, s..<907). **yo-* 'kalınlaşmak, şişkinleşmek, sertleşmek' kökünden ettirgen çatı eki *-yur- (-yur.;..* eki için bkz..Gabain ETG; §1Ş5) ile genişletilmiş *"yoyur-* fiilinden *-qan* ekiyle türetildiği düşünülebilir: *yorgan .<.yôrqan < yoşurqan < yoşur-qan (< yoşur- < "yo-yur- < *yo-). yoşun* ve *yoşurt* sözcüklerillillde aynı kökün türevi oldukları anlaşılıyor. bkz. *yoşrut, yoyun.*

yoq[1] 'çanak bulaşığı' [24a/l l]. Anadolu ağızlarında *yok* 'leke, iz, kalıntı, bulaşık' anlamında korunur (DS: Sn., Sm., Ama. To., Or.). Ölçünlü dilde *"yok* geçmez. Tkm. *yok* .'yenıek artığı', Krg. *cuk* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 895-896; Eren TOES. s. 456); **yo-* ~katılaşmak, kuruyarak sertleşmek' fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: **yo-q > yok.* krş. *yoyun.*

yoq[2] 'yok, değil' [26a/09]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yok> yox* 'yok, değil, hayır' biçimlerinde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yok* aynı anlamda. kullanılır. *Az.. yox,* Tkm. *yök,* Bşk, *yuk,* TatK. *yuk,* Krg *cok,* Kzk. *jok,* Özb. *yok* biçimlerinde geçer. **yo-* (bkz, *yoJ-)* fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: **yo-q > yok* (GabainiETG, § 127; Bang TM, s. 48; Clauson EDT, s. 895-986; DankoffCDT III, s. 228).

yoq[3] (yer) 'yokuş (yer)' [223b/07]. Türkiye Türkçesinde **yôq*/geçmez. Ancak *yokuş* (< *yok+(u)ş)* ve *yukarı (<yok+garu)* gibi türevleri kullanılır. *krş.yoqaru.*

yokað- 'yok olmak, yok etmek' [306b/05]. Türkiye.Türkçesinğeyok *et-* biçiminde yardımcı fille kullanılır. Özb. *yokat-* biçiminde geçer (Clauson EDT, s. 900).

yoqaru 'yukarı, yokuşa doğru' [133a/11]. XV.·..yüzjıl.Anadolu Türkçesinde *yukaru dur-* fiayağa kalkmak' biçiminde söz grubu olarak kullanılır (TS). Ağızların bir bölümünde *yokarı* 'üst kat, yukarı' biçiminde korunur(DS:Antakya-Hat., Hasanoğlan -Ank., Nğ.). Ölçünlü dilde *yukarı* biçiminde kullanılır. *Az.. yuxarı,* Tkm. *yokarı,* Krg. *joşoru;* Kzk, *jıoyarı,* KK.lp. *jokarı,* TatK. *yuvarı,* Nog. *yoyan,* Özb. *yukori,* Hak. *çoşar* biçimlerinde geçer. Gabain, *yoqaru* sözünün *yoq+a-r-u* biçiminde türetildiği görüşündedir (ETG § 2.92). Bu savı ihtiyatla karşılamak gerekir. *yoq* (bkz. *yocl)* sözünden yön gösterme eki *+oru* (< +**yaru)* ile türetilmiş olabilir: *"yoq+şaru > yoqaru > yukarı* (Clauson EDT, s. 906-907; TES IV, s. 214).

yol 'yol; sefer; ani yola çıkma' [22a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yol* 'adap, erkan, âdet, meslek, usul, kaide; izin' anlamlarında da geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yol* aynı anlamlarda kullanılır. *Az.. yol,* Tkm. *yôl,* Bşk, *yuf,* Krg, *col,* Kzk. *Joi,* TatK. *yuf,* Özb. *yol,* Alt. Tel. *yol,* YUyg. *yol,* Tuv. *çol,* Yak. su9Lbjçınıl~rinde geçer (Doerfer TMEN IV, s.225-227; Clauson EDT, s. 917).

yol- ~:yad- 'yolmak, yolmak için kaynar suya bırakmak; kurtarmak, salıvermek' [138b/08]. Türkiye Türkçesinde *yol-* 'tüylerini koparmakc- soymald.>anlamında ·.kullanılır. *Az.. yol-,* Tkm. *yol-,* Bşk. *yolk-,* Krg. *cul-,* TatK. *yolk-, Özb:yu/:..* YUyg. *jul-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 918).

yolaq 'çığır; çılga, kırlardaki küçük yol; yol yol çizgili olan her şey' [226b/Q6]; Anadolu ş.ğızlannda *yolak* 'keçi yolu, küçük geçit' anlamında.kullaaılıa, Ölçünlü dilin.<sö~lüğünde *yolak* hlk, notuyla yer alır. Az. *yolag,* KKlp. *jolak,* Nog. *yolak,* TatK. *yulak, Kzk..j.u]qk,* Özb. *yidak* biçimlerinde geçer. *yol* sözünden küçültme eki *+(a)q* ile (+keki içill.bkz. Gabain ETG, § 57) türetilmiş olabilir: *yol+(a)q* > *yolak* (Clauson EDT, s. 925; Dankoff CTD III, s. 230).

yolsuz 'yolunu azıtan kimse' [23 Ia/I 7]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yolsuz* 'gümrah, yolunu şaşırmış adam' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yolsuz* 'biçimsiz, uygunsuz, yasaya, töreye aykırı' anlamlarına da gelir (DS: Hat.). Ölçünlü dilde *yolsuz* 'usulsuz, yasalara aykırı, düzensiz, nizamsız' anlamlarında kullanılır.

yon- 'yonmak, yontmak' [97a/11lXIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yon-* 'yontmak, tıraş etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yon-* 'yontmak' aynı anlanıda korunur (DS: Dz., Sk., Ar., Tr. Ky., Krk.). Ölçünlü dilde *yont-* biçimi kullanılır. Az. *yon-,* Tkm, *yôn-,* Krg. *con-,* Kzk. *jon-,* Özb. *yon-,* TatK. *yun-,* YUyg. *yonu-* biçimlerind(;l. geçer (Clauson EDT, s. 942; KTLS).

yonul- *(yon-* ed.) 'yonulmak, yontulmak' [239b/16]. Türkiye. Tµrkç~şipd.~;g(;.lnişlemiş biçimi *yontul-* kullanılır.

yopla- (Oğz.) 'hile yapmak, af etmek' [253a/16]. TurkiyeTürl<çȼsiri.d.e.ve ağızlarında *"yopla- – "yovla-* sözcüğüne rastlayamadık.

yor- ..., yör- 'yormak, tabir etmek' [1 lSa/09]. Türkiye Türkçȼsindeyor- 'bir nedene bağlamak, yorumlamak' anlamında kullanılır. Az. *yôr-; Tkın.yof ..;* Krğ. *joru-,* Kzk. *jor-,* Nog. yor-, Bşk, *yur-,* Özb. *yoy-,* TatK. *yur-* YUyg. *cori-* biçimlerin.de geçer (Clauson EDT, s. 955; KTLS).

yori- - yor- 'yürümek, gitmek, varmak; yürüyüp yorulmak' (241a/Ol]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yürü-* 'gezmek, dolaşmak; hareket etmek, iş yapmak; hücum etmek, saldırmak; ayrılmak, uzaklaşmak; geçmek; dönmek, devretmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlardayörü- 'yürümek' biçimine de rastlanır (DS: Hat., Bor -Nğ., Ada., İç.). Ölçünlü dilde *yürü-* biçiminde kullanılır. Az. *yeri-,* Tkm. *yôre-,* Nog, *yôr-,* Kum. *yurü-,* KKlp. *jür-* ' Krg. *cür-,* TatK. *yôr-,* Özb, *yur-,* Alt. Tel. Leb. Tar. *yur-,* Sag. *çôr-,* Şor. *çôr-,* Küer. *yôr-,* Tuv. *coru- ~ cor-* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN IV, s. 217-220; Clauson EDT, s. 957).

yorıya 'yorga yürüyen -at için-' [115b/l7J. XIV. yü~l ~aqolu T~tkçesinde *yorga - yarka* 'rahvan' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yqr,g-a* .'~tlt:ıfdat,~hy~a yakın bir yürüyüş biçimi, yumuşak rahvan' anlamında korunur (DS: Af, Isp., Es., Nğ., Ar., Hat.). Ölçünlü dilde *yorga* 'biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri' olarak kullanılır. *yon.,* fiilinden *-ya* ekiyle yapılmış olduğu anlaşılıyor: *yon-ya* > *yorıya* > *yorga* (Clauson EDT, s. 964; Dank:offCTD III, 231).

yorıyçı (Oğz.) 'hısımlar, dünürler arasında gelip giden adam' [82b/10]. Anadolu ağızlarında *yôrucü* 'görücü, kız istemeye giden kimse' anlamında korunur (DS: Isp., Finike -Ant.). Ölçünlü dilde **yürücü* kullanılmaz. *yorış* (< *yon-y)* sözünden *+çı* ekiyle türetildiği anlaşılıyor:*yortş+çı* > *yonşçı* > *yorıcı* > *yôrucu.* Oğuz grubunda içses -y-'leri genellikle düşer.

yorınça (Oğz.) 'yonca, bir tür bitki' [304b/08]. *Divan'da* asıl biçim *olarakyormçya* geçer. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yonca* 'hayvan yiyeceği olarak yetiştirilen bir bitki' olarak kullanılır (Ş. Sami KT, s. 1570). Ölçünlüdilde de *yonca* olarak geçer. Az. *yonca,* Tkm. *yorunca,* KKlp. *joşişka,* Krg. *coşguşka,* Kzk. *joıprışka ,,,, jonışka,* Özb. *yonyıçka* biçimlerinde geçer. Sözcüğün *yorınçga - yortnça* > *yonca* biçiminde ses gelişmesi aşamalarından geçtiği anlaşılıyor (Clauson EDT, s. 971; Eren TOES, s. 457). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada geçen ~J:! *(yonca)* Türkçeden alınmıştır(Doerfer TMEN IV, s. 228-229)

yorınçya 'yonca' [109a/05]. bkz. *yortnça.*

yorıt- *(yon-* et.) 'yürütmek; -ilaç- içini sürdürmek' [212a/04J. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yürüt-* 'akıtmak; gezdirmek, dolaştırmak; çevirmek, dolaştımak:; sevketmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlardayörüt- 'akıtmak' anlamına.da gelir (DS: Bor -Ng.). Ölçünlü dilde *yürüt-* 'başkasın; yürütmek' anlanıuıq~lq.ıll~ır. *yont-* biçimi Uygurcaya özgü daralma özelliğinigösterir.

yort- 'dört nala koşturmak; bir işe başlamak üzere yürümek' [316b/05]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yort-* 'koşmak, devamlı yol yürümek, sefer etmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yort-* 'çalımla, yürümek, gezip dolaşmak; koşmak' anlamlarında korunur (OS: Ky., Ng., İç.). Ölçünlüdilde *"yort-* geçmez.

yoş[1] 'yaş' [223b/04]. bkz. *yaş.*

yoş[2] (Oğz.) 'sıkışma, yorulma' [223b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yoş* 'yorgun, yıpranmış, fersiz, zayıf, kamaşık, bulanık' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yoş* 'loş, alacakaranlık' anlamındakullanılır(OS: Isp., Es., Kn.) Ölçünlüdilde **yoş* geçmez.

yoşul 'yeşil' [226b/l 7]. bkz, *yaşıl.*

yoza- "-kısraktan başka hayvan- kısır kalmak' [241a/08]. Anadolu ağızlarında *yoz-* 'bitki ve hayvanın zamanla soysuzlaşması; yabaıilaşnıası, üreyememesi, kök salamaması; aşı tutmamak' anlamında kullanılır (DS: Isp., Mn.., Ay.). Öçlünlü dilde *"yosa-* geçmez. Anadolu ağızlarında da 'kısır' anlamında kullanılan **yoz* (< **yo-)* sözünden (DS: Dz., Ba., Sm., Nş.) *+a-.* ekiyle türetilmiş .olat>ilıı-;.. **yq;;+-q-* > *yoza-* (Clauson EDT, s. 985; DankoffCTD III, s. 229).

yöle- 'desteklemek, destek vurmak; güvenmek' [241a/1:SJ. Anadolu ağızlarında *yule-* birini başkasına karşı doldutinak, desteklediğini göstemıek' anlamında kullanılır (OS: Ada.). Ölçünlü dilde *"yide-* geçmez.

yöre (Oğz.) 'yöre, çevre, bir şeyin etrafı' [145a/09] . XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yöre* 'etraf, çevre, civar, daire, muhit' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yöre* 'çevre' anlamında korunur (DS: Mn., Ama., Gm., Yz., Ada.). Ölçünlü dilde *yöre* aynı anlamda kullanılır.

yörgek 'örtü' [205b/13]. Anadolu ağızlarında *yôrek* 'çocuğun beşikten düşmemesi için yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ' anlamında kullanılır (DS: To., Ar., Gr., Sv. Ezm). Ölçünlü dilde *"yôrek* geçmez. *yôrge-* 'sarmak, örtmek' [289b/15] fiilinden *-k* ekiyle türetilmiş olabilir: *yôrge-k > yôrek.* Oğuz grubunda içses ünsüzü -g-'ler genellikle düşer.

yu- 'yıkamak' [277b/14]. XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yu- - yuğ- - yuy-* 'yıkamak' biçimlerinde geçer (TS). Ağızlarda *yu-* 'yıkamak' biçiminde korunur (DS: Af, Çkl., Or., Gr., Ky., El.), Ölçünlü dilin sözlüğünde *yu-* hlk, notuyla yer alır. Tkm. *yuv-,* KKlp. *juv:, Kum.juv-,* Nog. *yuv,* Özb. *yuv-,* Hak. *çuğ-,* Tuv. *çuğ-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 870).

yuban- *(yuha-* dön.) 'çekinmek, bırakmak, ihmal etmek' [240a/04]. Anadolu ağızlarında *yuhan-* 'gecikmek, ayak sürümek' anlamında kullanılır (DS: Kr., Ezni., Vn. I(erkük). Ölçünlü dilde *"yuban-* geçmez.

yubat- *(yuba-* et.) 'savsaklamak, savsaklatmak' [2llb/15]. Anadolu ağızlarında *yubat-* 'geciktirmek, bekletmek' anlamında kfrunur (DS:~~}'e -o-., Er:i~ ~~n) .. Ölçünlü dilde *"yubat-* kullanılmaz. Krg. *jubat-,* Kzk. *juwat-,* Nog. *yuba(-,* Kum. *yıbat:.,* Özb. *cuwat-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s.\872).

yubqa - yuwqa ,.., yufka ...., yuya 'yufka, iıiçe, ucuz' [230a/Ol]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yuxa* 'yufka, ince biçiminde geçer (TS). Bu biçimin Azerice etkisi taşıdığı anlaşılıyor. Ağızlarda *yufka* 'ince açılmış hamurdan yapılan sac ekmeği' (DS: Af, Isp., Ar., Ky.); 'zayıf, ince, hafif, fazla derin olmayan' (Ay., Kü., Tr., Rz.) anlamlarında korunur. Aynca ağızlardayu/ga *(Mut-İç)-yuga* (Hasanoğlan-Ank.)-yuxa (Bayburt; Kr., Dy., Ml) - *yuka* 'ince, sığ' (Brd., Dz., Mn., Ay., Mn.) biçimlerine de rastlanır. Ölçünlü dilde *yufka* 'oklava ile açılan ince, yuvarlak hamur yaprağı' anlamında kullanılır. Az. *yuxa,* Tkm. *yüqa;* TatK. *yuqa,* Alt. *yuqqa,* Tel. *d'uqqa,* Tar. yupka, Çuv. *süxa* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s, 874; Doerrer TMEN 1913). *yuv-* (< **yub~)* 'yuvarlamak' [236a/02] fiilinden *..qa* ekiyl~türetilmiş olabilir: *"yub-qa > yubqa - yuwqa - yufqa.* Farsçada kullanılan~ ~a) .'füı;kç~den (Az.) alınmıştır (Doerfer TMEN IV, s. 211-212).

yuğruq - yudruq 'yumruk' [231b/17]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yumruk* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede de *yumruk olarak* kullanılır. Çağdaş.•·Türk lehçelerinin Doğu grubunda daha çok *yudruq* biçiminin, Oğuz· grubunda. ise *yumruk.* biçiminin benimsendiğini görüyoruz. Az. *yumrug,* Tkm. *yumruk;* Krg. *juduruk,* Kzk. *judırık,* KKlp.

yodrık, TatK. *yodnk,* Nog; *yudırık - yumırık,* Özb. *yumruk,* Alt. Tel.Bar. *LebJyudruk,*]fuv. *çuduruk,* Hak. *munzuruk* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 892).

yufqa 'yufka, ince, ucuz' [207a/09]. bkz. *yubqa*.

yuya 'yufka, katmer, yuka' [109b/08]. bkz. *yubqa.*

yulaq ~küçük küçük birçok su pınarları' [59b/15]. Anadolu ağızlarında *yulak* 'su yolu, ark, oluk' anlamında kullanılır (DS: Brd., Dz., Mn., Hat.). Ölçünlü dilde *"yulak* geçm~ı:.

yular 'at yuları' [224b/08]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yular* 'atın başına pağla11.~tl.rİPt~11. gizgin' olarak geçer (Ş. Sami KT, s. 1568). Çağdaş Türkçede *yular* ayru a!l!~m~~ lqıllamlır. Tuv. *çular,* Yak. *sular* biçiminde geçer. *yular* biçiminin sadece Tiit;¥i)7 Türkçesinde korunduğu anlaşılıyor. Çağdaş lehçelerde Moğolcadan alınan *no~~* (~.~~t *noğtu* < Çin. *lul)tu)* geçer (Doerfer TMEN I, s. 517-518; Clauson EDT, s, 932;Er~# TDES, s. 458).

yulduz 'yıldız, yıldızların genel adı' [23 la/13]. XIV-XV. yüzyıl Anadolu 'I.'µrl<çççİf'lg~,¥f{ffı.ıt"\~ *yulduz* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yıldız* biçiminde kullanılır. Az. *ukluz,* Tkm. *yıldız,* Bşk. *yondoz,* Krg. *cıldız,* Kzk. *juldız,* TatK. *yold:if, {)~~'* ~/i~f, 'Y"LI)'~· *jultuz,* Çuv. *selter* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN III, s. 26~-~~l;>~!~~~ou EilT? s. ~22-923; KTLS). *yul-* 'parlamak, cilalamak' fiilinden *-duz* ekiyl~Jiı;~tfü'Illiş olabilir: *yul-t.luz* > *yıldız.*

yum- 'yummak, kapatmak' [276a/07]. :,{\[. yµzyıı .t\nadoluT.~rkç7~i11.17 .~m- 'kapamak; ~stüne koymak, örtmek, üstüne ~ap~alc\.anlaınlarınd~ geç7r (TS). Çağdaş Türkçede *yum-* aynı anlamda kullanılır. Az. yum)T!{ın. *yum:,* Bşk. *rom-,* Krg. *cum-,* Kzk. *jum-,* TatK. *yom-,* Özb. *yum-,* YUyg. *jum-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 934; KTLS).

yumyaq 'yumak, yuvarlanan ve yuvarlak olan her şey' [232a/08]. Son dönem Osmanlı Türkçesinde *yumak* 'bir topa sarılmış veya sarılıp top olmuş iplik' anlamında geçer (Ş. Sami KT, s. 1570). Çağdaş Türkçede *yumak* aynı anlamda kullanılır. Az. *yumag,* Tkm. *yumak,* KKlp. *jumak,* TatK. *yomğak,* Kum. *yummak,* Nog. *yumak,* Bşk. *yomğak* biçimlerinde ~eçer. *"yum-* 'top yapmak, toplamak' fiilinden *-yaq* ekiyle türetilmiş olabilir: *"yum-şaq* >*yumyaq* >*yumak.* Oğuz grubunda içsesteki -y-'ler genellikle düşer (Clauson EDT, s. 936; DankoffCTD III, s. 233).

yumyaqlan- *(*yumyaqla-* dön.) 'yumak, yuvarl~k yapılmak' [247a/02]. Türkiye Türkçesinde *yumak/an-* aynı anlamda kullanılır. yumyt1q.sğ:ıiinden *+lan-* (<... .-}7.(t1-p-) ekiyle türetilmiştir: *yumşaq+lan-* >*yumak/an-* (Clauson EDT, S;f2.36; Dankoff CTDJII, s. 233).

yumşa- 'yumuşamak, yumuşak olmak' [289b/10] .. XIV. yüzyıl Anaqgt1.1. Tµr~ç~sinde *yumşan-* 'yumuşamak, sertliğini kaybetmek' biçimiµçl~.geçerr(TS) .. Çcığ4cış.xTürkç.ede *yumuşa-* biçiminde kullanılır. *Az.. yumşal-,* Tkm. *yumşa-,.Bşk.yqmşq.* ...,.*I(rg.. cumşiJ..,* Kzk, *jumsa-,* TatK. *yomşa-,* YUyg. *yumşi-* biçimlerinde.geçen (ClaµsoniEDT, s.. 939; KTLS, s. 998). *"yumuş* sözünden *+a-* ekiyle türetilmiş olabilir: *yumuş+a-* >*yumşa- - yumuşa-.*

yumşaq 'yumuşak' [153b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yumşağ* 'kireci az, latif (su); hafif, şiddeti az' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yumuşak* 'sert olmayan, hafif anlamında kullanılır. *yumşa-* fiilinden *-q* ekiyle türetilmiş olabilir: *yumşa-q* > *yumşaq* >*yumuşak* (Clauson EDT, s. 938-939; DankoffCTD III, s. 233).

yumşat- *(yumşa-* et.) 'yumuşatmak, sepiletmek' [220b/04]. Türkiye Türkçesinde *yumuşat-* 'sertliğini gidermek, yumuşakduruma getirmek' anlamında kullanılır.

yumu1- *(yum-* ed.) 'yumulmak, kapanmak' [234b/05]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yumul* 'kapanmak, büzülmek; üstüne kapanmak, üstüne düşmek; toplanmak, yığılmak' anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yumul-* 'kapanmak, örtülmek; bir işe kendini vermek' anlamlarında kullanılır.

yumur 'hayvanların göden bağırsağı' [224b/08].. Ana9olui ağ~larında *yumur* 'hayvanlarda midenin bir parçası' anlamında korunur. Ölçünlü dilde **yuıpıı,r* kullanılmaz. Krg. *jumur,* Kzk. *jumır,* K.Klp. *jumır,* Tuv. *çumur* biçimlerinde geçer. *"yum-* 'top yapmak, yuvarlatmak' fiilinden *-(u)r* ekiyle türetilmiş olabilir: *yum-(u)r* >*yumur* (Clauson EDT, s. 937; DankoffCTD III, s. 233).

yumurlan- (Oğz. *"yumurla-* dön.) 'toplanmak' [20la/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yumurlan-* 'bir araya gelmek, toplanmak' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *"yumurlan-* kullanılmaz. *yumur* sözünden *+lan- (< +la-n-)* ekiyle türetilmiştir: *yumur+lan-* >*yumurtan-* (Clauson EDT, s. 938; DankoffCTD IH, s. 233).

yumurtya. 'yumurta, bütün kuşların yumurtaları, insanların ve hayvanların taşakları' [316a/I 3]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yumurda* biçiminde geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yumurta* biçiminde kullanılır. Az. *yumurta,* Tkm. *yumurtga,* Bşk. *yomortka,* Krg. *cumurtka,* Kzk. *jumırtka,* TatK. *yomırka,* Alt. *ytmırtka,* Hak. *ntmtrxa* biçimlerinde geçer. *yumun- (< "yum-ur-t-ş* fiilinden *-ya* ekiyle türetilmiş olabilir: *"yumurt-şa* > *yumurta.* Oğuz grubunda içsest -y-'leri genellikle düşer (Clauson EDT, s. 938; DankoffCTD IH; s. 233).

yumuş 'hizmet, vazife; elçilik, iki ve ikiden artık kimse arasında elçilik' [225a/10]. XIII-XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yumuş* 'iş, hizmet, ödev, vazife' anlamında geçer {TS). Ağızlarda *yumuş* 'iş, hizmet buyru~' anlamında korunur (DS: Af, Ay., To., Sv, Kn., Mğ.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yumuş* hlk, notuyla yer alır. Tkm. *yumuş,* TatK. *yomış,* Bşk. *yomoş,* Krg. *cumuş, Kzk.jumıs,KKJ.p.jumıs,* Özb. *yumuş,.Tuv. çtmış,* Çuv. *sama!* biçimlerinde geçer. *"yum-* fiilinden *-(u)ş* ekiyle türetilmiş olabilir: **yum-(u)ş* > *yumuş* (Clauson EDT, s. 938; Eren TOES, s. 459;l)ankoffCTD III, (233).

yumuşçı 'melek' [225a/1 l]. XVI. yüzyıl Anadolµ.;rµrkçesiıığc:,yu@yşçır 'hiZtlletçi' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yumuşçu* 'uysal, ağıd,aşlı' anlanıuuc:l~ J<-.µllanılır (DS: Beyşehir - Kn.). Ölçünlü dilde *"yumuşçu* kullanılmaz. *yumuş* sözünden *-çı* ekiyle türetilmiştir: *yumuş+çı* >*yumuşçu* (Clauson EDT, s. 939; Datıkoff'CTDIII, s. 233).

yuŋ 'yün, yün sümeği, (Argu, Yağma ve Karluk dillerince) pamuk' [223a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yül)* 'tüy, kuş tüyü' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yun* (DS: Kr., Nğ., Silifke-İç.) - *yulJ* (Hat., Hasanoğlan -Ank.) - *yuv* (Ezc., Ml.) biçimlerine de rastlanır. Ölçünlü dilde *yün* 'koyun tüyü; hayvan tüyünden yapılmış (kumaş)' anlamlarında kullanılır. Az. *yun,* Tkm. *yün,* KKlp. *jun,* TatK. *yon,* Krg. *jün,* Kzk:. *jün,* Nog. *yun,* Özb. *yul]* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 941).

yun- *(vu-* dön.) 'yunmak, yıkanmak; (Oğz.) aptest almak' [236b/12]. Kaşgarlı, Oğuz ve Kıpçakların *çun-* biçimini kullandıklarını belirtir. Söz başında *y- > ç-* değişimi Kıpçakçaya özgü bir ses gelişmesi özelliğidir. Oğuz grubu dillerinde bu değişimi doğrulayacak bir veriye rastlayamadık. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *•yun'-* 'yıkanmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yun-* 'yıkanmak' anlamında korunur (DS':Isp., Dz., Brs., Sn., Sm., Gm., Ky.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yun-* hlk. notuyla yer alır. Az. *yuyun-,* Tkm, *yuvun-,* Özb. *yuvin-* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 942; DankQtf.QTD III, s. 232).

yunçıt- - yünçit- *(yunçı-* et.) 'incitmek, üzmek' [220a/05]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *incit-* 'üzmek, yaralamak' biçiminde geçer (TS). Çağdaş Tur~çede *incit-* aynı anlamda kullanılır. Önsesteki *y-*'nin düştüğü anlaşılıyor.

yund 'at, atlar, at sürüsü' [87b/10]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkç~si~~eyunt 'kısrak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yund* 'at' (DS: Yörüler -Bzm.).» *yunt* 'damızlık eşek' (Tosya - Ks.) biçimlerinde korunur. Ölçünlü dilde **yunt* kullanılmEl.Z?E~~Kıpçakçada *yunt* olarak geçer (Ayrıntılı bilgi için bkz. Clauson EDT, s. 946; DoeıferTMEN IV, s. 199-201; Eren TOES, s. 459-460).

yundı 'yemek yendikten sonra kabın yıkantısı' [229a/10]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yuyundu* 'bulaşık suyu, yıkanan şeyden dökülen su' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yundu +yumu* 'bulaşık suyu' biçiminde korunur (DS: Ks., Çkr., Sv., Zn.). Ölçünlü dilde **yuntu* kullanılmaz. Tar. *yunda* biçiminde geçer. *yun-* fiilinden *-dı* ekiyle türetilmiş olabilir: *yun-dı > yundu - yuntu. yundı* biçimi Uygurcaya özgü düzleşmeyi gösterir (Clauson EDT, s. 947; DankoffCTD III, 232).

yurt 'yurt, eski izerler, ören' [30a/09]. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yurt* 'oturulan yer, mesken, memleket' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yurt* 'yörüklerin yazın ya da kışın oturdukları yer' (DS: Brs., Kn., Mğ., .Ad.a.); 'ev, bark' (Dz., Mn., Nğ., Krk.); 'toplu yerleşme yeri' (Brs., Sv.); 'yayla .. evinin .ç~:vresi' (Maçka -.Tr.) anlamlarında kullanılır. Ölçünlü dilde *yurt* 'vatan, memleket; kalaçalç;parmacak yer'e.verilen ad. Az. *yurd,* Tkm, *yürt, TatK.yort, Bşk.yort, KKlp.jurt,Kı:g,p1,1rt,K.zk.jurt,.Alt.Tel.yurt,* Şor. Sag. *çurt,* Hak. *çurt,* Tuv, *curt,* Yak. *sürt,* Çuv, surt.biçim.lerinde geçer (0laıısoɯ.:ijDT, s. 958; Eren TDES, s. 461). Komşu dillerde Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. Farsçada kullanılan *.::.~ (yürt)* Türkçeden alınmıştır (Doerfer TMpNJV, s. 212-216).

yut- (Oğz. Kıp.) 'yutmak' [21 lb/07]. Türkiye Türkçesinde *yut-* aynı anlamda kullanılır.

yuv- 'yuvarlamak, dürmek' [308a/12]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yuv-* 'dürmek, katlamak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yuv-* 'damın toprağım silindirle ezerek düzeltmek' anlamında kullanılır (DS: Isp. Dz., Sn.). Ölçünlü dilde **yuv-* geçl11~;z'.

yuvya 'yufka, zayıf, ince' [228b/Ol]. bkz. *yubqa.*

yuwqa 'yufka' [229b/15]. bkz. *yubqa.*

yügrük 'yüğrük, koşucu, geçici' [34b/04]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde yüğrük:y.iiiiik, hızlı giden, çok koşan, işlek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yüğrük* 'iyi yürüyen, koşan (at vb. için)' (DS: Isp. Dz., To., Nğ.); 'at yarışı, koşu' (Sm., Ama.); 'koşu atı' (Krk.) anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **yüğrük* kullanılmaz. *yügür-* fiilirıden..:(ii)k ekiyle türetilmiş olabilir: *yügür-(* ü)k- > *yüğiirük* > *yüğrük* (Clauson EDT, s, 914; Dankoff CTD III, s. 236).

yügün 'gem, dizgin' [253b/13]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *uyan* 'dizgin, gem, yular' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *oyan* 'hayvan gemi' biçiminde kullanılır (DS: Isp., Çkl.). Ölçünlü dilde **üğiin* kullanılmaz. Az. *yüyen,* Tkm. *uyan,* Krg. *jüwen,* Kzk. *jugen,* KKlp. *j'awen,* TatK. *yôgen,* Kum. *yügen,* Nog. *yugen,* Özb. *yugon* biçimlerinde geçer (Clauson *þDT,* s. 913).

yügür- '-at- koşmak, yüğrükçe koşmak; koşmak, seğirtmek' [237a/12]. XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yüğiir-* 'koşmak, hızlı gitmek' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yüğiir-* 'koşmak.' anlamında korunur (DS: Çr., To., Kr.), Ölçünlü dilde *yüğiir-* kullanılmaz. Az. *yüiyür-,* Tkm. *yüvur-,* KKlp. *juw.ır-,* Nog, *yuvır-* biçi111lerinde geçer (Clauson EDT, s. 914).

yügürgen 'her zaman koşan, koşucu' [136a/14]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yügürgen* 'yürük, hızlı giden' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede **yügürgen* kullanılmaz. *yügür-* fiilinden *-gen* ekiyle türetilmiştir: *yügür-gen* > *yügürgen (*Clauson EDT, s. 915; Dankoff CTD III, s. 236).

yügürt- *(yügür-* et.) 'koşturmak, hızlı koşmak' [317a/Ol]. XV. yüzyıl Anadolm'I'ürkç.esinde *yüğürt-* 'koşmak, koşturmak' anlamında geçer (TS). Ağızlarda *yüğiirt-* Jkoşınak' anlamında korunur (DS: Çr., To., Kr.). Ölçünlüdildeyüğürt- geçmez.

yük 'yük, bohça' [41a/ll]. XIII-XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yük* 'taşuıa.cak yük; rahimdeki çocuk, cenin' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *'Yİfk* 'ratak' (DS: Ky.); 'hayvan üstündeki iki küfe ağırlık' (İskilip-Çr.) anlatnlamıda.kuHanılırC>lçiinlüdildeyük 'taşınan şeylerin tümü'ne verilen ad. Az. *yük,* Tkın.yük;<Krg. *c~lcrI(zk.5Jük;TatK yôk,* Bşk. *yôk,* Özb. *yük,* YUyg. *yük - Jiik* biçimlerinde.geçer (Clauşon EDT; s. 910.:.911; KTLS, s. 1000-1001).

yükle- 'yüklemek, yük yüklemek' [290a/13]. Türkiye Türkçesinde *yükle-* aynı anlamda kullanılır. *yük* sözünden *+le-* ekiyle yapılmıştır: *yük+le-* > *yükie-.*

yüklet- *(yükle-* et.) 'yükletmek, yüklettirmek' [220b/17]. Türkiye Türkçesinde *yüklet-* aynı anlamda kullanılır.

yükse- 'yükselmek; uzamak' [289b/09]. Türkiye Türkçesinde *-l-* ile genişlemiş biçimi *yüksel-* aynı anlamda kullanılır.

yüksek 'yüksek, yükselmiş' [207a/09]. XVI. •yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yüksek uçmak* biçiminde söz grubu olarak geçer (TS). ÇağdaşTürkçede *yüksek* aynı anlamda kullanılır. *yükse-* fiilinden-kekiyle türetilmiş *olabillı-:yükse-k>yüksek* (Clauson EDT, s. 915-916; Dankoff CTD III, s. 236).

yükset- *(yükse-* et.) 'yükseltmek, yukarı kaldırrnak' [220b/01]. Türkiye Türkçesinde *yükselt-* biçiminde kullanılır.

yüksük 'yüksük, terzilerin parmağına talctı~ ~~~~~' [232b/08]. Türkiye Türkçesinde *yüksük* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *yüksük* 'baldır kemiğinin kalça kemiği ile birleştiği eklem' anlamına da gelir. Az. *üskük* (< **'üksük-* göçüşme), Tkm. *yüvse,* Tuv. *çüskuk* (< **çüksük-* göçüşme), Yak. *siltük* biçimlçriiidegeçer (Clauson EDT, s. 916; Eren TDES, s. 461-462).

yükün- 'secde etmek, ibadet etmek, ~~aZ. l<ılhıak; büyük önünde eğilmek, baş eğmek' [I75b/06]. XIV. yüzyıl Anadolu Tü:rkçesiııde *yükün-* 'önünde eğilmek, diz çökmek, baş eğmek' anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yüken-* 'secde etmek' biçiminde korunur (DS: Bayburt-Gm.). Ölçünlü dilin.şôzlü.ğü.ııdeyükünhlk. notuyla yer alır.

yüli- 'yülümek, tıraş etmek' [24lb/Ol]. XIV. yu.eyıl Anadolu Türkçesinde *yülü-* 'tıraş etmek, saç ve sakalı kazımak, dökmek' anlamalarında geçer (TS). Ağızlarda *yülü-* 'tıraş etmek, kazımak; yolmak, koparmak' anlamlarındakorunur (DS: Dz., Nş., Sk., Es., Sv.). Ölçünlü dilin sözlüğünde *yülü-* hlk, notuyla yer alır. Kum. *yulü-,* Tuv. *çülu-* biçimlerinde geçer. *yüli-* Uygurcaya özgü düzleşme özelliğinigösterir (Clauson EDT, s. 919).

yüligii 'saç tıraş eden ustura' [261a/14]. Kaşgarlı, Oğuzların *yüligü* adını bilmediklerini ve *kerey* sözünü kullandıklarınıbelirtir. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yülüğen* 'ustura' biçiminde geçer (TS). Ağızlarda *yüleği* 'ustura' anlamında korunur. Ölçüµlü dilin sözlüğünde *yülgü* biçin:ıip<ie hlk. µ<:>tuyla yer alır. *yuli-* fiilinden *-gü* ekiyle türetilmiştir: *yuh-gi: >yüligü --yülegi* (Clauson EDT, s. 928; Dankoff CTD III, s. 236; Eren TDES, s. 462).

yülit- *(yüli-* et.) 'yülütmek, tıraş ettirmek' Ee13~!ll!i~Y·)ii~l~~~911,1 'l'ÜI'~~~~ıı:ıde*yülüt-* 'tıraş ettirmek' anlamında geçer .(TS).....t\ğ~ı,r4t.)!i(/~t; 'Mr~~i.~~f~e~, tüylerini yoldurmak' anlamlarında korunur (DS: A..y., I<.ü.., ,Zıı.t)\,1.r.).. Ölçünlü dilin sözlüğünde *yülüt-* hlk. notuyla yer alır.

yüm- '-göz-yummak' [236b/04]. *bkz.yum-.*

yümtür- *(yüm-* et.) 'yumdurmak' [243a/04J. Türkiye Türkçesinde *yumdur-* aynı anlamda kullanılır.

yümm- 'yumulmak' [234b/05]. bkz. *yumul-.*

yürek 'yürek, kalp' [l 70a/14]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yürek* 'mide; cesaret' anlamlarında geçer (TS). Ağızların bir bölümünde 'karın, mide; bağırsak' anlamlarına rastlanır (DS: Ay., Tr., Rz., Gr., Mğ.). Ölçünlü dilde *yürek* 'kalp' anlamında kullanılır. Az. *urek,* Tkm. *yürek,* KK.lp. *jurek,* Krg. *curôk;* Kzk. *jurik - carôk;* Alt. *ynrôk;* Şor. Sag. *çurek,* Yak. *surax,* Çuv. *çere* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 965; Eren TDES, s. 462).

yüreıklen- 'cesaret göstermek, yiğitlenmek' [246b/07]. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yüreklen-* 'cesaretlenmek, yiğitlenmek' anlamında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yüreklen-* aynı anlamda kullanılır. *yürek* sözünden *+len-* ekiyle türetilmiştir: *yürek+len- > yüreklen-,*

yüreklig 'yürekli, yüreği pek, yiğit' [226b/l 1J. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yürekli* 'yiğit, korkmaz, cesur' anlamlarında g~çer•(TS). Çağdaş Türkçede *yürekli* aynı anlamda kullanılır. *yürek* sözünden *+lig* ekiyle iü.retilmiştir: *yurek+lig > yürekli.* Oğuz grubunda sonses ünsüzü -g'ler genellikle düşer.

yüz[1] 'yüz, çehre, veçhe' [21b/03]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yüz* 'karşı, nezd, yan; yön, taraf anlamlarında geçer (TS). Çağdaş Türkçede *yüz* aynı anlamlarda kullanılır. Az. *üz,* Tkm. *yüz,* Bşk. *yôz,* Krg. *cüz,* Kzk. *jüz,* TatK. *yöz,* Özb, *yüz,* Uyg. *yüz* biçimlerinde geçer (Clauson EDT, s. 983; KTLS, s. 1002).

yüz[2] 'sayıda yüz' [27a/05]. Türkiye Türkçesinde *yüz* olarak kullanılır. Az. *yüz,* Tkm. *yüz,* Bşk. *yöz,* Krg. *cüz, Kzk. jüz,* TatK. *yöz,* Özb. *yüz.* YUyg. *yüz,* Yak. *süs,* Çuv. *ser* biçimlerinde geçer (Doerfer TMEN IV, s. 121-122; Clauson EDT, s. 983).

yüz-[1] 'yüzmek, denizde yüzmek' [235b/06]. Türkiye Türkçesinde *yüz-* aynı anlamda kullanılır. Az. *üz-,* Tkm. *yüz-* biçimlerinde geçer.

yüz-[2] 'soymak, derisini soymak' [235b/06]. Türkiye Türkçesinde *yüz-* aynı anlamda kullanılır. Az. *üz-,* Tkm. *yüz-* biçimlerinde geçer.

yüzerUk (Oğz.) 'üzerlik otu *(Peganon harmala)'* [225a/15]. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yüzerlik* 'ateşe atıldığında çıtır çıtır ses. çıkararak yanıp güzetbir kpk:u, yayan tohum, üzerlik' anlamında geçer (TS).· Ağızlarda. *üzerlik* 'tütsüsü n<LZara.iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot' anlamında korunur (DS: Af\ Isp., Sv.,. El.). Qlçünlü)dilde *üzerlik* aynı anlamda kullanılır. Söz başındaki *y-*'nin düştüğü görülüyor.

yüztüÏ- *(yüz-* et.) 'yüzdürmek' [242b/04]. Türkiye Türkç~singe>yüzdür- aynı anlamda kullanılır. *yüztür-* biçimi eski Türkçedeki ünsüz uyumunu *(-zt-)* gösterir.

yüzük 'yüzük -parmağa takılan-' [226b/14]. Türkiye Türkçesinde *yüzük* aynı anlamda kullanılır. Ağızlarda *yüssük* 'yüksük, yüzük' biçimine de rastlanır (DS: Gr. Ezc., Gaz. Hat.). Az. *üzük,* Tkm. *yüzük,* Nog, *yüzik,* TatK. *yôzek,* Bşk. *yözök,* Kzk. *jüzük - düzük,* Çuv. *sere* biçimlerinde geçer (Doerfer Tl\'.leNII, s. 146-147; Clauson EDT, s. 986; Eren TDES, s. 462-463).

SONUÇ

Divanü Lügati't-Türk, XI. yüzyılın ikinci yansında değişik adlarla anılan Türk halklarının ağızlarından derlenmiş sözcüklerin Arapça açıklamalarının verildiği karşılaştırmalı bir sözlüktür.' Bu özelliğine karşın, eserin söz··dağarcığının büyük bir bölümünü Hakarıiye Türkçesine özgü söz malzemesi oluşturur.

O dönemde Hakaniye Türkçesinin yazı; dili olma özelliğini kazanabilmiş tek J~!ı.çe konumunda bulunması ve Kaşgarlı'nm da bu dil grubuna mensup bir kişi olması böyle bir seçimı haklı gösterecek nedenler olarak düşünülebilir.

Kaşgarh, bu lehçenin dışında kalan gruplar içinde Oğuzcaya da ayrıcalıklı davra1¥f-Türlü rt~denlerle bu lehçeye göndermelerde bulunur. Bu da Oğuzcanın lehçeler arasltl4a ağırlıklı bir yeri olduğunu gösterir; ancak, ikinci derecede önemli görülen bu dil grubuna özgü 265 sözcüğün kaydedilmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir veridir. Hakaniye Türkçesine ait altı binin üzerinde sözcüğün yanında çok düşük kalan bu sayının Oğuzcanın söz varlığım bütünüyle yansıtması kabul edilebilir bir sonuç olmaktan uzaktır. Kanımızca bu durumun türlü biçimlerde yorumlanması olasıdır.

Kaşgarlı, ya lehçeler arasındaki· farklılıkların tümünü vermemiş; ya da aralarında fonetik ve anlam yönünden belirgin ayrılıklar olan. sqzciikleri kaydetmeyi tercih etmiştir. Bu ikinci varsayıma göre, Hakaniye 'Iürkçesiyle Oğuzca arasında farklılık bulunan sözcüklerin sayısı bunlarla sınırlıdır. O dönemde. Oğuzca bütünüyle ayn özellikler kazanarak kendine özgü bir yapıya henüz kavuşmamıştır. Sözcüklerin büyük bir bölümünün ortak olarak kullaf;lnıldığı düşünülebilir.

Divan'ın söz dağarcığı Türkiye Türkçesinin söz varlığı ile karşıl13.ştμ.ılqığııda sanılandan daha fazla sözcüğün gerek ölçünlü dilde gerekse yerel <tğızlard.ş yş .Qlqıığu. gibi.ya da çok az değişikliğe uğrayarak kullanıldığı görülür. Bu kadar dt:ıği~iğin Qğμ~ça<kayçlıyla verilen sözcüklerle Çağdaş Türkiye. 'I'iirkçesinde kullanılan biçimler ~asıngacd.;:ı var olduğu açıkça gözlenmektedir. Bu de@şjklikleriıı.9ağçill.ş.Qğμ.Z..grμ1JuJehç~!tij.ııip...cl,ışı~qa,.kalan. öbür lehçelerde daha çok meydana geldiği. biliııen\bir> gerçektiıo. .. SQ.ijHtwrl?ir·•kanıt oluşturması bakımından yüzlerce örnekten rast gele .şeçtiğiıı 1.lirk~ç: '<erisuıμnayı μygμı:ı.buluyorum.

Hak. Tür. *yol,* ÇTT. *yol, Az. yol,* Tkm. *yôl,B~~?ilf{;.~~-J.0~ı;\~·Jol,* Tuv. *çal;* Hak. Tür. *qav* 'yanıcı madde', ÇTT. *kav, Az. gov,* Tlari. *~ofrG'~·.rüi~o~kmı,* Koy. *kabu,* Sag. *kabo,* Alt. Tel. *ıa,* Kzk. *kü,* Tar. *kô,* Hak. *xabo,* Tu;.~(;~'~) *e-* 'gevşemek', ÇTT. *gevşe-, Az. gôvşe-,* Tkm. *gevüşe-,* Özb. *kavşa-;* Ktg. *kepş~.-, ~- k,üyse-,* Nog. *kuyze-* vb.

Görüldüğü gibi çağdaş Türkiye Türkçesi, sözcüklerin fonetik yapılarını koruma önünde öbür lehçelerden oldukça farklı bir 'sadakat' örneği sergilemektedir.

Buradan çıkarılacak sonuç, Kaşgarlı' run herhangi bir açıklama yapmadan verdiği sözcüklerin büyük bir bölümünün o dönemde Oğuz grubunda da kullanıldığı gerçeğidir.

Lehçeler arası ses değişmelerinin Divan' daki veriler ışığında yeniden değerlendirilmesi, kimi araştırmacıların benimsedikleri yaklaşımların doğruluğu konusunda kuşku uya~<lıracak sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

XI. yüzyılın ikinci yansında Kaşgarlı'nm saptadığı ses değişmeleriyle ilgili. yçtjler Türk e:tillerindeki fonetik ayrılıkların o dönemdeki görüntüsünü yansıtmakla sınıdı<:tır. .}::lu değerlendirmeler art zamanlı bir yöntemle değil; eş zamanlı bir anlayışla yapılmış!!!\. ijµ bakımdan günümüz araştırmacıları Kaşgarlı'dan daha şanslıdırlar; çünkü bu dönemin öncesfoe ait yazılı kaynaklara sahiptirler.

Kaşgarlı'nm Hakaniye Türkçesiyle karşılaştırarak Oğuzcaya özgü fonetil<... pjı-özefü.1$ gibi gösterdiği önsesteki *m-* > *b-* değişiminin aslında bir *b-* > *m-* değişimi qldH~grı.~ l:,il.~~~! olanaksızdı. Bunun gibi birçok ses değişmesi Hakaniye Türkçesi ten:ıel. alıpğJğı..jçip. qpµr lehçelere özgü değişmeler olarak gösterilmiştir.

Bu tür yanılgılar kimi günümüz araştırmacıları için de söz konustıclµf.

Türk dillerindeki ses farklılıkları XI. yüzyıl öncesi ve sonrası qlroak/µ.zere iki bölümde incelenebilir.

Divan' da yer alan... SÖfC~i(l.er, 0£R'm ~~~tl~~/)'e ..M~gqt' ~~~~~1111ı.söz varlığı ile karşılaştınldığında ne gibi... ~t,S g9nfi~ü~~flnj~ ~Ig!tu~ .ğeijı:l~i~bilir; ElUÇak bu yalnız Hakaniye Türkçesine özgü sözcükleri~i~ij~~~rlii9irJP~~~rıJ.Ola.piJir .. Örneğin, Oğuzca kaydı ile verilen sözcüklerin önemli bir bölümü için bu kaı-şıla.ştırma sa&hklı sonuçlar elde etmeye yetmeyebilir. Oğuz grubunda görülen değişikliklerin büyük bir bölümü, ancak, Ana Türkçeye dayanarak çözümlenebilir.

Burada asıl sorun, çağdaş Türk dillerinde görülen ses ayrılıklarının belirlenmesinde izlenecek yöntemin ne olacağıdır. Divan'ı bu belirlemede başlangıç noktası kabul etmenin doğru bir yaklaşım olamayacağı açıktır; çünkü, çağdaş Türk dillerindeki ses ayrılıklarının büyük bir bölümü Ana Türkçeye dayanmaktadır. XI. yüzyıl sonrasında oluşmuş değişiklikler olduğu gibi, değişimin seyrini izleyebileceğimiz yazılı kaynaklara sahip olamadığımız için ne zaman oluştuğunu bilemediğimiz değişnıelettdevatdır. Bu tür değişmeler konusunda ancak varsayım düzeyinde birtakım görüşler öne sürülebilirti-d .. = „*y*. - -*z*- - -*r*- - -*t*- ses denkliği bunlardan yalnızca biridir. Çağdaş Türk dillerinde TuvJadak - ÇTT. *ayak* - Şer. *azak* - Yak. *atax* ~ Çuv. *ura* biçimlerinde karşımıza çıkan l:,ıı s~ş ..<leplğiğjpiıı ha,ııgi. sesten dönüştüğü konusunda şimdiye dek kabul edilebilir bir görµş qqa.ıa.; kç,µu.l~~Şt!F· .Bu.> seşlerin çıktığı varsayılan Ana Türkçedeki ilk sesin ne olduğu 4~tl.µz .pe{irlenemçmiştir. Bu yüzden kimi araştırıcıların Orhun Türkçesindeki *adak* > DL T'teki *a<5ak* biçimini göz önünde bulundurarak

ayak biçiminin de *adak'tan* dönüştüğünü öne sürmeleri ihtiyatla karşılanmalıdır; çünkü; bu ilk ses sadece *-d- > ö'*nin değil aynı zamanda *-y-*'nin de çıktığı bir ses olabilir. Bu konuda, kesin bir yargıda bulunmanın güç olduğunu düşünüyoruz. Ana Türkçedeki bu ses muhtemelen *d* veya *0* (=*D)'ye yakın bir ses değerine sahipti. Burada üç olasılık üzerinde durulabilir;. a)~:O = *d* b) *D = *cf* c) *D = *ö.* Bu varsayıma göre *d >. ö - y - r - z - t* ses denklikleri şöyle f(.)rmµle edilebilir: **D-d-&-z-r;d-t; *D-y~d-J.*

Kaşgarlı'nın tanıklığına göre *-0- – -y-* ses denkliği XI. yüzyılda bütün lehçeler için gelişmesi tamamlanmış bir ses olayıdır. O dönemde -o-'nin karşılığı olarak -y-'yikullaıian lehçelerde söz konusu bütün sözcüklerin bu değişimi geçirmiş olmaları beklenen bir sonµçtı.ıx. Buna karşın *aôrıq - aynq* 'ayrık otu'. gibi iki farklı biçimin Oğuzca kaydıyla verilmesi eğfr gözden kaçan küçük bir ayrıntı değilse, bu dil grubunda kullanılan ödünçleme sözcüklerçleµ. biri olarak değerlendirilebilir.

Divan'da -o-'li birçok örneğin yanında *-y-'li* biçimlere de yer verildiği, ancak bütün. .. *-'li* örneklerde bu kurala uyulmadığı görülür. *aôaq - ayaq, aôı» - ayıy, boôun - boyun; kedük ~ keyik, qaôın - qayın, qaöı1J - qayı1J, qu&uy - quyuy, yaôtl- - yayıl-, aôrıq* (Oğz.) *- ayrıq* (Oğz.*), aôruq - ayruq* (Oğz), *aôrış- - ayrış-, oôyur- - oyyur-, baôram - bayram* (Oğz.), *qaδyur- - qayyur-, ked - keo- - key-, too - toy, too- - toy-* gibi örneklerde her iki biçim de kaydedilmiş; *aoyır* 'aygır', *aôıv* 'ayık', *at5iy* 'ayı', *aôıqla-* 'ayıklamak', *aôıl-* 'ayılmak', *a6rr-* 'ayırmak', *qaôşu* 'kaygı', *yaoay* 'yaya' gibi <i/;lha birçok sözcüğün is~. yalnızca *-6-*'li biçimleri verilmekle yetinilmiştir.

Bu verilerden, Oğuz grubunda. da -o-'li .biçimlerin. kullanıldığı. ya da bu dil grubunda bu sözcüklerin hiç bilinme<!iği gibi bir.şç>p1JÇ ç~ılı:naıp~ıdff. Oğuzcada bu sözcüklerin *..y-'li* biçimlerinin kullanılıyor olması, .K..aşga,rlı'tun •ya,ğtna,, Toxsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar birbirine uygıı11 9larak .& *~ffl* .her zaman y'ye çevirirler ve hiçbir zaman *-'li söyleyemezler'* sözünün bir gereğidir. Bu örneklerin -y-'li biçimlerine yer verilmemesi, bu tür farklılıkların kolayca anlaşılabileceğinin düşünülmüş olmasına bağlanabileceği gibi, Hakaniye Türkçesinin dışında kalan lehçelere özgü ses özelliklerini kavramaya yeteççl<: ..!<:a.dar sözcüğün alınmasının uygun görüldüğü biçiminde de yorumlanabilir.

Kaşgarlı'nın Oğuzcaya özgü sesbilgisi özelliklerine ilişkin açıklamaları XI. yüzyılda oluşum;µnu tamamlamış ya da yeni (.)lµşıµaya başlayan ses ayrılıklarım kapsar.

O dönemde gelişimini tamamlamış ses olaylarından biri de **b > w > v* dönüşümüdür. Hakaniye Türkçesinde görülen **b* >-.'.'W .qönüşümü ·Oğuzcada *w > v* değişmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bütün örneklerde. bıı ..döniişümün gerçekleştiği söylenebilir. *qarabaş > qrawaş > qaravaş* 'sağdıç', *"yabız >yawuz >-yavµz; *ya/bar-> yalwar-> yalvar-* gibi.

Gelişimini tamamlamış ses değiştneleritıi~·· ·ra~ sıra yeni oluşmaya başlayan ses dönüşümleri de vardır. Önseste *t- > d-* dönüŞÜ!llÜ}eril~rı *d-'li* örneklerden anlaşıldığma göre yeni başlamış bir ses gelişmesi olayıdır. *tewe > deve, taqı > dakı* 'dahi', *dede* gibi birkaç

sözcü·ğün dışında kalan bütün örnekler *t-'li* biçimde kaydedilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde XV. yüzyıla kadar süren bu ikili biçjw!er, bu tarihten sonra, yerini *d-*'li örnek!ere bırakmıştır. Bu dönüşümün, önsesinde *t* bulunan sözcüklerin yalnızca bir bölüm ünde gerçekleşmiş bir ses gelişmesi.•·olayı·.. qld.ıığu Çağdaş Türkçedeki *t-*'li birçok örneğin varlığından anlaşılmaktadır. Türkiye. TµrJ<çesi > *d-* dönüşümü bakımından öbür Oğuz grubu dillerinden Azerice, Türkmence ve Gagavuzcadan oldukça farklı bir gelişme çizgisi izlemiştir.

O dönemde yeni başladığı anlcışılanbir p~ş~~;·\~~s ~.~li.şwesi de içses ve sonses *y/g* ünsüzlerinin düşmesidir. Kaşgarlı'nı:ııv~rdiği *£U~~9iS* Jyınıı9.. f~~arga', *tamşaq - tamaq* 'damak ;' *baraşan - baran*.. 'yarall,.·giden' gj~jçq~.i~ ..şa.yı9~<i<?Wek,o dönemde bu gelişmenin bütün sözcüklerde JU~ydana gelnı.ediğltn;i~ğ~t~rm~~~ğ.p!: Oğuzca olarak kayd.~dilmiş birçok örnekte bu seslerin korunmuş olması, Hakaajy~ Jiirkçesi ile Oğuzcanın söz konusu biçimlerin kullanımı bakımından ortak bir tavır sergil~1i~~ri \anlamına gelir. Bu ses gelişmesi olayınınXIII. yüzyılın sonlarında tamamlandığı söylenefülir.

Türkiye Türkçesinde XI. yüzyıldan sonra oluştuğu anlaşılan bgç<>kses .değişmesi olayıyla karşılaşıyoruz. Bu ses dönüşümlerinin bir bölümünün değişim···aşamalarını Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde izleme olanağına sahibiz.

Divan'da Oğuzca olarak gösterilmiş *bar* 'var', *ber-* 'vermek' gibi, önsesinde *b-* ünsüzü bulunan kimi sözcüklerin Türkiye Türkçesinde *v-*'li biçime dönüştüğüne tanık oluyoruz. Bu dönüşüm *alış beriş »<ahş veriş, bar-> var-, bantr-* > *vardtr-, barıl-> vanl-, bergü* > *vergi, beril-* >*veril-gibi* sınırlı sayıda sözcükte ve türevlerinde meydana gelmiştir.

Türkiye Türkçesinde XI. yüzyıldan sonra oluştuğu anlaşılan bir ses gelişmesi de önses,te *k-* > *g-* dönüşümüdür. İnce sıradan ünlülerin yer aldığı sözcüklerin bir bölümünün önses ünsüzlerinde görülen bu sedalılaşma, Kaşgarh'nın değinmediği bir sesbilgisi özelliğidir. O dönemde Oğuzcaya özgü böyle bir değişim söz konusu olsaydı, tıpkı sonses *-k/-g (ölüg* > *ölü, kesek - kesik)* ünsüzlerindeki *yumuşaklık/sertlik* farklılığına dikkat çektiği gibi, bu gelişmeden de bahsederdi. Kaşgarh'nın bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmaması o dönemde böyle bir dönüşümün henüz başlamadığınıgösterir.

XI. yüzyılda Oğuzcaya özgü ses gelişmelerinden birinin de içses ve souses *y/g* ünsüzlerinin düşmesi olduğunu belirtmiştik. Kural haline gelmese de: Çağda.ş Türkiye Türkçesinde bundan başka ünsüz düşmeleri de görülmektedir; ancak, düşmeieğiliini olmadığı halde birtakım örneklerde düşmüş gibi görünen. ünsüzlere de nı-st.larunak:ta.d.ır. *w* ünsüzü bunlardan biridir. Divan'da w'li biçimde ~eçenVe. Türijye Türkçegin4e *w'si* düşmüş olarak kullanılan *suw* 'su', *yalwa-* 'yalamak', *uwşaq* 'uşaj<:, küçük' gibi sözcükler bunlardan birkaçıdır. Bu sözcüklerin *y'lı biçimlerden geliştiği açıktır.. Bu> ünşµ.zler Oğuzcada muhtemelen **y* biçimindeydi. ET *sub* - Hak. Tür.. *suw* ;..,pğz. **suy*> ÇTT *su,* Hak. Tür. *uwşa'q* - Oğz. **uyşaq* > ÇTT *uşak,* Hak. Tür. *uwtan*.. -Qğ~.**ııytan-* > ÇTT *utan-,* Hak. Tür. *yalw•a-* - Oğz. **ya/ya-* > ÇTT *yala-* gibi. Bu sesin Ana Türkçede de **r* olarak kullanılıyor

olması güçlü bir olasılıktır. Tuvacadaki *suy* 'su' biçimi bu varsayımı doğrular niteliktedir.

Burada ana hatlarıyla çizmeye çalıştığımız tablodan çıkarılması gereken sonuç, XI. yüzyıl öncesinde lehçeler arasında görülen fonetik farklılıkların, bu tarihten sonra ortaya çıkan değişikliklerden çok daha az olduğudur. Çağdaş Türk dilleri arasındaki anlaşabilirlik oranının çok düşük bir düzeyde olması bunun en somut kanıtıdır.

Türkiye Türkçesi, çağdaş Türk dilleri içinde Divan'daki sözcüklerin fonetik yapılarını en az değişikliğe uğratan bir lehçe görünümündedir. Bu da, Oğuzcanın, o dönemde Hakaniye Türkçesine fonetik özellikler bakımından en az öbür lehçeler kadar yakın bir çizgide olduğunu gösterir. Kaşgarlı'rın açıklamaları ve Divan'ın söz dağarcığı, XI. yüzyıl öncesinde lehçelerin birbirilerinden ayrılan yanlarının, ortak özelliklerinden çok daha az olduğunu ortaya koymaktadır. Kaşgarlı'nın eserini, bu gerçeklerin ışığında değerlendirmek, kanımca en doğru yaklaşım olur.

Divanü Lügati't-Türk, Oğuz grubu dilleri için de başvurulabilecek en erken kaynak olma niteliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmedov, T., "Kaşgarlı Mahmud'un "Divanü Lügati't-Türkü ve Çağdaş Kırgız Dili", *Divanü Lugati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 96-101.

Akalın, Ş. H., "Şor Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Gözlemler", *Sibirya Araştırmaları,* İstanbul 1997, s. 69-87.

—, "Üzerlik", *Bildiriler II,* Adana 1993, s. 247-260.

Akalın, M., *Tarihi Türk Şiveleri,* [Çeviri ve Derleme] Ankara 1979.

Akar, A., "Divanü Lügati't-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme", *Divanü1./ugati 't-:Tüi/c:ll,ilgi. Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 106-129.

Altaylı, S., *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul 1994.

Arat KB - Arat, R.R., *Kutadgu Bilig I,* Ankara 1991; *III İndeks,* İstanbul 1979.

—, *Eski Türk Şiiri,* Ankara 1965.

—, "Türk Dilinin İnkişafı", *Makaleler I,* Ankara.1987. s, 297-310.

—, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair", *V. TarihK.ongrJ,Si,* Ankara 1960. s.28-39. *(Makaleler I,* Ankara 1987, s. 311-318).

Atalay DLT -Atalay, B., *Divanü Lügat-it-Turk Tercümesi,* IV cU!~ Aııkara 1985.

—, *Türk Dilinde Ekler ve kökler Üzerine BirD.enerne,* İstanbulJ942.

Azarbaycan Dialektolojisi Lügati, Ankara 1999.

Bang TM - Bang W. *Ber/indeki Macar EnsMtii§Ü'1Qe.11 l'ütkoloji Mektupları,* Çeviren: Ş. Tekin, Erzurum 1980.

Bang 1917 - Bang, W., "Über die türkişçlıeµNa.m,~meiniger.Gropkatzen". KSz 17 (1917), s. 46, 112.

Bangooğhı, T., *Türk Grameri I- Sesftilgisi,* A.rn<a.ra.1959.

—, *Türkçenin Grameri,* İstanbul 1984.

—, "Kaşgari'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", TDAY 1958, s. 87-113.

—, "Kaşgari'den Notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", TDAY 1959, s. 1-26.

—, "Kaşgari'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine", TDAY 1960, s. 23-48.

Bilecik-Kahraman, F., "Sibirya Türk Lehçelerinde Akarsu Terimi", *Sibirya Araştırmaları,* İstanbul 1997, s. 165-175.

Bozkurt, F., *Türklerin Dili,* Aµk:ara 1999.

Brockelmann OGM - Brock~lı1JJllll, Ç., .. *Ostturkisohe Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasi~11ş,* :L~jden 1954.

—, *Mittelturkischer Wortschatz, Bud.a.pe~~il~2~.*

Caferoğlu EUS - Caferoğlu, A., *Eski Uygur Tür/içesi Sözlüğü,* İstanbul 1968.

—, *Türk Dili Tarihi,* İstanbul 1984.

—, *Kaşgarlı Mahmut,* İstanbul 1970.

—, "Kaşgarlı Mahmut'a Göre Akraba Adlar(',.,:tf>.Ekim 1972, s. 23-26.

Carpolat, M., "Kaşgarlı Mahmud ve Etimoloji", *+?iYflij~Lµgati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999.

Ceylan, E., "Türkçe *y-* - 0, Halaççça *h-,* Çuvaşça *ś-, y-, v-* Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları 4,* Ankara 1994, s. 145-148.

Clauson EDT - Clauson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford 1972.

—, "Eski Türkçe Üzerine Üç Not", TDAY 196.6, s. 19-37.

—, "Türkçe Sözler Üzerinde Araştırmalar", *JeanI>eny Armağanı,* Ankara 1957, s. 33 -45.

Çağatay, S., "Pekiştirilmiş Fiiller", TDAY 1966, s. 39,.50.

—, "Divanü Lügati't-Türk'te İnançla İlgiUSözler!'~.Bilimsel *Bildiriler 1972,* Ankara 1975, s. 385-391.

—, "Türkçede *!j-g* Sesine Dair", TDAY 19S.4, s. 15-30.

—, "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler', IDAY 1962, s. 13-49.

—, "Türkçede Çocuk Kavramı", TDAY 1977, s. 1-16.

—, "Divanü Lügatte "Bukuk", TD Ekim 1972, s. 53-55.

Çelik, Ali, *Trabzon Şalpazarı Çepni Kültürü,* 1999 Trabzon.

Dankoff CTD - Dankoff, R.- J. Kelly, *Miihmüd al-Kôşşart: Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Luyiit at-Türk)* III cilt, Harvard Üniversitesi Basımevi 1982.

Deny, J., *Türk Dili Grameri -Osmanlı Lehçesi,* (Çev. Ali Ulvi Elöve),;İstanbul 1941.

Dilçin, D., *Arap Alfabesine Göre Divanü Lugati 't-Türk Dizini,* Ankara 1957.

Doerfer TMEN - Doerfer, G., *Turkische undMongolıs~he,Elementeim Neupersischen I-II/,* Wiesbaden 1963-1975.

—, "Eski Türkçede *ı- - yı-* Hakkında", *Türk Dil/eriAraştırmakırı Ş,* Ankara 1995, s. 5-11.

DS – *Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü;,* ~I .cilt,/Ankarai1993.

Eckmann, J., "Türkçede O, T ve N Seslerinin Türemesi", TDAY 1955, s. 11-22.

Egewbayev, A., "Eski Türk Edebiyatı Mirasındaki Mitolojik ve Halk Kültürleri ile İlgili Akımlar, Tarihi ve· Teponomik Efsaneler, Adlandırmalar", *Divanü Lugati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, 62-71.

Ekberzade, Ş., "Divanü Lügati't-Türk ve Türk Maneviyatı", *Divanü Lügaü't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 57-61.

Ercilasun, A. B., "Divanü Lügati't-Türk'te Ünlü Uzunluklarıyla İlgili Kayıtlar", *Divanü Lugati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 51-54.

Eren TDES - Eren, H., Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara 1999.

—, "Türk Dillerinde Metathese", TDAY 1953, s.J.34-137.

—, "Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkdar}', *Tii:ı:lmlojiiDergisi811979,* s. 1-28.

—, "Ağabey ve Abla", TD 1993/1, s.. 405..410;

—, "İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında";l)il.v.~ *J:cı:rihÇoğrafyaDergisi 711949,* s. 283-286.

—, "Ayva", TD 1999/2, s.739-748.

—, "Rusçada Türkçe Bir Alınt{', TD 2001/2; S.<739-745;

Ergin, M, *Dede Korkut Kitabı 1-11,* Ankara 1989.

Gabain fVM 109-Gabain, "A. Von, Bin TurkmeuisçhesVolksörchen", NAJb XXXI, 1959.

Gabain ETG - Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri,* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara 1988.

Gencan, T. N., "Divanü Lügati't-Türk'te Dil Kuralları", TD Ekim 1972, s. 27-52.
Genç, R., "Kaşgarlı'dan Anadolu'ya Uzanan Kültür Değerlerimiz", *Divanü Lugati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 7-9.
—, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası", Ankara 1997.
Gökçeoğlu, M., "Divanü Lügaıi't-Türk ve Kıbrıs Türklerinin Dillerinde Yaşayan Sözcükler", *Divanü Lügati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 72-77.
Gökyay, O. Ş. *Dedem Korkudun Kitabı,* İstanbul 2000.
Grenbech, K., *Türkçenin Yapısı,* (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara 1995.
Gülay, Abdullah, *Ağasar [Trabzon] Çepni Kültürü - Geyikli,* İstanbul 2001.
Gülensoy, T., "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar", *Türkoloji Dergisi V/11974,* s. 235-259,
Gülseven, G., Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine, TDAY 1987, s. 173u200.
Gürsoy-Naskali, E., "Divanü Lügati't-Türk'te Bir Kurt Avı ve Anadohı'daki Şekli", *Divanü Lügaü't-Turk Bilg! Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 55-56.
—, -Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük,* Ankara 1999.
Hacıeminoğlu, N., *Karahanlı Türkçesi Grameri,* Ankara 1996.
Hatiboğlu, V., "Ağaç" ve "lg", *Bilimsel Bildiriler,* Ankara 1975, s. 165-171.
—, "Ağaç ve Su", TDAY 1972, s. 267-273.
Hazai, G., "Genel Leksikografya Açısından Kaşgarlı Mahmut Hakkında Düşünceler", *Bilimsel Bildiriler 1972,* Ankara 1975, s. 419-424.
Hüseyinov, G., "Bir Sistem Olarak Eski Türk Edebiyatı ve Kaşgarlı Mahmud'un 'Divanü Lügati't-Türk' Adlı Eseri", *Divanü Lugati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 78-83.
İlaydm, H., "Divan"la İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler", TD Ekim 1972, s. 96-103.
Kabataş, O., (ÇYAS) Çarşıbaşı (Trabzon) ve Yöresi Ağızlan Sözlüğü (Basılmamış Lisans Tezi), 1981.
Kara, M., *Türkmence (GitişuQramer-Metinler-Sözlük),* Ankara 2000.
Karamanlıoğlu, A. F., *Kıpçak Türkçesi Grameri,* Ankara 1994.
Karşılaşurmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1-11, Ankara 1991.
Kaşgarlı Mahmud, *Divdnü Lügaü 't-Türk;* Tıpkıbasım, Ankara 1990.
Kaya AY -Kaya, C., *Uygurca AltunYaruk;* Ankara 1994.
Kaymaz, Z., "Eski Anadolu Türkçesinde Sayı Adlan ve Kullanılışları", TDAY 1991, s. 9-17.
Kelly, J. 1\1., "Divanü Lügati't-Türk'ün Yeni Baskısı Üzerine", TD Ekim 1972, s. 104-109.
Kirişçioğlu, M. Fatih, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri,* Ankara 1994.
Kocaoğlu, T., "Modem Dilbilimi Açısından Divanü Lügati't-Türk'e Bir Bakış", *Divanü Lügaü 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri;* Ankara 1999, s. 47-50.
Korkmaz, Z., "Selçuklular Çağı Türkçesinin GeneLYapısı", TOAY 1972, s. 17-34.
—, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Bilimse/Bildiriler 1972,* s. 433-446.
—, "Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi", TD Ekim 1972, s. 3-22.
—, "uçun-c üçün-s için v.b. ÇekimEdatlannınYapısı.Üzerine", TDAY 1961, s. 31-35.
—, "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", TDAY1973-1974, s. 41-48.

—, "Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri ve Divanü Lügati't-Türk", *Divanü Lugati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 10-18.

Koşay? H. Z., "Divanü Lügati't-Türk'deki Terimlerden Örnekler", *Bilimsel Bildiriler 1972,* Ankara 1975, s. 479-496.

Kurgan, Ş., "Divanü Lügati't- Türk Üzerine", TD Ekim 1972, s. 60-80.

Li, Y. S., *"Kükü ·" kügüy* "Teyze" *Hakkında"V.f'ürk.Dillleri Araştırmaları 6,* Ankara 1996, s. 71-79.

Mahmutov, H., "Divanü Lügati't-Türk'feki Atasözleri ve Onların Bugünkü Versiyonları", *Divanü Lugati 't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 84-99.

Mansuroğlu, M., "Das Karakhanidisehe", *PhilologigeiTurcicae Fundamenta,* s.87-112.

Marz. Ter. - Sadruddin Şeyhoğlu, *Marzuban·r,gfflJt Tercümesi,* (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara 1973.

Musabaev, G. G., "Kaşgarh Mahmut'un Yaşa,ım/iÜzerine. Yeni Veriler", TD Ekim 1972, s. 110-120.

Necip, E. N., *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü,Ankat'~/1995.*

Orkun ETY = Orkurı, H. N. *Eski Türk Yazıtları/Ankara* 1987.

Oruzbaeva, B. O., "Mahmut Kaşgari'nin.Divanı.,ye Kırgız Dil Tarihinin Bazı Sorunları", *Bilimsel Bildiriler 1972,* Ankara 197Ş;t:Şi.447-453.

Öner, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi,* Ankata,:,199.8:

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri,* Ankaj.'ı;ı1996.

Pakalın DTS = Pakalırı, M. Z., *OsmanlıTarihl.)eyiınlcri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1983.

Phil'oogiae Turcicae Fundamenta; Wiesbaden. 1959,

Pritsak, O., "Mahmut Kaşgari Kimdir", *Türkiyat Mecmuası X 11954,* s. 243-247.

Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuchesder.türk-Dialecte,* St. Petersburg 1888-1911.

Rásony, L., "Türklükte Kadın Adlatı'\TDAY1963, s. 63-87.

Räsänen, M., *Versuch eines etymologischen Wônerbuehesder Turksprachen,* Helsinki 1969.

Red. Söz. - Redhouse, J., *Redhouse Sözlüğü,* İstanbul 1998.

Sakaoğlu, S., "Divanü Lügati't-Türk ve Türk Halk Şiiri", TDAY 1991, s. 97-1 l 1.

—, "Divanü Lügati't-Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri", *Divanü Lfıgati 't- Türk Bilgi Şöleni,* Ankara 1999, s. 36-46.

Sertkaya, O. F., "Son Bulunan Belgeler Işığında Kaşgarh Mahmud H;akkındaYeniiBilgiler", *Divanü Lugati 't-Turk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999;.s. 13()...146.

Stachowski, M., "Türkisch *sarymsak- sarmysak* 'Knoblauch' ", *TütkDilleri Araştırmaları 4,* Ankara 1994, s. 171-172.

Stachowski, S., *Wôrterbuch der neupersichen Lehnwôrter im Osmanisch-Turkischen - Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü,* İstanbul 1998.

Sevortian ESTY - Sevortian, E. V., *Etimologiçeskiy Slovaf Türkskih Yazıkov [== Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü]* c. II, Moskova 1978.

Ş. Sami KT - Şemseddin Sami, *Kdmüs-ı Türkt,* Tıpkıbasım, İstanbul 1998.

Şükün GG - Şükün, Z. *Farsça-Türkçe Lflgat,* İstanbul 1984.

TS - *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü,* VIII cilt, Ankara 1988.

Tekin, Ş., *İştikakçının Köşesi-Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 2001.
Tekin TY -Tekin, T., *Tunyukuk Yazıtı,* Ankara 1994.
Tekin OY - Tekin, T., *Orhon Yazıtları,* Ankara 1988.
—, Ana Türkçede Asli Uzun Ünlüler, Ankara 1975.
—, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri -Divanu Lügati 't-Türk'teki Manzum Parçalar,* Ankara 1989.
—, "Türk Dillerinde Önseste *y*- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları 4,* Ankara 1994, s. 51-66.
—, *Türkoloji Eleştirileri,* Ankara 1987.
—, "Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında", TDAY 1960, s. 283-294.
—, (Hazırlayan vd.) *Türkmence -Türkçe Sözlük,* Ankara 1995.
—, =Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri, Giriş,* İstanbul 1999.
TES: *Rusya Bilimler Akademisi 'nin Türk Etimoloji Sözlüğü* [c. II, IV, V], Moskova 1997, Levitskaya,
Tezcan, S., "Yaygın Bir Gölge Sözcük: *çişek I çişik", Türk Dilleri Araştırmaları 3, (Talat Tekin Armağanı),* Ankara 1993, s. 257-266.
—, - Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri,* İstanbul 2001.
—, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, İstanbul 2001.
Tezcan SN- Tezcan, S., *Süheyl ü Nevbahar Üzerine Notlar,* Ankara 1994.
Tietze WGSA - Tietze, A., *Wôrterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwôrter im Anatolischen Turkisch - Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçleme/er Sözlüğü,* (Derleyen: M. Ölmez), İstanbul 1999.
TS - *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü,* VIII cilt, Ankara 1971.
Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
Türkmen, ,F., "Günümüz Halk Şiirinde Kullanılan Şekil ve Türlerin Divanü Lügati't-Türk'teki İlk Örnekleri", *Divanü Lügaü't-Turk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999, s. 30-35.
Vasdliev, Y., *Türkçe Sahaca (Yakutça) Sözlük,* Ankara 1995.
Yeni Tarama Sözlüğü, Düzenleyen: Cem Dilçin, Ankara 1983.
Yudahin KS - Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü,* (Çev. Abdullah Taymas), Ankara 1988.
Zekiyev, M., "Kaşgarh Mahmud ve Türk Boylarının Etnik Birliğini Oluşturma Çabalan", *Divanü Lugati 't-Turk Bilgi Şöleni Bildirileri,* Ankara 1999.
Zieme, P., "Kaşgari ve Türkçe Turfan Metinleri", *Bilimsel Bildiriler 1972,* Ankara 1975, 463-468.

DİZİN

niziN:

-A-

aba aba (Oğz.j>- apa 28a/12
acı- açı- 278a/14
acı açıy 22a/12
acık- açıq- 52b/14
acılı açıylıy 22a/13
acılık açıylıq 43b/05
acır- açur- 69a/16
acış- açış- 50b/03
acıt- açıt- 56b/08
acun ajun 26a/06 < Soğ. *zwn*
aç- aç-' 46b/04
aç- aç-2 56b/04
açık açuq 22b/13
açıklık açuqlık 43b/05
açıl- açıl- 53b/04
açl'ık açlıq 35a/17
açtır- açtur- 58b/15
ad at' 26b/06
adaş adaş~ aôaş 43a/14
adıl- afül- 53b/07
ağ ay 27a/05
ağ- ay- 48b/15
ağaç1 yıyaç1 27b/Ol
ağaç2 yıgaç' 224b/02
ağaçlan- yıyaçlan- 246a/13
ağaçlık yıyaçlıq 233b/12
ağdıkadyuq3JlbAl4 ~ aôıık 23a/01 ~ ayduk 31b/l3
ağı: ayı 29a/09
ağt ayu 29a/Q9
ağıl ayıl (Oğz.)25a/11
ağır ayır 31b/15
ağırla- ayırla- 76b/02
ağır/an- ayırlan- 74b/07
ağırlık ayırlıq 35b/05
ağırşak ayurşaq 149a/16
ağış ayış 21a/15
ağış- ayış- 51*bil* 0
ağız" ayız 296b/16
ağı:l ayuj 42b/17 ~ ayuz 42b/17
ağla- ıyla- 73b/06 ~ yıyla- 73b/05
ağlaş- ıylaş- 63b/15 ~ yıylaş- 293a/11
ağlat- yıylat- 220b/14
ağna- ayna- 74a/04
ağrı- ayrı- 70b/05
ağrı ayrıy 3 la/16
ağrıkayruq 3 lb/14
ağrın- ayrın- 66a/1 0
ağrtt- ayrıt- 68a/05
ağula- ~ ağıla- ayula- 42b/17
ahır aqur 122b/12 < Far. *ahur*
ak aq (Oğz.) 27a/08
ak- aq- 47a/16

---

*Dizinde, Türkiye Türkçesinde kulandan sözcükler verilerek madde başlarına gönderme yapılmıştır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanılmayan, ancak tarihi metinlerdeşgeçen, sözcüklerle Anadolu ağızlarında korunan sözcükler de burada yer almıştır. Maddelerin sonundaki nunıawıar sözcüklerin özgün metindeki yerlerini göstermektedir. Bazı sözcüklerin önündeki yıldızlar, Oğuzca olarak gösterildiği halde Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcükleri belirtmektedir.

akı > *ahi* aqı 29a/13 < Ar. *ax*
akın aqın 26a/13
akıncı aqınçı 40a/12
akıntı aqındı 41b/08
akış- aqış- 51b/15
akıt- aqıt- 57b/l 0
aksu- axsa- 7la/07
aks·ak axsaq 36b/08
aks·at axsat- 68a/12
akstr- ,,,,, *asır-* asur- 49b/l 4
akşum axşam 33b/05
aktar- axtar- 59a/09 ajtar- 153b/08
aktarıl- ajtanl- 65a/06
aktır- aqtur- 59b/15
al- al- 47b/05
al[1] al' 22a/15
al[2] aı2 93a/02
ala ala 27a/16
alacık alaçu 40b/l 3
alan alan 40b/03
alar- ,,,,, *alal-* alar- 50a/07
alart alart- 3 l 5a/l 6
alçak alçaq 32a/06
alda- alda- 70a/l 7
aldır- alduz- (Oğz.j-> altur- 60a/06
aluç aluç 37a/10
alık alıy (Oğz. Kıp.) 22b/08
alık[2] aluq (Oğz.) 23b/04
alım alım 75a/05
alın alın 26b/01
alın- alın- 55b/l 7
alınlı alınlıy 43a/ 12
alış- alış- 52a/l 5
alış veriş alış beriş 22a/03
alk- alq- 313b/03
alkın- alqın- 66b/1 0
alkış alqış 3 la/12
alp alp 37b/09
altın[1] altın 34a/08
altın[2] altun 24b/02
am am (Oğz. Kıp.) 16a/l l
amaç amaç 215a/Ol
**an* ar/ (Oğz.) 16b/12
anaç anaç 19b/07
ancak ança 22a/15
andak anday 36b/Ol
andız anduz 3 Sb/08
ang ,,,,, *anga* an[1] 16b/12
angıt- anıt- 202b/Ol
angut anıt 30a/08
anık anuq 23b/l 0
anıkla- anuqla- 77b/l 5
anıt- anut- 58a/08
anız anız 30a/16
anla- anla- (Oğz.): 74a/12
anne ana 30a/07
ant and 116a/02
anıl. allll 30b/Ol
ar- ar- 48b/02
ara ara.)28b/08
ara/,,,ı;~a--(~~z:),'l3u/06
arala- .arala+,-,,, anla-78b/04
aran aran 26a/02
arda- arta ,,, 61b/03
ardak artaq36b/09
ardıç artuç 30b/06
ardıl- artıl- 64b/12
ardın- artın- 65b/l 6
argaç arqay 21b/14
argur- aryur- - aryar- 60b/04
arı- an- 278a/l 5
art' arı 28b/09
arı2 any ,,,,, amy 22b/03
arık anq2 (Oğz. Kıp.) 23a/06
arın- arın- 55a/l l
arıt- ant- 56b/12
ark arıq' 94b/14
arka arqa 38b/14
arkalan arqalan- 75b/15
arkasız arqasız 37b/09

arkaş- arqaş- 63a/08
armağan armayan 41b/05 - yatmayan (Oğz.) 41b/06
armut armut 30b/05 < Far. *armud*
arpa arpa 165a/04
arpagan arparan 41b/04
ar'slan=aslan arslan 25b/11
art- art- 314b/12
art art 71a/10
artık artuq 31b/07
artır- artur- 59a/11
as- as- 48b/13
asır asır 22b/07
asıl- asıl- 54a/12
aslık> arslık arsahq (Oğz.) 45b/12
asra asra 38a/14
astır- astur- 59b/04
aş aş 25b/13
aş- aş-48b/14
aşa- aşa- 278b/05
aşak aşaq (Oğz.) 23a/17
aşat- aşat- (Oğz.) 57a/11
aşı aşu 29a/08
aşık aşuq 23a/17
aşık- aşuq- 53a/02
aşın- aşyın- 66b/08
aşırıl- aşrul- 65a/14
aşlık aşlıq 3Sb/01
at- at- 48a/02
at at2 23a/16
ata ata 28a/17
atasağan atasayun 28b/01
atıl- atıl- 53a/15
atım atım 25b/05
atış- atış- 50a/17
atlan- atlan- (Oğz.) 67a/05
attır- attur- 58b/12
av aw - av (Oğz.) 27a/07
avcı awçı 22a/15
avın- awın- 55b/04
avla- awla- 73b/07
avlan- awlan- 76a/07
avlat- awlat- 68b/17
avuç aôut - avut 18b/17
ay ay 25b/01
aya aya 28a/08
aya- aya- 70a/06
ayağ ayar 70a/06
ayak1 aöak 242b/15 - ayaq2 289b/10 - azaq 137b/06
ayal? ayaq1 287b/06
ayaklan- aöaqlan- 75a/05
ayala- ayala- 294b/08
ayaz ayas 37b/02
aydın aydıu 36a/06
aygır aorır 30b/12
aygır2 ayyır 248b/04 bkz. *a<Jyır*
ayı ayıy 27b/13 bkz. *aöiy*
ayı afüy2 - ayır 43a/04
ayık aoıy1 22a/14
ayıkla- aôıqla- 296b/15
ayır- aôır- 273b/08 - eôir- 49b/10
ayıt- ayıt- (Oğz.) 58a/16
aylak ayloq ayloq (Oğz.) 35 a/15
ayran ayran 37a/05
ayrıayru 38a/10
ayrz'laon 38a/12
ayrık (otu) aôrıq (Oğz.) 3lb/02 - aynq (Oğz.) 35a/14
ayrık ayruq (Oğz.) 35a/13 bkz. *aôruq*
ayrıl aônl- 65a/10
ayrış- ayrış- 69b/14 - aôrış- 62a/16
ayru ayruk aöruq 31Ib/03
ayva awya 35b/02 < Far. *abia*
az az 25b/13
az- az- 48b/10
azgan azran llOb/16
azı azıy 22b/06
azıt- azıt- 56b/16
azuk azıq 23a/12

-B-

barğı bayı 256a/08
barf bay2 2_56a/09 < Far. *biiğ*
bağda- badya- 285b/16 - bayda- 283b/02
bag-ır~ baqır- (Oğz.) 263b/15
bağır bayır 91a/13
bağırdak bayırdaq 126a/03
bağıtrsak bayırsuq 1Z6a/02
bag·ırtlak bayırlaq 126a/08
bağışla- bayışla- 296a/05
bağia- bayla- 286b/04
bağtan- baylan- 193a/13
bağ-ku- baylat- 217b/08
bak- bag- 136b/04
bakanak baqanaq - baqayaq 261b/16
bakı1- baqıl- 167b/06
bakın- baqın- 170a/03
baktr baqır 91a/14
bak:ış- baqış- 160b/10
bakış baqış 92b/14
bakı'ır- baqıt- 210a/11
bal bal (Oğz. Kıp. Suv.) 220b/06 < Sans. *madhu*
bala bala 202a/15
balala- balala- 24Ib/10
balçıkbalçıq (Oğz) 118a/06
bald'ız baldız 11Sb/07
balık1 balıq' 95b/14
balı,K balıq2 (Oğz ve Arg.) 95b/17
balıkçıl balıqçın 128a/17
baltı'a baldu 10Sb/16
ban- man- 140a/12
banŋ bag 3oga114
barak baraq 95b/03
bardak hart (Oğz) 86b/02
barın- barın- 169b/09
bar·ış- barış- 158a/14
barlc barq 88b/03
bas- bas- 135a/03
basın- basın- 169b/15
basıncak basınçaq 125b/14
basır- basur- 154b/03
bastır- bastur- 176b/13
baş1 başı 43b/14
baş' baş' 303a/16
başak başaq 95b/10
başla- başla- 286b/03
başlan- başlan- 193a/11
başlat- başlat- 217b/07
başmakbaşmaq (Oğz. Kıp.) 95b/11
bat- bat- 207a/02
batır- batur- 153b/01
batman batman 112a/03
bay bay 88b/07
baya - bayak baya (oq) 16a/05
bayat bayat 260b/06
bayı- bayu- 310b/07
bayık bayıq (Oğz) 259a/17
**baynakbaynaq* (Oğz.) 261b/05
bayrak bayraq 26Ja/09
bayram 'bayram 261b/09 - *baôram* 68b/02 <beyrem 122/a/07
bazbaz255a/05
beçel bıçal 99b/01- beçel 99b/01
bediz beôiz 127a/08
bekle- bekle- 318a/17
beklen- beklen- (Oğz.) 193a/16
bekleş- bekleş- (Oğz.) 184b/17
beklet- beklet- (Oğz.) 217b/11
bel bel 251a/08
bele-t bele-[1] 282a/08
bele-2 bele-[2] 282a/08
belekbeleg 97b/02
belğ(?belgü 108a/11
belinle- beligle- 311a/11
belin lJelig 303b/09
beliti. belgür- 177a/04
beiılben (Oğz.) 85b/15 - men 28b/05
ben2 Aferj 137a/06
beniz ıneIJİZ 21b/03

benze- menze- 31Oa/06
benzet- menzet- 22lb/03
beri berü 59a/l l
berk berk 88b/09
berkit- berkit- 217a/16
bertin- bertin- 193a/04- *bert-* 314b/16
beşik beşik 63a/04
beşinci beşinç 39b/13
bey beg 26b/06
be•zbez 149b/12-böz44a/08 < Ar. *bazz*
bee- bez- 134a/17
beze- beze- 280b/1 0
bezek bezek 97a/15
bezen- bezen- 169b/14
bezet- bezet- 209b/09
bezgek bezgek 205b/13
bezikbezig 97a/15
bıç·ak biçek 97a/1 l
bıç·akla-biçekle- 297a/02
bıçaklan- biçeklen- 200a/07
bıçılgan bıçılyan 130a/04
bıçkı bıçru 152b/04
bıkın bıqın lOla/10
bıla'ır bıldır 115a/16
bıla'ırcın budursın 128b/02
bıyık bıôık 95b/o3
biç- bıç- 133a/13
biçil- bıçıl- 165a/12
biçme bıçma 109a/05
biçtir- bıçtur- 176b/10
bil- bil- 138a/ll
bildir- bildüz- (Oğz.) 184b/05
bildı'r- biltür- 178a/Ol
bile bile 27b/03
bile- bile- 282a/10
bileğı bilegü 1 13a/02
bilek bilek 97b/02
bilet- bilet..:\210b/13
bilezik bilezük 129b/11
bilgı bilge 29a/03
bilik - bili - bilgi bilig 29a/04
bilikli ,,,, bi/ili ,,,, bilgili biliglig 127b/09
bilin- bilin- l 70a/09
biliş- biliş- 161 b/09
biliş biliş 92b/14
bin mig 64b/02
bir bir 25b/04
birinci birinç 304a/1 l
birle - bile birle 21b/l l
bit bit· 8la/04
bit- büt~ 207a/07
biti .bitig 24b/1 l
bitle- bitle- 286a/l 7
biz biz 82a/15
bodukbotuq 27la/02
boğ ''' bohça boy 167b/l 3
boğ- boy- 136a/Ol
boğa buqa 204b/13
boğaz boraz 92a/13 - boyuz 138b/08
boğdur- boytur- .176b/14
boğmak boymaq 1 18a/04
boğul- boyu!- 167b/05
boğum bojım 1OOa/1 0
boğuş- boyuş- 160a/l l
bok boq (Oğz.) 250a/l 6
bokla- boqla- (Oğz.) 286b/07
boluş- boluş- 16lb/12
boluşluk boluş 92b/16
boncuk monçuq 120a/l l
boncuklan- monçuqlan- 202b/l 3
boru boryuy 276a/l l
boş boş 83b/04
boşan- boşan- 169b/16
boşat- boşat- 2 lOa/03
boyl boyı (Oğz.) 63a/09 - bod - boo 104b/04
boy boy2 (Oğz.) 63a/09
boya- boôu- 279b/14
boya boouy 135a/06
boymul boymul 261 b/08

b'oynak boynaq 26lb/05
bcıynuz münüz 273a/06
bcıyun boyın 260a/05 - boyun 188b/03
bciyunduruk boyunduruq 262a/14
boiz- boz- 134b/O l
boz boz 135a/16
boela- bozla- 286b/O l
boeuk bozuq 95b/08
boeul- bozul- 167b/03
boeuş- bozuş- 159b/1 0
bö~ - bôy bi (Oğz.) 241 a/08
bög bög 250b/09 bkz. (Oğz.) *bi.*
**böığde* bögte(Oğz.)- bögde 105b/15
böğür - böbrek bögür 91b/01
bök bök 250b/08
böl\" "kbölük 97a/17
bön bön 300a/13
börkbörk 88b/10
börü böri 26b/13
böy böy 253a/03 *bkz.bi.*
bu bu' 22b/08
buc'ak buçyaq 11 ?b/1 0
buçuk bıçuq 95b/02
buda- butı- - "buta- 296a/17
budak butıq - butaq 95a/13
budaklan- butıqlan- - butaqlan- 200a/02
budan- butan- 169b/05
budun buôun 44b/16
buğday buyday 43b/04 - budyay 276a/04
buğru buyra 52a/12
buğu bu2 268a/09
bukarğı buqayu I 12b/12
bukuk boquq 204b/13
bul- bul- 138a/09
bula- hulya- 286a/04
bulama bulyama 123b/12
bulan- bulvarı- 193a/09
bulanık bulyanuq 262a/1 0 - bulyayuq 292b/17
bulun bulun lOla/13
bulun- bulun- 1?Oa/08
buluş- buluş- 161b/ll
bulutbulıt 41a/l j., bulut 264b/05
bulutlan- bulıtlan- 199b/16
bunmuIJ 229b/l 0
bunda munda 25b/O l
qıırçqk burçaq 117b/15
burhan burhan 87a/08
burun.burun lOla/03
qıırırıduk burunduq 125b/14
burunla- burunla- 297a/15
burıştbunş 92b/l 2
buruş« buruş- 158b/O l
burut-ibUrut- 209a/02
busar-(ık) busar- 154b/04
buş- huş- 13 Sa/15
but but247b/13
buy- bııö-2'JOh/Q{
*buyu,ıbuyıını.(~~~)~.(jQa/06 bkz. buôun
buyut;... 'bµyuı-+.(Ç)ğ:z:.) 263b/14
buzbuzi5lb/16
qıızağı.].1ı1:z:ayull2b/
quzağılq+'buzaytıfa.; 241 b/08
buzlukbuzluq ll?b/17
büğrü bügri 106b/O l
bük"} buq- 136b/05
bük-2 bük- 137a/12
bük bük 64b/14
bükül- boqul- 167b/08
bükül- bükül- 167b/09
**büküm edik* büküm etük (Oğz) lOOa/11
bükün~boqun- l?Oa/04
**hün* bün (Oğzj-c mün (Türklerce) 86a/13
qürümcük bürünçük 55a/13
bürün- bürün- 169b/07
bütüllbütün 60a/09
bütünle- bütünle- 297a/14
büyü- beôü- 279b/10
büyükbedük 30a/09- beôük 30a/13
büyüt- beôüt- 208b/06

-C-

cılk çulq 88b/06

cırl'a- çarla- 287a/13

-Ç-

çabuk şabük 269a/06

çaa'ır uşağı çatır' 102b/l 6

çaalr'ı çatır' 102b/16

çağla- çayıla- 293b/l 5 - şagıla- 293b/l 6

çağr·ış- çaqrış- (Oğz.) 186a/03

çağşa- çaxşa- 285a/l 4

çağşak çaxşaq ll 8b/07

çak' çaq- (Oğz.) 136b/13

çak çaq 84a/14

çakıl- çaqıl- 167b/16

çakın- çaqın- 17la/l 7

çakır' çayır 92a/01

çakı?- çajrı 104b/16

çakır' çaqır 92a/02

çakış- çaqış- 160b/16

çakm· akçaqmaq H8b/12

çaktır- çaqtur- 179a/08

çal- çal- 138b/03

ça'! çal 257a/12

çalda'ır çaldır çaldır çaldır 11 Sb/Ol

çaldır- çaltur- (Oğz.) 179b/Ol

çalın- çalın- 171 b/05

çalış- çalış- 162a/01

çalkan- çaqlan- 128b/03

çanak çanaq (Oğz.) 27b/l 7

çapa,kl çapaq 96a/l 1

çap•ale çelpek 120b/08

çapaklan- çelpeklen- 203a/04

çapın- çapın- 17la/16

çaput çapjut 114a/05

çar çur çar (çur) 82a/06

çarık çaruq 96a/13

çart çurt çart (çurt) 86b/08

çaşır çaçır>- (Oğz.) çaşır 102b/17

**çat* çat (Oğz.) 8la/05

çat- çat- (Oğz.) 207a/08

çav çaw l96a/05

çavlı çawlı 109a/04

çavuş çawuş 93a/06

çek- çek- 13 8a/0 l

çekiç çekük (Oğz) 205a/12

çekik çekik 205a/12

çekirge çekürge (Oğz.) 123a/14

çepiç= çeptş çepiş 93a/06

**çer* çer (Oğz.) 8lb/08

çeri çerig 37b/09

çerik çerik (Oğz.) 98a/12

çerlen- çerlen- 194b/l 1

çerlet- çerlet- 194b/l 1

çetik çetük (Oğz.) 98a/l 1

çevir- çewür- 155b/07

çevril- çewrül- 19lb/Ol

çıban çıbıqan 1 Ba/13

çığ çır 2soa102

çığır çryır 92a/O l

çık- çıq- 263a/14

çıkana çıqan 102a/Ol

çıkar- çıqar- 155b/14

çıkart- çıqtur 179a/1 0

çıkıl- çıqıl- 168a/03

çıkış- çıqış- 160b/17

çtkraş- çıqraş- 186a/05

çıkrık çıyrı 106b/04

çın ÇllJ 300b/12

çıngıl çıngıl çınıl ÇII)tl 302b/l 1

çıngırak çınraq 306a/13

çınra- - çınla- çıijra- 309b/l 7

çışrat- - çınlat- çınrat- 22la/l 5

çıyan çaôan 103b/13

çiçek çeçek 36b/06

çiçeklen- çeçeklen- 200a/l 7

çiçeklik çeçeklik 127a/15

çiğ yig 28a/07

çiğit- çivit çigit 90a/1 1

çil çil (Oğz.) 85a/13

çile- çile- 282a/l 7

ç.im çim 85b/07
çim- çöm- lOlb/07 +çum- 139a/14
çı'men çimgen 111b/13
çlir çir 8lb/16
çfş çiş 83b/14
çlit çit 81a/06
çivit çüwit 258b/09
çoban çupan lOlb/17 <*Eex.çobôn-: şobôn*
çocuk çoçuk 96a/13
çok- çok- 136b/l 4
çok çoq (Oğz) 250b/02
çok çoy 249b/16
çokra- çoqra- 284a/06
çokraş- çoqraş- l86a/03
çokrat- çoqrat- 216a/07
çolak çoluq 96a/l 6
çom'ak çomaq 96a/17
çor çor (Oğz.) 248a/14
çöğ-en çögen 52a/06 < Far. *çaugan*
çök- çök- psa103
çök(er- çökür- 156a/04
çöktür- çöktür- 179a/16
çömçe çömçe (Oğz.) 105b/09
çöp çöp 80b/06
çöpük çöpik 98a/l 0 - şöpik 98b/09
çöpür çöpür 200a/l 4
çörek çörek 98a/l 5
çöz-. çöz- 134b/09
çubuk çıbıq 80b/08
çubukla- çıbıqla- 296b/05
**çufa* çufya (Oğz. Kıp.) 107b/03
çuli'uk çulıq 96a/16
**çumuk* çumuq (Oğz.) 118b/14 - çumyuq 118b/14
çutur çutur 91b/17

-D-

dadan- tatyan- 193b/l 7
dağ[1] day 256a/16 < Far. *diig*
dağ[2] tay 23a/05
dağar tayar 64b/l 1
dağla- tayla- 287a/07 Far. *dag+la-*
dağ/at- taylat- 218a/09
dahi daqı (Oğz.) 182b/13 - takı 25a/09
dal tal 38a/01
dalak talaq 104a/13
dalbın- talpın- l93b/05
daldır- taltur- 177b/03
dam- tam- 139a/13
dam tam44a/17
damak tamaq (Oğz.) lOlb/14 - tamyaq 118a/08
damar tamar (Oğz.) - tamur 91b/11
damga tanıya 107a/16
damgala- tamyala- 300a/02
damıt- tamıt- 21 la/04
dan tar/ 22a/O1
dan/aş- ta1)1aş- 309a/12
danlat-tagiat- 22lb/04
dayla- tatJla- 3 lOa/06
dar tar 254b/16
daral- tam- 280a/12
darı tarıy (Oğz.) 22b/06
dank- tarıq- 163b/08
davar tavar (Oğz.) 62b/02 - tawar 28a/10
davran-tawran- 193b/13
davul tawıl 259a/08 < Ar. *tabi*
daya- taya- 283a/06
dayak tayaq l05b/07
dayan- tayan- 258a/12
dayı tayay 275b/08
day/an taylan (er) 306b/16
daz taz 79b/O1
de- te- 274b/07
dede dede (Oğz.) 27lb/03
değ- teg- 137b/02
değer tegir 15Sb/10
değil tegül (Oğz.) 83a/16
değin- tegin- 170a/05
değin tegin[1] 90a/07
değir- tegür- 156a/03

deığirmen tegirmen 93a/17
de.ğirmi tegirme 123b/01
deığiş tegiş 93a/04
de·ğiş- tegiş- 93a/06
değme tegme 45a/17
değre tegre 106b/02
değrek tegrek 120b/05
dekteg 257a/Ol
del- tel- 138a/15
deldir- teltür- 177b/08
deli telü (Oğz.) 257a/07 - telwe 107b/l 7
delik telik 98a/08
delim telim 25a/09
defin- telin- 171 a/09
demin temin 85b/04'
demir temür 52a/11
deniz teniz 145a/09
denkteg 300a/15
depre- tepre- 283b/04
depren- tepren- 193b/10
depreş- tepreş- 185a/02
depref- tepret- 221 b/13
der- ter- 235a/14
de.,;l teri 24a/14
dert2 terig 158b/15
dergeş- tergeş- 116a/03
der'il- teril- 130b/03
derin terin (Oğz.)
derincek terinçek (Oğz) 127b/13
dernek temek 206a/08
desdeğirmi testeğirme (Oğz.) 83a/05
deşifi- teşik 98a/03
deş'ilt teşük 97b/l 7
deşif- teşil- 166b/11
deve deve 182b/12 - teve (Oğz.) 188a/10 - +tewe 272b/14 - tewi 38b/03
deyin tegin 303b/09
dılak'tılaq 84b/16
dıyak tuyay 259a/l 4
did'in- titin- 170b/02
dik dik 84b/09 - *tik 84b/09
dik- tik- 137b/14
diken tiken 47b/07 - tikken lOlb/03
diki tiküe- tikkü 273b/13
dikile tikil-.167a/l 1
dikim tikim 1 OOb/04
diktir- tiktür- 177b/02
dil tıl 85a/06
dil- til'". 138b/03
dile-tile- 282a/16
dilek tilek 104a/17
dilen- tilen- 103a/11
dileş-:- tileş- 161 b/16
dilim tilim 1 OOb/1 0
din- tın- 185a/03
dinle- tıgla- "". tigle- 31 Oa/08
diulet- tıglat- 221b/05
dip tüp 247b/04
dire- tire- 280a/15
direk tiregü 113a/03 - tirek 104a/17
direklik tireklik 127b/04
diren- tiren- 17Qb/12
direş-tireş- 158b/08
dirgir- tirgür- 178b/13
diri tirig 22a/01
diril- tiril- 166a/16
dirsek' tirsgek' 314b/07
dirsek: tirsgek' 314b/08
diş tış 117a/15
dişe- tişe- 28 la/17
dişi tışı - tişi 160b/04
dişle- tışla- 287a/06 -tişle- 287a/06
dişlen- tişlen- 194b/06
dişlet- tışlat- 218a/08
dit- tıt- 206b/09
diz- tiz- 134b/05
diz tiz 94a/17
dizgin tizgin 58a/05
dizi tizig 97b/15
dizil- tizil- 166b/04

dizim tizim IOOb/03
dot- toy- 136a/04
doğra- toyra- 283b/10
doğran- toyran- 193b/12
doğrat- tojrat- 215a/13
doksan toqson - toquz on I lOb/Ol
doku- toqı- (Oğz.) 28lb/15
dokun- toqın- (Oğz)l 7la/05
dokuş toqış 93a/Ol = toquş 155b/I 7
dokut- toqıt- 210a/14
dokuz toquz 11Ob/O l
dol- tol- l09a/03
dola- tolya- 286a/07
dolan- tolyan- 194a/03
dolaş- tolyaş- 189a/04
doldur- toltur- l77b/09
*dolu*1 tolı 41b/02
*dolu*2 tolu 32a/O1
dolunay tolun (ay) 27b/06
domur-tdmur- 156a/12
domuz tonuz 77a/17
dom- t()tj- 307b/ll
*don*1 ton 23b/06
*don*2 ton 300b/07
don'at- tonat- 21la/16
doru toby - toruy 94a/l 6
doy- toô- 317a/16 - toy- 276b/l 7
doğur- toyur- 155a/09
doyur- toöyur- - toôur-314b/05
döğün tögün IOSa/05
dök- tök- 137a/16
döktür- töktür- 177b/01
dökül- tökül- I67a/06
döl töl (Oğz.) 25la/13
döle- töle- (Oğz.) 282a/15
dölek tülek 98a/l6
dölengeç tenlegüç (Oğz.) - tenlegün '.J07a/14
dön- tön- (Oğz) 263b/03.
döndür- tönder- 309a/05
dördüncü törtünç 39b/13
dört tört 39b/14
döş töş 249a/I l
döşe-töşe- 28la/13
döşek töşek 98a/04
döşeklik töşeklik 127b/l 7
döşen- töşen- 17la/04
döşet-töşet- 210a/05
döv- tög- 263a/l 7
dövüş- tögüş- 16la/l 7
dul tul l l Sb/02
dum tum [85b/04
dumağı tumayu 113a/02
duman tuman 41b/02
dumlu tumlıy 117a/03 - tumluy 36b/06
dur-tur- 133b/17
durak turuy 94a/l4
durgur- turyur- 178a/15
duruk- turuq- 163b/09
durul- turul- 166a/16
durum turum IOOb/0l
duruş- turuş- l58b/04
duş tuş2 226b/05
duşaktuşay 104a/12 -tuşayu 112b/11
duşla-tuşla- 287a/05
dutuş tutuş 92b/l 7
duy-tuy- 276b/14
duydur- tuytur- 265a/10
düğ- tüg- 137b/09
düge tüge 273b/12
düğme tügme 109b/04
düğme/en- tügmelen- 267a/l 7
düğü tögi (Oğz.) 274a/Ol
düğül- tügül- 167a/08
düğüm tügün 101b/02
dümrü tümrüg (Oğz.) 120b/16
dün tün 27b/03
dünle tünle 66a/02
dünlük tünlük 249b/l 5
dünür tünjür 162a/l 4

dür- tür- 134a/03
dürt- türt- 314b/17
dürtül- türtül- 191a/06
dürtun- türtün- 193b/10
dürtüş- türtüş- 185a/13
dürül- türül- 166b/02
düş- tüş- 135b/08
düş tüş 83b/08
düşlen- tüşlen- 194a/12
düşük tüşük 98a/04
düşür- tüşür- 154b/12
düz- tüz- 134b/04
düz tüz 26a/01
düzül- tüzül- 166b/03
düzüş- tüzüş- 159b/12

-E-

ebe ebe (Oğz.) 28a/14
ece eçe 28b/Ol
eci eçi 224a/09
eduk etük 23b/14
edül etil- 25a/07
edin- etin- 169a/09
eğ- eg- 47b/04
eğdi egdü 38a/OI
eğdir- egtür- 60a/03
eğe eyegü 4Ia/06
eğek enek 40b/04
eğil- egil- 54b/04
eğin egin 26a/15
eğir egir 20a/06
eğir- egir- 50a/05
eğirt- egirt- 315a/14
eğiş- egiş- 52a/07
eğit- igit- - igio- s?b/13
eğme egme 39a/13
eğri egri 38b/02
eğrik egrik 33a/09
eğril- egril- 65b/05
eğrim egrim 33b/13
ek- ek- 47b/02
eke eke 28b/OI bkz. *eze, eçe*
ekece ekeç 19b/04
ekil- ekil- 54b/04
ekin ekin (Oğz.) 26a/15
ekmek epmek (Oğz ve Kıp.) 32a/09 - etmek 47a/10-ötmek 99a/09
ekmekçi etmekçi 146a/07
eksi- eksü- 82b/02
eksikeksük 33a/10
ekşi ekşig 33a/10
ekti iktü 3Sb/03
ektir- ektür- 60a/02
el elig 25a/OI
ele- elge- 73a/07
elen- elgen- 66b/l 6
elet- elget- 68b/08
elgin elgin (Oğz.) 229b/13 - yelgin 229b/13
elma alma(Oğz.) """a111lla, }Qa/14
em em222b/07
em- em-r47b/12
emck.e~çi>47J8a/13
ewe+- elllge-- 73a/08
*e111ek:remgek*34b/Ol
emene emgen- 67a/02
emikdeş emigdeş 103a/06
emle- emle- 73b/10
emzir- emüz- SOa/14
en en 88b/04
enç enç 25b/OI
endek endek (Oğz.) 33a/13
endik endik 33a/15
ene- ene- 279a/l 1
enik enük25a/05
enikle- enükle- 78a/l 6
enlik enlik 3Sb/11
ey etJ 16b/13
er er 22b/02
erdem erdem 29a/04
erdemsiz erdemsiz 269a/07

eren eren 26a/02
erk- eri- 303a/04 - erü-278a/l 6
erik erük 24a/04
eriklik erüklük 44a/T3
erin erin 54b/17
erin- erin- 55a/15
erinç erinç 39b/16
erïş arış 21b/14
eriş- erüş- Slb/16
erk erk 17a/15
erkeç erkeç 30b/08
erkek erkek 34b/11
erkekten- erkeklen- 80a/04
erken erken 33b/17
erlik erlik 33a/03
ersek ersek 32b/15
**ersi* ersü (Oğz.) 38b/09
erte erte 274b/07
ertele- ertele- 80a/07
es- es- 47a/02
esen esen 22a/01
esenle- esenle- 78a/l 7
esil- esil- 54a/11
esin esin 26a/10
esirge- esirge- 78a/05
esirgen- esirgen- 74a/17
esürt- esürt- 31Sa/13
eski eski 39a/07
eski- eskir- 61a/06
esne- esne- 74a/01
esnet- esnet- 69a/08
esrik esrük 22b/O1
estir- estür- 59b/06
eş eş 235a/08
*eş-*1 eş-' 47a/02
*eş-*2 eş-2 47a/03
eşek eşek 195a/06 - eşgek 34b/07 - eşyek 278a/16
eşik eşik 17a/09
eşil- eşil- 54a/15
eşkin eşkin 34a/10
et- et- (Oğz.) 21b/16
et et 47b/05
etçi etçi 146a/07
etek etek 23b/14
eteklik eteklik 44a/08
etik- etik- 53a/09
etlen- etlen- 67a/06
**etrek* etrek (Oğz.) 32a/16
ev ev (Oğz.) 82b/07 - ew 31a/15
ev- ew- 47a/12
evek ewek 26a/09
evet evet (Oğz.) 27b/09 - emet (Oğz.) 224b/01 ~ yemet 224b/Ol
evin evin 27b/11 - ewin 26a/13
evir- ewür- 50a/04
evis- ewüs- 6a/02
eviş- ewiş- 51b/14
evlen- ewlen- 67b/07
evren ewren 34a/08
evse- ewse- 71a/14
evsin- ewsin- 66b/02
eyer eôer 190a/02
eymen-eymen- 70a/Ol
ez~ ez- 46b/17
eze eze (Oğz.) 29a/14

-G-

gece keçe2 271/15
geç keç 248a/07
geç- keç- 133b/03
geçil- keçil- 168b/04
geçin- keçün-173a/05
geçir- keçür- 154a/04
geçirt- keçürt- 316a/03
geğir- kegir- 156a/05
gel- kel= 139a/06
geleci keleçü (Oğz.) 112a/13
geleği kelegü 113a/09
gelin kelin 102b/03
geliş- keliş- 162b/01

gemi kemi (Oğz. Kıp.) 274b/l 7
gen kil] 301 a/05
genç kenç 47b/l 1
geneş-ketJeş- 308b/04
genit- kinit- 308b/16
ge'l)i- kiqü- 309a/O1
ger- ker- 134a/14
gerdir- kertür- 182b/03
ge,rek kerek 38a/10
geri kerü 9lb/05
geril- keril- 168b/07
gertş keriş (Oğz) 93b/03
getir- keltür- (Oğz.) 182b/10
gev- kew- 136b/03
gevr·e- kewre- 284b/O1
gevrek kewrek 12la/07
gevret- kewret- 216a/14
gevşe- kewşe- 285b/07
gev•şekkewşek 12la/07
gevşen- kewşen- 196b/08
gevşet- kewşet- 217a/03
geyik keyik 45a/O1
gez- kez- 134b/16
gez kezı 82b/12
gezek kezig (- kezik) 99a/06
gezi kez2 82b/14 < Far. *gazi*
gezle- kezle- 288a/14
gezlik kezlik 121 a/03
gibikibi 122a/02
gicir- kiçi- 279b/09
gider- kiter- 264a/07
gir- kir- 134a/16
girdir- kirtür- 182b/05
giril- kiril- 168b/08
giriş- kiriş- 159b/08
girşan kirşen l lOb/05
git- kit- 207b/02
giy- keô- 3 l 7b/09
giygi ~ giysi keôgü 108b/l 4
giyil- keôil- 168b/os
giyir- keôür- 154a/12
giz kiz 82b/15
gizle- kizle- 288a/16
gi;len- kizlen- 196b/13
gj;lerıçi kizlençü 276b/05
giz'lgt-bkizlet- 219a/12
giiç- köç- 133b/03
gqçköç 81a/17
gqçu.ı-- köçür- 154a/07
gqğgııkökegün 205a/15
~R~ğrl.köker- 156a/06
gR~şkögüs - kögüz 92b/06
gq"/c~Qkı 22b/l 5
gq"/çşiiı kökşin 51b/ 16
gq/1<:öl34a/02
gqf~r--köler- 156a/07
gq/ğeikölige 1 13a/09
gelukckölük 99a/l l
gqınH;].çöm- 139b/02
gqın(jür- kömtür- 182b/15
gömeç.kömeç 91a/10
ggmgökkömkök (Oğz.) 83a/08
gö,nlekkötJlek 299b/04
gömüldürükkömüldürük 132b/10
gömürgenkömürgen (Oğz) 130b/15
gön kön 252b/15
gôncek köncek- köncük (Oğz.) 12la/13
gönder- köndger- 3 14a/l 4
gönül köıjül 275b/08
gönüldaş köıjüldeş 103a/08
gönüllen- köıjüllen- 3Ha/03
gönüllü köıjüllüg 22b/03
gör- kör- 134a/14
gördür- körtür- 182b/04
görk körk 89b/05
görklü körklüg 80b/15
görül<-: körül- 168b/08
görün- körün- 173a/13
görüş körüş 93b/06
görüş- körüş- 93b/06].

göt köt 81a/12
*gö-tür-*kötür- 153b/l 5
göz köz' 57b/05
gö·,ze- köze- 28la/Ol
gözet- közet- 209b/16
gö·,zgü közıjü+- közünü 232b/Ol
gözle- közle- 288a/15
güce- küçe- 279b/04
güreel- küçel- 168b/05
*gü·cen-*küçen- 173a/07
gü'ç küç 63a/12
güçlen- küçlen- 196b/09
güçli: küçlig - küçlüg 127b/08
gül- kül- 139a/09
güldür- kültür- 182b/08
gülumsün- külümsin- 198b/Ol
gülunç külünç 304b/04
gül'üş- külüş- 162b/03
gümüş kümüş 46b/13
gün kün 24a/07
**gü:ndü* kündi (Oğz.) 106a/09
gü'ndüz kündüz 115b/13
gür kür 82a/10
güreş-küreş- 159b/06
gürle- kürlen- 196b/09
güt- -küy- - küô- (Oğz.j=-küt- 199b/13
güve küye 260a/14
güveç küveç 258b/16
gü'ven- küwen- 173b/Ol
güvercin kögürçgün 313b/02
gü'veyi küdegü 225a/08
güz küz 82b/l 4

-H-

haçan qaçan 89a/14
*ha*nxan 22a/12
handa xanda (Oğz. ve Kıp.) 260b/l 7
hani qanı 275a/10
ha)lU xayu (Oğz. ve Kıp.) 27la/08
hapköp 80b/14
hö·,rgüç örgü 39a/06- örgüç 30b/10
höyüköyük (Oğz.) 28a/05

ıçkın- ıçyın- 66b/06
ıkın- ıyın- 69b/09
ılgın yıl'}'Un 230b/10
ılı- yılı- 241 b/03
ılıkyılıy 22b/09 - ıhy (Oğz. Kıp.) 22b/10.
ılıklık yılıylıq 23 3b/l 4
ılış- yılış-.238b/04
ılıt-yılıt- 212a/13
ır ır2 81 b/09
ıra- yıra- 24 hı/05
ırak yıraq 78b/08
ıraklık yıraqlıq 23 3b/15
ırga- - ırgala- ırva- 72b/l 6
ırgan- ırgan- 66b/07
ırgat- ıryat- 68b/Ol
ırıkırk 17a/13
ısı isig 24b/13
ısın- isi- 278b/03 isin- 55b/01
ısır- ısır- 49b/17
ısırıl- ısnl- 65a/13
ısins. ısırt- 31 Sa/14
ısıt- isit- 57a/09
ıssı/ık isiglik 44a/12
ışıklık yışıqlıy 233a/17
ışkın ışyun 34a/09
tyıl- ıfül- 53b/08

-i-

ibik übgük - übüp 26b/03
ibrik ıwrıq 3 lb/16 < Ar. *ibriq*
iç- iç- 46b/l 0
iç iç 79b/14
içeği içegü 4la/03
içer- içger- 60b/15
içik- içik- 53a/10
içil- içil- 53b/07
için1 için 25b/16
için2 üçün 25b/15
içir- içür- 49b/09

içiş- içiş- 50b/07
içki içkü 39a/02
içlen- içlen- 67a/12
içlik içlik 32b/03
içre içre 93a/02
içtir- içtür- 58b/17
**idiş* idiş (Yağ. Tox. Yem. Oğz., Argu) 21b/12
ig1 ig ~ yig 28a/07
ig2 ik 253b/16 ~ yik 253b/13
ig'de yigde ~ yigte (Oğz.) 229a/10
**ı'git* igit (Oğz.) 19a/16
iğle- igle- 73b/09
iğlen- iglen- 67b/09
iğne yigne 133a/06
iğren- yigren- 245a/10
iki eki 39b/07 ~ ekki ~ 52a/07
ikindi ekindi 238b/05
ikiz ekkiz 42a/12
il el 89b/13
il- il- 47b/10
ila'ir- iltür- 60a/12
ilen- ilen- 56a/05
ilenç ilenç 40a/06
ilet- ilet- 58a/02
ilik ilik (Oğz.) 25a/03 ~ yilik 25a/03
ilikli yiliklig 234a/01
iliksiz yiliksiz 36b/11
ilin- ilin- 56a/06
iliş- iliş- 52a/16
ilk ilk 32a/17
im1 tim 16a/12
im2 üm 16a/12
**imir* imir (Oğz.) 30a/16
imle- imle- 73b/11 ~ yimle- 290a/16
in- .en- 236a/02
in in 223b/06 ~ yin 117a/05 +yın 223b/17
in- in-185a/03
inan- man- 56a/13
inanç ınanç 40a/08
ince yinçge 82b/07
incele- yinçgele- 311b/06
inci einçü (Oğz. Kıp.) 105b/10 - yinçü 5
incit- yunçıt- ~ yünçit- (220a/05
inek1 ingek1 34b/12
**ine!?* ingek" (Oğz) 34b/12
ingen ingen 74a/07
iniıini 30a/07
intİ- inil- 167a/16
ip yıp 45b/03
iple- yıpla- 289b/17
irde-"' irdele- irde- 273b/08
iri irig 24a/09
irin irig 40b/02
irk- irk- 313b/10
irkil- irkil- 65b/12
irkin- irkin- 66b/13
is ış1 15b/16
islen- ışlan- 76a/05
iste-iste- 70a/12
istek istek 36b/12
istet: istet- 67b/16
iş ış2 '52b/15 ~ iş 22b/08
işçi ışçı 118b/04
işit- eşit- 108a/14
işitil- eştil- 65a/05
işiuir- eşittür- 59b/11
işle- işle- 73b/05].
işlet- işlet- 68b/13
it ıt 45a/10
it- it- 48a/11
iteği itegü 4la/01
itiş- itiş- 50b/02
ivedi ewet 27b/09
iye iöi 28b/07
iyi eogü 22b/11
iz iz 34a/04

-K-

kaba qaba 270/14

*ka*bak qabaq 96b/04
*ka*bak/ık qabaklıq 126a/13
*ka*bar- qabar- 153a/06
*ka*barı- qabart- 315b/10
*ka*burcak qabırçaq - quburçaq 125b/15
*ka*ç- qaç- 133a/l 7
*ka*ç qaç 8la/15
*ka*çıl- qaçıl- 168a/05
ka'Çın- qaçın- 172b/1 0
*ka*çır- qaçur- 154a/03
*ka*çtrt- qaçurt- 315b/14
*ka*çiş- qaçış- 157b/16
*ka*çış qaçış 93a/12
ka'flaş kadaş 28a/1 0
kad'in qatun 41a/12
**k*adır qadır 92a/09
kaftan qaftan 11 Oa/06 < Far. *xaftôn*
*kan*ğnı qanlı 305a/l 6
ka'k- qaq- 206b/13
ka,kı qaq' 204a/10
ka,lc qaq2 102b/12
ka,kı- qaqı- 282a/03
kakıl- qakıl- 168b/01
ka'kıt- qakıt- 210b/01
kaktır- qaqtur- 181b/09
kal- qal- 139a/Ol
*kal*a- qala- 277b/13
kal'dır- qaltur- 18lb/10
kal'ın2 qalın 43a/14
kal'ın2 qalıq 303b/16
kal'kan qalqan 1 lla/16
kamaş- qarnaş- 162b/08
*kamçı*ı qamçı' IOSb/12
kamçl kamçı2 105b/08
kamçıla- qamçıla- 299b/l 6
kamış qamış 93a/l 7
kamu kamuy 32b/06 < Far. *hamag*
kan- qan- 263b/04
kan qan 29b/07
kan•a- qana- 282b/15
kanat- qanat- 21 lb/01
kanat qanat 90b/Ol
kanatlan- qanatlan- 200b/05
kanca qança 60a/09
kancık qançıq 52a/16
kanda qanda 260b/l 7
kandaş qandaş 3 06a/06
kandw-<*qandur*-18lb/16
kanık qanıv - qanıq 95a/1 0
kap-qap- 133a/10
kap qap 54a/01
kapak: qapaq' 96b/03
kapak qapaq2 96b/04
kapak' qapyaq 1l9a/12
kapaklan- qapyaqlan- 202b/08
kapı qapuy 30a/Ol
kapıl- qapıl- 164b/l 5
kapış- qapış- 156b/16
kapış qapış 93a/l 1
kapsa- qapsa- 285a/04
kaptır,;- qaptur ... 18 la/07
kaJ.:r,;-qa;,-.(Oğz.)263a/02
kar qaı:Slb/16
kaı;aqara. 21 b/03
karacı qaraçı 112a/12
karakuş qarakuş 21 b/03
karala- qarala- 293b/l 0
karamık qaramuq 122b/l 7
karanlık qaraıjyu-: qaranku 307a/l l
karar- qarar- 154a/15
karart- qarart- 315b/16
karavaş qarabaş273a/l4
kardeş qarındaş 103a/04
kardır-[1] qartur' ~ (Oğz.) 181a/13
kardır-2 qartur2-(0ğz.) 181a/15
karga- qarya- 286a/07
karga qarya 66b/11
kargış qaryış 70b/1 0
karı- qarı- 280b/02
karı qarı 36a/07

karık- qanq- 163b/l 1
kanl- qarıl- (Oğz.) 168a/08
karm qarın 48a/08
karınca qarınça (Oğz.) 126a/Ol
karış- qarış- 159a/13
karış qarış 93a/l 5
karışla- qanşla- 296a/09
karıt- qarıt- 209a/l 7
kar'la- qarla- 288a/04
karlan- qarlan- 266a/07
kar·sak qarsak 119b/07
karşı qarşı 107a/l 1
karşu qarşut 1 14a/05
kasırga qasırqu 123a/13
*ka·ş*1qaşı83b/10
*ka·ş*2 qaş2 107a/13
kaşun- qaşan- 173a/01
kaşga qaşya- 107b/14
kaşı- qaşı- 281 b/03
kaşık qaşıq 296b/l 0
kaşıkla- qaşıkla- 296b/l 0
kaşın- qaşın- 68a/08
kaşıt- qaşıt- 2lOa/08
*kat-*1 qat-' 207a/17
*kat-*2 qat-2 207a/15
kat[1] qat' Sla/08
kat[2] qat2 8la/09
katı qatıy 94b/l 0
katık qatıq 96b/05
katıl- qatıl- 165a/06
katır qatır 92a/09
katır- qatur- 153b/12
katlan-: qatıylan- 200b/l 6
**katlan-"* qatlan- (Kıp. Yem. Oğz.) 266a/04
kav[1] qav' 2s9a11 S
*kav*2 qav2 256b/l 4
kavr·a- qarva- 286a/12
kavra- qawra- 155b/10
kavran- qarvan- 196a/09
kavraş- qarvaş- 189a/06
kavrat- qarvat- 217a/I 0
kavrul- qawrul.;.I92b/02
kavşu qavşut 114a/07
kavuk qavuq 259a/06
kavun qayun 28b/17
kavunluk qayunluk 126b/U
kavur- qayur- 155b/03
kavuş- qavuş- 160b/05
kavut qayut 102b/14
kayikaö 254b/09
kay-\qay-ı 277a/09
kay-2 qay-2 277a/10
kaya qaya 25a/09
kayda qayda 260b/17
kaygı qadyu - qaôju 287a/I 0
kaygılan- kaôjulan- 267a/04
kayık qayyıq 261b/06 ~ qayyuq Slb/16
*kayın*ı qaôın 102a/08 - qayın (Oğz.) 102a/08
kayın' qaôıg 90a/14 - qayın (Oğz.) 102a/06
kayır qayır (Oğz.) 45b/09
kayır- qa6yur-182a/09- qayyur- 265b/02
kayış qaôış 93a/14
kayna- qayna- 264b/l 4
kaynat- qaynat- 22la/12
kaytar- qaytar- 265a/13
kaz- qaz- 134b/15
kaz qaz 32b/13
kazan- qazyan- 196a/04
kazan qazyan llOb/15
kazanç qazyanç 307a/02
kazdtr- qaztur- 18lb/03
kazı- qazı- 280b/12
kazık qazıjuq 306a/12
kazıl- qazıl- 168a/12
keç-' keç-' 133b/03
keçe keçe' (Oğz.) 271a/13
keçi keçi (Oğz.) 271a/13 ~ eçkü 30b/09
keklik keklik 12la/10
kekre kekre 106b/17

keler keler 92a/13
kemir- kemür- 156a/16
kemiş- kemiş- 162b/12
kendi kendü 38b/02
keni kend 28b/04 < Soğd. *knô*
kel)eş keneş 302b/04
kepek kepek 98b/12
**'kerey* kerey (Oğz.) 261a/15 < Yun. *keirô*
kerki kerki 108b/16
kerpiç kerpiç 94a/07
kert- kert- 3 lSa/10]
kertik 12la/02
kertil- kertil- 192b/13
kes- kes- 135a/10
ke.sek. kesek 99a/09
ke.sil- kesil- 168b/1 0
ke.stn- kesin- I73a/17
kesiş- kesiş- 160a/07
kesme kesme 62a/09
kestir- kestür- 182b/06
kevik küvük (Oğz.) 98a/11
k·ey key 116a/02 < Soğ. *k'Jy*
k~y keô - ked 81b/05 - key 116a/02
keiyik keyük -: keôük 259b/17
kıcı qıçı 275b/04
kıcıla- qıçıla- 293b/09
kığ - kığı qıy 250a/l l
kığır- qıqır- lSSb/15
kığrış- qıqnş- I88b/15
kıl- qıl- 139a/05
kıl qıl 85a/17
kılavuz qulabuz+-qulavuz 122b/12
kıl'dtr- qıltur- 181b/12
kıl'ıç qılıç 51a/07
kılıçla- qılıçla- 295a/08
kıl'ık qılıq 97a/OI
kıl'tn- qılın- 173a/04
kıl'tnç qıhnç 173a/02
kımız qımız 92b/04
kın qın
kına- qına- 282b/17
kır- qır- 134a/09
kırt .qır' 82a/09
kzr2 qır2 82a/010
kırağı qıragu 1 12b/06
kırgıqaryuy 98a/10 = qıryuy 158b/05
kırgzlrv kırçıl qıryıl 121b/16
kıpıkqıruq 96b/09
kıpı!-- qırıl- 168a/10
Igrıfı- qınn- 172b/l 3
kıpıntı qınndı 113b/Ol
kwk+ qırq- 3 I4a/09
kıplc-qırq 88b/06
kırkıl- qırqıl- 192b/10
f,rlq;ngıç qaryılaç - qarlryaç 132a/Ol
kır11ak qımaq (Oğz. Kıp.) 119b/09
kıptqırt 86b/15
kış+:qıs- 135a/08
kıştı qJsya 135a/11
kışr qısıy 95a/02
las#-- qısıl- 168a/15
kısırqısır 62b/16
kısırgan- qısırqan- 199b/12
kıskaç! qısyaç' I I Sa/04
kıskaç2 qısyaç2 (Oğz.) 1 15a/04
kıskan ... qısyan- I96a/08
kısrak qısraq 55b/15
kıstır- qıstur- 18lb/08
kış qış 48a/04
kışla- qışla- 288a/1 0
kışlak - kışla qışlay 117b/03
kışlat- qışlat- 219a/07
kışlık qışlıq 119b/17
kıy-- qıy-277a/13
kıydır- qıytur- 265a/16
kıyı qıfüy 94b/13
kıyıl- qıyıl- 264b/l l
kıyma qıyma 26 la/04
kızı qız' 37b/05 "" xız (Oğz. ve Kıp.) 27la/09

kız[2] qız' 37b/06
kızamık qızlamuk 132a/10
kızar- qızar- 154a/16
kızart- qızart- 315b/l 7
kızıl qızıl 21b/03
**kibe* kibe(Oğz.) 270b/15
kirlt kirit 90b/05 < Far. *kilid* < Gree. *kleis*
kirlitle- kiritle- 295a/05
kim kim 38a/05].
kip kip (Oğz). 247b/l 1
kir kir 191a/12
kiriş kiriş 54b/05
kirlen- kirlen- 196b/10
kirpi kirpi 1OSa/16
kirpik kirpik 120b/l 7
kirtü kirtü 1OSb/03
kirtin- kirtin- 105b/05
kişen kişen 13 Sb/13
kişi kişi 2lb/l 7
kişne- kişne- 288b/15
koçuş- quçuş- 93a/14
koç qoç (Oğz.) 8la/16 - qoçnar Sla/16
koğşak qoyşaq.120a/Ol
koğuş qoyuş 93a/16
koğk- qoq- 263a/17
kokut- qoqıt- 210b/03
kol qol 90b/l 5
kolan[1] qoları' 58a/05
kolan: qolan[2] 102/a09
koldaş qoldaş 1 16b/04
koltuk qoltıq 120a/07
koltukla- qoltuqla- 299b/l 0
kom' qom' 252a/05
kom[2] qonr' 252a/07
komşu qonşı (Oğz.) llOa/01
kamut- qomut- 24a/02
kon- qon- 263b/06
konak qonaq 97a/06
komat qonat 90b/Ol
kondur- qondur- 182a/02
kongrak ~ kongurakqoIJrayu 221a/15
konuk qonuq 28a/02
konukla- qonuqla- (Oğz.) 296b/14
konukluk qonukluq 70b/l 0
konum qonum 3 Sb/05
konur qonur 302a/04
kop- qop-- 133a/13
koptur-..qoptur- 18la/08
kopuz qopuz 192b/02
kork- qorq- 3 14a/04
korkul- qorqul- 192b/09
korkunç.qorqunç 223a/02
korkut- qorqıt- 217a/15
koru- qorı- 280b/07
koru qony 95a/Ol
korucu qoruyçı 276b/02
korum qorum 1OOb/16
koş> koşa qoş 90b/l 7 - qoşa 235b/14
koş- qoş- 135b/l 7
koşuk qoşuy 95a/04
koşul- qoşul- 168a/17
kotar» qotur- 153a/08
kov--qow- 136b/Ol
kovaqova (Oğz.) 43a/08
kovuk qovuq259a/06
kavuz qovuz{Oğz.) 258b/16
koy ~ koyak quy 236b/09
koy- qoy- 277a/l 1 - qoô- 3 17b/05
koydur- qoytur- 265a/l 4
koyka qoyqa 26la/02
koyu qoyuy 154a/13
koyuluk qoyuyluq 262a/05
koyun[1] qon 252b/13 - qoy 32a/13
koyurl qoyun 172a/09
koyun- qoyun- 265a/01
kök kök' (Oğz., Kıp.) 23b/17
köken kögen 105a/09
kökle- kökle- 288a/17
köklen- köklen- 196b/l 5
kömür kömür 127b/15

kömürlük kömürlük 127a/03
kôpçuk köpçük (Oğz.) 120b/l 7
köpen köben (Oğz.) 102a/l 7
köprü köprüg 120b/l 5
köpük köpük 98b/13
köpür- köpür- 153a/13
köpürt- köpürt- 315b/13
körpe körpe 105a/13
ki)rük körük 99a/03
kôrukie- körükle- 297a/09
köseği közegü 1 13a/06
kôsul- kösül- 168b/l 0
kötü köti (bürt) 69b/05
köy- köy- 277a/14
köydür- köytür- 265a/17
kVZ köz2 21b/03
kucakla- quçaqla- 296b/08
kuç- quç- 133a/ll
kuçak quçaq 96b/06
ku'dur- qudur- 154a/l 1 -
kuğu quyu 8272b/l 1
kul qul 83b/06
kula qula 274b/05
kulaç qulaç 90b/l 5
kulaçla- qulaçla- 295a/07
kulak qulaq-« qulxaq - qulqaq 38b/13
kul'un gulun 102a/l 4
kul'unla- qulunla- - qulna- 241b/12
kum qum (Çigil) 28b/04
kum!gan - kuman qumyan 109a/l l
kunauz qunduz H Sb/12
kur kuşak qurı82a/07
kur- qur- 134a/08
kur qur' (Oğz.) 248b/Ol
kur'ak quryaq 237a/13
kurbağa - bağa qurbaqa 248b/04 - baqa 273a/05
kurban qurman (Oğz, Kıp.) l 12a/06
kurdur- qurtur- 18lb/01
kur'Sak quruysaq 126a/03
kurşun quruyjın 128b/Ol - quşun (Oğz.) 128b/02
kurt1 qurr' 86b/15
kurtt.qurt2 (Oğz.) 86b/14
kurtul-qurtul- 192a/12
kuru-- qun- - quru- 280b/06
kurıtquruy 54b/05
kııl'Yl-qurul- l 68a/09
.kur~lan- quruylan- 20 la/O l
kıımı11ı.qurun102a/l 3
kurıı,ı--qunn- - qurun- 174a/09
kutııt--ikunt- ,_, kurut- 209b/03
kurutqurut90a/17
kus-uqus.. J35a/06
kus(ur-qustur- 181b/05
kuş.quş46b/05
kuşa--qurşa- 285b/03
kuşakqurşay l 17b/O l
kuşan- qurşan- l 96a/02
kuşqf,.. qurşat- 216b/16
kuşla« quşla- 288a/09
kuşlukquşluq (Oğz.) 119b/l 7
kutqut 30a/03
kutlu qutluy 27b/03
kuymak: quyma 261 a/05
kuyruk qudruq l l 9a/ l 5 - quôruq 279a/12
kuyu quduy - quouy 284b/06 - quyuγ 284b/06
kuz quz 22a/1 0
kuzgun quzjun 111 a/05
kuzu quzı 56b/12
küçük kiçig = kiçük 30a/09
kükre- kökre- 284b/06
kül kül 85b/02
küp küp 43a/03
küpe küpe 226a/05
kürek kürgek 206a/O l
kürk kürk 89b/05
kurt kürt 86b/l 7
kürü- küri- 280b/09

kürun kürin 102b/O1
küs- küs- (Oğz) 135a/14
küse- küse- 281a/04

-L-

laçın laçın 103b/14

-M-

mancuk mançuq 120a/13
**mandar* mandar (Oğz.) 115b/05
mar'az maraz 104a/11
mayış- mayış- 264b/02

-N-

ne ne 24b/12
nice neçe 22a/15
nite neteg 143b/09

-O-

o ol 21b/03
oba oba (Oğz.) 28a/17
obuz obuz 20a/11
ocak oçaq 22b/15
ocaklık oçaqlıq 43b/06
od ot3 46b/07
odun OtUIJ 23b/02
odunluk otuıjluq 46a/08
oğlak ovlaq 23a/06
oğlan oylan 23b/O1
oğul oyn2 38a/17
oğrula- oyrıla- 80a/10
oğul oyul 25a/13
ok[1] oq' 23a/10
ok[2] oq2
okçu oqçı 183b/08
okluk oqluq 32a/06
okıu- oqra- 70b/13
okı'aş- oqraş- 62b/15
okş·a- oxşa- (< *oqşa-) 72b/13
okş·at- oxşat- 68a/15
oku- oqı- 278b/10
okun- oqın- 55b/08
okuş- oqış- - oquş- 52a/03
okut- oqıt- 57b/11
ol- bol- 26b/12
oluk oluq 23b/05
on on 24a/07
ondan andan (Oğz) 34a/12
onu anı 48a/02
onul- OIJUl- 58b/05
onun anın 28a/01
onuncu onunç 39b/15
orada anda 34a/07
orakoryaq 36b/09
ordu ordu 37b/14
orta ortu 37b/12 - otra 78b/02 ~ otru 38a/13
ortak ortaq - ortuq 31b/07
ortala- ortula- 80a/06
orun orun 272a/O1
osur- osur- 49b/15
osuruk osruq 31b/12
ol ot' 25b/05
off ot2 44b/10
ot3 ud - uô 87b/08
ota-- ota- (Oğz) 278a/06
otacı-- otçu otaçı 76a/17
otağ ,,,, oda otay 268b/08
otar- otyar- 60b/O1
ot/a... otla- 73a/11
otlan- otlan- 76a/O1
otluk otluq 31b/01
otur- oldur- - oltur- 275a/O1
otuz ottuz 42a/02
oy- oy- 49a/03
oydur- oytur- 69b/11
oyna- oyna- 190a/17
oynak oynaq 37a/05
oynaş oynaş 37a/04
oynat- oynat- 70a/04
oyuk oyuq (Oğz.) 28a/O1
oyul- oyul- 69b/06
oyun oyun 28a/08
oz- oz- 48b/12

-Ö-

ôceş- öçeş- 21b/11
ôcük- öçük- 53a/12
ôcur- öçür- 49b/06
öç öç 160b/12
öç- öç- 46b/08
öd öt 280b/03
**ödı* öd (Oğz.) 154b/01
ödl- eS 152a/10
öde- öte- 278a/07
ödünç ötünç (Oğz.) 39b/09
öfke öpke2 170a/14
ôgrumük tegirmek - ügürmek (Oğz.) 127a/06
ögüz ögüz 251b/15
öğ- ög- 4?b/03
ôğdur- ögtür- 60a/04
öğle öyle (Oğz.) 35a/16 - ôôleg 27b/03
öğren- ögren- 66a/11
öğret- ögret- 68a/07
ôğid- - övül- ögül- 54b/09
öğün- <*ôvun-* ögün-55b/11
ôğıoıç ,,,,, *övünç* ögünç 40a/04
öğür ögür 62b/16
öğüt- ögit- 57b/12
öğüt ögüt 32b/03
öğütle- ögütle- 76a/13
ök ög 18a/16
öksüz ögsüz 31a/02
ôkünç ökünç 40a/03
ôküş üküş 21b/17
öküz öküz 98b/14
öl- öl- 110b/10
öl öl 18b/01
öldür- öldür- 60a/13
ölü ölüg 25a/02
ölüm ölüm 129a/08
ön- ön- 301a/16
ön ÖtJ (Oğz.) 35b/13
önden- öndin öndün (Oğz.) 125a/09
öp- öp- 46b/04
ôpke öpke' 38b/16
öptür- öptür- 58b/11
öpüş- öpüş- 50a/15
ör- ör- 48b/03
ördek ördek 32b/13
ören ören (Oğz.) 26b/01 < Far. *vîran*
örgen örgen (Oğz.) 33b/17
örgüç örçüg (Oğz.) 32b/12
ört- ört- 314b/13
örtmen örtmen 311b/11
örtükörtük 32h110
örtül- örtül- 64b/14
örtün-örtün- 65b/17
örümcek örümçek 44a/11
öt- öt- 48a/08
ôtkü ötki 39a/01
ôtruk ötrük (Oğz.) 32a/16
öttür- öttür- 58b/14
övez öyez 27b/13
öykün- ötgün- 46a/04
öyle ayla (Oğz.) 35a/15
öz1 öz' 24b/04
öz2 öi2 27a/02
öz3 öz3 97a/11
özek özek 24b/08
ôzuk özük 24b/01

-P-

pamuk bamuq- (Oğz) 298b/06 < Or. Far. *panba*
pars bars 88a/13
pek bek - berk 84b/02
pekiş- beküş- 161a/07
pekit- beküt- 210b/05
pekmez bekmes (Oğz) 116a/06
perçem berçem (Oğz.) 12lb/17
pınar mınar (Oğz.) 284a/05
pire bürge 108a/09
pirelen- bürgelen- 267a/10
piş- bış- 293a/04

pişik bışıq 227b/1 0
pişir- bışur- 154b/08
pişiril- bışrıl- 229b/02
pus- bus- 135a/03
pus bus 249a/03
pusu busuv 94a/O1
pürçek bürçek 117b/16

-S-

saban saban 102a/O1
sac saç? 33a/14
saç saç' 24a/06
saç- saç-133a/15
saçık saçuq 96b/02
saçıl- saçıl- 165a/13
saçın- saçın- 17lb/l 1
saçtır- saçtur- 179b/14
sagtr savır 103a/Ol < Far. *sagar*
sağ- say- 136a/07
sağ1say125a/Ol
sağ' say2 (Oğz.) 256b/02
sağ' sar3 (Oğz.) 256b/04
sağdıç saydıç 11Sa/01
sağıl- sayıl-165b/15
sağım sayım lOOb/13
sağın sayın 125a/15
sağın- sayın- 172a/09
sağrak sajraq 32a/01 <*Far.sagar*
sağrı sayrı 44a/10
**saht* saxt (Oğz.) 33b/10
sak saq 84a/16
saka. saqa 273a/09
sakak saqaq 72b/09
sakal saqal 27a/10
sakaldırık saqalduruq 132b/l 1
sakın- saqın- 172b/02
sakınç saqınç 24a/02
sakırga saqırqu 123a/13
sakız sayız - saqız 92a/16
saklan- saqlan- 195b/04
saklık saqhq 119a/ll
saksağan sarzıran 11Ob/16
saksı sasıq 96b/03
sal- sal- 138b/13
sal sal 257a/12
saldır- saltur- (Oğz.) 180b/05
salın- salın- 172b/06
salış- salış- 162a/06
saman saman 1OSa/08
san- san- 139b/13
san san 257a/17
saned» sançıl- 191b/07
sancış- sançış- 188a/08
sanç- sanç- 313b/12
sanduvaç sanduvaç 132b/02 < Soğd. *zntw'ôh*
sanrı sanrı- - sandrı- 284a/l 5
sap sap 94b/06
sapla- sapla- 287b/03
saplık saplıq 118b/17
sar- sar- 259b/06
sargar- sarvar- 180b/ll
sarı sanr 83a/12
sarıl- sarıl- 165b/04
sarımsak samursaq - sarmusaq 132a/09
sarın- sarın- 171b/17
sarış- sarış- 158b/15
sark- sarq- 314a/03
sarkanak sarqınuq - sarqıyuq 262a/11
sarkıntı sarkındı (suw) 124a/04
sarkıt- sarqıt- 21?a/15
sarmaş sarmaş 116a/12
sarmaş- sarmaş- 188a/02
sarnıç sarnıç 114b/17 < Ar. *sahric*
sası- sası- 281a/04
sasık sasıj 93b/17
sat- sat- 207a/13
sataş- satyaş- (Oğz.) 187a/15
satı satır 94b/O1
satıl- satıl- 165a/04
satılık satıylıq 126a/l 1

suttur- sattur- 179b/10
sav saw 137b/06
s•çıvaş- sawaş- (Oğz) 160a/16
s'(JJJCI sawçı (Oğz.) 256b/09
s'avruk- sawruq- 190b/16
savrul- sawrul- 191b/17
savul- sawul- 166a/02
savur- sawur- lSSb/09
savurt- sawurt- 316a/01
say'. sa- 277b/04
say say 27a/10
seğirt- sekirt- 202b/O l
s'eğmen sökmen 112a/04
seki sekü 274a/06
sekiz sekiz - sekkiz 92a/17
sekri- sekri- 284a/13
seksen seksön - sekiz on 11 Ob/03
semir- semri- 284a/14
semirt- semrit- 216a/03
semiz semiz - semüz 87a/12
semizlik semizliq 127a/12
sen sen 22b/ll
senir senir 272a/07
senek senek (Oğz.) 302b/17
serçe seçe (Oğz.) 27la/12
seril- seril- 165b/02
serin- serin- 175b/06
sev- sew- 136a/l 3
sevdir- sewtür- 180a/11
sevik sewük 'sevgili, sevilen' 30a/13
sevin- sewin- 175b/08
sevinç sewinç 304a/13
sleviş- sewiş- 160a/17
seyre- seôre- 283b/07
seyrek seôrek 120b/11
seyret- - seyrelt- seôret- 215b/12
sezi sezig 172a/04
se.zin- sezin- 172a/05
sı'. sı- 277b/1 0
sıbızgı sıbızyu 58b/12
sıç- sıç- 133a/16
sıçan sıçran 87b/06
sıçra- saçra- 167b/17
sıçrat- saçrat- 215b/10
sıçttr- sıçtur- 179b/15
sığ- sıy- 136a/l l
sığdır- srytur- 180a/10
sığın.. sıyın- 172a/13
sığın sıyunl 03h110
sığrrsıyır.·92a/06
sığırcık sıyırçıq 125b/15
sık- sığsıq (Oğz.) 250b/06
sık- sıq- 137a/08
sıkıl- sıqıl- 166a/07
sıkış- sıqış- 16la/03
sıktır- sıqtur- 180a/l 5
sın- sın- 139b/l 7
sına- sına- 282b/l 4
sınat- sınat- 21 la/17
sındı sındu (Oğz) lOSb/17
sınık sınuq (Oğz.) 302b/08
sınar sınar 304b/09
sıpa sıp 80b/11
sir.sır 82a/01 < Çin. *ts 'iet*
sırça sırıçya 123a/07
sırı- sırı- 280a/l 5
sırık sıruq 96b/02
sırım sıôrım (Oğz.) 122a/14
sırıt- sırıt- 209a/l 7
sırla- sırla- 287b/06
sırlı sırlıy 82a/04
sırt sırt (Oğz.) 86b/12
sırtla- sırtla- (Oğz.) 318a/13
sıstr- - sızdır- sızyur- 180b/12
sıva- - sığa sıqa- 282a/02
sıvık - cıvık suvuq - suvıq 259a/03
sıyır- sıôır- 129b/02
sıyrıl- sıôrıl- 191 b/02
sız- sız- 134b/13
sızla- sızla- 287b/11

'sızlat- sızlat- 218b/10
'sibek sibek 98a/l 7
sidik sidük - siôük 98b/O1
siği! sengil 121b/14
sik- sik- 13 8a/08
sik sik 84b/09
sikil- sikil- 166a/10
sikiş- sikiş- 161b/06
siktir- siktür- 180b/02
s'iliksilig 98b/08
s'ilk- silk- 314a/ 10
s'ilkin- silkin- l95a/08
sin sın 252b/03
s·in'- sıij- 307b/14
sindir- sıijdür- 309a/06
sinek sinek 13 Sb/11
simle- sıijile- 31 la/04
sinir- - sindir- sinür- 308a/06
sinir sinir 302a/04
sinirle- sinirle- 311 a/08
sinirlen- sinirlen- 31 Ob/15
'siniş- sigiş; 308b/02
sirke1 sirkel216b/l l
sirke2 sirke7 108b/l3
sivri süwri 106b/13
sivnt- süwrit- 215b/14
siy- siô- 207a/l5 - sit- 207a/14
siyi siôig - sıfüy 94b/02
siz siz 86a/05
soğal- - soğut- sujul- 130a/15
soğan soyan 103b/10 ,.., soyun 103b/09
soğu- soyı- 281 b/09
soğukluk soyıqhq 126a/13
sok- soq- (Oğz.) 137a/07
sok soq+ suq 253a/14
sokul- soqul- 166a/03
sol sol 25a/02
soluş- soluş- 162a/09
som son? 252b/Ol
son son 301a/01
sor} sor-' 262b/16
sor-2 sor-2 (Oğz.) 262b/16
sordur- sortur- 180a/Ol
sorguç sarayuç 122b/l 1
soru sorur 94b/08
soruş... soruş- 158b/16
soy.,. soy- 277a/01
soyul- soyul- 264b/07
söbü+ söbe subı 279a/13
sôğlün: söglün- 276b/04
söğül- sögül- 166a/10
söğüş sögüş (Oğz.) 93a/10
söğüt sögüt 90a/14
söğütlük sögütlük 126b/16
sök- sök- 138a/07
sökel sökel (Oğz.) 58b/04
söktür- söktür- 180a/l 7
sökül- sökül- 166a/08
sömür- sömür- 156a/14
ifsörçek sörçek - sörçük (Oğz.) 120b/13
SÖV-.! sög- 263b/0 1
sôsdur... sögtür- 180b/Ol
sövflş.,.sögüş- •16lb/06
söyle+.sözle-- 287b/08
sôyles-> sözleş- sözleş- 187b/08
SÖZ söz 29b/l 4
SU suw 22b/09
sucuk> siicü süçig 181 b/03 ~ süçüg 85b/11
suç suç 8la/13
suçı- suçı- 279b/03
sugur sujur 92a/05
sula- suwla- 287b/l 5
sulak suwlaş ll 7a/16
suluk suwlıq>- suluq 55a/12
sun- sun- 139b/16
sungur sunqur l 58b/05
susa- suwsa- 285a/Ol
susak susyaq l l9a/04
susat- suwsat- 216b/07
suvar- suwyar- 181 a/O l

suyran suyran (Oğz.) 1 lOa/14
SÜ SÜ 24a/07
suğük - sümük sfüJük 50a/02
sülün süglin 112a/02-süwlin112a/02
süngü sünü 125a/02
siajulden; sünüklen- 3 1 1a/O l
süprüntü süpründi 124a/04
süpür- süpür- 156a/15
süpürge süpürgü 123a/16
supürül- süprül- 191b/09
sür- sür- .134a/06
sürç sürç- 313b/l 1
surçüt- sürçit- 214b/14
sürdür- sürtür- 179b/l 6
sürt- sürt- 315a/07
sürtük sürtük 120b/l 1
sürtül- sürtül- 191 b/04
sürtün- sürtün- 195a/03
sürtüş- sürtüş- 186b/O1
sürü sürüg 98b/02
sürül- sürül- 165b/06
sürün- sürün- 172a/02
süs- süs-206b/10
süsüş- süsüş- 160a/06
süt süt 33b/04
süz- süz- 134b/11
süzdür- süztür- 180a/03
süzme süzme 109b/08
süzük süzük 98b/06

-Ş-

şeş- şeş- 206b/12
şimdi- imdi imdi 38a/04
şiş1 sış' 83b/15 - şış 204a/10
şiş2 sış2 83b/16
şişek tişek 98a/04

-T-

taban taban IOla/15
tabanla- tabanla- 297a/16
tak- taq- 136b/09
takıl- taqıl- 166b/17
taktır- taqtur- 177a/15
tamu tamu 106a/13 < Soğd,
tan tag2 300b/02
tane tana 275a/07 <Far. *dana*
tanı-.tanu- 282b/12
tanıktanuq 96a/l I
taıJıklıktanuqluq 126a/10
tanış7 tanuş- 162b/17
tanrıtegri 26a/12
tansıktagsuq 3 06a/ 10
tap... tap- 133a/02
tapLtap1 80b/01
tap' tap2 254a/07
taprtapuy 94a/l 0
tapın- tapın- 169a/1 7
tapla- tapla- 286b/1 1
tap/at- taplat- 217b/12
tapşır- tapşur- - tapçur- 177b/15
tapucu tapuvçı 94a/l 0
tara- tar- 262b/07 - tara- 280a/O1
tarak taryaq 118a/12
taran- taran- 170b/05
tarla tarıylay 124b/l 1
tart... tart... 315a/02
tartıl- tartıl- 191a/05
tartış- tartış- 185a/12
**tastas* (Oğz.) 83a/15
taş- taş- 135b/05
taşl taş' [40b/02
taş' - dış taş2 66b/08
taşak taşaq 96a/09
tqşı-taşu-- 281a/12
taşır"" taşır- 13 Ob/O 1
taşıt- taşut- 57a/13
taşra taşra 107/bO I
tat tat 114b/I 0
tat- tatı- 279a/l 6
tat tatıy 71 b/17
tatıl- tatıl- 165a/Ol
tatlan- tatıvlan- 200a/I 0

t'atlı tatıyhy 124b/08
t'attır- tatur- 153b/02
t'avşan tawışyan 87b/09
tavuk taqaju 34b/l l - taquq 205a/07
t'ay- tay- 259b/03
t'ay tay 56a/16
t'aydır- taytur- 265a/09
tektek 84b/03
teke teke 243b/15
tekin tegiır' 90a/08
tekne tekne 109b/16
temren temürgen (Oğz.) 130b/15
t'emriye temregü 123b/10
ten tan 210a/08 <*Far.tan*
*t'ep-*tep- 13 lb/16
t'epe töpü I54b/I 6
t'epik1 tepig 97b/08
tepik2 tepük 97b/06
tepil- tepil- 164b/07
tepin- tepin- 169b/02
*tepiş-*tepiş- 156b/15
t'epse- tepse-- ,,,,, tepze .' 284b/12
tepset- tepset- N tep.zet- 216b/05
t'epsi tewsi 107a/06 < Çin. *dep tsi*
ter ter 8Ib/08
terki tergü I08b/OI
*t'erle-*terle- 286b/15
terlet- terlet- 217b/l5
terlik terlik 120b/Ol
ters ters 88a/15< Far. *tersti*
tetik tetig 229b/16
te'z- tez- 134b/02
te'zek tezek 97b/12
tık- tıq- 136b/08
tıkıl- tıkıl- 167a/05
tıkın- tıkın- 17la/09
tıkış- tıkış- 160b/l 4
tırmık tarmaq ll 8a/14
tırnak tınjaq 40a/16
tiiki tilkü 106b/07
ti/kilen- tilkülen- 267a/15
tin tın 85b/l 7
tipi tüpi 59a/06
titiztitiz 92a/l 5
titreş- titreş- 188a/14
toktoq 84a/08
tokatoqu 273a/09
tqkgçtoqaç 90b/11
tqklutoqlı 33b/Ol
tqlclulctoqluq 11 Sb/04
t<jft;m.ak toqımaq 281b/15
:ı<tqlcül...:.> toqıl- 167a/02 - toqul- (Oğz;) <166b/17
to/fıış+toqış- - toquş- I60b/l l
tqlı.i~Julun (Oğz.) lOlb/13
tq~!'~llltomrum 122a/12
tr~t9p SOb/03
t<Jf~/9/vtopulyaq 126a/05
(qf fqfctopraq 26b/O1
topulcıtopıq sob/OS
:t<ff~l topul- (Oğz.) 164b/08
torxtor235a/07
tôrıumtorum IOOb/02
tosuntosun IOlb/17
toyFtoy1 253a/09
to/toy2 253a/10
toygar - turgay tonya 261 all l
toz- toz- 264a/01
toz' toz' 248b/l 0
toz2 toz' 248a/10
tozar- tozar- 264a/O1
tozut-tozıt- - tozut- 128b/12
törtör 248a/12 = töre 27lb/I I
töre törü 33b/Ol
tôrpile- törpi- 283a/09
törpü törpig 120b/Ol = törpigü 123b/10
töz töz 248b/1 1
tuğtuy 53b/IO < Çin. *d'uok*
tuğla- tuyla- 287a/08
tuğra- tura tuyray (Oğz.) l 16b/15

tuğrul tojrıl 121b/11
tuncuk- tunçuq- l90b/09
tunç tuç 248a/02 < Çin. *t' UJJ-cze*
turma - terme turma 92b/08
turna turna 275b/10
turumtayturumtay 162a/14
tuş tuş' 226b/05
tut- tut- 206a/17
tutaş tutaşı 107a/09- tutşı-v.tutçı 45b/l0
tutgun tutyun 53b/08
tutmaç tutmaç <tutma aç38b/05
tuttur- tuttur- 177a/17
tutu" tutuy1 94a/11
tutu2 tutuy2 94a/l l
tutul- tutul- 164b/17
tutun- tutun- 170a/I4
tutuş-tutuş- 157a/06
tuzI tuz' 137a/05
tuz2 tuz2 161a/Ol
tuzak tuzaq 96a/05
tuzla- tuzla- 286b/17
tuzlan--tuzlan-194b/03
tuz/at- tuzlat-217b/T6
tüke! tükel 21b/03
tüket- tüket- 21Ob/08
tüle- tüle- 282a/13
tüfek tülek 98a/07
tümen tümen 62a/16
tüne- tüne- 282b/13
tünektünek 103a/15
türe- törü- 280a/13
türet törüt- (Oğz) 209a/04
türlü türlüg 75b/08
tüt- tüt- 61b/03
tütün tütün lOla/17
tütüt- tütet- - tütit- 208a/12
tüy tü 50a/l l

-U-

uca uça 28b/03
ucuz uçuz 20a/13
ucuzla- uçuzla- 76b/14
ucuzlukuçuzluq 43b/Ol
uç uç (Oğz.) 315a/04
UÇ" UÇ- 46b/06
ıçkur iç qur bkz. *qur.*
uçmakuçmaq 36b/05 < Soğ.
ıçıı!{;1.1çuk- 52p/15
11çıkuçyuq 3 lb/02
ıçıır.. uçur- 49b/04
µ.faf--iuwul- 54b/Ol
~şt;cı-urra- 70b/Q9
~W?Iff ll')'fa')' 36b/O1
~~ış--uyraş- 62b/08
~~Ir„mrrat- 68a/06
~~~?yn1 38a/l 7
~~~11rur (Oğz.) 40b/16
~~S/q-ururla- 74b/10
~~/an .. ururlan- (Oğz.) 74b/08
~~trlJ')'Ut19a/02
ıt{ıf.c11la;.278b/16
~lcıM<ula1ı 37a/14
i,Ja,M..ulaf37a/14
iddn.·ulan- 55b/17
u/qş--ulaş- 52b/06
ulu.. uh- 279a/01
*ulu*ulur 22b/09
ululа- uluyla- 77b/04
ululuk uluyluq 43b/l0
ulus uluş 22a/10
uluş- ulış- 52b/04
um-um- 47b/13
un.un 63a/16
una- una- 279a/l0
unut- unıt- 58a/13 - unut- 131b/06
unutkan unıtyan 45a/05
uragut urayut 41a/15
**urga* urva (Oğz. ve Argu) 38b/10
urk>- urgan urk (Oğz.) - uruk 59b/04
uruk uruy 22b/04
us us (Oğz.) 61a/09

us-' us-1 (Oğz.) 47a/05
us-" us-2 47a/05
uslan- usla- (Oğz.) 73b/03
uş uş 166b/07
uşak uşaq 23b/Ol
uşat- uşat- 68a/16- uwşat- 68a/16
ut ufut ,,,, uvut - uwut 268b/l 1
ut- ut- SSa/07 = uwut 27b/09
utan- utan- (Oğz.) 54b/15 :,,, uwutlan .. 74b/02
utanç utanç 319a/03 = utunç 39b/10
utuş- utuş- SOb/01
uvan-uwun- 55b/05
uw- +uv- 47a/l l
uy- *uö- 31b/06
uy- uy- 69b/12
uya uya2 28a/08
uyal- uyal- 69b/08
uyan yügün 253b/13
'uyar- oôjur- 182a/06
uyku ii 161;>/09 - uô - uôu 28b/03
uylukuôh.ıq3Jh/06
uyu- uôı-e ufüı-'i2'79b/14
uyukla- uôıqla- 296b/I 5
uyul- uyul- 69b/07
uyuş- uyuş- 69b/02
uyuş- uôış- SOb/16
uyut- uôıt- 56b/09
uyutma uôıtma 42a/13
uyuz uôuz 223b/14
uz uz 18a/Ol
uzak uzaq 23a/l 5
uzat- uzat- - uzut- 57a/03
uzluk uzluq 66a/14
uzuntızun 26a/06

-Ü-

üç üç 204b/OI
üç/en- üçlen- 67a/10
üçüncü üçünç 39b/l I
üğrü-ügri- 70b/15
üğü ügi (Oğz. Öz Türk. Kıp.) 247b/Ol - ühi 46a/02
üleş- üleş- 52b/06
ülker ülker 30b/12
ülkü ülgü 39a/08
ülü ülüg 22a/06
ülüş ülüş 22a/05
ümük ümgük 34b/03
ümzükümzük 33a/08
ünün 59a/12
ünle- -ünde- ünde- 70a/15
ür~ - ilVür- ür- 46b/12
üre- üöre- 70b/02
üret- üoret- 68a/04
ürk- ürk- 313b/09
ürkü/- ürkül- 65b/l 3
ürküt- ürküt- 68b/06
ürpekürpek 32b/09
ürper- ürper- 58b/l 0
ürü!- ürul.: 53b/l 7
üstün üstün 34a/07
üş- üş- 47a/10
üşü- üşi- - üşü- 278b/08
üşük üşik 24b/l 7
üşüt- üşit- 57b/02
üt-2 üt- 48a/09
ütü ütüg 23b/15
ütül- ütül- 53b/03
üvey ögey 37b/04
üz- üz- 47a/Ol
üzdür- üztür- 59b/02
üzere üze 23a/13
üzerlik yüzerlik (Oğz.) 225a/15
üzük üjük 24b/l 0 < Çin. *dzyiy*
üzül- üzül- 54a/06
üzüm üzüm 25b/06
üzüş- üzüş- 51b/03

-V-

var- bar- 133b/l 1
var bar 28a/OI

vardır .. bartur- 176b/1 I
varıl- barıl- 167a/16
ver- ber- 8la/15
vergi bergü 108a/l 0
veril- beril-167b/Ol
vur- ur- 46b/16
vurul- urul- 53b/09
vurun- urun- 55a/13
vuruş urış- 93a/02-uruş- 5la/04
vuruş uruş 155b/17

-*Y*-

yacan- yaçan- •240a/05
yağ yay (Oğz.) 51 a/02
yağ-yay-235b/15
yağdır- yaytur- 242b/05
yağı yayı 47all 6
yağır yayır 224b/07
yağız yayız 224b/l 2
yağla- yayla- 290a/07
yağlan- yaylan- 245b/06
yağlat-yaglat- 220b/15
yağmur yayının] 34a.ı'03 7Hyatnyut23 la/03
·*yağrın* yarın2c.l55a/13
yahşı yaxşı 22h11
*yak-*1 yaq-' 236a/10
*yak-*2 yaq-2 236a/I 0
*yak-*3 yaq-' 236a/10
yaka yaqa 52b/02
yakı yaqıy l03a/1 I
yakıl- yakıl., 23Qb/11
yakın yaqın 227b/03
yakış- yaqış- 23 Sb/O I
yaktır- yaqtur- 242b/12
ya/a-yalwa- 289b/15 -yalya- 289b/10
yalan-yalwan- 245a/16-yalyan- 245a/15
yalan yalyan 230b/09
ya/at- yalyat- 220b/06
yaldıra- yaldrı- - yoldrı- 317a/03
**yalgı* yalyu (Oğz.) 229b/l l
yalım yalım 227a/05
*yalın*1 yalın 227b/07
yalın: yalın 304a/09
yalmak yalına - yalmak 230a/05
**yalnık* yalıjuq (Oğz. Kıp. Suv.) 272a/02
yalnız yalnus 84b/O l
yalvaç yalavaç= yalawaç 23a/16
yalvar-yalwar- 124a/10
yama-yama- 241 b/03
yqmayamay 138a/05
yamalryamaylıy 233a/l 6
yampbkyamaylıq 233b/13
yaman yaman 229a/02
yaman- yaman- 240b/06
yamaş- yamaş- 238b/08
yamız yamız 224b/15
yan yan 258a/09
yanak yanaq 109b/1 I
yancı- *yanç- 316b/07 - yenç- 316b/07 ~ yençi- 289a/02
yq11cık yançıq I96a/09 - yançuq 133b/11
yı:ıpcıl- yançıl- 244b/13
ya11dakyandaq (tiken) 232a/10
Y@ll""yagıl- 307a/13
yt:111ıtyanut 224b/01
yankıyagqu 305b/03
yankıla- yagqula- 31 lb/04
yanşak yanşaq I I 8a/08
yanşat- yagşat- 221 bil 0
yanu et- yanry 225b/13
yaşa yana (Oğz) 303a/I l
yap- yap- 235a/09
yapağı yap 83a/l 4 - yapaqu 85a/09.
yctflalakyapaqulaq 234b/13
yapış-.yapuş- . yapış- 237b/03
yapışak yapuşyaq 233b/09
yaprak yapuryaq 233b/1 l
yapn yaprı 229a/l l
yaptır- yaptur- 242a/08
yar- yar- 235a/10
yarı yarı 94b/l 5

ya? yar2 223b/O1
yara- yara- 240b/l 4
yarak yarar 31a/09
yaraklı yaraylır 233a/14
yaramaz yaramas 96b/12
yaran-.yaran- 240a/09
yarasa yarasa-yansa 316a/12
yaraş yaraş- 237b/l 1
yarat-yarat- (Oğz.) 212a/02
yaratan yaratyan 234a/l 6
yardır-yartur-242al16
yarık1 yarıq 226a/04
yard(yaruq 30b/I 7
yarıl- yarıl- 239a/07
yarım yarım 227a/02
yarın yarın' 155a/13
yarış-yarış- 238a/02
yarış1yarış1224b/15
yarıl yarış2 224b/l 5
yarlık yarlry 30a/05
yarma yarma 230a/03
yarmak yannaq=- yartmaq 25b/09
yarpuz·yarpt.iz23Ia/09
yas yas (Oğz) 257b/14
yas- yas- 23 5b/09
yasıl-yasıl- 239a/12
yassı yası 227b/14
yasta- yasta- 288b/l 7
yastığaç yasyaç <yası yıvaç 231 a/02
yastık yastuq 23 2a/02
yaşyaş 136a/04
yaş-yaş- 235b/12
yaş yoş' 'yaş' [223b/04]. bkz. *yaş.*
yaşa-yaşa- 241a/1 I
yaşar-yaşar- 237a/09
yaşart- yaşart- 3 I 6b/17
yaşlı yaşlıy 231 bil 2
yaşur-yaşur- 237a/09
yat yat 109b/03
yat- yat- 21 lb/05
yatak yatyaq 231 b/15
yatı yatıy 22Sa/13
yatık yatuq 225b/14
yatır-yatyur- 243a/14
yava yava - yawa (Oğz) 27b/11
yavan yawyan 230b/08
yavaş yawaş 225a/01
yavaşlan- yawaşlan- *246al* 17
yavlak yawlaq (Oğz ve Kıpi) 109a/16
yavrı- yawrı- 289a/08
vlIV.WJn yabçan - yawçan 23 0b/07 ~ yawşan 230b/07
yavşur- yapçur- - yapşur- ~ yawçur- 243a/05
yavuk yaγuq 109b/03
yavuz yawuz 27b/15
yavuzla- yawuzla- 297b/04
yavuzlan- yawuzlan- 246a/17
yay ya 72a/05
yay-[1] yay- 277a/17
yay-[2] yaδ- +yaı- 316a/l 7
yay[2] ~ *yaz* yay 27b/03
yaya yaδaγ " yaday 96a/ 13
yaydır- yaôtur- 242a/l 0
yayz/..!yayıl-1 265a/05
yayıl-2 yayıl-2 265a/05 = yaôıl- 239a/02
yayın- yayın- 240b/09 - yaôın- 240a/06
yaylar- yaylak yaylar 58a/05
yayla- yayla- 290b/07
yaz yaz 226a/13
yaz-1 yaz-1 (Oğz.) 235b/04
yaz- [2] yaz-[2] 23 5b/04
yaz..3 yaz-3 235b/04
yazı yazı 30a/13
yazıcı yazıyçı (Oğz)234b/06
yazık yazuq I30b/06
yazıkla- yazuqla- 297b/OS
yazıl- yazıl- 62a/16
yazuklu yazuqluy 233a/17
yazuksuz yazuqsuz lOlb/01

ye- ye- 80b/05
yedek yetgek 239a/05
yedi yetti 228a/17
yedigen yetigen 230b/13
yedil- yetil" 239a/01
yeğ yeg I92b/08
yeğdir-yigtür- 242b/16
yeğnik yenik 226b/15
yel-yel- 236b/02
yel yel 8la/Ol
yeldir-yeldir--243a/07
yele yal 225b/06-yalıy 225b/05
yelim - ilim yelim 227a/08
yelin yelin 304a/l l
yelpikyelpik 23 2b/1 0
ye/pin- yelpin- 245a/05
yelpirt- yelpir- 242a/06
yem yem 223b/1 1
yemiş yemiş 66a/05
yemişlen- yemişlen- 246b/02
yen- yeIJ- (Oğz. Kıp.) 308a/01
yenyetJ 301b/14
yengyatJ 30lb/09
yenge yel]ge 3 05b/1 1
yengeç yengeç (Oğz.) 306a/l7
yeni yaıjı 303a/l l
yenile- yaıjıla- 3 lOb/10
yer yer 82a/16
yer...yer...I (Oğz) 23 Sa/13
yerdeş yerdeŞ(Oğz.) 23 la/17
yeşil yaşıl 83b/10 ,..,yoşu1226b/17
yet- çet- (Oğz, Kıp.) 2llb/l 1
yet-: yet-' 211b/10
yet-' yet-^{2} 21 lb/lo
yetiz yetiz 224b/l l
yezek yezek 24 la/08
yezne yezne 230a/l l
**yıba* yıba (Oğz) 227b/12
yığ-yıg- 236a/01
yığdır-yıytur- 242b/07
yığıl- yıyıl- 239a/17
yığın yıyım 227a/04 ~ yığın 227b/02
yığış- yıyış- 238a/12
yık- yıq- 236a/130
yıkıl- yıqıl- 239b/13
yıktır-yıqtur- 242b/15
yıl yıl 164a/1 1
yılan yılan 38b/02
yıldırak yaldruq ,.., yoldruq 316a/07
yıldız yulduz 231 a/13
yılkı yılqı 22a/03
ytpar yıpar 86a/12
yurır18lb/08 ,_, yır 168a/17
yıı;fa....yırla- 290a/05
yırt,- yırt-- Jl6b/06
yırtıl- yırtıl-- 244b/ I0
yırtın .. yırtın- 245a/06
*yzyla,-.yıôla-*290a/03
yiğit.yigif ·89b/03
yiğitlik yigitlik 128a/03
*yi1lf*yana 1l la/l 7
yif....iyer..1 23 Sa/13
yirmiyigirme 233a/07 = yigirmi 233a/07
yirnıinci yigirminç 39b/15
yit--,yit- 118a/08
yiti> iti yitig 97a/l 1
yitik yitik 97a/11 = yitük 163b/10
yitir-yittür- 242a/14 = yitür 237a/04
yiv yi 228a/03 ,_, yigi 227b/17
yiyi- yıôı- 240b/l I
yiyi yıfüy 225a/14
yiyleş-yıfüaş-' 244a/l 0
**yogdu* cuydu229a/09 (Oğz. Kıp.)- yoγdu
yoğrul-yoyrul- 65a/17
yoğun yorun 228b/l 7
yoğur- yojur- 234a/17
yoğurt yoyrut -yoyurt 196a/13
yok et- yokaô- 306b/05
yokı yoq' 24a/l l
yolc yoq2 26a/09

yok" yoq3 (yer) 223b/07
yol- yol- - yul- 13 8b/08
yol yol 22a/15
yolak yolaq 226b/06
yolsuz yolsuz 23 la/17
yon-yon- 97a/l I
yonca yorınça (Oğz.) 304b/08 ~ yorınçya 109a/05
yonul-yonul- 239b/16
**yopla-yopla-* (Oğz.) 253a/16
yor-yor- = yör- 115a/09
yorga yonva 11 Sb/17
yorgan yoyurqan 54a/l 3
yort-yort- 316b/05
yoş yoş2 (Oğz.) 223b/04
yoy- yoô- 3 I 6b/02
yoyul- yoôul- 239a/05
yoz- yoza- 241 a/08
yöre yöre (Oğz.) 145a/09
yôrek yörgek 205b/13
yörücüyorıyçı (Oğz.) 82b/10
yuhan- yuban- 240a/04
yubat-yubat-2llb/15
yufka yubqa 230a/0 I " - yuwqa Z.Z9b/l5 yuvya 228b/O I - yufka 207 a/09 - yuya 109b/08
yuğ yoy 253b/09
yukarı yoqaru 133a/l l
yulak yulaq 59b/15
yular yular 224b/08
yull'. yum- 276a/07 - yüm- 236b/04
yumak yumyaq 232a/08
yumak/an- yumvaqlan- 24 7a/02
yumdur- yümtür- 243a/04
yumruk yuôruq - yudruq 231 b/17
yumul- yumul- 234b/05 - yümül- 234b/05
yumur yumur 224b/08
yumurlan yumurlan- (Oğz.) 201a/14
yumurta yumurtya 316a/13
yumuş yumuş 225a/1 0
yumuşa- yumşa- 289b/10
yumuşak yumşaq 153b/10
yumuşat-yumşat- 220b/04
yumuşçu yumuşçı 225a/11
yun- çun- (Oğz. Kıp.) 211b/13
yun- yun- (Oğz.) 236b/12
yun! yund 87b/1 0
yuntu yundı 229a/l 0
yurt yurt 30a/09
J,'U(--ytıt-.(Oğz. Kıp.) 21 lb/07
yuv- yµv.-J08a/l 2
yuva UY'1ı @8a/08
yuy- "'}'ll--yu- 277b/14
yügürgefl<yügü.rgen 136a/l 4
*yüğrükyügı;iik_*34b/04
yüğur- yügü.r-237a/12
yüğurt-. yügü.rt- 3 1?a/01
yük yük 41.a/11
yükle- yükle- 290a/13
yük/et- yüklet- 220b/17
yüksek.yüks~k 207 a/09
yüksel-yükse- 289b/09
yükselt- .yükset- 220b/O I
yüksük yüksük 232b/08
yükün~yük.ün- 175b/06
yule- yöle- 241a/15
yuleği yüligü 261a/14
yülü- yüli- 241b/0 I
yülüt yülit- 212a/ll
yün yul] 223a/14
yürekyürek 170a/14
yüreklen- yüreklen- 246b/07
yürekli yüreklig 226b/l 1
yürü-yorı- yor- 241a/Ol
yürüt- yont- 212a/04
yuz' yüz' 21b/03
yüz2 yüz' '27a/05
yüz-: yüz-' 235b/06
yüz-2 yüz-' 235b/06
yüzdür-yüztür- 242b/04

ızük yüzük 226b/14

